

ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΤΟΜΟΣ ΙΧ - ΑΘΗΝΑ - 1984

Επιμέλεια : Πάυλος Οδ. Σακελλαρίδης
Εξώφυλλο : Δημήτρ. Οδ. Σακελλαρίδης
Διορθώσεις : Μαριάνθη Μελισσουργάκη

Τυπογραφείο - Μονοτυπία:
ΛΕΥΤΤΕΡΗΣ ΡΗΓΑΣ
Γερανίου 13
ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 52.49.792

ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ

Το Διοικητικό Συμβούλιο του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» Αθηνών - Πειραιώς, το 1954, πήρε μια μεγάλη απόφαση. Να αποκτήσει η Νίσυρος το δημοσιογραφικό της όργανο, όχι σε μορφή εφημερίδας, αλλά σε μορφή «περιοδικού», που μεσ' από τις σελίδες του θα προβάλλονταν τα ζητήματά της και θα επικοινωνούσαν μεταξύ τους όλοι οι Νισύριοι. Το εγχείρημα ήταν δύσκολο και τολμηρό. Οι Νισύριοι υπερβάλλον τις δυνατότητές τους και το Φεβρουάριο του 1955 εκδίδουν το πρώτο τεύχος του περιοδικού «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ». Η έκδοση για τους εξωνισυριακούς κύκλους είναι μια έκπληξη. Οι στόχοι της εκδοτικής επιτροπής πέτυχαν και ο χρόνος δικαίωσε τις προσδοκίες της. Μέχρι το Δεκέμβριο του 1961 κυκλοφόρησαν 37 τεύχη και δέθηκαν σε τρεις ογκώδεις τόμους.

Όμως οι προϋποθέσεις που δημιουργήθηκαν για τη συνέχιση της έκδοσης σε συνδυασμό με την ανάγκη της περισυλλογής και διαφύλαξης του ιστορικού και λαογραφικού υλικού της Νισύρου και γενικά του πνευματικού της πλούτου προβληματίσαν την εκδοτική επιτροπή και αποφάσισε την ίδρυση της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών το Νοέμβριο του 1961. Το περιοδικό «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» σταματά να εκδίδεται και αρχίζουν την εμφάνισή τους τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» σε αρχαιακή μορφή. Το έργο της Εταιρείας αναγνωρίζεται από τον πνευματικό κόσμο της χώρας και η Ακαδημία Αθηνών το Δεκέμβριο 1970 απονέμει «Έπαινον» στην Εταιρεία για την επιστημονική και εθνική της δράση. Ο αλησμόνητος πρώτος Πρόεδρος της, που διατήρησε το τιμητικό αυτό αξίωμα επί μια ολόκληρη εικοσαετία, Νικήτας Σακελλαρίδης έκαμε έργο της ζωής του τους σκοπούς της Εταιρείας. Επί της προεδρίας του εκδόθηκαν οι πρώτοι επτά τόμοι. Έτσι η συλλογική εκδοτική εκείνη προσπάθεια που άρχισε πριν ακριβώς από τριάντα χρόνια γεννοβόλησε και κάρπισε. Και σήμερα βρισκόμαστε στην ευχάριστη θέση να γράφουμε τον πρόλογο του ένατου τόμου.

Το 1982 κυκλοφόρησε ο όγδοος τόμος με Πρόεδρο του Δ.Σ. το διακεκριμένο ιατρό Γεώργιο Ε. Παρθεσιάδη, που διαδέχθηκε τον αείμνηστο Νικήτα Σακελλαρίδη στην προεδρία από το 1981, αφού διετέλεσε Αντιπρόεδρος της Εταιρείας επί μια δωδεκαετία.

Πολλές και ευνοϊκές ήσαν οι κριτικές που πήραμε για τον όγδοο τόμο. Ο καθηγητής Ι. Θ. Κακριδής γράφει ανάμεσα σ' άλλα «...Είναι μια θανάσια περιοδική έκδοση. Διάβασα από τα λαογραφικά και λεξικογραφικά άρθρα και πολλά έμαθα... Να συνεχίσετε την έκδοση, βέβαιοι ότι προσφέρετε μεγάλη εθνική υπηρεσία». Και ο επίτιμος γενικός Διευθυντής του Ιστορικού λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών Δικαίος Β. Βαγιακάκος προσθέτει: «...Η ύλη του δου τόμου είναι πολύ ενδιαφέρουσα και καλύπτει πολλούς τομείς της επιστήμης...».

Το 1983, δηλαδή ανάμεσα στον όγδοο και τον παρόντα ένατο τόμο, κυκλοφόρησαν οι «ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗ ΝΙΣΥΡΟ», του Κώστα Σακελλαρίδη, ως αυτοτελής έκδοση της Εταιρείας. Ο Γιάννης Μαγκλής γράφει: «...Δεν ξέρω πώς και ποιούς να πρωτοπαινώσω, να θαμάσω και να καμαρώσω από σας τους Νισύριους. Μας πηγαίνετε από έκπληξη σε έκπληξη. Οι "παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο" είναι καινούριο απόχτημα, έξοχο παράδειγμα για όλους μας, συμμετοχή στον πολιτισμό των νησιών μας...». Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Ζαχαρίας Τσιορπανλής συμμετέχει, όπως γράφει, στο ευφρόσυνο γεγονός της εκδόσεως αυτής, «γιατί συγκεντρώνει και διασώζει μεγάλο μέρος της λαϊκής σοφίας της Νισύρου...». Και ο λέκτορας της λαογραφίας στο ίδιο Πανεπιστήμιο Μηνάς Αλεξιάδης γράφει, για τις παροιμίες: «...Το βιβλίο, επιστημονικά φροντισμένο, είναι το καινούριο καμάρι της δωδεκανησιακής λαογραφικής βιβλιογραφίας και κιβωτός του νισύριου παροιμιακού λόγου...».

Ο Γεώργιος Παρθεναΐδης παρέμεινε Πρόεδρος της Ε.Ν.Μ. μέχρι το 1984, οπότε έληξε η θητεία του απερχόμενου Δ. Συμβουλίου. Λόγοι υγείας δεν του επέτρεψαν να συνεχίσει. Λόγοι υγείας, άλλωστε, δεν επέτρεψαν να παραμείνει στη διοίκηση ο Αντιπρόεδρος Κώστας Σακελλαρίδης, που τόσες υπηρεσίες έχει προσφέρει όχι μόνο στην Ε.Ν.Μ. αλλά και στα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» κατά την περίοδο της έκδοσής τους.

Η διαδοχή στη διοίκηση της Εταιρείας ανησυχούσε πάντα το Νικήτα Σακελλαρίδη. Η ψυχή του θα αγάλλεται, γιατί οι φόβοι του δεν επαλήθευσαν. Το νέο Διοικητικό Συμβούλιο που προήλθε από τις εκλογές της 14ης Απριλίου 1984 επωμίζεται βαρύν και δύσκολο έργο. Αποτελείται από νέα και παλιά μέλη που το ζευγάρι του ενθουσιασμού των νέων με την πείρα των παλιών μελών εξασφαλίζει την άξια συνέχιση του εκδοτικού έργου που άρχισε πριν από τριάντα χρόνια.

Από τη θέση αυτή ευχαριστούμε όλους εκείνους που συμβάλλουν στις εκδόσεις της Εταιρείας με τις εργασίες τους, είτε με την κάθε είδους συνεργασία τους, είτε βοηθούν οικονομικά την Εταιρεία.

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών

που με τη δική του οικονομική αρωγή καλύπτεται ένα μέρος της δαπάνης για την έκδοση κάθε τόμου.

Το νέο Δ. Συμβούλιο πιστεύει πως τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» είναι, όπως έλεγε ο αείμνηστος συμπατριώτης μας Κώστας Μούρας για τα «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» (η θετικότερη προσφορά στο Νησί μας και η καλύτερη έκφραση της αγάπης μας γι' αυτό).

Με τις σκέψεις αυτές παρουσιάζουμε τον ένατο τόμο «ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ» με ιστορικές, λαογραφικές και γλωσσολογικές μελέτες για τη Νίσυρο παλαιότερων και νέων συνεργατών.

ΑΡΜΟΔΙΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΙΑΗΣ
Πρόεδρος Εταιρείας Νισυριακών Μελετών

ΙΩΑΝΝΗ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Νίσυρος παρουσιάζει μεγάλο αριθμό χριστιανικών μνημείων, τα περισσότερα από τα οποία δεν έχουν ερευνηθεί συστηματικά μέχρι σήμερα. Το έτος 1953 ήσαν γνωστές έξι συνολικά παλαιοχριστιανικές βασιλικές σε ολόκληρη την νήσο, ήτοι: α') Βασιλική Παλαιοκάστρου, β') Βασιλική στη θέση «Κήπου», όπου οι ναοί του Αγίου Κωνσταντίνου και του Αρχιστρατήγου Πανορμίτη, γ') Βασιλική Νεκροταφείου Μανδρακίου, όπου οι ναοί του Αγίου Νικολάου και Αγίου Αντωνίου, δ') Βασιλική Πάλων, ε') Βασιλική Αγίου Φωκά και στ') Βασιλική στη θέση «των Λατίων».¹ Από αυτές ψηφιδωτά δάπεδα διασώζουν: η βασιλική του Νεκροταφείου και του Αγίου Κωνσταντίνου στο Μανδράκι.²

Νεώτερες έρευνες που έγιναν πρόσφατα από τον υπογραφόμενο, αποκάλυψαν την ύπαρξη και ετέρων τριών παλαιοχριστιανικών βασιλικών στη Νίσυρο, ήτοι: ζ') Βασιλική Αγίων Αναργύρων, η') Βασιλική δίπλα από τον Δημοτικό Ξενώνα του Μανδρακίου, και θ') Βασιλική στη θέση «Σταυρός».

1. Π. Η. Λαζαρίδης, *Συμβολή εις την μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου*, Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953, τ. Α' (Αθήναι 1955), σ. 239 - 240.

2. Στ. Πελεκανίδης, *Σύνταγμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς Ἑλλάδος*, τ. 1., Νησιωτική Ἑλλάς, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 85.

Ο μεγάλος σχετικά αριθμός των παλαιοχριστιανικών μνημείων της Νισύρου, που γνωρίζουμε μέχρι σήμερα, διότι είναι πιθανόν να υπάρχουν και άλλα, προϋποθέτει οικονομική και καλλιτεχνική ανάπτυξη, καθώς και μεγάλο αριθμόν χριστιανών κατοίκων κατά τους 5ον και 6ον αι. μ.Χ., οι οποίοι συνέβαλαν στην ανέγερση αυτών και τα εχρησιμοποίησαν για την εξυπηρέτηση των λατρευτικών των αναγκών. Τα μνημεία αυτά ερειπώθησαν πιθανότατα κατά το έτος 554 μ.Χ., από τους φοβερούς σεισμούς που έπληξαν την Κω και Νίσυρο και την Δωδεκάνησο γενικότερα.³

Οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές κτίσθηκαν σε ορισμένες περιπτώσεις πάνω στα ερείπια ειδωλολατρικών ναών και εχρησιμοποίησαν δόμους και μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη αυτών ως οικοδομικό υλικό. Μετά την ερείπωση των βασιλικών ανηγέρθησαν συνήθως επί των ερειπίων των μικροτέρων διαστάσεων ναύδρια, τα οποία εσυνέχισαν την λατρευτική παράδοση.

Συχνά απαντά στις εκκλησίες της Νισύρου το φαινόμενο, μαρμάρινοι, κυλινδρικοί βωμοί, κοσμούμενοι με γιρλάντες και βουκράνια, φέροντες αρχαίες επιγραφές, των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, να χρησιμεύουν μέχρι σήμερα ως Άγιες Τράπεζες χριστιανικών ναών. Αυτό φανερώνει, μεταξύ άλλων, την συνέχεια της λατρευτικής παραδόσεως και δείχνει κατά τρόπο σαφή, ότι η μία θρησκεία διαδέχεται την άλλη, χρησιμοποιώντας όχι μόνον ιδέες, τεχνικούς όρους, φιλοσοφικές κατηγορίες κ.ά. ως μέσα εκφράσεως των νέων διδασκαλιών, αλλά και υλικά μέσα, τα οποία παίρνει η νέα πίστη από την παλαιότερη.⁴

Πολυάριθμα βυζαντινά και μεταβυζαντινά ναύδρια διατηρούνται μέχρι σήμερα στη Νίσυρο,⁵ ορισμένα από τα οποία διασώζουν αξιόλογες τοιχογραφίες, όπως: α') Αρμάς, Άγιος Ιωάννης ο Βαπτιστής, β') Εμπορειό, Ταξιάρχης, γ') Νικειά, Αγία Τριάδα, δ') Σταυρός.

Πρωτεύοντα θέση στη συνείδηση των απανταχού Νισυρίων κατέχει η λατρεία της Παναγίας της Σπηλιανής, το Μοναστήρι της οποίας βρίσκεται στην κορυφή υψώματος του Μανδρακίου και δεσπόζει ολοκλήρου της περιοχής. Στο Καθολικό της Μονής φυλάσσεται η λατρευτική εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας.⁶

3. Ιω. Βολανάκης, *Τὰ παλαιοχριστιανικά βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος*, Αθήναι 1976, σ. 116.

4. Δ. Πάλλας, *Ἡ (θάλασσα) τῶν ἐκκλησιῶν*. Συμβολή εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ χριστιανικοῦ βωμοῦ καὶ τὴν μορφολογίαν τῆς Λειτουργίας, Αθήναι 1952, σ. 3 κ.ε.

5. Στ. Κέντρης, *Ἑκκλησίες καὶ ξωκκλήσια τῆς Νισύρου*, «Νισυριακά», τ. 8 (Αθήναι 1982), σ. 55 - 96, εἰκ. 1 - 24.

6. Χ. Κουτελάκης, *Ἡ ἐπένδυση μιᾶς εἰκόνας στὴ Σπηλιανὴ Νισύρου*, «Νισυριακά», τ. 8 (Αθήναι 1982), σ. 257 - 279, πίν. σ. 273 - 278.

Στη μελέτη αυτή γίνεται λόγος για τις τρεις νέες παλαιοχριστιανικές βασιλικές, που επεσημάνθησαν πρόσφατα στη Νίσυρο και για ορισμένα άλλα χριστιανικά μνημεία, τα οποία ερευνήθησαν τελευταία.

Η μελέτη αυτή, χωρίς να υπεισέρχεται σε λεπτομέρειες, αναφέρεται με αδρές γραμμές σε ορισμένα αξιόλογα μνημεία και συμβάλλει στην περαιτέρω έρευνα, κατανόηση και ερμηνεία αυτών.

1. Μανδράκι, Άγιοι Ανάργυροι, βασιλική.

ΝΑ. του ναού του Αγίου Ιωάννου στο Μανδράκι Νισύρου και σε μικρή απόσταση από αυτόν, βρίσκεται το ναυδριο των Αγίων Αναργύρων, το οποίο κτίσθηκε στον χώρο του Ι. Βήματος μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Διακρίνονται λείψανα από την τοιχοποιία της βασιλικής, τμήματα από ψηφιδωτά δάπεδα και μεγάλος αριθμός από μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη. Μεταξύ άλλων διατηρούνται και τα εξής :

α') Κυλινδρικός, αρράβδωτος κίονας, με ανάγλυπτο σταυρό στη ράχη του. Οι κεραίες του σταυρού είναι πεπλατυσμένες στα άκρα των (ύψος κίονα 2.10, διάμ. 0.40 μ.).

β') Ιωνικό κιονόκρανο, προερχόμενο από χριστιανικό οικοδόμημα.

γ') Κυλινδρικός, αρράβδωτος κίονας (ύψος 2.16, διάμ. 0.40 μ.).

δ') Βάση κίονα (διαμ. 0.40 μ.), η οποία βρίσκεται κάτω από την Αγία Τράπεζα του ναού του Αγίου Ιωάννου και χρησιμεύει ως στήριγμα αυτής.

ε') Κορινθιάζον παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο με φύλλα ακάνθου.

στ') Κορμός περιρραντηρίου κυλινδρικός, άνευ ραβδώσεων.

ζ') Επίθημα παλαιοχριστιανικού κιονοκράνου (συνολ. ύψος 0.26, διαστάσ. άβακα 0.90 × 0.60 μ.).

η') Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου (ύψους 0.92 μ.).

θ') Επίκρανο παραστάδος με φύλλα ακάνθου (διαστάσ. 1.00 × 0.30 × 0.20 μ.).

ι) Απότμημα κορμού κυλινδρικού, αρραβδώτου κίονα, με ανάγλυφο σταυρό στη ράχη (ύψους 0.48 μ.).

ια') Τμήμα διαχωριστικού αμφικιονίσκου παραθύρου. (ύψος 0.60, πλάτος 0.30 και πάχος 0.15 μ.).

2. Μανδράκι, Θιολός, Δημοτικός Ξενώνας, βασιλική.

Ανατολικά του Μανδρακίου - Νισύρου, αριστερά της οδού προς Πάλους και δίπλα ακριβώς από την θάλασσα βρίσκεται ο Δημοτικός Ξενώνας, ο οποίος κτίσθηκε το 1969 - 1974. Επειδή επρόκειτο να επεκταθεί προς Α. έγινε ανασκαφική έρευνα κατά τον Μάρτιο του 1979. Πριν από

την έναρξη της έρευνας διεκρίνοντο τα λείψανα μεγάλης ημικυκλικής αψίδος Ιερού Βήματος χριστιανικού ναού, καθώς και ικανός αριθμός από πήλινα όστρακα.

Κατά την ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν λείψανα των τοίχων του ναού, τα οποία επιτρέπουν την αποκατάσταση της κατόψεώς του. Πρόκειται πιθανώς περί τρικλίτου βασιλικής (εσωτ. διαστ. 11.10×11.00 μ. μη συμπεριλαμβανομένης της αψίδος και του νάρθηκος). Οι τοίχοι (πάχους 0.75 μ.) ήσαν εκτισμένοι από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών ήτο κατεστραμμένο,⁷ διατηρήθησαν δε μόνον ελάχιστα λείψανα, συνήθως από την υποθεμελίωση. Η βασιλική θα εκαλύπτετο με ξύλινη στέγη και κεραμίδια, όπως φαίνεται από το πάχος των τοίχων και από τα άφθονα τεμάχια κεραμιδιών, που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή.

Στο μέσο της Α. πλευράς της βασιλικής υπήρχε μεγάλη ημικυκλική αψίδα (χορδής 4.00 και βέλους 2.30 μ.). Διατηρείται τμήμα του τοίχου της αψίδας ενώ η Δ. και Ν. απόληξη αυτής είναι κατεστραμμένη.

Ο τοίχος της αψίδος (πάχους 0.75 μ.) έχει κτισθεί από καλώς επεξεργασμένους παρωλίθους κατά οριζόντιες στρώσεις τοποθετημένους, σχεδόν κατά το ισόδομο σύστημα και διατηρείται σε ύψος 1.70 μ. από της βάσεως του θεμελίου. Έκαστος παρόλιθος έχει διαστάσεις $0.40 \times 0.34 \times 0.22$ μ. και συνδέονται μεταξύ των με ασβεστοκονίαμα, μεταξύ αυτών δε έχουν τοποθετηθεί μικροί λίθοι.

Δυτικά του κυρίως σώματος της βασιλικής υπήρχε νάρθηκας (11×2 μ.), ο οποίος θα εκαλύπτετο επίσης με ξύλινη στέγη και κεραμίδια.

Στη Ν. πλευρά της αψίδος του Ι. Βήματος αποκαλύφθηκε λακκοειδής τάφος, ο κύριος άξονας του οποίου έβαινε από Δ. προς Α. Το δυτικό ήμισυ αυτού ήτο κατεστραμμένο. Η νοτία αυτού πλευρά ήτο κτισμένη από αργολιθοδομή, ενώ ως βορεία πλευρά εχρησίμευε ο τοίχος της αψίδος της βασιλικής. Το δάπεδο του τάφου ευρίσκετο σε ύψος 0.40 μ. από την στάθμη του δαπέδου του Ι. Βήματος και εκαλύπτετο με πήλινες πλάκες (πάχους 0.02 μ.). Ο τάφος είχε μήκος 2.20 μ. περίπου, πλάτος 0.45 και βάθος 0.56 μ. Εκαλύπτετο με πλάκες από εγγώριο σχιστόλιθο. Στο δάπεδο του τάφου βρέθηκαν λείψανα σκελετού κατά χώραν, ήτοι: δύο μηριαία οστά, οστά της κνήμης και των άκρων ποδών. Το υπόλοιπο τμήμα του σκελετού είχε καταστραφεί πρόσφατα. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί υπτίως και δεν έφερε κανένα κτέρισμα.

7. Πριν από την ανασκαφική έρευνα είχε γίνει διαμόρφωση του χώρου με μηχανικόν εκσκαφέα, οπότε και κατεστράφησαν πολλά τμήματα των τοίχων της βασιλικής.

Κατά την διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας αποκαλύφθησαν ολίγα μόνον αρχιτεκτονικά μέλη, επειδή τα περισσότερα είχαν καταστραφεί κατά την ισοπέδωση του εδάφους από εκσκαφέα.

Μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη.

α') Απότμημα θωρακίου από λευκό μάρμαρο (0.26×0.26 μ. και πάχους 0.55 μ.).

β') Απότμημα θωρακίου από λευκό μάρμαρο (0.10×0.09 μ. και πάχους 0.055 μ.), το οποίο ανήκε πιθανώς στο ίδιο θωράκιο με το προηγούμενο.

γ') Απότμημα θωρακίου από λευκό μάρμαρο (0.19×0.20 μ. και πάχους 0.05 μ.).

δ') Απότμημα θωρακίου από λευκό μάρμαρο (0.17×0.08 μ. και πάχους 0.04 μ.).

ε') Απότμημα πλακός τραπέζης από λευκό μάρμαρο (0.28×0.25 μ. και πάχους 0.025/0.04 μ.). Στην εξωτερική πλευρά της τραπέζης υπάρχει χείλος (πλάτους 0.055 μ.).

στ') Μαρμάρινο κιονόκρανο με φύλλα ακάνθου, προερχόμενο πιθανώς από το κιβώριο της Αγ. Τραπέζης (πίν. 36 - 37). Διάμ. βάσεως: 0.25 - 0.28 μ. Άνω πλευρά 0.34×0.34 μ. Ύψος: 0.28 μ.

Στο μέσον της βάσεως του κιονοκράνου υπάρχει τόρμος (διαμ. 0.03 μ. και βάθους επίσης 0.03 μ.), ο οποίος εχρησίμευε για την στερέωση του κιονοκράνου μετά του κορμού του κίονος.

ζ') Κορινθιακό κιονόκρανο από λευκό μάρμαρο, με φύλλα ακάνθου σε δύο σειρές, από τις οποίες εκάστη περιλαμβάνει οκτώ φύλλα. Διάμ. βάσεως: 0.29 μ. Συνολικό ύψος: 0.38 μ. Στο μέσον της βάσεως του κιονοκράνου υπάρχει τόρμος τετραγώνου διατομής (πλευράς 0.035 μ.).

η') Βωμός κυλινδρικού σχήματος από λευκό μάρμαρο. Διάμ. βάσεως: 0.38 μ., διαμ. άνω επιφανείας: 0.35 μ., συνολικό ύψος: 0.515 μ. Τόσο η βάση, όσο και η άνω πλευρά κοσμούνται με κοιλόκυρτο κυμάτιο.

Στη ράχη του κορμού του βωμού υπάρχει μεγαλογράμματη επτάστιχη επιγραφή (ύψος γραμμ. 0.02/0.035 μ.), με γωνιώδη γραφή, που προέρχεται από τους ελληνιστικούς χρόνους. Η επιγραφή έχει υποστεί φθορές από κτυπήματα, αναγιγνώσκονται δε τα εξής:

- (1)AC
- (2)OYC
- (3)ETOC

- (4)Ε.....
 (5) ΧΑΙΡΕ
 (6) ΚΥΠΑ ΧΡΗΣΤΕ
 (7) ΧΑΙΡΕ

3. «Σταυρός», βασιλική.

Νότια του Μανδρακίου και στην περιοχή «Σταυρός», βρίσκονται τα λείψανα ερειπωμένων ναών, που προέρχονται από διάφορες εποχές. Φαίνεται ότι αρχικά κτίσθηκε στη θέση αυτή μεγάλων διαστάσεων παλαιοχριστιανική βασιλική, πιθανώς στα ερείπια αρχαίου Ιερού. Το μήκος της βασιλικής υπερέβαινε τα 20.00 μ. και το πλάτος ήτο 10.00 μ. περίπου. Το κυρίως σώμα αυτής εχωριζετο με κιονοστοιχίες σε τρία κλίτη. Από αυτά το μεσαίο επερατούτο σε μίαν ημικυκλικήν αφίδα στην ανατολική του πλευρά.

Μετά την ερείπωση της βασιλικής κτίσθηκε στην ίδια θέση δεύτερος ναός, ο οποίος κατέλαβε τον χώρο του μεσαίου κλίτους της βασιλικής. Πρόκειται για μονόχωρο οικοδόμημα (εσωτ. διαστ. 17.10 × 4.10 μ.), που εκαλύπτετο με κτιστή καμάρα. Κατά την ανέγερσή του εχρησιμοποιήθησαν ως οικοδομικό υλικό και πολλά μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, που προέρχονταν από την βασιλική. Στην βόρεια εσωτ. πλευρά του είναι εντοιχισμένος ένας μαρμάρινος κίονας και στην νότια δύο. Πρόκειται για μεγάλους, κυλινδρικούς, αρράβδωτους κίονες, οι οποίοι προέρχονται από τις κιονοστοιχίες της βασιλικής. Στην νότια εσωτ. πλευρά είναι επίσης εντοιχισμένη μαρμάρινη λεκάνη αγιασμού, παλαιοχριστιανικής εποχής. Στην ίδια πλευρά διατηρούνται λείψανα τοιχογραφιών.

Στο ΝΑ. τμήμα του προηγούμενου ναού προστέθηκε κατά τον 13ον - 14ον αι. μονόχωρο ναύδριο, κτισμένο από παρόλιθους κατά το ισόδομο σύστημα. Τούτο εκαλύπτετο με κτιστή καμάρα.

Το συγκρότημα αυτό καταστράφηκε κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους και έκτοτε παραμένει εγκαταλελειμμένο μέχρι σήμερα. Πρόκειται για ένα από τα αξιολογότερα μνημεία της Νισύρου.

4. Μανδράκι, Νεκροταφείο, βασιλική.

Στο Μανδράκι Νισύρου και μέσα στο Νεκροταφείο, ευρίσκονται τα λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής.⁸ Στο ανατολικό τμήμα του με-

8. Π. Λαζαρίδης, ε.α., σ. 239.

σαίου κλίτους αυτής έχει κτισθεί ο ναός του Αγ. Νικολάου, ενώ στο ανατολικό τμήμα του νοτίου κλίτους είναι κτισμένο το ναύδριο του Αγ. Αντωνίου.

Η βασιλική ήταν τρίκλιτος και έφερε στη δυτική πλευρά νάρθηκα. Το μεσαίο κλίτος περατούται σε μίαν ημικυκλικήν αψίδα, η τοιχοποιία της οποίας διατηρείται σε μεγάλο ύψος.

Διατηρείται σε καλή κατάσταση τμήμα από το ψηφιδωτό δάπεδο του μεσαίου κλίτους, στο οποίο υπάρχει ζώνη με ζώα και αγκυλωτούς σταυρούς, ενώ στα διάχωρα υπάρχουν συμπλεκόμενοι κύκλοι.⁹

5. Μανδράκι, Άγιος Κωνσταντίνος, βασιλική.

Εντός του οικισμού υπάρχει ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου, ο οποίος ευρίσκεται σχεδόν εξ ολοκλήρου κάτω από το έδαφος και έχει κτισθεί στη θέση του Ιερού Βήματος παλαιοχριστιανικής βασιλικής.¹⁰ Πρόκειται για μικρών διαστάσεων μονόχωρο ναύδριο (εσωτ. διαστ. 4.75 × 2.99 μ.), το οποίο καλύπτεται με κτιστή καμάρα.

Στο ανατολικό τμήμα του ναυδρίου διατηρούνται τέσσερις βαθμίδες από το ημικυκλικό σύνθρονο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, η οποία φαίνεται να ήταν μεγάλων διαστάσεων και να έφερε πλούσιον ανάγλυπτον διάκοσμον.

Μέσα στον ναό διατηρούνται πολυάριθμα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία προέρχονται από την βασιλική. Μεταξύ αυτών είναι και τα εξής :

α') Κυλινδρικός, αρράβδωτος κίονας (σωζ. ύψος 1.54, διάμ. 0.40 μ.), που προέρχεται από τις κιονοστοιχίες της βασιλικής.

β') Επίθημα διαχωριστικού αμφικιονίσκου παραθύρου.

γ') Κυλινδρικός, αρράβδωτος κίονας, ο οποίος φέρει στη ράχη ανάγλυπτο σταυρό, με πεπλατυσμένες κεραίες (σωζ. ύψος 1.20, διάμ. 0.40 μ.).

δ') Επίθημα παλαιοχριστιανικού κιονοκράνου, το οποίο έχει τοποθετηθεί επάνω σε ρωμαϊκό βωμό και χρησιμεύει ως Αγ. Τράπεζα.

6. Μανδράκι, Κήποι, Μιχαήλ Πανορμίτης.

Δυτικά του Αγίου Κωνσταντίνου ευρίσκεται ο ναός του Ταξιάρχου Μιχαήλ Πανορμίτη, ο οποίος κείται σχεδόν κάτω από το έδαφος και στεγά-

9. Στ. Πελεκανίδης, ε.ά., σ. 85.

10. Στ. Πελεκανίδης, ε.ά., σ. 85.

ζεται με κτιστή ημικυλινδρική στέγη, που ενισχύεται με δύο σφενδόνια. Ο ναός του Πανορμίτη έχει κτισθεί επίσης στο χώρο της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, όπως και ο Αγ. Κωνσταντίνος. Μέσα και έξω από τον Πανορμίτη υπάρχουν πολυάριθμα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, μεταξύ των οποίων είναι και τα εξής:

α') Επίκρανο παραστάδος ($1.60 \times 0.52 \times 0.24 \mu.$), επί του οποίου υπάρχει ανάγλυπτος σταυρός με πεπλατυσμένες κεραίες.

β') Επίκρανο διαχωριστικού αμφικιονίσκου (ύψους $0.35 \mu.$).

γ') Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου ($1.52 \times 0.50 \times 0.20 \mu.$).

δ') Παλαιοχριστιανικό κιονόκρανο, που προέρχεται πιθανώς από τις κιονοστοιχίες της βασιλικής (ύψος $0.42 \mu.$, διάμ. βάσεως $0.40 \mu.$).

ε') Βάση κίονος μετά πλίνθου ($0.60 \times 0.60 \times 0.45 \mu.$).

στ') Κορμός κυλινδρικού, αρραβδώτου κίονος (ύψος 0.50 , διάμ. $0.40 \mu.$), που χρησιμεύει ως στήριγμα της Αγίας Τραπέζης.

ζ') Διαχωριστικός αμφικιονίσκος παραθύρου ($1.62 \times 0.50 \times 0.30 \mu.$).

η') Επίθημα διαχωριστικού αμφικιονίσκου.

θ') Επίκρανο παραστάδος ($1.58 \times 0.52 \times 0.23 \mu.$) με ανάγλυπτο σταυρό, οι κεραίες του οποίου είναι πεπλατυσμένες. Φαίνεται ότι τόσο αυτό, όσο και το υπ' αρ. (α') αποτελούσαν επίκρανα εκατέρωθεν του τριβήλου, το οποίο ωδηγούσε από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό.

ι') Παλαιοχριστιανικό, κορινθιακό κιονόκρανο με φύλλα ακάνθου (διάμ. κίονος $0.40 \mu.$).

ια') Κιονόκρανο, όμοιο με το προηγούμενο. Και τα δύο προέρχονται από τις κιονοστοιχίες της βασιλικής.

7. Μανδράκι, Τίμιος Σταυρός.

Στην περιοχή του Μανδρακίου και σε ικανή απόσταση από τον οικισμό, βρίσκεται ο ναός του Τιμίου Σταυρού. Πρόκειται για μικρών διαστάσεων ναόν, κτισμένον από αργολιθοδομή και ασβεστοκονίαμα, σε σχήμα ελευθέρου σταυρού.¹¹ Το συνολικό εσωτερικό μήκος αυτού είναι 4.99 και το μέγιστο εσωτερικό πλάτος $3.45 \mu.$ Στο μέσο της Α. πλευράς ανοίγεται μία ημικυκλική αψίδα (χορδής $1.15 \mu.$).

Η βόρεια και νότια κεραία του ναού έχουν μήκος 0.80 και πλάτος $1.68 \mu.$, ενώ η δυτική έχει μήκος 2.15 και πλάτος $1.85 \mu.$ Οι κεραίες του σταυρού καλύπτονται με κτιστές ημικυλινδρικές στέγες, ενώ στο κέντρο

11. Α. Ορλάνδος, *Βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία της Ρόδου*, ΑΒΜΕ, τ. 6 (Αθήνα 1948), σ. 85 κε.

του οικοδομήματος επικάθηται κτιστός, ημισφαιρικός τρούλλος. Στο μέσον της Δ. πλευράς ανοίγεται η είσοδος, ενώ στο μέσον της βορείας πλευράς υπάρχει ένα παράθυρο.

Ο ναός αυτός κτίσθηκε στη θέση παλαιότερου, όπως φαίνεται από την ύπαρξη μαρμαρίνων αρχιτεκτονικών μελών. Μεταξύ άλλων διατηρούνται και τα εξής :

α') Βάση περιρραντηρίου, η οποία χρησιμεύει ως στήριγμα της Αγίας Τραπέζης.

β') Μαρμάρινη ενεπίγραφη πλάκα, η οποία χρησιμεύει ως άνω πλάκα της Αγίας Τραπέζης.

γ') Τμήμα κορμού μαρμαρίνου, αρραβδώτου κίονα.

δ') Απότμημα πεσσίσκου τετραγώνου διατομής, με μηλοειδή απόφυση.

ε') Τμήμα κοσμήτου, με διακοσμητικό θέμα στην τέχνη του αβαθούς αναγλύφου, προερχόμενο από τον 12ον αι.

στ') Μαρμαρίνη βάση κίονα.

8. Μανδράκι, Παναγία Σπηλιανή.

Βορειοδυτικά του Μανδρακίου Νισύρου και στην κορυφή υψώματος, βρίσκεται το Μοναστήρι της Παναγίας Σπηλιανής. Στην κορυφή του υψώματος αυτού διατηρούνται τα λείψανα από το αρχαίο τείχος, το οποίο είναι κτισμένο κατά το ισόδομο σύστημα (ελληνιστικής εποχής), καθώς και τμήματα από την τοιχοποιία του Ιπποτικού Φρουρίου.

Το Καθολικό της Μονής είναι κτισμένο στη ΒΔ. πλευρά του υψώματος και βρίσκεται εν μέρει σε σπηλαιώδη φυσική κοιλότητα. Τούτο αποτελείται από δύο ναούς: ο βόρειος ναός είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου (15 Αυγούστου) και ο νότιος στον Άγιο Χαράλαμπο (10 Φεβρουαρίου). Ο ναός φέρει αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο, που αρχικά ήτο επίχρυσο. Πάνω από την Πύλη της Προθέσεως βρίσκεται επί του τέμπλου η επιγραφή: «ΑΨΚΕ' - 1725». Πρόκειται προφανώς για την χρονολογία κατασκευής του τέμπλου.

Η Αγία Τράπεζα του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στηρίζεται πάνω σε ρωμαϊκό βωμό, με βουκράνια και γιρλάντες. Ως πλάκα της Αγίας Τράπεζας χρησιμοποιείται το άνω τμήμα από αρχαίο κίονα με την επιγραφή: «ΑΡΙΣΤΩΝ . . . ΤΕΥΚΛΕΥΣ». Επίσης διατηρούνται διάφορα άλλα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία προέρχονται από παλαιότερους ναούς, κτισμένους στην ίδια θέση. Μεταξύ αυτών υπάρχει και παλαιό, μαρμάρινο, ανάγλυπτο τέμπλο, με πεσσίσκους και κοσμήτη, πιθανώς του 10 - 12ου αι.

Πάνω στο τέμπλο βρίσκονται οι εξής Δεσποτικές εικόνες :

α') *Ιησούς Χριστός (1.00 × 0.65 μ.)*

Εικονίζεται μετωπικός, στηθαίος, ευλογώντας με το δεξί χέρι και κρατώντας κλειστόν κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό. Φέρει αργυρή επένδυση από ρωσικό ασήμι (β' μισό 18ου αι.).

β') *Θεοτόκος βρεφοκρατούσα, Οδηγήτρια (1.10 × 0.76 μ.)*

Δεξιοκρατούσα, στραμμένη αριστερά, ως προς τον θεατή. Ο Ιησούς εικονίζεται ως βρέφος, ευλογεί με το δεξί και με το αριστερό φαίνεται να κρατεί κάτι. Φέρει αργυρή επένδυση από ρωσικό ασήμι και την επιγραφή :

«*Μή(τη)ρ Θε(εο)ῦ, ἡ Σπιληανείν*», ἤτοι: «*Μήτηρ Θεοῦ, ἡ Σπηλιανή*». Πρόκειται για το Παλλάδιο της Μονής και τιμάται ιδιαίτερα ως θαυματουργός από τους κατοίκους της Νισύρου.

Στο κάτω τμήμα της αργυρής επένδυσης υπάρχει η επιγραφή :

«1798, διὰ χειρὸς Γεωργίου Ἀναγνώστου.
Ἀνεκαινίστι ἡ θία καὶ ἡερά οἰκῶν
τὶς Ἰπεραγίας Δεσπίνης ἡμῶν Θεωτόκου, Ἀ-
ρχιερατέβωντος τοῦ Πανιεροτάτου Κυρίου, Κυρίου
Κῆρ Ἀγαπίου, διὰ ἐξόδου τοῦ Πανωσιωτάτου Ἡ-
γουμενοῦ τε Ἀθανασίου Προσκυνοῦ».

Ἦτοι: «1798, δια χειρός Γεωργίου Αναγνώστου, ανεκαινίστη η θεία και ιερά εικόν της Υπεραγίας Δεσποίνης ημών Θεοτόκου, Αρχιερατεύοντος του Πανιερωτάτου Κυρίου, Κυρίου, Κυρ Αγαπίου,¹² δια εξόδου του Πανωσιωτάτου Ηγουμενοῦ τε Αθανασίου Προσκυνητοῦ».

Το δεξί χέρι της Παναγίας είναι περίοπτο και σύμφωνα με παράδοση περιέχει εικονίδιο, το οποίο αποδίδεται στον Ευαγγελιστή Λουκά.

γ') *Κοίμηση Θεοτόκου (1.08 × 0.67 μ.)*

Πρόκειται για απεικόνιση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, κατά τον συνήθη εικονογραφικό τύπο, όπου παρίσταται στο κέντρο της συνθέσεως η Παναγία πάνω στην νεκρική κλίνη, στον κυρίως άξονα της παραστάσεως εικονίζεται ο Ιησούς Χριστός και στις δύο πλευρές Ιεράρχες και Απόστολοι. Επίσης αποδίδεται το επεισόδιο του Ιεφωνίου.

12. Μητροπολίτης Ρόδου Αγάπιος (1792 - 1827), Εμμ. Ι. Κωνσταντινίδης, *Η έν Δωδεκανήσω Ἐκκλησία*, Αθήναι 1970, σ. 52.

Η εικόνα φέρει αργυρή επένδυση. Κάτω και στο μέσο και πάνω στο αργυρό κάλυμμα υπάρχει η επιγραφή :

«Δέησης τοῦ δούλου τοῦ
Θεοῦ Μεθοδίου Ἱερο-
μονάχου ἡπὸ χηρῶ-
ς Ἰοάννου Ἀνεγνώστου».

Ἦτοι: «Δέησις του δούλου του Θεοῦ Μεθοδίου Ἱερομονάχου, υπό χειρὸς Ἰωάννου Αναγνώστου».

δ') Ἁγιος Χαράλαμπος

Εικονίζεται ολόσωμος, μετωπικός, με ιερατικά ἄμφια. Ευλογεῖ με το δεξιὸ χέρι και κρατεῖ κλειστὸ κώδικα Ευαγγελίου με το αριστερό. Η εικόνα φέρει αργυρή επένδυση του τέλους του 18ου αι.

Οι αργυρές αυτές επενδύσεις προέρχονται από την Ρωσία και είναι έντονα επηρεασμένες από την τέχνη της χώρας αυτής. Η παρουσία των στη Νίσυρο εξηγείται από τις συχνές εμπορικές σχέσεις των κατοίκων της νήσου με την Ρωσία κατά τον 17ον και 18ον αι., ὅπου μετέβαιναν ως ἔμποροι και ναυτικοί.

Το δάπεδο του Καθολικού καλύπτεται με μαρμάρινες πλάκες. Από την ύπαρξη πολλών μαρμαρίνων αρχιτεκτονικῶν μελῶν στον ναόν, είναι δυνατόν να υποθεθεῖ ὅτι στην ἴδια θέση ἔκειτο παλαιοχριστιανικός ναός. Η σπηλαιώδης φυσική κοιλότητα, στην οποία προφανῶς οφείλεται και η ονομασία «Σπηλιανή», στο ανατολικό τμήμα του ναού, φαίνεται ὅτι ἀπετέλεσε χώρο λατρείας από την αρχαιότητα, η οποία συνεχίζεται και κατά τους χριστιανικούς χρόνους.

ΜΙΧΑΛΗ ΕΜΜ. ΑΡΦΑΡΑ

Η ΚΕΝΤΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΝΙΣΥΡΟΥ

*Χαρισμένο στους άντρες συγγραφείς
που τόλμησαν να περισώσουν
με τα γραπτά τους τέτοιες πτυχές
του λαϊκού μας πολιτισμού.*

ΣΑΝ ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Παράδοση είναι γενικά ότι κληρονομήθηκε ή κληρονομείται ακόμη από γενιά σε γενιά. Οι αντιλήψεις, τα τραγούδια, τα παραμύθια, οι δεισιδαιμονίες, ο τρόπος ζωής, κάθε πνευματική ή υλική εκδήλωση του λαού κ.ά. Όλα ετούτα βέβαια, εφόσον είναι πηγαία, απρογραμμάτιστα, αυθόρμητα, ασπούδαχτα.

Όπως σε κάθε ελληνική γωνιά, έτσι και στην παραγκωνισμένη Νίσυρο,¹ κληρονομήθηκαν ζωηρά οι παραδόσεις. Άλλες περισώθηκαν και καταγράφηκαν κι άλλες όχι. Η κεντητική και υφαντική που θα ιχνογραφήσουμε παρακάτω, είναι από τις «ανέγγικτες». Στην πορεία της μελέτης μας συναντήσαμε πάμπολλες δυσκολίες, ειδικά σαν οι γραφτές μαρτυρίες είναι σχεδόν ανύπαρκτες και οι προφορικές στάθηκαν πενιχρές. Πέραν από τις γενικές και φυσικά προβλεπόμενες δυσχέρειες, εμπόδιο βρέθηκε και η αγραμματωσύνη είτε η έλλειψη μνήμης των γυναικών της προχωρημένης ηλικίας για σωστή και αξιόπιστη πληροφόρηση. Επίσης και η μετανάστευση στην Αμερική ή σε άλλες χώρες δημιούργησε διάσπαση στη συνοχή της τοπικής κληρονομιάς. Παράλληλα τα λαμπερόχρωμα και αριστοτεχνικά δημιουργήματα της τοπικής λαϊκής μας τέχνης, βγήκαν έξω από τη χώρα μας. Συντρόφεψαν τις νισύρικες οικογένειες σε δύσκολες στιγμές στα ξένα και δημιούργησαν εκεί ένα αγαπητό περίγυρο διάκοσμου και νοσταλγίας. Αναπόλησης και ενθυμήσεων...

Στην εργασία μας αναφερόμαστε χρονικά στα μέσα με τέλη του 19ου αιώνα,² με αρχές του αιώνα μας. Βέβαια, χρειάστηκε να περιλάβουμε και μερικά φτιασιδια σύγχρονης τέχνης, ακριβώς για να φανεί η συνέχεια της λαϊκής μας τέχνης και ζωής. Η οικονομική κατάσταση τότε ήταν φειδωλή και πενιχρή,³ έτσι που να μην επιτρέπει τη δημιουργία και διατήρηση αρκετών δειγμάτων «υψηλής» υφαντικής και κεντητικής τέχνης. Παράλληλα συναντήσαμε μέσα από τη νισύρικη λαϊκή τέχνη και λέξεις παλιότερες των βυζαντινών ή καθαρά βυζαντινές. Ετούτες δηλώνουν πότερο τη διάρκεια ζωής και χρήση τους καθώς και την κοινωνική στάθμη του νησιού. Βέβαια ορισμένες προσαρμόστηκαν στον τοπικό χαρακτήρα και το γλωσσικό ιδίωμα, που ήταν αναπόφευκτο.

Δεν μπορούμε να ισχυρισθούμε πως με τη μελέτη και παρουσίαση αντιπροσωπευτικών δημιουργημάτων υφαντοκεντητικής του νησιού, κλείνει ετούτο το κεφάλαιο της πατροπαράδοτης τέχνης. Όχι. Απλά δόθηκαν τα ερεθίσματα και μορφοποιήθηκε μια πρώτη εργασία προερχόμενη κατευθείας από καταγραφή. Επιδιοθήκαμε στο αντικείμενο ετούτο του λαϊκού μας πολιτισμού, για να περισώσουμε ότι μας ήταν μπορετό, όσο είναι ακόμα καιρός. Οι υφάντρες φεύγουν απ' τη ζωή η μια μετά την άλλη και παίρνουν μαζί τους τα μυστικά της ασπούδακτης τέχνης τους. Επίσης ο λεγόμενος μοντερνισμός ξανάφερε στο προσκήνιο της χρήσης που οδηγεί προς τη φθορά, ακόμα και κειμήλια λαϊκής τέχνης. Λιγοστές νισυριές ενδιαφέρονται για την κληρονόμηση και συνέχειά της, που αποτελεί θέμα εθνικό.

Έτσι μπορούμε να πούμε συμπερασματικά πως η σημερινή κεντητική

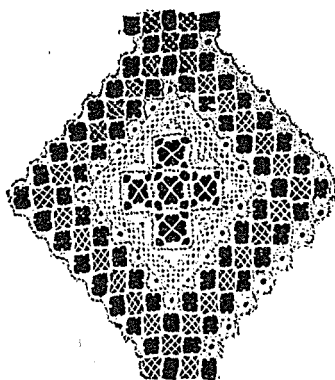
1. Ο μύθος και η επιστήμη έδωσαν διάφορες εξηγήσεις κι έπλαξαν την ύπαρξη της Νισύρου, σαν τμήμα της νήσου Κω. Παλιότερα το νησί ονομαζόταν *Πορφυρίς*, από τους κατοίκους της τους Πορφυρείς (δηλαδή Φοίνικες), *Κισσηρίς*, από τα πετρώματα «κισσήρεως» (δηλαδή ελαφρόπετρας), *Νήσαρος* (βλ. E. Legrand: "Description des îles de l'Archipel", Παρίσι 1897, σελ. 31 - 32), *Νιζάρι* (βλ. Clarke Edward Daniel: *Travels in varions countries of Europa, Asia and Africa...*, London, 1822 - 23, τ. 2ος, σελ. 230), *Νισάρη* (βλ. Wilkinson Charles: *A Tour through Asia Minor and the Greek Islands*, London - 1806, σελ. 329, 330), επί Τουρκοκρατίας *Ιντζιελί* (δηλαδή Συκόνησος. Βλ. «Νισυριακά», τόμος Α', σελ. 54) και σήμερα *Νισυρος*, Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλωτο λαϊκό νισύρικο στίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 15.

2. Ο πληθυσμός του νησιού το 1850 ήταν 3.500 κάτοικοι. Το 1900 έφτασε 4.700, ενώ το 1910 και 1912 βρέθηκε να έχει 5.000 κάτοικους. Βλ. Σωτηρίου Αγαπητίδη: *Ο πληθυσμός της Δωδεκανήσου*, «Νισυριακά», τόμ. Γ', σελ. 7.

3. Βλ. Σ. Γερωνυμάκη: *Περιφερειακή κατανομή του εισοδήματος*, περιοδ. «Οικο-

και υφαντική τέχνη στη Νίσυρο βρίσκεται σε κατάσταση υποτονική ως προς τον αριθμό των προσώπων που ασχολούνται με αυτή, μα δεξιοτεχνικά ανώτερη από την άποψη ποιότητας των δημιουργημάτων του παρελθόντος.

Μ. Ε. Α.

νομική πορεία», τεύχος 12 (1961), σελ. 533 και Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύριο σπίνι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, έκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 22.

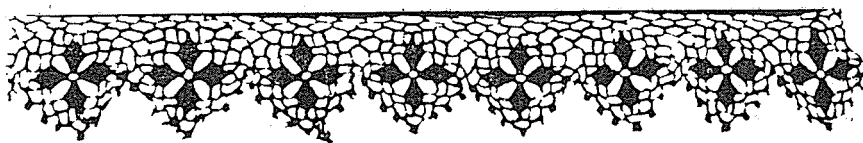
ΒΑΣΙΚΟΙ ΑΦΗΓΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ

- Γερασίμον Νικόλαος*, 71 χρονών (1981), κάτοικος Ρόδου
Γεωργάκη Δημ. Μαριά, κάτοικος Νισύρου.
Καραβάκη Αποστ. Καλλιόπη, κάτοικος Νισύρου.
Κέντρη Στυλιανή, 89 χρονών (1983), κάτοικος Νισύρου.
Κοντοβερού Αγγελική, 66 χρονών (1981), κάτοικος Νισύρου.
Κουμέντου Νικ. Μιμή (1984), κάτοικος Αθηνών.
Μαυρουδή Ασημένη, κάτοικος Νισύρου.
Παπαϊωάννου Μαρία, 67 χρονών (1981), κάτοικος Νισύρου.
Παρθενιάδης Γιώργης, (1984), κάτοικος Αθηνών.
Παριανού Δημ. Αιμιλία, (1981), κάτοικος Νισύρου.
Παριανού Ειρήνη (Ερήνη), (1981), κάτοικος Νισύρου.
Στρίκη Μαρία, (1983), κάτοικος Νισύρου.
Χαρίτου - Γούναρη Ειρήνη, 56 χρονών (1982), κάτοικος Ρόδου.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΧΩΡΙΩΝ

- Μαντρ. = *Μαντράκι*, το (πρωτεύουσα)
Νικ. = *Νικιά*, τα
Εμπ. = *Εμποριός*, ο
Παλ. = *Πάλοι*, οι

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Συχνά στο κείμενο συναντούμε ιδιωματικές λέξεις και αμέσως μετά σε παρένθεση τη βραχυγραφική ένδειξη του χωριού ή των χωριών που είμαστε βέβαιοι πως χρησιμοποιείται η λέξη. Τούτο δεν αποκλείει τη χρήση των λέξεων και από άλλα χωριά, για τα οποία δεν έγινε εξακρίβωση από μέρους μας.

Α΄ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΝΤΗΤΙΚΗ

1. ΤΑ ΝΙΣΥΡΙΚΑ ΣΕΝΤΟΝΙΑ

Ο άνθρωπος δημιουργεί τις πιο πολλές φορές χρήσιμα κατασκευάσματα. Τους δίνει την πνοή του έμπυχου διακοσμητικού ένστικτου και τα χρησιμοποιεί ανάλογα. Κάθε φτιασίδι απλό ή περίτεχνο, κληρονομείται από γενιά σε γενιά, συνδέει εποχές και στεριώνει την παράδοση.

Ανάμεσα σ' αυτά, την πρώτη θέση καταλαμβάνει κάθε λαϊκό επίτευγμα που αναφέρεται στο σπίτι. Λειτουργικό ή διακοσμητικό, μεταφέρει σήμερα τις μνήμες και τα μηνύματα του παρελθόντος, με σκοπό τη σταθεροποίηση της προσωπικότητάς του για ύπαρξη και επιβίωση. Φανταχτερό κάθε στοιχείο του εσωτερικού διάκοσμου στη νησιώτικη και ηπειρωτική Ελλάδα. Στη Νίσυρο ξεχωρίζει η *μονή*⁴ στη *σάλα*,⁵ στο *δωμάτσι*⁶ ή στο *μαεργιό*.⁷ Η *μονή* είναι ένα ξύλινο παράπηγμα για ύπνο, με τα απαραίτητα εφόδια που επανδρώνουν και μορφοποιούν το χώρο. Ιδιαίτερα εντυπωσιακά κρίνονται τα νισύρικά σεντόνια (*κατωσέντονα* και *πανωσέντονα* ή της *μόστρας*).

4. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74.

5. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 72. Έτσι και στη Λίνδο της Ρόδου καθώς και *σπιτάκια*, βλ. του ίδιου: *Τα αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους*, Αθήνα 1976, σελ. 12.

6. Βλ. Γεωργίου Καζαβή: *Νισύρον λαογραφικά*, Ν. Υόρκη 1940, σελ. 185 και Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 71.

7. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 71.

Τα νισύρικα σεντόνια⁸ πέραν από την πολύτιμη χρήση που είχαν, διαλαλούσαν το δαιμόνιο ελληνικό πνεύμα μα και την τυφλή προσήλωση στην πατροπαράδοτη κληρονομιά. Τα συναντήσαμε να κρέμονται από τα *κονταρίδια*⁹ και να σκορπούν αίγλη και μεγαλείο. Τότε... που η ανάσα του έλληνα ήταν υποτονική κάτω από το πέλμα του κατακτητή, η μόνη δύναμη η οποία κρατούσε την εθνική μας μορφή και ενότητα ήταν η παράδοση.

Τώρα άλλαξαν οι καιροί. Οι *αλεφάντες*¹⁰ έφυγαν οι περισσότερες για πάντα. Άφισαν λιγοστές συνεχίστριες της παράδοσης ή καλύτερα, ελάχιστες απ' αυτές θέλησαν να κληρονομήσουν το βαρύ, υπευθυνότητα και τέχνη, έργο τους. Η τέχνη και η τεχνική τους όμως αν και ανεπιτήδευτη, αυθόρμητη, και ασπούδαχτη, υμνείται και θαυμάζεται ως τα σήμερα.¹¹

Κατωσέντονο - πανωσέντονο

Η χειροποίητη υφαντική τέχνη εξακολουθεί να συγκινεί και να εκφράζει τη συνέχιση του πνεύματος και της ουσίας της ντόπιας παραδοσιακής λαϊκής τέχνης. Τα *απαλαιά*¹² *κατωσέντονα* και *πανωσέντονα* στη Νίσυρο φτιάχνονταν *φαθθά*¹³ κι αυτά.

Τα *κατωσέντονα* δημιουργούσαν τις στρώσεις της *μονής, φαμ-μένα*¹⁴ στο λευκό συνήθως χρώμα. Οι εξαιρέσεις ήταν λιγοστές. Καμιά

8. Συχνά αναφέρονται σε *αγλαβές*, όπως αυτές των σελ. 196 και 197 του 5ου τόμου των «Νισυριακών», εκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήνα 1976.

9. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπαιτο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 36.

10. Δηλαδή υφάντρες. Βλ. Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: *Νισύρικα παραμύθια*, εκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήνα 1976, σελ. 37 και Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπαιτο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74. Στο Καστελλόριζο *αλεφανταριές*, βλ. Μιχάλη Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, Αθήνα 1970, σελ. 35 και 38.

11. Όταν δεν συνοδεύεται από βραχυγραφία του χωριού μέσα στην παρένθεση μετά την τοπική λέξη, τότε σημαίνει πως η λέξη χρησιμοποιείται γενικά στο νησί ή ειδικά στο Μαντράκι.

12. Βλ. Δημ. Α. Στρίκη: *Περιγραφή απαλαιού νισύρικού σπιτιού*, περιοδ. «Νισυριακά Χρονικά», 4 (1957), σελ. 33.

13. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπαιτο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74.

14. Πληροφ.: Στυλιανή Κέντρη, 89 χρονών (1983), κάτοικος Νισύρου.

φορά περνούσαν με τη σαΐτα στην ύφανση ελαφρά χρωματιστά νήματα για μεγαλύτερη χάρη στην εμφάνιση. Αντίθετα στα *πανωσέντονα*¹⁵ δίνανε όλη τη δεξιοτεχνική τους δύναμη, για αρχοντιά κι επιβλητικότητα. Σ' αυτά κατατάσσονται και τα σεντόνια για το στόλισμα της *μόστρας* όπως λένε. Το μήκος τους, ανάλογα με τη *μονή*, έφτανε πολλές φορές τα τρία μέτρα.

Τα σεντόνια ετούτα (*πανωσέντονα*), διατηρούσαν μοτίβο τρία - τέσσερα δάκτυλα στη μια κατά μήκος πλευρά που στόλιζε τη *μόστρα*¹⁶ της *μονής*. Ήταν το πιο λεπτοδουλεμένο μα και λιτό παραπέτασμα. Έπεφτε πάνω στη δεύτερη στρώση και δημιουργούσε εντυπωσιακή όψη ειδικά στα πλευρικά τμήματά του *κρέβατ - του*¹⁷.

Το *φατθό πανωσέντονο* ήταν φάδι¹⁸-στημόνι από *παμπάκι*¹⁹, φτιαγμένο στα *μονά*.

Χρησιμοποιούσαν μονές κλωστές στο χτένι. Περνούσαν δηλαδή σε σε κάθε *θύρα*²⁰ και μια κλωστή. Το παραδοσιακό ετούτο υφαντό, σε σύγκριση με τα αντίστοιχα των νησιών της Δωδεκανήσου, έχει να επιδείξει τη δική του προσωπικότητα, τις δικές του ζηλευτές δημιουργίες. Προσφέρει στο νησιώτη μια αίσθηση μοναδικής ομορφιάς και το κάνει να ξεχωρίζει ακόμα και από το όνομά του. Το λένε στη Νίσυρο *άλυκο πανί*.²¹ Δεν μπορέσαμε να βρούμε από πού προέρχεται, πάντως μάθαμε πως πρόκειται για παμπάλαια ονομασία, ξεχασμένη σήμερα ακόμα κι από τους γεροντότερους.

Το μοτίβο από το *πανωσέντονο* λέγεται στο νησί *τ' αλογατάκια*²² ή τα *ζωάκια*. Η λαϊκή φαντασία και απρόσκλητη έμπνευση δίνουν ζωή στο θέμα και το κάνουν αγαπητό, απαραίτητο κι αναπόσπαστο από κάθε παρόμοιο σεντόνι. Η θεματική κατάταξη είναι: *ζωάκια* στη σειρά κατά μήκος της ούγιας, σε τέτοια θέση που τα πόδια τους πλη-

15. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύριο σπιτί*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 75.

16. Έτσι και στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης.

17. Στην Κύπρο λένε *καρκόλα*. Στην Έμπωνα και Κρητηνία της Ρόδου: *κράττι*.

18. Στην Κάρπαθο λένε *φάι*, βλ. Κων. Μηνά: *Το ιδίωμα της Καρπάθου*, Αθήνα 1970, σελ. 151.

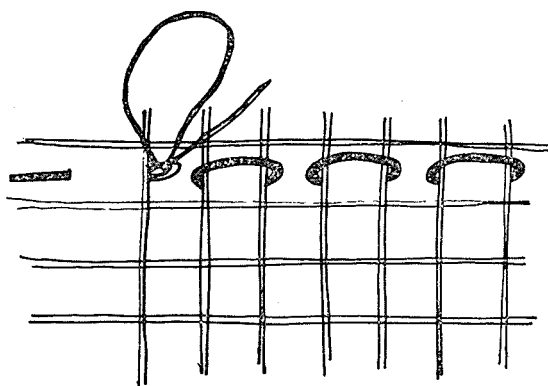
19. Πληροφ.: Μαυρουδή Ασημένη, κάτοικος Νισύρου.

20. *Θυρίδα* λένε στις περισσότερες περιοχές της Ελλάδας.

21. Πληροφ.: Κοντοβερού Αγγελική, κάτοικος Νισύρου, Παριανού Δημ. Αιμιλία κάτοικος Νισύρου, Νικόλαος Γερασίμου, 71 χρονών (1981), κάτοικος Ρόδου κ.ά.

22. Υποκορ. της λέξης *άλογο*, *αλογάκι*, *αλογατάκι*.

σιάζουν τις φούντες με τα κρότσα.²³ Οι οριογραμμές στο θέμα φτιάχνονταν με τη λεγόμενη «πισωβελονιά» και το γέμισμα με «σταυροβελονιά». Η «πισωβελονιά»²⁴ λέγεται απλά και *γαζί*. Οι νισυριές την κινούν από δεξιά προς τ' αριστερά, ανεβάζοντας τη βελόνα επάνω και γυρίζοντάς την προς τα πίσω. Την περνούσαν ξανά από το προηγούμενο σημείο που άρχιζαν, χωρίς να δημιουργούν κενά. Αυτό επαναλαμβανόταν όσο χρειάζονταν να καλύψουν μια απόσταση, ή να περιγράψουν το σχέδιο που είχε μολυβωθεί από προηγούμενα.

λεπτομέτεια πισωβελονιάς

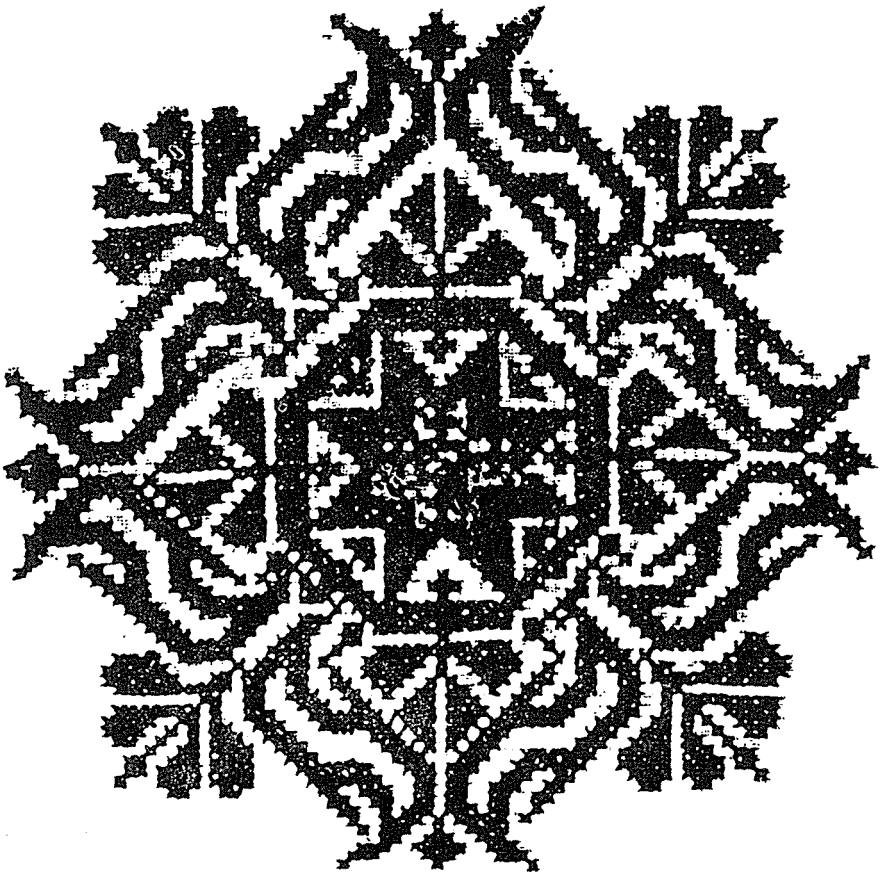
Στη Νίσυρο δεν διακρίνεις μεγάλη ποικιλία θεμάτων, αλλά ποιότητας. Οι παραλλαγές μόνο είναι ατέλειωτες και συνταιριασμένες στους χρωματισμούς.²⁵ Επικρατούν τα χρώματα: κυπαρισσί, πορτοκαλί, βυσσινί, γαλάζιο και μαύρο.

Κατά μήκος το πανωσέντονο στολίζεται στις άκρες από τις φούντες που φτιάχνονταν σε ίσα διαστήματα. Το διάκενο που μεσολαβεί, δεν ξεπερνούσε το ένα εκατοστό. Για να φτιάξουν τις φούντες περνούσαν

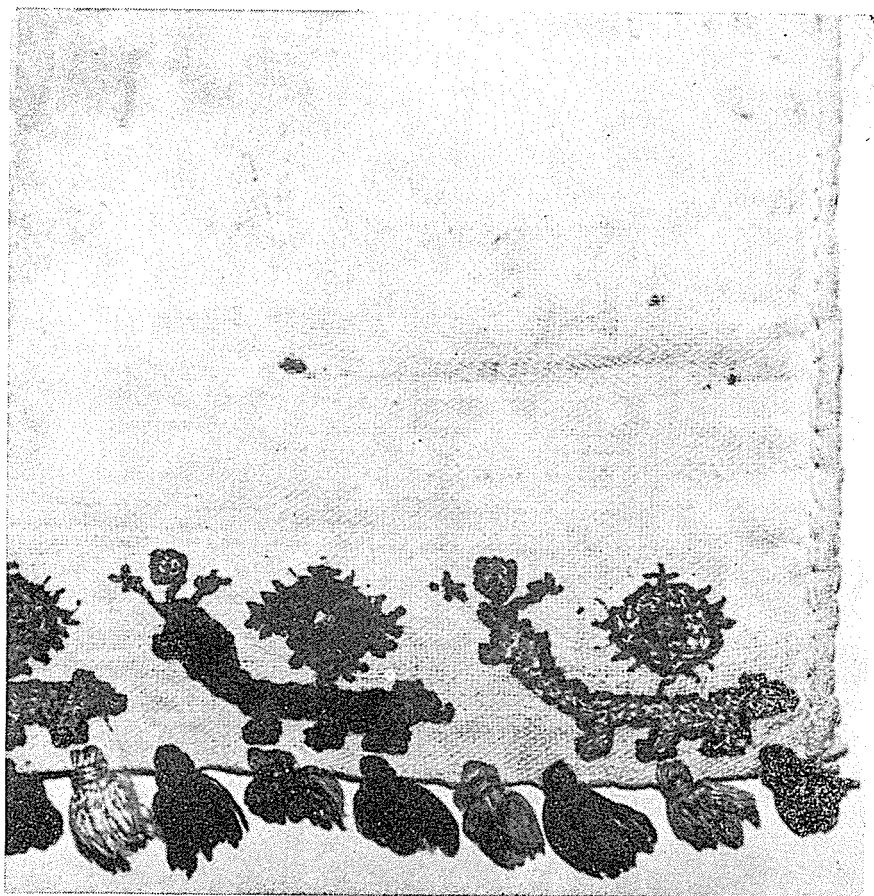
23. Δηλαδή κρόσια. Στο Καστελλόριζο τα λένε *μπλεξούδια*, βλ. Μιχάλη Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα 1970, σελ. 93. Στη Ρούμελη λένε *φλόκια*, βλ. Θανάση Παπαθανασόπουλου: *Γλωσσάρι Ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς*, εκδ. «Θουκυδίδης», (Αθήνα) 1982, σελ. 210.

24. Έχει εφαρμογή στη λαϊκή τοπική φορεσιά, γιατί στην εποχή που αναφερόμαστε, δεν υπήρχαν ραφτομηχανές στο νησί.

25. Για την απόδοση των χρωματισμών θα αναφερθούμε σε σχετικό κεφάλαιο.

«Πλουμί» από κοσμηνάδες.

«Πανωσέντονο» Αγγελικής Κοντοβερού.

διπλή την κλωστή στη βελόνα από την ίδια τρύπα, στην άκρη του υφαντού. Την ξαναπερνούσαν, την αντιπερνούσαν, έτσι ώστε να αφήνουν πάντοτε κάποιο όμοιο μήκος. Αφού τους ικανοποιούσε το φούντωμα που υπολόγιζαν να έχουν οι κλωστές, τότε έστριβαν την κλωστή με τη βελόνα κάθετα προς τη φορά της φούντας και παράλληλα προς την ούγια.²⁶ Συνέχεια στερέωναν την κλωστή, έκοβαν με το ψαλίδι το έξω άκρο

26. Είναι η κατά μήκος παρυφή του υφάσματος, που πολλές φορές έχει ριγωτή διακόσμηση στο σημείο ετούτο, βλ. Αλκ. Κυριακίδου - Νέστορος: *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1966, σελ. 92.

της δέσμης από κλωστές και φτιάχναν τη *φούντα*. Τα πλάτη στα *πανωσέντονα* τα στρίφωσαν με *πισωβελονιά* ή *γαζί*²⁷ στο χέρι, για να μην ξεφτούν.²⁸

Το πιο καλοδιατηρημένο *πανωσέντονο*²⁹ συναντήσαμε στην Αγγελική Κοντοβερού³⁰ από το Μαντράκι. Τα χρώματά του στο μοτίβο διατηρήθηκαν αζεθώριαστα, λαμπερά, βαμμένα με φυτικές ύλες. Το παραδοσιακό ετούτο *φατθό* είναι *προικιό* της προμάμης της, Καλλιόπης Ορφανού. Εντάσσεται στις αρχές του περασμένου αιώνα, αφού είναι γνωστό και αδιάψευστο, πως η γιαγιά της σημερινής κατόχου Αγγέλικα Μποναπάρτη,³¹ πέθανε στα 1930 σε ηλικία πάνω από εκατό χρονών. Ακόμα, η Μιμή Νικ. Κουμέντου σώζει στην Αθήνα ιδιόμορφο και εντυπωσιακό *πανωσέντονο*, που κληρονόμησε από τη θεία της Ε(ι)ρήνη Φασουλαρή.

Η υφαντική παράδοση στη Νίσυρο αποτελεί το θεμέλιο όπου στηρίζεται το πολύμορφο οικοδόμημα της ασπούδαχτης λαϊκής τέχνης. Της αδιερεύνητης ακόμα λαϊκής δημιουργίας στο νησί που πήρε σήμερα μουσειακό χαρακτήρα.

2. ΣΕΝΤΟΝΙΑ ΑΝΑΛΟΓΑ ΜΕ ΤΟ ΚΥΡΙΟ ΘΕΜΑ

Το μακρυλ-λό ή μακρουλ-λό σεντόνι

Η τοπική προσήλωση σε κάθε τι το παραδοσιακό,³² δεν επιτρέπει επιδράσεις στα μοτίβα. Έτσι κληρονομήθηκαν αντάξια των ελληνικών παραδόσεων και τα λεγόμενα μακρυλ-λά ή μακρουλ-λά σεντόνια με τη σφραγίδα του νισύρικού χαρακτήρα.

Το *μακρυλ - λό* σεντόνι καταλάμβανε τη δεύτερη στρώση στη *μονή*.

27. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης φτιάχνουν για τον ίδιο σκοπό αγκαθωτή βελονιά, που ονομάζουν *αμπελλούτσα*.

28. Την ούγια στη Σίλλη ή Σύλη του Ικονίου λένε *ονγιωτό*, βλ. Άννης Γουήλ Μπαδιερτάκη: *Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά της Σίλλης*, πρακτ. Γ' Συμποσίου-Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 189.

29. Συναντήσαμε *πανωσέντονο* στο νησί, στρωμένο και σε *πάγκο*.

30. Σε ηλικία 66 χρονών (1981).

31. Με ρίζες από την Κάσο Δωδεκανήσου.

32. Από τις παραδοσιακές λαϊκές τέχνες, γνωστή είναι στο νησί και η πλεκτική, η ξυλογλυπτική, η χορτοτεχνία και η κεραμική που δυστυχώς δεν έχουν μελετηθεί. Άγνωστες είναι: η συρματοτεχνία, η πλαστική γυψουργία, η πυρογραφία και γυαλογραφία κ.ά.

Άλλαξε συνήθως με το *παρδαλάκι*, ή τους *κοσκινάδες*, ανάλογα τη βαρύτητα σε φαντασμαγορία που ήθελε να δώσει η νοικοκυρά. Είναι στενόμακρο *φατθό* σεντόνι ή *μπροστοσέντονο*, *φαιμ-μένο* στα *μονά*³³ με βαμβάκι και κεντημένο στο χέρι. Έπαιρνε θέση μόστρας στον τοίχο ακόμα και αργότερα ανάμεσα στ' άλλα *νυφ-φοστόλια*. Η «σταυροβελονιά» μορφοποιούσε το κύριο θέμα με τις *τράλ-λιες* και δικαίωνε την τεχνική της. Για να έχει η νισυριά καλή απόδοση και στρωτή βελονιά στη «σταυροβελονιά», επιδίωκε τα σταυρώματα της κλωστής να έχουν την ίδια φορά στο ίδιο κέντημα και να είναι το ίδιο σφυγμένα στην κλωστή.

Το κεντητικό μοτίβο στο *μακρυλ-λό* αποτελεί το λεγόμενο *πλουμί*. Είναι ο θησαυρός της λαϊκής χειροτεχνίας και ο τρόπος έκφρασης κάθε νοικοκυράς. Ολόκληρο σχεδόν το θέμα στο *πλουμί* αποδίδεται με την ίδια κλωστή. Μόνο η λεγόμενη *σκολόπεντρα* στο μέσο αλλάζει χρώμα, έτσι που να δημιουργεί αντίθεση. Συχνά η *σκολόπεντρα* δέχεται δυο χρώματα, όμοια με αυτά που έχουν οι *τράλ-λιες*.

Το *πλουμί* φτιαχνόταν στα παρακάτω χρώματα: μαύρο, *οξύ*³⁴ (δηλαδή μαύρο προς το πράσινο, ή καφετί προς το μπλέ), *κόκκινο*³⁵ ή *κότσινο*, *αγραμπτί*³⁶ (Νικ.), *πορτοκαλ-λί*, *λαχανί* κ.ά. Παρόμοια χρώματα έχει και η *σκολόπεντρα* με τη διαφορά πως προσπαθούσαν οι κεντήτριες να δημιουργούν πάντα αρμονικότητα και αντίθεση, ή απόχρωση. Το *πλουμί* επαναλαμβάνεται στο υφαντό από δυο μέχρι τέσσερις φορές, ανάλογα με το μήκος του σεντονιού. Τα χρώματα στην κλωστή ήταν πάντα εναλλασσόμενα.

Το κεντρικό θέμα στο *μακρυλ-λό* σεντόνι πλαισιώνεται από τις *τράλ-λιες* που έχουν θέση σαν μπορντούρα. *Τράλ-λιες* είναι τα επαναλαμβανόμενα θέματα, πιο μικρά από το *πλουμί*, που φτιάχονταν γύρω-γύρω στο σεντόνι με συμμετρία κι ένα χρώμα κλωστής. Τα χρώματα αλλάζουν μόνο ως προς τη μεταξύ τους θέση. Απαντιώνται και *τράλλιες* με σύνθετη πλοκή, που θαυμάζονται ακόμα και σήμερα. Η επανά-

33. Έτσι και στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης.

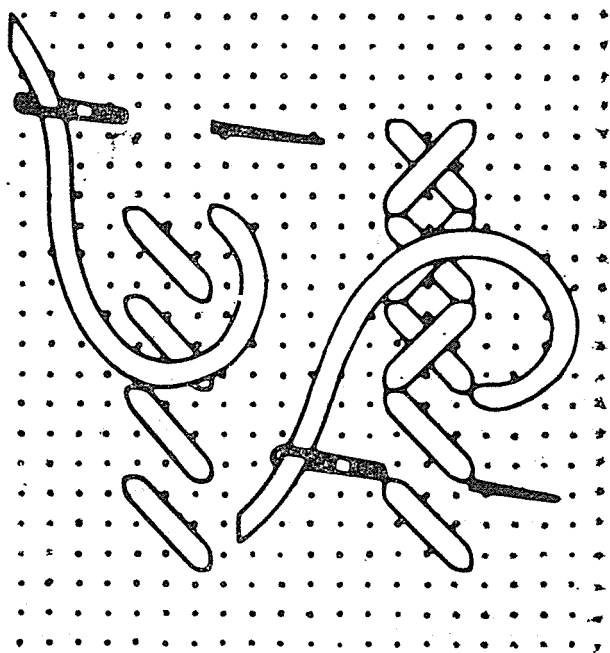
34. Πληροφ.: Καλλιόπη Αποστ. Καραβάκη, κάτοικος Νισύρου, Ειρήνη Χαρίτου - Γούναρη, 56 χρονών (1982), κάτοικος Ρόδου.

35. Δηλαδή κόκκινο, βλ. Ν. Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος Αθήναι 1976, σελ. 210.

36. Βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήναι 1982, από το δέντρο *αγραμπτας* (ο) ή *αγραμπτιά* (η), σελ. 136 και 228.

ληψη κάθε μιας γινόταν με αισθητική και μορφική προσαρμογή. Τα χρώματα είναι γνωστά από το κεντρικό *πλουμί*, με προτίμηση το μαύρο, το καφετί, το κίτρινο, το *κόκκινο*, το χρώμα της *βιόλ-λας* και το σκούρο πράσινο.

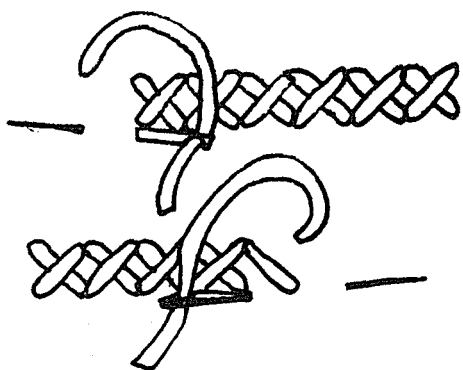
Οι νισυριές δίνανε ιδιαίτερη σημασία στην επιλογή και χρήση της κλωστής. Ήταν χειροποίητα είδη, ώστε να μην ξεβάφουν στο πλύσιμο και στον ήλιο, να μη χνουδιάζουν, ούτε να ξεθωριάζουν με το πέρασμα του χρόνου. Η σωστή ύφανση στον κάμπο με το επιμελημένο κέντημα, συνδυάζονταν ικανοποιητικά. Σώζονται σήμερα *μακρολ-λά* σεντόνια με *κροτσάκια κοκκουλ-λένια* στη μια μακρινή πλευρά της *μόστρας*. Τα χρώματα ήταν εναλλασσόμενα, παρμένα από τα νήματα του *πλουμιού* και της *τράλ-λιας*. Πριν τα *κροτσάκια* κεντούσαν με διάφορα χρώματα μια σειρά από αλυσίδα (αλυσιδοβελονιά που έδενε πρακτικά και αισθητικά με το σεντόνι. Η αλυσιδοβελονιά ετούτη, πρέπει να πούμε πως ήταν η μόνη που διέφερε από την τεχνική του συνόλου (*πλουμί*, *τράλ-λιες* σε σταυροβελονιά).

Κάθετη σταυροβελονιά

Το μακρολ - λό σεντόνι μετά την αρχική του χρήση, έπαιρνε θέση στολίσματος στον τοίχο ανάμεσα στ' άλλα νυφ - φοστόλια.³⁷ Θεωρείται πιο φανταχτερό από το παρδαλάκι στο σχέδιό του.

Οι: Ασπασία Γεωργ. Γεννά, Καλλιόπη Καραβάκη, Μαριά Δημ. Γεωργάκη, Μαρία Παπαϊωάννου, Αγγελική Κοντοβερού, Αιμιλία Μαγγανά, Μιμή Νικ. Κουμέντου, και άλλες νισυριές κυρίως στο Μαντράκι και την Αθήνα, διασώζουν ως τα σήμερα ετούτο το σπουδαίο είδος της λαϊκής μας τέχνης.

ΠΑΝΤΟΒΕΛΟΝΙΑ΄ ΣΕ ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΕΚΤΕΛΕΣΗ

Το παρδαλάκι

Η υφαντική τέχνη ταξιδεύει από τόπο σε τόπο, κληρονομείται από γενιά σε γενιά και επιβιώνει. Οι νέες στο νησί έπαιρναν το βάρος για την κατεργασία της πρώτης ύλης, την προετοιμασία μέχρις ότου «διαστεί» το στημόνι στον τοίχο. Συνέχεια γινόταν το «περαμάτισμα»³⁸ στο σπίτι και ήταν έτοιμο το νήμα για ύφανση. Δουλειά επίμονη, κουραστική, μακρόχρονη μα και δημιουργική.

Από τα στάδια ετούτα περνούσε και το υφαντό που προοριζόταν για τα νισύρικά *μπροστοσέντονα*. Απ' αυτά, το παρδαλάκι είναι πλούσιο σε

37. Για ανάλογα της Λίνδου Ρόδου, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Τα αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους*, Α' έκδ. 1976, Β' έκδ. 1978, Αθήνα, σελ. 63.

38. Πέρασμα της κλωστής στο χτένι.

«Μακρολλό» σεντόνι Αιμ. Μαγγανά.

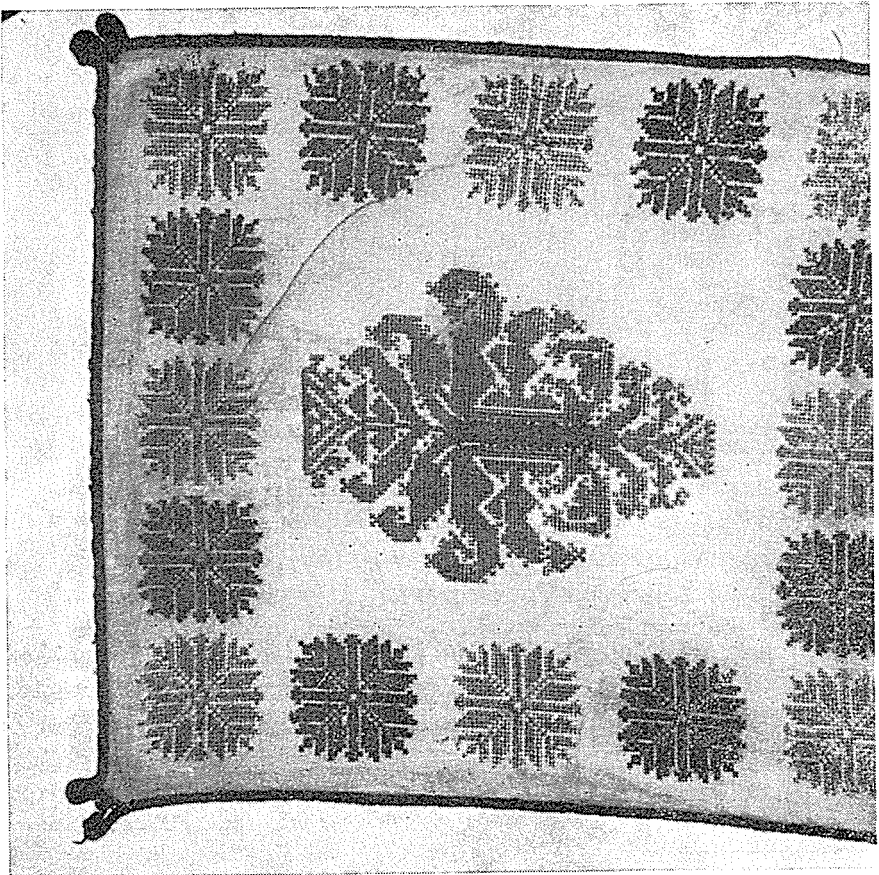
χρωματισμούς, στενόμακρο σε σχήμα και κεντημένο στο χέρι. Μεταλλάσσεται με το *μακρολ-λό*. Αποτελεί αντιπροσωπευτικό είδος υφαντικής και κεντητικής τέχνης. Το υφαντό μπορεί να είναι και στενή μπόλια σε χοντρό *παμπάκι*³⁹ (όχι δίμητο), «...των οχτώ ή τω(ν) δέκα...» όπως λένε. Το *παρδαλάκι* δεν έχει *κρούτσα* στις στενές πλευρές. Στο μάκρος

39. Το Αιγυπτιακό βαμβάκι θεωρείται σωστής παραδοσιακής ικανότητας, γνωστό από αιώνες, πιο κατάλληλο για μετρητό.

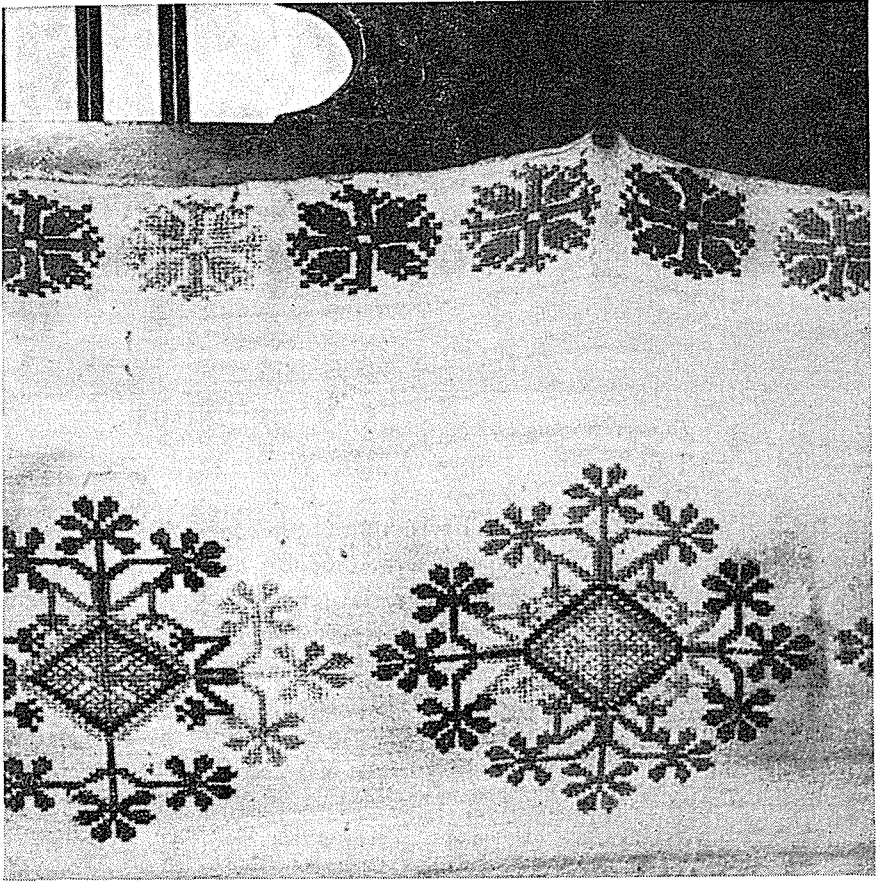
το πιάνανε με κλωστή βελόνα για να μη ξεφτά στη μακρινή όψη.

Το πλουμί στο παραδάκι είναι εντυπωσιακό, από σύμπλεγμα σταυρού με προεκτάσεις σε παρακλάδια ή άλλα φυτικά σχήματα που και αυτά με τη σειρά τους διαχωρίζονται σε μικρότερους σταυρούς.

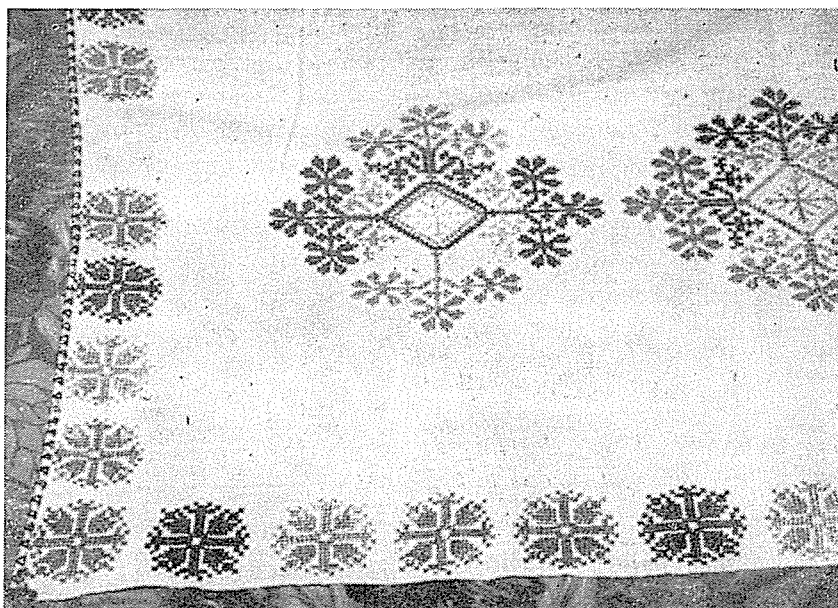
Τα χρώματα που δέσποζαν στο πλουμί ήταν πολλά. Ατέλειωτο μπορούμε να πούμε χρωματολόγιο, που μόρφωναν τους θησαυρούς των χειροποιήτων κεντητικών έργων. Συχνά διακρίνουμε: το σκούρο μοβ, το καφετί με τις αποχρώσεις του, το λαχανί ως το κυπαρισσί, το ροζ, το χρυσοκίτρινο και μαύρο. Το μπλε χρώμα σπάνια συναντάται. Πάντως δεν έχουν καμιά λογική σειρά τα χρώματα μεταξύ τους, ούτε τέλεια αρμο-

«Μακρολλό» σεντόνι Μαρίας Παπαϊωάννου.

Το σεντόνι «παρδαλάκι» (Μαρίας Παπαϊωάννου).

Το σεντόνι «παρδαλάκι» (Μαριάς Δημ. Γεωργάκη).

νικότητα, γι' αυτό και καλείται το σεντόνι ετούτο *παρδαλάκι*. Δηλαδή είναι με *παρδαλά* χρώματα η κλωστή για την απόδοση του κύριου θέματος. Φυσικά η τεχνική απόδοση στηρίζεται σε «σταυροβελονιά», με βελόνα δεξιοτεχνικά δουλεμένη. Οι κλωστές λένε οι νισυριές, έπρεπε να είναι λεπτότερες, σαν είχαν μεγαλύτερη ποικιλία χρωμάτων. Έτσι έδιναν ανωτερότητα και σωστή ολοκλήρωση στο κέντημα.

Οι *τραλ-λιες*⁴⁰ είναι μονόχρωμες σε οκτάγωνο αστροειδές σχήμα, ή σε σχήμα σταυρού που εναλλάσσονται ανά δύο χρώματα. Στο εσωτερικό τους σχηματίζεται πάντα μορφή σταυρού. Το «...ξέφτι το 'πιαναν...» με βελόνα ή βελονάκι για να μη φεύγουν οι κλωστές.⁴¹

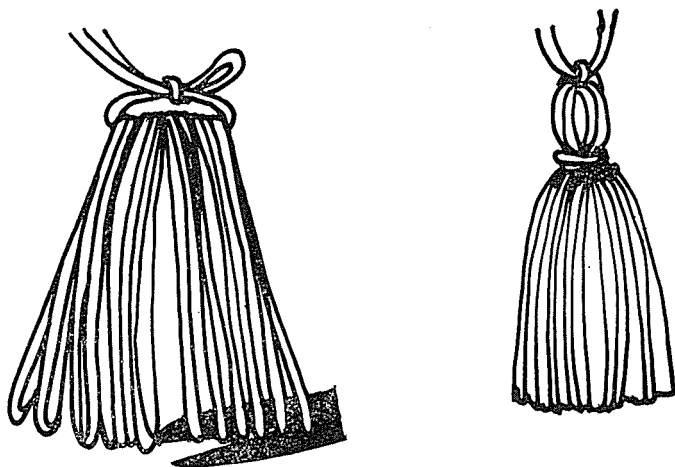
Σεντόνι *παρδαλάκι* έχουν οι: Αγγελική Κοντοβερού, Μαριά Δημ. Γεωργάκη, Μαρία Παπαϊωάννου κ.ά. Το συναντήσαμε στο σπίτι της τελευταίας στο Μαντράκι, καρφωμένο στον καναπέ και λυπηθήκαμε. Σφύχτηκε η καρδιά μας για το πρόωρο τέλος του που προκαλείται από την καθημερινή χρήση.

40. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης λένε *φτερωτές*.

41. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης λένε *στρουφι*.

Οι κοσκινάδες

Η λαϊκή τέχνη και οι κλάδοι της προσφέρουν ανεκτίμητες αξίες στη ζωή και τον άνθρωπο, δοκιμάζουν τις δυνατότητές του και στεριώνουν τις ρίζες μας.

Κατάσκεινή Φούντας (Ανο Φάσεις)

Οι κοσκινάδες, σαν δημιουργήματα κι αυτά της ασπούδαχτης τέχνης, αποτελούσαν είδος επίστρωσης της μονής. Αντικαθιστούσαν το λεγόμενο μακρυλ-λό ή παραδαλάκι καμιά φορά και το μοναχικό. Οι κοσκινάδες μπορεί να έχουν λίγα χρώματα, όμως συνέβαλαν στη διατήρηση της υφαντικής και κεντητικής λαϊκής τέχνης κι αποτέλεσαν συνδετικό κρίκο του τότε με το τώρα. Πήραν θέση μουσειακή και διακοσμητική σε σύγχρονα σπίτια διαλαλώντας ένα ένδοξο παρελθόν.

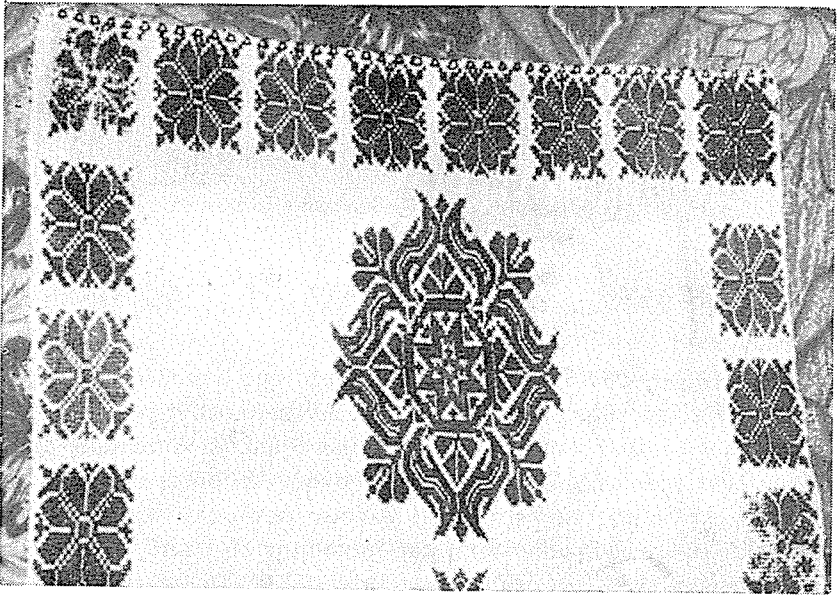
Το πλουμί⁴² στους κοσκινάδες φτιαχνόταν καταμεσής του κάμπου

42. Ένα δημοτικό τραγούδι της Ρόδου λέει:

«... Μήν 'πά νά μάθη τὸ πλουμί;
Πάω 'κει ποῦ πλουμίζασι
Κι' ἐμένα δὲν 'γνωρίζασι
— Πᾶς κ' ἤρτεν κόρη σὰν κ' ἐσᾶς
Ἔμορφη, στὰ τελάρα σας,
Νὰ πάρη 'ξόμπλια καὶ πλουμιά.
'Αποῦ τὴν ἔχω χασιμιά;».

Βλ. Γεράσιμου Δ. Δρακίδου: *Ροδιακά*, Αθήνα 1937, σελ. 75.

με συμμετρική απόδοση. «Σταυροβελονιά»⁴³ κι εδώ. Η κάθετη και λοξή εκτέλεση έδινε την μεγαλοπρέπεια στο θέμα. Το ύφασμα ήταν πάντα σε μορφή μετρητού. Δηλ. οι οριζόντιες κλωστές δημιουργούσαν κανονικά τετράγωνα με τις κάθετες κλωστές στην ύφανση με ισομήκη διάκενα. Το χρώμα ολόκληρου του θέματος περιοριζόταν στο καφετί ή το κυπαρισσί με σχηματιζόμενο σταυρό από μοβ χρώμα κεντρικά. Το διπλανό πλουμί, είχε διαφορετικό χρώμα. Το μουσταρδί ή το μοβ προσφερόταν περισσότερο με ανάλογο σταυρό στο μαύρο ή το γαλάζιο χρώμα. Η απόδοση ήταν σχεδόν πάντα εναλλασσόμενη στα χρώματα. Η σύνθεση ετούτη στο πλουμί θυμίζει γεωμετρικά σχήματα (αστέρια, τρίγωνα κ.ά.) για την απόδοση του καθιερωμένου θέματος.

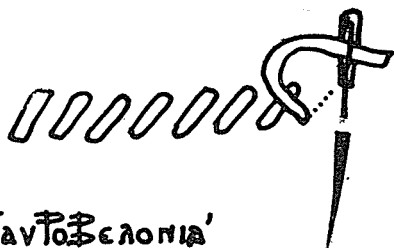

Το σεφτόνι («κοσινιάδες») (Γεωργάκη Δημ. Μαρίας).

Οι τράλ-λιες είναι μονόχρωμες εναλλασσόμενες πάλι ανά δύο, ή ανά τρεις στο ίδιο χρώμα. Η όλη τέχνη της νισυριάς κεντήτρας ήταν το αρμονικό και μελετημένο «κλείσιμο» στις γωνίες. Δεν έπρεπε να περισ-

43. Η «σταυροβελονιά» αποδίδεται σήμερα στο: μετρητό, καμβά (μονόκλωστο ή δίκλωστο), εταμίν, τούλι κ.ά.

σεύει φατθός κάμπος, ούτε να κόβεται κάποια τράλ-λια. Συνηθισμένα χρώματα ήταν το μουσταρδί, το μαύρο και το καφετί. Εδώ δεν χρησιμοποιείται το χρώμα της βιόλ-λας που συναντήσαμε στο σταυρό του πλουμιού.

ΜΙΣΗ' ΣΤΑΥΡΟΒΕΛΟΝΙΑ'

Κοσκινάδες έχουν στο Μαντράκι Νισύρου η Αγγελική Κοντοβερού, η Ασπασία Γεωργ. Γεννά, η Μαριά Δημ. Γεωργάκη κ.ά. Επίσης στο Μουσείο λαϊκής τέχνης του νησιού διατηρείται κέντημα αντιγραμμένο πιστά, βελονιά προς βελονιά. Έχει βέβαια χρησιμοποιηθεί σε δεύτερη χρήση, αλλά δεν έχει να κάνει. Διασώθηκε ολοκληρωτικά. Η κακή αντιγραφή στο παλιό κέντημα έχει σαν αποτέλεσμα την αλλοίωση του χαρακτήρα της προσωπικότητας του αυθεντικού. Κι εδώ δεν επικρατεί αυτό.

Όλα ετούτα τα ανεπιτήδευτα μα θαυμαστά φτιασιδία της λαϊκής μας τέχνης έχουν γίνει βίωμα των νησιωτών, απαραίτητα για την προίκα της θυγατέρας και αντικείμενο της λαϊκής μας μούσας. Συχνά στο στόλισμα του νυφικού σπιτιού τραγουδούν με θαυμασμό :

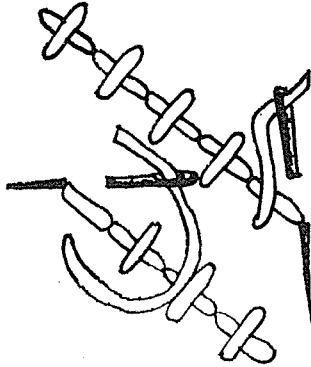
Έλατε κάμετε αρχή πρώτα 'πό τὸ σαλόνι
γιατὶ τὰ κἀντρα εἶν' πολλὰ, δῶστε μας οἰλ-λες γνώμη.
Ὁ νοῦς μας ἐξάλιστηκε ἀπ' τὰ πολλὰ προικιά σου
καὶ μ' ἴντα χέρια τάνισες⁴⁴ πάνω στ' ἀργόχειρά σου;
Δῆτε σεντόνια πλουμιστὰ καὶ κἀντρα μεταξένια,
δῆτε χαλιὰ καὶ τάπητες βελούδα κεντημένα.
Δῆτε τραπεζομάντηλα καὶ δῆτε νυφ-φοστολί
γιὰ δῆτε νύφ-φη καὶ γαμπρὸ ποὺ τοὺς ζουλεύ(γ)ουν⁴⁵ ἔλοι.
Στὸν κόσμον θᾶβγη δι(ήγ)ημα ὁ γάμος ὁ δικός σας

44. (= 'Αγγίξες).

45. Δηλαδή ζηλεύουν.

καὶ εὔχομαι ὁ ἴδιος νᾶναι καὶ τῶν παιδιῶν σας.

Καὶ σεῖς ποὺ τὰ στολίζετε νᾶναι κι ἀφ' τὰ δικά σας
γ λ ῆ ο ρ α ⁴⁶ ἢ ὠ ρ α ἢ καλὴ κι ὅπως ποθεῖ ἡ καρδιά σας». ⁴⁷

ΣΤΑΥΤΟΦΕΛΟΝΙΑ' ΣΕ ΛΟΪΤΗ' ΕΠΙΤΕΛΕΣΗ

Το πασιλ-λοϊτικο (Μαντρ.) ἢ πασιλολ-λοϊτικο (Νικ.) σεντόνι

Ἡ παράδοση εἶναι ὁ αἰώνιος λίκνος που ζωογονεῖ τὸν Ἑλληνισμό. Εἶναι ὁ ἴδιος ὁ λαὸς που δημιουργεῖ, συντηρεῖ βιώματα καὶ συνεχίζει. Ἔτσι καὶ ἡ λαϊκὴ κεντητικὴ καὶ υφαντικὴ τέχνη στὴ Νίσυρο συνεχίζεται.

Αναβιώνεται κάθε φτιασίδι που δεν ἔχει περισσιες δυσκολίες καὶ δεν προϋποθέτει πρόσθετη δεξιότητα ὕστερα ἀπὸ ἐξειδίκευση. Ἐνα ἀπὸ τα κομπά καὶ χαριτωμένα δημιουργήματά της τοπικῆς ἀσπούδαχτης τέχνης εἶναι καὶ τὸ πασιλ-λοϊτικο ⁴⁸ (Μαντρ.) ἢ πασιλο-λοϊτικο ⁴⁹ (Νικ.) σεντόνι. Λέγεται καὶ *ιπέτσια*. Πρόκειται γιὰ πανωσέντονο ἢ σεντόνι της μόστρας. Ἡ ὀνομασία του, πασιλ - λοϊτικο, πιθανότατα νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ «πάσης λο(γ)ής», δηλ. κάθε εἶδους μοτίβο που θα μπορούσε νὰ χρησι-

46. (= Γρήγορα).

47. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ὁ γάμος στὴ Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά» τόμ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 215 καὶ ἀνάτυπο.

48. Στὴν Κάρπαθο λένε *πασαλοϊτικος* (επιθ.) που σημαίνει κατὰ τὸν γλωσσολόγο Κωνστ. Μηνά, «ἐξ ὄλων τῶν εἰδῶν», βλ. στὸ ἔργο του: *Τὰ ιδιώματα τῆς Καρπάθου*, Αθήνα 1970, σελ. 141.

49. Με ρίζες στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, *πασίλοια*, ὅπως λέγανε.

μοποιηθεί εδώ. Ανήκει στα σύνθετα *πλουμιά*, που εμπνέονται από τις τοπικές συνθήκες δημιουργίας και την πατροπαράδοτη θεματογραφία. Οι *αλεφάντρες* πήραν τα κύρια θέματα από το *μοναχικό*, το *παρδαλάκι*, το *μακρογυλό* και τ' άλλα ντόπια σεντόνια και δημιούργησαν ετούτη την ξεχωριστή κατηγορία σεντονιών. Μετάπλασαν το θέμα τότε αλλάζοντας τις βελονιές και πότε τους κύριους χρωματισμούς ή τις αποχρώσεις. Πάντως έδωσαν κάτι καινούριο, δεμένο με την απρόσωπη λαϊκή κληρονομιά.

Γαζί Πισοβελονιά

Η αισθητική απόλαυση στο *πασιλ - λοϊτικό*⁵⁰ σεντόνι που εκφράζεται από την ύλη το μήνυμα και τον αναπόφευκτο κόπο της δραστηριότητας της υφάντρας είναι η εικόνα μιας περασμένης εποχής. Είναι ταυτόχρονα το είδος που παρέχει δυνατότητες πρακτικής χρήσης. Το σεντόνι αυτό θεωρείται από τα σπάνια και πιο παλιά στο είδος του. Συχνά το απόφευγαν οι *αλεφάντρες* λόγω της συνθετότητας στην απόδοση και της φροντίδας για βάψιμο ποικίλων νημάτων. Έμοιαζε με το *παρδαλάκι* περισσότερο, απ' ό τι με τ' άλλα *μπροστοσέντονα*. Ήταν έργο χεριού μα και ψυχής, λεπτής, ευαίσθητης που μόνο με περιγραφές μπορέσαμε να γνωρίσουμε. Το πήρε μαζί του ο καταλύτης χρόνος...

50. Έτσι ονομάζουν στο νησί και ορισμένα κεντητά μέρη της παραδοσιακής νισύρικης φορεσιάς.

3. ΣΕΝΤΟΝΙΑ ΚΑΘΙΕΡΩΜΕΝΑ ΑΠΟ ΓΝΩΣΤΕΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΕΣ

Τ' αποστολίδικο

Το κέντημα είναι από τους πιό πλούσιους και αντιπροσωπευτικούς κλάδους της χειροτεχνίας μας. Δημιουργήθηκε εδώ και αιώνες μα από τότε συνεχίζεται αντάξια, από γυναίκες κάθε ηλικίας. Στα σχέδια, στολίδια και χρώματα καθρεφτίζονται κάθε είδους ιδιορρυθμίες «... των διαφόρων τόπων της πολυμόρφου γης και ζωής. Τοιουτοτρόπως βλέπομεν ν' αποδίδεται εις το κέντημα το τραχύ και σοβαρόν του χαρακτήρος των βορεινών Ελλήνων και το τερπνόν και χαρωπόν των νησιωτών» μας λέει η Αγγελική Χατζημιχάλη⁵¹.

Πράγματι, τα νησιώτικα γενικά και της Νισύρου ειδικά σεντόνια, έχουν τη δική τους σφραγίδα. Τ' αποστολίδικο⁵² ένα απ' αυτά, ανήκει στα αρχοντικά και ιδιόμορφα ως προς το *πλουμί* τους *μπροστοςέντονα*. Καθιερώθηκε από τη γνωστή οικογένεια τ' Αποστολίδη στο νησί. Αυτή το δημιούργησε, το κληρονόμησε, το διατήρησε ανέθετο μέχρι των ημερών μας.

Τ' αποστολίδικο σεντόνι στόλιζε κι αυτό το κρεβάτι σαν *κρεβατ - τόγγυρος*. Ανήκε δηλ. στα *πανωσέντονα* ή στα σεντόνια της *μόστρας*. Το ύφασμα ήταν *φαθό*, φτιαγμένο με το *όργιο*.⁵³ Συχνά ήταν από μαλλί ή βαμβάκι φάδι - στημόνι. Οι παλιές νισυριές το λένε *χουδάτο*.⁵⁴ Τις πιο πολλές φορές φτιαχνόταν από μετάξι που κλώθανε οι ίδιες οι *αλεφάντες* στο νησί.

Το σεντόνι ετούτο κεντιόταν «σταυροβελονιά». Πριν αρχίσουν έπρεπε να μετρήσουν πόσες σταυροβελονιές είναι το φάρδος και πόσες το μήκος. Λίγο πολύ ήξεραν πόσες θα χρειασθούν για να φτιάξουν τα *πλουμιά*. Στην ανάποδη όψη της σταυροβελονιάς σχηματίζονταν ίσιες βελονιές. Σαν επρόκειτο να κεντήσουν πολλές σταυροβελονιές στη σειρά, και με το

51. Βλ. έργο της: *Υποδείγματα ελληνικής διακοσμητικής*, έκδ. Β', Αθήναι 1969, σελ. 16.

52. Υπάρχει στο νησί και ομώνυμος χορός, *αποστολίδικος* ή *ίσιος*, βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 180 - 181.

53. Έτσι και στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης. Στη Ρόδο λένε *όργιον*, βλ. Χρ. Ι. Παπαχριστοδούλου: *Λεξιλογικά και Λαογραφικά της Ρόδου*, Αθήναι 1969, σελ. 230.

54. Για τα σεντόνια της Αλοννήσου, βλ. Αδαμαντίου Σάμψων: *Η λαϊκή τέχνη της Σκοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976, σελ. 25.

ίδιο χρώμα, τότε κεντούσαν πρώτα τις κάτω βελονιές και μετά τις πάνω. Όταν επρόκειτο για πολλές σταυροβελονιές όρθιες, τότε θεωρούσαν προτιμώτερο να κεντούν μια - μια. Το ίδιο ακολουθούσαν και για λοξές σταυροβελονιές. Το λαϊκό πνεύμα με την ασύγκριτη δραστηριότητα βλέπουμε πως ακολουθούσε κάποια μεθοδικότητα, που δεν μπορεί να είναι διαφορετική από τη σημερινή. Κάθε αυτενέργεια καθιερωνόταν ύστερα από πειραματισμό και αναζήτηση.

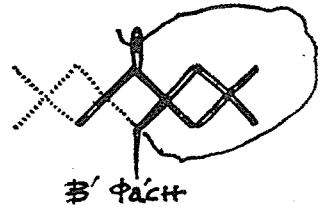
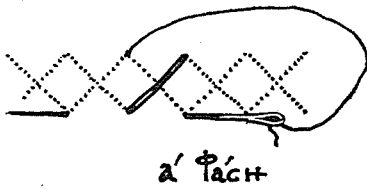
Τ' αποστολίδικο σεντόνι φτιαχνόταν κι αυτό με *πλουμιά*. Καθένα απ' αυτά πέραν από την μεγαλοπρέπεια που το διακρίνει, είχε και μεγαλύτερη έκταση σε σύγκριση με αντίστοιχα *πλουμιά* άλλων σεντονιών. Έμοιαζε αρκετά με το καλούμενο *σακελ-λάρικο*. Κάθε *πλουμί* ήταν συμμετρικό και είχε δύο χρώματα. Μονοκόματο σεντόνι, ατόφιο, συναντήσαμε στο σπίτι της Αιμιλίας Μαγγανά από το Μαντράκι, που κληρονόμησε από τη θεία της Αιμιλία Παριανού ανύπαντρη σήμερα σε προχωρημένη ηλικία. Ακόμα το συναντήσαμε σε δεύτερη χρήση (μαξιλάρι κ.ά.) στο σπίτι της Ασπασίας Γεωργ. Γεννά επίσης στο Μαντράκι και μας ξένισε. Έτσι μπορέσαμε πióτερο να αναλογισθούμε τη σπουδαιότητα και την αξία του, καθώς και την μοναδικότητα που δημιουργεί ο χρόνος.

Το σακελ-λάρικο

Η παράδοση και η συνέχειά της, είναι η γνώση του λαϊκού μας πολιτισμού που θεωρείται φυσική, με πηγαία και αβίαστη έμπνευση. Κάθε περιοχή, μέσα από τις δικές της συνθήκες, μορφώνει τη στενή τοπική παράδοση. Συνήθειες και εκδηλώσεις σε κάθε κοινωνική συμπεριφορά. Απ' αυτές άλλες διάχθηκαν από το χρόνο κι άλλες κρατήθηκαν σαν απαραίτητες για την καθημερινή ζωή.

Στο στενό κοινωνικό περίγυρο της Νισύρου, από τα καθιερωμένα — γενιά προς γενιά — κληρονομήματα, θεωρούνται και τα λεγόμενα *σακελ-λάρικα* σεντόνια⁵⁴. Πρόκειται για *φατθά* σεντόνια που είχαν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα τόσο στα χρώματα, όσο και στα θέματα. Είχαν διακριτικό τους ένα μεγάλο και στρογγυλεμένο σε γενικές γραμμές *πλουμί*. Καμιά άλλη *αλεφάντα* εκτός απ' αυτές της οικογένειας των Σακελ-λάριδων δεν επιχειρούσε να μιμηθεί το *πλουμί* ετούτο, γιατί

55. Σε *εγκλαβή* του 1891 αναφέρονται ως «...Σηνδόνια Νισύρου...», βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά» τόμ. 5ος, Αθήναι 1976 σελ. 201 και ανάτυπο.

σταυροβελονιά

θα θεωρείτο προσβολή για την πιο πάνω επιφανή οικογένεια.

Το σεντόνι⁵⁵ αυτό της *μόστρας*, αξιολογείται από τα σπάνια. Το πήρε μαζί του ο φθονερός και καταλύτης χρόνος. Από την επιτόπια έρευνα που κάναμε στο νησί από σπίτι σε σπίτι, δεν μπορέσαμε να βρούμε ούτε ένα γιά δείγμα. Πληροφορηθήκαμε όμως πως σώζεται ένα και μοναδικό στην Αθήνα. Το έχουν οι απόγονοι του Οδυσσέα Σακελλαρίδη και το φυλάσσουν σαν «κόρη οφθαλμού».

4. Το μοναχικό σεντόνι

Η πνευματική μα και καλλιτεχνική έκφραση στους νησιώτες κρατάει κάποιες σταθερές σχέσεις⁵⁶ με το παρελθόν. Σε τούτο στηρίζονται οι αναεωτές και συντηρητές του παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού, νισύριοι.

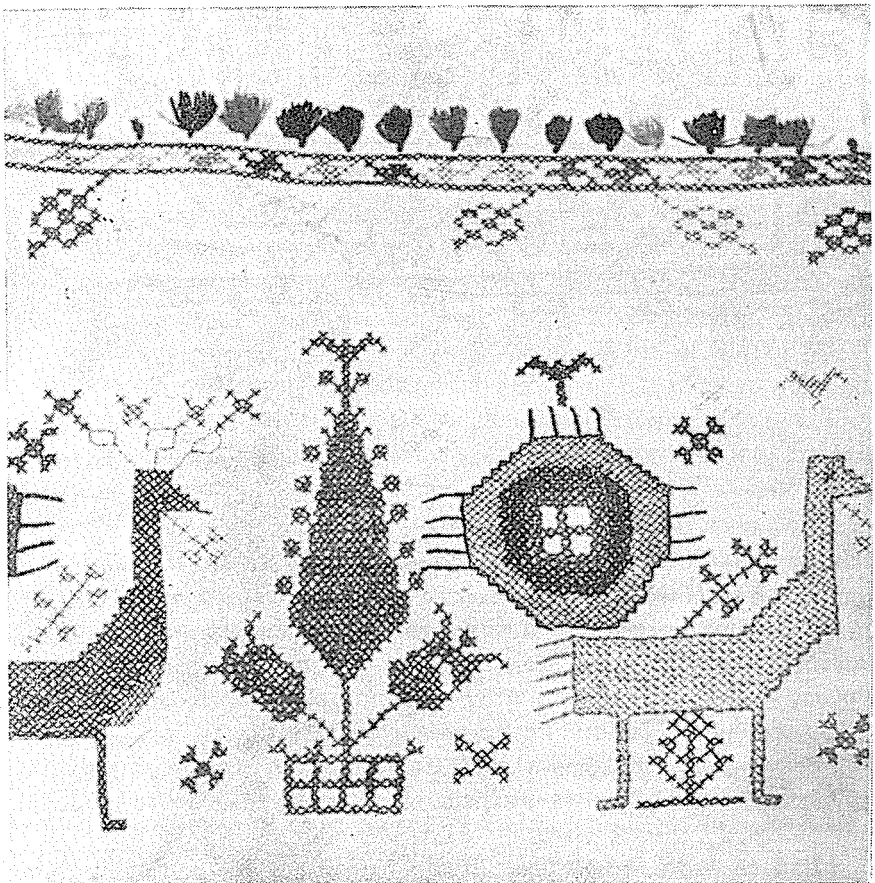
Από τα πρώτα είδη υφαντικής που φτιάχνονταν από χρυσοχέρες, είναι και το *μοναχικό* σεντόνι. Πρόκειται για ολοκέντητο *μπροστοσέντονο*, που ταιριάζει η ονομασία του μοναδικό. Αποτελεί το αποκορύφωμα της λαϊκής κεντητικής και υφαντικής τέχνης. Κάθε βελονιά με το χέρι φτιαγμένη («σταυροβελονιά», «πισοβελονιά»), δίνει τελειότητα στα θέματα που απεικονίζει. Δεν χωρίζεται ως προς το κέντημα σε *πλουμί* και *τράλ-λιες* όπως αυτά που γνωρίσαμε στα προηγούμενα σεντόνια. Εδώ αποδίδεται σύνθεση περιμετρικά στις τρεις πλευρές του. Συχνά φιλοτεχνούνται δεξιοτεχνικά *τσαλ-λοπετειοί*⁵⁷ (Νικ.) με πολύχρωμα λοφία ή *αλογατάκια*, που στις πε-

56. Βλ. Μ. Γ. Μερακλή: *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, έκδ. Καλλιτεχνικού Κέντρου «Ωρα», σελ. 39.

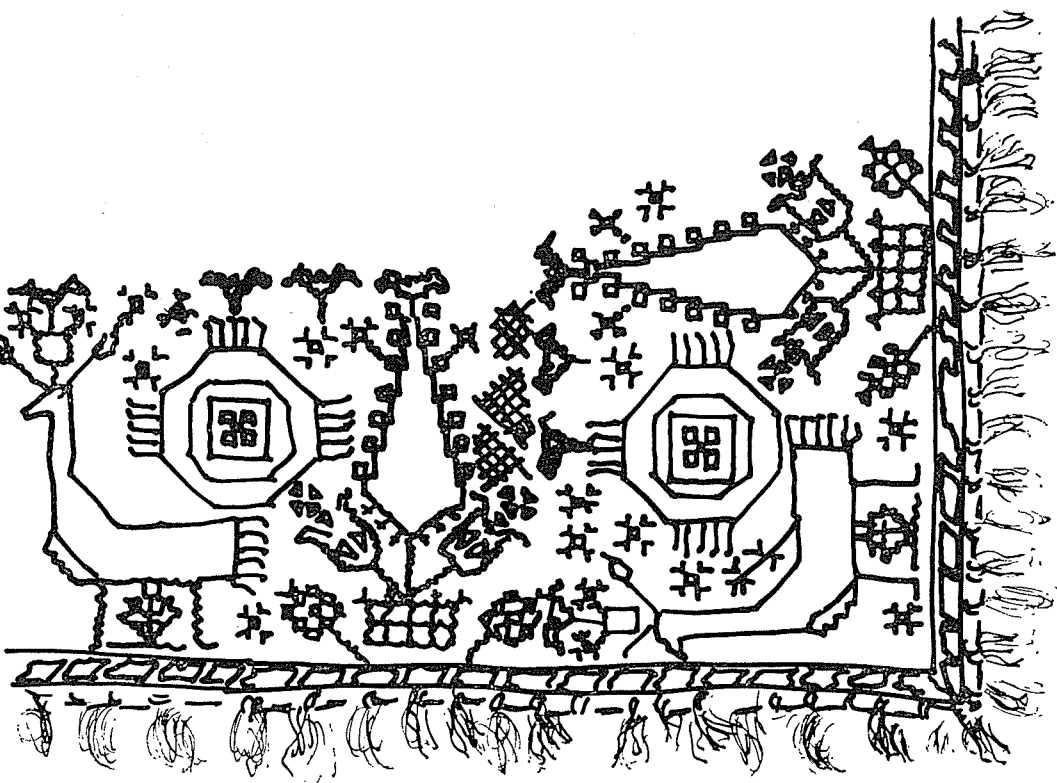
57. (= γαλοπετειοί), βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέκδοτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982) σελ. 234.

ρισσότερες φορές μοιάζουν με ελαφάκια. Πλαισίωση στα θέματα με εναλλαγές, δίνουν τα κυπαρίσσια των Βυζαντινών με συμπλέγματα κρίνων, κλιματόφυλλα και άλλα φυτικά θέματα. Με το σκέπασμα της *μονής*, δημιουργείται από τη σύνθεση του θέματος μορφή ανάποδου «Π» με ισοσκελή ανοίγματα τις περισσότερες φορές. Βέβαια αυτό εξαρτόταν και από τη μορφή της *μονής*.

Σαν στολισθεί το *μοναχικό* σεντόνι, εντυπωσιάζει για την αρχοντιά και τη λεπτοδούλεψη του απ' όποια θέση κι αν το δεις. Τα χρώματά του είναι έντονα μα αρμονικά. Το γώνιασμα στο κέντημα είναι το πιο δύσκολο πράγμα στην *αλεφάντα*. Κι όμως, η λαϊκή σοφία μηδένισε κι ετούτη τη

«Μοναχικό» σεντόνι (Μαρίας Παπαϊωάννου).

Λεπτομέρεια «μοναχικού» σεντονιού (Καλ. Καραβάκη).

δυσχέρεια. Λεπτοφτιαγμένο, υπολογισμένο σωστά και εμπνευσμένο σοφά, δημιουργεί το γώνιασμα.

Τα χρώματα αξεθώριαστα πάντα, δίνουν ανάγλυφη μορφή στο άσπρο υφαντό. Το πορτοκαλί, το οξύ μαύρο, το γαλάζιο, το καφετί, το πράσινο σκούρο, γραμνθί, όπως λένε, ήταν τα κύρια χρώματα. Ακόμα το κότσινο, το ροζέ σκούρο, το βυσσινί και το χρώμα της βιόλ-λας.

Γύρω - γύρω στις τρεις πλευρές του μοναχικού σεντονιού κρέμονταν φουντάκια *κουκχουλ-λένια* που περνιόντουσαν με τη βελόνα στο σώμα του υφαντού.

Μετά τη δεσιά, τα κόβανε. Είναι πολύχρωμα και προέρχονταν από χρώματα που είχαν ήδη χρησιμοποιηθεί στο ίδιο κέντημα. Έτσι ολοκλήρωναν την τέχνη στο *μοναχικό* σεντόνι. Είναι καύχημα για όσους διατη-

ρούν ακόμα ετούτο το κειμήλιο της λαϊκής δημιουργίας που αποτελούσε την «καρδιά» για το λεγόμενο *νυφ-φροστόλι*.

Το μεγαλείο ετούτο του νισύρικού κληρονομήματος μετουσιωμένο σε σεντόνι, βρίσκεται στην κατοχή των παρακάτω νισυριών: Καλλιόπης Καραβάκη στο Μαντράκι (από τα παλιότερα και ωραιότερα), Μαρίας Παπαϊωάννου 67 χρονών (1981) που πήρε από τον πεθερό της Εμμ. Παπαϊωάννου, Άννας Γεννά - Σταυριανάκη που διαμένει στην Αθήνα κ.ά. Μάλιστα το *μοναχικό* σεντόνι της τελευταίας, διατηρεί τα λεγόμενα *γαδουράκια* αντί για αλογάκια⁵⁸ και χωρίς μπορντούρα γύρω - γύρω.

5. Κρεβατ - τόγγυρος με καζνάκι

Η Νίσυρος λουσμένη με φως, θάλασσα και αιγιοπελαγίτικο αέρα, έδωσε ικανοποιητικά δείγματα ⁵⁹κεντητικής και υφαντικής τέχνης. Μετά τα σεντόνια που ήταν καθαρά τοπικής παραδοσιακής τέχνης, ιδιάζουσα θέση είχε ανάμεσα στα κεντήματα και ο *κρεβατ-τόγγυρος*.

Ο *κρεβατ-τόγγυρος* ήταν είδος χειροτεχνήματος με ιδιαιτερότητα στην επεξεργασία και αρμονικότητα στα χρώματα. Στα αριστοτεχνικά κεντήματα που σώζονται, σπάνια βρίσκουμε παλιά πρότυπα⁶⁰ της τοπικής θεματογραφίας. Τα περισσότερα θέματα ήταν φυτικά (κληματίδες, ρόδακες, μυρτόφυλλα, κρίνα κ.ά.) που πλέκονταν αγκαλιαζόμενα⁶¹. Οι συνθέσεις δημιουργούσαν αφαίρεση, σε μονόχρωμη απόδοση, ή χρήση το πολύ δύο χρωμάτων. Τα επικρατέστερα μάλιστα σε συνδυασμούς είναι: *κότσινο* σκούρο με μαύρο, *κυπαρισσί* με μαύρο, *μουσταρδί* με μαύρο κ.ά. Το θέμα κάλυπτε πλάτος δεκαπέντε με τριάντα εκατοστά προς την κρέμαση. Σαν στολιζόταν απείχε από τό δάπεδο ίσα με επτά - οκτώ εκατοστά.

Το κέντημα στον *κρεβατ-τόγγυρο* φτιαχνόταν με το λεγόμενο *καζνάκι* ή *τελάρο*⁶² (όχι αργαλειό) και συνοδευόταν από μια παράξενη *δαχτυλήθρα*. Το *καζνάκι* έμοιαζε με σουβλί, με ξύλινη χειρολαβή. Οι νισυριές

58. Σύμφωνα με μαρτυρία της ίδιας.

59. Βλ. Δημ. Σταμέλου: *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Α' έκδ. «Αλκαίος», σελ. 84.

60. Βλ. Αγγελικής Χατζημιχάλη: *Αι εκδηλώσεις και η μορφή των έργων της λαϊκής τέχνης στις Κυκλάδες*, Επετηρίς της Λαογραφικής και Ιστορικής Εταιρείας Κυκλαδικού Πολιτισμού και Τέχνης, τ. Α' (1935), σελ. 60 - 61.

61. Βλ. Χάρη Καхраμάνου: *Εκφραστικοί τρόποι και μέσα των χειροποιήτων ταπήτων*, περιόδ. «Ελληνική Λαϊκή Τέχνη», τεύχος 7/1972, σελ. 24.

62. Ορισμένες νισυριές προχωρημένης ηλικίας, μπερδευαν το *τελάρο* με το *καζνάκι*.

Το «καζνάκι» στα χέρια κεντήτριας.

φρόντιζαν ακόμα κι ετούτο το σύνεργο της χειροτεχνίας, να είναι λουστραρισμένο. Το *καζνάκι* δουλευόταν σ' ένα στρογγυλό στεφάνι με τσέρκι και κορσέ γύρω γύρω. Σαν περνούσαν το ύφασμα και το τέντωναν, το βίδωναν στη συνένωση του στεφανιού. Σε τούτη τη μορφή το ύφασμα δουλευόταν εύκολα. Το ύφασμα που χρησιμοποιούσαν οι νισυριές ήταν άσπρο, χασεδένιο, *μπορικό*⁶³ όπως λένε. Μάλιστα επικρατούσε και λέγεται ως τα σήμερα *καζνάκι* ακόμα και η δούλεψη του *κρεβατ-τόγγυρο*.

Ο *κρεβατ-τόγγυρος* έπαιρνε το ανάλογο πλάτος που απαιτείτο για να στερεωθεί στη μονή μα και να δημιουργήσει την κρέμαση. Είχε μήκος, όσο η πλευρά του κρεβατιού.

Ο *κρεβατ-τόγγυρος* στη Νίσυρο απαιτούσε ευαισθησία στο στόλισμα, άρτια τεχνική στο φτιάξιμο με ακούραστη στοργή. Στην άκρη διατηρούσε τέσσερα πέντε δάκτυλα *ταντέλ-λα*⁶⁴ με *κορσεδάκι* και με *μοτίβο* επαναλαμ-

63. Δηλαδή εμπορικό, διατιθέμενο στο εμπόριο.

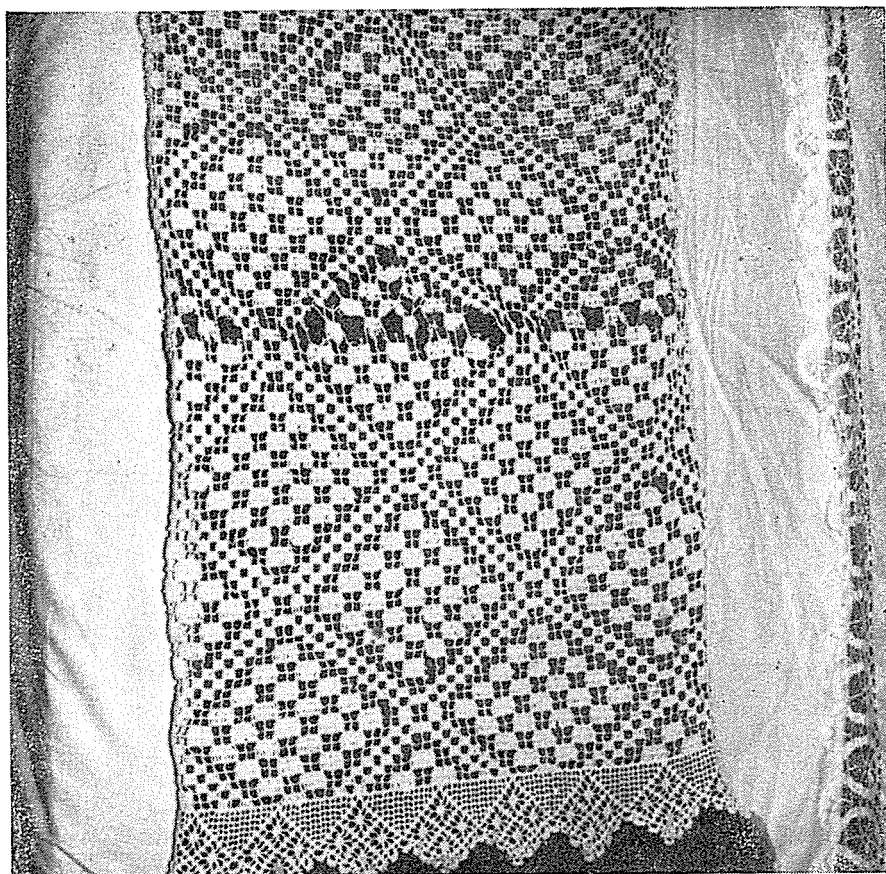
64. Βλ. Αδαμαντίου Σάμψων: *Η λαϊκή τέχνη της Σκοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976 σελ. 38.

βανόμενο. Ετούτο έδινε την ολοκλήρωση στον *κρεβατ-τόγυρο*. Η πιο συνηθισμένη μορφή ήταν αυτή με ρόμβους ή τριγωνικές οδοντώσεις. Οι παραλλαγές όμως στην *ταντέλ-λα* δημιουργούσαν άπειρους συνδυασμούς.

Ο *κρεβατ-τόγυρος* στόλιζε τη *μονή* ιδίως τις καθημερινές και αντικαθιστούσε την τριπλή στρώση (*πανωσέντονο, μακρυλ-λό, μοναχικό*). Ήταν αυστηρός στους χρωματισμούς, λιτός στη σύνθεση, συνθετικός στη δουλειά του κι ολάσπρος στην απλωσιά του σαν τα σπίτια του νησιού που φαντάζονται από μακριά.

«Κρεβαττόγυρος» με καζνάκι.

«Κρεβαττόγυρος» με βελονάκι.

Κρεβατ - τόγυρος με βελονάκι

Από ανέκαθεν τα κεντήματα ήταν η βάση⁶⁴ της προίκας των κοριτσιών, που μια ολόκληρη ζωή προσπαθούσαν να δημιουργήσουν με τους γονείς τους. Κι ο κρεβατ-τόγυρος που φτιαχνόταν με βελονάκι, ήταν ζηλευτό είδος. Γνωστές ακόμα και οι γραφτές μαρτυρίες από προικοσύμφωνα της εποχής.

Η απόδοση του κρεβατ-τόγυρου με βελονάκι ήταν ιδιότυπη. Δεν είμαστε σε θέση να ξεχωρήσουμε, ποιος από τους δύο τρόπους απόδοσης (καζνάκι ή βελονάκι) είναι ο παλιότερος στο νησί. Γραφτά στοιχεία

δεν σώζονται. Η προφορική παράδοση δε βοηθάει ως εκεί. Πάντως αυτό που γνωρίζουμε είναι πως το *καζνάκι* ήταν περισσότερο διαδεδομένο και καθιερωμένο στο νησί.

Ο *κρεβατ-τόγγυρος* με βελονάκι είναι πυκνοδουλεμένος, σε ποικίλα σχέδια. Φτιαχνόταν μονοκόμματος και ήταν σχεδόν ανεπηρέαστος από ξένες επιδράσεις. Η πρωτοβουλία εδώ της πλέκτρας και η αναζήτηση στα θέματα ήταν μπορούμε να πούμε αποκλειστική. Η θεματογραφία διακρινόταν για τα σχεδόν πάντα καλοδουλεμένα και συμμετρικά μοτίβα. Καμιά φορά συναντιώνται και ακαθόριστα θέματα στις συνθέσεις. Πάντως τα πιο συνηθισμένα είναι με διαγώνια ή εναλλασσόμενα τετράγωνα, τρίγωνα, ρόμβους κ.ά.

Ο *κρεβατ-τόγγυρος* με βελονάκι συνδέεται εύκολα σε χασεδένιο ύφασμα. Συναντήσαμε παμπάλαιο κομμάτι σε δεύτερη χρήση, στο σπίτι της Αγγελικής Κοντοβερού στο Μαντράκι Νισύρου. Η αποκάλυψη ήταν μοναδική, πρωτόφαντη, εντυπωσιακή. Ετούτη η καλλιτεχνική έκφραση του νησιώτη καθώς και κάθε παρόμοια κεντητικής τέχνης αντικαθρεφτίζει το ψυχικό τους μεγαλείο «την σύνδεση του με το παρελθόν, ιστορικό πνευματικό, καλλιτεχνικό...»⁶⁵.

Κρεβατ - τόγγυρο με σταυροβελονιά

Στην τοπική νισύρική λαϊκή τέχνη ο *κρεβατ-τόγγυρος* αποδίδεται με *καζνάκι*, με *κορσεδάκι* (βελονάκι) ή με σταυροβελονιά. Κάλυπτε τη *μόστρα* της μονής στις καθημερινές μέρες.

Ο *κρεβατ-τόγγυρος* σε απόδοση με σταυροβελονιά περιοριζόταν στα δύο χρώματα κλωστής. Ήταν λεπτοδουλεμένος σε άσπρο χασεδένιο ύφασμα. Τα αγαπητά χρώματα ήταν το *γραμνθί*, το *κότσινο* και το γαλάζιο.

Το θέμα στον *κρεβατ-τόγγυρο* συχνά είχε γενική μορφή ανάποδου «Π» και απέδιδε φυτικές παραστάσεις ή γεωμετρικά σχήματα. Το μοτίβο συχνά μεταπηδούσε από την παραδοσιακή φορεσιά ή τα στρωσίδια και με κάποια παραλλαγή έπαιρνε καλλιτεχνική υφή και γινόταν κέντημα του σπιτιού. Η θέση στο μοτίβο που επαναλαμβάνόταν, βρισκόταν προς την κρέμαση. Σταυροβελονιά η απόδοση στο θέμα. Θεωρείται από τις νισυριές η πιο ωραία μα και η πιο γνωστή βελονιά. Το πλάτος στο κέντημα δεν ξεπερνούσε τα 30 με 40 εκατοστά.

65. Βλ. Δημ. Σταμέλου: *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Α' έκδ. «Αλκαίος», Β' έκδ. βιβλιοπωλείον της «Εστίας», (Αθήνα), σελ. 101.

Τον *κρεβατ-τόγυρο* περιβάλλε προς την εξωτερική πλευρά χειροποίητη *ταντέλ-λα* με *κορσεδάκι* (βελονάκι) φτιαγμένο. Τα σχήματά της ήταν παρμένα κι αυτά από το φυτικό βασίλειο και προσαρμοσμένα κατάλληλα στο θέμα.

Σε όλους τους *κρεβατ-τόγυρους* που μελετήσαμε στη Νίσυρο, τους φτιαγμένους με σταυροβελονιά, συναντήσαμε κομψές και περίπλοκες *μάγκες* δηλ. μονογράμματα. Τα μονογράμματα ετούτα λόγω της συνθετότητάς τους συχνά περιπλανούν και δισχεραίνουν την ανάγνωση. Πάντως δίνουν ξεχωριστή νότα στον *κρεβατ-τόγυρο* που φυλάσσεται σαν κειμήλιο σήμερα.

Κρεβατ - τόγυρος με ατραντέ

Η άγνωστη *αλεφάντα* μα και η κεντήτρια στο νησί θέλησε αυθόρμητα να συνεχίσει την παράδοση μεταπλάθοντας κάθε θέμα και βρίσκοντας διάφορες λύσεις.

Πολύ συχνά ο *κρεβατ-τόγυρος* αποδίδεται με διαφορετικούς τρόπους και σε ποικίλες μορφές. Στη περίπτωση αυτή δεν αντιγράφει, αλλά δημιουργεί κάτι καινούριο, εμπνευσμένο από το αρχικό πρότυπο. Ο *κρεβατ-τόγυρος* με *ατραντέ*⁶⁶ είναι νεότερος. Οι διαστάσεις του είναι περίπου ίδιες με αυτές των άλλων ομοειδών δημιουργημάτων. Η βασική διαφορά είναι, πως αντί για κεντητό θέμα στο γύρο έχει πλεχτό από βελονάκι. Καλύτερα όμως να δούμε με τη σειρά τις διαδοχικές συνδέσεις του *κρεβατ-τόγυρου* αρχίζοντας από την εξωτερική πλευρά.

Στην αρχή φτιάχνεται *ταντέλ-λα* πλεχτή με βελονάκι, που μπορεί να έχει διακυμάνσεις ευθύγραμμες ή καμπύλες. Το πλάτος της πλεχτής λωρίδας περιορίζεται σε 7-8 εκατοστά. Συνέχεια ράβεται με βελόνα στο ύφασμα που έχει επίσης μορφή λωρίδας και ακολουθεί το βασικό πλεχτό. Το μοτίβο στ' ατραντέ όπως λένε, αντικαθιστά το κεντητό που παρατηρούμε σε αντίστοιχο *κρεβατ-τόγυρο* με *καζνάκι*. Είναι φτιαγμένο με φαντασία, στερήσεις και συγκίνηση. Αποδίδει σχεδόν αποκλειστικά γεωμετρικά σχήματα, που μέσα από αυτά γίνεται προσπάθεια να αποδοθεί κάπου και το σύμβολο του σταυρού. Αμέσως μετά συνδέεται το φτιαγμένο κομμάτι με μια λωρίδα, που έχει πλάτος όμοιο με αυτό που ήδη χρησιμοποιήθηκε. Τότε ενώνεται με το βασικό ύφασμα του *κρεβατ-τόγυρου*.

66. Για σκοπελήτικα *τραντέ*, βλ. Αδαμαντίου Σάμψων: *Η λαϊκή τέχνη της Σκοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976, σελ. 45.

Πιο εσωτερικά, σε εμφανή πάντα θέση, κεντιούνται οι λεγόμενες *μάγκες* δηλ. τα μονογράμματα της νοικοκυράς. Σαν διαχωριστικά στα δυο μονογράμματα κεντιόταν μικρός σταυρός σχεδόν αποκλειστικά με κόκκινη κλωστή. Τρόπος απόδοσης: σταυροβελονιά. Είναι ότι πίο καλλιτεχνικό δείγμα μπορεί να αντικρύσει κανείς στον *κρεβατ-τόγγρο*. Η αγραμματοσύνη που επικρατούσε στο νησί την εποχή στην οποία αναφερόμαστε, κάνει πιο σπουδαίο το στοιχείο ετούτο.

Η λαϊκή τέχνη σαν παράδοση και σαν έκφραση δεν είναι εύκολο να κάνει απολογισμό των δημιουργημάτων της, ούτε είναι μπορετό να καταταγεί σε κατηγορίες. Κάθε φτιασίδι και ένα έργο λαοσοφίας, δεξιοτήτας, πηγαίας έμπνευσης. Θαυμαστά όλα ετούτα σήμερα, υμνούν τον άγνωστο δημιουργό τους, τον μεγάλο ανώνυμο.

Πφερδέδες - αμουσία

Η παράδοση είναι μια υγιά ρίζα βυθισμένη βαθιά στο έδαφος της αιωνιότητας, που δεν κατόρθωσε να την ξεριζώσει κανένας από τους ανεμοστρόβιλους των κατακτητών.

Δημιούργημα παράδοσης και τοπικής προσήλωσης κι οι *πφερδέδες* της Νισύρου. Ήταν από τα επιβλητικά είδη της υφαντικής και κεντητικής τέχνης. Σε τούτο συνέβαλε πολύ και η χρήση τους. Κρεμιόντουσαν αριστερά και δεξιά από την είσοδο της μονής. Ήταν είδος κουνουπιέρας που σκέπαζε ολόκληρο το αυτοσχέδιο κρεβάτι, *φам-μένο*⁶⁷ από γνήσιο μετάξι⁶⁸ ή λινομέταξο⁶⁹. Οι βελονιές τους απέδιδαν δυο καλές όψεις.

Τα διακοσμητικά σχέδια στους *πφερδέδες* ήταν περίπου τα ίδια με τα σχέδια των άλλων υφαντών, αλλά με περισσότερη προσοχή στη λεπτομέρεια: περίτεχνα όπως το επέβαλλε η τεχνική δεξιοότητα, η προσωπική καλαισθησία και η παράδοση.

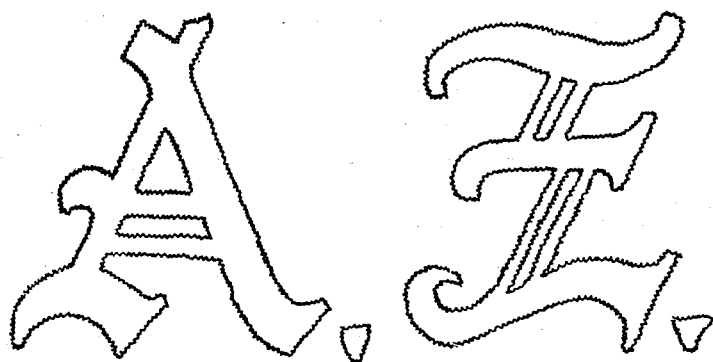
Παλιά το παραπέτασμα στο νυφικό κρεβάτι λεγόταν *αμουσία*⁷⁰. Δια-

67. Έτσι λένε και στη Ρόδο, βλ. Χρ. Ι. Παπαχριστοδούλου: *Λεξιμογραφικά και λαογραφικά της Ρόδου*, Αθήνα 1969, σελ. 230 - 231.

68. Στο Καστελλόριζο λένε *καλαπατάμι* (το), ένα είδος χρυσής κλωστής για κέντημα, βλ. Μιχάλη Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, Αθήνα, σελ. 89.

69. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 228 και ανάτυπο και Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλοτο λαϊκό νισύριο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 75.

70. Στη Λίνδο της Ρόδου και σε άλλα χωριά λένε *σπερβέρι*, βλ. Μιχάλη Εμμ., Αρφαρά: *Τ' αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους*, έκδ. Α' (1976) και έκδ. Β' (1978),

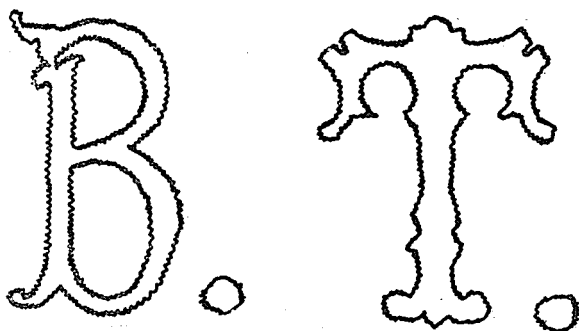

Σχέδια από «μάργες».

τηρήθηκε στα περισσότερα από τα νησιά της Δωδεκανήσου. Ήταν κάτι που δεν μπορούσε να αποκτήσει εύκολα κάθε σπιτικό στο νησί. Μόνο οι εύπορες οικογένειες των караβοκύρηδων και των άλλων προυχόντων είχαν ετούτο το αριστοτεχνικό είδος. Οι λοιπές οικογένειες περιορίζονταν στα *ἴμπορικά φατθά* με παλιές κλάδες. Πάντως κι αυτά λεγόντουσαν *πφερδέδες*.

Αθήνα, σελ. 63. Στην Κω λένε *σπαρβέρι*, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το πλατυμέτωπο λαϊκό σπίτι της Κω*, έκδ. «ΗΒΟΣ», Αθήνα 1982, σελ. 53.

Η ύφανση της μεταξωτής *αμουσίας*⁷¹ ή του *περδέ* στη βούα, γινόταν με ιδιαίτερη δεξιοσύνη⁷², με πολυσύνθετα λεπτοδουλεμένα σχέδια και μεγάλη υπομονή. Η καλαισθησία ήταν έμφυτη μα εύστοχη.

ΟΙ ΛΕΓΟΜΕΝΕΣ ΜΑΨΕΣ

Μερικοί *περδέδες* σώζονται ακόμα και σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση. Εντυπωσιακό και πρότυπο έργο τέχνης είναι και ο *περδές* που έχει στη Ρόδο η Άννα Θεοδωρίδου - Καμπανή.

Προσκέφαλα ή μαζελ-λάρια⁷³

Τα παλιά αλλά και τα σύγχρονα επιτεύγματα της κεντητικής τέχνης στο νησί διατηρούν τον παραδοσιακό τους χαρακτήρα κι έχουν διαφορετική λειτουργική χρήση. Τό θέμα μας συγκινεί πραγματικά, γιατί φανερώνει πως η γυναίκα που ιδιαίτερα ασχολήθηκε με την κεντητική, κάλυψε αυθόρμητα με την τέχνη της πολλές ανάγκες. Όχι μόνο ετούτο, αλλά δημιούργησε και σημαντικά χειροτεχνήματα του εσωτερικού διάκοσμου.

71. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα 1950, σελ. 160, Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλοτο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 75. Έτσι και στη Σύμη, βλ. Ειρήνης Μοσκόβη: *Σύμη αγαπημένη...*, Αθήνα 1965, σελ. 103.

72. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Τ' αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους*, έκδ. Α' (1976), και έκδ. Β' (1978), Αθήνα, σελ. 63.

73. Αναφέρεται σε *αγλαβή* με ημερομηνία 8 Νοεμβρίου του 1845, βλ. Νικήτα Κουμάντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημ. στα «Νισυριακά», τομ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 196 και 197.

Τα παλιά προσκέφαλα⁷⁴ ή μαξελ-λάρια⁷⁵ (Νικ.) που θυμούνται στο νησί, ήταν παμπακενία. Συνδυάζονταν συχνά με τον κρεβατ-τόγυρο και σκορούσαν αίγλη, μεγαλείο και χάρη στη λεγόμενη μούστρα.

Η λαϊκή έμπνευση, που όπως κι αν έχει δέχθηκε τις ανατολίτικες επιδράσεις, διαποτίζει τα θέματα στα προσκέφαλα. Το φυτικό⁷⁶ και το ζωϊκό βασίλειο βρίσκονται στα θέματα της ανώνυμης κεντήτριας. Απλότητα. Περιγραμμική απόδοση. Μονοχρωμία, πάνω στο λευκό χασεδένιο ύφασμα.

Τα προσκέφαλα ήταν πάντα φουσκωτά, που δίνανε μοναδικότητα σαν στόλιζαν τη μονή. Τα γέμιζαν με κουρελ-λάκια ή παμπάκι και καμιά φορά και με φύκιο. Οι αριστοκρατικές οικογένειες παράγγελλαν προσκέφαλα από πούπουλο της πέρδικας, τα λεγόμενα πιπουλένια⁷⁷. Αναλογίζεται κανείς τι πούπουλα χρειάζονται και φυσικά τι χρόνος για να συγκεντρωθούν...

Τα προσκέφαλα στην αρχή είχαν στρογγυλεμένη μορφή, με γαϊτανοφτιαγμένη δανδέλα γύρω - γύρω. Αργότερα πήραν μορφή παραλληλόγραμμη με ταντέλ-λα στη μια ή στις δυο στενές πλευρές. Καταμεσής ή σε άλλη θέση σύμφωνα με τη λαϊκή έμπνευση, δημιουργούσαν τις γνωστές *μάργες* ή τα λιγότερο γνωστά *ψηφιά* (δηλ. ψηφία). Πρόκειται για μονογράμματα κεντητά. Το πρώτο λ.χ. μονόγραμμα Μ (αριά), εκπροσωπούσε τη νοικοκυρά, ενώ το δεύτερο Π (αύλου) το όνομα του πατέρα και όχι το επώνυμο⁷⁸. Κεντιόντουσαν συχνά σε ύφασμα για μετρητό, με σταυροβελονιά σε δύο κλωστές υφάσματος, ύψος και πλάτος. Οι νισυριές προτιμούσαν να δουλεύουν με διπλή κλωστή. Για *τες μάργες* βρισκόταν πάντα μια θέση στο κέντημα. Δίνουν μια νότα διαφορετική....

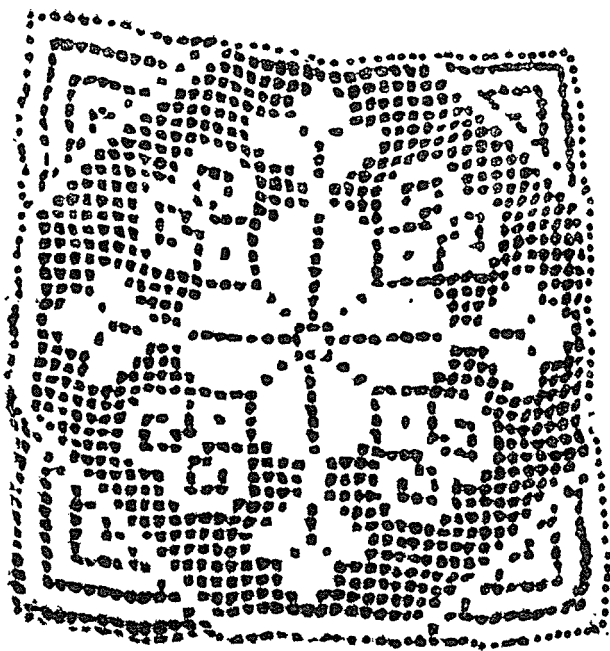
74. Στην Καπουτζήδα έχουν δύο ειδών: τα *μπιλιντένια* και τα *λιτένια*, βλ. Θάλειας Παπάζογλου: *Τα κεντήματα στην Καπουτζήδα*, περιοδ. Λαογραφία (τομ. 12), Θεσσαλονίκη 1948, σελ. 463. Στην Κω *μαξελ-λάρι*, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το πλατυμέτωπο λαϊκό σπίνι της Κω*, εκδ. «ΗΒΟΣ», Αθήνα 1982, σελ. 61.

75. Βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημιουργία γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέκδοτα του χωριού Νικιά ή Νικειά*, της Νισύρου, «Νισυριακά», τομ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 142 και ανάπτυπο. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισυρικό σπίνι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 76.

76. Τέτοια θέματα χρησιμοποιούνται συχνά και στη Σκόπελο, βλ. Αδαμαντίου Σάμψων: *Η λαϊκή τέχνη της Σκοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976, σελ. 43 όπου και σχετική φωτογραφία.

77. Από *εγκλαβή*, βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 204 και ανάπτυπο. Επίσης από μαρτυρίες: Κέντρη Στυλιανή, 89 χρονών (1983), κάτοικος Νισύρου, Καλλιόπη Αποστ. Καραβάκη, κατοίκου Νισύρου, Παριανού Δημ. Αιμιλία, (1981), κάτοικος Νισύρου, Νικόλαος Γερασίμου, 71 χρονών (1981), κάτοικος Ρόδου.

78. Το ίδιο επικρατεί μέχρι σήμερα και σε χωριά της Κύπρου.

Σχέδιο σε «μαξελλάρι».

Τα προσκέφαλα είχαν και συναισθηματικό δεσμό για κάθε νισύριο. Ακουμπισμένος σ' αυτό έκανε τόσα όνειρα για τη ζωή, ακουμπισμένος σ' αυτό επιχειρούσε να λύσει τα προβλήματα της οικογένειάς του. Ένα δημοτικό τραγούδι που επιγράφεται «Στης Μπαρμπαριάς τα μέρη», αλλά είναι πιότερο γνωστό σαν «Η κατάρα της μάνας», κάνει λόγο για σεντόνι, προσκεφάλι κ.ά. Λέει :

*«...Ναῦτες μου καλο-ναῦτες μου καὶ καλο-καπιτάνιοι
δὲ εἶδατε τὸν γνιοῦκα μου, τὸ γιό μου τὸν λεβέντη;
— Ἐχτές, προχτές τὸν εἶδαμε στῆς Μπαρμπαριάς τὰ μέρη,
τὴν ἄμμο εἶχε πάπλωμα, τὴ μαύρη γῆ σεντόνι,
τὴν μαύρη πέτρα τοῦ γιαλοῦ τὴν εἶχε προσκεφάλι.
μαῦρα πουλιὰ τὸν τρώγανε, κι ἄσπρα τὸν τριγυροῦσαν,
κι' ἓνα πουλάκι κάθονταν, καὶ τὸν μοιρολογοῦνταν...».*⁷⁹

79. Βλ. Περιοδικό «Γνωμαγόρας», μηνιαίο δελτίο του Συλλόγου «Γνωμαγόρας», Ν. Υόρκης, αρ. 69, σελ. 3 (Λάζαρος Κοντοβερός).

Κατηγορίες από μαξελ-λάρια και προσκέφαλα

Έχουμε ποικίλες μορφές από *μαξελ-λάρια* και *προσκέφαλα*, σύμφωνα με τη χρήση και τη μορφή τους. Σε γενικές γραμμές μπορούμε να τα κατατάξουμε :

α) *Προσκέφαλα* με *καζνάκι*. Ήταν κύρια του ύπνου, και χρησιμοποιούντο και για μόστρα μόνο από τις φτωχές οικογένειες.

β) *μαξελ-λάρια* με *καζνάκι*. Λουσάτα *μαξελ-λάρια*, που το κύριο θέμα ήταν φτιαγμένο με το αυτοσχέδιο *καζνάκι*. Γύρω - γύρω διατηρούσε *φαρμπαλά* με *κονκχουλένιο* ύφασμα. Είχε μορφή τετραγωνική και καμιά φορά και μονογράμματα στη μέση.

γ) *μαξελ-λάρια* του *πάγκου*. Πρόκειται για παρόμοιο με το προηγούμενο *μαξελ-λάρι*, δίχως *μάγκες*, φτιαγμένο πάλι με *καζνάκι* στον κάμπο καθώς και στο *φαρμπαλά*. Εντυπωσιακό είναι το ανάλογο που διατηρείται αγγίγιο, στο σπίτι της Μιμής Νικ. Κουμέντου στην Αθήνα.

δ) *μαξελ-λάρι* της *μονής* με βελονάκι. Είχε τετράγωνο σχήμα που κάλυπτε ολάκερη την επιφάνεια από πλεκτό με βελονάκι. Τα θέματα ήταν γεωμετρικά σε συνδυασμό με φυτικές και ζωϊκές αποδόσεις. Ούτε κι απ' αυτό το λαϊκό δημιούργημα έλειπαν οι *μάγκες*.

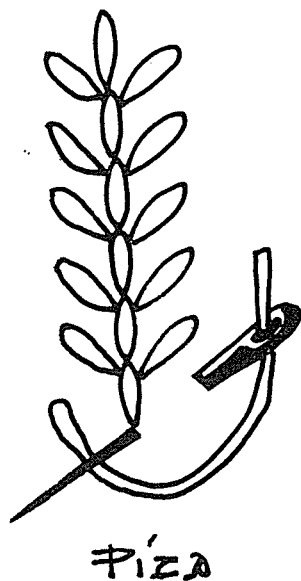
ε) *μαξελ-λάρια* σύνθετης δημιουργίας (του *λούσου*). Άλλη μια ξεχωριστή μορφή, είναι αυτή που στις γωνιές αφαιρείται ύφασμα σε τριγωνική μορφή και αντικαθιστάται από πλεκτό με βελόνα. Τα θέματα εδώ είναι λεπτοδουλεμένα, φυτικά, με τέτοια αφαίρεση που να νομίζει κανείς πως πρόκειται για γεωμετρικά θέματα.

Τα κεντητά κάντρα

Τα διακοσμητικά θέματα της τοπικής νισύρικης κεντητικής διαιωνίζουν θέματα, που ξεκινούν από την αρχαιότητα και τη βυζαντινή εποχή.

Μαϊάνδροι κι άλλα γεωμετρικά σχήματα, κλιματίδες, ρόδακες, ανθέμια, πουλιά και τόσα άλλα εκφράζουν την αρχαία ελληνική και βυζαντινή διακοσμητική τέχνη.

Η λαϊκή φαντασία και κάθε λογής παραδοσιακό κεντητικό κληρονόμημα, δημιουργεί μεταπλασμένα θέματα που εντυπωσιάζουν. Από τα αγαπημένα θέματα στα νησιά της Δωδεκανήσου και ιδιαίτερα Ρόδο και Νίσυρο, μπορεί να θεωρηθούν και τα παγώνια. Ατέλειωτες οι παραλλαγές, οι

«Κάντρα» Ιουλίας Σακελλαρίδη.

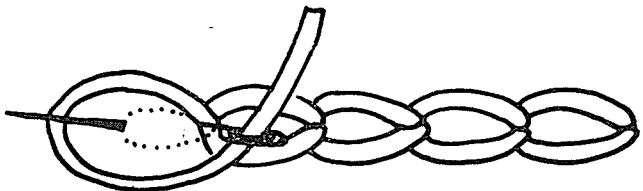
τεχνικές, οι αποδόσεις, Ακόμα και στα *κάντρα*⁸⁰ του εσωτερικού νισύρικού διάκοσμου, συναντούμε τα παγώνια. Τα σχήματα για πλαισίωση, τα χρώματα για κάθε πρόσθετο στολίδι είναι αυθόρμητα, πρωτότυπα και εντάσσονται ανάμεσα στα εξαιρετικά και τα πρωτογενή αφελή.

Αρκετά από τα *κάντρα* λαμπρύνουν το φειδωλό διάκοσμο στο εσωτερικό του σπιτιού. Ήταν φτιαγμένα με αυτοσχέδιο μηχάνημα, αφού *τελ-λάρωναν* το ύφασμα. Το κέντημα έχει πάρει την ονομασία από το είδος της απόδοσης, που μοιάζει με σύγχρονη υδρόφιλη πετσέτα, ως *σπόροι* ή *σπόρινες*. Αλλού λέγεται «κουσκουσέ».

Το κύριο θέμα το παγώνι φτιαχνόταν συχνά στο βυσσινί ή *γραμνθί* χρώμα, με κίτρινες ή καφετί στιγμές στις φτερούγες. Η απόδοση του θέματος θεωρείται τελειώς λαϊκή, με λουλούδια και πουλιά για περαιτέρω πλαισίωση. Τα χρώματα που επικρατούσαν εδώ ήταν τα: κόκκινο, κίτρινο, μοβ, πράσινο και σπάνια το γαλάζιο.

80. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 204 και ανάτυπο.

Τα κεντητά έργα με παγώνια μαζί με τα κάντρα άλλων θεμάτων στόλιζαν τη *σάλα*. Είχαν θέση ανάμεσα σε πατρογονικές φωτογραφίες και στο βενετσιάνικο καθρέφτη. Στο Μαντράκι Νισύρου συναντήσαμε παμπάλαιο *κάντρο* με παγώνι ιδιοκτησίας Ιουλίας Σακελλαρίδη από τα Νικιά, σήμερα (1981) 85 χρονών που πήρε προικιό από τη μητέρα της Χαρικλεία. Ένα άλλο κάντρο που συναντήσαμε στο σπίτι της Μαρίας Παπαϊωάννου επίσης στο Μαντράκι, μοιάζει *απαράλλαχτα* με αυτό που δημοσιεύεται στον τόμο αρ. 11 της Στέγης Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου και προέρχεται λένε από τ' Αφάντου της Ρόδου. Το νισύρικο κέντημα είναι όμως πιο πλουμισμένο,

ΔΛΝΣΟΒΕΛΟΝΙΑ΄

λεπτοφτιαγμένο, αλλά έχει χρονολογία κεντημένη 1940. Το αφαντενό είναι τέσσερα χρόνια παλιότερο (έχει τη χρονολογία 1936). Δεν ξέρουμε πως έγινε ετούτη η μίμηση. Από τις χρονολογίες πάντως φαίνεται πως το νισύρικο μιμήθηκε το αφαντενό, όμως η κεντήτρια του πρώτου το δούλεψε περίτεχνα με ξεχωριστή χάρη και δεξιότητα και το 'φτιαξε ανώτερο, και δίχως φυσικά να το 'χει πλάι για σύγκριση. Παρόμοια και με το ίδιο θέμα κεντήματα συναντήσαμε στο νησί, δίχως κεντημένη χρονολογία. Τούτο σημαίνει πως ήταν γνωστό σα θέμα στο νησί και κληρονομήθηκε απ' τις νεότερες κεντήτριες. Στην αναζήτηση λαογραφικού υλικού και από άλλα νησιά της Δωδεκανήσου, δεν έτυχε να συναντήσουμε παρόμοια θέματα.

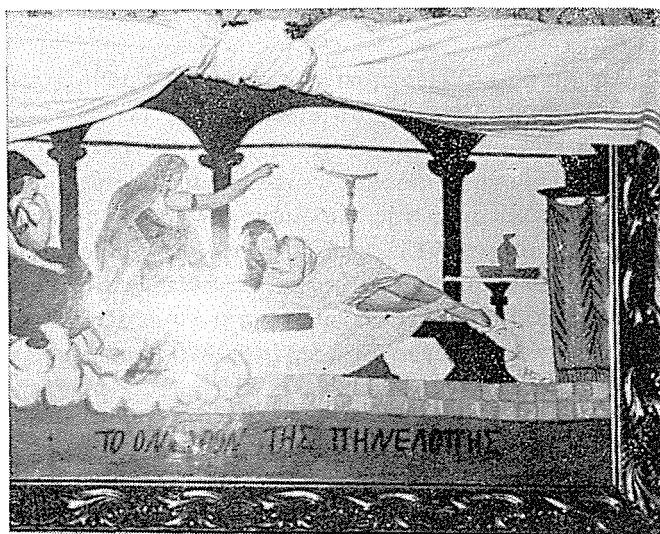
Πολλά από τ' άλλα κεντήματα σε *κάντρα*, έχουν φυτικά θέματα συνθεμένα με πουλιά⁸¹. Οι επιφάνειές τους είναι ολοκέντητες μπορούμε να πούμε, με λίγα κενά. Το πρόβλημα του φόβου για τα κενά στο κέντημα μειώνεται από τις νισυριές με σκόρπια αστεράκια και με τη μπορντούρα⁸² που συχνά φτιάχνουν και κεντράρουν το θέμα. Άλλα θέματα, όπως ρόδακες,

81. Βλ. Δημ. Σταμέλου: *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Β' έκδ. βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα (1982), σελ. 82.

82. Στη Σάλακο της Ρόδου λέγεται *τροχός*, ενώ στ' Απόλλωνα *συρτή* (από το «προς έκδοσιν» βιβλίο μου: *Το λαϊκό σπίτι της Ρόδου*).

ερπετά, δικέφαλοι αετοί, καράβια, κ.ά., ανήκουν στα πιο παλιά μα αναπλασμένα εύκολα από νεότερες κεντήτριες.

Από τα λαϊκά κεντήματα της εποχής μας αρκετά είναι βγαλμένα από την ελληνική ιστορία ή μυθολογία ή την Καινή Διαθήκη. Συναντήσαμε σύγχρονη κεντήτρια στο νησί, την Καλλιόπη Αποστ. Καραβάκη, που παρέλαβε την κεντητική τέχνη, την καλλιέργησε, της έδωσε πνοή και συνέχεια. Πολλά είναι τα προσωπικά της χειροτεχνήματα που έφτιαξε αβίαστα από το χρόνο, με ιδιαίτερη δεξιοσύνη και συναίσθηση του εθνικού της έργου. Ένα απ' αυτά («το όνειρον της Πηνελόπης») σύμφωνα με κεντημένη επιγραφή, αποδίδει κίνηση, διατηρεί σωστές αναλογίες και χρησιμοποιεί πολυχρωμία. Αναλογίζεται κανείς τι πηγαία έμπνευση μπορεί να διακατέχει και τι δυναμικό αναξιοποίητο μπορεί να βρίσκεται στην επαρχία. Η ίδια δημιουργός έφτιαξε τόσο έντεχνα την Αθηνά, ήρωες του '21 όπως το Μάρκο Μπότσαρη, τη Μαγδαληνή κ.ά. Τα θέματά της εκφράζουν ζωντάνια, περίπτυξη, γενναιότητα, γλυκύτητα και ευγένεια. Συχνά χρησιμοποιεί για κάμπο μεταξωτό ύφασμα. Οι βελονιές που χρησιμοποιεί είναι : η βυζαντινή η φουσκωτή, η ριζοβελονιά, η κομποβελονιά, κ.ά. Όμως η λαϊκή τέχνη της Καλλιόπης Καραβάκη, δεν περιορίζεται αυστηρά στην κεντητική. Ξεφεύγει εύκολα απ' αυτή και επιχειρεί με επιτυχία τη συμπλήρωση κάθε σύνθεσης και με χρώμα. Μια μορφή σταμπωτού θα λέγαμε σήμερα. Δεν πήγε

«Κάντρο» σύγχρονης τέχνης εμπνευσμένο από τη μυθολογία.

«Κάντρο» σύγχρονης τέχνης εμπνευσμένο από την ιστορία (Καλ. Καραβάκη).

σε καμιά σχολή για να καλλιεργήσει την τέχνη. Δεν μαθήτευσε κοντά σε γνωστό καλλιτέχνη. Αυθόρμητη, αστείρευτη στις εμπνεύσεις, και στις ενέργειές της.

Στο νησί συναντήσαμε και άλλα νεότερα λαϊκά φτιασιδία, που όμως σκιάζονται μπροστά σ' αυτά της Καλλιόπης Καραβάκη. Μερικά πάλι, είναι άγνωστων δημιουργών. Άλλωστε μέσα από το πρίσμα της σημερινής νοοτροπίας και της νεότερης τάσης, τα λαϊκά κεντήματα πέρασαν στο περιθώριο... Αντικαταστάθηκαν με τα εντυπωσιακά μα τυποποιημένα. Αυτό απαιτεί η εποχή μας, ή καλύτερα αυτό επιζητούν σήμερα για να μορφοπλάσουν την εποχή μας.

Η νυχτικοθήκη - νεότερο λαϊκό δημιούργημα

Δεν πρέπει να λησμονούμε πως η κεντητική είναι παμπάλαια μορφή της λαϊκής μας τέχνης και χειροτεχνίας. Κάθε τόπος συντήρησε προγραμματίστη ότι μπορούσε απ' αυτή. Το ίδιο και η Νίσυρος. Έχει ακόμα

σε δράση και ενέργεια λαϊκές κεντήτριες, που συνεχίζουν άξια την παράδοση του τόπου.

Από τα νεότερα λαϊκά δημιουργήματα χρήσης μα και τέχνης, είναι και η *νυχτικοθήκη*. Μοιάζει με φάκελλο, που το πάνω μέρος του έχει «καπάκι» τριγωνικό, σ' ένα σώμα με την πλάτη της θήκης.

Είναι δηλ. ένα διπλό πλεκτό με ανοίγματα στο πάνω μέρος και *ταντέλλα* γύρω - γύρω.

Το πλέξιμο φτιάχνεται με βελόνα ραψίματος (όχι βελονάκι). Η πλάτη στη *νυχτικοθήκη* κεντιέται σαν κουνουπιέρα αραιής πλέξης. Η όψη είναι καλοδουλεμένη, ολοκληρωμένης σύνθεσης, με ποικίλα μοτίβα. Αγαπημένα στις νισυριές είναι τ' αγγελάκια με ανοιγμένα ή μαζεμένα φτερά, κρίνα, τριφύλλι κι άλλα φύλλα, ακόμα σταυροί νεράιδες κ.λπ.

Από τα πιο αξιόλογα και αριστοτεχνικά είδη σύγχρονης χειροτεχνίας, είναι και η *νυχτικοθήκη* που συναντήσαμε στο σπίτι της Καλλιόπης Καραβάκη στο Μαντράκι Νισύρου. Ετούτη η ακούραστη κεντήτρια έχει δώσει δείγματα αυστηρά σε κλασική μπορούμε να πούμε απόδοση, με μοναδική έμπνευση και συνθετικότητα.

Η *νυχτικοθήκη* γέμιζε κάθε πρωί με τη νυχτιά της κυράς, που έπαιρνε θέση σε μια πλευρά της *μονής*. Κι ετούτο το λαϊκό κέντημα, είναι αποτέλεσμα αδιάκοπης έρευνας για τον καλύτερο και εξυπηρετικότερο τρόπο στη διαβίωση, με καλλιτεχνική διάθεση και πνοή.

Οι τσεβρέδες⁸³

Ο πραγματικά γνήσιος καλλιτέχνης, στην απλωσιά που είχε για δημιουργία του υφαντού, προσπάθησε να εξασφαλίσει άνεση και καλλιτεχνική ενότητα.

Από τα όμορφα φτιασιδία της *βούας* είναι και οι *τσεβρέδες*. Τους συναντήσαμε αρχικά πάνω ή πλάι σε καθρέφτες με το «Καλημέρα», αλλά αργότερα πέρασαν σαν διακοσμητικοί στα σύγχρονα σαλόνια.

Το κέντημα στο *φατθό* είναι από «σταυροβελονιά».

Κάθε σταυρός γίνεται από δύο βελονιές: την κάτω και την πάνω. Η δεύτερη σκεπάζει την πρώτη. Οι νισυριές αρχίζουν την βελονιά από κάτω αριστερά προς τα πάνω δεξιά και μετά την επάνω βελονιά από κάτω δεξιά προς τα πάνω αριστερά (διαγώνια).

83. Έτσι και στη Θράκη, βλ. Καλ. Παπαθανάση - Μουσιοπούλου: *Λαογραφικά Θράκης Α'*, Αθήνα 1979, σελ. 239.

Τα θέματα στους *τσεβρέδες*⁸⁴ είναι εμπνευσμένα από *μοτίφια* υφαντών με προσταφαιρέσεις, με βάση τα γεωμετρικά σχήματα, την εκκλησιαστική κεντητική κ.ά. Τα χρώματα είναι χαρούμενα, ανοιχτόκαρδα θα λέγαμε, με επικράτηση του πορτοκαλί και του πράσινου. Η αναζήτηση κάθε αρμονίας χρωμάτων, οδηγούσε συχνά σε εύστοχες λύσεις με εκπληκτικά αποτελέσματα.

Στις στενές πλευρές διατηρεί δαντέλες λεπτοφτιαγμένες, που στην συνθετική δουλειά εμφανίζονται σαν διαδοχικοί σταυροί. Ο βυζαντινός σταυρός έχει την πρώτη θέση και σπάνια ο ιπποτικός. Πάντως και στις δύο περιπτώσεις αποδίδεται με τα ανάλογα γαϊτανάκια.

Οι *τσεβρέδες* ανήκουν στα υφαντά και συγχρόνως κεντητά είδη της τοπικής χειροτεχνίας που συνεχίζονται και φτιάχνονται ασταμάτητα ως τα σήμερα.

Σύγχρονη κρεμάστρα

Στη Νίσυρο, αρκετές είναι εκείνες που αφοσιώνονται στην κεντητική βρίσκοντας σ' αυτήν ένα τρόπο έκφρασης, αξιοποίησης του χρόνου και γιατί όχι και διασκέδασης. Ο κοινωνικός και οικονομικός περίγυρος είναι γνωστός.

Σε κάθε λοιπόν τρόπο αναζήτησης και καλλιέργειας, παίρνεται υπόψη και το πρακτικό μέρος της δημιουργίας. Ίσως να μην είναι απόλυτα αιτιολογημένη η καταγραφή σύγχρονων δημιουργημάτων, όπως η κρεμάστρα εδώ, πάντως σαν πρωτότυπο είδος και σαν αυτοσχέδιο φτιασίδι με λαϊκές παραστάσεις δεν παραλείπεται. Το πιο εντυπωσιακό χειροτέχνημα που συναντήσαμε ήταν σε σχήμα αυγού. Η επάνω πλευρά του διατηρούσε κορδόνι σε δύο σημεία, έτσι που να κεντράρεται εύκολα και να κρεμιέται στον τοίχο. Στην αντίθετη πλευρά διατηρούσε επτά ξύλινα μα τονρευμένα πυράκια για κρεμάστρες. Οι αποστάσεις μεταξύ τους ήταν ίσες.

Στην επιφάνεια του μεταξωτού υφάσματος η λαϊκή φαντασία μορφώπλασε μια από τις Χάριτες να κρατά τριαντάφυλλα. Για ολοκλήρωση της σύνθεσης η κεντήτρια έφτιαξε ένα κλωνάρι με μπουμπούκια και τριαντάφυλλα.

84. Τουρκ. *Çevre*, που σημαίνει κύκλος, γύρος. Για περισσότερα βλ. Πόπης Ζώρα: *Χρωματιστά κεντήματα*, «Νεοελληνική χειροτεχνία», Αθήνα 1969, σελ. 162 - 189. Κώστα Α. Ρωμαίου: *Οι τσεβρέδες της Θράκης*, το πρόβλημα της καταγωγής, πρακτ. Β' Συμποσίου Λαογραφίας, Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 471 - 479. Νίκου Β. Λαμπαδαρίδη: *Η λαϊκή*

Η σύνθεση αποδίδεται με πράσινη, ή *κότσινη* κλωστή με όλες τις αποχρώσεις. Το φόρεμα της Χάριτος, τα φύλλα της τριανταφυλλιάς και τα κλαδιά είναι σε βυζαντινή βελονιά. Η αναβίωση ετούτης της ασυνήθιστης σήμερα βελονιάς, συνδέει το ένδοξο παρελθόν με το υποτονικό παρόν. Το κοτσάνι στη σύνθεση είναι με ριζοβελονιά.

Η κρεμάστρα, αποτελεί ναί μεν είδος χρήσης, αλλά εντάσσεται στα μη απαραίτητα λαϊκά είδη. Κοσμεί το σπίτι και συμβάλλει στην ευχάριστη λειτουργική πλευρά. Η λαϊκή σοφία βρίσκεται απέριτη κι εδώ, αξεπέραστη. Με το ίδιο «σκέπτεσθαι» δημιουργούνται πάρα πολλά χρειαζόμενα στην καθημερινή ζωή.

Η χτενοθήκη

«... Η αγάπη στην παράδοση προέρχεται από την εθνική, την ελληνική μας συνείδηση...».⁸⁵ Πάντα με αγάπη φτιάχνανε κάθε λαϊκό είδος από το πιο απλό ως το πιο σύνθετο. Από τα πρώτα και η *χτενοθήκη*.

Η *χτενοθήκη*⁸⁶ είχε συχνά μορφή βαρκούλας, ή γυναικείας παντόφλας. Φτιαχόταν από περισσέματα υφαντών και έτσι κάλυπταν τις μικρές τους ανάγκες. Καμιά φορά κεντούσαν το περίγραμμα, τονίζοντας έτσι πίοτερο το σχήμα της. Οι διαστάσεις δεν ξεπερνούσαν τα είκοσι με τριάντα εκατοστά σε μήκος ενώ το πλάτος της περιοριζόταν στα δέκα εκατοστά.

Είναι πράγματι χάρμα οφθαλμών να αντικρύξεις ακόμα και σήμερα τη *χτενοθήκη* ανάμεσα στο λιτό διάκοσμο του παραδοσιακού νισύρικου σπιτιού.

χειροτεχνία στα νησιά του Μαρμαρά, περιοδ. «Ελληνική Λαϊκή Τέχνη», τ. 2 (1971), σελ. 130 - 138. Ελένης Καλογεροπούλου: *Η τεχνική του τσεβρέ*, περιοδ. «Ελληνική Λαϊκή Τέχνη», τ. 7 (1972), σελ. 135 - 145.

85. Βλ. Μ. Γ. Μερακλή: *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, εκδ. Καλλιτ. Πνευμ. Κέντρου «Ώρα», Αθήνα 1973, σελ. 13.

86. Κάτι παρόμοιο φτιάχνανε και στη Σκόπελο, βλ. Αδαμαντίου Σάμψων: *Η λαϊκή τέχνη της Σκοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976, σελ. 39.

Σχέδιο σε «κοφτό».

Τ° ασπροκέντι

Δεν πρέπει να λησμονούμε, πως η κεντητική⁸⁷ είναι πανάρχαια μορφή της λαϊκής μας τέχνης και ειδικά της χειροτεχνίας. Κι ότι ακόμα, είναι τέχνη κυρίως γυναικεία. Τέχνη εκφραστική, με πηγαίο και πρωταρχικό τρόπο την καλλιτεχνική διάθεση και τη θεματολογική σύλληψη.

Τα *κοφτά*⁸⁸ ή *τροπητά*, είναι μια κατηγορία από ιδιόμορφα κεντή-

87. Στα Νικιά λένε: «(Θ)ά πά(ω) νά τὸ κεντήσω ἀπόψε τὸ καμίνι μας», που σημαίνει το άναμα του Καμινιού, βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 229.

88. Έτσι και στο Καστελλόριζο, βλ. Ι. Μ. Χατζηφώτη: *Ο λαϊκός πολιτισμός του Καστελλοριζίου*, έκδ. Συνδέσμου Απανταχού Καστελλοριζίων «Ο Άγιος Κωνσταντίνος», Αθήνα (1982), σελ. 153.

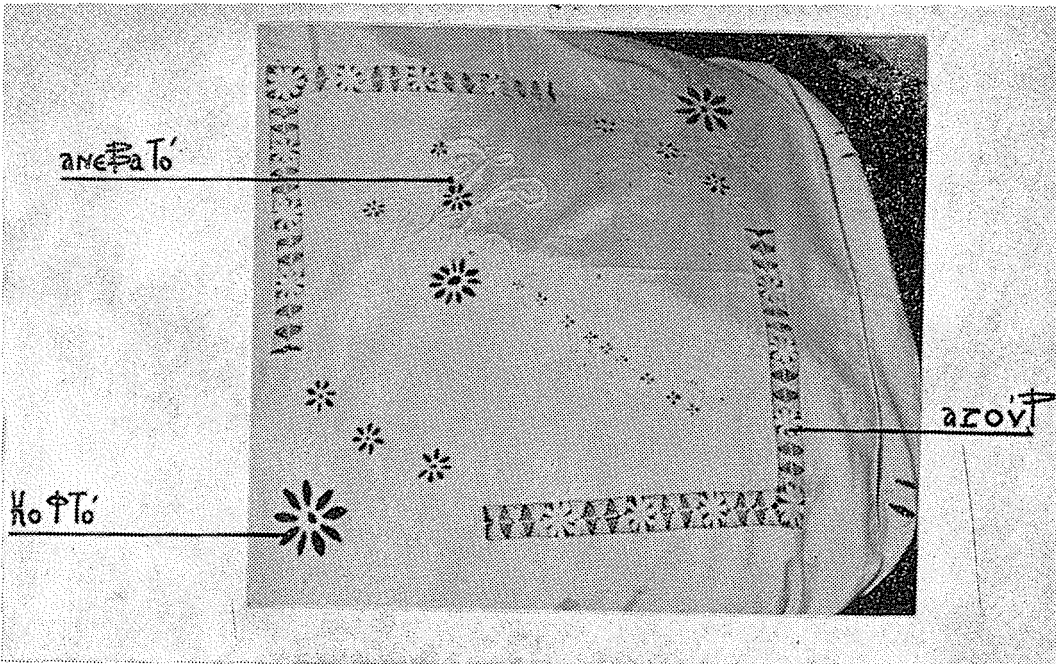

«Κοφτό ασπροκέντι» σε πόρτα.

ματα. Κεντιώνται στο λευκό πανί. Όσο περισσότερα κενά έχει το κέντημα ετούτο που λέγεται *ασπροκέντι*, τόσο πιο δύσκολο είναι για την κεντήτρια. Παράλληλα δημιουργούσαν οι νισυριές σαν μπορντούρα⁸⁹ το λεγόμενο *αζούρ* του χεριού. Φτιάχνανε δηλαδή τη διακόσμηση με βάση τις κλωστές του στημονιού, αφού αφαιρούσαν νήματα από το φάδι. Ενδέχεται όμως, να αφαιρέσει νήματα από το στημόνι (ανάλογα τι απαιτείται). Η κεντήτρια πιάνει πέντε με έξι κλωστές, σύμφωνα με το γενικό σχέδιο και τη λεπτότητα που επιδιώκει, από το φάδι και το στημόνι και αφού περάσει κλωστή στη βελόνα, το περνά γύρω από τις πρώτες κλωστές. Έτσι δημιουργούσε διάφορα στηλάκια. Συναντήσαμε στο νησί απλό *αζούρ*, μα και σύνθετο *αζούρ*.

Οι χρυσοχέρες νισυριές μας είπαν ορισμένες συμβουλές, που έχουν απόλυτη εφαρμογή ακόμα και σήμερα, για την τελειότερη απόδοση του

89. Στη Ρόδο λένε *ρεπούντα*.

Μαξηλάρι με «κοφτό», ανεβατό και απλό αζούρι.

κεντήματος. Το φως πρέπει να έρχεται από μπροστά και να βρίσκεται λίγο πιο ψηλά από τη θέση εργασίας. Η δαχτυλήθρα να εφαρμόζει σωστά στο δάχτυλο, το ύφασμα να είναι καλά τεντωμένο στο *τελ-λάρο* και να υπάρχει ένα καλό ψαλιδάκι με μύτες, για να κόβει εύκολα τις κλωστές.

Στους συνδυασμούς τεχνικής⁹⁰ και σχεδίων του κοφτού, μπορεί εύκολα να εφαρμοσθεί και το λεγόμενο *ξεφτιστό*. Ετούτο είναι κάτι παραπλήσιο με το κοφτό, με τη διαφορά, πως δεν έχουν αφαιρεθεί αρκετά νήματα και η γενική μορφή είναι «καρά» τις πιο πολλές φορές.

Όταν θέλανε να δημιουργήσουν ένα στρώφωμα, στο ασπροκέντι, οι νισυριές σύνδεαν τότε το στρώφωμα με το σώμα του εργόχειρου, αφαιρούσαν κλωστές από το φάδι ή το στημόνι και δημιουργούσαν το λεγόμενο *τροπογάζι*.

Πλαισίωση και ομορφιά στ' *ασπροκέντι* αποτελεί ο συνδυασμός *κο-*

90. Γενικά λέγεται *φίλ-τιρέ*.

φτού και ανεβατού. *Ανεβατό* είναι το ομοιόχρωμο, συχνά λευκό, κέντημα που πλαισιώνει τις επιφάνειες με σκοπό να μειώσει τη μονοτονία.

Το *ασπροκέντι* περιβάλλεται ανάλογα με τη χρήση, από *ταντέλ-λα*, φτιαγμένη με βελόνα που δίνει την τελειότητα σε τούτο το είδος της χειροτεχνίας.

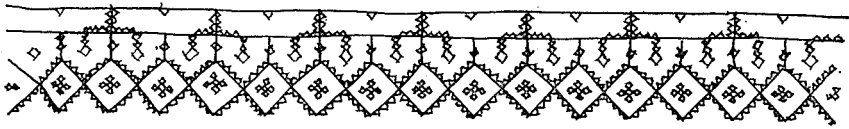
Ασπροκέντια έχουμε σε *μαξηλ-λάρια*, σεντόνια, πετσετάκια, δισκομάντηλα, τραπεζομάντηλα, κρεβατόγυρους κ.ά.

Το ρασάκι το λούσου

Ήταν ύφασμα από χασέ ή χασεδόπανο, που τύλιγαν το μωρό σαν επρόκειτο να το βγάλουν από το σπίτι. Θα μπορούσαμε να πούμε, ότι πρόκειται για το σημερινό «σεντονάκι» ή την *πάν-να*, που κάλυπτε το ντύσιμο του μικρού παιδιού και έκανε *φουτοννίδια* (= κύματα) από τις αναδιπλώσεις.

Το *ρασάκι*, καθώς και τ' άλλα *ασπροκέντια*, διατηρεί σχέδια στον κάμπο. Πολλές φορές αντιγράφονται ή μεταπλάθονται από γνωστό κέντημα. Στην περίπτωση αυτή, στρώνανε πρώτα-πρώτα το κέντημα σ' ένα τραπέζι κι έπειτα έβαζαν από πάνω το χασέ στη θέση ακριβώς που προσδιορίζανε για να πάει το σχέδιο. Συνέχεια έπαιρναν ένα γανωμένο κουτάλι, το έπιαναν από το κυρτό μέρος της χούφτας, το έτριβαν πάνω στα μαλλιά τους ή στα μαλλιά κάποιας άλλης και το πίεζαν στο ύφασμα. Με το «πιεστικό» τρίψιμο, ιχνογραφόταν το κέντημα πάνω στο χασέ. Με αυτό τον τρόπο ξεπατούσαν τα σχέδια, σε εποχές παλιές και σε τόπο αποκομμένο από τη ζωή και την εξέλιξη της πρωτεύουσας.

Το *ρασάκι* μπορεί να ενταχθεί στα *ασπροκέντια*, με περίγραμμα μορφοπλασμένο με *ταντέλ-λα* από βελόνα και αζουράκι στο *τελ-λάρο*. Ετούτο το κομψό είδος τιμά την ανώνυμη κεντήτρια και συμβάλλει στο πλατύ αντικείμενο της νισύρικης λαϊκής τέχνης.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΥΦΑΝΤΙΚΗ

Η βούα⁹¹ και οι αλεφάντες

Η Νίσυρος, όπως και κάθε νησί του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, καλλιέργησε την υφαντική τέχνη. Αμέτρητες είναι οι αλεφάντες⁹² ή αλεφαντού(δ)ες ή ανυφαντού(δ)ες⁹³ ή και λεφανταριές⁹⁴ που έμειναν ανώνυμες, μα κατάκτησαν κυριολεκτικά ετούτη την τέχνη.

Σαν μικρός φόρος τιμής για κείνες που δούλεψαν αθόρυβα για τη στήριξη του λαϊκού μας πολιτισμού, ανασκαλεύουμε και βγάζουμε από την αφάνεια ορισμένες υφάντρες. Γι' αυτές μας μίλησαν με καμάρι και συγκίνηση οι γριές του νησιού. Η Καλή του Φρατζή θεωρείτο γρήγορη στη βούα, με μακρόχρονη δράση. Από το 1850 μέχρι το 1900 περίπου, όχι μόνο δημιούργησε ζηλευτά έργα υφαντικής⁹⁵ και κεντητικής τέχνης, αλλά και ανάδειξε σπουδαίες μαθητευόμενες και αργότερα αξιόλογες υφάντρες. Ήταν η ασπύδαχτη δασκάλα της λαϊκής τέχνης. Παράλληλα, την ίδια περίπου εποχή, στο νησί ζούσε ένας σπουδαίος κεντητής, ο Γιάννης Θερεούλης. Δεν προλάβαινε —λένε— να φτιάχνει γιλέκα και

91. Στο Καστελλόριζο λένε βούβα, βλ. Μιχαήλ Κ. Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, έκδ. Ιωλκός, Αθήνα 1970, σελ. 82. Στην Κύπρο λένε βούφα, βλ. Ελένης Παπαδημητρίου, *Κυπριακή υφαντική*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», ετήσ. λαογραφ. περιοδ., Χρόν. ΙΔ', τεύχ. 34, Γενάρης - Δεκέμβρης 1984, σελ. 104.

92. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπαιτο λαϊκό νισύριο σάιτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, έκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 72. Έτσι και σε πολλά χωριά της Ρόδου.

93. Για τις υφάντρες Σκοπέλου και Αλοννήσου, βλ. Αδαμαντίου Σάμψων: *Η λαϊκή τέχνη της Σκοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976, σελ. 22 κ. συν.

94. Λεφανταριές και σε πολλά χωριά της Ρόδου. *Χεροτανύτρα* στα Προφύλια.

95. Το τόπι με το υφαντό που έβγαινε από το αργαλειό λέγεται στην Κάρπαθο *καλαντάρι* (το), βλ. Κωνστ. Μηνά: *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*, Αθήνα 1970, σελ. 128.

να κεντά διάφορα τμήματα της παραδοσιακής φορεσιάς. Ο γιατρός και πρόεδρος της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών κ. Γιώργος Παρθενιάδης μας πληροφόρησε, πως ο Θερεούλης έφτιαξε το ολοκέντητο νυφικό της μητέρας του στα 1882. Πέθανε σε προχωρημένη ηλικία, μέσα στην πενταετία 1920 - 1925.

*Βούα*⁹⁶ είχε και η Καλή του Κοντού, που πέθανε πριν το Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Λαϊκά δημιουργήματα της σώζονται ως τα σήμερα. Νεότερες αλεφαντού(δ)ες ήταν η Καλή του Παπά, η Καλλιόπη Βιολή που κληρονόμησε τη βούα από τη μάνα της, τη γνωστή Καμπούρενα, που πέθανε μετά το 1941 κ.ά.

Το 1922 ήρθε με το φαμλικό της από τις Πέτσες της Μικρασίας,α πέναντι από τη Νίσυρο,⁹⁷ η Άννα Μελιδώνη που προστέθηκε στο δυναμικό του νησιού και πρόστεσε μια πολύτιμη εμπειρία στην ασπούδαχτη λαϊκή τέχνη.

Δημιουργεί σήμερα κατάθλιψη και αγανάκτηση η εγκατάλειψη και αχρηστεία της βούας. Αντικρύσαμε μερικές αυτοσχέδιες να στέκουν στην καλύτερη περίπτωση στις αποθήκες παραγκωνισμένες, σκονισμένες. Αδημονούν για το άγνωστο αύριο και παίρνουν απόκρυφα σειρά για καυσόξυλα. Είναι αποφασιστική και σωτήρια για την παράδοση η περίσωση ακόμα και η διατήρησή της σαν στοιχείο ενός ενδόξου παρελθόντος. Ενός ξεχασμένου λαϊκού πολιτισμού, που σ' αυτόν χρεωστούμε πολλά...

Σαν μέσο ανάπτυξης του καλλιτεχνικού δαιμόνιου και καλλιέργειας του πατροπαράδοτου κληρονομήματος, η βούα κινδυνεύει να εκλείψει όχι μόνο στη λειτουργία της, αλλά και στη μορφή της. Η βούα της Ασημένιης Μαυρουδή από το Μαντράκι, σώζεται μεν, αλλά δεν λειτουργεί σήμερα. Δεν ξέρω πως μας συγκίνησε για την ύπαρξή της και για την εγκατάλειψη. Μια τάση, που οδηγεί στην καταστροφή κάθε πολιτισμιακού στοιχείου της λαϊκής έκφρασης, σκέψης και δημιουργίας.

Η σπουδαιότητα στην εργασία της υφάντρας αναφέρεται και σε μια νισύρική παροιμία, που έχει θέση και σε θέματα μεταφορικής σημασίας για τα φαινόμενα που συχνά εξαπατούν. Λέει :

96. Έτσι και στη Ρόδο, βλ. Χριστοδούλου Ι. Παπαχριστοδούλου: *Λεξιμογραφικά και λαογραφικά Ρόδου*, Αθήναι 1969, σελ. 234.

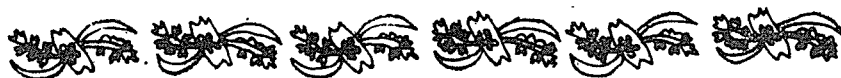
97. Κοντά στον Κάβο - Κρού.

*Θαρρεῖς ὅσοι μουζώνονται οἷλ-λοι χαλκιάδες εἶναι;
κι ὄσες χτυποῦν ντο πέταυρον (= μέρος του ἀργαλειοῦ)
ἀλυφαντοῦδες (= υφάντρες) εἶναι.⁹⁸*

Δηλαδή με το να κάνει κάποιος τον ειδήμονα, να έχει κάποιο σπουδαίο τίτλο, δεν σημαίνει πως είναι και ουσιαστικά ικανός να ανταπεξέλθει σε κάποιο έργο.

98. Βλ. Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*, έκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήναι 1983, σελ. 319.

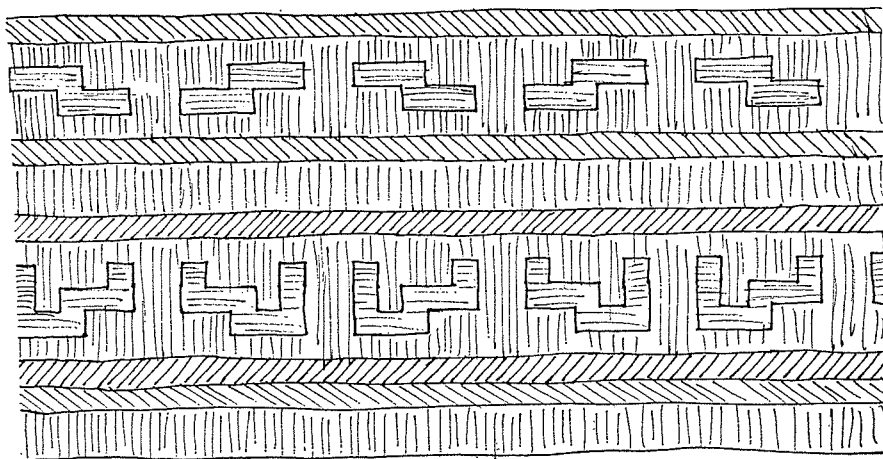

ΥΦΑΝΤΑ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ ΧΡΗΣΗΣ

Οι φατθές μαντήλες (δηλ. πετσέτες)

Οι *αλεφάντες*⁹⁹ στο νησί, δεν ύφαιναν για να προμηθεύουν το εμπόριο, αλλά να καλύπτουν τις ανάγκες τους. Δεν ήταν επιδίωξή τους να παράγουν μόνο γερό ύφασμα αλλά και να το πλουτίζουν με χρώματα και σχέδια.

Οι *φατθές μαντήλες* ήταν αποτέλεσμα ψιλής περαμάτησης με τρεις ή με πέντε κλωστές. Σε τούτο βοηθούσε η εμπειρία στη χρήση της βούας,¹⁰⁰ η λαϊκή φαντασία η οπτική επαφή μετ' άλλα παρόμοια παραδοσιακά υφαντά και το μεράκι. Αρκετές *μαντήλες*¹⁰¹ διατηρούσαν τις λεγόμενες *κοντο-*

Απλό σχέδιο υφαντού με «κοντοσαϊτιές».

99. Στη Ρόδο λένε και *λαφανταριές* (οι), βλ. Χρ. Ι. Παπαχριστοδούλου: *Λεξικογραφικά και λαογραφικά Ρόδου*, Αθήνα 1969, σελ. 231.

100. Αυτοσχέδια μηχανή για ύφανση, με ξύλινο ιστό, αργαλειό, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπυλο λαϊκό νυφίκο σπίτι*, έκδ. Β', έκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74.

101. Έτσι και στην Κάρπαθο: βλ. Βάσου Χανιώτη: *Ελληνικός λαϊκός πολιτισμός, Κάρπαθος*, Αθήνα 1963, σελ. 37.

σαϊτιές σε ορισμένες θέσεις της ύφανσης. Πρόκειται για χρωματιστά μικροσχήματα κατά πλάτος της ύφανσης σε μορφή «Γ» ή αντίθετου «Γ» ή «L» ή ανοιχτού «Z». Οι κοντοσαϊτιές είχαν για σκοπό τους να «σπάνε» τη μονοτονία και να αποδίδουν εναλλαγές.

Η ύφανση είναι φτιαγμένη έτσι, ώστε να μην έχει «καλή» και «ανάποδη». Οι γριούλες στο νησί ονομάζουν γενικά ετούτα τα φτιασίδια *φατθά όργωτα*,¹⁰² σαν των απαλαιών καρσών.¹⁰³ Βέβαια η λέξη *όργωτα* είχε και την έννοια των νημάτων. Γενικά η ύφανση ήταν λεπτοδουλεμένη, με χρωματιστά νήματα. Σε τούτη την ύφανση φτιάχνανε μόνο *μαντήλ-λες*, δηλαδή πετσέτες, όπως λένε σε άλλες περιοχές, και *τραπεζομάντηλα* αργότερα.

Συναντήσαμε και *μαντήλ-λες φαμ-μένες* στα μονά, από φάδι - στημόνι βαμβακερό. Το στημόνι συχνά έχει δυο χρωματισμούς για να αποδίδει περισσότερες εναλλαγές στα χρώματα. Το φάδι μπορεί να έχει πιο πολλά χρώματα. Και οι δυο όψεις του έχουν την ίδια εμφάνιση (όχι καλή και ανάποδη).

Η λαϊκή μούσα στο νησί είναι δεμένη με κάθε είδους χειρονακτική εργασία. Ένα τραγούδι λέει :

*«Μάνα μου κι' ώς εκάθουμον κ' έπλούμιζα μανδήλι
έκ' ήρθε μιὰ γειτόνισσα όπου μπιστά¹⁰⁴ μ' αγαπά.
—Κόρη, τόν αγαπᾶς βλογοῦν και σὸ μαντήλιν κάμνεις;
Πιάνω και τριδιπλώνω τὸ στοὸ σκάμμουν μου το θένω..¹⁰⁵».*

και μια άλλη παραλλαγή αρχίζει :

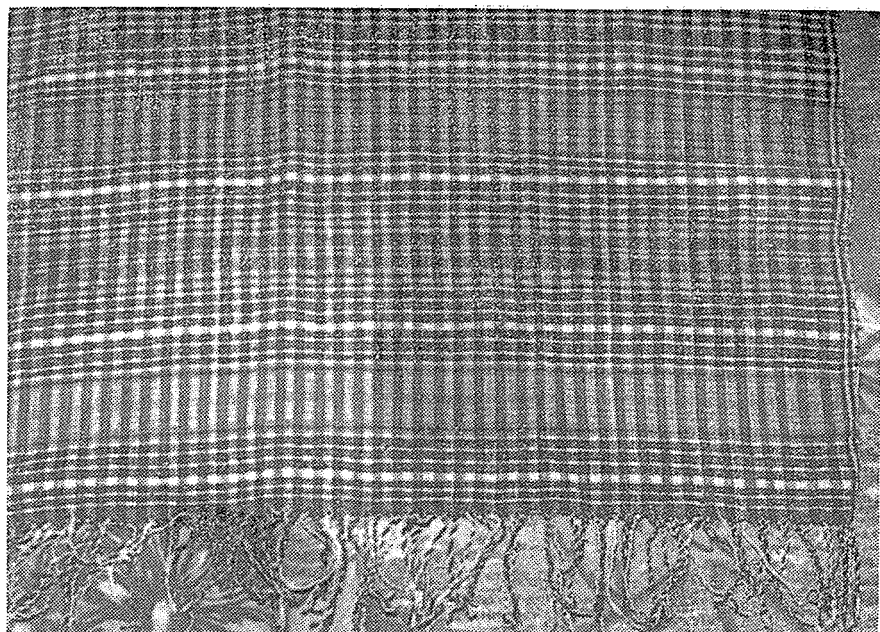
*«Μάνα μου, σὸν εκάθουμον κι' εκένταν τὸ μαντήλι
έκει ᾿ρτεν μιὰ γειτόνισσα όπου πολλὰ μ' αγαπά.
—Κόρη, τόν αγαπᾶς ᾿βλογοῦν κι' ἐσὸ κεντᾶς μαντήλι;
Διπλώνει, ξεδιπλώνει το στὴν σκάμμαν της τ' ἀφίνει...».*

102. *Φατθά όργωτα* στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης λένε τα νήματα (φιλά και χοντρά).

103. Μαρτυρ. Μαρίας Δημ. Γεωργάκη, κάτοικος Νισύρου, Αγγελική Κοντοβερού, 66 χρονών (1981), κάτοικος Νισύρου, Μαρία Παπαϊωάννου, 67 χρονών (1981), κάτοικος Νισύρου.

104. Δηλαδή πιστά. Υπάρχει κι άλλη παραλλαγή που λέει «... από μπιστά μ' αγαπά», που σημαίνει από πριν, από παλιά μ' αγαπούσε.

105. Βλ. εργασία Κώστα Σακελλαρίδη: *Το νισύριο δημοτικό τραγούδι*, περιοδ. «Νισυριακά», έκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, τόμ. 2, Αθήνα 1965, σελ. 71 και 73 αντίστοιχα.

«Φατθή μαντήλλα» (Μαριάς Δ. Γεωργιάκη).

Όσες νοικοκυρές δεν είχανε βούα, παρακαλούσαν ξένες αλεφάντες να τους φτιάξουν έστω μια *μαντήλ-λα* με την υποχρέωση να τ' ανταποδώσουν με κάποια μεροκάματα σε γεωργικές δουλειές. Διαφορετικά αγοράζανε απόπραματευτάδες τα λεγόμενα *μπορικά* που φέρνανε από την Κέφαλο.¹⁰⁶ Οι *φατθές μαντήλ-λες*¹⁰⁷ είχανε γύρω-γύρω *κροτσάκια* ή *κρούτσα*¹⁰⁸ για να *πρεπίζει* το υφαντό. Κάτι παρόμοιο σε ανάλογες διαστάσεις χρησιμοποιούσαν και οι ψαριανοί νισύριοι σαν *φέσι* στο κεφάλι. Τα απλά κρούτσα είναι στριμμένα σε μορφή *πλεξούδας* και χρησιμοποιούνται μόνο από το στημόνι. Στην υφαντική λέγεται *τρίκλωνο*, γιατί πλέκεται από τρεις δέσμες νημάτων.

106. Το πιο απομακρυσμένο χωριό από την πόλη της Κω. Συχνά υπήρχε επικοινωνία με καϊκια ανάμεσα στην Κέφαλο και τη Νίσυρο.

107. Στα Νικειά ή Νικιά, με πρωτοβουλία του παπά βγάζανε το λεγόμενο *μαντήλι*, δηλαδή ένα είδος εράνου για κάθε αναξιοπαθούντα προκειμένου να πληρώσει τα τυχόν χρέη του, βλ. και Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 193.

108. Κοιν. Κρόσια.

Το λαχουρί

Κατά το λαϊκό τεχνίτη, δεν αρκεί μόνο η κατασκευή ενός σκεύους, ενός υφαντού κ.ά. να έχει μόνο πρακτική χρησιμότητα. Πρέπει να ικανοποιεί και τη λαϊκή αισθητική αντίληψη.¹⁰⁹ Τούτο δικαιώνεται πέρα για πέρα και στο λεγόμενο λαχουρί.¹¹⁰

Είναι μεταξωτό¹¹¹ ύφασμα πολυτέλειας και αρχοντοσύνης, που προερχόταν από τη Λαχώρη των Ινδιών. Συχνά κεντιώταν από τις νέες ή τις μεσόκοπες του νησιού, γιατί πολλές από τις γριούλες πάθαιναν *γκυλ-λώματα*¹¹² στα δάκτυλα από την παραμορφωτική αρθρίτιδα. Χρησίμευε για κάλυμμα στους ώμους, σαν το σάλι με *κρουσ-σούς*.¹¹³ Η Καλλιόπη Α. Καραβάκη μας υπαγόρευσε ένα δημοτικό τραγούδι, που κάνει λόγο για το λαχουρί. Απ' αυτό παίρνουμε :

*«Ελάτε ούλ' οι συγγενείς ετούτη da την ώρα,
να φέρετε στη νύφ-φη μας, τα ακριβά της δώρα.
Στο δίσκο πουν' ν' η φορεσιά, με τ' άσπρα λαχουριά της
πάνω σ' αυτά να θέκετε, σα(ν) δώρο τα φλουριά της...».*

Από παλιές *εγκλαβές* ως τις τελευταίες που σύντασαν μετά το 1900, αξιολογείται και αναφέρεται στη σχετική σύνταξη :

*«...Μέλλουσα ή ύποφαινομένη Μαριά χήρα Νικήτ. Κατελάνου τὸ γένος
Δημ. Γιαννή νὰ συνάψω εἰς γάμον κοινωνίαν τὴν θυγατέρα μου Καλλιόπην
μετά τοῦ Ἑμμανουήλ Κ. Μαντοῦ...
... δύο στρώματα, δύο ἐφαπλώματα, δύο σκάφες, ἕξ πινάκια, ἕνα σεντόνι,
ἕν τραπέζιον...»*

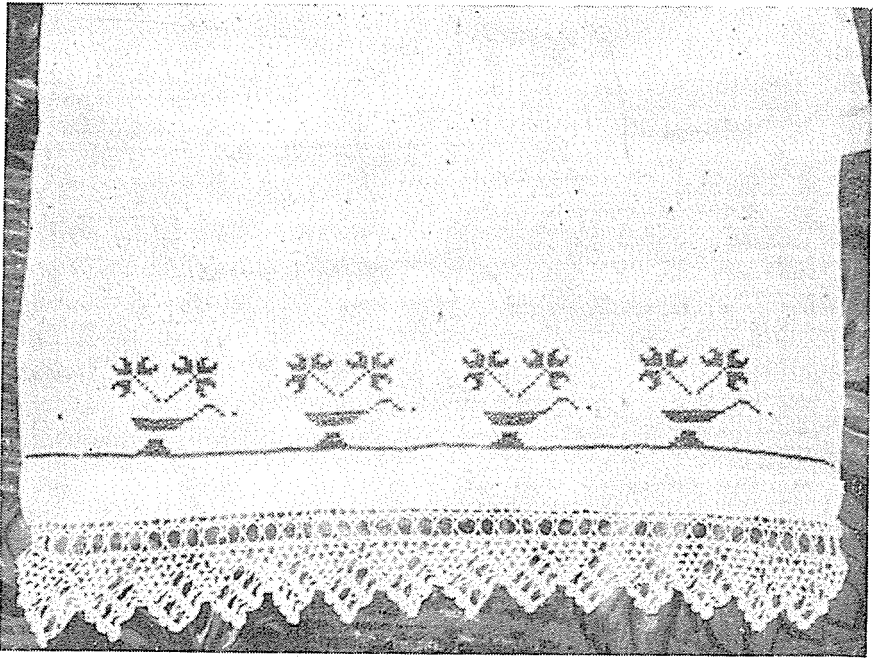
109. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης: *τραπεζόπετσες* (οι).

110. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 204.

111. Τα μεταξωτά υφάσματα ήταν γνωστά στους αρχαίους Έλληνες. Το μυστικό του μεταξοσκώληκα κράτησαν για πολλούς αιώνες οι Κινέζοι προύχοντες. Όμως το «έκλεψαν» σε κατάσταση ταραχής οι γείτονες. Έγινε γνωστό στην Κορέα, Ιαπωνία, Περσία κ.ά. Επί Ιουστινιανού το μετέφεραν δυο άγνωστοι Καλόγηροι στο Βυζάντιο. Από τότε απλώθηκε παντού.

112. Δηλαδή αγκύλωση, βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανάλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 158 και ανάπτυπο.

113. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 178 και 238.

«Μαντήλλα» (Μαριάς Α. Γεωργιάκη).

γώνια μορφή. Ήταν τα προσόψια που θα λέγαμε σήμερα. Κρεμόντουσαν σε κάποια θέση γύρω από τον καθρέφτη μαζί με το χαρακτηριστικό «καλημέρα». Στις δυο στενές πλευρές διατηρούσαν *κρούτσα*,¹¹⁵ που λεγόταντουσαν και *τράλ-λιες*,¹¹⁶ για αρχοντική πλαισίωση του υφαντού.

Τα *νιφόμεντηλα* συναντιώνται σε παλιά προικοσύμφωνα σαν πετσέτες προσώπου,¹¹⁷ *πεςχείρια*¹¹⁸ και *πεςκέτες*¹¹⁹ σε *αγλαβή* με ημερομηνία 8 Νοέμβρη 1845, δημοσιευμένη στα «Νισυριακά».

115. Στη Σάμο λένε *κρόσσα*, βλ. Δημητρίου Νικ.: *Η υφαντική τέχνη στη Σάμο*, δημοσ. στο περιοδ. Λαογραφία, τομ. ΚΗ' (1972), εν Αθήναις 1972, σελ. 156.

116. Δηλαδή πλουμισμένα κρόσια, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 75.

117. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τομ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 204.

118. Και *πεςκίρι*, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 83. Τουρκοαραβικά *peskir*.

119. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τομ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 196.

Πολλές φορές παρατηρούμε να σώζονται όμοια *νιφομάντηλα* και μετά από πάροδο δεκάδων χρόνων. Αυτό συμβαίνει, γιατί ήταν γεροφτιαγμένα και γιατί οι νοικοκυρές τα προόριζαν για προικιό στις δυο ή περισσότερες θυγατέρες. Πάντα τα φρόντιζαν στοργικά.

Τα *νιφομάντηλα* δικαίωσε ακόμα και η σύγχρονη αντίληψη και τα ανακήρυξε σήμερα διακοσμητικά.

Οι σπαργανίθρες ή φάσκες

Πριν ακόμα ειπωθεί: «...εκαταβάριανεν η κόρη μας, γεννητούρια όπου και να' ναι...»,¹²⁰ οι καλές νοικοκυρές φτιάχνανε τις *σπαργανίθρες* ή *τες φάσκες*¹²¹ (Νικ.). Είναι τα γεννοφάσκια που λένε.

Οι *σπαργανίθρες* φτιάχνονταν στ' αργαλειό σε λωρίδες, με περιορισμένο πλάτος. Τύλιγαν τα νεογέννητα με ξεχωριστή δεξιότητα, για να μην προκαλέσουν βλάβες στα μαυρά. Στα Νικιά λένε :

— *Εφασκιάσαμε ν-το το παιδί.*¹²²

Το *παμπάκι*¹²³ είναι η πρώτη ύλη για τις *σπαργανίθρες*¹²⁴ και μάλιστα καλά διαργασμένο, ώστε να είναι μαλακό και να μη δημιουργεί εγκαύματα στο νεογέννητο. Πάλι τα υπομονετικά και επιδέξια χέρια της *αλεφάντας*, δίνουν ζωή και σε τούτο το ασήμαντο μα τόσο χρήσιμο δημιούργημα της υφαντικής¹²⁵.

*«Μαλαματένιος ἄργαλιὸς κι' ἄλεφαντένια κτένα
ἕνα κορμὶ ἄγγελικὸ κάθεται καὶ φαίνει
ἔξῃντα δυὸ πατήματα σεράντα δυὸ καρούλια
καὶ βρόντος καὶ ἤχὸς πολὺς ἀπ' τὰ πολλὰ τραγούδια...»*¹²⁶

120. Βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τομ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 140 και ανάπτυπο.

121. Βλ. το πιο πάνω έργο, σελ. 141.

122. Βλ. το πιο πάνω έργο, σελ. 141.

123. Βλ. Σταύρου Μάνεση: *Παρατηρήσεις στο τοπωνυμικό Νισύρου*, δημοσ. στο 2ο τόμ. των «Νισυριακών», Αθήνα 1965, σελ. 60.

124. *Φασκιές* λένε στη Ρόδο.

125. Στο Καστελλόριζο λένε *διάζω* (ρ.) = υφαίνω, βλ. Μιχάλη Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, εκδ. Ιωλκός, Αθήνα 1970, σελ. 84.

126. Βλ. εργασία Κώστα Σακελλαρίδη: *Το Νισύρικο δημοτικό τραγούδι*, περιοδ. «Νισυριακά», έκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, τόμ. 2ος, Αθήνα 1965, σελ. 45.

Ετούτο το ντόπιο δημοτικό τραγούδι είναι συνυφασμένο με τη δουλειά της αλεφάντας. Από τα δημιουργήματα της βούας είναι και το *προουσούμι*¹²⁷.

Το *προουσούμι* ήταν σχεδόν αποκλειστικά υφαντό, από μαλλί, ώστε να δημιουργεί συμπίεση στο λαΐνι και να μην πονά στον ώμο. Είναι γραφικό, να φαντασθεί κανείς μια νισυροπούλα με την πλουμιστή παραδοσιακή φορεσιά και το *φαθθό προσούμι*, να μεταφέρει νερό από τη βιστέρνα¹²⁸.

Το *προουσούμι* διατηρεί τα ίδια χρώματα περίπου με αυτά που χρησιμοποιούνται στα υπόλοιπα υφαντά. Η ζωϊκή ίνα προέρχεται από πρόβατα και κατσίκια. Έχει ελαστικότητα και απορροφητικότητα, μα κινδυνεύει εύκολα από το σκόρο.

Μια νισύρική παροιμία μιλάει για το μαλλί :

*Κάλ-λιον νά χάσεις τὸ μαλ-λὶ παρὰ τ' ἄρονι*¹²⁹

που λέγεται στις περιπτώσεις που είναι προτιμότερο να χάσεις μέρος, παρά ολόκληρο το πράγμα.

Οι χαϊπ-πέδες ή χειπ-πέδες

Ο λαϊκός τεχνίτης που είναι προικισμένος με εξαιρετική ιδιοφυΐα, μπορεί να συνθέσει αρμονικά σχήματα και χρώματα και να προσφέρει αποδοτικό έργο. Όμως, δεν μπορεί να αγνοήσει τελείως τη λαϊκή κληρονομιά, ούτε και να μην επηρεασθεί καθόλου από τα ξενόφερτα στοιχεία. Έτσι, ένα από τα είδη της καθημερινής χρήσης με επίδραση Μικρασιατική, μπορεί να θεωρηθεί και ο *χαϊπ-πές* ή *χειπ-πές*¹³¹.

Ο *χαϊπ-πές*¹³² ήταν σάκκος, πιο μεγάλος από το *δισάκ-κι*. Υφαντός. Φτιαχνόταν με την ίδια δεξιότητα και προσοχή των άλλων υφαντών. Κυριαρχούσε σ' αυτό η γεωμετρική διακόσμηση¹³³, διαταγμένη σε ζώνες

127. Βλ. Γεωργίου Καζαβή: *Νισύρου λαογραφικά*, Ν. Υόρκη 1940, σελ. 196. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπατο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', έκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 77.

128. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπατο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', έκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 49 - 50.

129. Βλ. Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*, έκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήνα 1983, σελ. 189.

130. Ο Χριστόδουλος Ι. Παπαχριστοδούλου μας λέει πως *χειπές* στη Ρόδο είναι το *δισάκι*, βλ. έργο: *Λαογραφικά Σύμμεικτα Ρόδου*, Λαογραφία, τόμ. Κ', Αθήνα 1964, σελ. 164 και ανάτυπο.

131. Σε ορισμένα χωριά της Ρόδου λένε *χειμπέ*.

132. Τουρκ. λέξη *χειμπέ*.

133. Στην Κρήτη, ανάλογα με το θέμα ή τις διακοσμημένες ζώνες λένε: *σκονταλάτη*, *πενταράτη*, *κλειδάτη*, *μανροτροχάτη*, *σουφροξομπλιαστή*, *γρυλού*, *φασούλι*, *ανοιγοσφάλιστο*, *μεσορόδα κ.ά.*

στην επιφάνεια του. Τα χρώματα που χρησιμοποιούσαν οι νισυριές ήταν σχετικά, έντονα, γιατί, έτσι νόμιζαν πως έδιναν πιότερη αξία σε τούτο το φατμό. Τα χερούλια φτιάχονταν πλεκτά και χρωματιστά. Η λαϊκή σοφία και η ασπούδαχτη δεξιότητα έχουν τον κύριο λόγο εδώ. Στα άκρα δημιουργούσαν φούντες, από τα ίδια νήματα της ύφανσης.

Ο *χαιπ-πές*¹³⁴ χρησίμευε για την ανταλλαγή διαφόρων ειδών της σοδειάς, από σπίτι σε σπίτι. Ακόμα για τη μεταφορά¹³⁵ δώρων με ζώα σε αρραβώνες, γάμους κ.ά. Αργότερα, σαν η φθορά του *χαιπ-πέ*¹³⁶ δεν επέτρεπε τέτοιου είδους χρήση, γινόταν πια κατάλληλος για ζωτροφές.

Τα δεσάκ-κια

Παράδοση, είναι η συνέχεια της ζωής του λαού. Το ξεδίπλωμα και το αναδίπλωμα, ανάλογα με τις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, πνευματικές κ.ά. περιστάσεις των διαφόρων εποχών.

Μέσα από τις όποιες περιστάσεις, στη Νίσυρο συνέχιζαν να φτιάχνουν ορισμένα δημιουργήματα της υφαντικής τέχνης, δίχως να νοιάζονται για τις δυσκολίες τους ανεξάρτητα αν είχε το είδος αυτό συχνή ή σπάνια χρήση. Το *δεσάκ-κι* ή *τρουβάς*¹³⁷ (Νικ.) ή και *ντρουβάς*¹³⁸ (Νικ.) ένα απ' αυτά, φτιάχονταν πέραν από την πρωτεύουσα του νησιού, το Μαντράκι, και στα υπόλοιπα χωριά.

Τα *δεσάκ-κια*¹³⁹ ή *δισ-σάκια*,¹⁴⁰ τα κρεμούσαν στον ώμο οι άντρες σαν πήγαιναν για τα χωράφια. Είχανε το φαί της ημέρας και μάλιστα το σήκωναν σαν ανέβαιναν σε μεγάλες *γραμυθιές*¹⁴¹ για να μαζέψουν τα

134. Οι λεγόμενοι *τουρβάδες*, άλλων περιοχών.

135. Για παρόμοιους σκοπούς το χρησιμοποιούσαν και στη Σάμο, βλ. Νικ. Δημητρίου: *Η υφαντική τέχνη στη Σάμο*, δημοσ. στο περιοδ. «Λαογραφία», τόμ. ΚΗ' (1972), εν Αθήναις 1972, σελ. 158.

136. Φτιάχονταν και από δέρμα, από τον κοιλιακό κυρίως χώρο του ζώου, που λεγόταν *βούργια* στο νησί.

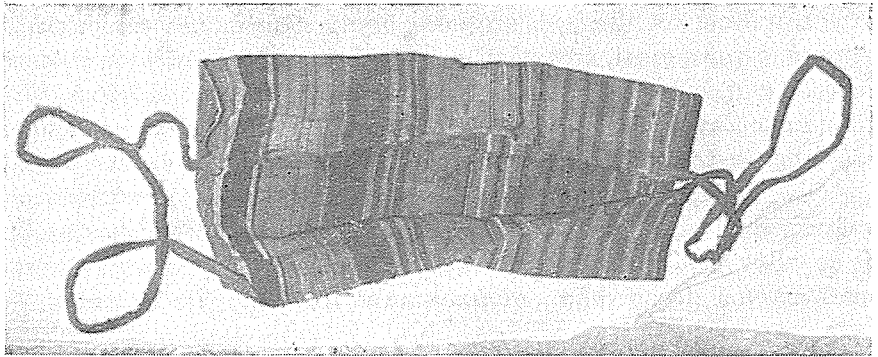
137. Βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου* δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 207.

138. Στη Σάμο λένε *τορβάς*, βλ. Νικ. Δημητρίου: *Η υφαντική τέχνη στη Σάμο*, δημοσ. στο περιοδ. «Λαογραφία», τόμ. ΚΗ' (1972), εν Αθήναις 1972, σελ. 150.

139. *Γισσάκια*, σε ορισμένα χωριά της Ρόδου.

140. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπατο λαϊκό νισύριο σπίτι*, έκδ. Β', εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 60. Έτσι και στη Μακρινίτσα, βλ. Αποστολίας Νάκου - Σκοτεινιώτη: *Μακρινίτσα*, Αθήνα 1977, σελ. 129.

141. Δηλαδή τσικουδιές.

T' ανάεμα (Ασπασίας Γεωργ. Γενιά).

γραμύθια.¹⁴² Εκεί βάζαν και τα απαραίτητα εργαλεία για τις γεωργικές δουλειές καθώς και το νεροκολόκνυθ-θο.

— *Ετοιμάσέ μου το ντρουβά*¹⁴³ μου *Μαργκιά*, γιατί' α απαέν-νω στο χωράδι¹⁴⁴ λένε στα Νικιά.

Οι αλεφάντες ύφαιναν το μήκος που ήθελαν στα μονά κι έτσι πετύχαιναν το πλάτος στο δεσάκ-κι.¹⁴⁵ Το φάρδος της ύφανσης έπαιρνε το ύψος στο σακκούλι ετούτο. Συνήθως ήταν μάλλινο, από περισσεύματα μαλλιών που προόριζαν για κουβέρτες. Οι χρωματιστές λωρίδες της ύφανσης μετά την μορφοποίηση στο δεσάκ-κι, έπαιρναν καθύψως θέση. Στα τελειώματα του σακκουλιού προσάρμοζαν πλεκτά με νήμα ή στριμένα, φατθά κορδόνια,¹⁴⁶ έτσι ώστε κρεμασμένο το δεσάκ-κι στον ώμο να φτάνει ως τη μέση.

142. Περισσότερα μας λέει ο Νίκος Ι. Χαρτοφύλης: «Παλαιά νισύρικα οικιακά σκεύη και γεωργικά εργαλεία», Ραδιοφ. ομιλία, Ραδιοφωνικός Σταθμός Ρόδου, 29 Δεκεμβρίου 1976.

143. Μια παροιμία στο νησί λέει: «έβαλε ντο κεφάλι ντου στο ντρουβά», για εκείνους που προκαλούν μόνοι τους την ατυχία, το άσχημο αποτέλεσμα.

144. Βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικιά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος Αθήνα (1982), σελ. 207.

145. Στα Καλάβρυτα λέγεται *τράστο*, βλ. Πάνου Παπαρηγοπούλου: *Λαογραφικά Καλαβρύτων*, Β' έκδοση, Αθήνα 1979, σελ. 248.

146. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης λένε *βαστάγια*.

Τέλος το *δεσάκ-κι*¹⁴⁷ μπορούμε να πούμε, πως ήταν από τα αναποχώριστα είδη του νησιώτη, που αργότερα πέρασε στα περιζήτητα είδη λαϊκής τέχνης των πόλεων. Ένα δείγμα αγροτιάς μα και ασπούδαχτης τέχνης.

Τ'ανάεμ-μα

Στα πιο λιτά μα απαραίτητα υφαντά κατατάσσεται και το *ανάεμ-μα*. Δεν υπάρχει νοικοκυρά στη Νίσυρο, που να μη βρέθηκε στην ανάγκη να το φτιάξει ή να το κρατήσει μαζί της στα χωράφια. Είναι σε χρήση ακόμα και σήμερα, μόνο για γεωργικές δουλειές. Υφαντό. Γινόταν από μάλλινο ή βαμβακερό νήμα. Τα πιο παλιά *αναέμ-ματα*¹⁴⁸ ήταν λιναρένια, για να μην ξεμαλλιάζουν.

Το *ανάεμ-μα* είχε τη μορφή ανοιχτής τσάντας, με μήκος ίσα με μισό μέτρο. Οι ρίγες στην ύφανση ήταν αντίθετες προς το μήκος. Τα δυο άκρα είχαν *κρότσα* ή *κρούτσα* πλεγμένα για χειρολαβές. Κρεμιόνταν¹⁴⁹ εύκολα στον ώμο απ' την *κουτάλ-λα*.¹⁵⁰

Το *ανάεμ-μα* είχε για αντικειμενικό σκοπό να διευκολύνει τις μητέρες νοικοκυρές στη μεταφορά του μωρού τους για τα χωράφια. Μάλιστα για το σκοπό αυτό οι νισυριές βάζανε στη βάση του επένδυση από άλλο ύφασμα, τη λεγόμενη *πανέλ-λα*, για να στέκεται, να έχει συμπίεση και να κρατά τη «φόρμα» του. Συνδέεται ακόμα και με υφαντή *πετσέτ-τα* σαν προσκέφαλο του παιδιού. Συμπλήρωμα στο *ανάεμ-μα* είναι μια εικονίτσα του Χριστού ή της Παναγιάς της Σπηλιανής, γαλάζιες χάντρες για το βάσκανο μάτι κι ένας σταυρός. Ακόμα ένα φυλακτό που φτιάχνανε ορισμένες νοικοκυρές στο νησί και διατηρούσαν την τοπική παράδοση μα και δεισιδαιμονία.

Σαν φτάνανε στα χωράφια οι νισυριές, κρεμούσαν τ' *ανάεμ-μα* σε ένα δέντρο και δούλευαν τη γη. Είχε χρήση για παιδιά μέχρι επτά - οκτώ μηνών. Στο γύρισμά τους από τα χωράφια, παίρνανε το μωρό στα χέρια και φόρτωναν το *ανάεμ-μα* με ξύλα, χόρτα για τα ζώα κ.ά. Μετά τη χρήση,

147. Στο σπίτι της Μαρίας Στρίκη συναντήσαμε ένα θαυμάσιο *δεσάκ-κι*.

148. Στην Έμπονα της Ρόδου λένε *νακοράματα*.

149. Βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημιόδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 142.

150. *Κουτάλα* (η) = ωμοπλάτη.

Σε μια εγκλαβή με ημερομηνία 17 Ιανουαρίου 1891, περιγράφεται:

«Μέλλοντες ἡμεῖς οἱ ὑποφαινόμενοι Γονεῖς Περουλῆς Γεωργίου καὶ Μαρία Ν. Γρυπάρη γὰ συνάψωμεν εἰς Γάμον κοινωσίαν τὴν θυγατέρα μας Ἀσπασίαν μετὰ τοῦ Γεωργίου Ν. Παναγιώτου προικοδοτοῦμεν αὐτῇ τὴν τε κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν Κινητά. Στρῶμα ἓν, ἐφαπλώματα δύο, Σηνδόνια Νισύρου δύο, ὅμοια πλεκτὰ πέντε Μπατανίας δύο, Μαξιλάρας δέκα ἕξ, πετσέτες εἴκοσι τραπεζομάνδηλα τρία, πιάτα τρεῖς δωδεκάδες, μίαν Σουπιέραν, ἓνα μαστραπάν, εἰκόνας Ἁγίων δύο, φουστάνια τέσσαρα, Σάκκο υς δύο, ἓν κιβώτιον ἀπὸ Κυπαρίση...».

Τα σακ-κούλ-λια

Τα σακ-κούλ-λια¹⁵⁸ διατηροῦν ἔντονες χρωματιστές λωρίδες στην ὕφανση.¹⁵⁹ Χρησιμοποιοῦνται για την μεταφορά της σοδειάς.

Μια παροιμία ἀπὸ το νησί, ἡ οποία λέγεται στις περιπτώσεις που οἱ προὔχοντες ξεπέφτουν σαν κατασπαταλοῦν περιουσίες και αξίες, λέει:

*Που ᾄχα ντὰ μαλ-λιὰ τὰ ῥίζα
κι οἱ κοντροῦλ-λες¹⁶⁰ τὰ μα(ζ)έφα.¹⁶¹*

157. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 201 και ἀνάτυπο.

158. Ἐτσι λένε στη Ρόδο και ἀκόμα *βαστά(γ)ι* και *σακκουλοβάστα(γ)ο*, βλ. Χριστόδουλου Ι. Παπαχριστοδούλου: *Λεξικογραφικά και λαογραφικά Ρόδου*, Αθήναι 1969, σελ. 240.

159. Στη Σάμο λένε *φάσιμο*, βλ. Νικ. Δημητρίου: *Η υφαντική τέχνη στη Σάμο*, δημοσ. στο περιοδικό «Λαογραφία», τόμ. ΚΗ' (1972), εν Αθήναις 1972, σελ. 154.

160. Δηλαδή *φαλακρές* (οἱ).

161. Βλ. Κώστα Σακελλαρίδη: *Παροιμίες και φράσεις ἀπὸ τη Νίσυρο*, ἐκδ. Εταιρείας Νισυριακῶν Μελετῶν, Αθήναι 1983, σελ. 190.

ΚΕΝΤΗΜΕΝΑ ΥΦΑΝΤΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

Φατθά τραπεζομάντηλα

Με την παράδοση, ο καθένας δυναμώνει τη συνειδήσή του, ανατρέχει στις επιτεύξεις των προγόνων του, και διαβλέπει παρόμοιες ανησυχίες. Το ίδιο ισχύει και στην υφαντική, σαν στραφείς στις αμέσως παλιότερες γενειές.

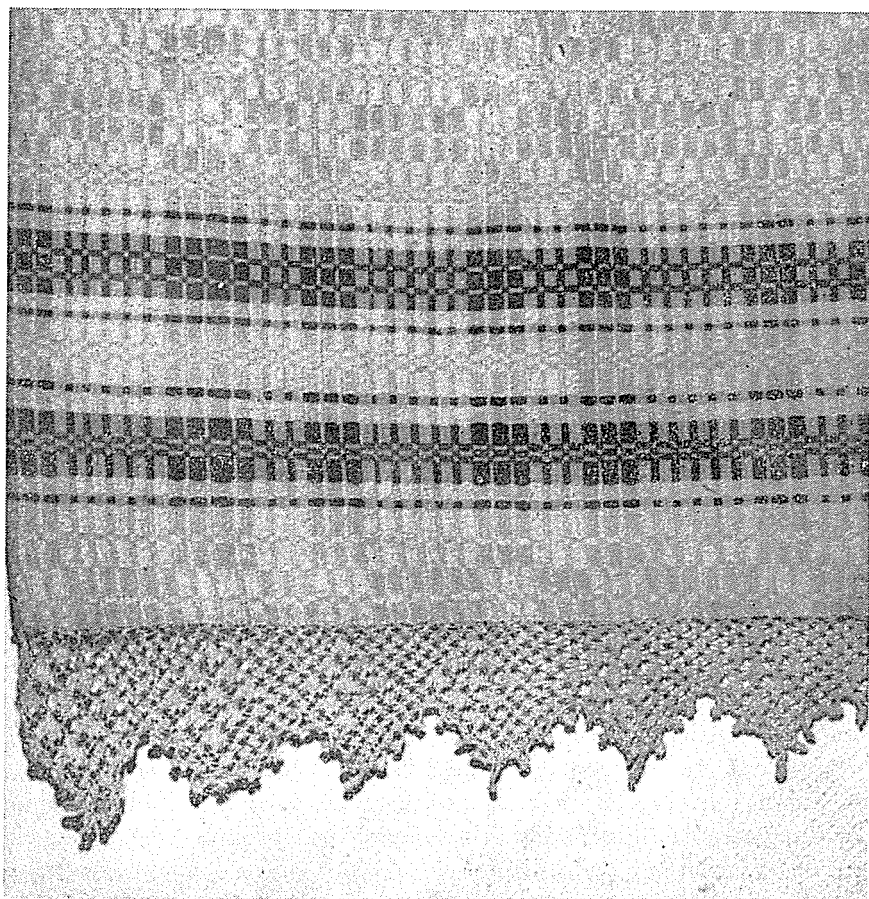
Οι φατθές *μαντήλ-λες*¹⁶² στο νησί ήσαν οι πηγές για έμπνευση, καλλιέργεια της τέχνης κι εξελικτική δημιουργία των φατθών τραπεζομάντηλων. Υπήρχαν και μεταξωτά που αντί για φάδι βαμβάκι χρησιμοποιούσαν μετάξι. Ήταν πολύ δύσκολο στην ύφανση γιατί μπέρδευε εύκολα. Το συναντήσαμε σε διάφορες *εγκλαβές*¹⁶³ του περασμένου αιώνα με αρχές του αιώνα μας. Πάντως τις περισσότερες φορές γινόταν φάδι -στημόνι από βαμβάκι. Τα φατθά ετούτα υφαίνονταν με την πιο απλή μορφή της υφαντικής τεχνικής. Οι *λεφανταριές* δηλαδή, πενούσαν μια κλωστή σε κάθε θυρίδα του χτενιού κατά την περαμάτιση και δουλεύανε με δυο πατήτρες, δυο μιτάρια. Το πανί τότε το λέγαν φαμμένο στα *μονά*. Τραπεζομάντηλα με τη σημερινή έννοια άρχισαν να χρησιμοποιούνται λίγο αργότερα στο νησί. Ο πιο κύριος λόγος ήταν η έλλειψη τραπεζιών. Τρώγανε σ' ένα ξύλινο χαμηλό *σουφρά*,¹⁶⁴ χωρίς να χρειάζονταν γιαυτό καθίσματα.

Τα χρώματα στα τραπεζομάντηλα ήταν βαμένα με φυτικές ύλες.Μαζεύ-

162. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ., εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74.

163. Μεταγραμμένες *εγκλαβές* ή *αγκλαβές* μπορεί να βρει κανείς στη μελέτη του Νικήτα Κουμένου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1976.

164. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ., εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 69.

Απλό «τραπεζομάντηλο».

ανε δηλαδή κλαδιά, ρίζες, φυτά και δίνανε ανάλογα χρώματα (βλ. σχετ. κεφαλ.). Κυριαρχεί το μπλε, το κυπαρισσί και το κόκκινο χρώμα. Σαν δευτερεύοντα χρώματα παίρνονται το μουσταρδί και κάπου κάπου και το κίτρινο.

Τα φατθά τραπεζομάντηλα υφαίνονταν στα μονά. Αν η νοικοκυρά χρειαζόταν μεγαλύτερο πλάτος, τότε ένωσε τα δύο φύλλα με βελονάκι. Οι ρίγες του συχνά χρησιμοποιούνται σε ίσες αποστάσεις και δημιουργούν καμιά φορά και τις λεγόμενες *κοντοσαϊτιές* που συναντήσαμε στις μαντήλες. Αυτές φτιάχονταν με πρόσθετη φροντίδα και τέχνη. Για τον ίδιο σκοπό φτιάχονταν και τα *στρουφιχτά* (στριφτά) νήματα που μοιά-

ζαν με κορδόνια.¹⁶⁵ Όλα ετούτα προβλημάτιζαν την υφάντρα, που προσπαθούσε να συνδυάζει την ομορφιά που υπάρχει στα χρωματιστά υφάδια με σύνεση και να τα ταιριάζει με χάρη και δεξιοσύνη. Διακριτικό της ύφανσης αυτής είναι πως έχει δύο όψεις όμοιες (όχι καλή και ανάποδη).

Τα φατθά τραπεζομάντηλα διατηρούσαν και στις τέσσερις πλευρές ταυτέλ-λα με φούντες.¹⁶⁶ Παίρνανε τρεις με πέντε κλωστές του στημονιού και της ύφανσης και φτιάχνανε λεπτές πλεξούδες. Προσπαθούσαν να είναι σε ίσα διαστήματα, μετά ράβανε τις πλεξούδες με τη βελόνα και σχημάτιζαν απόληξη σε σχήμα συνεχόμενων Χ ή V ή Λ ή διάφορους ρόμβους. Μ' άλλα λόγια αποτελούσαν ένα είδος δαντέλας που είχε τα ίδια χρώματα της κλωστής του υφαντού και στη φούντα.

Τα τραπεζομάντηλα χρησιμοποιήθηκαν αργότερα σε δεύτερη χρήση σαν πετσέτες στο σπίτι. Με την ίδια ύφανση έχουμε σήμερα *αγκίνια* αριστουργήματα λαϊκής τέχνης με εφαρμογή και χρήση σε παραπετάσματα ύπνου. Πρέπει εδώ να πούμε, πως είναι προτέρημα ολόκληρου του ελληνικού λαού η διατήρηση τέτοιων υφαντών με φανταστικούς συνδυασμούς και η προσπάθεια από ιδιώτες για την περίωσή τους.

Μεταξωτά του ριζαριού¹⁶⁷

Τα μεταξωτά¹⁶⁸ του ριζαριού ήταν ξακουστά και έξω από το νησί. Πρόκειται για βυζαντινές και νεότερες εμπνεύσεις¹⁶⁹ πάνω σε φατθό, που αποδίδονταν με πολύχρωμες κλωστές και παίρνανε περήφανες θέσεις.

Το τελικό κλώσιμο από μετάξι¹⁷⁰ γινόταν δίχως ρόκα, με δυο ή τρεις

165. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης λένε *ζεβροκλωστό*.

166. Στην Κρήτη λένε γενικά *δεσά*.

167. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάμησα*, τόμ. Γ', Αθήνα 1950, σελ. 164 και Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 75.

168. Η καλλιέργεια του μεταξοσπόρου επιβάλει καθαρότητα και μεγάλη φροντίδα. Ξαν σχηματισθούν τα κουκούλια και είναι έτοιμα πια, τα απλώνουν σε δυνατό ήλιο για μερικές μέρες. Μετά γίνεται το ανέμισμα του μεταξιού, με την ανέμη φτιαγμένη με δυο βελόνες στις άκρες των καλαμιών.

169. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 75.

170. Στα Νικιά, παίρνανε μια κόκκινη μεταξωτή κλωστή και την περνούσαν με τη βελόνα για να γιατρέψουν τις *μαύρες* (είδος δοθήνα) ή να σταματήσουν την ανάπτυξή τους, βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 158.

άκριες, ανάλογα με τη μορφή του νήματος που θέλανε να έχουν (δίκλωνο ή τρικόλωνο νήμα). Οι νισυριές όσο και αν ήταν αναλόγως, δίχως παραστάσεις από δημιουργήματα άλλων περιοχών, θεωρούσαν το μεταξι σαν ένα ευγένειας και ωραιότητας. Συχνά θαυμάζουμε ένα γνήσιο μεταξινό του ριζαριού, γιατί εκτός των άλλων γνωρίζουμε λίγο - πολύ την προέλευση και την παραγωγή του.¹⁷¹

Ετούτο το αραχνούφαντο και μεταξένιο ύφασμα, ήταν απ' τα πανάκριβα για πλούσιους και εκλεκτικούς. Προορίζονταν να φτιάξουν μ' αυτά *κάντρα* κι άλλα μέρη της τοπικής παραδοσιακής φορεσιάς.

Βαφή με ριζάρι

Οι νοικοκυρές πασπαλίζουν πρώτα το τυλιγμένο μαλλί με στάχτη, το ξετυλίζουν και το πλύνουν με αργιλικό χρώμα (*πατελ-λιά*) κ.ά., το ξεβγάλουν και το περνούν στη στύψη. Το ξεπλύνουν στη θάλασσα και μετά την πρόστυψη, ζεσταίνουν βρόχινο νερό, τόσο, όσο να μην το δέχεται το χέρι τους. Μετά ρίχνουν στο δοχείο καβουρδισμένο και ψιλοκοπανισμένο ριζάρι με λίγο λάδι και το ανακατεύουν. Ρίχνουν το μαλλί στη βράση και συνεχίζουν το ανακάτεμα ώσπου να βαφεί ομοιόμορφα. Μετά βγάζουν το μαλλί και το απλώνουν να στεγνώσει στη σκιά.

Οι συζατέδες

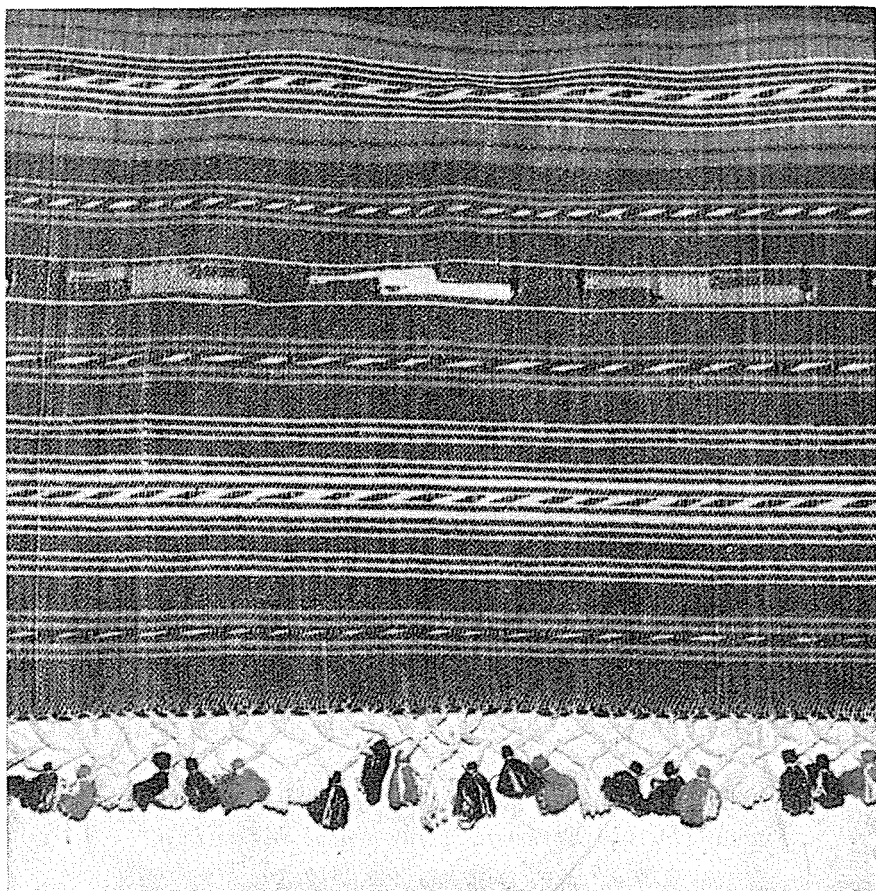
Οι νισυριές υφάντρες έφτιαχναν δίχως προγραμματισμό, έργα αξιόζήλευτα και συνέβαλλαν εξακολουθητικά στην στήριξη του έθνους. Η φαντασία, η οπτική επαφή, και οι ίδιες οι ανάγκες ανάδειξαν στολίδια εσωτερικού διάκοσμου μα και εργαλεία.

Οι *συζατέδες*¹⁷² ανήκουν στα είδη του διάκοσμου στο εσωτερικό του σπιτιού. Μοιάζουν με λεπτά σύγχρονα χαλιά, που στρώνανε σε *πάγκους*¹⁷³

171. Για την αξιοποίηση του μεταξιού, δεν αφήνουν οι νισυριές τα κουκκούλια του μεταξοσκώληκα να φτάσουν στο στάδιο της εμφάνισης της χρυσαλλίδας. Τα κουκκούλια αποστεγνώνονται σε μπρούτζινα καζανάκια. Μόνο ένας ελάχιστος αριθμός από κουκκούλια αφήνεται να ακολουθήσει τη φυσική του πορεία και να εξασφαλίσει τους νέους μεταξοσπορους. Το μεταξόπανο έχει μεγάλη αντοχή, ελαστικότητα και γιαλάδα.

172. Στη Σύμη λένε *σετζετέδες*.

173. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλωτο λαϊκό νισυρικό σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 61.

«Τραπεζομάντηλο» με «κοντοσαϊτίες».

ή κάλυπταν ορισμένα μέρη του σπιτιού. Ακόμα τους χρησιμοποιούσαν για να κάθονται μπρος στα σκαλιά του σπιτιού τους και να *ποσπερίζουν*.¹⁷⁴

Οι *συζατέδες*¹⁷⁵ ήταν *φατθοί* και φτιάχνονταν με τη λεγόμενη *τέντα*.¹⁷⁶ Το νήμα που χρησιμοποιούσαν ήταν συνήθως από τρίχα κατσικιού ή κατ’

174. Δηλαδή αποσπερίζουν, περνούν τη βραδιά τους, βλ. στο πιο πάνω έργο, σελ. 55.

175. Βλ. Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: *Νισύρικα παραμύθια*, έκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήνα 1976, σελ. 31.

176. Αναφέρεται σε *εγπλαβές* προ του 1900, βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νισυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1976, σελ. 204 και ανάτυπο.

ανάγκη από βαμβάκι. Οι νισυριές λένε: *τραβούνε το παμπάκι*¹⁷⁷ και *φτιάχνουν το συζατέ*.¹⁷⁸

Τα χρώματα που χρησιμοποιούσαν ήταν σκούρα και σχεδόν μονόχρωμα (καφέ, μαύρο κ.ά.). Σε ελάχιστες περιπτώσεις παρατηρούμε και μονόχρωμες ρίγες. Ο χρωματικός ρυθμός είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της ψυχосύνθεσης των νησιωτών. Τα χρώματα που ακολουθούν οριζόντια διάταξη, δείχνουν όχι μονάχα τις προτιμήσεις που είχαν οι νισύριοι, αλλά και την επίδραση που ασκούσε το φυσικό περιβάλλον και η λαϊκή έκφραση. Η κατεργασία κάθε χρώματος γινόταν χωριστά. Το πλάτος ήταν ορισμένο, ενώ το μήκος όσο ήθελε η *αλεφάντα*.

Οι *συζατέδες*¹⁷⁹ στρώνονταν κάτω στο δάπεδο του σπιτιού, που την εποχή στην οποία αναφερόμαστε ήταν χωματένιο. Γι αυτό θεωρείτο πολυτέλεια, και τους είχαν μόνο οι λιγιστές εύπορες οικογένειες.

Συζατέδες συναντήσαμε (1983) στο μοναστήρι του Άι Γιάννη στην Ηλικιωμένη του Μαντρακιού, προφανώς προσφορά κάποιου πιστού. Σήμερα εκδηλώνεται ενδιαφέρον για τέτοιου είδους λαϊκή τέχνη, που μάλιστα ανώνυμες υφάντρες τους αποδίδουν σύμφωνα με τα παλιά νισύρικα πρότυπα.

Για την ύφανση μιλά κι ένα δημοτικό τραγούδι, μεταφορικά βέβαια, που δείχνει πόσο συνυφασμένες είναι οι εργασίες της *αλεφάντας* με τη ζωή τους. Λέει :

*«Ποιός είδε νήλιο τήν αγγή κι' άστρο τὸ μεσημέρι,
ποιός είδε τήν Εὐγενικιά 'ς τὸν οὐρανὸ νά 'φαίνη
Παρασκευή τὸ 'διάστηκε, σάββατο τὸ 'ξεφαίνει,
τήν Κυριακή τὸ 'φόρεσε 'ς τὸν αἶ Γιώργη πάει...»*¹⁸⁰.

Το τραγούδι ετούτο επιγράφεται «Η Αρετή και το Φραγκόπουλο» και συναντιέται σε πολλές παραλλαγές στο νησί.

177. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης λένε, *σύρνουν το παμπάκι*.

178. Τούρκικη λέξη που σημαίνει λεπτό χαλί.

179. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74. Στο Καστελλόριζο λένε *σετσετέ*, βλ. Ι. Μ. Χατζηφώτη: *Ο λαϊκός πολιτισμός του Καστελλορίζου*, έκδ. Συνδέσμου Απανταχού Καστελλοριζίων «Ο Άγιος Κωνσταντίνος», Αθήνα (1982), σελ. 154. Στη Ρούμελη λένε *στρώση*, βλ. Θανάση Παπαθανασόπουλου: *Γλωσσάρι Ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς* εκδ. «Θουκυδίδης», 1982, σελ. 186.

180. Βλ. *Ζωγράφειος Αγών*, τομ. Α' (1891), σελ. 401 - 402.

Οι πάντες ή μπάντες

Στη Νίσυρο με το πλατύ ενδιαφέρον υφαντοκεντητικής τέχνης, συναντούμε ότι και στ' άλλα νησιά της Δωδεκανήσου: Την εσωτερική θαλπωρή και τον απαράμιλλο διάκοσμο. Τα χαμηλά μέρη στο εσωτερικό του σπιτιού καλύπτονταν με τις λεγόμενες *πάντες* (Μαντρ., Νικ.) για να ομορφαίνουν το χώρο ζωής.

Οι *πάντες*¹⁸¹ ήταν από λινό¹⁸² ύφασμα και καμιά φορά από μάλλινο, με κεντημένα σχέδια. Τα φυτικά ή ζωικά θέματα ήταν τα προτιμώτερα, που φτιάχνονταν και με διάφορα ρητά ή ευχές. Αποτελούν το πιο επίπονο είδος, αλλά και το πιο σπάνιο της υφαντικής του νησιού. Το λινό ύφασμα προέρχεται από το λινάρι,¹⁸³ που μετά από κατάλληλη επεξεργασία αποχωρίζονται οι κλωστικές του ίνες από τους βλαστούς. Το κλώσιμο του λιναριού είναι πιο δύσκολο από αυτό του μαλλιού ή του *παμπαιού*. Σε όλη του τη διεργασία θέλει βρέξιμο. Είναι αξεθώριαστες ακόμα οι εικόνες που συντηρούνται στη μνήμη των γερόντων, με τις *κωράτσες*¹⁸⁴ (Εμπ., Νικ.) καθισμένες στο κατώφλι τους να γνέθουν. Απ' αυτό βγάζαν τα λινά νήματα και φυσικά και υφάσματα. Ετούτο το απαλαιό φατθό έχει την ιδιαιτερότητα, βρεγμένο να έχει πιο μεγάλη αντοχή, να είναι δροσερό και απορροφητικό. Τσακίζει όμως εύκολα.

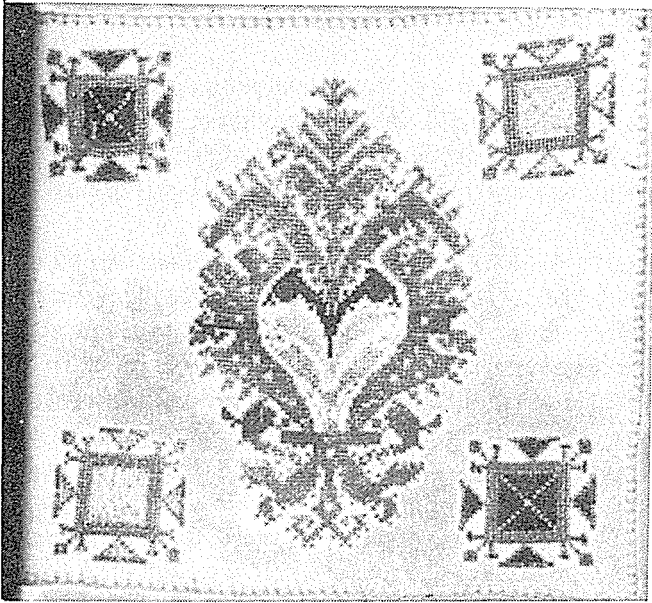
Τα είδη λαϊκής τέχνης αποτελούν ξεχωριστή επίδοση με επιδιωκό-

181. Έτσι και στη Λίνδο της Ρόδου, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Τ' αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους*, Β' έκδοση, Αθήνα 1976, σελ. 66. Στην Κρήτη λένε *μπάντες*, βλ. περιοδικό «ΗΩΣ», αφιερ. στην Κρήτη, περίοδ. Γ', έτος 7ο, αρ. 76 - 85 (Αθήνα 1964), σελ. 221, όπου και σχετική φωτογραφία.

182. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1970, σελ. 228 και ανάτυπο.

183. Μόλις ξεριζώνουν το λινάρι από το χωράφι, το δένουν σε *αρμαθιές*. Το αφήνουν σε στέγαστρα όπου ξεραίνεται. Συνέχεια κοπανίζουν ελαφρά τις *κεφαλές* για να πέσουν οι σπόροι και το πηγαίνουν στη θάλασσα ή στον ποταμό και το *πετρώνουν* έτσι που να βρέχεται μόνιμα για 8 με 10 μέρες. Ακολουθεί το κύριο κοπάνισμα και το «σπάθισμα». Μετά παίρνουν ένα σιδερένιο κουτάλι και *κονταλίζουν* μα και χειροχτενίζουν το λινάρι. Δηλαδή χωρίζουν το ψιλό (στην Κρήτη λένε *σκουλί*) λινάρι που χρησιμοποιείται κυρίως για στημόνι, από το χοντρό (στην Κρήτη λένε *λιναροκορμίδες*) που χρησιμοποιείται αποκλειστικά για φάδι.

184. Βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 153 και ανάτυπα.

«Πάντα» από το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης Νισύρου.

μενη τελειότητα και χάρη. Το ίδιο ισχύει και για τις πάντες¹⁸⁵ (Νικ., Μαντρ.). Καμιά διάκριση. Είναι χάρμα των ματιών το κίνημα στη βούα από νισυριές νέες. Αδημονούν τότε να τελειώσουν το φαθό για να το δείξουν με καμάρι στην κυράτσα (Εμπ., Νικ.). Κι εκείνη θα τους απαντήσει :

—'Ομορφες τες έκαμες τες πάντες, κόρη μου, γειά στα χέρια σου,¹⁸⁶
λένε στα Νικειά.

Λαϊκά, νεότερα όμως δημιουργήματα σαν τις πάντες του τοίχου, γίνονταν και με το λεγόμενο *κακ-κινέτ-το*.¹⁸⁷ Ήταν αυτοσχέδιο χειροκίνητο εργαλείο, που κεντά πάνω κάτω σαν ραφτομηχανή και φτιάχνει ιδιότυπα κεντήματα. Η μορφή τους πλησιάζει αυτή των κουσκουσέ.

185. Βλ. του ίδιου, στο παραπάνω έργο, σελ. 131 και ανάτυπο.

186. Βλ. του ίδιου, στο παραπάνω έργο, σελ. 131 και ανάτυπο.

187. Με μικρές παραλλαγές χρησιμοποιείται και σήμερα σε πολλές περιοχές της Ελλάδας.

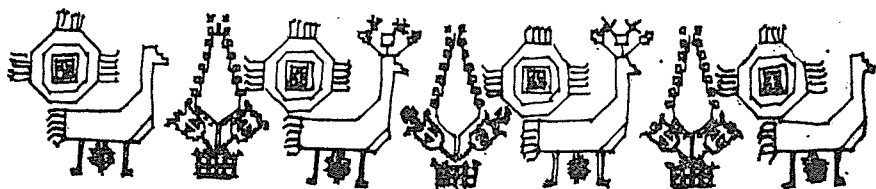
Η Τσιμνιομαντήλα

Η *τσιμνιομαντήλα*¹⁸⁸ αποτελεί συμπλήρωμα στη διακόσμηση του λαϊκού νισύρικού σπιτιού. Το σχήμα της έπαιρνε συχνά αυτό του ανοίγματος του τζακιού, γιατί φτιαχνόταν *πιστευτικού*¹⁸⁹ να σκεπάζει τη μονο-τζουρωμένη θέση της εστίας. Στο νησί λένε: *Να μασουρίσουμε τα καλάμια*. Υπάρχουν τα μικρά και τα μεγάλα καλάμια. Το μασούρισμα ήταν από τις πιο σπουδαίες μα και ευχάριστες διασχολήσεις. Τις περισσότερες φορές γινόταν στη μασουρίστρα, η οποία είχε μεγάλο τροχό με χειρολαβή στην άκρη όπου δούλευε η υφάντρα και μικρό τροχό στην άλλη άκρη. Το νήμα ξετυλιγόταν από το μεγάλο καρούλι και τυλιγόταν στο μικρό. Η επιτυχία της νισυριάς ήταν να φτιάξει ομορφοστρωμένο και καλοσυμπιεσμένο το καρούλι με το νήμα.

Μετά, περνούσε η διαδικασία από το διάσιμο στο περαμάτισμα και συνέχεια στην ύφανση. Φτιαχνόταν δηλαδή λιναρένιο ή *παμπανερό* (ποτέ μάλλινο) *φατθό*, σε μια από τις γνωστές υφάνσεις. Τα σχέδια στον κάμπο ήταν λιτά, με πολλή αφαίρεση. Ένα ακόμα λαϊκό φτιασίδι καλύπτεται από τα ακούραστα και στοργικά χέρια της ανώνυμης τεχνήτριας.

188. Έτσι και στη Ρόδο, βλ. Χριστοδούλου Ι. Παπαχριστοδούλου: *Λεξικογραφικά και λαογραφικά Ρόδου*, Αθήναι 1969, σελ. 240.

189. Δηλαδή επίτηδες, γι' αυτό το σκοπό, βλ. και Κώστα Μαντουδάκη: *Δάφνες και μικροδάφνες από τη Νίσυρο*, Αθήνα 1982, σελ. 9.

ΥΦΑΝΤΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

*«...Καὶ τοῦ νιόγαμπροῦ της εἶναι
Κι' ἔπεσεν ἀφ' τὰ λινὰ του
κι' ἀφ' τὰ λινομέταξά του...».*

Τα μακ-κάτ-τια

Ἡ διαφορὰ μεταξύ της ηπειρωτικῆς και της νησιώτικης Ελλάδας «...ὅσον αφορά στην τέχνη του αργαλειοῦ ἐγκτεῖται στα προϊόντα της παραγωγῆς που εἶναι ἀποτέλεσμα των διαφορετικῶν κλιματολογικῶν συνθηκῶν...».¹⁹⁰ Για παράδειγμα μπορούμε να πάρουμε ἀκόμα και τα νισύρικα *μακ-κάτ-τια*.¹⁹¹ Τα *μακάτ-τια* ἦταν *φατθά*,¹⁹² με φάδι στημόνι ἀπὸ λινάρι, σε ἐκπληκτικὴ ἀπόδοση. Καμιὰ σχέση με τα ἀντίστοιχα, χοντροφτιαγμένα ἀπὸ μαλλί, της Μακεδονίας και της Θράκης. Ἡ ἀποδοση: διάφορα ριγέ, συχνά σε δυο μόνο χρώματα.

Τα χρησιμοποιοῦσαν για να σκεπάζονται την ἀνοιξη και το καλοκαίρι, ἀντὶ για σεντόνια. Ἦταν δροσερά και υγιεινά. Καμιὰ φορά τα στρώνανε και στις κάτω στρώσεις¹⁹³ (Νικ.) της *μονῆς*. Μάλιστα για τους ξένους που φιλοξενοῦσαν στα χωριά, εἶχανε και ιδιαίτερες στρώσεις. Λέγανε:

— *Ετούτες τες στρώσεις τες ἔχω για τους μουσαφιρη(δ)ές*¹⁹⁴ *μας.*

190. Βλ. Αδαμαντίου Σάμψων: *Ἡ λαϊκὴ τέχνη της Σκοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976, σελ. 26.

191. Τουρκικὴ λέξη.

192. Για τα υφαντά Αργιθέας Αγράφων, βλ. Τούλας Τόσκα - Κάμπα: *Λαογραφικὰ Αργιθέας Θεσσαλικῶν Αγράφων*, Αθήνα 1981, σελ. 210 και συν.

193. Βλ. Γαβριήλ Σακελλαρίδη: *Δημιόδες γλωσσικὸ υλικὸ και λαογραφικὰ ἀνάλεκτα του χωριοῦ Νικιά ή Νικειά*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 132 και ἀνάτοπο.

194. Δηλαδή επισκέπτες.

Τα χρώμα¹⁹⁵

Τα χρώμα¹⁹⁶ ανήκουν στα παραδοσιακά υφαντά της Νισύρου, γνωστά και στον υπόλοιπο δωδεκανησιακό χώρο. Δεν είναι καθόλου φανταχτερό, ελαφρό, μα στιβαρό και αποδοτικό στη χρήση του σαν κλινοσκεπάσμα.

Η ύφανση γίνεται στη βούα από φάδι και στημόνι μάλλινο ή φάδι μάλλινο και στημόνι παμπιακερό. Τα χρώματα είναι συχνά τα αυθεντικά που παίρνονται από τα βότανα και τις άλλες ζωϊκές ύλες μετά από κατάλληλη επεξεργασία. Το γνέσιμο που είναι από τις πιο σπουδαίες εργασίες, γίνεται βασικά με την πλαγιαστή και την όρθια ρόκα. Οι διαφορές τους είναι μικρές. Όσο πιο μεγάλο είναι το τέντωμα του νήματος¹⁹⁷ στον αυτοσχέδιο τροχό, τόσο λιγότερο στρίβεται το μαλλί, και φυσικά τόσο πιο γρήγορα τυλίγεται η κλωστή. Όσο πιο χαλαρό είναι το τέντωμα, τόσο πιο αργά τυλίγεται το καρούλι της κλωστής. Μια παροιμία στο νησί λέει :

*Σε μια γκλωστή γκρέμ-μεται,*¹⁹⁸

που λέγεται για όποιον κινδυνεύει και οι πιθανότητες να σωθεί είναι περιορισμένες.

Τα χρώμα¹⁹⁹ χρησιμοποιούνται για να σκεπάζονται τις χειμωνιάτικες βραδιές. Υφαίνονται στα δίμητα, με την ίδια πάντα αξιοσύνη και υπομονή. Πρώτα έμπαινε διασίδι με τέσσερα μιτάρια, τέσσερις πατήτρες και δυο κλωστές σε κάθε θυρίδα. Το φατθό ετούτο είχε την ίδια όψη κι απ' τις δυο επιφάνειες, με λοξές ρίγες. Οι πατήτρες, τα σύνεργα αυτά του αργαλειού, παίζουν σπουδαίο ρόλο στο άνοιγμα του στημονιού πάνω στις ποικιλόμορφες παραλλαγές των *χραμιών*.

195. Τουρκικά *hiram*. Έτσι λέγεται και στον Πλάτανο της Ναυπακτίας και Ευρυτανίας, βλ. Δημήτρη Σταμέλου: *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, εκδ. βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα (1982), σελ. 142.

196. Για τα χρώμα της Πιερίας, βλ. Κλεοπάτρας Γ. Μαμέλη: *Τα χρώμα της Πιερίας*, Πρακτ. Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 425.

197. Το καλύτερο μαλλί είναι αυτό της πλάτης του αρνιού. Όσο προχωρεί προς τα πόδια, τόσο πιο κατώτερης ποιότητας είναι το μαλλί επειδή είναι κοντές και σκληρές οι τρίχες.

198. Βλ. Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*, έκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήναι 1983, σελ. 162.

199. Έτσι και στο Καστελλόριζο, βλ. Μιχάλη Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, εκδ. Ιωλκός, Αθήναι 1970, σελ. 128. Στο Αιτωλικό λένε *χεράμι*, βλ. Κ. Σ. Κώνστα: *Τα υφαντά του Αιτωλικού*, περιοδ. «Πειραϊκή - Πατραϊκή», Ιούνιος 1963, Αθήνα, σελ. 14 και Δημ. Λουκόπουλου: *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί*, Αθήνα 1927, σελ. 33.

Οι μαχραμά(δ)ες

Τα σχέδια που φτιάχνονται στη βούα, δεν είναι ποτέ όμοια στον κάθε τόπο κι έχουν ποικίλες ιδιοματικές ονομασίες²⁰⁰. Απ' αυτά οι *μαχραμά(δ)ες* της Νισύρου, έχουν αντάξια θέση με τους αντίστοιχους των άλλων νησιών μας. Πρόκειται για χρυσοκέντητα υφαντά, πλούσια στις παραστάσεις. Ο κάμπος ήταν πάντα υφαντός, στη βούα.

Οι *μαχραμά(δ)ες*²⁰¹, μαζί με το *λαχουρί*, τους *τσεβρέδες* και τα *νι-φομάντηλα* αποτελούν τα πιο περιζήτητα είδη της λαϊκής μας τέχνης. Η λαϊκή μας μούσα δεν παράλειψε κι εδώ να τιμήσει και τους *μαχραμά(δ)ες* με τους στίχους της :

*«...Χίλιας δουλειές κι' αν έκαμνα, μεταξύ κι' αν ένέλο υν,
Τῆς Παναγιᾶς κι' αν πλούμιζα ποδιαῖς με τὸ λοᾶρι,
καὶ τοῦ Χριστοῦ τὸ μαχραμᾶ με τὸ μαργαριτάρι.
πιάν' ὄλα καὶ διπλῶνωτα, κ' εἰς τὸν γυαλὸν πααίνω
κι' ἄφτω κεριά' ς τὸν κᾶβο Κριὸν λαμπάδες' ς τὸ πλωρηῆσι...».*²⁰²

Οι μπατανίες

Από τα είδη της ντόπιας υφαντικής τέχνης, που ακολουθεί μια μακρά παράδοση και παρουσιάζει μια ενότητα με τ' άλλα λαϊκά φτιασιδία. Μια αγκλαβή περιγράφει :

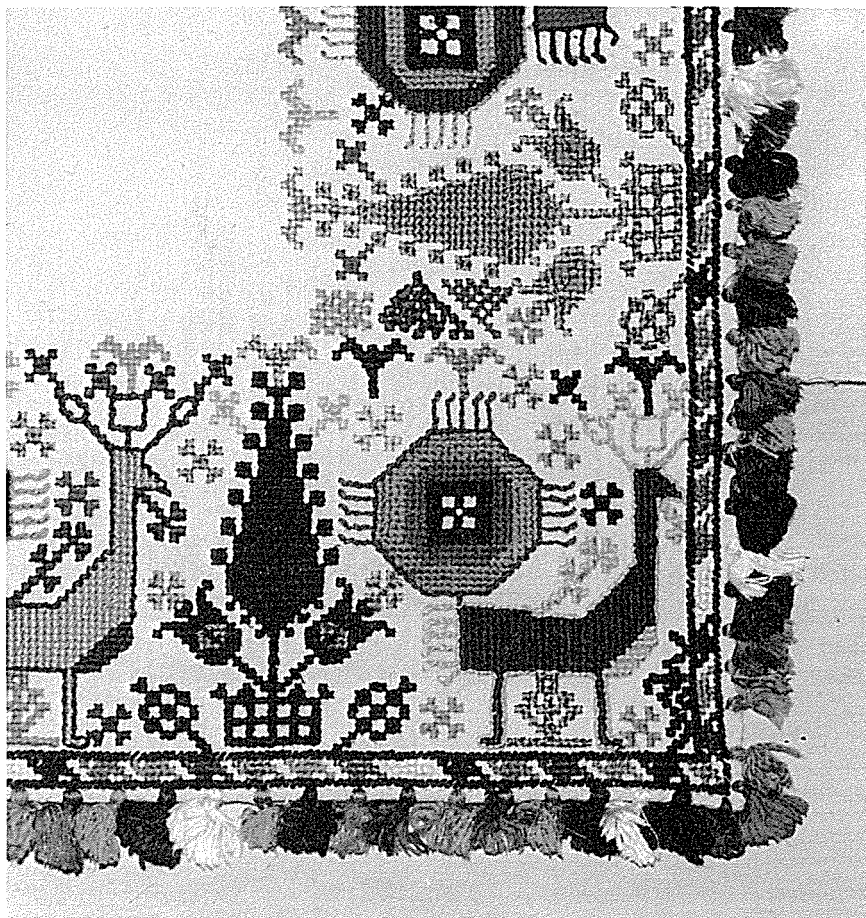
*«...τῆς δίνω τὸ εἰς τὴν θέσιν Τρούλλου ὀσπήτιον,
στρώματα δύο, ἐφάπλωμα ἓν, μπατανίαν μίαν,
σινδόνια πέντε, μαξελλάρια δώδεκα, πετσέτας πέντε...».*²⁰³

200. Βλ. Αγγελικής Χατζημιχάλη: *Η ελληνική λαϊκή τέχνη*, περιοδ. «Νέα Εστία», 1955, σελ. 498 - 499.

201. *Μαχραμάς* (ο). στη Ρόδο λέγεται το χρυσοκέντητο ύφασμα, βλ. Γεράσιμου Δρακίδου: *Ροδιακά*, Αθήνα 1937, σελ. 270 και Αγγελικής Χατζημιχάλη: *Ελληνική λαϊκή τέχνη*, *Σκύρος*, Αθήνα 1925, σελ. 99 - 106. Έτσι και στη Λίνδο της Ρόδου, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Τ' αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους*, Β' έκδοση (1978), σελ. 66.

202. Τιτλοφορείται «Νισυριακόν Καλημέρισμα», κατά ανακοίνωση της Καλής Λογοθέτη. Πρωτοδημοσιεύτηκε στην «Ατλαντίδα» Ν. Υόρκης (2-8-1936) και το περίλαβε ο Κώστας Οδ. Σακελλαρίδης στο έργο του, *Το νισύριμο δημοτικό τραγούδι*, έκδ. Ετ. Νισ. Μελετών, Αθήνα 1965, σελ. 121.

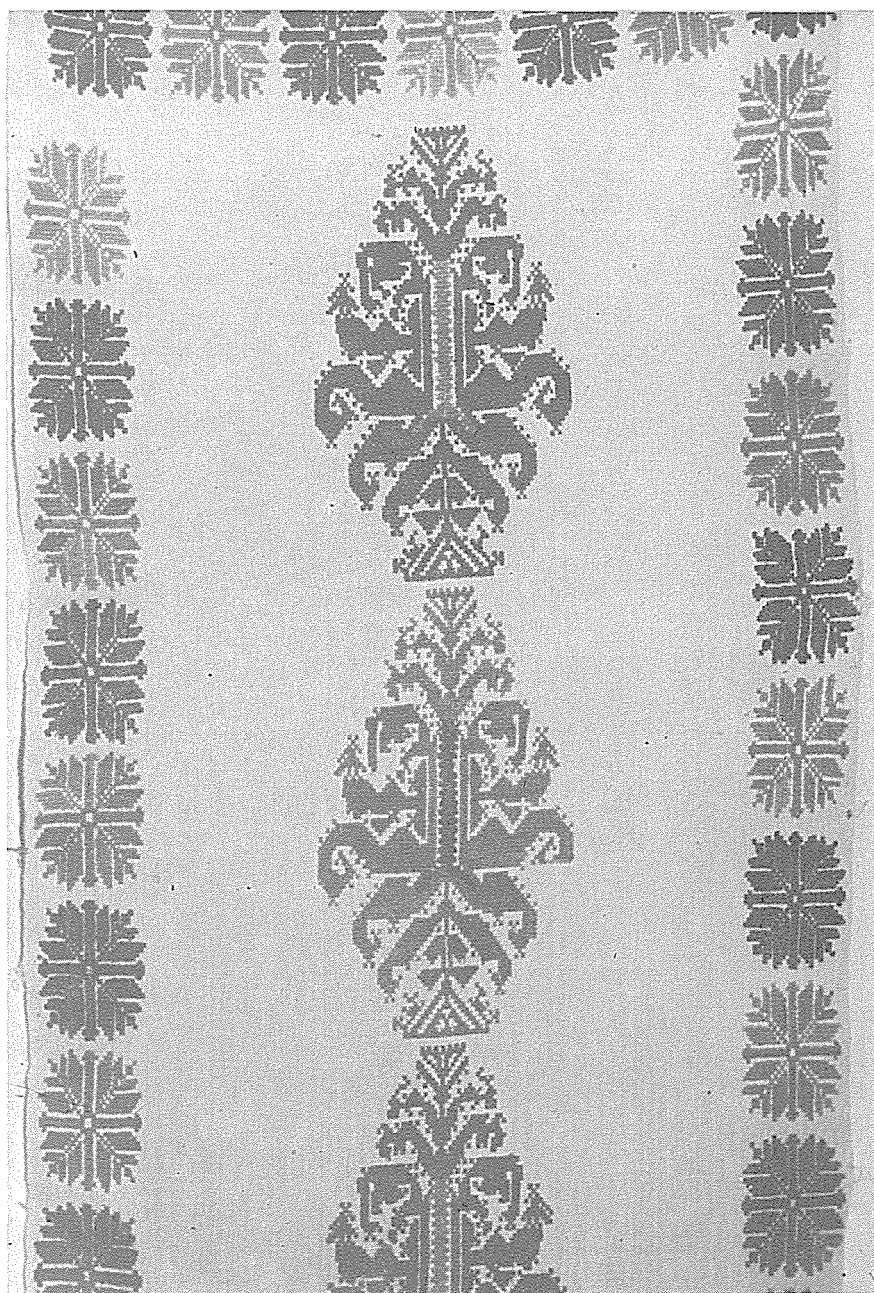
203. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 198 και ανάτυπο.

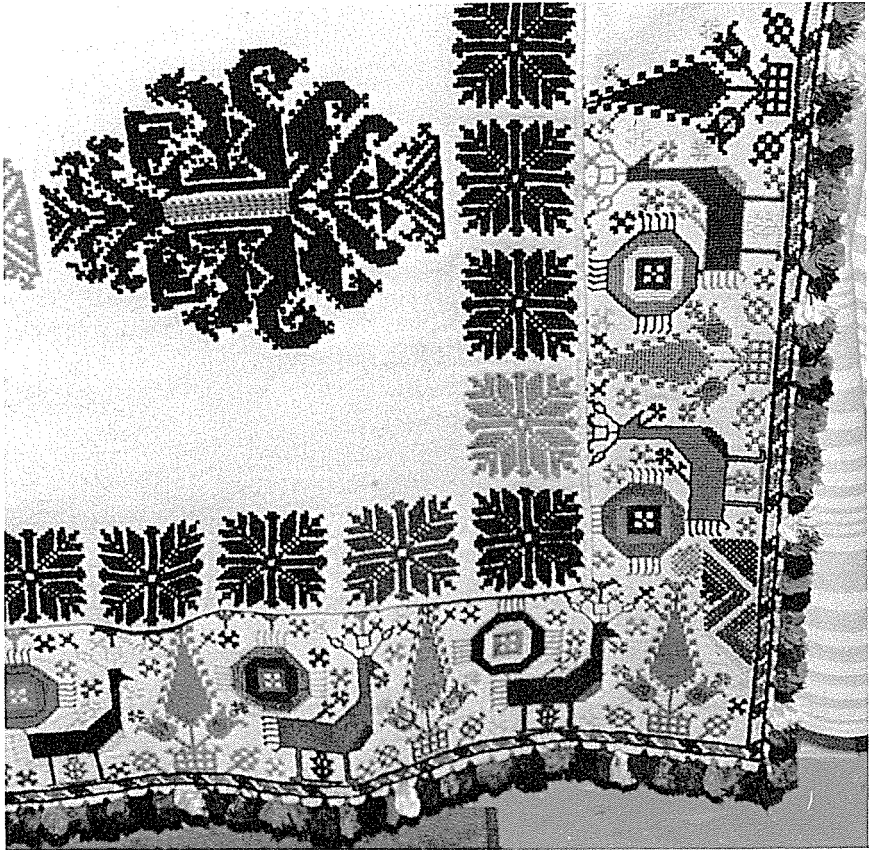
«Μοναχικό» Καλλιόπης Καραβάκη.

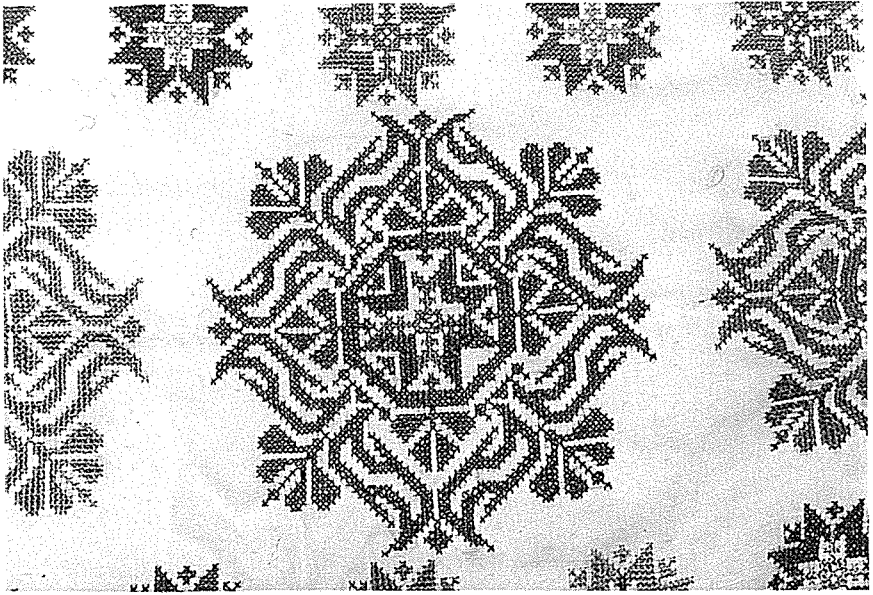
Σεντόνι «κοσκινάδες» (Αγγελικής Κοντοβερού).

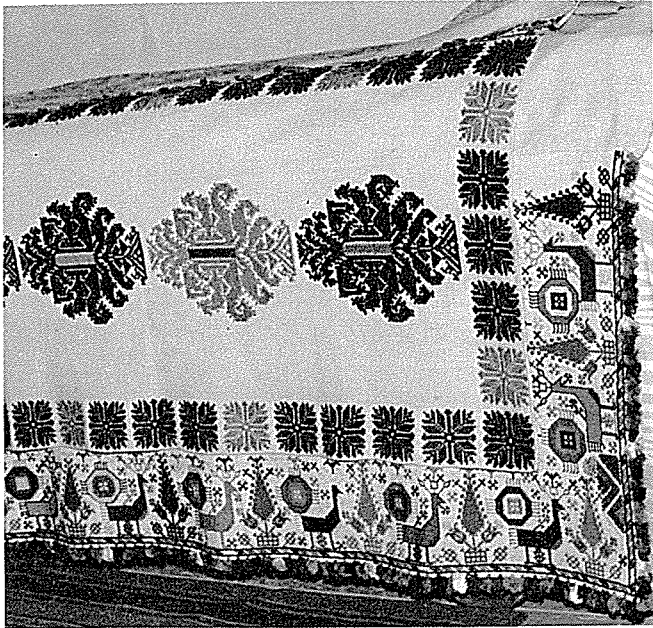
Ολόσωμο «μακρυλλό» ισόριχο σεντόνι.

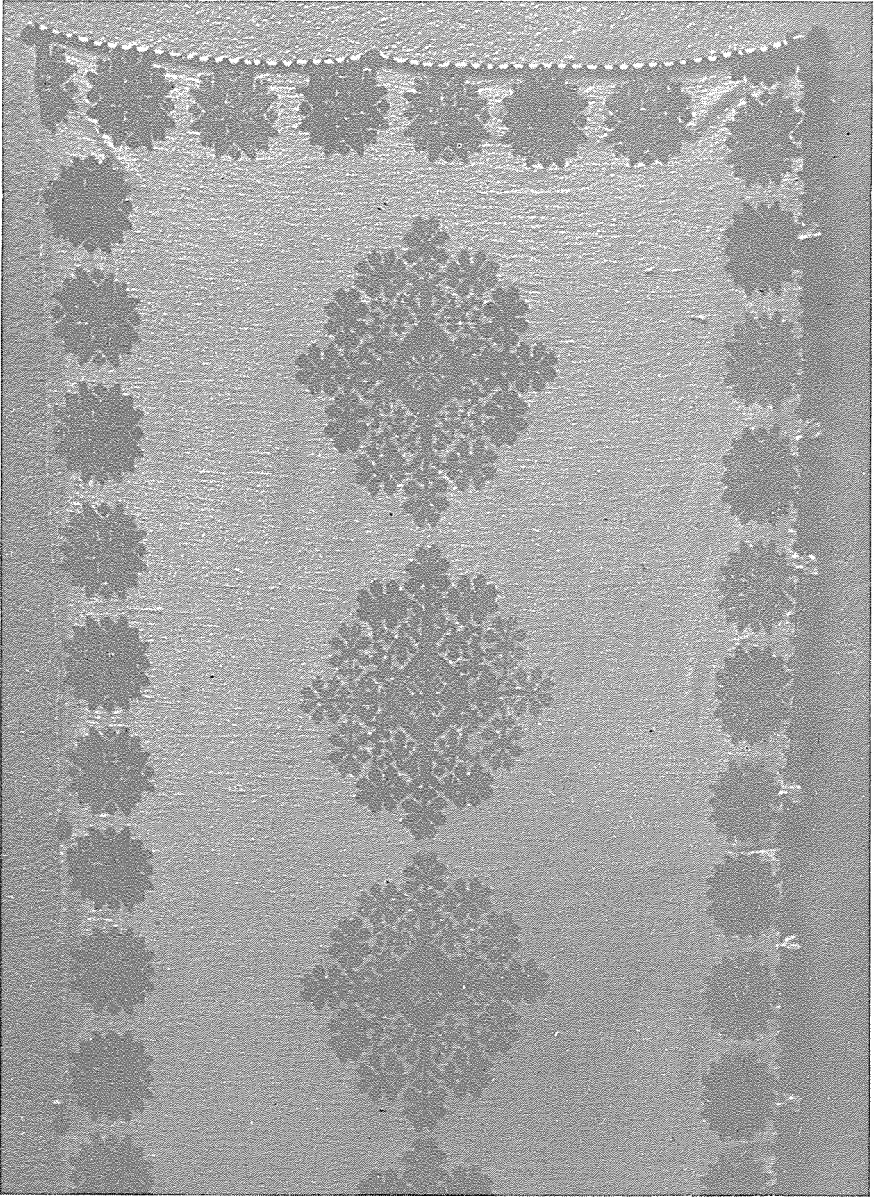
Συνδυασμός «μακρυλλού» και «μοναχικού» (Καλλ. Καραβάκη).

«Κοσκινάδες» (Ασπασίας Γ. Γεννά).

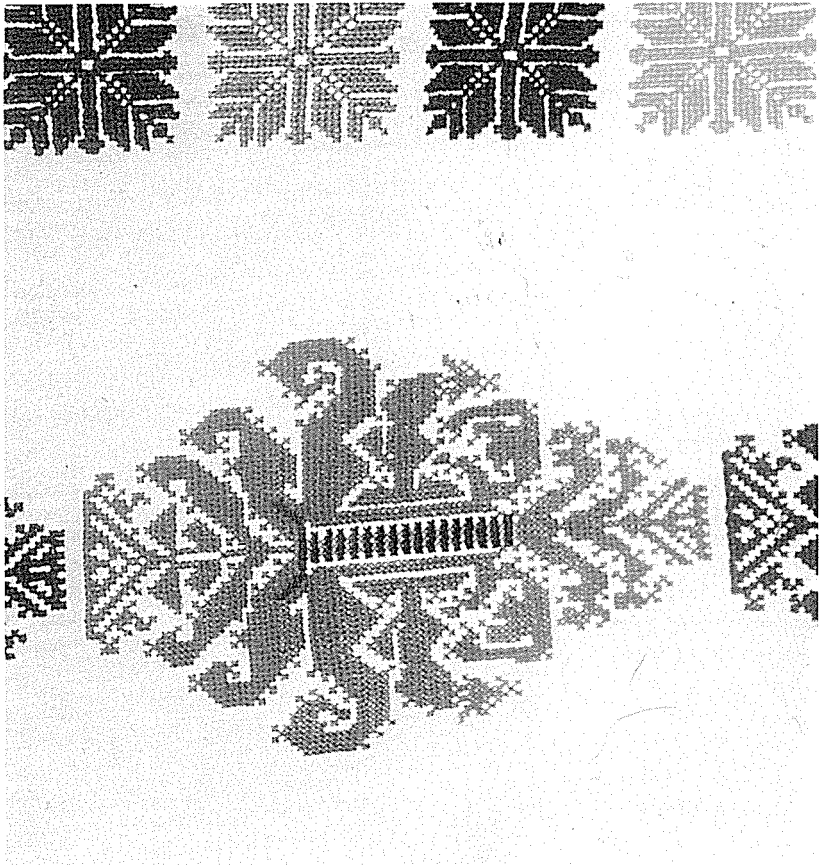
«Μακρυλλό» και «Μοναχικό» σεντόνι στη μονή (Κ. Καραβάνη).

Το σεφτόνι («παρδαλάκι»).

Το λεγόμενο «σακελλάρικο»(;) σεντόνι (Ασπ. Γ. Γεννά).

«Μακρυλλό» σεντόνι (Μιμής Ν. Κουμέντου).

Οι *μπατανίες*²⁰⁴ γίνονται από τα απομεινάρια του μαλλιού των προβάτων, που χρησιμεύει για φάδι. Για στημόνι χρησιμοποιούν πιο στέρεο νήμα, για να μην «κόβει».

Έχουμε μονόφυλλες και δίφυλλες *μπατανίες*²⁰⁵. Η ραφή στις δεύτερες γίνεται στο χέρι.

Οι *μπατανίες* στο νησί παρουσιάζονται με διάφορες παραλλαγές, μικρές ή μεγάλες, από χωριό σε χωριό. Κάθε μια όμως έχει δική της ομορφιά και ευφυΐα στη σύνθεση των χρωμάτων. Οι παράλληλες λωρίδες δίνουν μια ρυθμική επανάληψη και συμμετρική διάταξη. Ακόμη και σε τούτο το παραδοσιακό δημιούργημα δίνανε προσοχή και την απαιτούμενη δεξιοότητα.

Πλουμιστές σεντόνες

Το *φατθό* δεν έχει τη λεπτοδουλειά που έχει το κέντημα. Όμως η ευθύνη σαν έργο τέχνης είναι η ίδια. Από τη *βούα* βγήκαν ως τις αρχές του αιώνα μας, έργα υψηλής καλλιτεχνικής πνοής²⁰⁶.

Στο νησί συναντήσαμε δυο μορφές βούας. Η μια σε μορφή Γ και η άλλη σε μορφή Π. Η δεύτερη ανάγκαζε την υφάντρα να πηγαινοέρχεται προκειμένου να υφάνει. Από τα είδη παραγωγής ετούτου του αυτοσχέδιου αργαλειού, ήταν και οι λεγόμενες *πλουμιστές σεντόνες*²⁰⁷.

Οι *πλουμιστές σεντόνες* στρώνονταν πάνω από τις υφαντές κουβέρτες. Ήταν φτιαγμένες από *τουρκομέταξα*, σε διάφορους χρωματισμούς και λογής λογής *πλουμιά*²⁰⁸. Τα *τουρκομέταξα*²⁰⁹ ήταν κλωστή που φτιάχνανε

204. Βλ. Κώστα Μαντουδάκη: *Δάφνες και πικροδάφνες, από τη Νίσυρο*, Αθήνα 1982, σελ. 13. Στην Αιτωλία λένε *μαντανία*, βλ. Δημ. Λουκόπουλου: *Πώς υφαίνουν και ντύνονται οι Αιτωλοί*, Αθήνα, σελ. 33.

205. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 201 και ανάτυπο.

206. Βλ. Δημ. Σταμέλου: *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Β' έκδ. βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα (1982), σελ. 65.

207. Δεν πρέπει να δημιουργείται σύγχυση ανάμεσα στα σεντόνια και στις *σεντόνες*. Πρόκειται για κάτι διαφορετικό. Άλλωστε αν προσέξουμε και συγκρίνουμε ορισμένες *εγκλαβές*, θα πιστούμε. Βλ. και Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τομ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 204.

208. Βλ. Δ. Α. Στρίκη: *Περιογραφή απαλαιού νισύριου σπιτιού*, περιοδ. «Νισυριακά Χρονικά», 4 (1959), σελ. 36.

209. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπατο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, έκδ. Β', έκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74.

από *κουκ-χουλένιο* μετάξι στον Κεσμεϊέ της Κω και ακόμη πιο παλιά και στο ίδιο το νησί της Νισύρου. Οι *σεντόνες* αντικαθιστούσαν τα ονομαστά σεντόνια (*πανωσέντονο, μακρουλ-λό, παρδαλάκι, κοσκινάδες, πασιλλοϊτικο, κ.λπ.*) του νησιού, που για τις φτωχίες οικογένειες ήταν τα μοναδικά για το στρώσιμο της μονής. Τα σχέδια που έβγαιναν από το αργαλειό δεν ήταν ποτέ όμοια. Τα χρώματα ήταν σχετικά σκούρα, με λωρίδες ανοιχτόχρωμες, γιατί οι άγνωστες *αλεφάντες* είχαν υπόψη τους πως το χρώμα αποτελεί σημαντικό παράγοντα ομορφιάς.

Το δημοτικό τραγούδι συχνά αγκαλιάζει στους στίχους του τα σεντόνια, τις *σεντόνες* και τ' άλλα είδη που μορφώνουν τη *μονή*. Ένα απ' αυτά λέει :

«...κάτω στοῦ Πασᾶ τῆ βρύση
᾽κεῖ πὸν πλύνουν τὰ σεντόνια
πὸν τὰ κάμνουν σὰν τὰ χιόνια.
Κι ᾽ἄ μὲ πάρη δύση - δύση
ὁ Πασᾶς νὰ μὲ φιλήση.
—Βάλε, κόρη, τὸ σαγιᾶ²¹⁰ σου
νὰ μὴ λερωθῆ ἢ ποδιὰ σου...».²¹¹

210. Σαγί (το) = φόρεμα των Βυζαντινών.

211. Βλ. S. Baud Bouy: *Τα τραγούδια των Δωδεκανήσων*, τομ. Β', σελ. 219 και Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: Παρόμοιο Γεωργ. Καζαβή: *Νισύρου λαογραφικά*, Ν. Υόρκη 1940, σελ. 58.

Η ΚΕΝΤΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ

Γυναικεία φορεσιά

Η λαϊκή τέχνη σώθηκε περισσότερο στη χειροτεχνία, που συνέχισε την παλιά παράδοση και παρουσίασε πολλές τοπικές διαφορές και ποικιλίες. Τα είδη ετούτα αναφέρονται στο διάκοσμο των σπιτιών, στα διάφορα σκεύη και έπιπλα καθώς και στην τοπική φορεσιά. «... Η υφαντική και το κέντημα, ιδιάζον έργο της οικιακής χειροτεχνίας, έχουν να επιδείξουν θαυμάσια δημιουργήματα διακοσμητικών σχεδίων και χρωματικής ποικιλίας. Μάλιστα το κέντημα εις οικιακά είδη και εις φορέματα είχε μεγίστην επίδρασιν...»²¹² και εξακολουθεί και σήμερα στις απομιμήσεις κάθε λαϊκής φορεσιάς.

Στην γυναικεία λαϊκή φορεσιά της Νισύρου, στην πρωταρχική της φυσικά μορφή, τα περισσότερα είδη ήταν *φαθθά*²¹³ και με κέντημα. Το ίδιο επικρατεί και με τη νησιώτικη ανδρική φορεσιά.

Δεν πρόκειται εδώ να αναλύσουμε την τοπική λαϊκή φορεσιά της Νισύρου, ούτε να αναφερθούμε μεθοδικά σ' αυτή. Μας εντυπωσίασαν ορισμένα είδη που αντικρύσαμε και λόγω της αξιόλογης κεντητικής τους τέχνης, απλά κάνουμε λόγο γι' αυτά.

Οι ποδιές

Οι *ποδιές* θεωρούνται γενικά από τα ωραιότερα δείγματα της νεοελληνικής λαϊκής υφαντικής. Όμως, ετούτο δεν ισχύει απόλυτα και για τη Νίσυρο.

212. Βλ. Δ. Ε. Ευαγγελίδη: *Η ελληνική τέχνη*, Αθήνα 1969, σελ. 204.

213. Για υφαντά της Θεσσαλίας, βλ. Κίτσου Μακρή: *Υφαντά Θεσσαλίας*, Αθήνα 1961 και γενικά για υφαντά, βλ. Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος: *Νεοελληνική χειροτεχνία*, Αθήνα 1969, σελ. 124 - 159.

Οι *ποδιές* στο νησί ναι μεν ήταν *φαθές*, αλλά δεν κατατάσσονται στα καλύτερα λαϊκά δημιουργήματα. Έχει σπουδαιότερα φτιασιδία να επιδείξει. Χρησιμοποιούνται πάνω από την καθημερινή τοπική φορεσιά και δενόταν με λωρίδα ζώνης στη μέση. Η *ποδιά* υφαινόταν στη *βούα*. Οι *αλεφάντες* παίρνανε το *παμπάκι* για φάδι και στημόνι και με τη *σαίτα*²¹⁴ δημιουργούσαν κεντήδια. Τα χρώματα χρησιμοποιούνται σε λωρίδες και είναι συχνά περισσέματα νημάτων, από άλλα βασικά υφαντά. Με το πόδι άλλαζαν πατητήρες, κτυπώντας το πέταλο. Το ίδιο πράγμα επαναλάμβαναν μέχρι να τελειώσει το *φαθό*. Έτσι συνεχίζουν την υφαντική παράδοση. Στο νησί λένε πως η *ποδιά* είναι φτιαγμένη στο *περαστό*, γιατί έχουν κι άλλο παλαιό τρόπο ύφανσης στο *ψιλό κουκ-κί*²¹⁵. Έτσι ήταν φτιαγμένη η λεγόμενη *ποδιά* της *βλάχικης* φορεσιάς²¹⁶. Ετούτη ήταν αρχοντική, λουλουδάτη, με χρυσοκλωστή, μεταξένια κλωστή και κρούτσα στα άκρα. Κάλυπτε μόνο το μπροστινό μέρος της νισυριάς, πάνω από την *πουκαμίσα*. Φοριόταν διπλή, σαν αναδιπλωμένος *τσεβρός* με δυο σειρές από κλαδωτά θέματα στα άκρα, σε παράλληλη διάταξη²¹⁷.

Τα στοργικά νισύρικα χέρια της άγνωστης υφάντρας, υφαιναν στο χειροκίνητο αργαλειό με περηφάνεια. Το ίδιο πιστικά και ευφρόσυνα δούλευαν για κάθε φτιασιδί, δίχως να προβλέψουν την σημερινή αδιαφορία και εγκατάλειψη της πατροπαράδοτης υφαντικής.

Η πουκαμίσα

Από τη γυναικεία λαϊκή φορεσιά²¹⁸ της Νισύρου, η *πουκαμίσα*²¹⁹ ή *χιτόνας* έμεινε σχεδόν αμετάβλητη από το χρόνο. Ήταν *φαθθή*²²⁰ δίχως

214. Στη Σάμο λένε *μασούρα*, βλ. Νικ. Δημητρίου: *Η υφαντική τέχνη στη Σάμο*, δημοσ. στο περιод. «Λαογραφία», τόμ. ΚΗ' (1972), εν Αθήναις 1972.

215. Μαρτυρ.: Αγγελική Κοντοβερού, 66 χρονών (1981), κάτοικος Νισύρου, Στρίκη Μαρία, κάτοικος Νισύρου, Ασημένη Μαυρουδή, κάτοικος Νισύρου κ.ά.

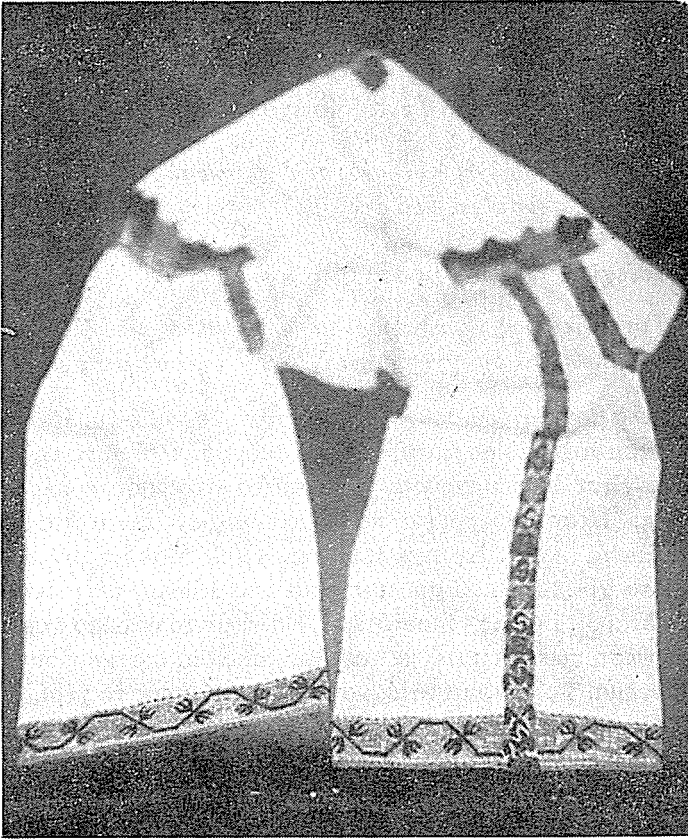
216. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, Αθήνα 1950, σελ. 165.

217. Βλ. Άλκ. Κυριακίδου - Νέστορος: *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, Αθήνα 1965, σελ. 32, 36.

218. Για περισσότερα διάφορων περιοχών βλ. Ιωάννας Παπαντωνίου: *Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας παραδοσιακής φορεσιάς*, περιод. «Εθνογραφία», τόμ. 1 (1978), σελ. 4 - 92.

219. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1970, σελ. 199 και ανάπτυπο.

220. Για υφαντά της Θεσσαλίας, βλ. Κίτσου Μακρή: *Υφαντά Θεσσαλίας*, Αθήνα 1961 και γενικά βλ. Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος: *Νεοελληνική χειροτεχνία*, Αθήνα 1969, σελ. 124 - 159.

«Μανίκες» (Μιμής Νικ. Κουμέντου).

πολλά κεντήματα και πεζουνάρια (= τσέπη, η). Άνηκε στα μικρά αλ-λάγια, δηλ. στην καθημερινή παραδοσιακή στολή. Σαν ήταν όμως περίτεχνα πλουμισμένη, τότε άνηκε στα μεγάλα αλ-λάγια²²¹ ή στο βαρύ. Το κέντημα γινόταν στην κάτω μεριά του γύρου, καθώς και σε ενδιάμεσα καθύψος διαστήματα. Υπήρχε το ενδεχόμενο η πουκαμίσα, ή απλά το ρούχο, να μη διατηρεί κεντήδια στο μανίκι και αλλού. Τότε, χρησιμοποιούσαν τες μανίκιες με μπούστο (χειρίδες) που ήταν κεντημένες με φυτικά και γεωμετρικά σχή-

221. Μαρτυρ.: Νικόλαος Γερασίμου, 71 χρονών (1981), κάτοικος Ρόδου, Καλλιόπη Α. Καραβάκη, κάτοικος Νισύρου, Μαρία Δημ. Γεωργάκη, κάτοικος Νισύρου κ.ά.

ματα περιορισμένου πλάτους. Τα κεντήματα σε μορφή λωρίδας κάλυπταν όχι μόνο τα μανίκια, αλλά ακόμα τις ραφές μέχρι και τον ώμο με τις μασχάλες.

Χαρακτηριστικό και το λαϊκό δίστιχο :

«—'Οσ' άστρα έχει ο ούρανός τός' άσπρα τὸ πουγγί σου,
τόσα φιλά π ο ν κ ά μ ι σ α ν ά β ά λ η τὸ κορμί σου...».

Και συνεχίζει η λαϊκή μουσα :

«...Για φέριτε μου γλυκὸ κρασί κι' δλόχρουνσον μανδηλι
γιὰ νὰ πλυθῶ νὰ σφογγισθῶ νὰ δείξ' ὁ σ ο υ λ ο υ μ ά ς μ α ς...».²²²

Τα φύλλα του *φαθού* ρούχου ενώνονταν με *ταντέλ-λα*. Παλιότερα πρόσεχαν την κομψότητα και την αρχοντιά, ακόμα και σ' αυτή τη καθημερινή *πουκαμίσα*. Έτσι δημιουργούσαν ένα μεγάλο στενόμακρο *πλουμί*, σε οριζόντια θέση. Ήταν μονόχρωμο, που η *απαλαιή* ονομασία ήταν *φεγγαρωτό πλουμί* ή *κλαδιά* (Νικ.). Αν είχε μικρά *πλουμιά*, τότε τα ονόμαζαν *φορτίτσες*. Από τα χρώματα που προτιμούνται στο *πλουμί*, υπερνικά το καφετί και το μουσταρδί. Για τις γεροντότερες διάλεγαν το σκούρο καφέ ή το μαύρο. Στην ένωση του μανικιού με τον ώμο, σπάνια, διατηρούσαν λεπτοδουλεμένο κέντημα. Τα μανίκια φτιάχνονταν φαρδιά προς το χέρι, με τα λεγόμενα *χειράτα πλουμιά* ή τα *τρία κονιά*.

Η *πουκαμίσα*²²³ έφτανε ως τον άστράγαλο, καλύπτοντας μ' αυτό τον τρόπο μερίδα από τα *στιβάνια*. Το χρώμα της ύφανσης στην *πουκαμίσα* ήταν άσπρο, για να δημιουργεί αντίθεση με τα κεντήματα. Όμως οι παλαιές νισυριές θυμούνται να φτιάχνονταν και σε μπλε χρώμα κι ακόμα πιο σπάνια σε βυσσινί. Εδώ όμως ενδέχεται να κάνουν κάποια σύγχυση με τη λεγόμενη *πουκαμίσα* της *βλάχικης φορεσιάς* που διατηρούσε *κότσινα* κεντήδια στο στήθος και στα μανίκια.

222. Βλ. Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: *Το νισύριο δημοτικό τραγούδι*, Αθήνα 1965, έκδ. Ετ. Νισ. Μελετών, Αθήνα 1965, σελ. 71 και 72. Παραλλαγή με τον τίτλο: «Η όμορφη κόρη», σελ. 73.

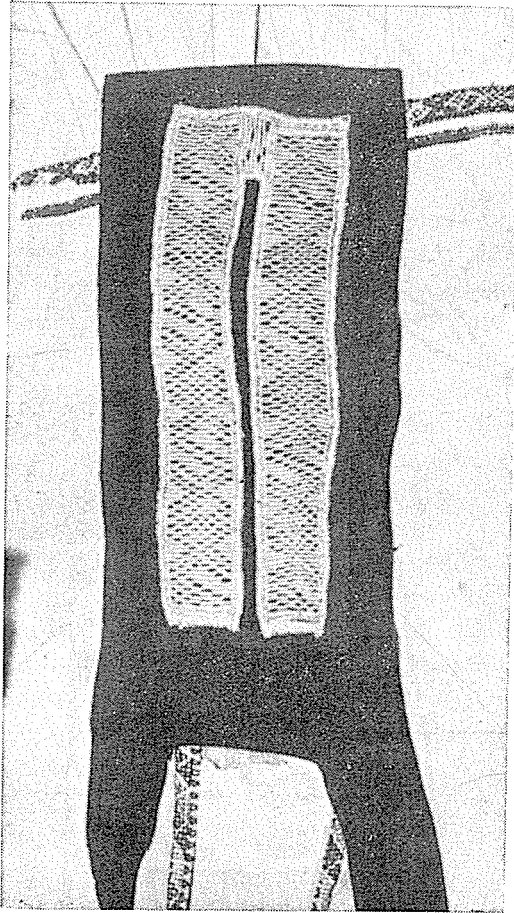
223. Στην Καπουτζήδα *λένε πουκάμισο*, βλ. Θάλειας Παπάζογλου: *Τα κεντήματα στην Καπουτζήδα*, περιόδ. «Λαογραφία» (τομ. 12ος), Θεσσαλονίκη 1948, σελ. 459. Στη Σίλλη ή Σύλη του Ικονίου *λένε γουβραγού ή γουβραού*, βλ. Άννης Γουήλ - Μπαδιεριτάκη: *Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά της Σίλλης*, πρακτ. Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 189. Στα Βίλια, *λένε ποκάμισο*, βλ. Αγγελικής Χατζημιχάλη: *Ελληνική λαϊκή τέχνη. Τα Βίλια του Κιθαιρώνα*, περιόδ. «Νέα Εστία», 15 Φεβρουαρίου 1933, σελ. 200 - 201.

Η λεγόμενη βλάχινη φορεσιά (σχ. Αθηνάς Ταρσούλη).

Τ' ασφίωμα

Εντυπωσιακό μέλος της τοπικής παραδοσιακής φορεσιάς θεωρείται και το *ασφίωμα* ή *σφίωμα*²²⁴. Καθιερώθηκε λένε οι *απαλαιές* στη φορεσιά, όπως το διαφορετικό χρώμα από τα πούπουλα στο λαιμό της πέρδικας. Η

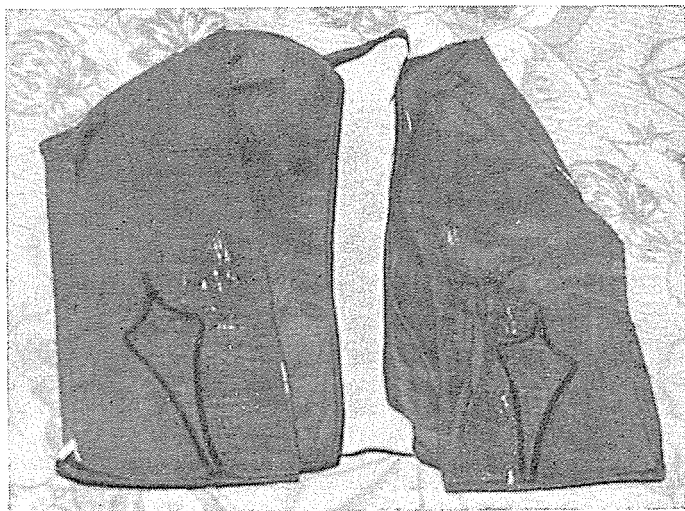

Τ' «ασφίωμα» (Μαρίας Δ. Γεωργιάκη).

λαϊκή φαντασία συχνά εμπνέεται, συγκρίνει, ζεί και δημιουργεί από γνώριμες και αγαπημένες οπτικές παραστάσεις. Έτσι κι εδώ.

224. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1970, σελ. 199 και ανάτυπο.

Το ασφίωμα ήταν χρυσοκέντητο στηθόπανο, έμοιαζε με ράσο που κάλυπτε κι ομόρφαινε το άνοιγμα από το γιλέκο στο στήθος. Φάνταζε και δημιουργούσε ξεχωριστή χάρη στη γυναικεία φορεσιά.

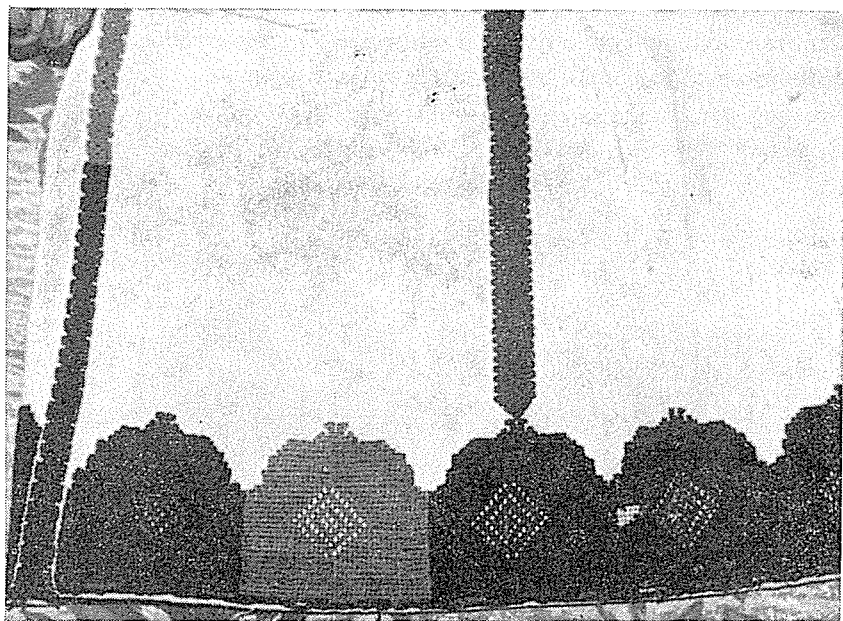
Το «γιλέκο» (Μαρίας Δ. Γεωργιάκη).

Το ύφασμα για το ασφίωμα ήταν φατθό ή τσόχινο²²⁵. Το κεντούσαν με *τουρκομέταξα*²²⁶, ασημοκλωστή ή χρυσοκλωστή. Το πιο συνηθισμένο μοτίβο ήταν το γαϊτανάκι, η μέλισσα, και η *σκολόπετρα*²²⁷ (= σαρανταποδαρούσα). Τα χρώματα που προτιμούσαν οι νισυριές για τούτη την περίπτωση ήταν: Το μαύρο ή γαλάζιο με το βυσσινί που συνδυαζόταν συχνά, το λαδί με το καφετί κ.ά.

225. Βουλγάρικα, *cykHa* = τσόχα και *cykHeH* = τσόχινος, σύμφωνα με το «*Βουλγαροελληνικόν Λεξικό της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών*», Σόφια 1960.

226. Βλ. Δ. Α. Στρίκη: *Περιγραφή απαλαιού νισύρικου σπιτιού*, περιοδ. «Νισυριακά Χρονικά», 4 (1959), σελ. 36 και Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: Το δίπατο λαϊκό νισύρικο σπίτι, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 74. Στην Τήνο λένε *κουκουλάρ'κη* κλωστή, βλ. Αλέκου Ε. Φλωράκη: *Τήνος, λαϊκός πολιτισμός*, εκδ. «Ελληνικό βιβλίο», Αθήνα 1971, σελ. 142.

227. Στην Καποντζήδα λένε *σκολόπετρα* (η) και εννοούν φυσικά την σαρανταποδαρούσα, βλ. Θάλειας Παπάζογλου: *Τα κεντήματα στην Καποντζήδα*, περιοδ. «Λαογραφία» (τόμ. 12ος), Θεσσαλονίκη 1948, σελ. 460. Στην Κάρπαθο λένε *σκουλουπεντριά* (η), βλ. Κωνστ. Μηνά: *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*, Αθήνα 1970, σελ. 145.

Κέντημα στα μεγάλα αλλάγια της τοπικής φορεσιάς.

Το γιλέκι

Το γιλέκι²²⁸ ήταν είδος κοντογουνιού²²⁹, ατλάζικο, μονόχρωμο σχεδόν πάντα. Σημειώνουμε, πως ατλάζι λένε το ολομέταξο ύφασμα²³⁰ ινδικής προέλευσης, που τις πιο πολλές φορές είναι χρυσοκέντητο ή διακοσμημένο με άνθη²³¹ και κλαδιά. Γι αυτό κούστιζε²³² και ακριβά.

Το γιλέκι ή βελέκι (εμπ.) και βελεκάκι (υποκ.) στον Εμποριό, δεν ήταν από τα απαραίτητα εξαρτήματα της γυναικείας τοπικής ενδυμασίας. Κρί-

228. Στο Καστελλόριζο λένε γελέκο, βλ. Μιχάλη Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, έκδ. Ιωλκός, Αθήναι 1970. Στην Κύπρο λένε γελέκκι, βλ. Ελένης Χρ. Κυπριανού: *Η κυπριακή λαϊκή ενδυμασία*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», Χρον. ΙΔ', τεύχ. 34, Γενάρης - Δεκέμβρης '84, σελ. 166.

229. Στη Σύμη λένε κοντο(γ)ούνι.

230. Δηλαδή σατέν.

231. *Ολο-σηρικόν*, στους βυζαντινούς.

232. Παραφθ. του ρήματος κοστίζω, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό ντύσιμο σπίτι*, Β' έκδ., εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 55.

νεται όμως από τα σπουδαία της λαϊκής οικοτεχνίας. Λεγόταν ακόμα *γελελί* ή *ζάκα* ή και *γελέκι*²³³.

Τα χρυσοκέντητα ετούτα δημιουργήματα πρόσθεταν αρχοντιά στην εμφάνιση, χάρη στα πρόσωπα των νισυριών και μια άδηλη υπόσχεση για διατήρηση του παμπάλαιου λαϊκού μας πολιτισμού.

Οι κάρσες

Ήταν πολύχρωμες, γραμμωτές όπως λένε ή και μονόχρωμες. Τις έφτιαχναν οι *αλεφάντες* από *παμπάκι* στη *βούα*, ή με βελόνες σε κυκλική πλέξη. Έφταναν αρκετά πάνω από τα γόνατα και πιανόντουσαν²³⁴ με *καρσοδέτα*.

Κάρσες φορούσαν και οι γυναίκες και οι άντρες. Οι διαφορές τους ήταν μικρές, στους χρωματισμούς, με πάντα την ίδια ύφανση.

Μια νισυρική παροιμία λέει :

*‘Ο φτωχός τὸ ρούχο του δυὸ φορὲς τὸ χαίρεται*²³⁵.

Λέγεται, γιατί ο φτωχός προσέχει περισσότερο το ρούχο του, μια και δεν είναι εύκολο να το αντικαταστήσει.

Το φουστάνι²³⁶

Το φουστάνι²³⁷ ανήκει στα *μικρά αλλάγια*²³⁸, δηλ. στην καθημερινή φορεσιά. Ήταν ολόφαντο λινό δίχως κουμπιά²³⁹ και *πεξονάρια* (= τσέπες). Στην πραγματικότητα, πρόκειται για μορφή φούστας. Έφτανε πιο

233. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, Αθήνα 1950, σελ. 165.

234. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1970, σελ. 207 και ανάτυπο. Περισσότερα για κάλτσες της παραδοσιακής φορεσιάς Καρπάθου, βλ. Βάσου Ν. Βασιλάκη: *Το Μεσοχώρι της Καρπάθου*, τόμ. Α', Αθήνα 1973, σελ. 100. Στην Κύπρο λένε (*κλάτσες*), βλ. Ελένης Χρ. Κυπριανού: *Η νηπιακή λαϊκή ενδυμασία*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», Χρον. ΙΔ', τεύχ. 34, Γενάρης - Δεκέμβρης '84, σελ. 165.

235. Μαρτυρ.: Γερασίμου Νικόλαος, 71 χρονών (1981) κάτοικος Ρόδου.

236. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1970, σελ. 190.

237. Στη Σίλλη ή Σύλη του Ικονίου, λένε *φιστάνι*, βλ. Άννης Γουήλ - Μπαδιερτάκη: *Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά της Σίλλης*, πρακτ. Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 191.

238. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1970, σελ. 190.

239. Βλ. «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 208.

κάτω από τα γόνατα και στο στήθος δινόταν η ευκαιρία να φαίνονται τα πλουμιά από το μέσα ρούχο της λαπερδόνας²⁴⁰ νισυροπούλας.

Ένα δημοτικό τραγούδι, «Ο Γιαννακίς», που μας υπαγόρευσαν νισύριοι, αναφέρει και το φουστάνι στους στίχους του. Λέει :

«—Μάνα, και δώσ' μου τη φτωχή, οπού 'δα χθες το βράδυ,
κι αντίπροχθες στο(ν) μποταμό κι έπλυνε τα λινά της.
—Γιε μου κι αν είν' καλά φτωχή, εγώ (δ)ε σου τη δίνω,
—Μάνα μου, (ώ)σαν την είδα 'γω, χρυσά καλίκια 'φόρει,
φουστάνι χρυσοσίπιωτο (ή λινομέταξο) με το μαργαριτάρι...».

(Υπαγόρευση: Γερασίμου Νικόλαος,
71 χρονών (1981),
κάτοικος Ρόδου).

Ο καμουχάς (Εμμ., Νικ.) ή παμουχάς (Μαντρ.)²⁴¹

Ο καμουχάς είχε μικρασιατική προέλευση στο ύφασμα, αλλά φτιαχνόταν και στο νησί. Πρόκειται για ομοίωμα φουστανιού, δίχως σούρες, με συμμετρικές πιέτες, στην αρχή και πολύπτυχο αργότερα. Ήταν πιο κοντός από το πουκάμισο, με μπούστο δίχως μανίκια. Ούτε ζώνη διατηρούσε και σαν φοριόταν δεν ήταν απαραίτητο το γελέκο. Ήταν φάτθος, στο βυσσινί, κυπαρισσί, ή μελιτζανί χρώμα, μεταξωτό τις πιο πολλές φορές. Η γιαλάδα και η ομορφόσχημη γραμμή πρόσδινε μεγαλοπρέπεια, σοβαρότητα και κομψότητα στις νέες. Ο νυφικός καμουχάς ήταν κότσινος²⁴².

Ο καμουχάς, απαραίτητο εξάρτημα της γιορτινής φορεσιάς, με την καταξίωση και ανάπτυξη που πήρε στη διαδρομή του χρόνου, έγινε ένα στοιχείο θαυμαστό. Μουσειακό πια σήμερα, μαρτυρία του σοφού λαϊκού μας πολιτισμού με την αναπτυγμένη ψυχική του καλλιέργεια και την έκφραση του ωραίου.

240. Δηλαδή λεβεντόκορμης, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπατο λαϊκό νισύριο σπίτι*, Β' έκδ., εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 61.

241. βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήνα 1970, σελ. 209.

242. Παραφθ. της λέξ. κόκκινος, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπατο λαϊκό νισύριο σπίτι*, Β' έκδ., εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 55.

Η σκέπη

Μεταξένιο ύφασμα σε τέτοια μορφή, πού έμπαινε πάνω από τη σκούφια και κάλυπτε ολόκληρο το πίσω μέρος του κεφαλιού. Σχεδόν τίποτα δεν αγόραζαν έτοιμο από *πραματευτά(δ)ες*²⁴³. Τα έφτιαχναν όλα με τα «χρυσά χεράκια» τους²⁴⁴.

Η *σκέπη*²⁴⁵ ανήκει στα *μεγάλα αλλάγια*. Φυλάσσονταν στην *κασέλ-λα*, που συχνά ήταν σκαλιστή. Είχε χρώμα κίτρινο για τις νεότερες και καφέ για τις γεροντότερες νισυριές.

Σε *εγκλαβή* με ημερομηνία 8 Νοεμβρίου 1955, αναφέρεται ανάμεσα στ' άλλα :

«...έως νά ζῶ και πάλιν τῆς κόρης μου τῆς δίδω εις τό σπίτι κρεβατοστρωσην ἔν στρώμα, ἔν σεντόνια, 4 μαζελάρια, 5 σκέπες²⁴⁶, 7 μανδήλια, ὀκτώ πεσκέτες...» κ.ά.²⁴⁷

Η *σκέπη* μ' άλλα λόγια ήταν ένα είδος από ριχτό τσεμπέρι. Αργότερα εξελίχθηκε σε σταμπωτό.

Οι κουφιές

Στην προσπάθειά μας να καταγράψουμε πολύτιμα στοιχεία του λαϊκού μας πολιτισμού, ακούσαμε από την Αιμιλία Δημ. Παριανού στο Μαντράκι :

— *Τι να σας πω εγώ. Μικρή κούδα*²⁴⁸ *είμαι.*

Δηλ. βρίσκομαι στην ουρά... που άφησε να εννοηθεί πως ζουν πιο παλιές που θυμούνται — ίσως — περισσότερα. Υποτιμούσε κατά κάποιο τρόπο τον εαυτό της. Κι όμως μας είπε πράγματα σημαντικά, ξεχασμένα, σπουδαία.

243. Ακόμα και σήμερα, παρά τη λεγόμενη πρόοδο, τα καταστήματα στο νησί είναι λιγοστά.

244. Βλ. Νικ. Δημητρίου: *Η υφαντική τέχνη στη Σάμο*, δημοσ. στο περιοδικό «Λαογραφία», τόμ. ΚΗ' (1972), εν Αθήναις 1972, σελ. 125.

245. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1970, σελ. 209.

246. Στη Σίλλη ή Σύλη του Ικονίου λένε *μπεντουρού*, βλ. Άννας Γουήλ - Μπαδεριτάκη: *Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά της Σίλλης*, πρακτ. Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1979, σελ. 190.

247. Βλ. «*Νισυριακά*», έκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, τόμ. 5ος, Αθήνα 1976, σελ. 196.

248. Λατ. *coda* = ουρά.

Οι *κουφιές* λ.χ. ήταν λεπτοδουλεμένα *φατθά*²⁴⁹ σαν εσάρπες, που φορούσαν οι νύφες στον ώμο. Είχαν αποκλειστικά κίτρινο χρώμα. Εμφανίζονται στο νησί και πλεκτές με χρυσές ή ασημένιες βελονιές (δικτυωτά).

Οι *κουφιές*²⁵⁰ αποτελούσαν εξάρτημα της λαϊκής νισύρικης στολής της νύφης. Συντελούσε στη ζωηρή και επιβλητική εμφάνισή της, που σημάδεψε μια περίοδο αιχμής και ζωντάνευσε το νεοελληνικό πνεύμα.

Η σκούφια

Σαν φορούσε η νισυριά τις *καρφίτσες* στο κεφάλι, έπρεπε να φορεί απαραίτητα τη *σκούφια*²⁵¹. Αυτή έδινε το σχήμα του κεφαλιού, ανάλογα με το άπλωμα των μαλλιών και πάνω σ' αυτή στηριζόταν η *σκέπη*. Προοριζόταν για επίσημες εμφανίσεις.

Σαν όμως η *σκούφια* αποτελούσε μέλος συνόλου της λεγόμενης *βλάχικης* φορεσιάς²⁵², τότε φτιαχνόταν χρυσοπλούμιστη σε βελούδο. Στην κορυφή διατηρούσε κρεμαστή φουντίτσα στο βυσσινί χρώμα, ή σε άλλο χρώμα, που να έχει αντίθεση κι έπεφτε με τα ξέπλεκα μαλλιά. Εδώ πρέπει να πούμε, πως ήταν επηρεασμένη από το γούστο του ανατολίτη κατακτητή.

Η παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά της Νισύρου, κατέχει ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στις ενδυμασίες της Δωδεκανήσου. Μαζί με την Καστελλοριζιώτικη εντυπωσιάζουν για την ιδιαιτερότητα τους και για τη λεπτολόγηση στη λεπτομέρεια.

Τα πασουμάκια

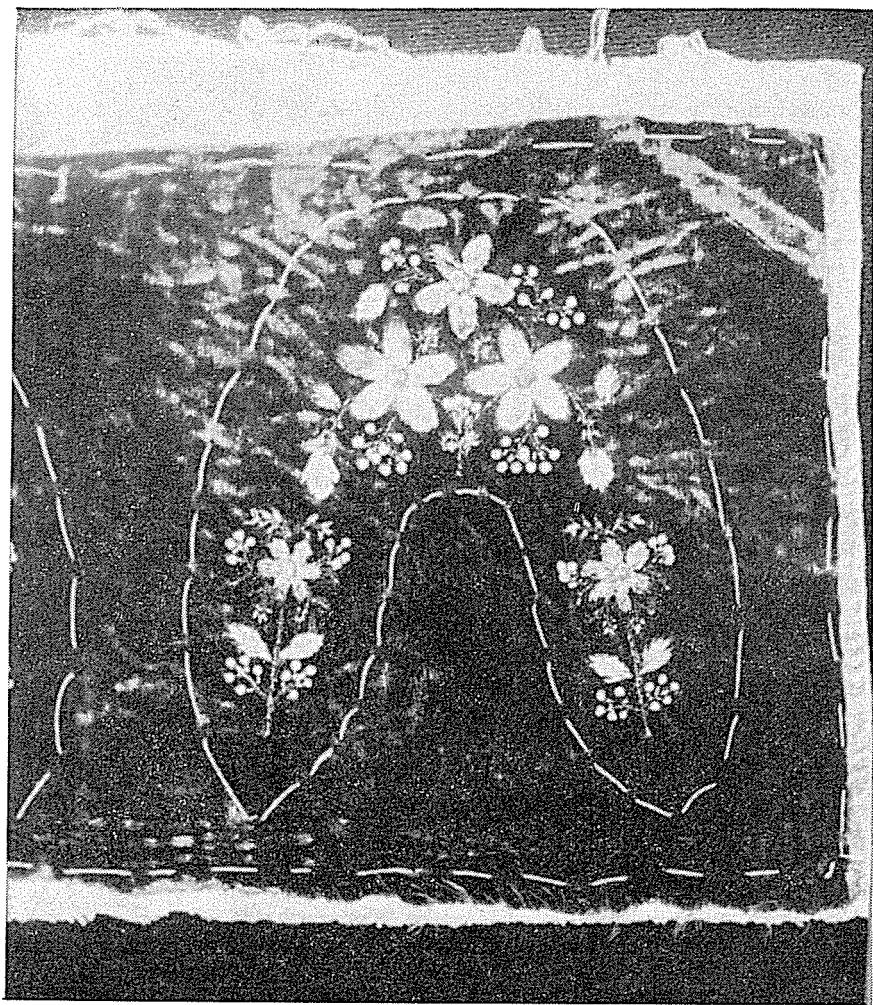
Η καλλιτεχνική έκφραση του νησιώτη υλοποιείται από τα πιο αναγκαία και σύνθετα είδη, ως τα πιο δευτερεύοντα και απλά. Τα *πασουμάκια* από τα απλά, ήταν μονόχρωμες μεταξένιες ή βελουδένιες παντόφλες, θα λέγαμε σήμερα.

249. Βλ. Κώστα Μαντουδάκη: *Δάφνες και πικροδάφνες από τη Νίσυρο*, Αθήνα 1982, σελ. 13.

250. Έχει αραβική προέλευση.

251. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα (1950), εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 165. Στο Μεσοχώρι Καρπάθου λένε *τεργεμί* (το), βλ. Βάσου Ν. Βασιλάκη: *Το Μεσοχώρι Καρπάθου*, τόμ. Α', Αθήνα 1973, σελ. 101. Στην Κύπρο λένε *σκουφιά*, βλ. Ελένης Χρ. Κυπριανού: *Η κυπριακή λαϊκή ενδυμασία*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», Χρον. ΙΔ', τεύχος 34, Γενάρης - Δεκέμβρης '84, σελ. 170.

252. Βλ. στο πιο πάνω έργο, σελ. 165.

Από τα λεγόμενα «Πασουμάκια» (Μιμής Ν. Κουμέντου).

Οι νισυριές παίρνανε το ύφασμα, το σχεδίαζαν με σαπούνι και το έκοβαν μορφοποιώντας το σχήμα τους. Μετά το *στάρωναν* — μας είπαν η Μιμή — Κλυταιμνήστρα Κουμέντου και η Καλλιόπη Α. Καραβάκη — με κάμποτο πανί για να είναι πιο στέρεο. Όμως, η ανήσυχη και φανερή ευαισθησία τους, απαιτούσε κέντημα με πολύχρωμη *κουκ-χουλένια* κλωστή. Τα σχέδια που χρησιμοποιούσαν ήταν πάντα κλαδωτά και τα χρώματα έντονα.

Τα *πασουμάκια* εντάσσονται στα είδη της παραδοσιακής λαϊκής νισυρικής φορεσιάς.

Α ν δ ρ ι κ ή φ ο ρ ε σ ι ά

Τα μπουνζούρια ή μπουντούρια ²⁵³

Μπουντζούρια λένε γενικά στο νησί, τη στολή των τσοπάνηδων και των γεωργών. Διέφερε από την καθιερωμένη *βρακάδικη* των χωρικών, μόνο ως προς το πάχος των νημάτων στην ύφανση και τη λεπτολόγηση στα *πλουμιά*. Ήταν από χοντρό μάλλινο *φατθό*, λένε οι νισυριές ²⁵⁴. Το χρώμα τους ήταν πάντα σκούρο για πρακτικούς λόγους.

Δενόταν κάτω από το γόνατο σε ανάλογο στένεμα, με μικρή κάλυψη από τα *στιβάνια* ²⁵⁵.

Η βράκα

Είναι το πιο αντιπροσωπευτικό εξάρτημα της νησιώτικης ανδρικής φορεσιάς. Οι νησιώτες ήταν *βρακάδες*, ενώ οι στεριανοί φουστανελλάδες. Στη Νίσυρο η *βράκα* ²⁵⁶ λέγεται και *σαλβάρι* ²⁵⁷ ή *σαλιβάρι* και φτιαχνόταν στο μαύρο ή στο μπλέ σκούρο γυαλιστερό ύφασμα.

253. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1970, σελ. 207 και ανάτυπο.

254. Μαρτυρ.: Ειρήνη Χαρίτου - Γούναρη, 56 χρονών (1982), κάτοικος Ρόδου, Αιμιλία Δημ. Παριανού (1981), κάτοικος Νισύρου, Μαρία Παπαϊωάννου, 67 χρονών (1981), κάτοικος Νισύρου.

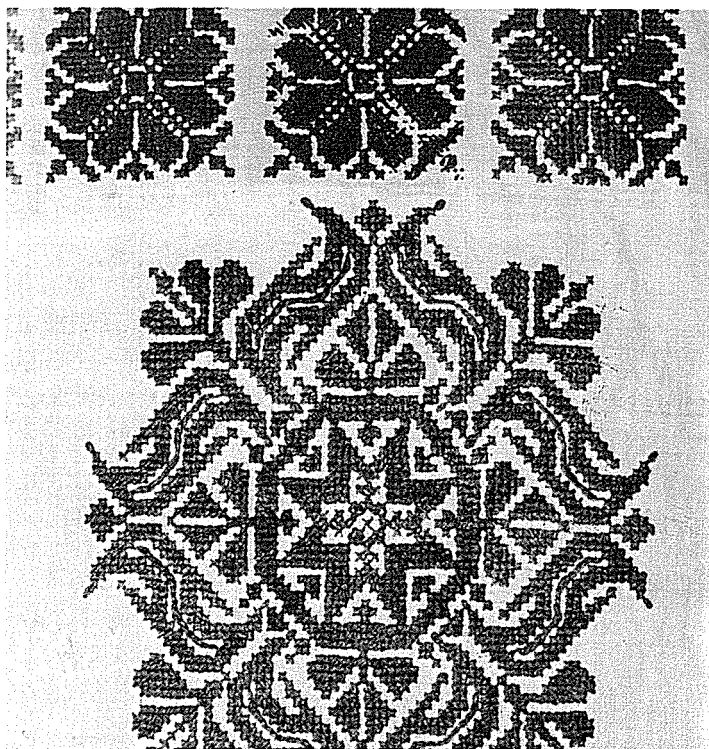
255. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδοση βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 83.

256. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα (1950), εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 165.

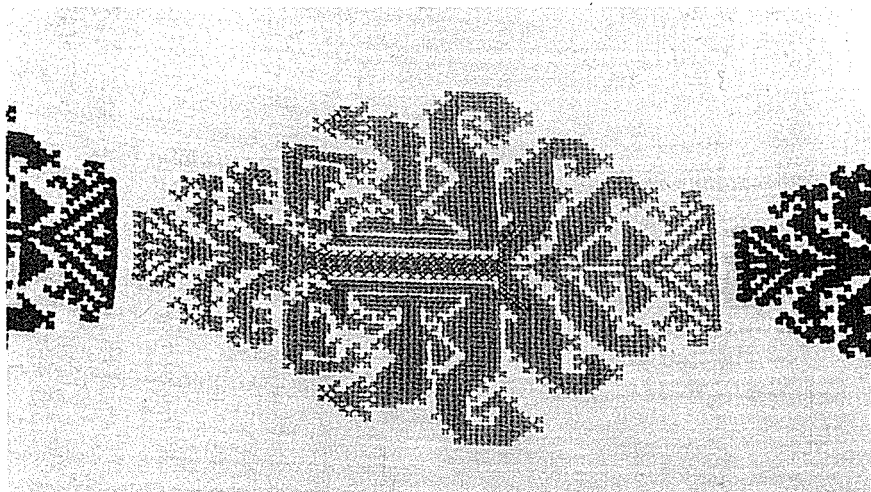
257. Έτσι και στην Κύπρο, βλ. Ελένης Χρ. Κυπριανού: *Η κυπριακή λαϊκή ενδυμασία*, περιод. «Λαογραφική Κύπρος», χρον. ΙΔ', τεύχος 34, Γενάρης - Δεκέμβρης '84, σελ. 172. Ένα δημοτικό τραγούδι που τιτλοφορείται «Ο ετοιμοθάνατος αγαπητικός», που κατάγραψε ο Κώστας Οδ. Σακελλαρίδης στο έργο του: *Το νισύρικο δημοτικό τραγούδι*, (Αθήνα 1965, σελ. 63) μιλάει για το *σαλβάρι*. Λέει:

«...Νά βάλω τὸ κεφάλι μου πάνω στὰ γόνατά σου
γιὰ νά 'βγη ἡ ψυχούλλα μου, πῶσε σαβάνισέ με,
κ' ἄνοιξε τὴν κασέλλα μου καὶ πῶσε κ' ἄλλαξέ με.
Bāle me tὸ σαλβάρι μου τὸ 'λεσιδέκαστό μου
καὶ μὴ μὲ βάλῃς τᾶκουνο, τὸ πεντεδοκουνῶτον,
δοποῦ μοῦ καταρήστηκε στὸν ἄδην νὰ τὸ βάλω
ἢ μάνα μου ἢ ἄνομη μόνον νὰ μὴ σὲ πάρω.
Bāl' me καὶ τὸ ζορνάρι μου τ' ὄμορφοκεντημένο,
καὶ μὴ μὲ βάλῃς τ' ἄπεντον τὸ παντορημιασμένον...».

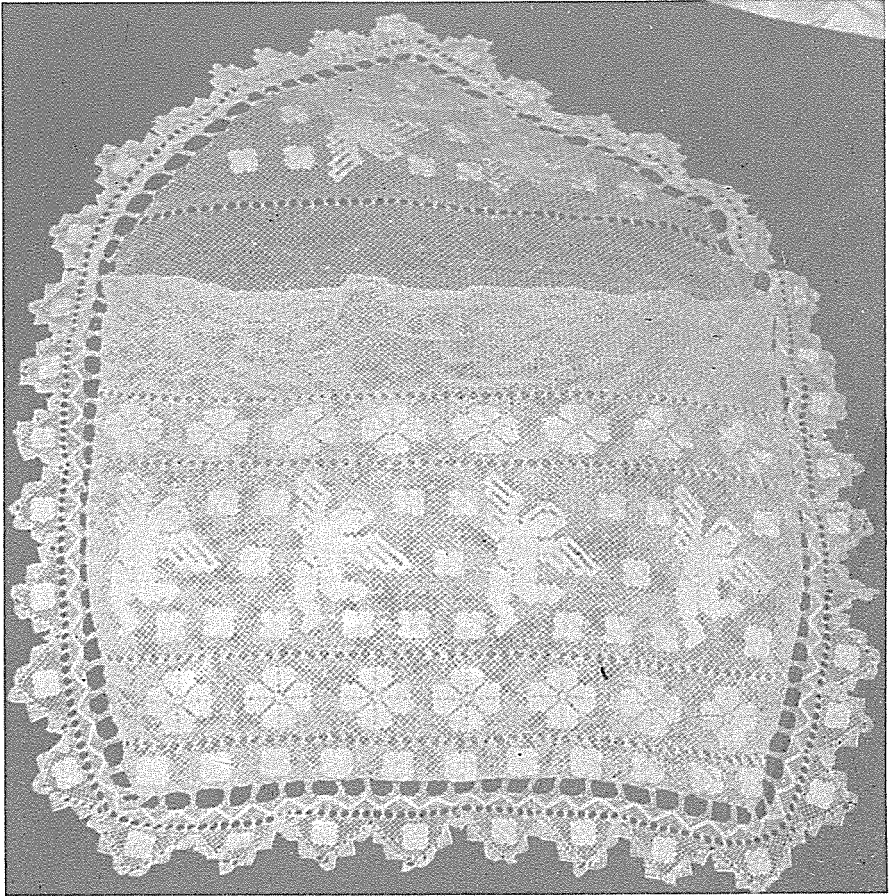
Σαλοβάρι (το) λένε στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης. Το ίδιο και στο Μεσοχώρι Καρπάθου, βλ. Βάσου Ν. Βασιλάκη: *Το Μεσοχώρι Καρπάθου*, τομ. Α', Αθήνα 1973, σελ. 102.

«Κοσινιάδες» (Αγγ. Κοττοβερού).

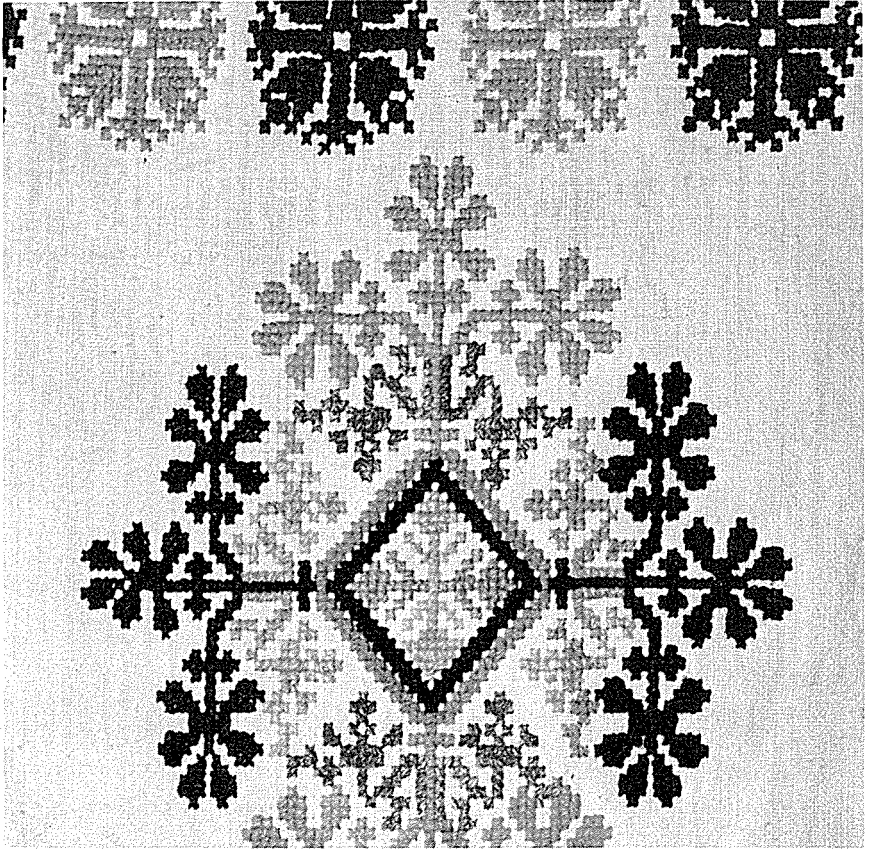
Μοτίβο σε «μακρυλλό» σεντόνι (Μιμής Ν. Κουμέντου).

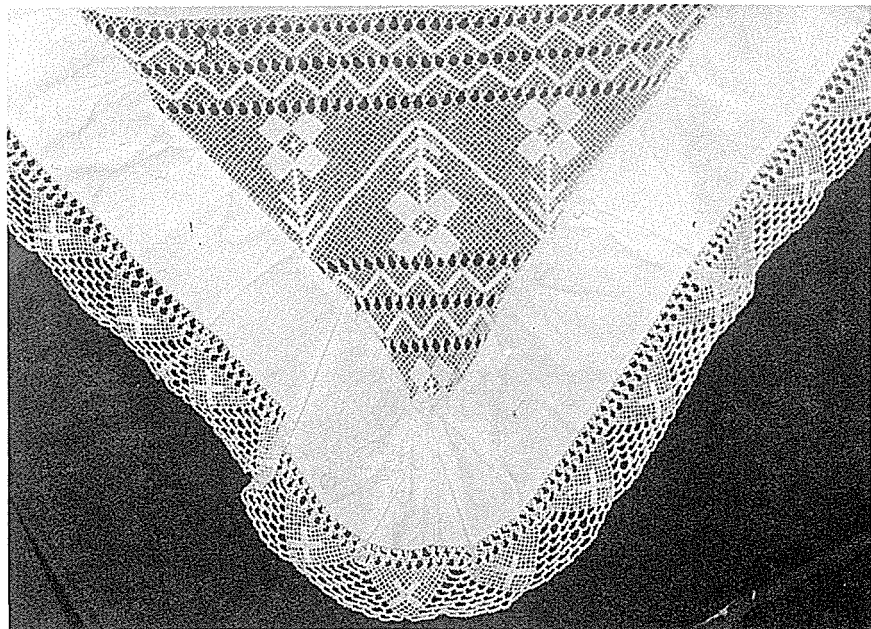
«Νυκτικοθήκη» Καλλιόπης Καραβάκη.

«Κρεβατιτόγυρος» με στανροβελονιά.

Το νισόριγο σεντόνι «παρδαλάκι».

Μαξηλάρι του λούσου (Μιμής Ν. Κουμέντου).

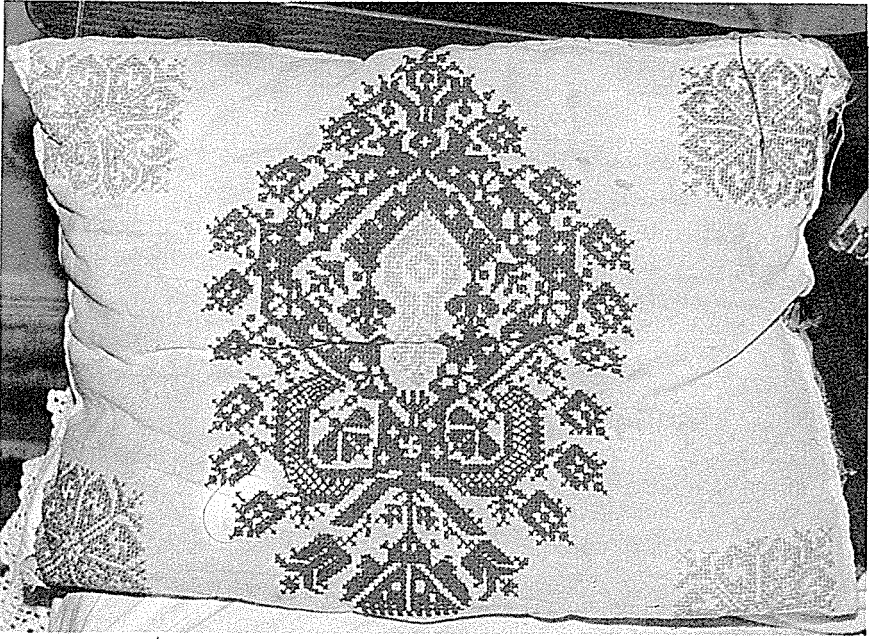
Γωνιά «μοναχικού» σεντονιού.

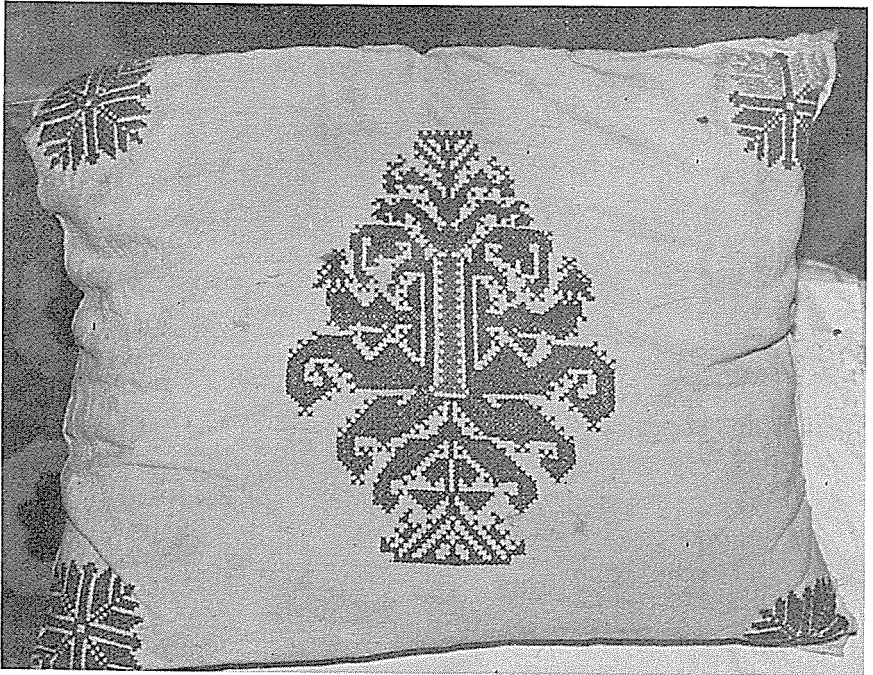
Μαξηλόρι με «μόρφες».

«Κρεβαττόγυρος» με «ατραντέ».

Το λεγόμενο αποστολίδικο(;) μοτίβο (Ασπασίας Γ. Γενά).

«Μακρολλό» σε μαξηλάρι.

Ήταν φουσκωτή και απαιτούσε ιδιαίτερη φροντίδα στο φτιάξιμο, γιατί δεν έπρεπε να εμποδίζει στο περπάτημα και παράλληλα να δημιουργεί τη λεγόμενη *κούφα*²⁵⁸, που έμπνεε σιγουριά και αντρευσούνη.

Το πουκάμισο

Το *πουκάμισο*²⁵⁹ της νισύρικης λαϊκής φορεσιάς ήταν κι αυτό *φαθθό* ή μεταξένιο, δίχως γιακά. Απλά προβλέπανε λίγο σχίσιμο, για να κλείνει μ' ένα *γαϊτανάκι*²⁶⁰ και πιο κάτω συνέχιζαν αυτοσχέδια κουμπιά.

Είχε το λευκό χρώμα και δημιουργούσε αντίθεση με το *γελέκο*. Η λαϊκή μούσα αγκάλιασε ακόμα και τούτο το λαϊκό δημιούργημα, το *πουκάμισο* και το 'φτιαξε νισύρικο νανούρισμα:

*«...Νάννι του ρῆ(γ)α τὸ παιδὶ τοῦ βασιλιᾶ τ' ἀγγόνι
νάννι το τὸ χρυσὸν παννὶ πὸν ᾿φαίνουν εἰς τὴν Πόλῃ
νὰ κάμη ὁ βασιλιᾶς βρακὶ κι' ἡ κόρη του σε ν τ ὄ ν ι,
νὰ κάμη κ' ἡ βασίλισσα ᾿που κ ᾶ μ ι σ ο καὶ ζ ὶ ν η η)».*

(«Νισυριακά», τόμ. 2ος, σελ. 118).

Το ζωνάρι

Το *ζωνάρι*²⁶¹ ήταν πολύχρωμο και περνούσε δυο ή και τρεις φορές γύρω από τη μέση. Το μεταξένιο υφαντό απέδιδε μεγαλοπρέπεια και αίγλη στην όλη παραδοσιακή ανδρική φορεσιά. Σε τούτο συνέβαλλε και η λεπτολογημένη πλέξη από τα *κρούτσα* στις άκρες.

Το γιλέκι ή γελελί

Το *γιλέκι*²⁶² ήταν σύνθεση στο φτιάξιμο του. Ατλαζωτό τις πιο πολλές

258. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα (1950), εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 165.

259. Γενικά, βλ. Άννης Γουήλ - Μπαδιεριτάκη: *Το γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας*, Αθήνα 1980, σελ. 79 - 82. Στην Κύπρο έχουν το λεγόμενο *κουκουλλάρικο* και το *κουρουτζίκινο*, βλ. Ελένης Χρ. Κυπριανού: *Η κυπριακή λαϊκή ενδυμασία*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», χρ. ΙΔ', τεύχος 34, Γενάρης - Δεκέμβρης '84, σελ. 168.

260. Δηλαδή είδος από κορδονάκι.

261. Έτσι και στο Μεσοχώρι Καρπάθου. Βλ. Βάσου Ν. Βασιλάκη: *Το Μεσοχώρι Καρπάθου*, τόμ. Α', Αθήνα 1973, σελ. 102. Στην Κύπρο λένε *ζώστρες*, βλ. Ελένης Χρ. Κυπριανού: *Η κυπριακή λαϊκή ενδυμασία*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», χρ. ΙΔ', τεύχ. 34, Γενάρης - Δεκέμβρης 1984, σελ. 165.

262. Στο Καστελλορίζο λένε *περίκο* (το), βλ. Μιχάλη Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλορίζου*, εκδ. «Ιωλκός», Αθήναι 1970, σελ. 104.

φορές από ινδικό ύφασμα που φέρνανε οι караβοκύρηδες στο νησί, απο-
τελούσε το στέλεχος της τοπικής στολής. Φτιαχνόταν και τσόχινο.

Πάντως, όπως κι αν ήταν, οι κεντήτρες το κεντούσαν με χάρη και το
έκαμναν να φαντάζει²⁶³.

Η ζάκα ή κάπα

Η ζάκα²⁶⁴ φοριόταν πάνω από το γελέκο. Ήταν από *χοντροφαμ-μένο*
μαλλί, ή τσόχινο²⁶⁵, με *ψιλὸ πλουμί*. Έμοιαζε με *κοντογούνι* και διατη-
ρούσε με φαρδιά μανίκια. Το χρώμα του: Πάντα σκούρο (μαύρο ή μπλέ).

Όσοι το περίσωσαν σήμερα, μοσχοβολά «... *σὰν ἱερὸ θυμίαμα...*» μέσα
στο σεντούκι. «...*Θησαυρὸς τῆς παλιᾶς νισύρικης χειροτεχνίας... ἀπὸ τοπι-
κὰ πλουμίδια μὲ ἰδιόρροθμα σχέδια...*» μας λέει η Αθηνά Ταρσούλη.

Το καπότ-το (στην Κύπρο Καπόττος, ο)

Ολόσωμο με κουκούλα, για τις παγερές μέρες. Εδώ δεν έχει για σκοπό
να συνδυάζει την απλή κλασική γραμμή του κορμιού, με την αντρεϊοσύνη
απλά να προστατεύει το κορμί. Είχε μεγάλα μανίκια που σκέπαζε τα χέρια.

Το γιακατ-τόνιν

Πρόκειται για αντρικό εσώρουχο, μέχρι τους αστραγάλους. Γινόταν
από μαλακό βαμβακερό *φατθό*, πιο μακρύ από τη *βράκα*, ο νισύριος μελετητής
Νικήτας Κουμέντος μας λέει πως «... *ἀποτελεῖτο ἀπὸ 18 πῆχεις κάμπωτο*
ἢ πλεχτὸ ἔλαφρὸ φαντὸ. Πρὸς τὰ πίσω καὶ κάτω βάραινε κι ἀνάγκαζε τὴ
βράκα νὰ κάνει τὶς λεγόμενες φοφούλες...»²⁶⁸. Βλέπουμε δηλ. πως η πανάρ-
χαια κληρονομιά μας στην υφαντική, διακρίνεται και σε ὄχι περίτεχνα και
εντυπωσιακά είδη.

263. Για περισσότερα βλ. Ιωάννας Παπαντωνίου: *Συμβολή στη μελέτη της γυναι-
κειᾶς παραδοσιακῆς φορεσιᾶς*, περιοδ. «Εθνογραφία», τόμ. 1ος (Αθήνα) 1978.

264. Βλ. Αθηνάς Ταρσούλη: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα (1950), εκδ. «Άλφα»
I. Μ. Σκαζίκη, σελ. 165.

265. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ.
5ος, Αθήνα 1970, σελ. 207 και *ανάτυπο*.

266. Βλ. στο έργο της: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα (1950), εκδ. «Άλφα» I. Μ.
Σκαζίκη, σελ. 164.

267. Βλ. Δ. Γ. Μπαλαλά: *Τα χωριανά μου*, (Αθήνα) 1935, σελ. 49.

268. Βλ. Νικήτα Κουμέντου: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ.
5ος, Αθήνα 1970, σελ. 207 και *ανάτυπο*.

Η φεσ-σάρα

Έτσι λέγανε στο νησί το *φέσι*, γιατί είχε μεγάλο μήκος και κάλυπτε περιμετρικά το κεφάλι. Έπεφτε στον ώμο, με την μεταξωτή φούντα του, που είχε γαλανό ή μαύρο χρώμα²⁶⁹. Ήταν ονομαστό σαν *τουνεσλίδικο*²⁷⁰ *φέσι* και το φορούσε κάθε *κουσβοδιωματάρης*²⁷¹.

Οι κάρσες

Απαραίτητες και οι κάρσες στην παραδοσιακή νισύρικη φορεσιά των αντρών. Οι *απαλαιές κάρσες* ήταν οι *βρακαίτικες*²⁷², σαν επρόκειτο να φορεθούν με *γλωσσωτές γόβες*. Γινόντουσαν *φαθές* ή *πλεχτές*.

Βαφή νημάτων με φυτικές ύλες

Είμαστε οι συνεχιστές του αρχαίου ελληνισμού. Ο χαρακτήρας μας, οι εκδηλώσεις και οι αντιδράσεις του λαού μας το δείχνουν. Από τις εκδηλώσεις, η εφευρετικότητα μεγαλούργησε. Επιστημονική ή λαϊκή βάση, συνέβαλε στους τομείς της λαϊκής μας παράδοσης.

Στην υφαντική, στοργικά και ακούραστα νισύρικά χέρια μπόρεσαν να δώσουν λάμψη περίσσια με τα χρωματιστά νήματα. Οι φυτικές και ζωϊκές ύλες πρόσφεραν αστείρευτα φανταστικούς κύριους χρωματισμούς, καθώς και αποχρώσεις. Οι πρώτες ύλες²⁷³ δηλαδή παίρνονταν κατευθείας από τη φύση.

Η βαφική²⁷⁴ στο νησί οργανώθηκε όχι ομαδικά και περιορίστηκε

269. Βλ. το πιο πάνω έργο, σελ. 206.

270. Βλ. Αθηνάς Ταρσουλή: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα (1950), εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 164.

271. Δηλαδή καλονοικοκύρης, νοικοκύρης, άρχοντας, βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπαιτο λαϊκό νισύρικο σπίντι*, έκδ. Β', εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 66.

272. Βλ. Αθηνάς Ταρσουλή: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', Αθήνα (1950), εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, σελ. 165.

273. Έχει επικρατήσει ως τα σήμερα και λέγεται *textil* (από τη λ. *textilis*) κάθε πρώτη ύλη που μπορεί να υφανθεί ή να πλεχθεί.

274. Η βαφική ήταν γνωστή και στους λεγόμενους αρχαίους πολιτισμένους λαούς, που η εξέλιξη της τέχνης είχε εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα. Εξαρτιόταν, από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της χώρας τους, του κλίματος, της θρησκείας και των εμπο-

σύμφωνα με την τοπική χλωρίδα. Βέβαια, δεν πρόκειται για κάτι καινούργιο, αποκλειστικό, πρωτόγνωρο. Κάτι ανάλογο, με μικρές διαφορές, επικρατούσε και σε άλλες περιοχές.

Το πράσινο ²⁷⁵ χρώμα φτιαχνόταν από φύλλα αμυγδαλιάς. ²⁷⁶ Σαν ήθελαν να έχουν πιο σκούρο πράσινο, τότε ρίχνανε στη βράση *κρεμυδότσιπες* και στύψη ²⁷⁷ για στερέωση.

Το βυσσινί ή σάπιο χρώμα ²⁷⁸ πετυχαίνεται με το βράσιμο του θάμνου *σκίτ-το*, που βγάζει κόκκινο λουλούδι. Μας πληροφόρησαν, πως στην τοποθεσία Σίλλατα της Νισύρου αφθονεί. Το βαθύ κόκκινο προς το βυσσινί φτιάχνεται με *ριζάρι* ²⁷⁹ ή *αλιζάρι*, που η ρίζα του ξεραίνεται και αλέθεται στο *χερόμυλο* ώσπου να γίνει σκόνη.

Οι νισυριές χρησιμοποιούσαν συχνά τα φύκια, ²⁸⁰ για ένα γλυκό-χρώμο κόκκινο. ²⁸¹ Για αξεθώριαστα χρώματα στα υφαντά, ρίχνανε στύψη. Την κοπάνιζαν πρώτα και την απλώνανε σε μια επίπεδη επιφάνεια, όπου κυλούσαν το νήμα που θέλανε να βάψουν. Ύστερα ρίχνανε το νήμα στο καζάνι κι έβραζε με τα βότανα.

Η καρδιά με το ναπό περίβλημα του καρπού της και τα πλατανόφυλλα, προσφέρουν το καφέ χρώμα στα υφαντά. Το ίδιο χρώμα αποδίδεται και με *καπνιές*. ²⁸² Για να γίνει το *φατθό* λαμπερό στο χρώμα, ή να πάρει

ρικών επαφών. Οι πρωτόγονοι λαοί λ.χ. των τροπικών εκφράζουν την αγάπη τους για τα χρώματα, από έλλειψη βασικής ενδυμασίας, χρωματίζοντας το ίδιο τους το σώμα. Πολλές φορές άλειφαν δηλαδή το σώμα τους με αίμα από θηράματα ή με χρωματιστούς χυμούς καρπών.

275. Το από αιώνες γνωστό πράσινο χρώμα της Κίνας (Lo-κάο) που φτιαχνόταν από κάποιο θάμνο, δεν μπόρεσε ακόμα ως τα σήμερα να ανακαλύψει η επιστήμη. Απορροφούμενο σε μεταξωτό ύφασμα πρόσδινε κυανοπράσινο χρώμα, που άντεχε καταπληκτικά στον ήλιο.

276. Το ανάλογο χρώμα φτιαχνόταν στη Μάρθα Ηρακλείου, από ένα θάμνο που λέγεται *ακονιζά* και αφθονεί στην Κρήτη.

277. Ο Πλίνιος αναφέρει (Κεφ. 14ο), πως υπάρχουν πολλά είδη στύψης. Στην Κύπρο βρίσκεται στύψη πιο ανοικτή και «βαθυτέρων αποχρώσεων», με μικρές διαφορές στο χρώμα, αλλά μεγάλη διαφορά όσο αφορά τη χρησιμοποίησή της.

278. Και στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης χρησιμοποιούν τον ίδιο θάμνο για το αυτό αποτέλεσμα.

279. Πρόκειται για το *ερυθρόδανον* των αρχαίων ή *ρουβία* ή *βαφικη*. Φυτό πολυετές.

280. Αρχαιότερα του 2000 π.Χ. ήταν γνωστό το ινδικό φυτικό ερυθρό χρώμα της *κοχενίλλης* (*κρεμέζου*).

281. Επιστημονικά το φυτό λέγεται *ισάτις* ή *ινδικόν*. Είναι ποώδες, ενός χρόνου, με ύψος που φτάνει ως τα 50 εκατοστά του μέτρου. Αποτελεί κτηνοτροφική τροφή.

282. Το ίδιο χρώμα πετυχαίνεται στην Κρήτη, και Πελοπόννησο και με το φλοιό του πουρναριού.

διαβάθμιση ενός κύριου χρώματος, χρησιμοποιούν βοηθητικές ουσίες. Απ' αυτές το θειάφι που τόσο αφθονεί στο νησί, το ξύδι και η στύψη χρησιμοποιήθηκαν από νισύριες που συναντήσαμε στο Μαντράκι και στο Εμποριό. Οι παλιότερες, μας είπαν, χρησιμοποιούσαν γι αυτό το σκοπό ακόμα και αγουρίδα, στάχτη, σκουριά και θαλασσινό νερό. Το κίτρινο στο βάψιμο των νημάτων φτιαχνόταν από πολλά φυτά.²⁸³ Συγκεκριμένα κάποιο βότανο που μοιάζει με φασκομηλιά, βγάζει σταθερό ανοικτό κίτρινο χρώμα.²⁸⁴ Δεν μπορέσαμε να βρούμε την αντίστοιχη τοπική ονομασία, μα ούτε την ανάλογη επιστημονική. Ο νάρκισσος βάφει το βαθύ κίτρινο,²⁸⁵ καθώς και τα φύλλα της βερυκοκκιάς. Για κάθε χρωματιστή κλίμακα, μα και για κάθε ανεξίτηλο χρώμα η λαϊκή σοφία και η παράδοση έβρισκαν πάντα κάποια λύση. Το χρώμα του κρόκου πλησιάζει με τη ζαφουρά.²⁸⁶ Το λουλούδι της ξενίδας δίνει το πορτοκαλί. Ατέλειωτος πλούτος και αρμονική πανδαισία τα χρώματα, που παίρνονται σαν πρώτες ύλες από τη φύση.

Συνεχίζοντας την καταγραφή της βαφικής των νημάτων με φυτικές ύλες, γνωρίζουμε πως το μαύρο χρώμα βγαίνει από φλούδια του ρογδιού. Το μπλε²⁸⁷ από τον καρπό του λουλακιού²⁸⁸ και από διάφορα άλλα άγρια φυτά. Οι χρυσοχέρες νισύριες βάζανε σόδα στο βράσιμο του λουλακιού και τ' ανακάτευαν μέχρι να πάρει το χρώμα του αίματος. Συνέχεια τηρούσαν την ίδια διαδικασία και το χρησιμοποιούσαν, όπως και κάθε άλλη βαφή.

Οι πορφύρες²⁸⁹ της θάλασσας μπορούν να δώσουν το ομώνυμο πορφύρο²⁹⁰ χρώμα,²⁹¹ που θεωρείται από τα αγαπητά στο νησί. Η «αγάπη» ετούτη συνεχίζεται από την εποχή του Βυζαντίου. Το ίδιο χρώμα δίνουν

283. Στη Θράκη χρησιμοποιούν το λάπατο. Για περισσότερα περιοχές Θράκης βλ. Νέλλης Μελίδου: *Οι τσουνές των Μάρηδων*, δημοσ. στα «Πρακτικά του Β' Συμποσίου Λαογραφίας», Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 267 - 268.

284. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης το λένε χαμολιά.

285. Τα *μανουσάκια* βγάζουν το ίδιο χρώμα ως το πορτοκαλλί, στην Κρήτη.

286. Γενική ονομασία ζαφουρά ή κρόκος της κουρκουμίνης, βλ. Πάνου Γ. Καρασώτη: *Βαφική*, Αθήναι 1941, σελ. 41.

287. Στη Μάρθα Ηρακλείου Κρήτης πετυχαίνεται από την *ανευρίδα*.

288. Η ρίζα της *αλκάννας* (επιστημον. ονομασία: *αγκούσης*), δηλαδή το *βούγλωσσον* των αρχαίων.

289. Ιστορικές πηγές μας πληροφορούν, πως το 1453, έτος της Άλωσης της Πόλης, έπαυσαν να εργάζονται τα Βυζαντινά βαφεία πορφύρας.

290. Νεότεροι συγγραφείς αναφέρουν πως οι Φιλισταίοι (Μινωίτες άποικοι) δίδαξαν στους Φοίνικες τον τρόπο βαφής με πορφύρα.

291. Ο Ιώσηπος αναφέρει στο σύγγραμμά του *Ιστορία των Εβραίων*, το άλικο

και τα μαύρα φύκια. Όλα ετούτα τα θέματα βαφικής²⁹² δημιούργησαν παράδοση. Έδειξαν τις δυνατότητες ανάπτυξης και μετέφεραν το παραδοσιακό μήνυμα για μια σωστή μα αβέβαιη συνέχεια.

Βαφή μαλλιού από γνήσια πορφύρα

Οι νισυριές βάζουν το μαλλί σ' ένα δοχείο με λίγη στύψη και ανάλογο νερό. Τα βράζουν και τ' αφήνουν να γίνουν χλιαρά δίχως να τα μετακινήσουν. Την επόμενη μέρα ετοιμάζουν και δεύτερο συπτικό λουτρό, ρίχνουν καινούργιο νερό κι ένα - δυο χούφτες από άνθη ροδιάς. Αφού βράσουν όλα μαζί, βυθίζουν το μαλλί στο δοχείο με το μίγμα. Το βουτούν, το ξαναβουτούν μέχρι να πάρει το χρώμα που θέλουν, το πορφυρό. Σαν επιθυμούν να γίνει πιο σκούρο, τότε το ραντίζουν με μίγμα από σόδα ή θειάφι. Έτσι η επιθυμία των *αλεφάντων* γίνεται πραγματικότητα.

Θεματολογία κεντημάτων και υφαντών

Η θεματολογία για τα νισυρικά κεντήματα και υφαντά, δεν είναι τελείως αποκομμένα και διαφοροποιημένα από τα ανάλογα άλλων περιοχών. Τα θέματα μπορούμε να τα κατατάξουμε σε κύρια, πρωτεύοντα και δευτερεύοντα σχέδια. Η κεντήστρα είτε ή υφάντρα δεν κεντάει, αλλά ζωγραφίζει με τις πιο λεπτές βελονιές, με τους «πιο παρδαλούς χρωματισμούς, με όλες τις αποχρωμίες και αντιχρωμίες του μεταξιού, του μαλλιού του μπαμπακιού» μας λέει η Αγγελική Χατζημιχάλη.²⁹⁴

χρώμα, το βυσινοκόκκινο και προπαντός το πορφυρό χρώμα από την πορφύρα (το ειδικό κογχύλι). Ακόμα, στην Παλαιά Διαθήκη γίνεται λόγος «*περι τῆς κνανῆς καὶ ἐρυθρᾶς πορφύρας*».

292. Ο μαθητής του Αριστοτέλη Θεόφραστος (γεν. 372 π.Χ.) γράφει στο σύγγραμμά του *Ιστορία των φυτών*: «...Εἰς τοὺς παραλίους βράχους τῆς Κρήτης φύονται φύκη με τὰ ὅποια δύνανται νὰ βαφοῦν ὄχι μόνο ταινίαι ἀλλὰ καὶ ἔριον καὶ ὑφάσματα...» (βιβλ. 4, Κεφ. 6 § 5).

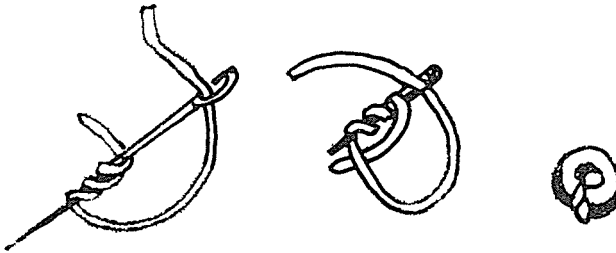
293. Το βάνιμο με φυτικές και ζωϊκές ύλες, είναι γνωστό από τους ελληνικούς παπύρους του Δ' και Γ' αιώνα π.Χ. Ο Αριστοτέλης μάλιστα, λέει στο *Περί χρωμάτων* έργο του :

«...Πολλὰ μὲν γὰρ τοῖς ἄνθοις βάπτεται τοῖς
φυομένοις, πολλὰ δὲ ῥίγαις ἢ ξύλοις ἢ
φύλλοις ἢ καρποῖς...».

294. Βλ. εργασία της, περιοδικό «Περιηγητική», τεύχος Μαρτίου - Απριλίου 1970, σελ. 23.

Από ιστορικά - θρησκευτικά θέματα

Σπάνια ή σχεδόν καθόλου, συναντούμε παραστάσεις από θρησκευτικά και ιστορικά θέματα,²⁹⁵ σε αντίθεση με την υφαντική και κεντητική άλλων περιοχών. Ακόμα, δεν συναντήσαμε καβαλάρηδες όπως αυτούς που αντικρύσαμε με χίλιες δυο παραλλαγές σε υφαντά της Κρήτης. Ο λαός θέλει στα θέματά του τον καβαλάρη 'Αι Γιώργη, το Μεγαλέξανδρο, το Νικηφόρο Φωκά, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο κ.ά.

Κομποξελοπιά

Από το φυτικό βασίλειο

Τα φυσιοκρατικά θέματα είναι πιο αγαπητά και προσιτά. Οι βιόλες²⁹⁶ (Νικ.) και οι πανσέδες συναντιώνται σε *ασπροκέντια*. Η σταυροειδής μαργαρίτα σε *νοχτιοθήκες* και *μαξηλ-λάρια*. Η τριανταφυλλιά με κλαδιά, φύλλα και μπουμπούκια χρησιμοποιείται σε κρεμάστρες, *χτενοθήκες* κ.ά. Οι *αμυγδαλιές*²⁹⁷ (Νικ.) δεν αγκαλιάζονται μόνο από τη λαϊκή μούσα, αλλά και από τις κεντήτριες της Νισύρου. Έχουν εφαρμογή σε πάρα πολλά είδη του νοικοκυριού. Τα κυπαρίσσια και τα *κοπαρισ-σόμεγλα*²⁹⁸ αντικρύζονται παντού. Το βυζαντινό ετούτο σύμβολο, έφτασε εύκολα ώς τις μέρες μας. Κληρονομήθηκε δίκαια, προσεκτικά με όλες τις μικρές του τελειότητες.

295. Όσα περιλαμβάνονται σε σχετικό κεφάλαιο της μελέτης μας αποτελούν θέματα νεότερης έμπνευσης.

296. Ποικιλία από μικρά κρίνα σε χρώμα βιολέ, βλ. και Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημόδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 223.

297. Βλ. πιο πάνω έργο, σελ. 209.

298. Βλ. Αλκ. Νέστορος - Κυριακίδου: *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, Αθήνα, έκδ. Ε.Ο.Ε.Χ., σελ. 61.

Οι *βαγιές* ή τ' *άγανα* (Νικ.) δηλ. τα μουστάκια των σταχιών, είναι από τα απαραίτητα κεντήδια του νησιού, μαζί με τις *μυσκοκαρκιές*²⁹⁹ ή *μυσκοκαρφίες*³⁰⁰ (= γαρυφαλλιές) που σώζονται και στ' *αποστολίδικο* σεντόνι.

Το *τριφύλ-λι* είναι γνωστό από μπορντούρες κεντημάτων. Οι *ρό(γ)ες* (= αράχνες) αντικρύζονται στις *νταντέλ-λες* που βλέπουμε σε κρεβατό-γυρο, φτιαγμένες με βελονάκι. Η μαργαρίτα πάλι, συχνά χρησιμοποιείται στ' *ασπροκέντια*.

Τα *γούργουλα*³⁰¹ (Νικ.), που είναι αμπέλια με τα κλήματά του όρθια, δεν παραλείπουν να αποδίδουν οι νισυριές στα κεντήματά τους. Τα κρίνα κι οι *κατιφέδες*³⁰² (Νικ.) με την ομορφιά τους, είναι γνωστά θέματα.

Τέλος οι *αγραγ-γάτ-τιοι* (Νικ.) είναι πιο πετυχημένοι στ' *ασπροκέντια*.

Από το ζωικό βασίλειο.

Πολλές φορές παρατηρείς ολάκερο θαρρείς τον κόσμο των πτηνών σ' ένα κέντημα, σε μια *πάντα*, σε μια κουρτίνα κ.λπ.

Ο δικέφαλος αετός των βυζαντινών, που γνώρισε δόξες και τιμές και διατήρησε τη συμβολική του δύναμη και μέσα από τα χρόνια της τουρκοκρατίας, δεν συναντιέται σε νισύρικά κεντήματα και υφαντά.

Τα παγώνια, είναι τα αγαπημένα πτηνά των δωδεκανησίων και ξεχωριστά των Ροδίων και Νισυρίων. Το ίδιο και οι *πέρντικες*³⁰³ (Νικ.) με τα *περντικόφτερα* (Νικ.), που αποτελούν και το ιδιαίτερο γνώρισμα στην κεντητική του νησιού. *τσαλ-λοπετεινός*³⁰⁴ (= γαλλοπετεινός) πάλι, απο-

299. Βλ. Μιχάλη Εμμ. Αρφαρά: *Το δίπλο λαϊκό νισύρικο σπίτι*, Β' έκδ. βελτιωμένη, εκδ. Α. Παπασωτηρίου, Αθήνα 1982, σελ. 55.

300. Έτσι στα Νικιά, βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανάλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 223 και ανάπτυπο.

301. Αμπέλια με τα κλήματα του όρθια.

302. Πολύ όμορφα λουλούδια.

303. Βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανάλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 234. Πέρδικες βλέπουμε και στην παραδοσιακή φορεσιά της Θράκης και της γειτονικής περιοχής Μακράς Γέφυρας με εκδήλωση ενδιαφέροντος για κέντημα στο *πουνάμισο* και κυρίως στο *τερλίκι*, βλ. Νέλλης Μελίδου: *Οι τσούννες των Μάρηδων*, δημοσ. στα «Πρακτικά του Β' Συμποσίου Λαογραφίας», Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 277. Ακόμα, Φ. Κουκούλε: *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τόμ. Β/2, σελ. 45. Π. Φουρίκη: *Γάμος και γαμήλια σύμβολα*, εν Σαλαμίνι, Λαογραφία, 9/(1926 - 28).

304. Λένε στα Νικιά, βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανάλεκτα του χωριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 234 και ανάπτυπο.

δίδεται με λοφίο πολύχρωμο ή σε μονόχρωμο *ανεβατό*. Δεν χρησιμοποιούν *μιτσοπούλια* ³⁰⁵ (Νικ.), αλλά μεγαλύτερα πουλιά στα θέματα.

Οι πετεινοί συναντιώνται στα υφαντά, αλλά μάλλον πρόκειται για ξενόφερτο θέμα ή πιο αγαπητό θέμα σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Ατόφια νισύρικα θέματα είναι ο *αβίτσιλ-λας* ³⁰⁶ (Νικ.), όχι όμως σε κεντήματα και τα περιστέρια. Το τελευταίο βέβαια θεωρείται από τα σπάνια, σύμβολο της γαλήνης, της αγάπης και ομόνοιας. Αποτρεπτικό της διχόνοιας.

Η *σκολόπεντρα*, ιδιαίτερο γνώρισμα σε χαρακτηριστική θέση των σεντονιών, και τα *αλογατάκια* ή *ζωάκια*, ειδικά στο *πανωσέντονο*, θαυμάζεται ακόμα και σήμερα.

Τα *φιδάκια* χρησιμοποιούν οι νισυριές κεντήτριες για να καλύπτουν το κενό σε στενόμακρη μορφή καθώς και ο *καράουλας* (= σάλιαγκος, σαλιγκάρι).

Ά λ λ α θέ μ α τ α.

Από τα θέματα της υφαντικής και κεντητικής τέχνης είναι και οι *ανεράδες* ³⁰⁷ (Νικ.), τα *καϊνάκια*, τα *φτερωτά αγγελάκια* σε νυχτικοθήκες, σεντόνια κ.ά. Η απόδοση συχνά αντικρύζεται με βελόνα. Αξίζει τον κόπο να προσέξουμε τον τρόπο με τον οποίο κεντώνται τα σχέδια και πόσο εύστοχα η νισυριά εκμεταλλεύεται τον άδειο χώρο. Πολλές φορές συμμετρικά ή άκεντρα σε σχέση με τους νοητούς άξονες των θεμάτων με την τοποθέτηση ένα-δυο μικροθεμάτων, δημιουργείται πετυχημένο σύνολο.

Τα *σταυρουδάκια* συχνά συνδυάζονται με ρόμβους και άλλα γεωμετρικά σχήματα σε *κρεβατ-τόγυρους* απραντέ και αλλού. Στο *μακρογλ-λό* σεντόνι είναι μικροσκοπικά.

Τα *αστρουδάκια* ³⁰⁸ πολλές φορές διανθίζουν τα *ασπροκέντια* και τα άλλα κεντητά καθώς και ο τροχός, ή τα *βόντια* (δηλαδή δόντια).

Η *γλάστρα* ή το *γλαστράκι* ³⁰⁹ που συναντήσαμε και σε *πάντα* του

305. Δηλαδή μικροπούλια, όπως σπουργίτια, σπίνιοι, κοτσίφια κ.ά.

306. Είδος αετού που ζει στα βράχια των βουνών και απράζει ακόμα και μικρά κατσίκια, βλ. και Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά* ή *Νικιά της Νισύρου*, δημ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 234. Στη Μάρθα Ηρακλείου *λένε βιτσιλά*.

307. Βλ. Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικιά* ή *Νικιά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα (1982), σελ. 185 και ανώτερο.

308. Στη Θράκη *λένε αστρούδια* ή *αστρούδια*, βλ. Νέλλης Μελίδου: *Οι «τσούνες» των Μάρηδων*, δημοσ. στα «Πρακτικά του Β' Συμποσίου Λαογραφίας», Θεσσαλονίκη 1976, σελ. 273.

μουσείου λαϊκής τέχνης στο νησί, είναι από τα πιο παλιά θέματα, γνωστό και σε *τσεβρέδες* ασπροκέντια, σεντόνια παραδοσιακά κ.ά. Αποφασιστικό, ρόλο παίζει στην απόδοση της το υλικό απ' όπου φτιάχνεται το θέμα.

Τέλος στα θέματα μπορούν να ενταχθούν και τα ρητά ή οι ευχές που έχουν οδηγητικό χαρακτήρα και που ομορφαίνουν το κέντημα. Όλες οι πολύμορφες απεικονίσεις, μαρτυρούν τη στενή σχέση του νησιώτη με τη λαϊκή ψυχή και αντίληψη και συντελούν στη μορφόπλαστη του εθνικού μας συμβόλου...³¹⁰

309. Έτσι και στο Καστελλόριζο, βλ. Μιχαήλ Κομνηνού: *Το γλωσσικό ιδίωμα, του Καστελλορίζου*, εκδ. «Ιωλκός», Αθήναι 1980, σελ. 83.

310. Τέλος, θεματογραφία συναντιέται και στα επιμέρους κεφάλαια της μελέτης ετούτης, χωρίς να κρίνεται απαραίτητο να αναλύεται και ξεχωριστά εδώ.

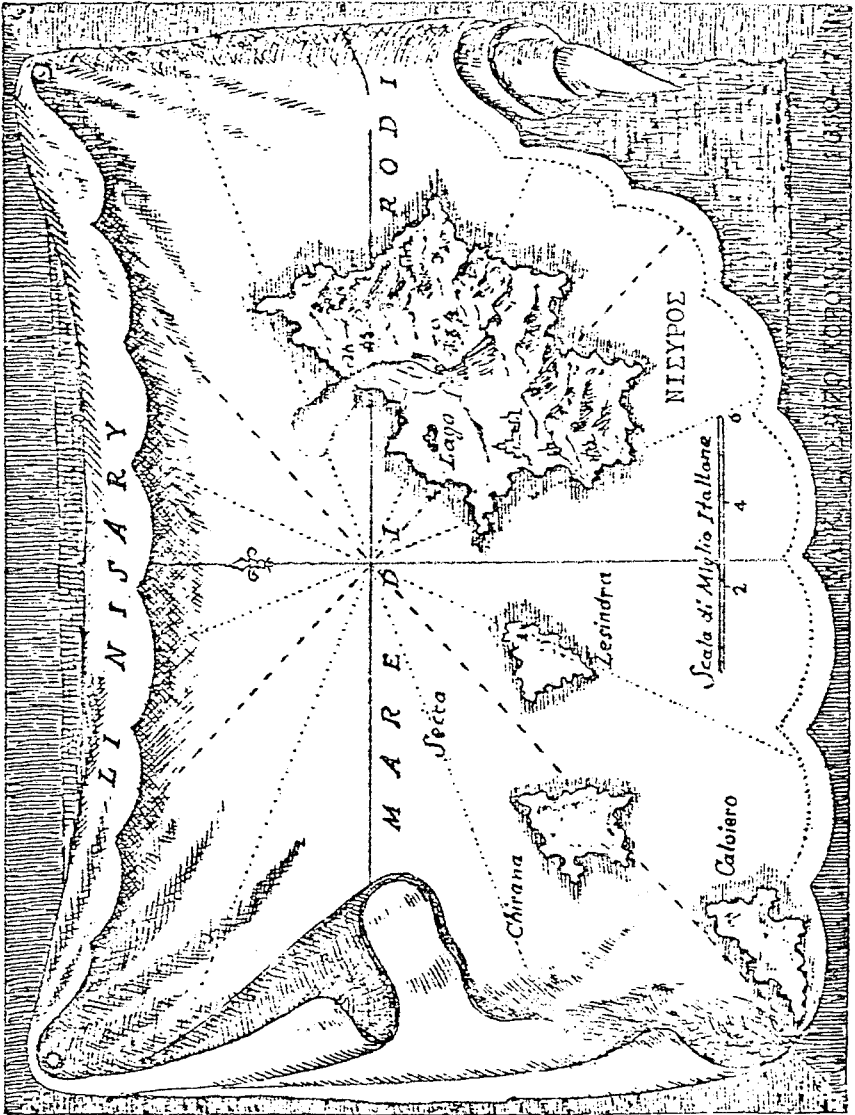
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αποστολάκι Άννα: *Τὰ κοπτικά ύφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν*, ἐν Ἀθήναις 1932.
- Της ίδιας: *Βαφικαί, βαφικαί ύλαι και χρήσεις αὐτῶν*, περιοδικό «Λαογραφία», τόμ. 14ος, Αθήνα 1952, σελ. 71 - 124.
- Αρφαράς Εμμ. Μιχάλης: *Η μονοκατοικία εις την Ρόδον*, Ρόδος 1971 - 72, (ανάτυπο).
- Του ίδιου: *Τ' αρχοντικά της Λίνδου και η λαογραφία τους*, Α' έκδοση 1976, Β' έκδοση 1978, Αθήνα.
- Του ίδιου: *Το πλατυμέτωπο λαϊκό σπίτι της Κω*, Αθήνα 1982, εκδόσεις «ΗΒΟΣ».
- Του ίδιου: *Το δίπατο λαϊκό νισύριο σπίτι*, Αθήνα 1982 (Β' έκδοση), Έπαινος Ακαδημίας Αθηνῶν, εκδ. «Α. Παπασωτηρίου».
- Βασιλάκης Ν. Βάσος: *Το Μεσοχώρι Καρπάθου*, τόμ. Α'. Αθήνα 1973.
- Γουήλ - Μπαδιερίτακη Άννα: *Η γυναικεία παραδοσιακή φορεσιά της Σίλλης*, πρακτ. Γ' Συμπόσιου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1979.
- Της ίδιας: *Το γυναικείο παραδοσιακό πουνάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας*, Αθήνα 1980.
- Δρακίδης Γεράσιμος: *Ροδιακά*, Αθήναι 1937.
- Δημητρίου Νικ.: *Η υφαντική τέχνη στη Σάμο*, δημοσ. στο περιοδικό «Λαογραφία», τόμ. ΚΗ' (1972), εν Αθήναις 1972.
- Ε.Ο.Μ.Μ.Ε.Χ.: *Υφαντά από την Αρκαδία*, εισαγ. Ισμήνης Ευσταθίου, Αθήνα (1980).
- Ζώρα Πόπη: *Κεντήματα και κοσμήματα της ελληνικής φορεσιάς*, Αθήναι 1966.
- Της ίδιας: *Χρωματιστά κεντήματα*, «Νεοελληνική χειροτεχνία», Αθήναι 1969, σελ. 162 - 189.
- Καχραμάνου Χάρη: *Εκφραστικοί τρόποι και μέσα των χειροποιήτων ταπήτων*, περιοδ. «Ελληνική Λαϊκή Τέχνη», τεύχος 7/1972.
- Καζαβής Γεώργιος: *Νισύριον λαογραφικά*, Ν. Υόρκη 1940.
- Κερασσάτης Γ. Πάνος: *Βαφική*, Αθήναι, Δεκέμβριος 1941.
- Κυπριανού Χρ. Ελένη: *Η κυπριακή λαϊκή ενδυμασία*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», χρον. ΙΔ', τεύχος 34, Γενάρης - Δεκέμβρης '84.
- Κυριακίδου Νέστορος Άλκη: *Τα υφαντά της Μακεδονίας και της Θράκης*, Θεσσαλονίκη 1966.
- Κομνηνός Κ. Μιχαήλ: *Το γλωσσικό ιδίωμα του Καστελλοριζου*, εκδ. «Ίωλκός», Αθήναι 1970.
- Κοντομίχης Πανταζής: *Του λιναριού τα πάθη*, περιοδικό «Ιόνιος Ηχώ», τεύχος 232 - 233 (1965).
- Κουμέντος Νικήτας: *Ο γάμος στη Νίσυρο*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 5ος, Αθήναι 1976.
- Λογιάδου - Πλάτωνος Σωσώ: *Η υφαντική στην Κρήτη*, περιοδ. «Ηώς», αφιέρωμα στην Κρήτη, αρ. 76 - 85, Αθήνα 1964.

- Λουκάτος Σ. Δημήτριος: *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Β' έκδοση, «Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης», Αθήνα 1978.
- Λουκίδης Τ.: *Αττική. Ελληνικά χωρικά κεντήματα*, Αθήνα 1937.
- Λουκόπουλος Δημ.: *Πῶς φαίνονται και ντύνονται οι Αιτωλοί*, Έν Αθήναις 1927.
- Μακρής Κίτσος: *Υφαντά Θεσσαλίας*, Αθήνα 1961.
- Μάνεσης Σταύρος: *Παρατηρήσεις στο τοπωνυμικό Νισύρου*, δημ. στο Β' τόμο των «Νι-συριακών», Αθήνα 1965.
- Μαντουδάκης Κώστας: *Δάφνες και μικροδάφνες από τη Νίσυρο*, Αθήνα 1982.
- Μελίδου Νέλλη: *Οι «τσούνες» των Μάρηδων*, δημοσ. στα «Πρακτικά του Β' Συμποσίου Λαογραφίας», Θεσσαλονίκη 1976.
- Μερακλής Γ. Μ(ιχάλης): *Ο σύγχρονος ελληνικός λαϊκός πολιτισμός*, εκδ. «Ωρω», Αθήνα 1973.
- Μηνάς Κωνστ.: *Τα ιδιώματα της Καρπάθου*, Αθήνα 1970.
- Μπαζιάνας Ν.: *Θέματα της εποχής μας*, Αθήνα 1971.
- Μπαλαλάς Γ. Δ.: *Τα χωριανά μας*, (Αθήνα) 1935.
- Νάνου - Σκοτεινιώτη Αποστολία: *Μακρωίτσα*, εκδ. «Πύλη», Αθήνα 1977.
- Παπαδημητρίου Ελένη: *Κυπριακή υφαντική*, περιοδ. «Λαογραφική Κύπρος», χρόν. ΙΔ', τεύχ. 34, Γενάρης - Δεκέμβρης 1984.
- Παπάζογλου Θάλεια: *Τα κεντήματα στην Καπουτζήδα*, περιοδ. «Λαογραφία» (τόμ. 12ος), Θεσσαλονίκη 1948.
- Παπαθανάση - Μουσιοπούλου Καλ.: *Λαογραφικά Θράκης Α'*, Αθήνα 1979.
- Παπαθανασόπουλος Θανάσης: *Γλωσσάρι Ρομηλιώτικης ντοπιολαλιάς*, εκδ. «Θουκυ-δίδης», Αθήνα 1982.
- Παπαντωνίου Ιωάννα: *Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας παραδοσιακής φορεσιάς*, περιοδ. «Εθνογραφία», τόμ. 1ος, (Αθήνα) 1978.
- Παπαποστόλου Τάσος: *Η γλώσσα Αιδηψού - Ιστιαίας*, δημοσ. στο ΙΣΤ' τόμ. του «Αρ-χείου Ευβοϊκών Μελετών» και άναυτο.
- Παπαχριστοδούλου Ι. Χριστόδουλος: *Λεξικογραφικά και λαογραφικά Ρόδου*, Αθήνα 1969.
- Του ίδιου: *Λαογραφικά Σύμμεικτα Ρόδου*, τόμ. Β', Αθήναι 1964.
- Παπαρρηγόπουλος Πάνος: *Λαογραφικά Καλαβρύτων*, Β' έκδοση, Αθήνα 1979.
- Σακελλαρίδης Μ. Γαβριήλ: *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χω-ριού Νικιά ή Νικειά της Νισύρου*, δημοσ. στα «Νισυριακά», τόμ. 8ος, Αθήνα 1982).
- Σακελλαρίδης Οδ. Κώστας: *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*, εκδ. Εταιρείας Νι-συριακών Μελετών, Αθήναι 1983.
- Του ίδιου: *Το νισύρικο δημοτικό τραγούδι*, εκδ. Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, Αθήνα 1965.
- Σάμψων Αδαμάντιος: *Η λαϊκή τέχνη της Σιοπέλου και Αλοννήσου*, Αθήνα 1976.
- Σταθάκη - Κούμαρη Ροδούλα: *Οι υφαντές πατανίες της Κρήτης*, περιοδ. «Φιλολογική Πρωτοχρονιά», Αθήνα 1968.
- Της ίδιας: *Ιστορικά πρόσωπα και θέματα σε χειροτεχνήματα της Κρήτης*, περιοδ. Ιστο-ρία, τεύχος 112, Αθήνα 1977.
- Της ίδιας: *Η υφαντική στην Κρήτη άλλοτε και τώρα*, εφημ. «Τα χρονικά Κισάμου και Σελίνου», έτος 11ο, αρ. φύλλ. 123, Δεκέμβριος 1981.
- Σταμέλος Δημήτρης: *Νεοελληνική λαϊκή τέχνη*, Α' έκδ. «Αλκαίος» (1975), Β' έκδ. βι-βλιοπωλείο της «Εστίας» (1982), Αθήνα.

- Σταμπεδάκη - Καρπούζου Σοφία: *Αι διακοσμητικά βελοναί και το κέντημα*, «Θησαυρός εις τον κόσμον των γυναικών», Αθήναι 1973.
- Τόσκα - Κάμπα Σούλα: *Λαογραφικά Αργιθέας Θεσσαλικών Αγράφων*, Αθήνα 1981.
- Ταρσούλη Αθηνά: *Δωδεκάνησα*, τόμ. Γ', εκδ. «Άλφα» Ι. Μ. Σκαζίκη, Αθήνα (1950).
- Φλωράκης Ε. Αλέκος: *Τήνος, λαϊκός πολιτισμός*, έκδ. Ελληνικό βιβλίο, Αθήνα 1971.
- Χανιώτης Βάσος: *Ελληνικός Λαϊκός πολιτισμός. Κάρπαθος*, Αθήνα 1963.
- Χατζημιχάλη Αγγελική: *Ηπειρωτική Λαϊκή τέχνη*, «Ηπειρωτικά Χρονικά», εν Ιωαννίνοις 1930, τ. 5.
- Της ίδιας: *Ο ζωικός μας κόσμος στη λαϊκή έμπνευση*, περιοδ. «Ερυθρός Σταυρός Νεότητος», τεύχ. 1, Αθήνα 1934.
- Της ίδιας: *Ο δικέφαλος αετός ως διακοσμητικό θέμα*, Λεξικό Ελευθερουδάκη, τόμ. 5, Αθήνα 1930.
- Χατζηφώτης Μ. Ι.: *Ο λαϊκός πολιτισμός του Καστελλορίζου*, έκδ. Συνδέσμου Απανταχού Καστελλοριζίων «Ο Αγ. Κωνσταντίνος», Αθήνα (1982).

Σ.Σ. Οι φωτογραφίες και τα σχέδια ανήκουν στον ίδιο τον συγγραφέα.

Η Νίσυρος από το 1650 μέχρι το 1718 (κατά τον Κορονέλλι).

ΓΑΒΡΙΗΛ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ

ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ ΚΑΙ ΦΡΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΑ ΝΙΚΙΑ ΝΙΣΥΡΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ως Νικιάτης πού 'ζησα τα περισσότερα χρόνια της ζωής μου χωριό μου και ως δάσκαλος που το υπηρέτησα με αφοσίωση, κατάφερα να συγκεντρώσω αρκετό λαογραφικό υλικό.

Με τη βοήθεια της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών μπόρεσα να το δημοσιεύσω στον όγδοο τόμο με τον τίτλο «Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού μου Νικιά ή Νικιά της Νισύρου». 'Αφησα όμως έξω από την εργασία μου αυτή, τις παροιμίες του χωριού μου.

Η αγάπη κι η εργατικότητα του Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη για τους λαογραφικούς Θεσαυρούς της Νισύρου φανερώθηκε ξανά με το βιβλίο του «Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο». Τον ευχαριστώ γιατί με την εργασία του αυτή μ' εβοήθησε ν' ακολουθήσω σωστή λημματολογική μέθοδο στη διατύπωση και ταξινόμηση των δικών μου παροιμιών.

Διάβασα μια - μια τις 2315 παροιμίες και φράσεις του βιβλίου και για να μπορέσω να δημοσιεύσω τις δικές μου Νικιάτικες παροιμίες, έκαμα αναγκαστικά μια σύντομη συγκριτική έρευνα. Διεπίστωσα ότι πολλές, ίσως οι περισσότερες απ' αυτές λέγονταν ή ακούονταν και στα Νικιά όπως και στο Μανδράκι. Ξεχώρισα λοιπόν από την δική μου προσωπική συλλογή 163 παροιμίες ή παροιμακές φράσεις και τις παρουσιάζω σήμερα σαν παραλλαγές εκείνων του Κ.Ο. Σακελλαρίδη, ενώ μόνο λίγες απ' αυτές έχουν ειδικά γνωρίσματα στην έννοια ή τη διατύπωση: έχουν δηλαδή το δικό τους τοπικό χρώμα, λέγονται όμως στις ίδιες περιπτώσεις, όπως και στο Μανδράκι. Κάνω 30 παραπομπές και υποσημειώσεις, καθώς και ευρετήριο λέξεων, σύμφωνα με τις οδηγίες ειδικών επιστημόνων.

Θέλω ακόμα να ευχαριστήσω τους κ. κ. Γεώργιο Αικατερινίδη και Νικόλαο Κοντοσόπουλο του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της

Ακαδημίας Αθηνών, καθώς και τον γλωσσολόγο κ. Τάσο Καραναστάση, που μου προσέφεραν πολύτιμη βοήθεια στη λύση μερικών προβλημάτων λημμα-
τολογίας, ορθογραφίας και φωνητικής διατύπωσης.

Γ.Μ.Σ.

αβγκό

1. *Αβγκό 'ναι 'α το ρουφίξομε;*
Σωστή εκτίμηση ενός έργου που ούτε εύκολο ούτε απλό είναι.

αγαπητικιά

2. *Ο που 'χει δυο 'γαπητικιές έχει περισ-σια χ-χάρη.*
Για τον επιτήδειο που φροντίζει να τα έχει μ' όλους καλά.

αγαπώ

3. *Απού μακρυνά ν' αγαπιούμαστε.*
'Όταν δεν θέλουμε άμεση επαφή με ορισμένα πρόσωπα.

άγκαθας

4. *Σκαλών-νει σα don άγκαθθα.*
Λέγεται για τον πολυπράγμονα που βρίσκεται πάντοτε μπλεγμένος σε κάθε υπόθεση.

άδειος

5. *Ρίχνει άδεια να πιάσει γιομάτα.*
Λέγεται όταν κάποιος με υπονοούμενα ή αθώες ερωτήσεις προσπαθεί ν' αποσπάσει ένα μυστικό ή μια ενδιαφέρουσα πληροφορία.

'Αδης

6. *Ποσ' άδικα στον 'Αδη...*
Λέγεται σε περίπτωση κατάφορης αδικίας σε βάρος κάποιου.

αέρας

7. *Επήρεν η πορδή του αέρα.*
Για το νέο και άπειρο που θέλει να κάμει επίδειξη γνώσεων.

Άης Γιάννης

8. Έκαμε δον Άη Γιάννη κάμπο.

Λέγεται για όποιον μεγαλοποιεί τις επιτυχίες του, για τις οποίες άλλωστε καμιά προσπάθεια ή κόπο κατέβαλε. Ο Άης Γιάννης, το υψηλότερο βουνό της περιφέρειας των Νικιών και δεύτερο σε ύψος μετά το Διαβάτη, Νισύριο βουνό, έχει στην κορυφή του ένα σχετικά μεγάλο πλάτωμα. Έτσι συσχετίζεται η περιαιτολογία με το πλάτωμα αυτό για το οποίο φυσικά κανένας δεν εκοπίασε εφ' όσον είναι και αυτό έργο της φύσης.

(Από τη συλλογή του παλαιίμαχου δασκάλου Δημ. Γ. Ασφενδιανού).

Άης Λάζαρος

9. Μη μ-μου ψάλ-λεις τον Άη Λάζαρο.

Λέγεται σε όποιον λέει φλυαρίες ή αοριστολογίες.

αίμα

10. Σιγά τα αίματα.¹

Έκφραση ειρωνείας και δυσπιστίας σε όποιον περιαιτολογεί για συνήθως φανταστικά κατορθώματα.

ακολουθώ

11. Ούλ-λα τον βασιλιά' κλουθούσι.

Λέγεται σε περίπτωση μιας αλληλουχίας γεγονότων ευχαρίστων ή δυσαρέστων.

άλλος

12. Άλλοι κάμνουσι γι άλλοι βρίσκουσι.²

Για όσους βρίσκουν έτοιμα αγαθά από κληρονομιά ή προίκα.

1. Βλ. Κώστα Οδ. Σακελλαρίδη: *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*, εκδ. Εταιρ. Νισυριακών Μελετών, Αθήναι 1983, αρ. παροιμ. 1835, και για συντομογραφία Κ.Ο.Σ. Παροιμ. στις παρακάτω παραπομπές.

2. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 127.

αλισβερήσι

13. (Δ)εθ-θέλω τ' αλισβερήσι³ δου.
Δεν θέλουμε δοσοληψίες με πρόσωπα ανεπιθύμητα.

αμαρτία

14. Αμαρτίες που τις έχω...
Έκφραση αγανάκτησης όταν μας απασχολούν προβλήματα άλλων.

Αμμούδια

15. Που πας Βλάχκαλη⁴; στ' Αμούδια.⁵
Παροιμιώδης έκφραση για όποιον πηγαίνει συχνά στο ίδιο μέρος, όπως ο Μανώλης ο Βλάχκαλης συνήθιζε να πηγαίνει στ' Αμμούδια.

άνθρωπος

16. Άθ-θρωπος αχάϊρεντος.⁶
Για όποιον δεν προσφέρει τίποτα το ουσιώδες, τίποτα το καλό.
17. Άθ-θρωπος αμολυτός.⁷
Για όποιον δεν έχει φραγμό στα λόγια και στις πράξεις του.
18. Άθ-θρώπω βρέπει και το βιός.
Τα πλούτη να βρίσκονται σε χέρια ικανά και άξια.

άντρας

19. Άντρα θ-θέλω, τώρα το θ-θέλω.
Για τον ανυπόμονο, τον χωρίς αυτοσυγκράτηση άνθρωπο.

από

20. Από τον Άη Λάζαρο και στη φ-Φανερωμένη.
Παρατήρηση σε όποιον αλλάζει σκόπιμα το θέμα της συζήτησης.

αρέσω

21. Σ' αρέσει δε σ-σ' αρέσει.
Όταν δεν έχουμε άλλη εκλογή να κάνουμε.

3. Δοσοληψία (Τουρκ.).

4. Βλάχκαλης: Ο Μανώλης Δ. Ορφανόπουλος, παλιός «νοικοκύρης» στα Νικιά.

5. Τοπωνύμιο αγροτικής περιφέρειας στα Νικιά, όπου ο Βλάχκαλης είχε ένα μεγάλο κτήμα.

6. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 195.

7. Χωρίς κανένα φραγμό.

άρματα

22. *Τ' άρματα παινού δο στρατιώτη.*

Για το πόσο συμβάλλουν τα εργαλεία για να γίνει μια καλή δουλειά και παράπονο όταν μας λείπουν τα μέσα.

άχερα

23. *Μένω υπόχρεως μια σακ-κούλ-λαν άχερα.*

Ειρωνική έκφραση για την υποχρέωση που απαιτούν να τους έχουμε για μιαν ασήμαντη ή μηδαμινή εξυπηρέτηση.

βάλ-λω

24. *Βάλ-λω του μέσα του κι απ' όξω του.*

Αγανακτώ, διαμαρτύρομαι για κάποιον που μ' έβλαψε ή με λόγια ή με έργα.

25. *'Εβαλα γάζα⁸ στο λ-λαιμό μου.*

Ανέλαβα μεγάλη ευθύνη για λογαριασμό άλλου προσώπου.

βλέπω

26. *(Θ)α σε 'δω θέλει.*

Λέμε σε όποιον ισχυρίζεται ότι είναι ικανός για ένα πολύ δύσκολο έργο.

βόδι

27. *Λάλει Μανόλη βόδια.*

Για τον αφελή, τον μωρόπιστο, τον ανόητο άνθρωπο.

28. *Μεσ' στου βοδιού το γώλο.*

Για τον κρυψώνα που κανείς δεν ημπορεί ν' ανακαλύψει.

29. *Σα da βόδια.*

Όταν ενεργούμε απρόσεκτα, χωρίς σκέψη.

βάσανο

30. *'ε βα gi αλλού τα βάσανα.*

Παράπονο όταν όλα τα προβλήματα συσσωρεύονται σ' εμάς.

8. Βρόγχος (ο).

βουνά

31. *Επήρα da βουνά φωτιά.*
Όταν κάποιος θυμώνει πολύ και προμηνύεται καυγάς.

βρίσκω

32. *Απ' αλ-λού να τα βρεις.*
Λέγεται σαν εκτόνωση, όταν δεν θέλουμε ή δεν ημπορούμε να ανταποδώσουμε σε κάποιο το κακό που μας έκαμε.
33. *Ήβραμε γαι δουλειά...*
Έκφραση δυσαρέσκειας για ένα ανεπιθύμητο μπλέξιμο.

γάδαρος

34. *Ο γάδαρος με το πείσμα δου.*
Σύγκριση του επίμονου, του πεισματάρη με το συμπαθητικό τετράποδο.
35. *Εβάλα do γάδαρο μεσ' στο Μαρούλ-λι^{8α} για να τρώει χόρτα κι αυτός έκοψεν όξω τις Δραούνες⁹ για να τρώει αγκάτθους.*
Αναφέρεται για όποιον ενώ έχει δρομολογηθεί σε μια καλή δουλειά, την αφήνει για να βρει άλλη και συνήθως αποτυγχάνει.

γαμπρός

36. *Σα δεν έρτει δεύτερος γαμπρός ο πρώτος 'εν βαινιέται.*
Λέγεται όταν μια διάδοχος κατάσταση δεν είναι καθόλου καλύτερη από την προηγούμενη.
37. *Γαμπροί κωλοκαλτσάτοι.*
Άτομα χωρίς ικανότητες για ν' αναλάβουν σοβαρές ευθύνες.

γειτόνισσα

38. *Θωρώντας τη γειτόνισσα.*
Αναφέρεται για την συνειρσιά, την μίμηση των γυναικών.

γελώ

39. *'ε μ-με γελά η γούλ-λα μον.*
Όταν είμαστε εγκρατείς σε κάθε είδους πειρασμό.

8α. Τοπώνυμο αγροτικής περιφέρειας κοντά στα Νικιά.

9. Τοπώνυμο αγροτικής περιφέρειας λίγο μακριά από τα Νικιά.

γη

40. Όσον η γης αφού τον ουρανό.

Μέτρο σύγκρισης της διαφοράς ανθρώπων, πραγμάτων και καταστάσεων μεταξύ τους.

γριά

41. Έδιν-να δης γριάς ένα γρόσι να χορέψει κι' εν ήθελε, έδιν-να δης δέκα ν' αφήσει το χο-ρό κι' εν τον έφην-νε.

Ενώ στην αρχή αρνιούμαστε μια προσφορά, κατόπιν αλλάζουμε γνώμη και κάποτε ξεπερνούμε τα όρια της λογικής.

γυρίζω

42. Ω κυρά Καπινωτή, γύρισε κι από τ' άλλ' αντί.

Σύσταση σε κάποιον να μας ακούει, να μας προσέχει όταν του λέμε κάτι.

διάβολος

43. Κι οι διαόλοι του βοηθούσιν αυτοunuού.

Για όποιον προοδεύει, συνήθως με ανέντιμα μέσα.

δικός (μου)

44. Και τον ειδικό μ-μου γάμο, μοναχός μου'α το γάμω.

Έχουμε την αυτοπεποίθηση ότι μόνοι μας θα κάνουμε όλες τις δουλειές μας, χωρίς να χρειασθούμε την βοήθεια κανενός.

δίνω

45. Ητα γαι-έδωκε δου και.

Αναφέρεται στη χειροτέρευση μιας κακής ήδη κατάστασης.

δύο

46. Οι δυο τον ένα πιάν-νου δο κι οι τρεις καταπονούδο.¹⁰

Αναφέρεται για τα καλά αποτελέσματα της συνεργατικότητας.

ενάντια

47. (Δ)εν έρχομαι στα ενάντια.

Δεν συμβιβάζομαστε με πράξεις αντίθετες με το δίκαιο και με την ηθική.

10. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 692 και 1955.

έξω

48. *Όξω τον Απέρατο.*¹¹

Λέγεται για κάθε πρόσωπο αντιπαθητικό και ανεπιθύμητο.

Εφτερουδιάρης

49. *Μέσα τον Εφτερουδιάρη.*¹²

Χαρακτηρισμός κάθε άχρηστου που πρέπει να πεταχτεί.

ζωή

50. *Ζωή στα ζεμπίλια σου, κακόμοιρε.*

Ειρωνική έκφραση για όποιον κάμνει σχέδια απραγματοποίησητα.

ζωντανός

51. *Ζωντανός κα(η)μός.*

Λέγεται σε θλιβερές περιστάσεις της ζωής: παραστρατήματα των παιδιών, αθεράπευτες αρρώστειες κ.τ.λ.

ήλιος

52. *As λάμπ' εμένα ο ήλιος μου, as είν' gai μακριά μου.*

Ευχή της Μάνας ή της συζύγου για τους ξενητεμένους τους.

Θεός

53. *Απού το θ-Θεό να τα 'βρεις.*

Στο Θεό παραπέμπουμε όποιον μας έβλαψε, ή όποιον μας ωφέλησε.

54. *Ο Θεός 'εν είν' Αρβανίτης.*

Δεν είναι «ξένος» ο Θεός, μας ξέρει όλους και ανάλογα θα μας τιμωρήσει ή θα μας ανταμείψει.

55. *Ο Θεός να μη μ-μας συνερίζεται.*

Επίκληση στο Θεό να «μη μνησθεί των αμαρτιών ημών».

56. *Ο Θεός να σου βάλει γνώση.*

Ευχή στον απρόσεχτο, στον άπειρο, στο φταίχτη.

11. Τοπωνύμιο αγροτικής περιφέρειας μακριά από τα Νικιά, στη ράχη ενός ανεμόδαρτου κάβου όπου άφηναν τους γέρικους γαϊδάρους.

12. Τοπωνύμιο περιφέρειας στο Β' μέρος των Νικιών, ο σκουπιδότοπος.

57. Το θ-Θεό κάνας 'εν τον είδε.

Μόνοι μας πρέπει να σκεφτόμαστε λογικά και να δίνουμε λύση στα προβλήματά μας.

ίσιο

58. Βάστα τον ίσιο δρόμο.

Συμβουλή στους νέους να μην παραστρατούν.

καθίζω

59. Κάτσε το γώλο σ-σου.

Παραίνεση σε όποιον ασχολείται με έργο ανώτερο των δυνάμεών του.

καίω

60. Μη γάφεις χείλη και καείς.

Να μη βλάπτουμεν άλλους, γιατί θα μας βλάψουν κι εμάς.

κατάρα

61. Ο που 'χει κατάρα γονική το μ-Μα να βλέπει χοίρους.

Τον Μάιο στη Νίσυρο ήταν προβληματική η φύλαξη των αγροτικών ζώων, προ πάντων των χοίρων με τα θερίσματα και τ' αλώνια.

62. Οι κατάρες αγαπού δο νοικοκύρη δω.

Να μη λέμε κατάρες γιατί συχνά γυρνούν σ' εμάς.

κατουρώ

63. Κάλλιο να σε δου γατουρημένο παρά να σε δου να κατουράς.

Να έχουμε ανεπτυγμένο το αίσθημα της «αιδούς».

64. Ο που 'γαπάς κατούρησε κι ο που μισάς χτενίστου.

Για το βαθμό και το μέτρο της οικειότητας με αγαπητά μας πρόσωπα.

κατσίκα

65. Η κατσίκα γιομίξει το μαστέλλο¹³ γάλα και με μια κλωτσιάν η ίδια το χωνώνει.

Κάμνουμε σε κάποιον το καλό και κάποτε με μια άστοχη ενέργειά μας, του προξενούμε μεγάλο κακό.

13. Ο κάδος στον οποίο άρμεγαν οι βοσκοί το γάλα.

κεφάλι

66. Σαν δεν επ-πέσει το 'να γεφάλι, τ' άλλο 'εν σηκών-νεται.
Λέγεται όταν για να επιτύχουμε κάτι γινόμαστε αδίστακτοι και αδιάφοροι αν καταστρέφουμε άλλους για να αναδειχτούμεν εμείς.
67. Ετσεδά να πάει η κεφάλη σου.
Λέγεται σαν εκτόνωση σε κάποιον που μας έκαμε μια μικροζημιά.
68. Ετσεδά να πάει η κεφάλη του Εβραίου.
Λέγεται σαν εκτόνωση όταν μόνοι μας κάμνουμε μια μικροζημιά.

κλάν-νω

69. Για το κλαν-ρί τον δέρνονσι κι αυτός ακόμα κλάν-νει.
Ενώ τιμωρούμε κάποιον για μια κακή πράξη, αυτός εξακολούθει και επιμένει.
70. Πιό καλά σου να κλάν-νεις παρά να μιλάς.¹⁴
Λέγεται σ' όποιον μιλά ανόητα και δεν εννοεί να παύσει.

κόβω

71. Κομ-μένα 'ν τα φτερά μου.
Έκφραση παραπόνου όταν δεν έχουμε τη δύναμη να κάνουμε κάτι το καλό σε δικούς μας ή ξένους.

κοιμούμαι

72. Εκοιμήθηκε γδυμνός κι εξύπνησε ντυμένος, ή
εκοιμήθηκε ντυμένος κι εξύπνησε γδυμνός.
Λέγεται σε περίπτωση ξαφνικού πλουτισμού ή φτώχευσης.
73. Όπου κοιμάται το πρωί παλιά ρούχα τη λ-Λαμπρή.¹⁵
Δεν κάμνουμε αποδοτική εργασία όταν μας αρέσει ο πρωινός ύπνος.

κολοκυθιά

74. Τη γολοκυθιά μου παίζεις,¹⁶
Ζητούμε από τον συνομιλητή μας να μη μας κοροϊδεύει με διάφορες υπεκφυγές.

14. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1326.

15. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 2329.

16. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1580.

κοντός

75. Μη μ-με θωρείς κοντό-κοντό και χαμηλοζωσμένο
εγώ 'χω μεσ' στη βράκα μ-μου το διάολο ζωσμένο.
Λέγεται σαν πρόκληση από τον κάθε κοντό που (όπως οι περισ-
σότεροι) δεν υστερεί σε πονηρία και εξυπνάδα.

κοπριά

76. Θα πά' η κοπριά στο Μαρούλι.
Λέγεται για τη λύση κάθε απλής και εύκολης υπόθεσης. Αφορμή
η εύκολη μετάβαση στο Μαρούλι, που βρίσκεται κοντά στο χωριό.

κόσμος

77. Εγώ, εσύ κι ο κόσμος ούλλος.
Το μυστικό που σε κάποιο εμπιστευθήκαμε, έγινε σ' όλους γνωστό.
78. Ο κόσμος να χαλάσει.
Λέγεται όταν επιμένουμε ανυποχώρητοι σε κάποιο σκοπό.

κουκ-κιά

79. Εφουσκώσα da κουκ-κιά.
Λέγεται για τη νιόπαντρη κοπέλ-λα που δείχνει τα πρώτα σημά-
δια της εγκυμοσύνης.

κότσι

80. 'εν έχω κότσια ή 'εν έχει κότσια.
'Όταν οι δυνάμεις μας δεν είναι αρκετές για την εκτέλεση ενός
έργου.

κουφός

81. Αφός κι αν εκουφάθηκα ή'ρα το σελαμέθι¹⁷ μου.
'Όταν είμαστε κουφοί στα προβλήματα των άλλων, κατά κανόνα
έχουμε την ησυχία μας.

κύμα

82. Απού σαράντα κύμ-ματα το 'πέρασα.
Για τη σχολαστική επεξεργασία μερικών πραγμάτων.

17. Η ησυχία (Τουρκ.).

λέγω

83. *Είπαν τη γόρην (νόφ-φην) όμορφη και περπατά και σειέται.*
Λέγεται όταν εντυπωσιάζεται και κολακεύεται κάποιος από τους επαίνους ή τις κολακειές των άλλων.
84. *Έλε(γ)α κι εγώ ιντά'το.*
Έκφραση απογοήτευσης για πρόσωπα ή πράγματα που επιστεύαμεν ότι είχαν κάποιαν αξία.

λείπω

85. *Ας λείπ' από τη βόρτα μ-μου κι ας είν' γαι στ' αδερφού μου.*
Ευχόμασθε κάθε ανεπιθύμητο να λείπει από 'μας κι ας είναι οπουδήποτε αλλού, ακόμα και σε στενό συγγενή.

λίγο

86. *Απού λ-λι(γ)άκι και παντάκι.*
Να προσφέρουμε το κάθε τι με το μέτρο.

λόγια

87. *Λόγια του αέρα.¹⁸*
Όταν λέγουν λόγια χωρίς σημασία.
88. *Απού'κει που βγκαίν-ν' ο λό(γ)ος βγκαίν-νει κι η ψυχή.*
Για όποιον με λόγια απερίσκεπτα κάμνει μεγάλη ζημιά ή κακό.

λωλός

89. *Ο λωλ-λός δουλειά (δ)εν είχε και δουλειάν εγύρευγκε:*
Για τον απερίσκεπτο που χωρίς λόγο ή συμφέρο μπλέκεται σε προβληματικές καταστάσεις.
90. *Οι λωλ-λοι φορού γουδούνια,¹⁹*
Ο λωλός γίνεται αντιληπτός με τις πράξεις του, με τα λόγια του.

μαλ-λιά

91. *Μπόλικά μαλ-λιά, μπόλικά γένια.*
Ένδειξη αφθονίας πραγμάτων.

μάνα

92. *Κατά μάνα κατά κύρη 'κάμασι γαι γιό Ζαφείρη.*
Αναφέρεται στα κοινά γνωρίσματα παιδιών και γονιών.

18. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1173.

19. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1193.

93. 'Όσα σου δώσ' η μάνα σου, σα δε σ-σου δώσ' η χέρα σου.

Να είμαστε αυτάρχεις, να μην περιμένουμε βοήθεια από άλλους έστω και από τους στενούς μας συγγενείς.

Μάρτης

94. Το μ-Μάρτη παρ' εργάτη ας είναι γι ακαμάτη.

Αναφέρεται για την καλύτερη απόδοση των εργατών τον Μάρτιο που οι εργάσιμες ώρες είναι περισσότερες (κυρίως για αγροτικές δουλειές).

μ-μάτι

95. Καρφί'ν το μ-μάτι ντου.

Λέγεται για τον άνθρωπο με «τον πονηρόν οφθαλμόν», το βάσκανο μάτι.

96. 'α του πιάσωμε δα μ-μάτια.

Να εξαπατήσουμε κάποιον με μιαν ασήμαντη προσφορά ή υπό-σχεση.

97. Το μ-μάτι δέντρα ξεριζών-νει.

Λέγεται για την καταστρεπτική δύναμη του «πονηρού οφθαλμού».

98. Παρ' τα μ-μάτια μου και δεσ το.

Πρόκληση σε άλλους να δουν κάτι, που δεν τους αρέσει από τη δική μας σκοπιά.

μεγαλώνω

99. Εμεγάλωσεν η επαρχία του.

Επλούτισεν, έγινε σπουδαίος και δεν μας καταδέχεται.

μέλι

100. Αν εκάμνασι κι οι σκατοπαμπούλ-λοι²⁰ μέλι... .

'Όταν οι άνθρωποι χωρίς γνώσεις ή ικανότητες αναλαμβάνουν ένα έργο και κατά κανόνα αποτυγχάνουν.

20. 'Ένα είδος σκαθαριών που προτιμούν τις κοπριές των βοδιών.

μέρμυγκας

101. *Ίντα 'ν ο μέρμυγκας νάναι γαι το ζουμί δου.*

Από μικρά και ασήμαντα πράγματα δεν έχουμε να περιμένουμε ή να ελπίζουμε τίποτα.

μιλώ

102. *Όπου 'εν μιλά τον τρών' οι χοίροι.²¹*

Πρέπει ν' αγωνιζόμαστε για το δίκαιο και το συμφέρο μας. Η αδράνειά μας συντελεί στο να χάνουμε το δίκαιό μας.

μούζα

103. *Τη μ-μούζα δου έχω 'γω...*

Όταν δεν θέλουμε ν' ασχοληθούμε με προβλήματα άλλων.

μούρη

104. *π-Πέφτω με τη μ-μούρη.*

Όταν επιδιδώμαστε με πάθος σ' ένα έργο, σε μια προσπάθεια.

μισώ

105. *Ο που μισά τις πόρτες του, στις ξένες χύν-νει μαύρο δάκρυ.*

Να μην παραμελούμε τις δικές μας δουλειές για να εξυπηρετούμε άλλους, γιατί θα μετανιώσουμε οπωσδήποτε.

106. *Τα μισώ θωρώ.*

Όταν στο άμεσο περιβάλλον μας βλέπουμε κακές και απαράδεκτες συνήθειες ή πράξεις.

μύγα

107. *Η μύια τον έπιασε.²²*

Λέγεται για όποιον θυμώνει με το παραμικρό, εύκολα.

108. *Τον τρών' οι μνίες ή εφά(γ)α δου οι μνίες.*

Για τον πολύ τεμπέλη, τον δυσκίνητο, για τον αδιάφορο που δεν συγκινείται με τίποτα.

21. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1331.

22. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1387.

νίβω

109. *Νίψε χέρι πιάστο.*

Για το πόσο ακριβό και πολύτιμο είναι κάτι. Ακόμα εννοεί και τον καλό τρόπο συμπεριφοράς σε ανώτερα πρόσωπα.

νους

110. *Με το ν-νου σ-σου.*

Σύσταση να μη βιαζόμαστε, να μελετούμε το κάθε τι προσεκτικά.

111. *Με το ν-νου δου κάμνει Λαμπρή.*

Για όποιον κάμνει σχέδια χωρίς να λογαριάζει τις αντιδράσεις των άλλων.

ξεύρω

112. *᾽ε ᾽μ-μ᾽ ἔξερες, ᾽ε μ-μέκονες;*

Λέμε σε όποιον εντυπωσιάζεται με τη δύναμη ή τις ικανότητές μας.

όνομα

113. *Βγκάλε όνομα και π-πέσε κοιμού.²³*

Λέγεται για όποιον έχει αποκτήσει μια καλή φήμη στη δουλειά του (τεχνίτης ή εργάτης) άσχετα αν αυτό είναι σωστό ή όχι.

114. *Πες όνομα να δεις πρόσωπο.*

Λέγεται όταν συμπτωματικά παρουσιάζεται κάποιος για τον οποίο είχαμε συζήτηση.

παίρνω

115. *᾽Άλλοι παίρνονν τα πορδαράκια κι άλλοι παίρνονν τα φλουράκια.*

Παράπονο από συγγενείς που ενώ αυτοί περιποιούνται μέχρι τέλους ένα συγγενή τους, άλλοι πιο επιτήδειοι παίρνονν την κληρονομιά του.

116. *Ἐπήρα των εμ-ματιώ μ-μου ή επήρε δων εμ-ματιώ δου.*

᾽Όταν εμείς ή οι άλλοι παίρνομε ή πήραμε μια λύση απελπισίας.

πάντες

117. *Κάλ-λιο γαλές πάντες²⁴ παρά καλός σύντροφος.*

Λέγεται από το φτωχό, τον ψυχρό υπολογιστή που προτιμά να

23. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1524.

24. Οι ευκατάστατοι συγγενείς που βοηθούν τους φτωχότερους.

βρίσκει καλύτερα υλική και ηθική υποστήριξη παρά μια καλή σύντροφο.

Πάσχα

118. Την μια Πάσχα και την άλλη χάσχα.

Λέγεται όταν την αφθονία των αγαθών διαδέχεται περίοδος στερήσεων.

πεινώ

119. Επείνασεν η Κάρπαθος, ωλίς στα Δωδεκάνησ-σα.

Λέγεται σε ξαφνική πτώχευση ενός μεγαλονοικοκύρη από τον οποίο πολλοί ζούσαν στο χωριό σαν εργάτες, σαν υποτακτικοί του.

πετεινός

120. Είναι στο βετεινό.

Για ότι είναι λίγο και ανεπαρκές, π.χ. τα ν-νερά 'ν εφέτος στο βετεινό, τ' άχερά 'ναι στο βετεινό

πηγαίνω

121. Πάαιν-νε π-πέσε.

Υπόδειξη σε άλλον να μην ασχολείται με τις δουλειές μας.

πλούτη

122. Τα πλούτη μες στα πλούτη.

Λέγεται κυρίως σε περίπτωση γάμου νοικοκυρόπουλου με επίσης νοικοκυροπούλα.

ποντικός

123. Η ποντίκα η Λουλού τα 'χε λέει αλλού.

Για τις κουτσομπόλες που κατηγορούν άλλους για ελαττώματα που πρώτες αυτές έχουν.

ποτάμι

124. Μας πήρε do ποτάμι.

Λέγεται σε περίπτωση αλόγιστης σπατάλης που έχει σαν συνέπεια μεγάλη οικονομική ζημιά ακόμα και καταστροφή.

125. Ο θεός να σε φυλάει απού σιγανό hoτάμι.²⁵

Να είμαστε επιφυλακτικοί σε ενέργειες και πρωτοβουλίες των άλλων όσο κι αυτές φαίνονται αθώες.

25. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1766.

πουλώ

126. *Εγώ στραβών-νω και πουλώ εσύ βλέπε και ᾽γόραζε.*
Προειδοποίηση να είμαστε πολύ προσεκτικοί όταν ψωνίζουμε.

πράγμα

127. *Κάθουπραματάκι μ-μου και λόγια μη μ-μου φέρνεις.*
᾽Όταν δίνουμε «δανεικό» ένα εργαλείο ή ένα σκεύος για διευκόλυνση και συχνά δημιουργούνται προβλήματα.

πρόσωπο

128. *Ποιός βλέπει δυο πρόσωπα και κρίνει μόνο δο ένα.*
Για να έχουμε ολοκληρωμένη αντίληψη για μια υπόθεση, πρέπει να ακούμεν τις απόψεις όλων, έτσι δεν μεροληπτούμε.

ρούχα

129. *Κλαίον δα ρούχα για κορμί και το κορμί για ρούχα.*
Χαρακτηρισμός της αντινομίας που συχνά παρατηρούμε στη ζωή, όταν ο πλούσιος και ανίκανος δεν διαχειρίζεται καλά τα πλούτη ενώ ο πτωχός και ικανός τα στερείται όλα.

ρουθούνι

130. *Μες στο ρουθούνι δου το ᾽βαλεν ο πειρασμός.*
᾽Εκφραση αγανάκτησης όταν δεν μπορούμε να βρούμε κάτι χαμένο.

ρωτώ

131. *Το μη σ-σε μέλ-λει μη ρ-ρωτάς.*
Σύσταση, να μην ενδιαφερόμαστε για ότι δεν μας αφορά.

Σάββατο

132. *Να ᾽ταν η ᾽μέρα Σάββατο γι ας ήταν χίλιες ώρες.*
Ευχή του εργάτη, του μεροκαματιάρη που περιμένει το Σάββατο να πληρωθεί και να ξεκουραστεί.
133. *Επέρασε δο Σάββατο κουλ-λούρα μη γυρεύγκεις . . .*²⁶
Μην περιμένεις να σου δώσουν κάτι όταν πέρασε η προθεσμία, ή όταν δεν υπάρχει πιά.

26. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1813.

σκύλος

134. Όπου κι αν βάει το σκυλ-λί στη μάντρα θα γυρίσει.
Είναι πολύ δύσκολο ν' απαλλαγούμε από ορισμένες συνήθειές μας,
όσο κι αν άλλαξε ο τρόπος ζωής.

135. Ούλ' οι σκύλ-λοι φάαμ-με έλα κι εσύ κακόμοιρε...
Πρόκληση για όποιον επιμένει να μας βλάψει, όπως μας έχουν
βλάψει κι άλλοι πριν απ' αυτό.

στραβός

135. Ό που κάτσει με στραβό ως το βράδυ αλλοιθωρίζει.²⁷
Η κακή συναναστροφή, οι κακές παρέες πάντα βλάπτουν.

στάχτη

137. Έε βιάννει στάχτ'η παρασιτιά του.
Αναφέρεται για όποιον δεν μπορεί να «στερεώσει» σε μια μόνιμη
δουλειά.

συγχωρώ

138. Με συγχωρ' η χάρη σ-σου.
Όταν θέλουμε να διατυπώσουμε τη διαφωνία μας σε κάτι.

τάβλα

139. Όπου τάβλα και μαντήλ-λι.
Για το φίλο των διασκέδασεων που δεν χάνει ευκαιρία για γλέντι.
Για το λεγόμενο «γλεντζέ».

τιμή

140. Τιμού σ-σε οι αθ-θρώποι του σπιτιού, τιμά σε ο κόσμος ούλ-λος.
Η τιμή από την κοινωνία και από το περιβάλλον αρχίζει από
την τιμή που μας έχουν τα μέλη της οικογένειάς μας.

τόπος

141. Ό που μπορεί και ζει στο δόπο δου, στη Βενετιά βεζύρης.
Μακαρίζουμε όποιο μπορεί και ζει στο νησί μας χωρίς να έχει
ανάγκη να ξενητευτεί, συγκρίνοντάς τον με «Βεζύρη στη Βενετιά».

27. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παρσιμ. 1900.

τουρκεύω

142. 'α τουρκέφω, μα να χαρώ τη βίστη μ-μον.

Να παρανομήσω μεν, αλλά να είμαι βέβαιος ότι θα έχω να κερδίσω πολλά πράγματα.

Τούρκος

143. Τούρκο γι α(ν)γκάμεις φίλο, βάστα και κομ-μάτι ξόλο.

Να είμαστε επιφυλακτικοί σε πρόσωπα που δεν μας εμπνέουν εμπιστοσύνη.

τρώγω

144. Απόυ'μπρός σ-σου να τρώς.

Να μην έχουμε αυταπάτες, να δίνουμε προσοχή μόνο σε ότι είναι θετικό και βέβαιο.

145. Φάε και μη βαραφάς.

Να αποφεύγουμε την πλεονεξία.

τσούκ-κα

146. Τσούκ-κα που 'εν τρώμεν απόυ μέσα κάτ' ο πάτος της.

Να μην ενδιαφερόμαστε για τις υποθέσεις των άλλων.

τύχη

147. 'Εχει τύχη β-βοννό.

'Όταν κάποιος γλιτώνει από προβληματικές καταστάσεις με τυχαία περιστατικά.

148. Η τύχη φέρνει και τα μιλούμενα.

Λέγεται όταν οι συζητήσεις (τα μιλούμενα) καταλήξουν σε αίσιο τέλος, π.χ. σε συνοικέσιο.

υστερνός

149. Στερνή μου γνώση να σε 'χα πρώτα... .

'Εκφραση μεταμέλειας για ευκαιρίες που χάσαμε.

φεγγάρι

150. Το φεγγάρι πήρε βόλτα στις αλεφαντούς²⁸ τη βόρτα.

Λέγεται στην εμφάνιση προσφιλούς προσώπου, κυρίως κοριτσιού, στο σπίτι μας.

28. Η υφάντρια που δουλεύει τον αργαλειό.

φίλος

151. *Φίλος επιζήμιος οχθρός ἠμολοϊμένος.*
Ο φίλος που μας βλάπτει πρέπει να θεωρείται εχθρός μας.

φτερά

152. *Ο πού'χαν τα φτερά τα ἔχασαν γι οι κουρούνες τα ἔγοράσαν.*
Λέγεται στις περιπτώσεις που ἄλλοι φτωχαίνουν κι ἄλλοι πλουτίζουν.

χάνω

153. *Τα ταΐξεις χάν-νεις και τα χρουστάς πληρών-νεις.*
Λέγεται όταν προσφέρουμε κολακείες κι εκδουλεύσεις σε κάποιον ισχυρό και στο τέλος ούτε μας βοηθά, ούτε μας εξυπηρετεί.

χέζω

154. *Εχέστηκ' η Φατμά (τουρκ. γυν. όνομα).*
Η εγκατάλειψη κι αποτυχία μιας προσπάθειας, από φόβο.
155. *Κάλ-λιον εκεί που χέζουν παρά εκεί που σκίζουν.*
Συμβουλή ν' αποφεύγουμε κάθε τι που είναι επικίνδυνο και μπορεί να μας βλάψει.

χέρια

156. *Όπου παν τα χέργια μου πά γκαι τα πόδγια μου.*
Να μη διαμοιράζουμε τα ενδιαφέροντά μας, αλλά να τα συγκεντρώνουμε πάντα σε μια κατεύθυνση.

χοίρος

157. *Ξέρ' ο χοίρος τ' είν' δο μέλι;*
Για όποιον δεν είναι σε θέση να εκτιμήσει σωστά την αξία μερικών πραγμάτων.

Χριστός

158. *Εσύ Χριστέ μου τα ἔφερεις, εσύ Χριστέ μου φά'τα.*
Όταν κάποιος θέλει να οικειοποιηθεί κάτι που δόθηκεν μας έκαμε για δώρο.

χώρια

159. *Χώρια τα τσανάκια²⁹ μας.*
Λέγεται όταν θέλουμε να μην έχουμε δοσοληψίες με άλλους ή όταν θέλουμε να διαχωρίζουμε τις ευθύνες μας από άλλους.

29. Τα πήλινα πιάτα.

Ψαργιανοί

160. *Επιάσα μ-με οι Ψαργιανοί ή επιάσα δον οι Ψαργιανοί.*

Συνηθισμένη έκφραση όταν εμείς ή άλλοι είμαστε αποχαυνωμένοι από τη ζέστη του Απριλίου ή του Μαΐου κυρίως και ζητούμε να βρούμε λίγη ανακούφιση στη σκιά ενός δέντρου ή μιας τέντας. Η έκφραση - παροιμία γεννήθηκε από μια παράδοση σύμφωνα με την οποία σε μια παραλία των Νικιών αποβιβάστηκαν κάποτε ζωοκλέφτες, μερικοί από αυτούς που ελυμαίνονταν παλαιότερα τα νησιά μας. Αφού επεσήμαναν μερικά καλά βόδια, έδεσαν χειροπόδαρα τον βοσκό τους σε κάποιο δέντρο και τον εφίμωσαν για να μη ζητά βοήθεια. Στη συνέχεια δε, πήραν τα βόδια κι έφυγαν λέγοντάς του ότι ήσαν Ψαργιανοί, το μόνο που ήξευρε να πει κι αυτός στους συγχωριανούς του που τον απάλλαξαν από τα «δεσμά» του. Έτσι, όταν με τις πρώτες ζέστες μας έπιανε η τεμπελιά κι η αποχαύνωση, αναφερόμαστε στο πάθημα του συγχωριανού μας και παρομοιάζουμε την τεμπελιά μας με τους ... Ψαργιανούς. (Από τη συλλογή του παλαιμάχου Δασκάλου Δημ. Γ. Ασφενδιανού).

ψοφώ

161. *Εψόφισε ο γιάωμα.*

Λέμε για να τονίσουμεν ότι δεν μπορούν πια να μας απατούν ή να μας εκμεταλλεύονται.

ψωμιά

162. *Ψωμιά στο μοναστήρι και καλογέροι μπόλιμοι.*

Για όσους επιμένουν ότι είναι αναντικατάστατοι στη δουλειά τους (σαν εργάτες ή σαν τεχνίτες).

ωφελώ

163. *Ο που 'φελά παντού 'φελά, ας είναι γαι Νικιάτης.³⁰*

Άσχετα με τη δύναμή μας ή την ταπεινή μας καταγωγή, μπορούμε κι εμείς να είμαστε χρήσιμοι κι ωφέλιμοι.

30. Βλ. Κ. Ο. Σ.: Παροιμ. 1355.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΛΕΞΕΩΝ

Στο ευρετήριο αυτό ευρίσκονται όλες οι λέξεις των παροιμιών και των φράσεων με αλφαβητική σειρά, εκτός από τις αντωνυμίες, τις προθέσεις και τα μόρια.

Οι αριθμοί που συνοδεύουν την κάθε λέξη του ευρετηρίου, παραπέμπουν στους αριθμούς των παροιμιών και των φράσεων και όχι στη σελίδα.

A

αγαπητικά 2
αγαπώ 3, 63, 65
Άγιος (άης) 8, 9, 19
άγκαθας 4, 35
αγοράζω 126, 152
αδελφός 85
άδειος 5
Άδης 6
άδικος 6
αέρας 7, 87
αίμα 10
ακαμάτης 94
ακολουθώ 11
ακόμα 71
ακούω (κούω) 112
αλεφαντού 150
αλισβερήσι 13
άλλη 118
αλλοιθωρίζω 136
άλλος 12, 42, 66
αλλού 30, 32, 123
Αμμούδια 15
αμολυτός 17
άνθρωπος 16, 17, 18, 140
άντρας 19
Απέρατος 50
Αρβανίτης 54
αρέσω 21
άρματα 22

αυγό (αβγκό) 1
αυτί 42
αυτός 69
αφήνω 41
αχαίρευτος 16
άχερα 23

B

βάλλω 24, 25, 56, 130
βάσανο 30
βασιλιάς 11
βγαίνω 83, 88
βγάλω 113
Βεζύρης 141
Βενετιά 141
βιός 18
βλέπω 26, 57, 61, 98, 114, 128
βόδι 27, 28, 29
βοηθώ 45
βόλιτα 149
βουνά 31, 147
βράδυ 136
βράκα 75

Γ

γάδαρος 35, 34
γάζα 25
γάμος 44
γαμπρός 36, 37
γελώ 39

γεμάτα (γιομάτα) 5
γεμίζω (γιομίζω) 65
γειτόνισσα 38
γένια 91
γη 38
γιάωμα 161
γνώση 56
γονική 61
γούλλα 39
γριά 41
γρόσι 41
γυμνός (γδυμένος) 72
γυρεύω 89, 133
γυρίζω 42, 134

Δ

δάκρυ 106
δέκα 41
δέντρα 100
δέρων 69
δεύτερος 36
διάβολος 43, 75
δικός (εδικός) 44
δίνω 41, 44, 93
δουλειά 89
Δραούνες 35
δρόμος 58
δύο 45, 128
Δωδεκάνησα 119

Ε

Εβραίος 68
είμαι 54, 85, 94, 101, 120, 132, 163
εμένα 52
εμπρός (μπρος) 144
ένα 45, 128
ενάντια 47
έξω (όξω) 24, 48
επαινών (παινών) 22
επαρχία 99
επιζήμιος 151
εργάτης 94
έρχομαι (έρκομαι) 36, 47
ερωτώ (ρωτώ) 131
έτσι (ετσεδά) 67

ευρίσκω (βρίσκω) 12, 33, 32, 53, 81
Εφτερουδιάρης 49
εχθρός (οχθρός) 151
έχω 2, 14, 61, 75, 80, 89, 103, 158

Z

Ζαφείρης 92
ζεμπιλια, 50
ζουμί 101
ζω 141
ζωή 50
ζωντανός 51
ζωσμένος 75

H

ήλιος 52
ημέρα 132
Θ
θέλω 13, 19, 27, 41, 43
Θεός 53, 54, 64, 56, 57, 124

I

ίδιο 58

K

καθίζω 59, 136
κάθομαι 127
καημός (καμός) 51
καίω 60
κακόμοιρος 50, 135
καλά 70
καλές 119
κάλιο 63, 155
καλόγεροι 162
καλός 117
κάμνω 8, 12, 44, 92, 100, 111
κάμπος 8
κανένας (κάννας) 57
Καπινωτή 42
Κάρπαθος 119
καταπονών 45
κατάρρα 61, 62
κατουρημένος 63
κατουρώ 63, 64
κατσικά 65
κεφάλι 66, 67, 68

κλαίω 129
κλαννί 69
κλάννω 69, 70
κλωτσιά 65
κόβω 71
κοιμούμαι 72, 73, 113
κολοκυθιά 74
κομμάτι 143
κομμένα 71
κοντός 75
κοπριά 76
κόρη 83
κορμί 129
κόσμος 77, 78, 140
κότσι 80
κουδούνια 90
κουλλούρα 133
κουρούνα 152
κουφός 81
κουφαίνομαι 81
κόφτω 35
κρίνω 128
κύμα 82
κυρά 42
κύρης 92
κωλοκαλτσάτος 37
κώλος 28, 59

Λ

Λάζαρος 9, 20
λαίμος 25
λάμπω 52
Λαμπρή 73, 111
λέγω 83, 84
λείπω 85
λιγάκι 86
λίγο 86
λόγια 87
λόγος 88
Λουλού 123
λωλός 89, 90

Μ

Μάης 61
μακριά 3, 52
μαλλιά 91
μάννα 92, 93

μαντήλι 139
μάντρα (μάντρα) 134
Μανόλης 27, 41
Μαρούλι 35, 76
Μάρτης 97
μαστέλλο 65
μάτι 95, 96, 97, 98
μάτια (εμματαίω) 95, 96, 97, 98, 117
μαύρο 105, 115
μεγαλώνω 99
μέλι 100, 155
μέλλει 131
μένω 23
μέρμυγκας 101
μέσα 24, 28, 49, 75, 130, 146
μέση 41
μιλούμενα 148
μιλώ 70, 102
μισώ 64, 106, 105
μοναστήρι 162
μοναχός 44
μούζα 103
μούρη 104
μπόλιχα 91
μπόλικοι 162
μπορώ 141
μυία 43, 107, 108

Ν

νίβω 109
Νικιάτης 163
νοικοκύρης 62
νους 110, 111
ντυμένος 72
νύμφη (νύφφη) 83

Ξ

Ξεριζώνω 97
Ξέρω 112
ξύλο 143
ξυπνώ 72

Ο

όλα (ούλλα) 11
όλος (ούλλος) 77, 134, 140
ομιλώ (μιλώ) 102

ομολογημένος (μολοϊμένος) 151
όνομα 113, 114
όσο 40
οχτρός 151
ουρανός 40

Π

παινώ 22
παίζω 74
παίρνω 7, 31, 94, 115, 116, 124
παλιά 73
παντάκι 86
πάντες 117
παραστιά 137
Πάσχα 118
πάτος 146
πειρασμός 130
πεινώ 119
παίρνω 116, 124
περνάω 82, 133
περπατώ 83
πετεινός 120
πέφτω 66, 121
πηγαίνω 15, 67, 68, 76, 121, 134, 156
πιάννω 5, 45, 96, 109, 137, 160
πληρώνω 153
πλούτη 122
πίστη 142
ποδάρι 43
ποντικός 123
πόδια 156
πορδαράκια 115
πορδή 7
πόρτα 85, 105
ποτάμι 124, 125
πουλώ 126
πράγμα 127
πραματάκι 127
πρέπει 18
πρόσωπο 114, 128
πρωί 73
πρώτα 149
πρώτος 36

P

ρίχνω 5
ρουθούνι 130

ρουφά 1
ρούχα 73, 129
ρωτά 131

Σ

Σάββατο 132, 133
σακκούλα 23
σαράντα 82
σειόμαι (σειέται) 83
σελαμέθι 82
σηλώνομαι 66
σιγά 10
σιγανό 125
σκατοπαμπούλοι 100
σκίζω 155
σκύλος 134, 135
σπίτι 140
στάχτη 137
στερνή 149
στραβός 136
στραβώνω 126
στρατιώτης 22
συνερίζομαι 55
συγχωρώ 138
σύντροφος 117

T

ταίζω 153
τάβλα 139
τιμώ 140
τόπος 141
τουρκεύω 142
Τούρκος 143
τρεις 45
τρώγω 135, 144, 145, 146, 158
τσανάκια 159
τσούκα 146
τύχη 147, 148

Υ

υπόχρεος 23
υστερινά 149

Φ

Φανερωμένη 20
Φατμά 154

φεγγάρι 150
φέρνω 158
φίλος 143, 151
φλουράκια 115
φορώ 90
φουσκώνω 79
φτερά 71, 152
φτερό 43, 71
φυλάω 125
φωτιά 31

X

χαλώ 77
χαμηλοζωσμένος 75
χάνω 152, 153
χάρη 138
χαρώ 142
χάσκα 118
χέζω 154, 155
χείλη 60
χέρι (χέρα) 93, 109

χέρια 156
χίλιες 132
χοίρος 61, 102, 157
χορεύω 41
χορός 41
χρωστώ (χρουστώ) 153
Χριστός 158
χτενίζομαι 64
χύνω (χυνώνω) 65, 105
χώρια 159

Ψ

Ψαργιανοί 160
ψοφά 161
ψυχή 88
ψωμιά 162

Ω

ωλίσ 119
ώρες 132
ωφελώ (φελώ) 163

ΓΙΑΝΝΗ ΣΠ. ΚΟΥΡΟΥΝΗ

ΓΕΝΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΕΣ ΣΤΟ ΤΥΠΙΚΟ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΝΙΣΥΡΙΑΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Γιάννης Κουρούνης, κλασικός φιλόλογος με ειδικές σπουδές γλωσσολογίας στην Ιταλία, ήταν ο αρμόδιος για να γράφει τη «Φωνητική του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου» που δημοσιεύτηκε στον όγδοο τόμο των «Νισυριακών». Γεννημένος στη Νίσυρο και μεγαλωμένος με τα φωνητικά ακούσματα της παιδικής του ηλικίας κατάφερε να μας παρουσιάσει την πρώτη λεπτομερή μελέτη γύρω από τα φωνητικά φαινόμενα του ιδιώματος. Στη μελέτη εκείνη περιορίστηκε να καταγράψει ένα μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων που θα μπορούσαν να συμβάλουν στην εξήγηση του τόνου που είναι χαρακτηριστικός στα ιδιωματικά φωνήματα της νισύρης λαλιάς.

Φάνηκε ακόμη πως τα φωνητικά φαινόμενα του ιδιώματος σε σύγκριση με εκείνα των άλλων νησιών του Ν. Αιγαίου είναι λίγα. Πιο συχνά παρατηρούνται τα φαινόμενα που συμβαίνουν στις μεταβολές των συμφώνων. Πολλές αλλοιώσεις παρουσιάζονται στα τελικά φωνήεντα. Γίνονται πολλοί υπαινιγμοί στα μορφολογικά φαινόμενα και δίνεται κάποια εξήγηση στις συναντήσεις των φωνηέντων οι οποίες καταλήγουν στην αλλαγή ή στο χάσιμο των τελευταίων. Έτσι δικαιολογείται η συχνή συναίρεση, η συνίζηση και η κράση που παρατηρούνται στο γραπτό και κυρίως στον προφορικό λόγο.

Η δεύτερη εργασία που δημοσιεύεται σήμερα στον ένατο τόμο των «Νισυριακών» έχει τον τίτλο «Γενικές γραμμές στο τυπικό του γλωσσικού νισυριακού ιδιώματος» και είναι προέκταση και συμπλήρωση της πρώτης.

Αρχική πρόθεση του συγγραφέα ήταν να γράφει τη «Νισύρικη Γραμματική». Όμως ένα τέτοιο εγχείρημα χρειάζεται πλούσια συλλογή γλωσσικού υλικού, εξακρίβωση της γνησιότητάς του, συστηματοποίηση και κατάταξη των λέξεων για να φανεί η ιδιαιτερότητα του φθογγολογικού, του τυπικού και του συντακτικού ακόμη μέρους της γλώσσας. Οι δημοσιευμένες εργασίες στο νισύρικο ιδίωμα δεν έδιναν την αληθινή εικόνα του, ώστε να αποτελέσουν έγκυρες πηγές. Έπειτα, για να γραφτεί μια «Γραμματική» χρειάζονται σίγουρα κείμενα, που έλειπαν τελείως. Ο συγγραφέας στηρίχτηκε αποκλειστικά σε λίγα κείμενα που είχε μαζέψει στα 1934, όταν ετοίμαζε τη μελέτη του για την ειδίκευσή του στη γλωσσολογία. Στα δημοσιευμένα νισύρικά κείμενα από ευσυνειδήτους Νισύριους, όχι όμως και ειδικούς, έβρισκε αρκετές αβλεψίες και τις διόρθωνε. Όμως δεν τις υπογράμμισε, επειδή περιορίστηκε να δώσει μόνον τον αληθινό τύπο του φθόγγου.

Αναφέρεται στους τρεις διαφορετικούς τρόπους από τους οποίους διαμορφώθηκε το νισύρικο ιδίωμα και τους διακρίνει ως προς την καταγωγή, τον τρόπο του σχηματισμού και τη σημασία τους. Έτσι προχωρεί στην εξέταση των λέξεων που αποτελούνται από τρία στρώματα: Από λέξεις αρχαίες, από λέξεις προελληνικές και τέλος, από λόγιες και λαϊκές ή από ξένες ή από ξένες ελληνικής καταγωγής.

Οι ξένες λέξεις που παρεισέφεραν στο νισύρικο λόγο είναι σήμερα ζωντανό και πλούσιο στοιχείο του.

Ερευνάται με σύντομο τρόπο η καταγωγή τους και γίνεται σύντομη αναφορά στην προσαρμογή τους στο νέο γλωσσικό πλαίσιο. Πολλές λέξεις, χωρίς ν' αλλοιώνουν τη γνήσια καταγωγή τους και το γενικό τόνο της ομιλίας, δίνουν συμπληρωματική γραφικότητα στον προφορικό λόγο και εννοιολογική πληρότητα στο γραπτό, ενώ παρουσιάζουν καταπληκτική δύναμη προσαρμογής στο νισύρικο ιδίωμα, από το οποίο αφομοιώνονται.

Τώρα ο συγγραφέας ασχολείται με το Τυπικό του γλωσσικού ιδιώματος — είναι και το κύριο μέρος της εργασίας — που διαφαίνεται και εξελίσσεται μέσα στο πεδίο της νεοελληνικής κοινής.

Διαμορφώνεται έτσι σιγά - σιγά ο «αρχαϊζων» τύπος του ιδιώματος στη σύνθεση και την παραγωγή του. Διαφαίνεται η καθαρότητα της γλωσσικής δομής και το χαρακτηριστικό χρώμα της απλότητας, αλλά και της ακρίβειας που έχει το νισύρικο ιδίωμα. Εδώ πρέπει να σημειωθεί πως η μοναδική διαφορά του ιδιώματος στα χωριά του νησιού είναι η μουσικότητα της ομιλίας.

Ο Γιάννης Σπ. Κουρούνης ζει κιόλας πενήντα χρόνια στη Ρώμη κι έχει ξεπεράσει τις οχτώ δεκαετίες της ζωής του. Οι πηγές που έχει στη διάθεσή του — γραπτές και προφορικές — είναι λίγες. Καταγράφει τις σημειώ-

σεις που πριν από πολλά χρόνια, ως ξενιτεμένος Νισύριος, είχε μαζέψει και αργεί να καταπιαστεί με τη «Νισύρικη Γραμματική», φυσικά με τη στενή σημασία της λέξης.

Η Εταιρία Νισυριακών Μελετών, αλλά και οι Νισύριοι, οφείλουν ένα «ευχαριστώ» στο συμπατριώτη μας Γιάννη Κουρούνη που μας κατάγραψε με τις δυο αυτές εργασίες του την πρώτη γλωσσολογία του Νισύριου ιδιώματος. Ανεξάρτητα από την πληρότητα ή όχι και τις παραλείψεις που παρουσιάζουν, θα συμβάλουν καθοριστικά στη σύνταξη του Νισύριου λεξικού και θα αποτελέσουν εμπόδιο στη σταδιακή εξαφάνισή του.

Ο συγγραφέας ωστόσο εκπληρώνει χρέος ευγνωμοσύνης προς τη γενέθλια γη.

Νικήτας Ι. Κουμέντος.

Ασχολούμενος με τη «Φωνητική του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου»,¹ δεν καταπιάστηκα λεπτομερειακά με τον τονισμό, γιατί δεν είχα να προσθέσω τίποτε το ιδιαίτερο και χαρακτηριστικό. Το τυπικό του Νισυριακού ιδιώματος δεν παρουσιάζει διαφορές από τα άλλα συγγενικά ιδιώματα του Ν.Α. ελληνικού τομέα, δηλαδή του δωδεκανησιακού συμπλέγματος και μάλιστα με τα πλησιέστερα νησιά με τη Νίσυρο. Πιο συγκεκριμένα παρατηρούνται τα ακόλουθα φαινόμενα.

—Όταν η λήγουσα είναι μακρά, η προπαραλήγουσα δεν τονίζεται. Σχεδόν πάντοτε ο κανόνας αυτός είναι ανεφάρμοστος. Τονίζεται και η προπαραλήγουσα, όταν και η λήγουσα είναι μακρά. Έτσι, έχουμε πάντα ο γούμενος του γούμενου, ο Νικόλαος του Νικόλαου, ο Γεώργιος του Γεώργιου. Σε καμμιά ελληνική λέξη ο τόνος δε ξεπερνά την προπαραλήγουσα. Ο κανόνας του περιορισμού ή κανόνας του τρισυλλαβισμού λέγεται έτσι γιατί περιορίζει τη θέση του τόνου και τον κάμνει να εξαρτάται από την ποσότητα της τελευταίας συλλαβής. Τα φωνήεντα έγιναν ισόχρονα.

Και τούτο δεν παρατηρείται μόνο στη κλίση του ονόματος. Ο κανόνας του τρισυλλαβισμού παρουσιάζει τις ίδιες παρεκλίσεις και στη συζυγία του ρήματος, ιδιαίτερα στη μέση και στην παθητική φωνή. Έχουμε έτσι κανονικά λύω, λύεις, λύει, λύομε, λύετε, λύουσι. Δεν είναι άσκοπο να υπογραμμίσω στη περίπτωση μας αυτή, την ιδιαίτερη μορφή, που παρουσιάζουν στον τονισμό τα μεσοπαθητικά ρήματα και στο νισύρικο γλωσσικό ιδίωμα, όπου ο τονισμός της προπαραλήγουσας δεν ακολουθεί καθόλου

1. Φωνητική του Γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου. Γιάννη Σπ. Κουρούνη, ΝΙΣΥΡΙΑΚΑ, Τόμος 8ος, σ. 397 - 460, Αθήνα, 1982.

τον κανόνα του τρισυλλαβισμού. π.χ. εγράφουμου, εγράφουσου, πλύνομαι, επλύνομου, επλύνουσου, εστέκουμου, εστέκουσου, εστέκουμου, εστέκουσου.¹

Η παράδοση κινήθηκε ολότελα και υπερίσχυσε ο εξομαλισμός, ώστε τα γένη, οι αριθμοί, οι πτώσεις, τα πρόσωπα να εξισωθούν το ένα με το άλλο. Από την εσωτερική και αμοιβαία επίδραση και εξίσωση των τύπων αυτών προέκυψαν οι διαφορές του τονισμού στη σημερινή λαλιά του νισυριακού ιδιώματος, όπως και στη νεώτερη κοινή.

Στην εσωτερική αυτήν εξίσωση οφείλονται εξόν από τους παραπάνω τύπους και πολλά άλλα φαινόμενα συχνά στην καθημερινή ομιλία. π.χ. *τους φρόνιμους ανθρώπους τους καταλαβαίνεις κι από τον τρόπο ντως που σου μιλού και για μικροδουλειές*: Χαρακτηριστικοί είναι οι τύποι των θηλυκών επιθέτων: *Βέβαιη δουλειά, καλοπροαίρετη γεναίκα, η ξύληνη σκάλα*. Το φαινόμενο δεν πρέπει να ξενίζει από τη στιγμή που τα φωνήεντα από μακρά, βραχέα και δίχρονα έγιναν όλα ισόχρονα και έτσι έπαψε να υφίσταται κάθε ποικιλία του τονισμού. Δε ξενίζει ποια η έκφραση «η καλοπροαίρετη γεναίκα», η λεγάμενη, η χάλαζα της χάλαζας, η τράπεζα της τράπεζας, όπως δε μας φαίνεται ξεχωριστά λόγιο ο άγγελος του αγγέλου, οι άγγελοι των αγγέλων, σε παραβολή με το «άθρωπος» του «αθρώπου», του αγγέλου, του Νικόλαου και του Γεώργιου, όπως και του Πετρόπουλου και του Παπαδόπουλου, εφόσον κάθε διαστολή μακρών και βραχέων έπαψε να υφίσταται.

Μεταβολή του αρχαίου τόνου παρατηρείται σε μερικά ονόματα π.χ. ο άγκωνας αντί ακώννας. Παρόμοιος είναι και ο τονισμός του επιθέτου εγγονός που στην νισυριακή λαλιά ακούεται ο *άγγοντας* ως μεγεθυντικόν του αγγόνι περισσότερο ευχρηστού που οφείλεται και τούτο σε τονισμό με αναλογική εξίσωση².

Ομάδες του νισυριακού ιδιώματος

— Οι λέξεις του σημερινού γλωσσικού νισυριακού ιδιώματος αποτελούνται από τρία στρώματα. Ως προς την καταγωγή Από :

α) λέξεις που εξαρχής ανήκαν στην ελληνική γλώσσα ή που μπήκαν σ' αυτήν αρχαιότατα. Είναι μ' άλλα λόγια παράγωγα της αρχαίας εποχής

1. Χατζιδάκι Γεωργ., Μ.Ν.Ε. 2, 90.

2. Στο φώνημα *άγγοντας* (εγγονός) έχουμε προθετικό α και όχι τροπή του ε σε α. Έχω τέσσερα εγγόνια > έχω τέσσερ' αγγόνια.

και της βυζαντινής κληρονομιάς ως τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες και από τη γλώσσα που μιλιόνταν τότε έφτασαν ως εμάς σήμερα.

β) λέξεις που μπήκαν στο ιδιώμά μας από την χριστιανική εποχή, ως την αρχή του περασμένου αιώνα (1.800 μ.Χ.) και

γ) λέξεις που μπήκαν στη γλώσσα από τότε ως σήμερα (νεοτερικές).

Το παλιό «στρώμα» του νισύρικού ιδιώματος αποτελείται από λέξεις αρχαίες, όπως είναι τα συγγενικά ονόματα¹, ονόματα ζώων², δέντρων και φυτών³ και πολλά άλλα κοινά ονόματα (ουρανός, αέρας, μέρα, νύχτα, χειμώνας, άνοιξη, φως, σκοτάδι, μέλι, φωλιά, σίδηρο). Επίσης επίθετα (καλός, κακός, μεγάλος, μικρός, χλωρός, ξερός) αριθμητικά, αντωνυμίες και ρήματα. Στο παλιό αυτό «στρώμα» λέξεων υπάγονται και πολλές προελληνικές λέξεις⁴ και πάρα πολλά τοπωνύμια⁵, που τις αναγράφουμε στη σημερινή τους μορφή.

— Ως προς τον σχηματισμό έχουμε παραγωγή από πολλές λέξεις. Νύφη και στολίζω > *νυφοστόλι*, *αγραμύθι* και *ζομί* > *αγραμυθόζουμο*, *αμπέλι* και *χωράφι* > *αμπελοχώραφο*, *νερό* και *κολοκύθι* > *νεροκολοκυθιο* κ.λπ.

Έχουμε και σύνθεση, όπως ψυχογιός, ψυχοπαίδι, ψωμοτύρι, πετρόψαρο, σπιτότοπος. Πόδι και κεφαλή > *αποδοκέφαλο* με προθετικό **α** κρομμύδι και φύλλο > κρομμυδόφυλλο, αμυγδαλόψυχα, *αθόνερο*.

— Παράγωγα ρήματα: α) από ρήματα.

αρέσκω > αρέσω, κλαίω > κλαψουρίζω, ανθίζω > *αθώ* και *αόρ. εθίσαν* οι αμυγδαλιές.

β) από ονόματα *αράδα* > *αραδιάζω*, *σκεπή* > *σκεπάζω*, *σημάδι* > *σημαδεύω* κ.λπ.

— Παράγωγα ουσιαστικά. Παράγονται ουσιαστικά από ρήματα, από άλλα ουσιαστικά, από επίθετα.

θερίζω > *θεριστής*, *τρίζω* > *τρίξιμο*, *ζυγίζω* > *ζύγι* και *γάθης* > *γαθάκι*, *αγγονός* > *αγγονάκι* και πιο συνηθισμένο *άγγονας* > *αγγονάκι*.

1. Άντρας, γυναίκα, μητέρα, πατέρας, γιός.

2. Βόδι, μουλάρι, αγελάδα, μύα.

3. Αμυγδαλιά, ελιά.

4. Θάλασσα, νησί, σφουγγάρι, κολοκύθι, ριβίθι, ρούδι, σύκο κ.λπ.

5. Μαντράκι, Εμπορείος, Σπάλοι (Πάλιοι), Καλύβι, Διαβάτης κ.λπ.

Στο νισύρικο λεξιλόγιο έχουν μπει πολλές λέξεις¹ Αραβικές, που έχουν την καταγωγή τους από τα τουρκικά, τα ιταλικά ή τον τελευταίο αιώνα από τις νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες.

Ένα άλλο στρώμα από λέξεις που πήρε το νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα αποτελούν τα φωνήματα εκείνα που άρχισαν να μπαίνουν σ' αυτό περίπου από την αρχή του περασμένου αιώνα. Είναι ξένες λέξεις (γαλλικές - αγγλικές) και λόγιες λέξεις.

Ξένες λέξεις ελληνικής καταγωγής

Ανάμεσα στις λέξεις που συναντούμε και στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα και που ήρθαν στα ελληνικά από τις ξένες γλώσσες αξίζει να υπογραμμίσουμε εκείνες που ήρθαν από τα ελληνικά (τα αρχαία ή τα μεσαιωνικά). Έτσι η αρχαία ελληνική λέξη *καμάρα* που την ιδιοποιήθηκαν τα λατινικά, (*camera*) ξαναγύρισε στα ελληνικά, με αλλαγμένη τη μορφή και τη σημασία ως *κάμαρη* (δωμάτιο) αλλά και *κάμαρα* ή *στοά*. Η λέξη όμως αυτή μπήκε από τα λατινικά σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες, όπου ξανά άλλαξε μορφή και σημασία κ' έτσι ξαναείπαμε κ' εμείς *καμαρότθος*, *καμαριέρα* από τα ιταλικά, και *καμαρίλα* από τα ισπανικά. Παράλληλα περιπλανώμενες λέξεις ελληνικής καταγωγής είναι και στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα πολλές. Το *βάρκα* (αρχαίο *βάρις*), *καλαμάρι* (*κάλαμος*) που ξαναγύρισε σε μας από τα λατινικά. Ακόμη οι λέξεις *κάνονι* (*κάννα*), *καπετάνος* (*κατ' επάνω*), *κορδόνι* (*χορδή*), *μπάνιο* (*βαλακείο*) που από τα αρχαία ελληνικά μπήκαν στα λατινικά, από αυτά στα ιταλικά και από κεί ξαναγύρισαν στα ελληνικά. Το *δεφτέρι* (*διφθέρα*), *φουντούκι* από τα τουρκικά. Το *αμάλγαμα* (*μάλαγμα*), *καράτι* (*κεράτιον*) από τ' αραβικά.

Λαϊκές και λόγιες λέξεις

Τις λέξεις και του νισυριακού ιδιώματος μπορούμε να τις διακρίνουμε σε: α') λαϊκές λέξεις και β') λόγιες. Οι λέξεις της παλιάς κληρονομιάς που κατάγονται από την αρχαία γλώσσα και όσες πολιτογραφήθηκαν και στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα αργότερα από ξένες γλώσσες ονομάζονται λαϊκές επειδή ήσαν εξ αρχής λαϊκές ή τις ιδιοποιήθηκε ο λαός.

1. 'Αλκαλι, ατλάζι, βεζίρης, εμίρης, ζενίθ, *καραμέλα*, *κωφές*, *μαγαζί*, *μαεμού*, *μάηνα*, *μασκαρας*, *μούμια*, *μουσαμάς*, *μπάμια*, *νεράζι*, *ροζακί*, *σορόγκος*, *σορόπι*, *φούρνος*, *φακίρης*, *φελάχος*, *φέσι*, *χαρέμι*, *φουρτούνα*.

Από τα τουρκικά έρχονται στα ελληνικά, και τα ιδιωματικά, μερικές λέξεις περσικής καταγωγής, βλέπε: *δερβίσης*, *καραβάνι*, *κιάσκι*, *μελιζάνα*, *τσακχάλι*, κ.λπ.

Κοντά σ' αυτές υπάρχουν και άλλες που τις μεταχειρίστηκαν οι λόγιοι των διαφόρων επιστημών, των τεχνών, ολοκλήρου του ανώτερου πολιτισμού που έλειπαν ως τότε και δεν υπήρχε φυσικά η ανάγκη να δημιουργηθούν αντίστοιχες λέξεις. Τις λέξεις αυτές τις ονομάζουμε *λόγιες λέξεις* : Ακαδημία, Πανεπιστήμιο, γυμνάσιο, εφέτης, τηλέφωνο, φωτογραφία, ρυμοτομία και ρ. ρυμοτομώ κ.ά.

Οι λόγιες λέξεις είναι ως προς την καταγωγή τους δύο ειδών: α) αρχαίες, β) νεολογισμοί (νεόπλαστες).

Λόγιες αρχαίες λέξεις είναι αρχαίες, που δεν ήλθαν ως εμάς από την αρχαιότητα από πατέρα σε παιδί, καθώς οι λαϊκές, αλλά μιλήθηκαν αργότερα : ανακωχή, καθηγητής, πατρικός, ξενοδοχείο.

Οι λόγιες αυτές λέξεις και μάλιστα, οι νεολογισμοί, είναι αφθονότερες και στο σημερινό γλωσσικό νισυριακό ιδίωμα, όπως και σ' άλλα του Ν.Α. γλωσσολογικού τμήματος του παράλληλου με το νισυριακό. Είναι κύριο συστατικό της λόγιας ομιλίας, αλλά χρησιμοποιείται αραιότερα από το γεροντότερο σημερινό Νισύριο. Πρόκειται για στοιχεία που μας άφησε το σχολείο και η εκκλησία κιόλας από τα τέλη του περασμένου αιώνα. Έτσι έχουμε διαφορά α') μόνο στη σημασία. Π.χ.

Λαϊκή σημασία

μοίρα, η τύχη, το πεπρωμένο >
παιδεύγω, βασιανίζω >
 χορός, ο εμπρός, ο *καλαματχιανός* >

Λόγια σημασία

το μερίδιο, η *μοιρασσιά*.
 ανατρέφω, μορφώνω, εκπαιδεύγω
 ομάδα τραγουδιστών, ο δεξιός, ο αριστερός χορός στην εκκλησία.

Επίθετα παράγωγα (από επίθετα που συνήθως σημαίνουν υποκορισμό)

κόκχινος κοκχινωπός, παχύς παχουλός

Έχουν κυρίως καταλήξεις :

ούλης : άσπρος ασπρούλης κοντός κοντούλης

ούτσικος : ψηλός ψηλούτσικος, **ωπός** : στενός στενωπός, **ιδερός** άσπρος ασπριδερός

Σύνθεση με αχώριστα μόρια **α**, **ξε**, **ανά**

Με πρώτο συνθετικό : αδούλευτος, αχαϊρευτος, αστέρευτος, αναβροχιά, αναποδιά, αναμελιά, *ξεμυθίζω*, *ξετυλίω*, ανά + πηδών = (όχι εύχρηστον) *αναπφηώ* = *ξαναπφηώ*.

Με περί και συν

περι - περιβόλι > *περιόλι, περιμαέβγω*, περιορίζω
συν - *συμπετθεριό, συμπετθέρα, συχχωριανός*.

ΤΟ ΤΥΠΙΚΟ

Τα μέρη του λόγου — Γενικά.

Και το τυπικό του νισυριακού γλωσσικού ιδιώματος έχει στενή συγγένεια με το τυπικό των γλωσσικών ιδιωμάτων του ΝΑ ελληνικού τομέα του δωδεκανησιακού νησιωτικού συμπλέγματος ως και προς το ιδίωμα της Ικαρίας.

Τα μέρη του λόγου: Κλιτά και άκλιτα. Τύποι, κατάληξη, θέμα, χαρακτηριστήρας.

Μέρη του λόγου:

α') Κ λ ι τ ά.

άρθρο ο, η, το όνομα	αόριστο άρθρο ένας, μια, ένα άθρωπος
-------------------------	---

Κύριο όνομα — ουσιαστικό
επίθετο

Γιάννης, θάλασσα, βουνό
καθαρός, γαλανός, άσπρος
καθαρή, γαλανή, άσπρη
καθαρό, γαλανό, άσπρο
εγώ, εκείνος, αυτός -ή -τό
γράφω, λύνω, πινω, πεινώ,
μορφωμένος, γραμμένος, πιωμένος

αντωνυμία
ρήμα
μετοχή

β') Ά κ λ ι τ α

επίρρημα	πάνω, κάτω, εκεί, εχτές, εσά, επέρσι, εφέτι
πρόθεση	για, από, μετά, παρά, αντί,
σύνδεσμος	και, αλλά, αν, είτε, ώστε, γη
επιφώνημα	εύγε, μπράβο, είθε, μπα, ώχχου

Άκλιτα μέρη του λόγου είναι και μερικά αριθμητικά, και οι μετοχές που λήγουν σε **οντας**,

Έτσι έχουμε: πέντε, εφτά, οχτώ, δέκα, είκοσι...

Μετοχές: λέγοντας, γράφοντας, παίζοντας, τραγουδώντας.

Τύποι του οριστικού άρθρου¹

Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
Ονομαστική ο η το	οι οι τα
Αιτιατική τον την του	τους ή τοις τις τα
Γενική του της του	των
Κλητική ω	ω

Στο ιδίωμα της Νισύρου, η αιτιατική του πληθυντικού του αρσενικού γένους παρουσιάζει διπλοτυπίαν **τους** και **τοις**. Ο τύπος αυτός είναι παλαιότερος αλλά ολιγώτερο εύχρηστος. Φράση: *πάμε να κλουμπήσωμε στους Χοίρους*. Επικρατεί ο πιο συγχρονισμένος τύπος, **τους**. Ακούεται μάλλον: *τους κακούς ανθρώπους να φονάσαι, μίλα με τους καλούς και θ' ακούεις καλά. Πάμε στους Χοχλάκους*.

Στην χρήση της κλητικής το κλητικό επιφώνημα ακούεται πάντοτε: Έτσι: *ω κακόμοιρε, ω γιαούτση, τάκαμες θάλασσα, ω Γιώργη, είναι που λείεις;*

Κύρια ονόματα, και παρά τον κανόνα, στην κλίση τους σχηματίζουν και τον πληθυντικό αριθμό. Ακούονται έτσι, *σαρανταπέντε Γιάννηδες ενούς κοκκόρου γνώση. Εσπούδασε στις Ευρώπες. Εμαετήκα νούλες οι Μαριές να νοίξουν τον γκλήδωνα και εμαετήκασιν ούλες οι Μαριές να νοίξουσιν ντον γκλήδωνα. Εμαετήκασιν ούλοι οι Μανόληδες για να πούσι ντον 'Αη Βασίλη*.

Το αόριστο άρθρο²

Ενικός αριθμός	Πληθυντικός αριθμός
Ονομ. ένας, μια, ένα	Το αόριστο άρθρο δεν έχει πληθυντικό.
Αιτ. Ένα(ν), μια(ν), ένα(ν)	Στην ανάγκη παίρνουμε μια αόριστη αντωνυμία, κάποιιοι, μερικοί, κάμποσοι.
Γεν. ενούς, μιας, και μιανής (ενούς)	

Κλητ. — — —

1. Στη θέση των πτώσεων τοποθετούμε τη γενική ύστερα από την αιτιατική, σαν πτώση που χρησιμοποιείται σαν κτητικός προσδιορισμός. Βλ. Τα παιδιά του σχολείου. Οι σελίδες του βιβλίου. Αντί της γενικής χρησιμοποιούμε εμπρόθετο προσδιορισμό.

2. Το αόριστο άρθρο είναι το αριθμητικό ένα δύο κ.ά.

Παραδείγματα : 'Ηγορασι στο λιμани ξένοι με πολλά πράματα.

Με συνάντησεν ο Δημήτρης, κρατώντας καλαμάρια φρέσκα.

Τελικό ν στα άρθρα και σ' άλλα φωνήματα

Μερικές λέξεις άλλοτε διατηρούν το τελικό ν και άλλοτε το χάνουν. Αυτές οι λέξεις είναι οι ακόλουθες :

α) το άρθρο τον	—τον αλαφρόν, αλλά και το δάσκαλο
β) το άρθρο την	—την Τετάρτη αλλά και τη Δευτέρα
γ) το αόριστο άρθρο
έναν	—μια φορά κ' έναν γκαϊρο αλλά και εφώναξε
ένα-ν μπαιδί
δ) το αριθμητικό έναν	—επαίνεσε ένα από κάθε τάξη αλλά και
έπιασε ένα ραβδί, και τον εκκνήα στο δρόμο
ε) η προσωπική αντωνυμία
την	—την εξέπλυνε, την εχάρισε αλλά και τη
διόρισε δασκάλα
στ') το άκλιτο δεν	—έν έφασε, έν εχάλασε, αλλά και εξήτησε προίκα
ζ') το άκλιτο μην	—μην ντρέμεις, αλλά και μη φουδάσαι.

1. Διατηρούν το τελικό ν, όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από φωνήεν.
π.χ. *Δεν είδα το Γιώργη σήμερα. 'Εν ηξέρω έντα που θέλεις. Έβαλεν αέρα.*

2. Όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από στιγμιαίο σύμφωνο.

κ. π. τ.	<i>'εν έχω που να πω τον πόνο μου > τον μπόνο μου</i>
γκ. μπ. ντ.	<i>Ηύρα ένα σωρόν γκόσμο. Δεν μπόρεσε νάβρει καιρό.
Τον έβαλε στον ντόπον του. Επήρε τον (ε)γκρεμό</i>
(τζ.). ζ.	<i>έσπασεν-ν-τη ζαμαρία. Αυτόν τον τσαλαπετεινό. Το
τζίτζικαν γκούεις τώρα; Αυτός τραγουδά τον
τσ. σκοπόν. Έσπασεν ντη τσανάκα</i>

Σ η μ ε ί ω σ η. Παρατήρησε στα παραπάνω παραδείγματα την αφομοίωση του τελικού ν που τρέπει τα στιγμιαία σύμφωνα **κ. π. τ.**, σε **γκ. μπ. ντ.** ένρινα.

3. Το ίδιο γίνεται και άμα η λέξη αρχίζει από ξ και ψ :

Τον εξεκινά στην δουλειάν του. Δεν εψήνει σήμερα ο φούρνος φαγιά¹.

1. Βλ. Γ. Κοινοσύνη: *Φωνητική του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου*. Κεφ. Γ' Μετάθεση, αφομοίωση και ανομοίωση συμφώνων.

4. Χάνουν το τελικό ν, όταν η ακόλουθη λέξη αρχίζει από σύμφωνο εξακολουθητικό: π.χ. *Έχασε το δρόμον ντου; Στη χάση και στη φέξη. Επήε στη βιστέρνα για να νεσύρει νερό. Μη χάνεις άδικα τα λόγια σου.*

5. Το όνομα

Τα ονόματα είναι οι λέξεις που φανερώνουν πρόσωπα, ζώα ή πράγματα¹ μέρη του λόγου κλιτά, ουσιαστικά, ή επίθετα και κλίνονται σε τρεις κλίσεις. Κατά την κλίση των ονομάτων παρατηρούμε μεταπλασμούς κατά κλίση και κατά γένος.

Αρσενικά, θηλυκά και ουδέτερα: Ο πατέρας, η μητέρα, το παιδί, ο γυιός, η κόρη το μωρό. Ακόμη τα διακρίνομεν σε κύρια και κοινά: Ο Κώστας, ο Γιάννης, ο Κλέαρχος, η Δημήτρης, η Ερήνη (κύρια). Κοινά, όλα τα πρόσωπα, όλα τα ζώα ή όλα τα πράγματα του ίδιου είδους (άθρωπος, δέντρον, λουλούδι), τα ουσιαστικά που φανερώνουν πράξη, κατάσταση ή ιδιότητα (τρέξιμο, άρρωστος, αγαπητός). Τα κοινά ουσιαστικά που φανερώνουν ένα σύνολο: λαός, κόσμος, φαμίλια, κοπάδι, ελαιώνας, ομάδα, λέγονται περιληπτικά.

Τα κοινά ονόματα που φανερώνουν πρόσωπο, ζώο ή πράγμα λέγονται συγκεκριμένα: εκείνα που φανερώνουν ενέργεια, κατάσταση ή ιδιότητα τα λέμε αφηρημένα: τρεχάλα, αρρώστεια κρυάδα, τρέξιμο.

Το γένος το ξεχωρίζουμε από το άρθρο: ο, ένας για το αρσενικό: ο άθρωπος, ένας καλλίφωνος φάρτης, το άλογο είναι ένα έξυπνο ζώο· η, μια, θηλ., το, ένα, ουδέτερο.

Τα περισσότερα ουσιαστικά έχουν ένα μόνο τύπο και ένα μόνο γένος. Π.χ. ο πάππος, η μάμμη, το καϊκι, το παπόρι, το παράθυρο, το βασούλι, το σταφύλι. Πολλά ουσιαστικά έχουν δυο τύπους: γείτονας, γειτόνισσα, θείος, θεία. Ονόματα ζώων έχουν κοινό τύπο: ο γλάρος, ο κόρακας, το δερφίνι, το σκυλόψαρο, η αλεπού. Τα λέμε για τούτο επίκοινα. Όταν θέλουμε να δηλώσουμε το γένος και των ονομάτων αυτών λέμε: αρσενικός γλάρος θηλυκό σκυλόψαρο, αρσενικό δελφίνι, αρσενική καμήλα, αρσενικόν παιδί, θηλυκιά αλεπού.

Κλίση των ουσιαστικών²

Τα ι σ ο σ ύ λ λ α β α δ ι σ ύ λ λ α β α, πρωτόκλιτα και δευτερόκλιτα κλίνονται κανονικά: Ο λόγος, η ώρα, η χαρά, κ.τ.ό, κλίνονται κατά κανόνα

1. Ενέργεια, κατάσταση, ιδιότητα, τρέξιμο, κούραση, καλωσύνη.

2. Χατζηδάκι, Μ.Ν.Ε. 2, 4 και 2, 240, 241. Κ. Dreterich. Sünd., σ. 117.

ομαλά. Ο λόγος, το λόγο, της χαράς. Η ώρα, την ώρα, της ώρας (πληθ: οι ώρες, τις ώρες, των ωρών. Ο λό(γ)ος (λος), του λόου, τον λόον, οι λό(γ)οι, κατά μεταπλασμόν τα λόγια, αιτ. τα λόγια, των λόγων, λώων (ιδιωματικό) των λογίων: (Έχει είδη λογιά, λογιά), η ώρα, την ώρα, της ώρας: οι ώρες, τις ώρες, των ωρών: η ακολουθία των ωρών. Ακόμη: ο μήνας, το μήνα, του μηνούς: *ενός μηνούς παιδί*. Είναι ισοσύλλαβα τα ουσιαστικά που έχουν τόσες συλλαβές στον πληθυντικό, όσες και στον ενικό: ο αγώνας, οι αγώνες, η χαρά, της χαράς, ο κουτσός, του κουτσού. Πληθ. οι αγώνες οι χαρές, οι κουτσοί, η ώρα οι ώρες, η *κωράτσα*, οι *κωράτσες*.

Τα ουσιαστικά που έχουν στον πληθυντικό αριθμό μια συλλαβή παραπάνω από ότι έχουν στον ενικό λέγονται *α ν ι σ ο σ ύ λ λ α β α*.

Πρωτόκλιτα ονόματα σχηματίζουν τους κανονικούς τύπους (τους πρωτόκλιτους) κατά την δεύτερη κλίση με μεταπλασμό. Δεν είναι σπάνια η διπλοτυπία: π.χ. ο μάστορης του μαστόρου και του μαστορη, ο μάρτυρας, του μαρτύρου και του μάρτυρα, ο κόρακας του κοράκου του κόρακα, και πληθυντικός, οι μαρτύροι, οι κοράκοι, οι μαστόροι.

Α ν ι σ ο σ ύ λ λ α β α ο υ σ ι α σ τ ι κ ά.

α') Ο παπάς, ψάλλει τον όρθρο μοναχός του. Ο μπάρβας, οι μπαρβάδες.

β') Οι παπάδες χορεύουσι τη καθαρή Δευτέρα το χορό του Ησαΐα.

γ') Η αλεπού είναι πονηρή. Πρωτάκουστο!. *Οι αλεπούδες και οι όρνιθες επαίνασι μάζί.*

δ') Εσήκωσε κύμα σα βουνό. Κράτησε καλά το τιμόνι ο πλοίαρχος και ξέφυγε την ορμή του κύματος. *Η προβέζα σηκώνει κύματα σα βουνά.*

ε') *Ο καλός караβοκύρης 'εφ φουάται τα κύματα· ας σηκώνονται και σαβ βουνά.*

στ') *Ο καλός караβοκύρης στηφ φουρτούνα φαίνεται. Οι караβοκύρηδες είναι και φαίνονται στις φουρτούνες.*

ζ') *Τ' αδέρφια τσακχόνονται σα ληόρονα. Οι συννυφάδες τρώονται από τη ζούλιαν ντους!* (συνηθέστερον)-τως.

Τα ουσιαστικά παπάς, αλεπού, караβοκύρης, ψαράς, έχουν στον πληθυντικό αριθμό μια συλλαβή παραπάνω από όσες έχουν στον ενικό. Η λ. κύμα παρουσιάζει μια συλλαβή παραπάνω και στον ενικό αριθμό.

Μερικά αρσενικά ονόματα μετεπλάσθησαν σε ουδέτερα κατ' αναλο-

γίαν : ο πάγος > το πάγος, κατά το ψύχος, το τρύος < ο τρύος κατά το θέρος¹.

Τελειώνοντας το θέμα για τα γένη των ονομάτων και για τις κλίσεις, σημειώνουμε περιληπτικά: Και στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα έχουμε τρεις κλίσεις κατά τα τρία γένη :

Πρώτη κλίση Αρσενικά Α' κλίση. Καταλ. -ος Πλ. -οι, (άς), ας -ης -ις

αρσενικά

Δεύτερη κλίση Θηλυκά -ους ; Πληθ. -οι, -ες, -δες
Β' κλίση -α, -η -ι-ο -η, (ω) -ου -ε. Πληθ. -ες, δε

θηλυκά

Γ' κλίση ουδέτερα: -ο(ν), -ιον-ι (ί). Πληθ. τα-
Τρίτη κλίση Ουδέτερα -ία, -τα. Ουδ. -ος. Πληθ. -η (-ια), τα
-ο, -ας Πληθ. -τα

Τριτόκλιτα ουδέτερα που λήγουν σε -α, σχηματίζουν την γενική του ενικού αριθμού κατά τα δευτερόκλιτα : το φόρεμα του φορεμάτου, το θέλημα του θελημάτου, το χάρισμα του χαρισμάτου, το ράντισμα του ραντισμάτου, το πατερήμο -ού.

Α' Αρσενικά

Ενικός. Ονομ.	-ος	Πληθυντικός	-οι
Ονομ.	-ος		-οι
Αιτ.	-ο(ν)		-ους
Γεν.	-ου		-ω(ν)
Κλητ.	-ε		-οι

Με τις καταλήξεις αυτές σχηματίζονται αρσενικά δισύλλαβα :

ο φίλος, ο εχθρός,	οι φίλοι	οι εχτροί
τον φίλο(ν), τον εχτρόν	τους φίλους	τους εχτρούς
του φίλου, του εχτρού	των φίλων	των εχτρών
ω φίλε, ω εχτρέ	ω φίλοι	ω εχτροί

1. Α.Μ. Καραναστάση : Το ιδίωμα της Αστυπалаίας, Λεξικ. αρχ. 126 κ. ε.

Κατά το φίλος, εχτρός, (ιδιωματικό) οχτρός, κλίνονται: ο σκύλος, ο κάμπος, ο λόγγος, ο ουρανός, ο γλυτωμός και τα μεγεθυντικά: ο παίδαρος, ο σύντροφος, τα υποκοριστικά: ο ανθρωπάκος. Ακόμη τα προπαροξύτονα σε -ος: ο γάδαρος, ο άνεμος, ο άγγελος, ο δάσκαλος, ο πόλεμος. Ο τονισμός στα τελευταία αυτά δεν ακολουθεί πάντοτε τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίον «όταν η λήγουσα είναι μακρά η προπαραλήγουσα δεν τονίζεται». Έχουμε έτσι ο άγγελος του άγγελου, ο Γεώργιος του Γεώργιου, κ.λπ. Αντίθετα, στον πληθυντικό, έχουμε οι αθρόποι, οι αγγέλοι, οι δασκάλοι, οι ανέμοι.

Στην Κλητική έχουμε αντί της κατάληξης -ε, κατάληξη -ο: ω Νίκο, ω Πέτρο, ω Χρήστο, αλλά ωχ αδερφέ, ω Θε(γέ)μου, αχ ω Θεέ μου, σε κύρια ονόματα.

Παρέκλιση από τους κανόνες του τονισμού έχουμε και σε μερικές λέξεις στη γενική του πληθυντικού αριθμού π.χ. *Πόσω χρονών είναι το παιδί; Το παιδί είναι πέντε χρονώ.*

Περιληπτικά καταλήξεις των αρσενικών στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα.

Α ρ σ ε ν ι κ ά

- α) -ας -ός πληθ. -οι (παροξύτονα) ουσιαστικά: βλ. φίλος, εχτρός.
β) -ας (άς), -ης -ής -ες (ές) -ούς (ενικός)

Πληθ. -ες περιττοσύλλαβο -άδες

Παραδείγματα: φίλος, εχτρός, πληθ. φίλοι, εχτροί
μάγκας, παπάς, χτίστης, γαρμπής, νικητής, μεζές, παππούς
πληθ. -ες: μάγκες, χτίστες, παπάδες, νικητές,
περιττοσύλλαβο -δες: παπάδες, μεζέδες, παππούδες.

Θ η λ υ κ ά

- α) -α -ι (-η-ι) -ο (ώ) -ού, -έ

Πληθ. -ες

Παραδείγματα: μάνα, κόρη, η ρακί (αδόκιμο) μεταπλασθέν σε ουδέτερο το ρακί κατά το παιδί, το πανί, το ραβδί, η Καλυψά, η Καλῶ, η Νενέ, η Φρόσω.

Ο υ δ έ τ ε ρ α

α) -ο(ν), -ιον -ι (-ί)

Πληθ. -α, περιττοσύλλαβα **ία-τα**

β) Ενικός

-ος Πληθ. -η -ια

Πε ρ ι τ τ ο σ ύ λ λ α β α : Πληθ. -τα

γ) -ο, -μο(ν) -ας Πληθ. -τά

Παραδείγματα: σύννεφο, κάντιο, λάδι (παιδί)

Πληθ. τα σύννεφα, τρία θάματα (τα) παιδιά

Κ λ ί σ η τ ω ν α ρ σ ε ν ι κ ώ ν

Κατά το φίλος, εχτρός, κλίνονται : ο κάμπος, ο λόγγος, ο γιατρός, ο σκύλος, ο αδερφός, ο ουρανός. Κατά τα προπαροξύτονα: ο άγγελος, ο άνεμος, ο σύντροφος, ο απόστολος, ο πόλεμος. Πρέπει να σημειωθεί ότι στον πληθυντικό τα προπαροξύτονα γίνονται παροξύτονα : Οι αγγέλοι, οι άνθρωποι, οι συντρόφοι, οι πολέμοι χωρίς μολατάυτα να σπανίζουν και τα λόγια : Οι άγγελοι, οι άνθρωποι, οι πόλεμοι, οι άνεμοι. Απόστολοι.

Ο ν ο μ α σ τ ι κ ή τ ο υ π λ η θ υ ν τ ι κ ο ύ σ ε - ε ς

ο γέροντας, ο γείτονας, ο έρωτας, ο πατέρας, ο φύλακας. Μερικά από τα παραδείγματα αυτά, σχηματίζουν τον πληθυντικό τους, όπως τα αρσενικά σε -ος.

Έχομε έτσι : ο γέροντας, ο γέρος, ο οφφικιούχος ιερωμένος (λόγιο)

Ενικός αριθμός

Πληθυντικός αριθμός

Ονομ. ο γέροντας

οι γέροντες

Αιτ. το γέροντα

τους γέροντες (λόγιο)

Γεν. του γέροντα

των γερόντων

Κλητ. ω γέροντα

ω γέροντες

Κατά το γέροντας : ο άρκοντας ο γείτονας, ο έρωτας, ο φύλακας.

Παράλληλα βλέπομε : ο γείτονας

οι γειτόνοι

τον γείτονα

τους γειτόνους

του γείτονα

των(ν) γειτόνων

Κατά το γέροντας κλίνονται: ο κόρακας, ο *άρκοντας*, *άγγονας* = έγγονος, έμπορας και έμπορος, *κάουρας*, *μάγερας* που έχουν και κατάληξη σε -οι. Οι κοράκοι, οι *αγγόνοι* και τα *αγγόνια*, οι *καούροι*, οι *μα(γ)έροι*, οι κοράκοι, οι εμπόροι.

Συχνά παρουσιάζει ιδιοτυπία το όνομα ο μήνας (Πληθ.: οι μήνες) ο άντρας. Πληθ. των μηνών, των αντρών. Γενική ενικού αριθμού: του μηνούς. π.χ. *ενός μηνούς παιδί*. Συνηθέστεροι οι τύποι: του μήνα, του άντρα, και του αντρού και μηνού.

Αρσενικά σε -ης ισοσύλλαβα

Ακολουθούν στην κλίση τους τον τύπο της κοινής νεοελληνικής, όπως η γραμματική του Μ. Τριανταφυλλίδη.

Ιδιότυπη κλίση στο νισυριακό ιδίωμα παρουσιάζει το πρωτόκλιτο αρσενικό: ο μάστορης. Μερικές πτώσεις του τις σχηματίζει κατά τα δευτερόκλιτα: Έχομε έτσι κατά το γείτονας του γειτόνου, ο μάστορης του μαστόρου.

Ενικός	Πληθυντικός
Όνομ. ο μάστορης	οι μαστόροι
Γεν. του μαστόρου (αλλά και του μάστορη)	των μαστόρων
Αιτ. το(ν) μάστορη	τους μαστόρους

Αρσενικά σε -της με διπλό πληθυντικό

Μερικά αρσενικά σε -της παρουσιάζουν διπλότυπο πληθυντικό, και ισοσύλλαβα και περιττόςυλλαβα, σε -ες ή σε -άδες και -ήδες

A. δουλευτής	δουλευτήδες και δουλευτάδες
βουλευτής	βουλευτήδες » βουλευτάδες
δικαστής	δικαστήδες » δικαστάδες, αλλά και δικαστές (λόγιο)
θερμαστής	θερμαστήδες » θερμαστάδες αλλά και θερμαστές »
κριτής	κριτάδες » » κριτές »
μαθητής	μαθητάδες » » μαθητές »
ξεπουλητής	ξεπουλητάδες » » ξεπουλητές »
πραματευτής	πραματευτάδες » » πραματευτές»
τραουδιστής	τραουδιστάδες » » τραουδιστές »
βουτηχτής	βουτηχτήδες βουτηχτάδες » » βουτηχτές »

B. ἀφέντης	αφεντάδες	ἀφέντηδες	» »	αφέντες	»
δεσπότης	δεσποτάδες	δεσπότηδες	» »	δεσπότες	»
κλέφτης		κλέφτηδες	» »	κλέφτες	»
ράφτης	ραφτάδες	ράφτηδες	» »	ράφτες	»
ψάρτης	ψαρτάδες	ψάρτηδες	» »	ψάρτες	»
χτίστης	χτιστάδες	χτίστηδες	» »	χτίστες	»
χωριάτης	χωριάτες	χωριάτηδες (ασύνηθες)		χωριάτες	»

Αρσενικά σε -ές και σε -ους περιττοσύλλαβα

κερεστές παππούς

Ενι κός

Πληθυντικός

Ονομ. ο κερεστές, ο παππούς
Αιτ. τον κερεστέ(ν), τον παππού
Γεν. του κερεστέ, του παππού

οι κερεστέδες, οι παπούδες
τους κερεστέδες, τους παπούδες
των κερεστέω (ν), των παπούδων

Κατά το κερεστές κλίνεται ο καφές, ο ντενεκές, ο νούς (δεν έχει πληθυντικό, στον ενικό παρουσιάζει: του νού, τον νού. Τον πληθυντικό τον αντικαθιστά με το συνώνυμο: το μυαλό, τα μυαλά.

Κατά το καφές, κλίνεται ο καφενές, ο κατιφές, ο μιναρές, ο μενεξές,

Αρσενικά σε -ος

Ο ουρανός, ο δρόμος, ο άγγελος, ο τύραννος ομαλά. Κλίνονται κανονικά κατά τα αρχαία δευτερόκλιτα. Παρεκλίσεις παρατηρούμε στον τονισμό.

Κατά το ουρανός κλίνονται τα αρσενικά δευτερόκλιτα: ο αδερφός, ο γιατρός, ο θεός, ο προεστός, και τα παράγωγα ουσιαστικά εις -μος: λογαριασμός, ορισμός, χαμός, σεισμός, κ.ά. κύρια οι Δελφοί, ο Σολωμός, ο ποταμός.

Κατά το δρόμος, ο ήλιος, ο γέρος, ο κάμπος, ο νόμος. Κύρια ο Βόλος, ο Γιώργος, ο Κάλβος, κ.ά.

Κατά το άγγελος, ο απόστολος, ο δάσκαλος, ο δήμαρχος, ο σύμβουλος, ο Ιούλιος ο Άουστος ο Φίλιππος, ο Χριστόφορος, ο πλάτανος, ο ίσκιος, ο κλώνος.

Κατά το άθρωπος, η δήμαρχος, ο σύμβουλος, ο πρόεδρος, ο αντίλαλος. Κλητ. σε -ε: δήμαρχε, σύμβουλε, ήλιε κ.λπ. Τη σχηματίζουν όμως σε -ο,

όπως είδαμε παραπάνω τα κύρια ονόματα, Παύλο, Γιώργο, Δημητρό, Πέτρο, Σπύρο, Παύλο, αλλά και Παύλε. Επίσης μερικά κοινά παροξύτονα έχουν κλητική, σε **-ο** και σε **-ε** : π.χ. *καπιτάνιε* και *καπιτάνιο*, *διάκο*, *διάκε*, *γέρο*, *ασύνηθες γέρε*.

Μερικά οξύτονα κολακευτικά, βαφτιστικά, κυρίως : Δημητρό, Μανωλιό, Γιαννακό. Αλλά Παυλάκο, και άλλα ονόματα οικογενειακά παροξύτονα.

Ο τονισμός στα προπαροξύτονα

Κατά τον κανόνα τα παροξύτονα, ίδια στις λόγιες εκφράσεις, κατεβάζουν στη πτώση που έχει μακρά τη λήγουσα, από τη προπαραλήγουσα στην παραλήγουσα : Έχουμε έτσι : του αγγέλου, του εμπόρου, του Χριστοφόρου. Δεν είναι σπάνιος ο παρά τον κανόνα τονισμός, χωρίς αυτό να αποτελεί παράβαση του κανόνα του τρισυλλαβισμού και των κανόνων του τονισμού, των λόγιων. Είδαμε κι όλας **ο** στη γενική του πληθυντικού του χρόνος : Είναι έντεκα χρονών παλικάρι. Ο γιός του Σπύρου, είναι έντεκα χρονώ. *Είκοσι χρονώ δουλειά στα πατόρια με γέρασε γλήγορα*.

Τα προπαροξύτονα ουδέτερα σε **-ος** κατεβάζουν τον τόνο τους στην παραλήγουσα στη γενική του ενικού και στην ονομαστική, αιτιατική και κλητική του πληθυντικού π.χ. το πέλαγο του πελάγους, τα πελάγη και πέλαγα. Ιδιωτικώς παρουσιάζουν και τύπους : το πέλαγο, του πελάγου, τα πέλαγα.

Ελλειπτικά

Είναι ελλειπτικά μερικά ουσιαστικά, που συνηθίζονται μόνο σε ορισμένες πτώσεις του ενικού ή του πληθυντικού, τα περισσότερα στην ονομαστική, και την αιτιατική. Συνήθως τα χρησιμοποιούμε σε ορισμένες μόνον φράσεις.

Ελλειπτικά ουσιαστικά είναι :

Το δέιλι. Οι άλλες πτώσεις αναπληρώνονται από το δειλινό.

τα ήπατα, *μον κοπήμασιν τα ήπατα*,

επίχειρα, *τα επίχειρα της κακίας*,

όφελος, τί το όφελος ;

προάλλες, τις προάλλες ήμουν στους Σπάλους,

πρωί, οι άλλες πτώσεις αναπληρώνονται από το ουσιαστικό πρωινό,

σέλας, το βόρειο σέλας

σέβας, έχει πληθυντικό λόγοιο: τα σέβη και τα σεβάσματα

σύγκαλα, *έλα στα συγκαλά σου* (μάλλον επίρρημα)

τάραχος, έπαθε τον παθών τον τον τάραχο. Ο βράχος, οι βράχοι - τα βράχια.

Στη γενική συνηθίζομεν μόνον τις λέξεις του κάκου, του θανατά : του κάκου του μιλούσα, έπεσε του θανατά λογής, τι λογής, κάθε λογής, λογιά- λογιά, δεν είναι πολλώ λογιά άθρωπος.

Διπλόκλιτα

Είναι μερικά ουσιαστικά, που αλλάζουν γένος στον πληθυντικό κι έτσι ακολουθούν άλλη κλίση κατά τον αριθμό. Είναι όλα σχεδόν αρσενικά. Στον πληθυντικό σαν ουδέτερα και όταν ακόμα σχηματίζουν παράλληλα και τον κανονικό πληθυντικό. Οι δυο τύποι του πληθυντικού διαφέρουν κάποτε και στη σημασία. Διπλόκλιτα είναι : α) Ουσιαστικά με διαφορετικό γένος στον πληθυντικό : ο πλούτος - τα πλούτη, ο τάρταρος - τα τάρταρα. Η λέξη νιότη έχει για πληθυντικό τα νιάτα, που δε σχηματίζουν ενικό.

β') με διπλό γένος στον πληθυντικό, που κάποτε διαφέρουν στη σημασία στο πληθυντικό, ιδίως όταν γίνεται λόγος για τις εκδηλώσεις της ιδιότητας που δηλώνει ο ενικός αριθμός : κάμνει πολλές γκάφες, ας λείπουν αυτά τα χάρδια κι οι ευγένειες, είναι ανοησίες και, για να πούμε πιο σωστά, βλακείες σαν τον οξύ της Παναγίας.

Όπως βλέπομε, κάποτε ο πληθυντικός έχει μεγεθυντική ή επιτακτική έννοια : Τί δουλειές είν' αυτές ; καμαρώσετε τα φερσίματά τους.

Ε ν ι κ ό ς

Π λ η θ υ ν τ ι κ ό ς

ο βράχος	οι βράχοι, τα βράχια
ο δεσμός	οι δεσμοί με σημασία αφηρημένη, δεσμοί συγγενείας, δουλείας-τα δεσμά της δουλείας
ο τάρταρος (ο Άδης)	τα τάρταρα
ο γκρεμός και γκρεμμός	οι γκρεμοί, - τα γκρεμνά
ο καπνός	οι καπνοί του φούρνου, του τσιγάρου — τα καπνά το φυτικό προϊόν
ο λαιμός	οι λαιμοί, τα λαιμά, με πονούν τα λαιμά μου
ο λόγος (αφορμή, αιτία)	οι λόγοι (οι ομιλίες) τα λόγια, της εβγάλα λόγια
ο ναύλος	οι ναύλοι τώρα ακριβοί, εν το φτάγου να πλερώσει τα ναύλα του.

ο έρωτας και ο έρως (λαϊκό τραγούδι - παροιμία : *ο έρως χάμαι κάθεται κι όπου λωλός αρπά το, κι όπου ναι μυριοφρόνιμος περνά και χαιρετά το*).

2) Τα θηλυκά : Η Άρτεμη - (σπάνιο) Αρτέμιδα, Θέμη και Θέμιδα.

Π α ρ α τ ή ρ η σ η : Το δεσποινίδα έχει σαν προσφώνηση και σαν ιδιότητα ανύπανδρης τον τύπον : δεσποινίς Πανδώρα, δεσποινίς Άννα.

Φωνητικά διπλόμορφα. Των ουσιαστικών (η)μέρα, πρά(γ)μα, διπλόμορφα σα φωνήματα, στην κλίση δε χρησιμοποιούνται πάντα αδιάφορα. Στο νισύρικο γλωσσικό ιδίωμα η χρησιμοποίηση του ενός ή του άλλου τύπου κανονίζεται από τη πτώση, τη λέξη που προηγείται ή το νόημα που έχουν.

Στη λέξη (η)μέρα λέγονται οι τύποι χωρίς το η στην ονομαστική, την αιτιατική, κλιτική και στους δυο αριθμούς ύστερα από φώνημα που τελειώνει σε φωνήεν : Τί μέρα ! η αυριανή μέρα προμηνύεται βροχερή, καλή μέρα, παιδιά. Όμως πέρασαν πολλές ημέρες. Η γενική του πληθυντικού αριθμού συνήθως λέγεται με το αρχικό η, εκτός άμα γίνεται λόγος για ηλικία, χρονικό διάστημα : έχει διορία έξη ημερών, ωραία ημέρα, περάσαμε ωραίες μέρες ! έχομεν ημέρες καλοκαιρινές, αλλά και, έχομεν μέρες καλοκαιρινές, παιδί εννιά ημερών, εννιά ημερών λεχούσα.

Η λέξη πρά(γ)μα ακούεται συνήθως χωρίς το γ μόνο στην ονομαστική, αιτιατική, και κλιτική του ενικού και του πληθυντικού αριθμού σε εκφράσεις της καθημερινής ζωής : Τι πράμα είναι αυτό ! είναι πράματα αλλοιώτικα παραξενιές ! .

Διπλοκατάληχτα

Ουσιαστικά, που έχουν διαφορετικό τύπο στους δυο αριθμούς.

Είναι διπλοκατάληχτα στον ενικό : ο μάερας (λόγιο - μάγειρος) μάστορης και μάστορας : Πληθυντικός : μάεροι - οι μάγειροι, οι μαστόροι και οι μαστόρηδες.

Τα θηλυκά : η άκρια, - άκρα : Κάτσε στην άκρια, η άκρα της τάβλας του χωραφχιού.

Τα ουδέτερα : Τα χείλη, το χείλος του γκρεμού (λόγιο). Ακούεται μόνο ιδιωματικά στο πληθυντικό : Έκαψαν τα χείλη μου ο χαμός του Γιώργη μου. Φώνημα μόνο στο πληθυντικό αριθμό. Το χείλος εξεζητημένο.

Διπλοκατάληχτα στον πληθυντικό είναι τ' αρσενικά : ο γονιός - οι γονιοί - γονείς (λόγιος τύπος), ο καπιτάνιος - πληθ. οι καπιτάνιοι (αδόκιμο), οι καπεταναίοι. Σπάνια επίσης ο φούρναρης οι φουρναραίοι, (νισύρικο)

οι φουρνάρηδες¹. Ο Νοικοκύρης - πληθ. οι νοικοκυροί και νοικοκύρηδες, κατεργάρης - κατεργάρηδες, -αίοι, ψεύτης- ψεύτηδες και ψευτοπεριβολάρης- περιβολάρηδες και περιβολαράιοι (αδόκιμο) караβοκύρης - караβοκυροί και караβοκύρηδες, μουσαφίρης μουσαφίραίοι και μουσαφίρηδες κ.ά.

Διπλοκατάληχτα ζεύγη : ουσιαστικά έχουν διπλοκατάληκτο πληθυντικό με διαφορετική σημασία. Τέτοια είναι : Αράπης - αράπηδες, που έχουν μαύρο χρώμα· αραπάδες. Οι ντόπιοι μαύροι κάτοικοι της αφρικανικής Ηπείρου.

Δεσπότης - δεσποτάδες, δεσπότες. Οι αρχιερείς οι τύραννοι.

Κορυφή : η κορυφή του βουνού και η κορυφή των χορταρικών, των δέντρων κ.λπ.

Χάρη: πλάι στο χάρη, η γιορτή, σήμερα είναι η χάρη της Σπηλιανής. *Παναγιά μου κάμε τη χάρη Σου να γιάνει το παδί μου.* Μεγάλη η χάρη σου, 'Άγιε μου Νικήτα. Σημαίνει και το προτέρημα, την ομορφιά κατ' επέκταση. *Η νύφη έχει πολλές χάρες.*

Επιρρήματα

Διατηρούνται επιρρήματα με λογία κατάληξη σε -ως επίσης και ιδιωματικά : καλώς ήρτες, καλώς όρισες, αμέσως, κοντά στο γρήγορα, έλα το ταχύτερο. Επιρρηματικές εκφράσεις στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα έχουμε μονολεχτικά και περιφραστικά : του κάκου πολλές φορές, μια και καλή, *μια κι' όξω*, με μιας, στραβά κουτσά, στα τυφλά με μιας, κοντολογής, μια χαρά.

Τοπικά επιρρήματα

Πού, από πού, όπου, κάπου, *πούετα*. (*Επήες πούετα, πάαιν(ν)ε πούετα*). Εδώ και 'δώ, εδώ κ' εκεί, (το *εκείθε* και *εδώθε* δείχνουν θέση και κατεύθυνση).

Αλλού, παντού, πάνω - κάτω, αοπάνω, κάτω, παρακάτω, άνω - κάτω, *χάμαι κατά γης*, *όξω*, *παραόξω*, μέσα, παραμέσα, εμπρός, παραμπρός, πίσω-απίσω, δίπλα, αποδίπλα, πλάι - πλάι, γύρω - γύρω, τριγύρω, αντίκρυ, πέρα για πέρα.

1. Η ονομαστική της λέξης φουρνάρης σαν προπαροξύτονη, ο φούρναρης, είναι αδόκιμος στο ιδίωμα της Νισύρου, τουλάχιστο στο Μαντράκι. Θηλυκό, η φουρνάρισσα, κατά το *μαέρισσα* (θηλυκό).

Χρονικά επιρρήματα

Πότε, πότε - πότε, κάποτε, ποτέ, γλήγορα, κιόλας, ακόμα, πάντα, πάλι, πάλε όλο, ολοένα, *ευτός*, αμέσως (λόγιο), ύστερις, υστερώτερα, έπειτα κατόπι, νωρίς, νωρίτερα, αργά, αργότερα, βράδυ, από βραδύς, εχτές, χτές, προχτές, σήμερα, σήμερα, *άψε*, αύριο, μεθαύριο, ολημερίς, φέτος, εφέτος και *εφέτι*, επέρσι (περιφράσεις) και του χρόνου, εχτές το βράδυ.

Ποσοτικά

πώς, κάπως, σαν, έτσι κι, έτσι, αλλιώς αλλιώςίτικα, πάνω - κάτω, μονομιάς, χωριστά, μόνο και μόνο, *λάκι*, το πολύ - πολύ, *λίο-λίο*.

Τα αριθμητικά

Στο λιμάνι είναι αραγμένα τέσσερα *παπόρια*. Εξεμπαρκάραν είκοσι πέντε επιβάτες για τα μπάνια. Ο Γενάρης είναι ο πρώτος μήνας του χρόνου. Ένας μήνας έχει τέσσερις εβδομάδες. Μια εβδομάδα έχει επτά ημέρες. Πρώτη μέρα της εβδομάδας είναι η *Κεριακή* ύστερα έρχεται η Δευτέρα, η Τρίτη, η Τετάρτη, η Πέμπτη.

Οι παραπάνω λέξεις που φανερώνουν ορισμένη αριθμητική σειρά ή εκφράζουν ποσότητα ή έννοιες ή σχέσεις αριθμητικές λέγονται αριθμητικά.

Τα αριθμητικά είναι ή επίθετα ή ουσιαστικά (*τέσσερα παπόρια*, *τέσσερις εβδομάδες*).

Κλίση του απόλυτου αριθμητικού ένας.

Ενικός Αριθμός

Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ένας	μία, μια	ένα
ενός	μιας	ενός
ένα(ν)	μία μιαν	ένα(ν)

Στο νισύρικο ιδίωμα κοντά στο πολλαπλασιαστικό απλός ακούεται η λέξη μονός και τα αριθμητικά επίθετα τρίδιπλος, τετράδιπλος κ.λπ.

Αντωνυμίες

Προσωπική αντωνυμία εγώ, εσύ, αυτός

Ενικός αριθμός

α' πρόσωπο	β' πρόσωπο	γ' πρόσωπο
Ονομ. εγώ - εβώ	εσύ ¹	αυτός -ή -τό
Γεν. εμένα - μου	εσένα - σου	αυτού -τής -τού
Αιτ. εμένα με	εσένα -σε	αυτό(ν) -ήν -όν

Τους τύπους που αναγράψαμε τους διακρίνουμε σε δυνατούς και αδύνατους τύπους.

Οι τύποι **μου, με, σου, σε, και τος, τη, το** του τρίτου προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας στον ενικό και **τοι, τες τα, και μας (γεν.) μας (αιτ), σας (γεν.) σας (αιτ.)** είναι οι αδύνατοι τύποι².

Η προσωπική αντωνυμία του τρίτου προσώπου, έχει και τους τύπους :

Ενικός	Ονομ. αυτός -ή-ό
	Γεν. αυτουνού, αυτηνής αυτουνού
	Αιτ. αυτό(ν) -ή(ν) αυτό(ν)

Πληθυντικός	Ονομ. αυτοί -ές -ά
	Γεν. αυτωνώ
	Αιτ. αυτουνούς, αυτεσδά, αυταδά,

Εγκλητικοί τύποι : μου, σου, του, της, του, μας, σας, τω(ν-ς), αιτ. με, σε, τον, την, το, μας, σας, τους, τες, τα. Ως προσωπική αντωνυμία χρησιμοποιείται επί εξεζητημένης ευγενέστερης έκφρασης, ο περιφραστικός

1. Το φωνήεν 'ε' του β' προσώπου είναι προθετικό, κατ' αναλογία προς το ε του εγώ.

2. Οι δυνατοί τύποι της προσωπικής αντωνυμίας χρησιμοποιούνται όταν βρίσκονται μεμονωμένοι στο λόγο ή άμα θέλομε να πούμε κάτι με έμφαση ή αντιδιαστολή. Π.χ. Σε ποιόν τάπε; εσένα ή εμένα ή σ' αυτή, το κράτησε από μένα, αυτοί το χαβά τους. Τους δυνατούς τύπους τους ενισχύουμε καμιά φορά, προσθέτοντας το επίθετο ο ίδιος : Τάπε σε μένα τον ίδιο; Όταν η προσωπική αντωνυμία είναι υποκείμενο παραλείπεται και δε χρειάζεται έμφαση. Οι αδύνατοι τύποι είναι πιο συχνοί από τους δυνατούς. Δεν μπορούν να λεχθούν χωρίς το ρήμα, εκτός όταν ισοδυναμούν με κτητικές αντωνυμίες. Είναι συνήθως ολιγοσύλλαβοι τύποι και προφέρονται χωρίς τόνο σαν προκλητικές ή εγκλιτικές.

τύπος, *ελόου σου, ελόου του, μας, σας, τως* με προθετικό ε από την έκφραση του λόγου μου, σου, του που ισοδυναμεί με την έκφραση: *η αφεντιά μου, σου, του και ελόου σας, ελόου τως, η αφεντιά σας, αφεντιά τως.*

Επαναληπτική και προληπτική προσωπική αντωνυμία. — Ένα όνομα που ειπώθηκε πολλές φορές ξαναλέγεται με τον αντίστοιχο αδύνατο τύπο της τριτοπρόσωπης προσωπικής αντωνυμίας: Όσο για τη Μαριά, δεν την είδα *ούλην* την ημέρα. Άλλες φορές, η τριτοπρόσωπη προσωπική αντωνυμία προαναγγέλλει όνομα που θα λεχθεί παρακάτω. π.χ. *να την η Καλή,* τον είδες με τα μάτια σου το (δ) δεσπότη;

Την αντωνυμία αυτή τη λέμε προληπτική. Στο παράδειγμα: Όσο για τη Μαριά(δ) την είδα *ούλην* την ημέρα, η αντωνυμία λέγεται επαναληπτική στη περίπτωση τούτη¹.

Η κτητική αντωνυμία δικός, -ή, -ό κλίνεται σαν το επίθετο ξένος -η -ο².

Η οριστική αντωνυμία **μόνος** συνοδεύεται κάποτε από την πρόθεση από (το τελείωσαν από μόνοι τους). Την ίδια σημασία έχει το **μόνος** και -η, -ο. Το μοναχός είναι κάπως πιο δυνατό από το **μόνος** και όχι σπάνια, έχει κάποια έννοια μοναξιάς³.

Δεικτικές αντωνυμίες

α) Εκτός από την αυτός, που την θεωρούμε και σαν προσωπική αντωνυμία του τρίτου προσώπου και που την εντείνουμε με το πρόσφυμα, **-δα** αυτοσδά, αυτηδά, αυτοδά: *αυτοσδά είναι ο προεστώς του Μαντρακιού, αυτοδά το παιδί είναι δαρφτιστικόμ μου, είναι ο πρώτος στο σχολείο και την χρησιμοποιούμε όταν θέλουμε να δείξουμε κοντινά μας αντικείμενα, είναι β')* τούτος, τούτη, τούτο, ενίοτε με ένα προθετικό ε, ετούτος **-η -ο** για να δείξουμε πράγματα πολύ κοντά μας. *Τούτος που θεωρείς είναι δικός μας άνθρωπος, έχε του εμπιστοσύνη. Δυναμώνει και ο αντωνυμικός αυτός τύπος με το επίφυμα -δα και στα τρία γένη: τουτοσδά, τουτηδά, τουτοδά⁴.* γ') εκείνος,

1. Η αιτιατική στον ενικό αριθμό, αυτόν, τον, διατηρεί πάντοτε το τελικό $\bar{\nu}$: Τόν, την: π.χ. Το Γιώργη; Τον είδα. Αυτόν ακριβώς ήθελα! Η αιτιατική του θηλυκού αυτήν, την, φυλάει το $\bar{\nu}$, αν ακολουθεί λέξη από φωνήεν ή στιγμιαίο σύμφωνο. Π.χ. *Αυτή θάναί η κασίκα, 'α μας τη δώκον θέλει.*

2. Η κτητική αντωνυμία μπαίνει ύστερα από ουσιαστικό, ενώ η προσωπική συνοδεύει ρήμα: Π.χ. το βιβλίο του —κτητική' του είπε —προσωπική.

3. Για οριστικές αντωνυμίες χρησιμεύουν και άλλοι τύποι αντωνυμικοί: το από εαυτού μου κ.τλ. και το πιά ιδιωματικό: από λόου μου κ.τλ.

4. (Παρατήρηση ιδιωματικής μορφής). Κοντά στους κανονικούς τύπους αυτοσδά, αυτηδά, αυτοδά, τουτοσδά, τουτηδά, τουτοδά, συναντούμε στο νισυριακό ιδίωμα, όπως και στα συγγενή γλωσσικά ιδιώματα του ΝΑ τομέα, και τους τύπους αυτουνού, αυτηνής,

εκείνη, εκείνο και αυτή όχι σπάνια με το επίφημα-δα: εκεινοσδά, εκεινηδά, εκεινονδά που κλίνεται κανονικά σαν επίθετο σε -ος, -ή, -ο, σπανιότερα με αφαίρεση του αρχικού ε.

Το επίφημα τίθεται για να προσδιοριστεί καλύτερα το δεικνυόμενο, που είναι μακριά μας.

Παραδείγματα: *Εκκειναδά τα βοννά μυρίζουθ θυμάρι.* Οι άνθρωποι που ζούν σ' εκείνα τα βουνοχωριά είναι μακρόβιοι. Εκείνο το παιδί δεν το ξανάδα· *ήτον τόσο υπάκουο κ' έν ήξερεν μπονηριές.*

Η αόριστη αντωνυμία κα(ν)ένας, καμιά, κα(ν)ένα κλίνεται μόνο στον ενικό και χρησιμοποιείται πολλές φορές αντί του κάποιος.

Ε ν ι κ ό ς α ρ ι θ μ ό ς

Ονομ. καένas - καμνιά - καένα, και κάνας - καμνιά - κάνα.

Γεν. καενός, καενούς ή καμνιανού - καμνιανήs - καμνιανού, καενός καενούς.

Αιτ. καένα(ν) καμνιά(ν) καέναν μόνον σε συνεκφορά.

Μιλώντας για τις αόριστες αντωνυμίες θα είμεθα κυριολεκτικότεροι αν κάναμε λόγο για αόριστα και αντωνυμικά επίθετα, συνηθέστερα στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα: π.χ. *δεμ τάπεν κάνας, έν ν το ξέρει κάνας, έν είδα καένα ούτε χτές ούτε σήμερα.*

Το **κάθε** είναι άκλιτο και συνηθίζεται σαν επίθετο με ή χωρίς άρθρο, με ονόματα κάθε πτώσης: Ο κάθε άνθρωπος έχει τα κουσουριά του. *Η καθεμιά με τη σειρά ντης.* Κάθε χρόνο. Κάθε τόσο και λιγάκι. Κάθε φορά τα ίδια, κάθε λογής κουβέντες. Κάθε Σάββατο οι γυναίκες ζυμώνου. Το **καθετί** είναι ουσιαστικοποιημένο επίθετο.

μερικοί, μερικές, μερικά. Κλίνεται στον πληθυντικό. Χρησιμοποιείται όταν είναι για λίγα πρόσωπα ή πράγματα: Τάπαν μερικοί και το πίστεψε ο κόσμος όλος. Κοντά στη αντωνυμία **μερικοί**, μπορούμε να συμπεριλάβουμε και τα αόριστα αντωνυμικά επίθετα:

κάμποσοι, κάποιιοι, μερικοί. *Κάτι ανθρώποι πούρτασιν εχτές το βράδυ.*
κάτι, κατιτί. Είναι άκλιτο. Κάτι έγινε στο γλέντι.

αυτωνώ, αυτουνού, αυτωνώ, για να υπογραμμίσουμε ευκρινέστερο το δεικνυόμενον αντικείμενο. Π.χ. *Των είπα αυτωνών να μη λεβίζουν, γιατί αυτοιδα οι δρόμοι είναι σε κακά χάλια.* Αυτηνήs τα καώματα είναι να τα κούεις και να μη μιλάs: Καλύτερα να κάμνεις το -β-βουό. Πρέπει να υπογραμμιστεί, ότι οι τύποι αυτουνού, αυτηνήs, αυτουνού συναντούνται μόνο στη γενική του ενικού και του πληθυντικού αριθμού.

τίποτε, τίποτα, τίποτι άκλιτο με δυο σημασίες. Ξέρεις τίποτι ; Ήρτε τίποτα νέο ; Τί θέλεις; Τίποτα.

κάμποσος -η -ο. Φανερώνει ένα ποσό άοριστο. Επεράσασι κάμποσες ημέρες. Είναι κάμποσες Κεριακές που δε μπόρεσα να πάω στην εκκλησιά. Κάθε, καθένας, καθεμιά, καθένα. Το **κάθε** είναι άκλιτο και συνηθίζεται σαν επίθετο με άρθρο ή χωρίς με ονόματα κάθε πτώσης. Το καθένας κλίνεται στον ενικό όπως το ένας. Ο καθένας με τη δουλειά του. Η καθεμία θωρεί το σπίτιν της. Καθετί, άκλιτο ουδέτερο και συνηθίζεται με το άρθρο. Το καθετί που θα πεις βαρεί.

άλλος και σύλλος, γεν. αλλουνού, αιτ. άλλο. Ούλλος ουλλουνού, γεν. πληθυντικού ουλλουνά, αλλουνών, ουλλουνούς, αλλουνούς. Κλίνεται κατά το μαύρος **-η -ο**.

Ρήματα

Κατάλοιπα του αρχαίου απαρεμφάτου ζουν ακόμη σήμερα και στο νισυριακό ιδίωμα σαν ουσιαστικά άκλιτα. Τέτοια είναι το έχει (η περιουσία), το είναι (η ύπαρξη), π.χ. έχασε όλο το είναι του (όλα όσα είχε), το δει (ιδεί), η όψη έχει καλό δει, το λάχει. *Το λάχει του ψαρά είν' η χαρά του,* το φάει πιεί τον εσκοτώννει (το φαγοπότι του κάμνει κακό). *Τι είν' ο κάουρας και τείναι το ζουμίν του.* Από αρχαία απαρέμφατα έρχονται και τα ουσιαστικά : το φαϊ, το φιλί, το μεθύσι της σημερινής γλώσσας του νισύριου που κλίνονται τώρα πια σαν ουδέτερα ουσιαστικά που λήγουν σε **-ι**.

Στο νισυριακό ιδίωμα, εκτός από τις κύριες εγκλίσεις, την οριστική, την υποτακτική, και την προστακτική, υπάρχουν και άλλες προσωπικές εγκλίσεις που δεν έχουν όμως ξεχωριστούς γραμματικούς τύπους. Τις διακρίνουμε από το νόημα που παίρνουν στη σύνταξη του λόγου και που μπορούμε να τις ονομάσουμε εγκλίσεις συνταχτικές. Τέτοιες είναι : α') η δυνατική που σχηματίζεται με το δυνατικό μόριο **θα** και ιστορικό χρόνο της οριστικής : παρατατικό και υπερσυντέλικο : *θα μας έλεγε πως είχαν τα πράγματα, θα σου είχε απαντήσει αν έπαιρνε το γράμμα σου. Εγώ θα σε συμβούλευγα να μη μιλήσεις σε κανένα για τέτοιες δουλειές.* β') η πιθανολογική, που δείχνει το πιθανό που σχηματίζεται με το πιθανολογικό μόριο **θα** και την οριστική όλων των χρόνων, εκτός από τον μέλλοντα : τί κάμνει τώρα τόσον καιρό ; θα κάμνει μάνιο ή θα διαβάξει το μυθιστόρημα που του χάρισε η κόρη του. Η ευχετική που εκφράζει ευχή : σχηματίζεται με ένα από τα ευχετικά μόρια : *μακάρι, άμποτε* είθε και υποτακτική ή με οριστική αορίστου, παρατατικού ή υπερσυντέλικου ή με το σύνδεσμο **να** ή το **ας** και

ένα απ' αυτούς τους τύπους : μακάρι να φαίνετο, μακάρι να έφευγε, *υστερινέ μου λογισμέ και πού να σε 'χα πρώτα.*

Αύξηση : Όλα τα ρήματα που αρχίζουν από σύμφωνο παίρνουν εμπρός από το θέμα, στον παρατατικό και τον αόριστο της οριστικής ένα **ε**. Το λέμε αύξηση συλλαβική. Οι ρηματικοί τύποι που το παίρνουν τους λέμε αυξημένους τύπους. Η αύξηση αυτή μένει και άλλοτε παραλείπεται. Μένει όταν τονίζεται : έλσα, έγγραφα, έλσα, έγγραφα. Η αύξηση μένει πάντοτε όταν τονίζεται στο νισυριακό ιδίωμα. Η συλλαβική αύξηση διατηρείται στους τρισύλλαβους τύπους της ενεργητικής φωνής πάντοτε: α) στον παρατατικό και τον αόριστο των δισύλλαβων τύπων των ρημάτων της πρώτης συζυγίας: Έφυ(γ)α, έφυ(γ)ες, έγγραφα, έγγραφες, εγράψασι. Στον ενικό του αορίστου των μονοσύλλαβων ρημάτων της δεύτερης συζυγίας, έζησα, έζησες, έζησε, εζήσασι, έσπασα, έσπασες, έσπασε, εσπάσασι.

Μερικά ρήματα αντί -ε παίρνουν αύξηση **η** π.χ. πίνω, έπινα, ήπια, βρίσκω, έβρισκα, ήβρα. Πολλά ρήματα που αρχίζουν από φωνήεν ή δίψηφο το διατηρούν σε όλους τους χρόνους: Ανάβγω, άναβγα, άναψα, ανάφτηκα, αναφτήκασι, ευκαριστώ, ευκαριστούσα, ευκαρίστησα, ευκαριστιούμουν, ευχαριστήσασι, ευκαριστήθηκα. Εξαιρούνται: έχω, είχα, έρκομαι, έρκουμουν, ήρτα, είμαι, ήμουν, ήσουν, ήτο, ήμεστο, είστε, ήτο.

Ύστερα από λέξη που τελειώνει σε (ε) η άτονη αύξηση παραλείπεται : σε βλέπαμε, σε θωρούσαμε, ούτε μιλούσαμε ούτε θέλαμε να μιλήσουμε, ούτε θέλαμε να κούσουμε τις κουβέντες τως. Η άτονη αύξηση παραλείπεται έπειτα από λέξη που λήγει σε **ε**, με γράψετε στους καταλόγους, σε νεβάλλαμμε.

Γράφονται με **η** το ήρτα, ήθελα, ήβρα, ήπια, ήμουν, ήξερα: Όταν η προηγούμενη λέξη είναι ο σύνδεσμος **και** γράφεται αυτός ολόκληρος και το ρήμα που ακολουθεί γράφεται χωρίς την άτονη αύξηση. Έτσι θα γράφουμε και γράψαμε όχι κι εγράψαμε.

Επικρατεί πάντα η συλλαβική αύξηση **ε**. Η χρονική αύξηση **η** έχει ατονήσει. Αυτός είναι ο λόγος που μερικοί αοριστικοί τύποι που επεκράτησαν στην οριστική με την αύξηση **ε**, τη συλλαβική, μετέδωσαν το νέο τους αυτό θέμα σε όλες τις εγκλίσεις του αορίστου, επιβάλλοντας μάλιστα την ίδια ρίζα στο ενεστωτικό θέμα. Έτσι στο νισυριακό ιδίωμα λέμε και σήμερα :

ενέβηκα, ενεβήκαμε, νεβαίνω (αντί αναβαίνω), νέβα, έπειτα νέβασμα *νεβασκιά*. Φράση : *ενεβήκασιν τα ψωμιά*.

κατεβαίνω, εκατέβηκα, θα κατεβώ με το ζώρι τα σκαλιά, κατεβαίνω.

Ακόμη πετυχαίνω, επέτυχα, θα το πετύχω, το πετύχαμε έτσι κι αλλιώς, συφέρω, εσύφερα, *εν τον εσυφέρει να γοράσει σήμερα.*

Τέτοια παραδείγματα είναι συχνά σε πολλά γλωσσικά ιδιώματα της νησιώτικης ανατολικής και ΝΑ. Ελλάδας, όπου ακούομε: ενετρίχιασε, νετριχιάζω, π.χ. νεφέρνω, *μον νέφερε και το ενεστήθην ο Χριστός, εναστήθηκα κι εγώ*, που το λέμε στο πρώτο κλούμπο, της Ανάληψης, όπου φαίνεται η σύγχυση μεταξύ των ρημάτων ανανίπτω και αναστήνω.

Στην παθητική φωνή

Η προστακτική έχει σπανιότερα ξεχωριστούς μονολεκτικούς τύπους.

Οι τύποι που λείπουν αντικαθιστούνται από την υποτακτική που λαμβάνει τότε το μόριο **ας** ή **να**: να λέεται, να είναι πλερωμένο ως το Σάββατο. Η υποτακτική με το **ας** (να) μπορεί να τεθεί και στη θέση των μονολεκτικών τύπων της προστακτικής: να μη μιλάς άμα 'εν σε ρωτούν, να κάτσεις φρόνιμα (κάθου φρόνιμα).

Η προστακτική έχει δύο μόνο πρόσωπα: το δεύτερο και τό τρίτο. Το γ' πρόσωπο δεν έχει ξεχωριστό τύπο και συμπληρώνεται από την υποτακτική: **ας** μιλά ή **να** μιλά.

Κάποτε χρησιμοποιούμε και πρώτο πληθυντικό πρόσωπο: π.χ. **ας** πάμε στο Διαβάτη να πάρουμε λίγο καθαρό αέρα, **ας** έρχονται, *κακό 'εμ μας κάμνουσι εβουάθημε, ας πούμε και μιαν κουβέντα να περάσει η ώρα.*

Μερικοί τύποι της προστακτικής σχηματίζονται στο πρώτο πληθυντικό πρόσωπο της ενεργητικής φωνής και μονολεκτικά: πάμε, είν' ώρα για ύπνο, *φεύγουμεν είναμ μεσημέρι. Πάμε για φαΐ.*

Η συλλαβική αύξηση στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα διατηρείται πάντοτε, ακόμα και όταν ο ρηματικός τύπος είναι πολυσύλλαβος. Ελέαμε, εγράφαμε, επαίζαμε, εμιλούσαμε, εξήσαμε, κ.λπ. εμαλώσαμε, εγράψαμε, ελογοφέραμε, ετραουδούσαμε, εμεθιούσαμε, εκουτσοπίναμε, εδιορθώθηκε, εχαιρετιστήκαμε, εστεναχωριούμεστε εξημερωθήκαμε, εσυμβιβαστήκαμε, εσυμβουλευτήκαμε. Η συλλαβική αύξηση παραλείπεται για φωνητικούς λόγους: όταν δηλαδή προηγείται ένα φωνήεν πιο δυνατό: π.χ. χτες έλαβα το γράμμα που μούγραψε ο γιός μου. Μερικά ρήματα αντί ε-σαν αύξηση παίρνουν σαν συλλαβική αύξηση **η-** και **ει-** Μπορούμε να πούμε πως πρόκειται για λόγιους (αρχαίους) δευτέρους αορίστους: Γράφονται με **η-** ήρτα, ήύρα, ήπια, ήξερα, ήθελα, με **ει-** είδα, είπα, είχα. Επίσης τα ρήματα που αρχίζουν με **ρ** δεν το διπλασιάζουν στους ιστορικούς χρόνους. π.χ. ρίχτω, έριχτα.

Εσωτερική αύξηση. Μερικά σύνθετα ρήματα με πρώτο συνθετικό ε-

πίρρημα, καθώς, πολύ, πάρα, καλά, κατά, κουτσά, στραβά κ.ά. δεν παίρνουν την τονισμένη αύξηση παρά στην αρχή του δεύτερου συνθετικού, σαν εσωτερική αύξηση. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται μάλλον για ψευδολογισμοπροκειμένου κυρίως για το νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα. Θα κούσουμε μάλλον (καλά ακούω) καλακούω, δεν εκαλοκούαμε, έν επολυβλεπούμεστο, έν το επαράθελα, εν του εκακοφάνηκε.

Μπορούμε να μιλήσομε για εσωτερική αύξηση που παίρνουν ανώμαλα και μερικοί περασμένοι τύποι λόγιων ρημάτων σύνθετων με πρόθεση (νέα ή αρχαία) που ακολουθούν το αρχαίο σχηματισμό, την αρχαϊκή εσωτερική αύξηση. Δεν πρέπει να θεωρηθεί παράδοξο, αν και στα παραδείγματα τούτα, συναντούμε και ιδιωματικούς νισύρικούς τύπους. Τα πιο συνηθισμένα ρήματα που παίρνουν μαζί και την αρχαϊκή εσωτερική αύξηση είναι εγκρίνω - ενέκρινα, αλλά και έγκρινα, εκφράζω και εμπνέω π.χ. εμπνέετο από τα λόγια του δεσπότη.

Μερικοί αοριστικοί τύποι που επεκράτησαν στην οριστική με την αύξηση, ενώ γενικά είχε ατονήσει μετάδωκαν το νέο τους αυτό θέμα σε όλες τις εγκλίσεις και επέβαλαν μάλιστα την ίδια ρίζα και στο ενεστωτικό θέμα. Έτσι λέμε: ανέβηκα, ανεβήκαμε, θ' ανεβώ, νεβαίνω. π.χ. νεβαίνουν στο μύλο, νεβαίνω τα σκαλιά της Παναγιάς, αλλά κουράζομαι πολύ. Ανέβα - κατέβα, νεβαίνω, κατεβαίνω και σύνθετο νέβα - κατέβα και ενεστώτας νεβοκατεβαίνω. Επέθανε - επεθάνασι, πεθαίνω (αρχ. αποθνήσκω) πεθαίνει, συνέφερε, όχι σπάνιος και ό τύπος του νισυριακού ιδιώματος εσύφερε, τον εσύφερε να μη μιλήσει και ενεστώτας συνεφέρνω και συφέρω (το συνεφέρνω μάλλον με τη σημασία του αποκαθιστώ τη καχεξία που νοιώθει ένας από ένα πόνο, λιποθυμία κ.τ.ό.). Τέτοια φωνήματα τα συναντούμε συνήθως αφθονότερα σε τμήματα της νησιωτικής Ανατολικής και ΝΑ Ελλάδας: βλ. νετριχιάζω κοντά στο ανατριχιάζω, νετρίχιασμα, ενεστήθει, νεσταίνω, κ.ά.

Λόγια κλίση της παθητικής φωνής

Μερικά λόγια ρήματα που λήγουν στο -ούμαι, και στο νισύρικο γλωσσικό ιδίωμα, όπως και στα άλλα παράλληλα του συμπλέγματος, της δωδεκανήσου και ΝΑ Ελλάδας σχηματίζονται σύμφωνα με το παράδειγμα: Ενεστώτας: στερούμαι, στερείσαι, στερείται, στερούμαστε, στερείστε, στερούνται.

Παρατατικός: εστερούμουν, εστερούσου, εστερούτο, εστερούμεστο, εστερείστο, έστερούντο και μερικά άλλα αποθετικά ρήματα που σχηματίζονται κατά το λαλώ, όταν έχουν παθητικό τύπο, όπως το εξαιρούμαι, αφαιρούμαι, αποτελούμαι.

Συναιρεμένα ρήματα. Κοντά στα παραπάνω ρήματα που η γραμματική της νεοελληνικής δεν θεωρεί συναιρεμένα, παρουσιάζονται μερικά ρήματα φωνηεντόληκτα που και στο γλωσσικό ιδίωμα της Νισύρου συναιρούν μόνον σε ορισμένους τύπους το θεματικό τους φωνήεν με το φωνήεν της κατάληξης. Τα ρήματα αυτά, οι νέοι γραμματικοί, τα συμπεριλαμβάνουν στον τύπο των συναιρεμένων ρημάτων.

Παραθέτομε σαν παραδείγματα, ίδια αποκλειστικά του γλωσσικού νισυριακού ιδιώματος και παράλληλα τύπους, όχι συχνοῦς, στη φωνητική του γλωσσικού τούτου ιδιώματος.

Συναιρεμένα ρήματα. Οριστική του ενεστώτα. Ρήμα ακούω. Ιδιωματικό με αφαίρεση του *α*. Κούω, κούεις, κούει, κούομε, κούετε, κούουσι. Τύποι παρείσακτοι, νεοτερικοί: ακούω, ακούς, ακούει. Πληθ.: ακούμε, ακούτε, ακού(ου)σι, ακούσι, ακούνε.

Ανάλογα κλίνονται: καίω, καίεις, καίει, καίομε, καίετε (καίτε), καίουσι καίνε. Προσταχτική: καίε, καίτε. Κατά το ακούω και το κλαίω και φταίω, φταίεις (ασυνήθες), φταίε, ὅπως και το φταίμε κ.λπ.

Όμοια κλίνονται και μερικά ρήματα με χαρακτήρα γ τον χάνουν και το θέμα τους μένει στο τέλος με φωνήεν: Έτσι έχομε διπλούς τύπους στα ρήματα: λέω, λέεις (λές), λέει, λέομε (λέμε), λέετε (λέτε), λέουσι (λέσι).

Προστακτική. λέε (λέγε), λέετε (λέτε).

Τρώ(γ)ω, τρώω, τρώεις (τρώς) τρώει, τρώομε, -ώμε τρώετε (τρώτε) τρώουσι τρώσι. Έτσι και το φυλάω, φυλάεις και φυλάς, φυλά και φυλάει. π.χ. ὁποιος φυλάει τα ρούχα του έχει τα μισά, φυλούμε, φυλάομε, φυλάετε, φυλάουσι φυλάτε, φυλάουσι. Προστακτική: φύλαε, φυλάτε. Πάω, πάεις και πας, πάμε, πάτε, πάσι. Προστακτική: πάαινε, παιίνετε Όμοια και ο μέλλοντας του τρώω. : Θα φάω κλπ. θα φάμε, θά φάουσι και θα φάσι. Προστακτική φάτε, φάε. Απαρέμφατο : φάει.

Διπλούς τύπους παρατηρούμε και στα παραπάνω παραδείγματα : τρώω, φυλάω, πάω : θα φάεις και θα φας, θα τρώεις και θα τρώς, θα φάωμε και θα φάμε, θα φάουσι και θα φάσι. Προσταχτική: έφα και έφαα δυο πχιάτα βασούλια. Είμαι πάντα της γνώμης πως η έκκρουση του φωνήεντος στους ρηματικούς αυτούς τύπους οφείλεται στην επικράτηση του πιο δυναμικού φωνήεντος. Ανάλογα σχηματίζεται και το θέλω, του οποίου οι συναιρεμένοι τύποι δεν είναι συχνοί στο νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα: θέλω, θέλεις, θέλει, θέλομε, θέλετε, θέλουσι (οι τύποι: θές, θέλομε και θέμε, θένε, ασυνήθεις προκειμένου για το ιδίωμα της Νισύρου. Πα ρ α τ ή ρ η σ η : Οι τύποι της υποταχτικής του ενεστώτα είναι στα παραπάνω συναιρεμένα ρήματα οι ίδιοι με τους τύπους οριστικής, αλλά στις περιπτώσεις που λέγονται και οι ασυναίρετοι στη θέση των τύπων σε , -εις -ει, -ομε της οριστικής, η υποταχτική έχει κανονικά τους τύπους με την ιστορική ορθογραφία, δ.δ. η

με υπογραφή. Να γράφης, να παίζης, να θέλῃς, κ.λπ. που οι νεότεροι γραμματικοί αφήνουν κατά μέρος: γράφουν δ.δ. να θέλεις, να παίζεις, να γράφεις. Παρατηρούμε ακόμη πως τα ρήματα καίω, κλαίω, φταίω προσθέτουν συνήθως ένα γ, όταν ακολουθεί στο αι ένα ε. Προσταχτική ενεστώτα. Στο ιδίωμα της νισύρου η πρόσθεση του γ αυτού είναι εξεζητημένη: π.χ. Προσταχτική ενεστώτα: *καίε* (σπάνιο καίγε), *κλαίε τα χάλια σου* (ασύνηθες), *κλαί(γ)ε τα χάλια σου*. Παρατατικός: *έκαιε*, (ασύνηθες) *έκαι(γ)ε*, *έφται(γ)ε*. Παθητικός ενεστώτας: *καίεται το χωράφι*, *κλαίετε* (ποτέ κλαί(γ)ετε), *κλαίεται* (αδόκιμο στο νισυριακό ιδίωμα) *κλαί(γ)εται για το τίποτα*, *λέεται πως δε θάχομε Παπά της Παναγιάς*.

Πολλά από τα παραπάνω σύνθετα ρήματα έχουν μόνο ασυναίρετους τύπους: παρακούς (ασύνηθες), παρακούεις, στραβοπατείς (ασύνηθες στραβοπατάς και στραβοπατάεις), καλοκούμε (αλλά και καλοκούομε), επίσης καλοκούετε (σπάνιο *καλακούτε*), τα *παραλές* (ασύνηθες) κι άλλα: *παράλέεις*, *ξαναλέτε και ξαναλέετε*, *κατακαίεις*, *προλέεις*, *αντιλέομε*, *προφύλαε*, *προφυλάετε*, *επροφυλάαμα*, όποιος φυλάει τα ρούχα του έχει τα μισά, *προφυλά* (σπάνιον).

Γενικά παρατηρούμε στο γλωσσικό ιδίωμα της Νισύρου, στο σχηματισμό του ρήματος ιδιαίτερα, τύπους διπλούς από τους οποίους επιζούν οι νεότεροι, αραιουμένων οσημέραι και περισσότερον των παλαιότερων.

Α. Ρήματα πρώτης συζυγίας. Κατηγορία πρώτη. Φωνηεντόληχτα με χαρακτήρα φωνήεν: ιδρώω, ελκώω, μηνώω, αποκλείω, πνέω, πλέω, καίω, κλαίω, φταίω, ακούω, κρούω. Κατηγορία δεύτερη. Χειλικόληχτα, με χαρακτήρα **π.β.φ.**

π: βλέπω, λείπω, ντρέπομαι, πρέπει, λάμπει.

β: ανταμείβω, ανάβω, θάβω, θλίβομαι, θρύβω, κλέβω, κόβω, κρύβω, πασαλείβω, προκόβω, σκάβω, σκοντάβω. Συνηθέστερα στο νισυριακό ιδίωμα τα ίδια ρήματα ακούονται με την ανάπτυξη ενός γ στην κατάληξη. Έτσι τα ίδια ρήματα ακούονται συνηθέστερα: *ανάβγω*, *θάβγω*, *κόβγω*, *πασαλείβγω*, *κρύβγω*, *προκόβγω*, *σκάβγω*, *σκοντάβγω*, π.χ. *ανάβγω το φούρνο*, *κλέβγω τα σύκα*, *κόβγουν τα νυφικά*, κ.ο.κ.

φ: βάφω, γράφω, γλείφω, γνέφω, θρέφω, (τρέφω), στρέφω.

Είναι χειλικόληχτα και τα ρήματα που λήγουν σε **-αύω**, **-εύω**, όπως και εκείνα που λήγουν σε **-φτω**, **-πτω**.

Ανάγκη να σημειωθεί ότι στα ρήματα με κατάληξη **-αύω**, **-εύω** αναπτύσσεται ένα γ μπροστά από το τελικό φωνήεν **ω** έτσι που στο ιδίωμα της Νισύρου να ακούεται **-αύγω**, **-εύγω**. Π.χ. *απολαύγω*, *παύγω*, *βασιλεύγω*, *γειτονεύγω*, *δουλεύγω*, *καβαλικεύγω*, *μαντεύγω*, *μουσκεύγω*, *ονειρεύγομαι*, *παιδεύγομαι* κ.ά.

πτ, φτ: Κανονικά, πρόκειται για τροπή του συμφωνικού συμπλέγματος **πτ** σε **φτ**: στράφτω (αστράπτω) πίπτω>πέφτω, ανακαλύπτω>ανακαλύφτω, απορρίπτω>απορρίφτω, προκύπτω>προκύφτω, νίπτω, νίπτομαι>νίφτω, νίφτομαι.

Τρίτη κατηγορία λαρυγγικόληχτα, με χαρακτήρα **κ, γ, χ**.

κ: ανήκω, μπλέκω, στέκομαι, βόσκω, διδάσκω, χάσκω.

γ: ανοίω, αρμέω, διαλέω (αποκοπή συμφώνου μεταξύ φωνηέντων βλέπε, φωνητική) όμως θέλω, λήγω, μπή(γ)ω, πνίω (πνίγω), σμίω (λόγιον σμίγω), τυλίω, φεύγω (πάντοτε) όπως φλέγω, φυλά(γ)ω -γγ: σφίγγω, φέγγω.

χ: βήχω, βρέχω, έχω, τρέχω, υπάρχω, δέχομαι, έρχομαι, εύχομαι, υπόσκομαι. Λαρυγγόληχτα είναι και τα ρήματα που λήγουν σε **-χνω** που μερικά έχουν διπλούς τύπους, όπως δείχνω και δείχτω, διώχνω και διώχτω, σπρώχνω και σπρώχτω.

Οδοντικόληχτα και συριστικόληχτα ρήματα με χαρακτήρα **τ(ττ), θ, σ(σσ)** και **ζ**.

τ: θέτω, κοιτόμαι, κηρύττω, πράττω (εισπράττω, συμπράττω, αντιπράττω, φρίττω).

θ: αλέθω, γνέθω, κλώθω, νιώθω, πείθω, πλάθω.

σ: αρέσω, αναπτύσσω, κηρύσσω, τάσσω, επιφυλάττομαι και ακόμη επιφυλάσσομαι.

ζ: πιέζω, πήζω, τσουζώ, παίζω, αλλάζω, (α)ράζω, αρπάζω, διστάζω, αγκαλιάζω, (α)ράζω, αρπάζω (ιδιωματικό ῥπάζω), ασπρομαλλιιάζω, βουλιάζω, λαχανιάζω, ταιριάζω, αρμενίζω, ασπρίζω, μυρίζω, δακρύζω, δαυείζω κ.ά.

Υγρόληχτα και ρινικόληχτα ρήματα με χαρακτήρα **λ(λλ), ρ, μ, ν**, Στα πρώτα υπάγονται και όσα ρήματα λήγουν σε **-ρνω**.

λ: θέλω και το απρόσωπο μέλλει, αναβάλλω, ανατέλλω, αναγγέλλω, προβάλλω, θάλλω, σφάλλω, μέλλω, παίρνω, περνώ, φέρνω, δέρνω, ξερνώ.

ρ: διαφέρω, υποφέρω, ξέρω, χαιρόμαι, κουμαντέρω, λουστρέρω, μαϊνέρω, μπαρκέρω, ορτσέρω, σαρπέρω, σπέρω, γδέρω, τρατέρω.

ρν: δέρνω, γδέρνω, φέρνω, περνώ, δέρνω.

μ: τρέμω, κρέμῃομαι, κρεμῶ.

ν: κάμνω, μπαίνω, βγαίνω, πλύνω - κλίνω, κρίνω, αποκρίνομαι, μπαίνω, βγαίνω, ευκολύνω, νεβαίνω, κατεβαίνω, νεβοκατεβαίνω κ.ά.
επιβαρύνω, ευκολύνω, ξεδιαλύνω, διευθύνω κ.ά.

ακριβαίνω, μορφαίνω, νεσαίνω, κονταίνω, φτωχαίνω, νεσαίνω, γλυκαίνω, ζεσταίνω, μαραινώ, (κατα)λαβαίνω, ματθαίνω, πατθαίνω, πετυχαίνω, πααίνω, τυχαίνω και πετυχαίνω, σβήνω, πίνω, δένω, γδύνω, ντύνω, λύνω κ.ά. απλώνω, ζώνω, καμαρώνω, σωπαίνω, χορταίνω, σωπαίνω, απλώνω.

Ρήματα δεύτερης συζυγίας

αγαπώ, γελώ, πηδῶ, αργῶ (συνηθέστερον αργῶ), αγαπιούμαι, σταυροκοπιούμαι, χασμουριούμαι, κουνιούμαι, βουτθῶ, σκουντῶ, σπῶ, τραβῶ, χαλῶ.

Ορθογραφία: Οι ενεστωτικές καταλήξεις.— Τα ρήματα που λήγουν σε (άβω) και (έβω) γράφονται μεριά με **β** και με την δίφθογγο **-αυ** και **-ευ** και αναπτύσσουν το σύμφωνο **γ** μεταξύ του συμφώνου **β** και της ενεστωτικής κατάληξης **-ω**. Έτσι έχουμε: ανάβγω, ράβγω, σπάβγω, και απολαύω, παύω, αναπαύω. γυρεύω και γυρεύγω, κλαδεύγω και λόγιον κλαδεύω, παλεύγω και λόγιο παλεύω, ονειρεύομαι και λόγιο ονειρεύομαι. Γράφονται με **β**, όπως το κλέβγω και σέβομαι.

Παράλληλα ρήματα

Παράλληλα ρήματα, παράγονται από την ίδια ρίζα μιας αρχικής λέξης με δύο παραγωγικές καταλήξεις.

ζυγιάζω,¹ ξυνίζω - ξυνιάζω, ξαφνίζω - ξαφνιάζω, ξεδοντίζω - ξεδοντιάζω.

-ιάζω, -(ι)ώνω: ισκιάζω, ισκιώνω, μαραζιάζω - μαραζώνω.

-ιάζω, -(ι)αίνω: κλουβιάζω - κλουβιαίνω, χλωμιάζω - χλωμιαίνω. Έτσι σιωπῶ - σωπαίνω. Παράλληλους σχηματισμούς και μερικά ξενόφερτα

1. Συνηθέστερον εις το γλωσσικό νισυριακό ιδίωμα το ρήμα αυτό ακούεται υπό τον τύπο ζυάζω: *εξύασα το ρύξι κ' είδα πως λείπουν εκατό δράμα* βλ. φωνητική.

ρήματα που λήγουν σε **-άρω**, αλλά και σε **-έρω** ή **-έρνω**: π.χ. *τρατάρω* και *τρατέρ(ν)ω* αόρ. *ετράταρα*, *λουστρέρω* - *λουστράρω*.

Παράλληλα ρήματα με διαφορετική σημασία. Παράλληλα ρήματα έχουν κάποτε διαφορετικές σημασίες. Στην περίπτωση αυτή μπορούμε να τις θεωρήσουμε για εντελώς διαφορετικές λέξεις :

κονταίνω: κάνω κάτι πιά κοντό, γίνομαι πιά κοντός, κοντεύω: κοντεύω να φθάσω, πλησιάζω.

Όμοια ρήματα είναι :

απορρίχνω - απορρίπτω, **-ομαι**¹ βα-
ρώ - βαραίνω

γυρεύω - γυρίζω

δουλεύω - δουλώνω (υποδουλώνω)

μυρίζω - μυρώννω

πετσώνω (μπαλώνω) τα φορέματα

τσακχώνω - τσακχίζω

χρυσώνω - χρυσίζω

ισιάζω, ισκίωννω, σκιάχνω και
σκιάνω, βολεύω - βολεύω (απρόσω-
πο), κουφαίνω - κουφαίνομαι

μεγαλώνω - μεγαλαίνω

μοιράζω - μοιραίνω²

πασκίζω - πάσκω

φιλιώνω - φιλεύω

προξενεύω - προξενώ

Σε μερικές περιπτώσεις οι δυο διαφορετικοί τύποι είναι πραγματικά διαφορετικές λέξεις: *πλανώ*, *πλανεύω*, *σκαλίζω* - *σκαλώνω* από το ξενικό *scale*.

Μερικά παραδείγματα εκφράζουν συχνά με τους παράλληλους τύπους τη διαφορετική διάθεση του ρήματος: λ.χ. *πικρίζει το γιατρικό*, τον επίκρανε με τα λόγια του: *πικρίζω*, *πικραίνω*. Όμοια είναι *νοστιμαίνω* - *νοστιμίζω*, *πληγιάζω* - *πληγώνω*, *πλουταίνω* - *πλουτίζω* (επίσης *αμετάβατο*, *αγριεύω* - σύνθετο *ξαγριώνω*).

Συχνά είναι τα παραδείγματα όπου το ρήμα σε **-ίζω** είναι μεταβιβαστικό ενός ρήματος της ίδιας ρίζας, συνήθως σε **-ω**, σημαίνοντας πως το υποκείμενο κάμνει άλλον να κάμει κάτι: *θυμούμαι* - *θυμίζω*, *φοδύμαι* - *φοβίζω* (πάντοτε) κ.ά. Ανάλογα είναι και το *πίνω* - *ποτίζω*, *φεύγω* - *φευγατίζω*. Όμοια διαφορά σημασίας έχει το ρήμα *τρώ(γ)ω* - *ταΐζω* (*ταγίζω*).

Προκειμένου για τα ρήματα πρέπει να σημειώσουμε ότι υπάρχουν πολλά ρήματα που το καθένα τους έχει σταθερό αοριστικό θέμα, διχάζεται ως προς το ενεστωτικό και έχει έτσι διπλό (κάποτε και τριπλό) ενεστώτα. Είναι τα διπλοσημάτιστα ρήματα. Π.χ. στον αόριστο *έσπασα* - *σπάσω* - *σπάσει* - *σπάσει* αντιστοιχούν οι ενεστώτες: *σπάζω* - *σπάζε* - *σπάζοντας* (πα-

1. Μένω στην ίδια τάξη, μένω στάσιμος.

2. Για τις μοίρες που δίνουν τα χαρίσματά τους.

ρατ. έσπαζα) αλλά και σπάνω-σπάνον̄τας-έσπαν̄α και σπα-σπάνοντας-σπούσα.

Όμοια ρήματα είναι: βαραίνω-βαρόνω, πηγαίνω-πάω, στριμώνω-στριμώνω, *χάπτω-χάβγω*. Αφθονότερα είναι τα ρήματα που σχηματίζονται και κατά τις δυο συζυγίες: ακονίζω-ακονώ, *αθίζω-αθώ*, αρρωσταίνω-ρρωστώ (όχι σπάνιο αρρωστώ), λυίζω-λυώ, ξεφτιώ-ξεφτώ, ξεφωνίζω-ξεφωνώ, ξεχειλίζω-ξεχειλώ, πλημμυρίζω-πλημμυρώ, όμοια και το γυρίζω-γυρνά και τριγυρίζω-τριγυρνά, εγκατασταίνω-εγκαταστά.

Από τους ακόλουθους διπλούς ενεστώτες είναι προτιμότερο για το νισυριακό γλωσσικό ιδίωμα ο ένας που σημειώνεται έξω από την παρένθεση: αλείφω (αλείβγω), βάλλω (βάζω και βάνω), βυζαίνω (βυζάνω), ζεύγω (ζεύω), ξεχάνω (ξεχνώ), πασαλείβγω (πασαλείφω), ρίχτω (ρίχνω), σκιάζω (σκιάχνω), σκάβγω (σκάπτω), σκύφτω και σκύβγω (σκύβω), σκοντέβγω (σκοντάπτω), ψήνω (σπάνιο ψένω). Εδώ ανήκουν και πολλά ρήματα της πρώτης συζυγίας που σχηματίζονται και κατά την δεύτερη: αρπάζω (αρπά), κοιτάζω (κοιτώ), κοπανίζω (κοπανώ), σκορπίζω και σκορπώ, στοιχηματίζω και στοιχηματώ, συλλοιζομαι (συλλοοούμαι) και αντίθετα ξενουχτώ-ξενουχτίζω, ξεψυχώ-ξεψυχίζω, παραστρατώ (σπανιώτερα παραστρατίζω).

Πολλών διπλοσχημάτιστων ρημάτων μόνο ο ένας τύπος είναι κοινός στο νισυριακό ιδίωμα με άλλους σπανιότερους ή καθαρά, ιδιοματικούς. Αναφέρομε μόνο τον κοινό: μέσα σε παρένθεση τον πίο σπάνιο: *ανάβγω* (ανάβω), αρέσω (ρέσω) με φαινομενική αφαίρεση του αρχικού **α** αστράφτω, βαστώ, βογκώ, γεμίζω, δίο (δίνω, δίδω), *ζουπφώ* (ζουπφώ), *θάβγω* (θάβω), θαρρώ (με την έννοια του νομίζω) θαρεύγω, καίω, κερδίζω, κουτουλώ, *κλέβγω* (κλέβω), *κόβγω* (κόβω), *κρύβγω* (κρύβω), *λούνω* (λούζω, λούω), μαδιώ (μαδώ), νιώθω, *ξεμυθίζω* (ξεμυτίζω), πεθαίνω, πλαντάζω, πλέω, *πρήζω*, *ράβγω* (ράβω), σύρνω (σέρνω), *στρίβγω* (στρίβω), σφυρίζω, ψάχνω συνώνυμο με το γυρεύγω κ.ά. όπως βόσκω και βοσκώ, κλείω και κλείνω, λύνω και λυώ, ξεσκιώ και ξεσκιώ, ξύνω και ξυώ.

Ο ρ θ ο γ ρ α φ ί α : Οι αοριστικοί τύποι, τα ρήματα που έχουν στον ενεστώτα (και όταν ακόμα είναι διπλοσχημάτιστα) **ι** γράφονται στον αόριστο με το ίδιο **ι** που έχουν και στον ενεστώτα. Έχομε έτσι :

Με ι : γίνομαι - εγίνηκα και έγινα, νίβγω - ένιψα, πνίω - έπνιξα, ραίζω - εράϊσα, κ.ά. όπως και τα διπλοσχημάτιστα (*αθίζω* και *αθώ*) έτθισα, εγύρισα, ελύισα, εξεχειλίσα, επλημμύρισα, εσφάλισα (σύνθετο εξεσφάλισα) και εσφάλισα - εξεσφάλισα, ακόμα εκοίμισα, εκοπάνισα κ.λπ. Ο αόριστος του καθίζω και η μετοχή του παθητικού παρακειμένου είναι κοινοί και για το κάθομαι: έκατσα δυο μήνες στο Γυαλί (λόγιο: εκάθισα). Ποιός είναι πίο σίγουρα καθισμένος; ακόμη: ποιός είναι πιο σίγουρα καθισμένος;

Απρόσωπα ρήματα

Θεωρούνται απρόσωπα και ρήματα συνήθη, όταν σημαίνουν φαινόμενο φυσικό: *πρόφρητη* πολύ χιόνι, μας κάμνει ωραίο καιρό, είναι κρύο, ζέστη, δροσιές· θα κάμει άσκημο χειμώνα εφέτος. Μερικά άλλα ρήματα: βολεί, μέλει, μέλλεται, πρέπει, πρόκειται, *συμφέρει*. Τέλος θεωρούνται απρόσωπα και άλλα πολλά ρήματα, που παίρνουν όμως ειδική σημασία ή η πράξη που δηλώνει το ρήμα παίρνει ειδική σημασία ή γίνεται μόνο σε ορισμένη έκφραση. Τέτοια ρήματα είναι: *αλλάζει*, π.χ. *αλλάζει*, τώρα *αλλάζει*, *ακούεται* πως θα γίνει ο γάμος, *αξίζει* και *παραξίζει* (*αξίζει*), *βρωμά* (στη φάμπρικα *βρωμά*), γίνεται (δε γίνεται να μας φήκεις *μοναχούς*), θέλει (θέλει *δουλειά*) *κοντεύγει* (*κοντεύγει* να βασιλέψει ο ήλιος, *κοντεύγει* να *ξημερώσει*) *τυχαίνει* και *λαχαιώνει*, *τυχαίνει* *καμιά* φορά και *λαχαιώνει*, κάποτε *παίζομε* *τάβλι*, *μπορεί* (*μπορεί* να *βρέξει*), *μυρίζει* (*μυρίζει* *ωραία* *εδώ*) *πειράζει* (*εν* *πειράζει* *που* *έφυ(γ)* *ε*, *στέκει* (*δε* *να* *κάθεσαι* *ούλην* *την* *ημέρα* *με* *τα* *χέρια* *δεμένα*) *συββαίνει*, *συνηθίζεται*, *σώνει*, *ταιριάζει* (*τυχαίνει* *καμιά* *φορά* *να* *βρέχει* και το *καλοκαίρι*) φαίνεται *νάχει* *δίκιο* σ' όσα *λέει*. Έτσι και τα ρήματα στις ακόλουθες φράσεις: μου *δόθηκε* η *ευκαιρία*, *δε* *στάθηκε* *μπορετό*, *έτσι* *του* *κατέβηκε*, *έχει* και *παραέχει*, *εν* *έχει* *μα* και *ξεμά*.

Προθέσεις

Μερικές από τις προθέσεις χρησιμοποιούνται μόνο στη σύνταξη. Είναι οι προθέσεις *με*, *σε*, *για*, *ως*, *χωρίς*, *δίχως*, *ίσαμε*, *ώσαμε*. Αποτελούν ακόμη σαν πρώτα συνθετικά στοιχεία στις σύνθετες λέξεις:

προς τα <i>μισάνυχτα</i>	προσκολλώ
κατά μάνα κατά κύρη	κατακαθίζω
μετά το φαΐ	μεταλαβαίνω
παρά τρίχα	παρακάτω
πέντε αντί έξη	<i>αντίερο</i>
από προχτές	αποξένωση

Στην πρόταση συντακτικά *μπαίνουν* με την αιτιατική των ονομάτων και των αντωνυμιών. Μόνο οι προθέσεις *για* και *από* συντάσσονται με ονομαστική, όταν σημαίνουν *αφετηρία*, *κατάσταση* ή *αποτέλεσμα* και το όνομα που συνοδεύουν αναφέρεται στο υποκείμενο: το *ξέρω* από *μαθητής*, από *δήμαρχος* *κλητήρας*.

α') Η πρόθεση **σε** χάνει το ε προ του τ του άρθρου και ενώνεται με το άρθρο σε μια λέξη: στο σχολειό, στο σπίτι, στα *καλακαθούμενα*.

β') Η πρόθεση **από** πολλές φορές παθαίνει αποκοπή του ο εμπρός από τους τύπους του άρθρου που έχουν τ στην αρχή: από του λύκου τα βόντια, απτού/αφτού λύκου τα βόντια: (βλ. φωνητική, πτ/φτ). Οι προθέσεις **με, σε**, χάνουν πολλές φορές το τελικό τους φωνήεν προ φωνήεντος της επόμενης λέξης πιο δυνατού ή όταν αυτό είναι όμοιο με το δικό τους, π.χ. *μ' έκαψεν ο χαμός του, εκλουμπούσε σε ανοικτά νερά/εκλουμπούσε σ' ανοιχτά νερά*. Οι προθέσεις για, κατά, παρά, είναι δυνατό να χάσουν το τελικό **α** εμπρός από λέξη που αρχίζει από άλλο α: Γι' αυτό, κατ' άλλον τρόπο, κάλλιο κλειστά παρ' *ανοιχτά*.

Πολλές είναι οι σημασίες των προθέσεων. Οι κυριότερες είναι: η πρόθεση **με** σημαίνει το μαζί, τη συνοδεία: μου ρέσει η νύχτα με το φεγγάρι, *έφυγε με ούλην ντον τη φαμίλια*. Καμιά φορά σημαίνει και τον αντίπαλο: *λογοφέρνω με τη συμπετθέραμ μου για ανοησίες*. Σημαίνει ακόμα: α') το όργανο, το μέσο ή την ύλη: τον έπιασε με τα χέρια του, *θα φύω με το παπόρι τη μ-Παρασκευγή*, β') Τώκουσα με χαρά, να σε ξαναδούμε με το καλό (τον τρόπο) και το χρόνο, ο τσουπάνης, πολλές φορές, κοιμάται με τις όρνιθες (χρόνο).

Η πρόθεση **σε, σ'** σημαίνει: α') διεύθυνση προς κάτι (πρόσωπο ή πράγμα) π.χ. πάω στο χωράφι, εφτάξαμε στο σπίτι (τέρμα). β') στάση ή ενέργεια μέσα σε μια περιοχή: έχει στο μάουλο ένα σημάδι, *επαίξαμε στην Ταύλαν του γναλού τις αμπάρες*. Η πρόθεση **σε** σημαίνει και: γ') το χρόνο ή την προθεσμία στον έλληνο-τουρκικό μπόλεμο, στα 12, είχαμε κάθε μέρα φέστες για τις νίκες του Στρατού μας και μάλιστα άμα εμάθαμε πως *επφέσασι -v-* τα Γιάννενα, σε μια βδομάδα θα την έχω τελειωμένην ντη δουλειά. δ') την αναφορά: ξεχωρίζει στους τρόπους του ο Κώστας είναι ο καλύτερος μέσα στην -ντάξη. ε') τον τρόπο, *έψαλλε, όπως τύχει, έψαλλε σ' άλλον ήχο, στα κουτουρού*.

Μεταχειριζόμαστε την πρόθεση σε αποκοπή και γενική όταν εννοούμε σπίτι ή άλλη έκφραση ανάλογη: π.χ. ήμουν στου μπάρβα μου (εννοείται το σπίτι), ήμουν στου Παρθένη (εννοείται το μαγαζί) κ.ά. Σε στερεότυπες εκφράσεις ή ιστορικές χρησιμοποιούμε και την πρόθεση (τη λόγια) εις: εις πολλά έτη, δέσποτα, εις υγεία (αιτ.) και εις ανώτερα, μιλά εις βάρος μου. Η πρόθεση **για** φανερώνει: α') αιτία: π.χ. για σέναν ήρτα, εκοιμούμου, γι' αυτό 'εν έκουσα, *καμαρώνω για σένα, που ματθαίνω πως είσαι καλός στην δουλειά σου*.

Η πρόθεση **για** φανερώνει ακόμα: γ') για χάρη, για το χατήρι κ.τ.λ., σκοτώνεται για τους άλλους, όσα κάμνω τα κάμνω για χατήρι σου, *για*

να σώσει το παιδί ντου εκαταχρεώθηκε, πάω για ψάρεμα. δ') αναφορά, το πρόσωπο ή το πράγμα για το οποίο ο λόγος: όσο για το Μιχάλη μένε ήσυχος, *εχτές εμλουσαμε για σένα, για τα προικιά ετσακχώννοντο, εμαλώ-πασι σα ληόπρωνα.* ε') αντικατάσταση: Θα το κάμω για σένα· στ') ιδιότητα περνά για δάσκαλος· ζ') σημαίνει ανταπόδοση, αξία, εξίσωση: Το πούλησε για ένα κομμάτι ψωμί, σου δάνεισα τα χίλια φράγκα για λῆιους μήνες, δουλεύει για δυο. η') διάρκεια: *επή για μια εβδομάδα, μας έφηκε για πάντα.* θ') ομοίωση ή τρόπο: *μοιάζει σα μαλαματένιο, τοθ θωρώ για αδερφόμεν, τώω για καλό.* ι') επίκληση: *για όνομαν του θεού καμε τη χάρη αυτή για τη ψυχή τω-γ-γονιώ σου.* Η πρόθεση **ως** φανερώνει την έκταση και το τέρμα, τοπικά ή χρονικά: π.χ. **α** πάω ως το λιμάνι, ο δρόμος από τα Μαντράκι ως τα Νικειά είναι γκουραστικός, σε περίμενα από το πρωί ως το μεσημέρι. Η πρόθεση **ως** συναντάται στο νισυριακό ιδίωμα και με το τελικό φωνήεν: **α**. Τον περιμένα ώσα με το μεσημέρι στην Ηλικιωμένη **μα** 'εν εφάνηκε. Η πρόθεση **ως** ακούεται αντί της αρχαίας πρόθεσης μέχρι(ς), από το χωριό ως τον Άκωλον είναι μακριά. Την ίδια σημασία με το **ως** έχει και το **ώσαμε**, ίσαμεμε έγκλιση του τόνου του **με**. Η πρόθεση **κατά** σημαίνει: α') συμφωνία, σχέση και τρόπο: κατά μάνα κατά κύρη, κατά τα μέσα του Γενάρη, κατά τύχη, κατά λάθος. Τα λόγια έχουν σημασία κατά τους ανθρώπους που τα λέουσι, κατά βάθος έχει δίκιο. β') διεύθυνση: κατά πού τραβάς: *κατά την Αγιάν Μπαρασκενγή.* Λέγεται η πρόθεση **κατά** και σαν επίρρημα: εψηφίσαμε κατά του σημερινού μουχτάρη. Τη βλέπομε, όχι σπάνια, σε στερεότυπες εκφράσεις: κατά διαόλου, κατά τύχη, κατά πού πάεις; κατά της σκλαβιάς. Ανάλογο είναι το κατά γης. Η πρόθεση **μετά** είναι σπάνια και σημαίνει ότι το έπειτα, ύστερα, έπειτα από, ύστερα από, χρονικά και, κάποτε, τοπικά: μετά το μεσημέρι περιμένέ με, θα σου το ξηγήσω μετά. Καμιά φορά λέγεται και με επιρρηματική σημασία, όπως στις φράσεις που σημειώσαμε εδώ: μετά το μεσημέρι, μετά το δείπνο. *Μετά το σπίτι (θ)α πουλήσω και τα χωράφχια.* Σε στερεότυπες εκφράσεις πάει και με γενική: μετά λύπης μου σου λέω, μετά χαράς, μόλις και μετά βίας. Η **παρά** σημαίνει: α') τη διαφορά προς το λιγότερο (αφαίρεση ή ελάττωση) *είναι μεσημέρι παρά κάρτο, παρά τρίχα να βγάλε το μάτιν ντου.* β') **παρά λίγο να πρέσει από το πανάθυρο.** γ') εναντιότητα: *τόκαμε παρά τη θέλησήν ντου, παρ' όλ' αυτά όμως 'εν έκουσε και την έπαθε σαν χάσκα.* Η πρόθεση **αντί** (αντίς) σημαίνει αντικατάσταση. Συχνά συνοδεύεται από την πρόθεση **για** και στην περίπτωση αυτή, έχομε τον τύπο με τελικό **σ**, αντίς π.χ. *τούδωκα κουκχιά, αντίς βασούλια, πάεινε συ, αντίς για μένα, αντίς γι' αυτό πάρε τούτο.*

Η πρόθεση **αντί** συντάσσεται και με φράσεις εμπρόθετες, με τις προθέσεις, **με, σε από:** *πέρασε από δω αντί από εκεί, με σένα αντί με μένα, αντίς*

να πάω στο Κρανί, *επήα στον Άι Θιολό*. Τελικά, η πρόθεση **από** σημαίνει:

α') απομάκρυνση: έφυγε από τη -v-Μπατρίδαν ντου, *με τα λόγια τως τον εχωρίσαν από τη φαμίλιαν ντου. Επέθανεν γκαι γλότωσεν από τα βάσανα.*

β') Η πρόθεση **από** σημαίνει ακόμα καταγωγή ή προέλευση: π.χ. *βαστά από μεάληφ φαμίλια, είναι από ζάκι* έρκετο από το Δάλι, εφτά από δέκα.

γ') διανομή: *εγοράσασι από μια οκχά κρέας, επήρασι ο καθένας από δυο τετράδια.* δ') μετάπτωση ή αλλαγή από διερμηνέας έγινε μουχτάρης, ε') διαίρεση: πέντε από τους δέκα, στ') την ύλη ή το περιεχόμενο: σπίτι από μάρμαρο, καλάθι γεμάτο από σταφύλια. ζ') την αιτία :επετούσεν από την *χαρά-v-ντου* η') το ποιητικό αίτιο: *ο εδρός εκάηκεν από αστροπελέκι.* θ') την αναφορά: από τέτοιες δουλειές 'εν έχει ιδέα. ι') διαφορά ή σύγκριση: π.χ. είναι η εξυπνότερη από τις μαθήτριες της τάξης της. Ο Όλυμπος είναι το πιό ψηλό βουνό της Ελλάδας, η φετεινή χρονιά είναι καλύτερη (:) από την μπερσινή, χωρίς γυαλιά επέρασε την κλωστήν από την βελόνα. ια') Η πρόθεση **από**, χρησιμεύει ακόμα για να αντικαταστήσει τη γενική ιδιαίτερος στα ονόματα που τη σχηματίζουν δύσκολα: π.χ. *η μάμμη μου ήτον η πχιό αγαπημένη από τις μάμμες μας, από θεού, απ' αρχής από γεννησιμιού του, απαρχής, απ' ευθείας.* Φράσεις σαν τη φράση *έρχομαι από του πετθερού μου*, είναι ελλειπτικές (εννοείται από το σπίτι).

Οι προθέσεις δίχως, χωρίς, σημαίνουν έλλειψη, στέρηση: π.χ. *επόμεινα χωρίς πεντάρα.* Πολλές φορές χωρίς ανάγκη λέμε μαζί με το χωρίς, δίχως την πρόθεση με: *θέλω έναν γκαφέ με χωρίς, με δίχως ζάχαρη και χωρίς κ.ά.*

Λόγιες προθέσεις και μερικές αρχαίες ή τύποι αρχαίοι λέγονται με μερικές στερεότυπες εκφράσεις ή φράσεις ιστορικές. Οι προθέσεις αυτές συχνά συντάσσονται με γενική, και είναι οι ακόλουθες: **διά:** διά βίου, *διαμιάς* (μια λέξη). **εκ - εξ** (ιδιωματικά **ξε**): εκ θεού, εξαρχής (μια λέξη), εξίσου, *εξώρας*, εκ του προχείρου, *εξάπαντος*. **εν:** εν γνώσει, εν τάξει. **επί:** επί Τουρκοκρατίας, επί Ιταλίας (διευκρίνηση: είναι μια λέξη σύνθετη το επιταυτού,) επιτέλους. **προ:** προπάντων, προ Χριστού, προ-ολίγου, προπάντων και προπαντός. **Υπέρ:** υπέρ το μέτρο (λόγιο) αντικαθίσταται ιδιωματικά με την έκφραση πάνω (παραπάνω) **από:** παραπάνω από το μέτρο, πάνω από το μέτρο. *έχομε τα υπέρ και τα κατά.* Κάποτε παίρνονται σαν προθέσεις και σαν επιρρήματα εναντίον, εξ-αιτίας, το πλην και το μέσο (δοτική αιτιατικοφανής). Επήα στη Ρόδο μέσο Σύμης, ήρτα στη Ρώμη μέσον μπρίντιζι. Και στο ιδίωμα ζουν ακόμα οι όροι οι μαθηματικοί: **συν, και, επί, διά:** δύο συν(και) δύο, τέσσερα, πέντε συν (και) πέντε, δέκα, δύο επί δύο, τέσσερα, δέκα δια δύο, πέντε, είκοσι μείον δέκα ίσον δέκα, ΓΔ μείον ΑΒ.

Ισοδυναμούν με προθέσεις και πολλά επιρρήματα που παίρνουν στο τέλος των μιαν από τις προθέσεις **με, σε, από**. Είναι οι λεγόμενες εμπρόθετες εκφράσεις. Τέτοιες είναι: **με, μαζί με, σύμφωνα με**. Με την πρόθεση: *σύφωνα με, μαζί με τον αδερφό μου, σύμφωνα με τα λόγια σου*. Με την πρόθεση **σε**: μεταξύ σε (γενική αιτιατικοφανής), μεταξύ σου και μου είναι μεγάλη διαφορά ηλικίας.

Με την πρόθεση **από**: έξω από, μακριά από, πριν από, πριν από, πέρα από, ύστερα από, έπειτα από, κρυφά από, εκτός από: π.χ. έξω από την εγκλησικιά, μακριά από το κακό, πριν από το λιμάνι είναι ο Άι Σάββας, έπειτα από σένα θα πάω εγώ, *έπειτα από το λιμάνι έρχεται ο Άις Θιολός, κρυφά από τη μάνα μου έφαα ένα κομματάκι ντονρί κ' ήτο Καθαρή Δευτέρα*, εκτός από σας 'εν έχω άλλους φίλους σωστούς.

Με την πρόθεση **σε** ή με την πρόθεση **από**: *πάνω σε μένα ρίχνεις (ρίπτεις) ούλα τα βάρητα κάτω από τον οξόν ντης Παναγιάς είναι η Τάβλα του γυαλού, αό μπρός σου επεράσασι κ' εν ντους είδες; αοπίσω σου έρκομαι, μη φουάσαι πούναι σκοτεινά, αομέσα από την Εγκλησικιά εκλέψασω ένα δίσκον ασημένιο*. Με την πρόθεση από διπλή: από κάτω από το τραπέζι-ν- είναι μια γάτθα κ.τ.λ. Προθετική είναι ακόμη στο ιδίωμα της Νισύρου η έκφραση χάρη σε: Έτσι λέγομε χάρη σε σένα τα κατάφερα. Στις προθετικές εκφράσεις που συνοδεύουν δυνατή προσωπική αντωνυμία πολλές φορές αντιστοιχεί έκφραση με το επίρρημα και με τον αδύνατο τύπο της αντωνυμίας χωρίς πρόθεση. Π.χ.: *έλα κοντά στο φως να μη χαλάσεις τα μάτγια σου*, αλλά, *έλα κοντά μου, στάσου πίσω από μας*, αλλά, *στάσου πίσω μας*.

Μόρια. Σύνδεσμοι μπορεί να θεωρηθούν και μερικά μόρια, που και στο νισυριακό ιδίωμα, όπως, γενικά, στη νεοελληνική γλώσσα, είναι σε μεγάλη χρήση. Τα μόρια αυτά είναι τα: **ας, θα, να, μα, για**.

Ας το λογαριάσει, *θα το πω, έχε το νου σου να μην γκάμεις πάλε τα ίδια τα χτεσινά, σου τόπα, μα είσαι δυνατός και παράξενος· 'εν γκούεις άμα σου μιλά ένας γέρος, που ξέρει τον γκόσμο πιο καλά από σένα, έλα για κάτσε φρόνιμος*.

Το μόριο **ας** είναι συνήθως προτρεπτικό ή φανερώνει και συγκατάθεση: *ας τραγουδήσει, ας είναι*.

Το μόριο **θα** είναι κατά τη σημασία: α') μελλοντικό. Πιο συχνά βρίσκεται ενωμένο ή χωριστό (πάντως μέσ' στην ίδια φράση) με τον απαρεμφατικό τύπο θέλει: Π.χ. 'α του πω θέλει, μη στεναχωριέσαι· β') δυνητικό: *θα σουδία χρήματα αν είχα· γ')* πιθανολογικό: *(ίσως) τώρα θάφυε, θό-*

ἔγραψε την -v-ώραν -v-εκείνη. Το βοηθητικό μόριο να: να το δώσωμε, να μην ντα λέει αυτά τα πράματα, υστερινέ μου λοϊσμέ και που να σ' ἔχα πρώτα, να μη μῶου πεις, να τα γράψεις, κάμε κόμπο να μην ξεχάσεις. Το μόριο **μα** είναι ορκωτικό, μα την μΠαναγία, *μα τη-v-μπίστην μπου πιστεύγω*. Το μόριο **για** είναι προτρεπτικό και συντάσσεται με προστακτική ή με το να και υποτακτική: για δείτε, βρε παιδιά· για να δω, *ἔχεις οὐλα τα βιβλία που σούπεν ο δάσκαλος*;

Επιφωνήματα. Είναι λέξεις ή φωνές άκλιτες που φανερώνουν δυνατό συναίσθημα: πόνο, λύπη, χαρά, έκπληξη, θαυμασμό, απορία κ.ά. α! ουφ! αλίμονο!

Τα επιφωνήματα συνοδεύονται συνήθως από θαυμαστικό ή ερωτηματικό: Α! ήρτες επί τέλους.¹

Στα επιφωνήματα σημειώνεται πάντα θαυμαστικό ή ερωτηματικό και κάποτε αποσιωπητικά: ωραία ε; αμμέ;... Τα επιφωνήματα είναι δηλωτικά:

Θαυμασμού: α! μπα! ω! Τα ίδια εκφράζουν και απορία.

Πόνου, λύπης: αχ! άχου! όχου, οχ! αλίμονο! τρισαλίμονο! αγιμέ!

Στενοχώριας, αηδίας, απελπισίας: ε! ου! ουφ! φρούφου πα, πα, πα! μπα - μπα!

Περιπαίγματος, ειρωνείας: ε! ου! γιούχα!

Ευχής: μακάρι! μαγάρι! είθε! είθε ο Θεός! άμποτε!

Επιδοκίμασias, επαίνου: γειά σου! μπράβο! εύγε!

Καλέσματος: ε! ω! ω! βρέ! ε Γιάννη! ω Γιώργη! ω χάσκα!

Παρακίνησης: α! α! γειά σου! κουράγιο! άντε! άμε! αλ! μαρς! στοπ!

Άρνησης: α μπα! μη!

Αβεβαιότητα τέλος δείχνει το μα! χμ!

Στα επιφωνήματα μπορεί να μπει και το μόριο **δα** που συνδέεται με μερικές λέξεις: όχι δα! έλα δα! πως δα! ένας τόσος δα! έννοιξε-ντα μάτια του τόσα δα. Μερικά επιφωνήματα μόνα τους δεν έχουν έννοια. Την παίρνουν από τον τόνο και το χρωματισμό που δίδομε στην φωνή. Π.χ. το α! μπορεί να εκφράζει άλλοτε απορία, άλλοτε θαυμασμό ή λύπη και άλλοτε και απορία. Α!, ήτον εξαίρετοι οι *λουγκχουμάδες!* α! τι κρίμα, α... λοιπό-v-

1. Οι όροι επίρρημα, πρόθεση, σύνδεσμος δεν αναφέρονται, όπως βλέπομε σε μέρος του λόγου παντελώς ξεχωριστά, παρά σε λειτουργίες ξεχωριστές, που είνει δυνατό να τις έχει η ίδια λέξη κατά τη θέση που έχει μέσα στην πρόταση: Είναι γ' αυτό δύσκολο κάποτε να πει κανείς με ακρίβεια που ανήκει ένα άκλιτο μέρος του λόγου.

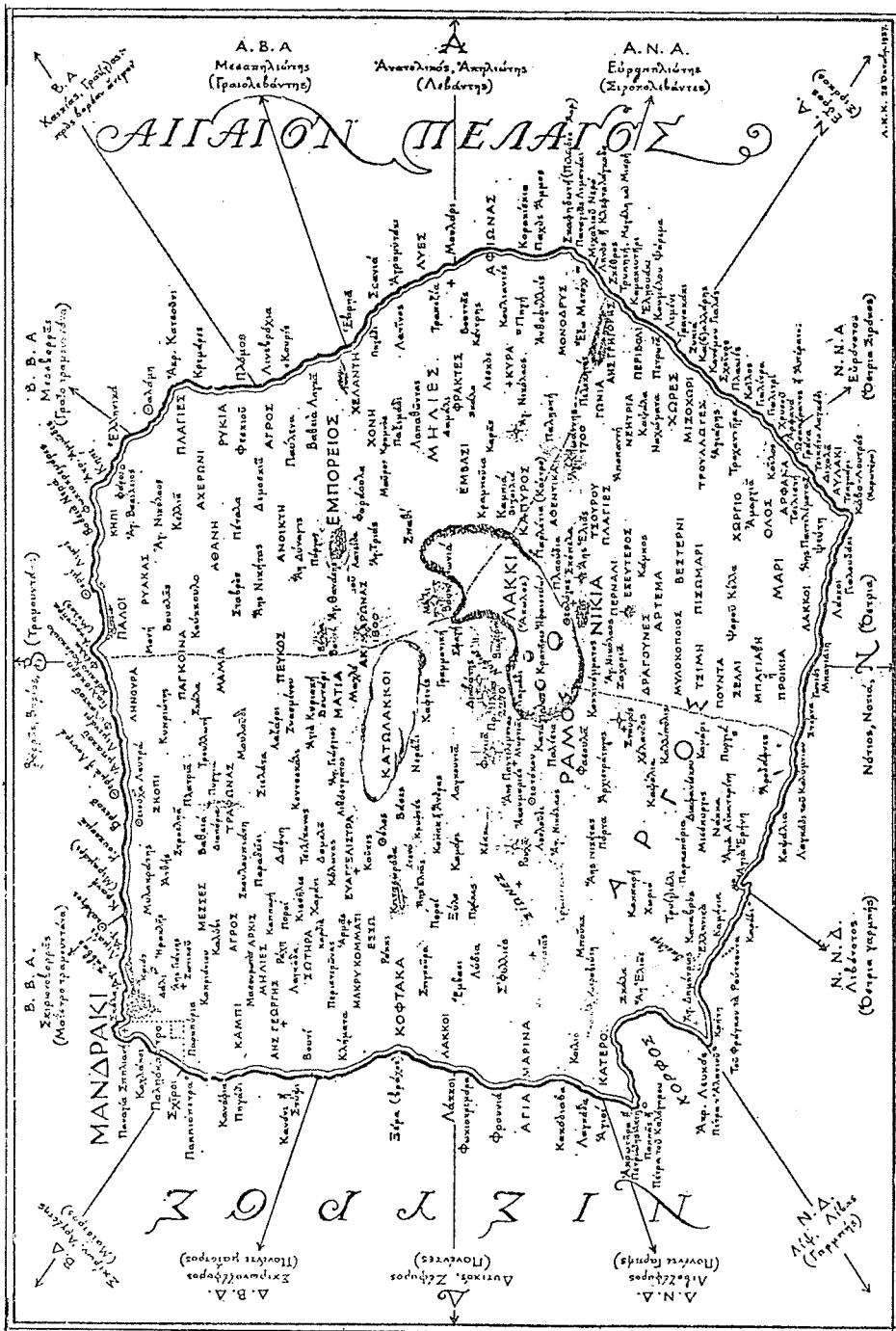
τι θα γίνει τώρα; Έκφραση επιφωνηματική είναι οιονδήποτε μέρος του λόγου και φράσεις. Κρίμα που 'εν ήρτες στη συνεδρίαση! Τι φρίκη! Θεέ μου, Χριστέ μου και Παναγιά μου! Μάνα μου, είντα που 'παθα! Κάτσε κακόμοιρε, έλεος! υπομονή! έλα δα! έλα τώρα! κ.λπ.

Κάθε λέξη ή έκφραση που χρησιμεύει για επιφώνημα λέγεται έκφραση επιφωνηματική. Εκφράσεις επιφωνηματικές είναι ουσιαστικά, επίθετα ρήματα, επιρρήματα και φράσεις: με το συμπάθειο, να σε χαρώ, ορίστε, ήμαρτον, υπομονή, σε καλό σου, ωραία, περαστικά, εμπρός, κάτω, όξω, μάλιστα, ζήτω. Δεν λείπουν από το νισυριακό ιδίωμα ονοματοποιημένα επιφωνήματα: αψού, γκούχχου, κουκουρίκου, ντούκχου - ντούκχου, ούστου (για να διώξουμε τα σκυλιά), ούτσι-ούτσι (για να διώξουμε τους χοίρους), οχώ (για τα βόδια). Επίσης ευχετικές επιφωνηματικές εκφράσεις: καλή όροξη, στην υγεία σου, εις υγεία, κι από χρόνου, σιδεροκέφαλος, και στους γάμους σου ή και γαμπρός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alessio Giovanni, *Saggio di toponomastica Calabrese*, Firenze 1939.
- Ἀνδριώτη Νικολάου, Ἐτυμολογικὸ Λεξικὸ τῆς Κωῆς Νεοελληνικῆς, Θεσσαλονίκη 1967.
- Βυζαντίου Δ. Σκαρλάτου, *Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθῆναι 1889.
- «Γνωμαγόρας»: Μηνιαῖον Νισυριακὸν Δελτίον, περίοδος Α', ἔτος Β', 17, 18, 19, 24, 112 Ν.Υ.
- Curuni Giovanni, *Breve storia della lingua greca*, Roma 1950.
- Dawkin R. M., *Modern Greek in Asia minor*, Cambridge 1916.
- Διαφόρων συγγραφέων, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ τῆς Δημοτικῆς*, Ἀθῆναι 1941.
- Defner Michael, *Zaconische Grammatik*, Berlin 1957.
- Dieterch K., *Untersuchungen zur geschichte der griechischen sprache*, Leipzig 1892.
- Dieterch K., *Sprache und volksüberlieferungen der sudlichen sporaden*, Wien 1908.
- Du Cange *Glossarium mediae et infimae graecitatis*, Lyon 1688.
- Καζαβῆ Γεωργίου, Ἡ Νίσυρος εἰκονογραφημένη, Ν. Ὑόρκη, Ὀκτ. 1954 Ἔκδ. 2α, Ὀκτ. 1965 Ἔκδ. 3η, Ἀπρ. 1955 Ἔκδ. 4η.
- Καζαβῆ Ἰάκωβου, Ἱστορία τῆς Νήσου Νισύρου, Ν. Ὑόρκη 1966.
- Καραναστάση Ἀναστασίου, Τὸ ἰδίωμα τῆς Ἀστυπалаίας, Λεξικογραφικὸν Δελτίον 8, (1958) 59-144.
- Καρανικόλα Σωτηρίου, *Γλωσσάριον τοῦ ιδιώματος τῆς Σύμης*, τεῦχος Α', Α-Γ, Ἐπιμελεία Ἀ. Καραναστάση - Ἀλεξ. Καρανικόλα, Ἀθῆναι 1962.
- Κοντοβεροῦ Λαζάρου, Ὀνόματα τοιῶν καὶ περιφερεῶν τῶν τριῶν περιοχῶν τῆς νήσου Νισύρου, «Νισυριακά», Α' Ἀθῆναι 1963, 136-160
- Κόντου Ἰωάννου, *Τὰ Κρητικὰ Καράβια στὰ 1453*, Τόμ. Α' Paris 1931.
- Κόντου Ἰωάννου, *Ἐπικὰ ἱστορικὰ ποιήματα*, Ἀθῆναι 1940.
- Κουκουλέ Φαίδωνος, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς*, 1-6, Ἀθῆναι 1948-1952.
- Κουμέντου Ι. Νικήτα, Ἡ Κατερίνα τοῦ Κούλελη. Ἡθογραφία, Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ ΙΙ Τόμου τῶν «Νισυριακῶν», Ἀθῆναι 1969.
- Τοῦ ἴδιου, *Μοιρολόγια Νισύρικα*, Ἀθῆναι 1972.
- » » Ὁ Γάμος στὴ Νίσυρο, Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν V Τόμο τῶν «Νισυριακῶν», Ἀθῆναι 1976.
- Kretschmer P., *Der Heutige Lesbische Dialekt*, Wien 1905.
- Κυριακίδου Στίλπωνος, Ἑλληνικὴ Λαογραφία, Μέρος α', Ἀθῆναι 1923.
- Legrand Em, *Dictionnaire grec moderne - Francais*, 1-2 Paris 1885.
- Liddell - Scott - Catautella *dizionario illustrato Greco-Italiano*, Firenze 1975.
- Λουκάτου Σ. Δημητρίου, *Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνικὴ Λαογραφία*, Ἀθῆναι 1978.
- Meillet A. *Aperçud' une histoire de la langue grecque*, Paris 1955.
- Merlo Clemente, *i nomi romanzi delle stagioni e dei mesi*, Torino 1904.
- Meyer G., *Neugriechische studie* III, IV, Wien 1894.

- Meyer G., *Alcune aggiunte all' articolo del Morosi sull' elemento Greco nei dialetti dell' Italia meridionale* A.G. I.P. 96-100, XII.
- Oeconomides D., *Lautlehre des pontischen*, Leipzig 1908.
- Μηνᾶ Κων., *Τὸ Τοπωνυμικὸ τῆς Κάσου*, Ἀθήνα 1975.
- Μιχαηλίδου - Νουάρου Μιχαήλ, *Λαογραφικὰ Σύμμεικτα Καρπάθου*, 1-2, Ἀθήνα 1932-1934.
- Morosi G., I. *dialetti romanici del mandamento di Bova di Calabria*, archivio glottologico Italiano, IV, 1-116.
- Morosi, G. *L' elemento Greco nei dialetti dell' Italia meridionale*, parte I, provincia di Reggio, 76-96 A.G. I.XII.
- Μπαλαλᾶς Δημ. *Τὰ χωριανὰ μου ἐπιμέλεια Κ.Ο. Σακελλαρίδη (Ἐδρετήριο Λέξεων) «Νισυριακά», 7 (1981), 174-181.*
- Παντελλίδου Χ., *Φωνητικὴ Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας*, Ἀθήνα 1929.
- Παπᾶ Νίκου, *Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια*, Ἀθήνα 1953.
- Παπαδόπουλου Ἀνθίμου, *Γραμματικὴ τῶν Β' ἰδιωμάτων*, Ἀθήνα 1927.
- Παπαδοπούλου Γεωργίου, *Νισυριακὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1923*, Κῶς 1922.
- Παπαδόπουλου Γ., *Γλωσσικὴ ὕλη τῆς νήσου Νισύρου*, «Ζωγράφειος Ἀγών».
- Παπαδόπουλου Γ., *Γενικὴ ἱστορικὴ καὶ γεωγραφικὴ περιγραφή τῆς νήσου Νισύρου μετὰ τῶν πέριξ μικρῶν νήσων*, Νίσυρος 1909.
- Παπαχριστοδοῦλου Ι. Χριστόδ., *Τοπωνυμικὸ Νισύρου*, «Νισυριακά» 3(1969), 230-268 καὶ ἀνάτυπο.
- Παπαχριστοδοῦλου Ι. Χριστόδ., *Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου*, Ρόδος 1951.
- Pernot Hubert, *Etudes de linguistique neo-hellenique iphonetique des parlers de chio, ii morphologie des parlers de chio*, Paris 1945-1946.
- Pernot Hubert, *chansons populaires, Grecques des XV siecle*.
- Πολίτη Ν., *Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ*, Ἀθήνα 1932.
- Psichari Jean, *essais du grammairre historique neo-grecque*, Le partie Paris, 1886.
- Rohles Gerard, *la persistenza della grecita nell' Italia meridionale. Studi e ricerche su lingua e dialetti d' Italia*. Firenze 1972, 231-363.
- Σακελλαρίδη Κ. Ὁδ., *Μερικὰ χαρακτηριστικὰ φωνητικὰ φαινόμενα τοῦ Νισυριακοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος*, «Νισυριακά» 5 (1976), 14-18.
- τοῦ ἴδιου: *Παροιμίες καὶ φράσεις ἀπὸ τῆ Νισύρου*, Ἀθήνα 1983.
- Σουΐδα, *Λεξικόν*, ἔκδοσις, Adda Adler, Stuttgart 1971.
- Thumb A., *Handbuch der neugriechischen volkssprache*, Strassburg 1895.
- Τριανταφυλλίδη Μανώλη, *Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ*, Ἀθήνα 1979
- Triantaphylides *die lehnwörter der mittelgriechischen vulgarli literatur* Strassburg 1909
- Φιλήντα Μένου, *Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία ἑλληνικὴ*, 1-3, Ἀθήνα 1927.
- Χατζιδάκι Γεωργίου, *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 1-2, Ἀθήνα 1917.
- τοῦ ἴδιου, *Ἀκαδημαϊκὰ ἀναγνώσματα*, Ἀθήνα Α' 1902, Β' 1904.
- τοῦ ἴδιου, *Γλωσσολογικαὶ Μελέται*, Ἀθήνα 1901.
- τοῦ ἴδιου, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig 1892.
- τοῦ ἴδιου, *Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, Ἀθήνα 1915.
- Ψάλτη Σ., *Θρακικὰ ἢ περὶ 40 Ἐκκλησιῶν*, Ἀθήνα 1905.
- Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, ἔκδ. Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθήνα 1982.

Τοπωνυμικός χάρτης του νησιού.

ΧΑΡΗ Μ. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗ

ΝΙΣΥΡΟΣ ΚΑΙ ΤΗΛΟΣ ΣΤΗΝ ΙΔΙΑ ΓΡΑΜΜΗ ΠΛΕΥΣΗΣ

(Κοινωνικές, οικονομικές και πνευματικές διασυνδέσεις)
17ος — 20ος αι.

Ο τίτλος που χρησιμοποιήθηκε στην εργασία αυτή δεν πρέπει να ξενίζει. Ανταποκρίνεται σε μια τραγική πραγματικότητα. Τα δύο νησιά βρίσκονται έξω από την εμπορική - ναυτιλιακή γραμμή αποκλεισμένα χειμώνα - καλοκαίρι, παρουσιάζουν περίπου τις ίδιες γεωλογικές ιδιομορφίες (δεν αναφέρομαι στην ύπαρξη ή μη του ηφαιστείου) και έχουν περίπου την ίδια σε ποσότητα στρεμμάτων καλλιεργήσιμη γη (7.000)¹ με περιορισμένες δυνατότητες παραγωγής, απέχοντας μεταξύ τους στα κοντινότερα σημεία προσέγγισης (Αυλάκι—Χοιρονήσι ή Γαϊδουρονήσι ή Νησσί²) λιγότερο από 1 ώρα με τα σημερινά μέσα πλεύσης.

Οι ιδιαιτερότητες αυτές συνέδεσαν τους ανθρώπους των δύο νησιών ήδη από την αρχαιότητα, ώστε να συνάψουν σχέσεις σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής, σχέσεις απαραίτητες και αναγκαίες για την ίδια την ύπαρξή τους. Γεωγραφικά ελαφρώς σε

1. Χάρης Κουτελάκης, *Ένας ιδιότυπος τρόπος συναλλαγής στην Τήλο τον 19ο αιώνα*, «Δωδ. Χρονικά» Ι' (1984), περίληψη της ανακοίνωσής μου που έγινε στα ιταλικά στο Β' Διεθνές Συμπόσιο Ιστορίας, το οποίο διοργανώθηκε από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Σεπτέμβριος 1983) και Ζαχ. Τσιρπανλής, *Νίσυρος και Πάτμος 8(17ος - 19ος αι.)*. *Πνευματική επικοινωνία και οικονομικές σχέσεις*, «Νισυριακά», (1982), 20.

2. Χάρης Κουτελάκης, *Συμβολή στο τοπωνυμικό της Τήλου*, έκδοση Σ.Γ.Τ.Δ., αρ. 13, Αθήνα 1982.

πλεονεκτικότερη θέση η Νίσυρος, πιο κοντά στον Κάβο Κριό και στην Κω (Καρδάμενα, Κέφαλος) απ' ό,τι η Τήλος που βλέπει με το ένα μάτι προς τη Νίσυρο και με τ' άλλο προς τη Σύμη - Ρόδο, κατάφερε να παρακολουθεί τις εξελίξεις των εποχών, εξελίξεις που διαμόρφωναν μέσα στα ελάχιστα περιθώρια της τουρκικής τελματωμένης νοοτροπίας κάποιες διαφοροποιήσεις, ιδίως οικονομικές, και να τις διοχετεύει στην Τήλο παίρνοντάς τες από την Κω ή την Κάλυμνο ή κατευθείαν από τα μεγάλα οικονομικά και πνευματικά κέντρα της αυτοκρατορίας, δηλαδή τη Σμύρνη και την Πόλη. Έτσι η Νίσυρος, γνωστή για το άνυδρο, σαθρό, αβαθές και φτωχό σε ασβέστη χώμα της, που δύσκολα καλλιεργόταν,³ έδωσε με τη φτώχεια της απεριόριστες δυνατότητες για την καλλιέργεια του νου, του πνεύματος των ανθρώπων που την κατοικούσαν, το ίδιο όπως η Σύμη και το Καστελλόριζο, η Χάλκη και η Κάσος στους δικούς τους.

Η Τήλος πάλι, αναπαυμένη στα συγκριτικά ευφορότερα χωράφια της και στα πολλά νερά της, κλείστηκε στον «εαυτό της», προσκολλημένη στη γη, περιμένοντας το φως του πολιτισμού από τη γειτονική Σύμη και Νίσυρο εξοφλώντας την οφειλή της παρέχοντας προστασία και τροφή στους ευεργέτες της σε κάθε δύσκολη περίπτωση.⁴ Βέβαια τα πιο πάνω δεν σημαίνουν αποκλειστικά προσπάθεια μείωσης των κατοίκων, γιατί πνευματικές αναλαμπές υπήρξαν και η πορεία ήταν αμφίδρομη αλλά σκοπός μας δεν είναι να κατηγορήσουμε κάποιους ή να τους μειώσουμε. Σκοπός μας είναι να παραθέσουμε αντικειμενικά τα στοιχεία που προκύπτουν μέσα από τις δραστηριότητες και τη νοοτροπία των ανθρώπων των δύο νησιών, αυτά που με μια λέξη χαρακτηρίζονται **Ι σ τ ο ρ ί α** ενός τόπου.

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς τις δυσκολίες του ερευνητή, του ιστοριοδίφη και του ιστορικού, που θα προσπαθούσε να διασυνδέσει τα νήματα ενός τρόπου ζωής των ανθρώπων δύο ή περισσότερων νησιών μέσα από τις ποικίλες εκφράσεις που τον συνιστούν χωρίς τη βοήθεια κι άλλων επιστημόνων ειδικών για κάθε τομέα (οικονομολόγου, λαογράφου, κοινωνιολόγου, νοσολόγου, ιστορικού της τέχνης κ.λπ.). Για το λόγο αυτό δε θα σταθώ πολύ σε κοινωνικά θέματα αλλά με συντομία και με κάποια παρα-

3. Δημ. Κογιόπουλος, *Γεωργοοικονομικά στοιχεία Νισύρου*, «Νισυριακά Χρονικά», αρ. 24 (Σεπτ.-Οκτ. 1958), 6 - 7 και Γ. Ι. Στρογγύλης, *Έκθεση Ύδρογεωλογικής και κοιτασματολογικής άναγνωρίσεως τής νήσου Νισύρου*, «Νισυριακά» 8 (1982), 359 κ.ε. και Μίλτ. Λογοθέτης, *Τουρισμός και οικονομία τής νήσου Νισύρου*, «Νισυριακά» 1 (1968), 66 κ.ε.

4. Χαρακτηριστικά είναι όσα διηγούνται οι κάτοικοι για τους Συμιακούς και Νισύριους που ήρθαν στη Τήλο κι έζησαν τις δύσκολες μέρες του Β' παγκόσμιου Πολέμου.

δείγματα, θα προσπαθήσω να σκιαγραφήσω κάποιες διασυνδέσεις χωρίς πολλές φορές τη χρονολογική οριοθέτηση, αφού και τα τεκμήρια απουσιάζουν και η ρευστότητα του σχετικού θέματος δεν το επιτρέπει.

Θα μακρηγορήσω όμως στα θέματα που αφορούν την πνευματική επικοινωνία Νισυρίων και Τηλιακών.

Κοινωνικές διασυνδέσεις

Ανατρέχοντας κανείς σε μελέτες με λαογραφικό και κοινωνικό περιεχόμενο, που όσο πάνε και πλουτίζουν τη βιβλιογραφία των δύο νησιών αλλά ευρύτερα κι όλης της Δωδεκανήσου, δεν μπορεί παρά να συμφωνήσει για το πνεύμα της κοινής καταγωγής και της κοινής γλώσσας τους. Επόμενο είναι μέσα από το εκφραστικό μέσο, τη γλώσσα, που αποτελεί προέκταση και έκφραση ιδεών και νοοτροπίας, να ακούμε το ίδιο λεξιλόγιο για αντικείμενα, συναισθήματα και ιδέες με ιδίωμα που ελάχιστα παρεκκλίνει από νησί σε νησί και από γεωγραφική ενότητα σε γεωγραφική ενότητα. Π.χ. το δωδεκανησιακό ιδίωμα ανήκει στο χώρο των νοτιοελληνικών ιδιωμάτων⁵ και λίγο διαφέρει από το γειτονικό κρητικό,⁶ ενώ το νισύρικο ιδίωμα ξεχωρίζει από το κρητικό κυρίως χάρη στο τράβηγμα του τελικού ν του άρθρου ή λέξης προς το αρχικό σύμφωνο της επόμενης λέξης με μια ενδιαμέση στάση - ύπαρξή του, όπως λ.χ. *Ἄμμά 'δε-ν-ντὸ παιδί-ντὴ γεναίκα-ν-μποὺ δάκχαν-ντὶς τηανίτες ποῦχε ν-γκρεμμασμένες στ' αὐτῆς ἐγέλασεν* (φράση από νισύρικο παραμύθι). Το τηλιακό πάλι, ιδίως του Μεγάλου Χωριού,⁷ ακούγεται απαράλλακτα με εκείνο του χωριού Νικιά της Νισύρου (το χωριό βρίσκεται απέναντι από το Μεγάλο Χωριό της Τήλου κι είναι το πρώτο που πιάνει κανείς πλέοντας με καΐκι από Τήλο προς Νίσυρο) αλλά παραλλάσσει από το ιδίωμα του Εμπορείου και του Μαντρακιού της Νισύρου⁸, καθώς και από κείνο της Σύμης ευρισκόμενο μεταξύ των δύο ιδιωμάτων. Αυτή η γλωσσική ενότητα για πράγματα και γεγονότα της καθημερινότητας γίνεται φανερή στα ήθη και στα έθιμα, στις ευχές και στις κατάρες και επιτείνεται με τη σύναψη

5. Νικ. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα τῆς Νέας Ἑλληνικῆς*, Ἀθήνα 1981, 28 - 31.

6. Εμμ. Πάγκαλος, *Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Κρήτης*, Ἐν Ἀθήναις 1968.

7. Χάρης Κουτελάκης, *Συμβολὴ στὸ τοπωνυμικὸ τῆς Τήλου*, Ἀθήνα 1982, XXII-XXV

8. Κ.Ο. Σακελλαρίδης, *Μερικὰ χαρακτηριστικὰ φωνητικὰ φαινόμενα τοῦ Νισύρικοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος*, «Νισυριακά» 5 (1976), 14 - 18 και Γιάννης Κουρούνης, *Φωνητικὴ τοῦ γλωσσικοῦ ιδιώματος τῆς Νισύρου*, «Νισυριακά», 8 (1982), 397 - 460.

γάμων, την εγκατάσταση Τηλιακών στη Νίσυρο και αντίστροφα, τη διατύπωση νομικών όρων και χρήση στερεότυπων φράσεων σε προικοσύμφωνα ή τονώνεται με τα τραγούδια (γάμου, μεγάλων εορτών, παιδικών) και τα λογής-λογής παιχνίδια των μικρών και των μεγάλων. Έτσι, λέξεις όπως *κάτσουνας*, *ψωμοθήκη*, *μπουστί*, *παρασιά*, *μπερβερίτσα*, *κονντούρι*, *λαγγί*^{8α} ακούγονται και στην Τήλο με μικρή διαφορά για να δηλώσουν τα ίδια πράγματα δηλ. ως *κατσουνάς*, *μπιρμπιλίτσα*, *λαίνι*, *αμπόστα*.

Από την άλλη μεριά είναι διαπιστωμένο και οι ντόπιοι ασφαλώς γνωρίζουν πολύ περισσότερα ονόματα, ότι τόσο στην Τήλο όσο και στη Νίσυρο υπήρξαν και υπάρχουν επίθετα από τα δύο νησιά, όπως *Παντελίδης*, *Καρταπάνης*, *Νισύριος*, *Χατζηνισύριος*, *Κουμπανίδης* κ.ά. δηλωτικά της εγκατάστασης και των γάμων που συνάφθηκαν.⁹ Στην Τήλο μάλιστα υπάρχει και τοπωνύμιο «στις Νισυργιές».¹⁰ Οι μετοικήσεις αυτές και οι γάμοι διοχέτευαν από τη μεριά τους ιδέες, νοοτροπία, τραγούδια, ήθη και έθιμα που συμπλεκόμενα αυξάναν το δωδεκανησιακό δέντρο. Έτσι βλέπουμε π.χ. κατάρες που λέγονταν στη Νίσυρο να θεωρούνται Τηλιακής προέλευσης ή να είναι κοινές (φυσικά δε λείπουν και οι επιχωριάζουσες ανάλογα με τις αιτίες που τις γέννησαν). Να μερικά δείγματα :

Που να σε φά η φ-φάουσα (Νίσυρος, Τήλος¹¹).

Που να γεμίσει το - νδουλάπι σου φαγιά (Τήλου).

*Που να σε φά η Γερά*¹² (μόνο στην Τήλο).

Σχετικές βέβαια είναι και οι παροιμίες ή τα ξόρκια για κάθε περίπτωση, χωρίς να σημαίνει ότι όσα ακούγονται στη Νίσυρο και Τήλο δεν ακούγονται και στ' άλλα νησιά.

8α. Λαζ. Κοντοβέρος, *Νισυριακά οικιακά σκεύη και γεωργικά εργαλεία* («Νισυριακά») 4 (1972), 307 κ.ε.

9. Φυσικά υπάρχουν πολλά που χάθηκαν κάτω από παρωνύμια κι άλλα που ξεχάστηκαν εντελώς.

10. Χάρης Κουτελάκης, *ό.π.*, 155.

11 Κ. Σακελλαρίδης, *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*, Αθήνα 1983, ιδίως την εισαγωγή, Γαβριήλ Σακελλαρίδης, *Δημώδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανάλεκτα τοῦ χωριοῦ Νικιά τῆς Νισύρου*, («Νισυριακά») 8 (1982), 184.

12. Η Γερά είναι θέση στην Τήλο με εγκαταλειμμένο αγροτικό οικισμό και πηγαίο νερό που πιστεύω ότι από κάποια ιδιότητα της σύστασής του μπορεί να σε θανατώσει. Για το λόγο αυτό οι βοσκοί της Τήλου εμποδίζουν τα ζώα τους να πλησιάσουν και να πιουν νερό ενόσω ήταν ιδρωμένα. Την ιδιότητα αυτή καλά γνωρίζει και ο γράφων που κινδύνεψε τον Ιούλιο του 1980. Πάντως οι σημερινοί κάτοικοι δεν μπορούν να δώσουν εξήγηση για την αιτία που δημιούργησε τη σχετική κατάρα. Βλ. Χάρης Κουτελάκης, *ό.π.* 130 - 131.

Εμπορικές — Οικονομικές διασυνδέσεις και πνευματικοί δεσμοί

Οι όμοιες κλιματολογικές συνθήκες και η γεωλογική διαμόρφωση στα δύο νησιά, που μαζί με τη ζήτηση της ευρύτερης αγοράς στην οθωμανική αυτοκρατορία η οποία διαμορφωνόταν πάντα από κέντρα λήψεως οικονομικών προσανατολισμών έξω από την αυτοκρατορία¹³, καθώς και η παραδοσιακή μορφή καλλιέργειας, γνωστή άλλωστε από άλλα μέρη π.χ. Πελοπόννησος, Θεσσαλία,¹⁴ δεν παρείχαν δυνατότητες για περισσεύματα προς εξαγωγή σε όλα τα είδη αλλά και για όσα υπήρχαν πλεονάζουσες ποσότητες, αυτές δεν ακολουθούσαν σχεδόν ποτέ αμφίδρομη πορεία προς τα δύο νησιά σε ποσοστά και επίπεδο που να μας επιτρέπει να μιλάμε για εμπόριο αγροτικών προϊόντων μεταξύ τους. Ίσα-ίσα θα λέγαμε ότι εμπόριο τέτοιου είδους δεν είχαν, δεδομένου ότι τα αγροτικά προϊόντα τόσο στη Νίσυρο όσο και στην Τήλο είναι τα ίδια. Λ.χ. τα σύκα, το βελανίδι, το κρασί, το λάδι, τ' αμύγδαλα, τα όσπρια, το κριθάρι, τα χαρούπια, τα γραμύθια και τα κηπευτικά είναι τα βασικά προϊόντα και στα δύο νησιά. Αν βέβαια υπάρχει κάποια υπεροχή του ενός νησιού επί του άλλου για ένα είδος από αυτά, τούτο δεν σημαίνει απαραίτητα εμπόριο του προϊόντος σε επίπεδα που να το χαρακτηρίζουν μη περιστασιακό. Π.χ. η Νίσυρος με τη μεγάλη παραγωγή σε σύκα ήταν γνωστή από τα χρόνια της κατάκτησής της από τους Τούρκους, οι οποίοι για το λόγο αυτό την ονόμαζαν *In cirli* (= νησί των σύκων)¹⁵, ενώ το νισύρικο κρασί ήταν περίφημο για την ποιότητά του¹⁶ εξαιτίας των αναθυμιάσεων του ηφαιστείου και των θειαιφισμένων χωραφιών που προστάτευαν τ' αμπέλια από την ασθένεια.

Αντίθετα η Τήλος ήταν περίφημη μέχρι πέρυσι για το θυμαρίσιο μέλι της¹⁷ και για τις δύο ποιότητες του αμύγδαλου (αφράτο και σκληρό)

13. Βασ. Κρεμμυδάς, *Εισαγωγή στην ιστορία της νεοελληνικής κοινωνίας (1700 - 1821)*, Αθήνα 1976, 16, 17, 44 - 48, 62 - 63, 147 - 156.

14. Στον ίδιο, ό.π. και Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία (1η - 18η αιώνας)*, Αθήνα 1982, 97-124.

15. Μιλτ. Λογοθέτης, ό.π., 66-74.

16. Εξαγωγή νισύρικού κρασιού γινόταν στη Σύμη, Χάλκη και Κάσο σύμφωνα με τις πληροφορίες ντόπιου συγγραφέα. Βλ. Γ. Παπαδόπουλος, *Γενική γεωγραφική και ιστορική περιγραφή αρχαία και νεωτέρα της νήσου Νισύρου μετά τῶν πέριξ μικρῶν νήσων και αἱ θερμοπηγαὶ αὐτῆς*, Νίσυρος, 1909, 35.

17. Η παραγωγή μελιού καταστράφηκε στο νησί μετά από νόσο που έπληξε τα ντόπια μελισσισα, αφοτου εισήχθησαν από Καλύμνιους και Νισύριους κυψέλες και μελισσες φορείς ασθένειας. Βλ. εφημ. «Παλαμὸς τῆς Τήλου» φ. 58 (Ιούνιος) 1983, 1.

που το εξήγαγε κυρίως στη Χίο.¹⁸ Τα υπόλοιπα αγροτικά προϊόντα καταναλώνονταν στο εσωτερικό κάθε νησιού για τις ανάγκες των ανθρώπων και των ζώων. Σχετικό είναι το παράδειγμα με την καλλιέργεια βαμβακιού στην Τήλο τον 19ο αιώνα σε περιορισμένη κλίμακα, που έφθανε δεν έφθανε να καλύψει τις ανάγκες του ντόπιου πληθυσμού.¹⁹ Πάντως υπάρχουν μαρτυρίες από κατάστιχα λογαριασμών δύο παντοπωλών²⁰ του Μεγάλου Χωριού της Τήλου στα οποία φαίνεται, ότι προϊόντα της Νισύρου πουλιόντουσαν και στην Τήλο, όπως το κριθάρι²¹ και το βελανίδι.²²

Ανεξάρτητα ωστόσο από τα αγροτικά προϊόντα, στα μέσα του 19ου αιώνα είχαν αρχίσει στην Τήλο και φυσικά πολύ νωρίτερα στη Νίσυρο, δραστηριότητες εμπορικού ανταγωνισμού, που μέσα στο πλαίσιο της εμπορευματοποίησης της παραγωγής δημιούργησαν το νέο κοινωνικό άνθρωπο. «Ο Έμπορος - γαιοκτήμονας, ο μεγαλέμπορος και ο μικρέμπορος, ο πραγματευτής, ο χρηματιστής και ο έφοπλιστής είναι νέοι κοινωνικοί τύποι ή και παλιοί, που οφείλουν πάντως να προσαρμόζουν τις εργασίες τους αλλά και τη νοοτροπία τους στη νέα κεφαλαιοκρατική πραγματικότητα που ρύθμιζε τις παραγωγικές σχέσεις».²³ Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο κινούμενοι οι δύο παντοπώλες της Τήλου δραστηριοποιούνται, ανταγωνίζονται, εισάγουν προϊόντα, ταξιδεύουν στους τόπους παραγωγής και στα διαμετακομιστικά εμπορικά κέντρα. Έτσι από τα κατάστιχα του 1847 - 1873 (Α) και 1866 - 1905 (Β) τους βλέπουμε να ταξιδεύουν μια φορά κάθε 4 χρόνια στη Νίσυρο²⁴ που φαίνεται πως αποτελούσε ένα από τα κέντρα διοχέτευσης βιοτεχνικών προϊόντων, όπως είναι το *μπαρούτι*, *πανί άμεριγκάνικον* (1854), *πουσεδάκια* (είδη δοχείων), *άλυσίδια* (ασημένια γυναικεία κοσμήματα),

18. Χάρης Κουτελάκης - Αμάντα Φωσκόλου, *Μια επίσκεψη στο νησί Τήλος*, «Δωδ. Χρονικά», Θ' (1983), 75-94 και Χάρης Κουτελάκης, *Ένας ιδιότυπος τρόπος συναλλαγής στην Τήλο τον 19ο αι.*, «Δωδ. Χρονικά» Ι' (1983).

19. Του ίδιου, *Συμβολή στο τοπωνυμικό της Τήλου*, Αθήνα, 1982, 24 λ. «Βαμβακές».

20. Τα κατάστιχα αυτά, συνολικά 3, ανήκουν στους Διάκο Χι Γεωργίου και Χι Γιώργη του παπά - Παντελή (2) και Μιχάλη Ρουμελιώτη (1) και αποτελούν πολύτιμες πηγές για το εμπόριο και την οικονομία του τόπου.

Το πρώτο έχει διάρκεια από το 1847 - 1873, το δεύτερο από το 1866-1905 και του Ρουμελιώτη αναφέρεται μόνο στο 1898.

21. Στο κατάστιχο του 1847-1873 αναφέρεται για το έτος 1854 η πώληση 1 κοιλού «κριθάρι Νισύρου, γρόσια 23» (φύλλο 32^τ). Το 1860 η τιμή του έπεσε κατά 3 γρόσια (φύλλο 95^τ) και στα 1871 κόστιζε 21 γρόσια (53^τ).

22. Στο κατάστιχο του 1866-1905 σημειώνεται από τον παντοπώλη με χρονολογία 1887 «*ἐπλήροσα διὰ τὸν μανόλακαν| εἰς τὸ ἴδιον ταξίδι εἰς νίσυρον διὰ τὸ βελανίδη | κονμέρι εἰς ἄγιον ἀντώνιον γρόσια 3*» (φύλλο 76^τ).

23. Βασ. Κρεμμυδάς, *ό.π.*, 67-68.

σουγιάδες (1863), σιρότια σκούφιας, μύλος τοῦ καφέ (1866), σεργιὰ ναργι-
λέδων (1866), κόκκινη κλωστή (1874), μαπτήλια της Κω (1856), σίδερο,
ἀτσάλι, καρφιά (1850, 1863, 1875), φτιάρια, σκεπάρινα, περιόνια, σκάδια
(σκάγια).

Στον τομέα της κτηνοτροφίας, τόσο η Νίσυρος²⁵ όσο και η Τήλος
θεωρούνται αυτάρκειες και για τούτο δεν μπορούμε να μιλάμε για εμπορι-
κές συναλλαγές μεταξύ τους σ' αυτόν τον τομέα. Ο μεγάλος αριθμός των
μικρών ζώων, «ψιλιά» (κατσίκια κατά κύριο λόγο), εξάγονταν από την Τήλο
σε άλλα μέρη γι αυτό, αν κάποιες συναλλαγές σημειώνονται στα πιο πάνω
κατάστιχα με τη Νίσυρο, αυτές αφορούν κατεργασμένα πετσιά βοδιών
και χοίρων, που θα χρησίμευαν δίχως άλλο από τους ντόπιους υποδηματο-
ποιούς για την κατασκευή υποδημάτων.

Ας πάμε όμως δύο αιώνες πιο πίσω για μια αδρομερή επισκόπηση
των οικονομικών και πνευματικών δεσμών Νισύριων και Τηλιακών. Λέω
αδρομερή, γιατί οι ειδήσεις που υπάρχουν από τα αρχεία των δύο Δημαρ-
χιών είναι ελαχιστότατες και ό,τι περιήλθε σε μας, πηγάζει κυρίως από
τα μοναστήρια των δύο νησιών, δηλαδή του αγ. Παντελεήμονα
Τήλου και της Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου.²⁶ Ταξι-
νόμηση του αρχείου της μονής του αγ. Παντελεήμονα και δημοσίευσή
του έγινε από τον γράφοντα²⁷, ενώ ικανοποιητικά προχώρησε και η ταξι-
νόμηση του αρχείου της Παναγίας Σπηλιανής²⁸. Τρίτη ενδιαφέρουσα
πηγή, έμμεση αλλά και φειδωλή, είναι οι κώδικες της μονής του αγ.
Ιωάννου Θεολόγου της Πάτμου²⁹ 1004 και 1009 που ανα-
φέρονται στα μετόχια της μονής του αγ. Ιωάννου Θεολόγου της Πάτμου

24. Κατάστιχο Α, «διὰ ναύλον εἰς Νίσυρον γρόσια 19» 1854 (φ. 26^τ), 1859 (φ. 97^τ),
1861 (73^τ), 1874 (φ. 75^τ). Κατάστιχο Β' «1870 Αυγούστου 3 διὰ ναύλον τῆς νισύρου γρό-
σια 10» (φ. 31^τ).

25. Μιλτ. Λογοθέτης, ό.π. 74-76.

26. Κάποιες επαφές σημειώνονται και με τη μονή Κυράς Νισύρου αλλά αφορούν
τον 19ο αιώνα. Πάντως θα γίνει λόγος και γι' αυτή.

27. Χάρης Κουτελάκης, *Ίστορικό ἀρχεῖο νήσου Τήλου*, Αθήνα, 1979, έκδοση Σ.
Γ.Τ.Δ., αρ. 9.

28. Ο Γυμνασιάρχης κ. Σταύρος Κέντρης ήδη τακτοποίησε με έξοδά του όσα έγ-
γραφα διασώθηκαν και δημοσιεύει τους τίτλους με τις χρονολογίες τους στην εφημερίδα
Νισυριακά Νέα (Α' και Β' περίοδος), της οποίας ελάχιστα φύλλα κυκλοφόρησαν.

29. Ζαχ. Τσιρπανλής, *Νίσυρος και Πάτμος (17ος- 19ος αἰ). Πνευματική ἐπικοινωνία
και οικονομικές σχέσεις*, «Νισυριακά» 8 (1982), 7-11, όπου σημειώνεται ότι δεν ερευνήθη-
καν όλοι οι κώδικες που αφορούν τα μετόχια της μονής του αγ. Ιωάννου Θεολόγου στα
γύρω νησιά.

στη Νίσυρο και στη «ζητεία καί τὸ εἰσόδημα τῆς Τήλου»³⁰. Δε θα συζητήσουμε ἐδῶ τὴν ἀξία τοῦ θεσμοῦ τῆς «ζητείας»³¹ καὶ τὴν ἐφαρμογή τοῦ ἀπὸ τὴν περίφημη μονὴ τῆς Πάτμου σε ὅλο τὸν ἐλληνικὸ νησιώτικο χῶρο, οὔτε γιὰ τὰ μετόχια ποῦ διέθετε στα γύρω νησιά καὶ τὸν τρόπο διαχειρίσῃς τοὺς, ἀφοῦ ἤδη εἶναι γνωστὰ καὶ μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ ἔχουν μελετηθεῖ ἱκανοποιητικὰ.³² Θα σταθούμε ὁμῶς στὴ συνεχῆ ἀναφορὰ τῶν κωδίκων τῆς Πάτμου στὴν Τήλο δια μέσου τῶν μετοχιῶν τῆς στὴ Νίσυρο, ποῦ, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, διασυνδέουν τὰ δύο γειτονικὰ νησιά με δεσμούς οικονομικῆς κατ' ἀρχὴν φύσης καὶ δημιουργοῦν τὸ ὑπόβαθρο γιὰ σχέσεις πνευματικῆς.

Οἱ ἀναφορῆς στὴν Τήλο, καὶ στους δύο κώδικες ποῦ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐρευνήσω,³³ εἶναι στερεότερες καὶ συνδεδεμένες πάντα με τὴν Νίσυρο καὶ σε δευτέρη μοῖρα με τὴν Κάρπαθο. Π.χ. στὸν κώδικα 1004 φύλλο 11^v (1638) ἡ μονὴ τῆς Πάτμου πακτῶνει (ἐνοικιάζει) τὰ μετόχια τῆς στὴ Νίσυρο καὶ «τὴν ζητεῖαν τῆς Καρπάθου καὶ τὸ εἰσόδημα τῆς Τήλου καὶ τὴν ζητεῖαν αὐτῆς». Ἡ ἴδια διατύπωση ἀκολουθεῖται καὶ στὸν κώδικα 1009 φ. 17^v (1634), φ. 62^r (1643),³⁴ φ. 63 (1647),³⁵ φ. 36^v (1652), φ. 46^r (1670)³⁶ καὶ φ. 48^v (1674).³⁷ Αὐτῆς οἱ μαρτυρίες εἶναι καὶ οἱ μόνες ποῦ ἀναφέρονται στὴν Τήλο, ἐνῶ γιὰ τὴ Νίσυρο πακτώσεις ἀναφέρονται ἤδη ἀπὸ τὸ

30. Στὸν ἴδιο, ὁ.π., 7, 9 καὶ σημ. 9. Φλωρεντῆς Χρυσόστομος, *Βραβεῖον τῆς ἱερᾶς μονῆς ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου*, Ἀθῆνα 1980 (Ε.Β.Μ.Μ., Διπτύχων Παράφυλλα, ἀρ. 1) σ. 31 σημ. 6, 32 σημ. 4, 33 σημ. 5, 34 σημ. 8.

31. Ζαχ. Τσιρπανλῆς, ὁ.π., 7-8 ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ Χάρης Κουτελάκης, *Τὰ ἐλαιοτριβεῖα τῆς Καλύμνου καὶ ἡ διαμάχη τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Θεολόγου Πάτμου μὲ τὴ Μονὴ τοῦ ἁγ. Παντελεήμονα Τήλου*, «Καλυμνιακὰ Χρονικὰ» Β' (1981), 27-41.

32. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου καὶ I. R. Mircea, *Τὰ ρουμάνικα ἔγγραφα τοῦ ἀρχαίου τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς*, «Σύμμεικτα» 2 (1970), 263.

33. Ἡ ἐρευνα ἐγίνε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1980. Εὐχαριστῶ ἀπὸ ἐδῶ τὸν ἀγαπητὸ μου δ. Χρυσόστομο Φλωρεντῆ γιὰ τὴν προθυμία τοῦ νὰ μ' ἐξυπηρετήσει καὶ γιὰ τὶς ὑποδείξεις τοῦ.

34. Ἐνοικιαστὴς ἀναφέρεται ὁ παπὰ - κυρ Δαυῖδ με ἡμερομηνία 14 Ὀκτωβρίου καὶ ὄχι ὁ Λεόντιος ἱερομόναχος ὁ Κάρας τὸν ὁποῖο σημειώνει ὁ δ. Χρυσόστομος Φλωρεντῆς (ὁ.π. 31 σημ. 6). Προφανῶς τὸ λάθος οφείλεται στὸν δείκτη παραπομπῆς ποῦ εἶναι ὁ ἀρ. 7 καὶ ὄχι ὁ ἀρ. 6.

35. Ἐνοικιαστὴς ἀναφέρεται πάλι ὁ παπὰ - κυρ Δαυῖδ ὁ ἐπικαλούμενος «εὐλαβῆς». Βλ. Φλωρεντῆς Χρυσόστομος, ὁ.π., 31.

36. Στις 4 Μαΐου πακτῶνει (ἐνοικιάζει) τὰ κτήματα τῆς Νισύρου ὁ ἱερομόναχος Λαυρέντιος καὶ μαζί μ' αὐτὰ «νὰ ἔχη τὴν ζητεῖαν τῆς τήλου καὶ καρπάθου...»

37. Στις 8 Σεπτεμβρίου πακτῶνει τὰ τῆς Νισύρου ὁ ἱερομόναχος Γρηγόριος καὶ «ἀκόμ νὰ ἔχει τὴν ζιτίαν τῆς Τίλου καὶ Καρπάθου».

1638 και 1639³⁸ (1009 φ. 4^ν, 1004 φ. 11^ν) και συνεχίζονται και μετά το 1674 χωρίς να συνδέονται με την Τήλο.³⁹

Το ερώτημα είναι τι είδους «εἰσόδημα» είχε από την Τήλο η μονή της Πάτμου και γιατί το λαβαίνει δια μέσου των ενοικιαστών της στη Νίσυρο;

Θα μπορούσε κανείς να σκεφθεί ότι υπήρχαν κάποια χωράφια ή δέντρα ή και ζώα στην Τήλο, που ανήκαν στη μονή της Πάτμου είτε από προσήλωση Τηλιακών που φόρεσαν το καλογερικό ράσο και μόνασαν στην Πάτμο⁴⁰ είτε από ιδιώτες που θέλησαν να γραφτούν στο αδελφάτο της μονής του αγ. Ιωάννου για να έχουν το αιώνιο μνημόσυνο.⁴¹ Το γεγονός πάντως ότι στους κώδικες αναφέρεται μόνο τέσσερις φορές η πάκτωση του «εἰσόδηματος τῆς Τήλου» για τα έτη 1634, 1643, 1647, 1652 μας βάζει στον πειρασμό να πιστέψουμε δύο πράγματα. Πρώτο, το «εἰσόδημα» από την Τήλο πιθανόν έπαψε να υπάρχει μετά το 1652,⁴² οπότε η μνεία στους κώδικες γίνεται μόνο για τη «ζητεία» και δεύτερο, το «εἰσόδημα» δεν πρέπει να ήταν αξιόλογο, άρα αντιοικονομικό για τη μονή του αγ. Ιωάννου του Θεολόγου ώστε να στείλει άνθρωπό της στην Τήλο, γι αυτό και το νοικιάζει στον εκπρόσωπό της ενοικιαστή της Νισύρου, ο οποίος λόγω της μικρής απόστασης των δύο νησιών εύκολα

38. Κωδ. 1004 φ. 11^ν (1638). Επίσης Φλωρεντής Χρυσόστομος, ό.π. 32 σημ. 4, όπου ενοικιαστής αναφέρεται ο Νισύριος ιερομόναχος Ν α θ α ν α ή λ.

39. Κώδ. 1009 φ. 4^ν (1639 Αυγ. 2, ενοικιαστής ο παπά - Νικηφόρος ο εκ Λέρνης), φ. 37^ν (1657 Μαρτ. 2, ενοικιαστής ο ιερομόναχος Ιερόθεος του παπά - Νικηφόρου Καλογερόπουλου), φ. 38^τ (1660 Σεπτ. 17, ενοικιαστής ο Νισύριος ιερομόναχος Κύριλλος) φ. 41^ν (1657 Απρ. 20, ενοικιαστής ο ιερομόναχος Κύριλλος του Ίερόθεου), φ. 89^ν (1677 Ιούλ. 3, ενοικιαστής ο ιερομόναχος κυρ - Μάκαριος Άγγελος), φ. 89^τ (Αυγ. 15 ενοικιαστής, ο Βενέδικτος) και φ. 88^ν (1687 Οκτ. 22, ενοικιαστής επίσης ο ιερομόναχος Βενέδικτος). Βλ. και Ζαχ. Τσιρπανλής, ό.π., 10.

40. Είναι πολύ πιθανό οι προσηλώσεις αυτές να αφορούν δύο Τηλιακούς που μόνασαν στην Πάτμο, όπου και πέθαναν. Στο Βραβείον της μονής αναφέρονται συγκεκριμένα: «Τῷ αὐτῷ ἔτει (1573) ἐκοιμήθην ὁ μακάριος ὁ ἐκ τύλου» και «Τῷ αὐτῷ ἔτει (1574) ἱανουαρίου 11 ἐκοιμήθην ὁ ἐν ἱερομονάχοις μύρων, ὁ ἐκ τύλου». Βλ. Χρυσ. Φλωρεντής, ό.π. 5.

41. Ζαχ. Τσιρπανλής, ό.π., 10-11.

42. Ένας απ' τους λόγους αυτής της διακοπής ίσως πρέπει να αναζητηθεί στην ανάπτυξη που εμφανίζει το τοπικό μοναστήρι του αγ. Παντελεήμονα στην Τήλο τα χρόνια αυτά εξακοντίζοντας κάθε ξένη επιρροή οικονομικής φύσεως στην Τήλο. [Χάρης Κουτελάκης, Τα ελαιοτριβεία της Καλύμνου και η διαμάχη της μονής του αγ. Ιωάννου Πάτμου με την μονή του αγ. Παντελεήμονα Τήλου, «Καλυμνιακά Χρονικά» Β' (1981), 27-41].

μπορούσε να το εισπράττει μεταβαίνοντας στην Τήλο. Βέβαια καμιά μαρτυρία δεν υπάρχει για ταξίδια των ενοικιαστών προς την Τήλο, αλλά μάλλον θεωρείται σίγουρο κάτι τέτοιο.⁴³

Οι επαφές αυτές που εκτός από τους οικονομικούς λόγους διοχετεύουν ιδέες και νέες αντιλήψεις, ανταλλάσσουν απόψεις και πλουτίζουν τις ειδήσεις του καιρού,⁴⁴ δημιουργούν παράλληλα το υπόβαθρο στην ξεκομμένη Τήλο για πνευματική ανάπτυξη.

Σταθμός στις πνευματικές επαφές Νισύρου-Τήλου σίγουρα στάθηκαν οι επαφές των τοπικών μοναστηριών, της Σπηλιανής και του αγ. Παντελεήμονα, χωρίς να παραβλέπονται κι άλλοι παράγοντες.

Στην Τήλο, ειδικά με την ανάπτυξη που παίρνει η μονή του αγ. Παντελεήμονα από το 1592 μέχρι το 1714, ίσως και πιο αργά,⁴⁵ δεν υπάρχει χώρος προσφερόμενος σε άλλους για κάποια οικονομική διείσδυση, κάτι που έγινε στη Νίσυρο⁴⁶ παρά την ύπαρξη 3 μοναστηριών (παναγία Σπηλιανή, αγ. Ιωάννης Αρμάς, Σιώνες).⁴⁷ Αντίθετα παρατηρείται ανάληψη οικονομικών πρωτοβουλιών εκ μέρους των μοναχών του αγ. Παντελεήμονα σε χώρους έξω από την Τήλο, όπως στη Νίσυρο (Εμπορειό), Κάλυμνο, Κω, Ιεράπετρα Κρήτης και Σύμη. Οι διασυνδέσεις αυτές της μονής μέσα σε ζωτικούς οικονομικούς χώρους άλλων εξουσιαστών οδήγησαν αρκετές φορές σε διαμάχες, όπως λ.χ. με την οικονομικά ισχυρή μονή του αγ. Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου⁴⁸ και με την κοινότητα του χωριού Εμπορειός στη Νίσυρο.⁴⁹

Είναι η εποχή που το πνεύμα «ξυπνά» στην Τήλο και το μοναστήρι γίνεται κέντρο μάθησης και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων. Εκεί, στον αγ. Παντελεήμονα κάποιος μαθητής ονόματι Μανουήλ έμαθε να δια-

43. Θα μπορούσε π.χ. στα δύσκολα για τη μονή του αγ. Ιωάννου χρόνια (1645-1669) ο πακτωτής της Νισύρου να περιόδευε στην Τήλο δυο φορές το χρόνο, τη μία για την καθιερωμένη «ζητεία» έχοντας μαζί του κάποιο κιβώτιο με άγια λείψανα και την άλλη στην εορτή του αγ. Ιωάννου Θεολόγου φέρνοντας και κάποια εικόνα για προσκύνημα των πιστών.

44. Η κατάσταση στην Κρήτη, παραδείγματος χάρη, η στάση της Βενετίας και ο συνεχιζόμενος πόλεμος θα πρέπει να έδινε τροφή για συζητήσεις και να αύξαινε την αγωνία για την τύχη των χριστιανών και για τη στάση των μοναχών της Πάτμου.

45. Χάρης Κουτελάκης, *Ιστορικό αρχείο νήσου Τήλου*, Αθήνα 1979, 21 κ.ε.

46. Ζαχ. Τσιρπανλής, ό.π. 20-21.

47. Σταύρος Κέντρης, *Εκκλησίες και ξωκλήσια τής Νισύρου*, «Νισυριακά» 8 (1982), 56 κ.ε.

48. Χάρης Κουτελάκης, *Τὰ ελαιοτριβεία τής Καλύμνου*, (Καλυμνιακά Χρονικά), Β' (1981) 27-41.

49. Του ίδιου, *Ιστορικό αρχείο νήσου Τήλου*, 51, αρ. εγγράφου 79 (1706 Μαρτίου 25).

βάζει και να γράφει κι από ευγνωμοσύνη αφιερώνει ένα χφ. λειτουργικό κείμενο⁵⁰ στο δάσκαλό του παπα-Νεόφυτο, ηγούμενο του μοναστηριού στα 1666. Τότε αντιλαμβάνονται την αξία των εγγράφων και τα φυλάσσουν σε ειδική κασσέλα, τότε αναλαμβάνουν δραστηριότητες για ανοικοδόμηση και καλλωπισμό του μοναστηριακού συγκροτήματος ιδρύοντας και μετόχι μέσα στο χωριό,⁵¹ τότε μετακαλούν καλλιτέχνες για τις απαραίτητες αγιογραφίες, τον εφοδιασμό των ναών με ξυλόγλυπτα τέμπλα⁵² (1714, 1743, 1750), την ασήμωση των δεσποτικών εικόνων, τότε τέλος χειρίζονται λεπτά θέματα «ξωτερικής πολιτικής» τόσο με τους Τούρκους όσο και με τους Χριστιανούς πειρατές Daniel, Clevelier, G. Pretiosi (1670, 1678, 1702).⁵³

Καθώς όμως τελειώνει ο 18ος αιώνας, αργοσβήνει και η λάμψη της μονής του αγ. Παντελεήμονα και μαζί της η ακτινοβολία της Τήλου. Με την έναρξη του 19ου, που ζυμώνεται για ελευθερία του ελληνικού στοιχείου και απαγκίστρωση από τον τουρκικό ζυγό όλο και φουσκώνουν το ρεύμα για επανάσταση, οι καλόγεροι της Τήλου ταξιδεύουν στα γειτονικά νησιά Ρόδο, Χάλκη και Κάσο χρηματοδοτώντας караβοκύρηδες - πειρατές⁵⁴ ή καταφεύγουν μαζί με τους Νισύριους προύχοντες στο Άργος ζητώντας προστασία από τους Τούρκους αλλά κι από τους Έλληνες Επάρχους και Αντεπάρχους που κάνοντας αυθαιρεσίες ταλαιπωρούσαν τους ντόπιους.⁵⁵

Ο θεσμός των Επάρχων και Αντεπάρχων καθώς και η ανάληψη πρωτοβουλιών από μέρος των Συμιακών και Νισυρίων σε όλη τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης εξανάγκασε τους Τηλιακούς σε αδράνεια, που σήμαινε οικονομική καταστροφή και για το μοναστήρι και για το νησί και ταυτόχρονα αμεσότερη εξάρτηση από τη Σύμη και Νίσυρο σε όλα τα επίπεδα και για όλο τον 19ο αιώνα.

50. Του ίδιου, Βιβλιοθήκες Τήλου και Αστυπαλαίας, *Τετράδια 5*, έκδοση του ΚΝΕ του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (τυπώνεται) και τον ίδιο, *Ιστορικό αρχείο νήσου Τήλου*, 118 σημ. 2.

51. Του ίδιου, *Ιστορικό αρχείο νήσου Τήλου*, 45, αρ. εγγρ. 13 (1686 Φεβρ. 22), 49 σημ. 2 και σ. 129 σημ. 5.

52. Του ίδιου, *Ευλόγλυπτα τέμπλα της Δωδεκανήσου μέχρι το 1700* (διδασκαρική διατριβή που τυπώνεται).

53. Του ίδιου, *Ιστορικό αρχείο νήσου Τήλου*, 36-37, 48 και *Σελίδες για την πειρατεία στο ανατολικό Αιγαίο το 1692*, «Κάμειρος» τεύχη 25, 26, 27, 28-29.

54. Χάρης Κουτελάκης, *Ιστορικό αρχείο νήσου Τήλου*, 58 αρ. εγγρ. 25 (1803 Νοε. 2), 61 αρ. εγγρ. (1817 Ιουλίου 9), 64-65, αρ. εγγρ. 30-31 (Φεβρ. 1 και 14), 66-67, αρ. εγγρ. 32-33 (Ιουν. 16 και Σεπτ. 7), 68-70 αρ. εγγρ. 34-38 (1820 Μαρτ. - Δεκ.), 73 αρ. εγγρ. 40 (1821 Ιαν. 22), 75-76 αρ. εγγρ. 43-44 (1821 Φεβρ. 2).

55. Στον ίδιο, ό.π., 92 αρ. εγγρ. 57 και σημείωση 1-2.

Έτσι η πολυανθρωπότερη Νίσυρος (φυσικά και η Σύμη) μετασχηματίζεται σε πηγή εμπορικής και πνευματικής ακτινοβολίας που διοχετεύει στην Τήλο τα «φάτα» της.

Ήδη αυτό φαίνεται από ένα έγγραφο του 1820 (Δεκ. 28) όπου ο μητροπολίτης Ρόδου, στον οποίο υπάγεται η Τήλος, στέλνει μια εγκύκλιο προς τους χριστιανούς της δικαιοδοσίας του, η οποία όμως φθάνει πρώτα στη Νίσυρο (μολονότι η Τήλος είναι κοντύτερα στη Ρόδο) και δια μέσου του ηγουμένου της Παναγίας Σπηλιανής μεταβιβάζεται στην Τήλο.⁵⁶ Αν αυτό σημαίνει όχι εξάρτηση της Τήλου από τη Νίσυρο αλλά απλώς προτεραιότητα προτίμησης, τότε η Νίσυρος ήδη την έχει αποκτήσει και η αποστολή της εγκυκλίου με καΐκι από τη Νίσυρο στην Τήλο αποδεικνύει πόσο γρήγορα άλλαξαν οι εμπορικοί δρόμοι ανάμεσα στα δύο νησιά και αφήνει να διαφανεί η άσκηση κάποιας επιρροής της Νισύρου στο επίπεδο του εμπόριου. Σ' αυτό συνηγορεί κι ένα άλλο έγγραφο του 1825 (Μαΐου 29) στο οποίο ρητά αναφέρεται, ότι ο ηγούμενος του αγ. Παντελεήμονα της Τήλου ενώ είχε αγοράσει κατεργασμένα δέρματα από τη Νίσυρο και επέστρεψε, τον λήστεψαν Μυκονιάτες. Αντί όμως ο ίδιος να παραπονεθεί στον αρμόδιο υπάλληλο, απευθύνεται αντ' αυτού ο ηγούμενος της Παναγίας Σπηλιανής Νισύρου.⁵⁷

Δεν είναι ανάγκη να επιμείνουμε περισσότερο στις εμπορικές σχέσεις των δύο νησιών προς το παρόν, αφού άλλωστε διαφαίνονται κι από τα κατάστιχα των δύο Τηλιακών παντοπωλών που αναφέρθηκαν ήδη στην αρχή της παρούσας εργασίας, αλλά που σημειώνονται κι από έγγραφα της ίδιας περιόδου.⁵⁸ Θα σημειώσουμε ωστόσο, ότι η εξάρτηση της Τήλου από τη Νίσυρο σε θέματα παιδείας, ιατρικής και πολιτικής γίνεται συνεχώς αμεσότερη. Αυτό τουλάχιστο δηλώνουν τα «μπουγιουρδιά» του Σουκιούρμπεη της Ρόδου, που μνημονεύουν πρώτα τη στάση που κράτησαν απέναντί του οι Νισύριοι⁵⁹ κι απευθύνονται στους Τηλιακούς, καθώς και ένα σχέδιο αιτήσεως - εκθέσεως της δεκαετίας του 1830 που αποτελεί πρότυπο για τους Τηλιακούς κι απευθύνεται στις δικαστικές αρχές της Νισύρου⁶⁰.

Οι πνευματικές επαφές από την άλλη μεριά τον αιώνα αυτό (19ος) κλίνουν υπέρ της Νισύρου καθώς από αυτήν διοχετεύονται καλόγεροι

56. Στον ίδιο, ό.π., 72 αρ. εγγρ. 39.

57. Στον ίδιο, ό.π., 91 αρ. εγγρ. 55.

58. Στον ίδιο, ό.π., 122 αρ. εγγρ. 89 (1845 Αυγ. 15) και 227 αρ. εγγρ. 209.

59. Στον ίδιο, ό.π., 96.

60. Στον ίδιο, ό.π., 98.

προς την Τήλο⁶¹ και σ' αυτή λειτουργεί οργανωμένο σχολείο ήδη από τα μέσα του αιώνα.⁶²

Μέσα στον κύκλο αυτών των επαφών συμπεριλαμβάνονται επίσης οι επισκέψεις των ηγουμένων της παναγίας Σπηλιανής Νισύρου στην Τήλο για τη γνωστή «περίοδο» της τιμώμενης εικόνας⁶³ που γινόταν το Δεκέμβρη κάθε χρόνου, καθώς και τα οργανωμένα ταξίδια από τη Νίσυρο στην Τήλο κάθε χρόνο για προσκύνημα στο μοναστήρι του αγ. Παντελεήμονα στις 25 - 27 Ιουλίου.⁶⁴

Ήδη όμως έχει αρχίσει στη Νίσυρο ο μετασχηματισμός των τάξεων. Το εμπόριο που προσπόριζε στους Νισύριους όλο και περισσότερο χρήματα, όχι μόνο βελτίωσε το βιοτικό τους επίπεδο συνέπεια του οποίου ήταν και η ανάγκη για μόρφωση και οργανωμένα σχολεία αλλά έκανε πολλούς κατοίκους, που ως τότε ήταν προσκολλημένοι στη γεωργία, να ζητήσουν καλύτερη τύχη. Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια κινούμενοι άρχισαν να μεταναστεύουν στα μεγάλα πνευματικά, καλλιτεχνικά κι εμπορικά κέντρα όπως η Σμύρνη, Κων/πολη, Οδυσσός, ήδη από τα μέσα του αιώνα,⁶⁵ δίνοντας το έναυσμα λίγο αργότερα και στους Τηλιακούς που καταφεύγουν επίσης στην Κων/πολη και το Ναζλί, όπου δημιουργείται και αναπτύσσεται η πρώτη τους οργανωμένη σωματειακή δραστηριότητα.⁶⁶ Στο ίδιο διάστημα καταφέρνουν οι Τηλιακοί να αναγνωριστεί επίσημα το δημοτικό σχολείο του Μεγάλου Χωριού,⁶⁷ και μαγεμένοι από την ακτι-

61. Στον ίδιο, ό.π., 94 αρ. εγγρ. 60. Ασφαλώς δεν πρέπει να ελαχιστοποιηθεί η πνευματική προσφορά των Συμιακών που με τη σχολή της Αγ. Μαρίας εξέθρεψαν γενιές πνευματικών ανθρώπων όχι μόνο από τη Σύμη αλλά κι από τα κοντινά νησιά μεταξύ των οποίων και η Τήλος.

62. Γ. Θ. Βεργωτής, *Ἡ ἐκπαίδευσις εἰς τὴν νῆσον Νίσυρον*, «Νισυριακά» 5 (1976) 268. Χάρης Κουτελάκης, *Ἱστορικὸ ἀρχεῖο νήσου Τήλου*, ό.π., 118. Του ίδιου, *Ποικίλα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ Νικεῖα Νισύρου*, «Νισυριακά» 6 (1978), 115-117.

63. Χάρης Κουτελάκης, ό.π. 158 αρ. εγγρ. 128 (1888 Δεκ. 15) και 166 εγγρ. 137 (1852 Δεκ. 1) το οποίο λανθασμένα έχει τη χρονολογία 1892.

64. Στο βιβλίο επισκεπτών του μοναστηριού, που ανοίχτηκε το 1935 και υπάρχει ως σήμερα, βλέπει κανείς ομάδες Νισυρίων και Συμιακών των 25-30 ατόμων που υπογράφουν ως προσκυνητές.

65. Κώστας Ο. Σακελλαρίδης, *Ἰωάννου Λογοθέτη (1835-1910) ἐπιστολαὶ - ποιήματα*, Ἀθήναι 1974, 12 και Χάρης Κουτελάκης, *Ποικίλα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ Νικεῖα Νισύρου*, «Νισυριακά» 6 (1978), 119-121.

66. Χάρης Κουτελάκης, *Ἱστορικὸ ἀρχεῖο νήσου Τήλου*, 192-193 σημ. 1 και εγγρ. αρ. 146. Του ίδιου, *Ἀναδρομὴ στὴ σωματειακὴ δράση τῶν Τηλίων* - Ἀγαθοεργὲς ἀδελφότητες *ΝΑΖΛΙ* καὶ *ΟΜΟΝΟΙΑ*, «Δωδ. Χρονικὰ» Ζ (1978), 257-297.

67. Χάρης Κουτελάκης, *Ἱστορικὸ ἀρχεῖο νήσου Τήλου*, 168 αρ. εγγρ. 139 (1894 Απρ. 2).

νοβόλα προσωπικότητα αρκετών Νισύριων και Συμιακών, όπως του Κώστα Φασουλαρίδη⁶⁸, του Ιωάννου Λογοθέτη,⁶⁹ του Δημοσθένη Χαβιαρά⁷⁰ κ.ά., προσπαθούν στο μέτρο των δυνατοτήτων τους να τους μοιάσουν.

Το 1888 επισκέπτεται την Τήλο ο Νισύριος Ιωάννης Λογοθέτης, συζητά με τους δημογέροντες τα προβλήματα του τόπου, τους προτείνει να δημιουργήσουν σχολείο, τους κατευθύνει στους απαιτούμενους χειρισμούς, επισκέπτεται κάποιο σπήλαιο που του έκανε μεγάλη εντύπωση τόσο, ώστε να γράψει ειδικά κάποιο ποίημα γιαυτό⁷¹ και ενδιαφέρεται για τις αρχαιότητες της Τήλου αποκομίζοντας μάλιστα κι ένα γνωστό από παλιότερα ανάγλυφο⁷² που είναι άγνωστο πια, αν σώζεται και πού βρίσκεται. Ξανάρχεται το 1890-91 και ενημερώνει τους δημογέροντες της Τήλου για το πολιτικό θέμα της κατάργησης των προνομίων που ετοιμάζαν οι Τούρκοι, ώστε όλα τα νησιά μαζί ν'αντισταθούν για να τα διαφυλάξουν.⁷³

Λίγα χρόνια αργότερα αποστέλλεται από την τουρκική διοίκηση ο Νισύριος γιατρός Παρθενιάδης για να ελέγξει την υγειονομική κατάσταση του νησιού και να προτείνει λύσεις σε θέματα υγείας και καθαριότητας, ενώ ταυτόχρονα ένα άξιο τέκνο της Τήλου δοκιμάζει τα φτερά του στο χώρο του πνεύματος και της ιατρικής. Πρόκειται για τον Γεώργιο Καμμά, ο οποίος μεταναστεύει στην Κων/πολη το 1889, και εισέρχεται στη Μεγάλη του Γένους Σχολή το 1891. Το 1893 συγκεντρώνει το πρώτο λαογραφικό του υλικό που βραβεύεται από τον «*ν Κων/πόλει Φιλολογικόν Σύλλογον*». Το 1895 συνεχίζει τις σπουδές του στο Βαρβάκειο και δημοσιεύει ένα ποίημα για την Τήλο στο ημερολόγιο «*Αίγαίο*» του οποίου είναι εκδότης. Το 1896 εγγράφεται στην Ιατρική Σχολή του Παν/μίου Αθηνών και το 1912 επιστρέφει στη Νίσυρο και

68. Μιλτιάδης Λογοθέτης, *Ο περιοδικός τύπος τής Νισύρου*, «Νισυριακά» 6 (1978), 66 σημ. 1

69. Κώστας Ο. Σακελλαρίδης, *ό.π.*

70. Ο Δημοσθ. Χαβιαράς ερχόταν συχνά στην Τήλο και είχε συνάψει φιλικές σχέσεις με το πνευματικό κατεστημένο του νησιού. Έγραψε μάλιστα σχετική εργασία για τη μονή του αγ. Παντελεήμονα και δημοσίευσε τραγούδια της Τήλου, καθώς και τα διασωζόμενα φερμάνια της. Βλ. Χάρης Κουτελάκης, *ό.π.*, 61 σημ. 3 και Δημ. Χαβιαράς, *Έθιμα κατά τους γάμους (Γαμήλια δίστιχα και δημώδη άσματα τής νήσου Τήλου)*, «*Ζωγράφειος Αγών*», τ. Α'-Β', Αθήνα 1978, 265-270 (εκδόσεις ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ).

71. Κώστας Ο. Σακελλαρίδης, *ό.π.*, 289-290.

72. Παντ. Καμμάς, *Οι περιπέτειες ενός ανάγλυφου*, εφημ. «Ο Παλμός τής Τήλου», αρ. φ. 62 (Νοε. 1982) 1, 4.

73. Παντ. Καμμάς, *ό.π.*

Τήλο ως κοινοτικός γιατρός, ενώ από το 1914 προσφέρει τις ιατρικές του υπηρεσίες στη Νίσυρο. Το 1916 διορίζεται Δήμαρχος Νισύρου και καταφέρνει παρά τις ενέργειες των αντιπάλων του να καλύψει τα ελλείματα της Κοινότητας και παρά τον επισιτισμό να μη πεινάσει κανένας κάτοικος. Το 1919 τελειώνει η δραστηριότητά του στα κοινά. Άφησε πίσω του ένα τεράστιο έργο, έργο θεμελιακό για τη δημόσια ζωή και τους πολιτικούς θεσμούς της νεότερης Νισύρου, που η ιστορία του το αναγνωρίζει χωρίς καμιά αμφισβήτηση.⁷⁴

Έτσι η μικρή Τήλος χαρίζει στη Νίσυρο ένα άξιο τέκνο της σαν αντίδωρο για την προσφορά της προς αυτήν όλο σχεδόν τον 19ο αιώνα.

Πάντως η Νίσυρος προηγείται σημαντικά της Τήλου ήδη προς τα τέλη του 19ου αιώνα και η οικονομία της παρά το γεγονός ότι στη βάση της θα παραμείνει αγροτο-κτηνοτροφική, ωστόσο από το 1879 τείνει να μετασχηματισθεί σε καπιταλιστική με την ίδρυση εργοστασίου παραγωγής καθαρού θείου από τον επιχειρηματία Αλέξανδρο Ράλλη.⁷⁵ Αργότερα (1944 - 45), όταν η εκμετάλλευση του ορυκτού θα περάσει στα χέρια των ντόπιων, θα δημιουργηθεί προσφορά εργασίας που θα απασχολήσει κατοίκους από την Κω και την Τήλο αναζωογονώντας την οικονομία τους.⁷⁶

Και για να γίνει αντιληπτός ο δεσμός στις κάθε είδους σχέσεις των κατοίκων των δύο νησιών, τελειώνω μ' ένα περιστατικό που συνέβει στην Τήλο στον τότε επιθεωρητή Δημοτικής Εκπαιδείσεως κ. Νικήτα Κουμέντο, όταν πριν από χρόνια έφθασε στο νησί για επιθεώρηση του Δημοτικού Σχολείου του Μεγάλου Χωριού.

Όπως συνηθιζόταν, ο δάσκαλος παρουσίασε στα παιδιά τον Επιθεωρητή του αναφέροντας το επίθετό του, οπότε τα μικρά προσωπάκια με τα έξυπνα μάτια έλαμψαν, κάποιο κρυφό χαμόγελο τα διαπέρασε και το ένα άρχισε να σπρώχνει με το χέρι υποχθόνια το άλλο. Τι είχε συμβεί; Απλώς συνέδεσαν τον επιθεωρητή κ. Κουμέντο με τους γαδάρους της Τήλου!

Το γιατί εξηγήθηκε από τον ίδιο, που αντιλήφθηκε την αιτία του μετά βασάνων καταπιεζόμενου γέλιου. Ο πατέρας του αφ' ότου γύρισε από την Αμερική ασχολιόταν στη Νίσυρο με το εμπόριο ζώων ανάμεσα στα οποία

74. Κώστας Σακελλαρίδης, *Από την ιστορία της Δημογεροντίας Νισύρου, μέχρι τα πρώτα χρόνια της Ιταλικής κατοχής*. *Ο δήμαρχος Γεώργιος Καυμάς*, «Νισυριακά» 7 (1981), 307-319.

75. Μιλτ. Λογοθέτης, *Τουρισμός και οικονομία της νήσου Νισύρου*, «Νισυριακά» 1 (1968), 84.

76. Του ίδιου, ό.π.

ήταν και οι γάδαροι. Κάποτε έφερε μερικούς στην Τήλο κι από τότε συχνά πηγαινοερχόταν. Έτσι οι Τηλιακοί (μα και οι Νισύριοι στο χωριό Νικιά) αποκαλούσαν πια τα υπομονετικά ζώα «κ ο υ μ έ ν τ ο υ ς»!⁷⁷

77. Ηχητικά η λέξη «κουμέντος» μοιάζει με το «κυρ-Μέντιος» που χαρακτηρίζει επίσης τους γαϊδάρους. Ωστόσο καμιά ετυμολογική σχέση δεν υπάρχει μεταξύ τους. Ο «κυρ-Μέντιος» σημαίνει μια κατηγορία δυνατών γαϊδάρων που ήταν γνωστοί από την αρχαιότητα και προέρχονταν από την ομώνυμη πόλη της Χαλκιδικής.

Τον αγαπητό φίλο κ. Νικήτα Κουμέντο θερμά ευχαριστώ για την άδεια της δημοσίευσης του περιστατικού, γιατί θεωρεί την αναφορά μου στο επεισόδιο του πατέρα του θετικό στοιχείο της διακίνησης ιδεών ανάμεσα στα νησιά της Δωδεκανήσου.

ΓΙΑΝΝΗ ΔΙΑΜ. ΧΑΡΤΟΦΥΛΗ

Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ

Γενικά

Οι Νισύριοι απ' τα πολύ παλιά χρόνια είδαν τη γη τους σαν τη μεγαλύτερη πλουτοπαραγωγική πηγή του νησιού. Γι αυτό, για ν' αντιμετωπίσουν τις ανάγκες της ζωής, επιδόθηκαν με ζήλο και με πάθος στην οργάνωση και την εκμετάλλευση των δύο μεγάλων κλάδων πούχουν τις ρίζες τους στη γη, της Γεωργίας και της Κτηνοτροφίας. Για το σκοπό αυτό όμως έπρεπε πρώτα να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, που θα τους βοηθούσαν σ' αυτή τους την προσπάθεια.

Η Νίσυρος είναι νησί ορεινό και βραχάδες στο μεγαλύτερο μέρος του. Η επιφάνεια του εδάφους έχει μεγάλη κλίση και κατωφέρειες, που διευκολύνουν στο να κατρακυλούν προς τη θάλασσα τα νερά της βροχής και να παρασύρουν μαζί τους και το χώμα, που συναντούν στο διάβα τους. Οι συνθήκες αυτές δεν ήταν ευνοϊκές για την καλλιέργεια της γης. Γι' αυτό οι κάτοικοι έκτισαν με υπομονή και με μαστοριά ξερολιθιές σε όλες τις πλαγιές του νησιού κι έφτιαξαν αμέτρητα *βαστάδια*,¹ στα οποία ρίχνοντας χώμα σχημάτισαν ισόπεδες επιφάνειες, τις *τάβλες*.² Με τον τρόπο αυτό συκρατήθηκε το χώμα αλλά και το νερό της βροχής, που αποτελούσε το μόνο τρόπο άρδευσης του νησιού.

1. Ξερολιθιά, που συκρατεί το χώμα για να δημιουργηθεί χώρος κατάλληλος για καλλιέργεια.

2. Ισόπεδη καλλιεργήσιμη έκταση.

Παρατηρώντας κανένας σήμερα αυτές τις *τάβλες* και τα *βαστάδια*, έχει την αίσθηση πως αντικρύζει κερκίδες αρχαίου θεάτρου.

Εξαίρεση παρουσιάζει η μοναδική πεδιάδα, που βρίσκεται στο κέντρο του νησιού και που τη χωρίζει στη μέση το Ηφαίστειο,³ σχηματίζοντας την κοιλάδα του Λακκιού⁴ και του Ραμού.⁵

Σ' όλες τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις και μάλιστα στις *οσωμεργιές*⁶ και *οξωμεργιές*,⁷ για να μη *μποδίζεται* το όργωμα και η καλλιέργεια των σπαρτών, φυτεύτηκαν καρποφόρα δέντρα, όπως αμυγδαλιές, συκές, ελιές, αμπέλια κ.λπ. Εκτός από τα ήμερα αυτά δέντρα, η σύσταση του εδάφους του νησιού είναι τέτοια ώστε, πολλά και ποικίλα δέντρα φύτρωσαν και φυτρώνουν μόνα τους από τις κορυφές των βουνών μέχρι την ακροθαλασσιά, όπως *δρυάδες*, *πρίνοι*, *αγραμίθιοι*, *σχίνα* κ.λπ.

Όλα τα δέντρα αυτά ήμερα και άγρια, μαζί με τη φυσική βλάστηση που υπάρχει σ' ολόκληρο το νησί, παρά την έλλειψη νερού, δίνουν σ' αυτό μια σπάνια σε πράσινο εικόνα και το κάμνουν να ξεχωρίζει ανάμεσα στα γύρω νησιά. Όσες εκτάσεις έμεναν ακαλλιέργητες, χρησίμευαν για βοσκοτόπια, που έβοσκαν κοπάδια από βόδια, γαϊδούρια, χοίρους και κατσίκια. Αυτά τα είδη των ζώων υπήρχαν στο νησί, το οποίο δεν προσφερόταν για εκτροφή προβάτων.

Έτσι διαμορφώθηκαν οι δυο πρωτογενείς και βασικοί παράγοντες της οικονομικής ζωής των κατοίκων της Νισύρου, η Γεωργία και η Κτηνοτροφία. Κι ήταν δύσκολη και πολλές φορές προβληματική υπόθεση ν' ασχολείται κανένας με τις δύο αυτές δραστηριότητες, όταν μάλιστα δεν υπήρχε και το βασικό στοιχείο, το νερό. Γι' αυτό οι γεωργοί κι οι κτηνοτρόφοι στήριζαν τις ελπίδες τους στο νερό της βροχής, που θα πότιζε τη γη, τα ζώα και τους ανθρώπους. Κι αν αργούσε καμιά φορά να βρέξει,

3. Βρίσκεται στο κέντρο του νησιού, σε ημιενεργό κατάσταση. Έχει τρεις κρατήρες το Στέφανο, τον Αλέξανδρο και τον Πολυβώτη. Γύρω του απλώνεται μια πολυχρωμία χαμιάτων, που δίνει στην περιοχή μια σπάνια όψη σεληνιακού, θα λέγαμε τοπίου. Η περιοχή του Ηφαιστίου είναι γεμάτη από ατμίδες (*ξεφουσήστρες*) από τις οποίες βγαίνει καπνός ενώ μέσα είναι γεμάτες από θειάφι, που σήμερα είναι ανεκμετάλλευτο. Στην περίοδο όμως της κατοχής το θειάφι πουλιόταν σε ξένους εμπόρους με αντάλλαγμα λάδι, σταφίδες, σαπούνι κ.λπ. κι έτσι αντιμετωπιζόνταν οι ανάγκες του νησιού.

4. Αγροτική τοποθεσία, στην οποία έχουν κτήματα γεωργοί από όλα τα χωριά του νησιού.

5. Αγροτική περιοχή που συνορεύει με το Ηφαίστειο. Το μεγαλύτερο μέρος της είναι καλυμμένο από ξερή λάβα (*στίψη*) που χύθηκε κατά την έκρηξη του Ηφαιστίου (την 4 Μαΐου 1873).

6, 7. Το εσωτερικό και το εξωτερικό άκρο της *τάβλας*.

γινόταν λιτανεία στο Μύλο⁸ και παρακαλούσαν το Θεό να τους στείλει το πολύτιμο αυτό αγαθό.

Α΄. ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

ΑΠΟΣΤΡΟΦΗ: Πριν προχωρήσουμε στις γεωργικές δραστηριότητες, κρίνουμε σκόπιμο ν' αναφερθούμε σ' ένα βασικό κτιριακό συγκρότημα, την *αποστροφή*, που την αποτελούσαν οι παρακάτω χώροι, απαραίτητοι για την εξυπηρέτηση του γεωργού και του έργου του :

α) Το *σπηλάδι*: Χώρος που χρησίμευε σαν κατοικία του γεωργού και της οικογένειάς του, όταν σε περίοδο σποράς ή συγκομιδής, ήταν υποχρεωμένοι να *ξωμένουν*.⁹ Χρησίμευε ακόμη για αποθήκη των γεωργικών εργαλείων και της *ταής*¹⁰ των ζώων, που ήταν κυρίως άχυρα, που χρησίμευαν και για κρεβάτι και για στρώμα όλων όσοι *ξώμεναν*.

Στη γωνιά του *σπηλαδιού* υπήρχεν η *παρασιά*¹¹ που έκαιγαν τα κούτσουρα τις μεγάλες νύχτες του χειμώνα για να ζεσταίνουν και να φωτίζουν το χώρο. Εδώ μαγείρευαν κι οι νοικοκυρές για ν' αποφύγουν το *άμε κι έλα* από το χωριό και να μη χάνουν έτσι τον πολύτιμο χρόνο τους.

Στη μέση κρεμόταν από τα *στέη*¹² ο *κάτσουνας*,¹³ στον οποίο κρεμούσαν τον *τουρβά*,¹⁴ το *ανάεμα*¹⁵ και τ' *αγγειά*.¹⁶ Κρεμούσαν ακόμα πολλές φορές το *λυχνάρι* που άναβε με λάδι και *μπαμπακένο* φυτίλι για να φωτίζει το *σπηλάδι*, όταν δεν άναβε η *παρασιά*.

Σε μια άκρη ήταν κτισμένη η *βούα*,¹⁷ στην οποία έκρυβαν το κριθάρι,

8. Τοποθεσία που πήρε το όνομα από ανεμόμυλο, που λειτουργούσε εκεί στα παλιά χρόνια, για να αλέθουν το κριθάρι. Ερείπια του μύλου σώζονται μέχρι σήμερα.

9. Μένουν έξω από το σπίτι τους. Κοιμούνται στην εξοχή.

10. Η τροφή των ζώων.

11. Το τζάκι (εστία).

12. Η οροφή (στέγη).

13. Ξερό κλαρί δέντρου με πολλά παρακλάδια γύρω του σαν άγκιστρα, για να κρεμούν διάφορα είδη.

14. Είδος ταγαριού, που το είχε πάντα κρεμασμένο στον ώμο του ο γεωργός, όταν έφευγε για τη δουλειά του. Μέσα έβαζε το φαγητό του, το πριόνι, το σκοινί, το μαχαίρι, το *καπρατσάκι* κ.λπ.

15. Τετράγωνο ύφασμα, που οι άκρες του ενώνονται ανά δύο με υφασμάτινα λουριά, για να το κρεμούν στον ώμο οι νοικοκυρές. Χρησίμευε όπως και ο *τουρβάς*.

16. Τα δοχεία που έβαζε μέσα το φαγητό του ο γεωργός για να το πάρει μαζί του στην εξοχή. Κατ' επέκταση *αγγειά* λέγονταν ό,τι έπαιρνε μαζί του, δηλαδή ο *τουρβάς* με το περιεχόμενό του, ή ακόμη και μόνο τα φαγητά.

17. Γούβα που σκαβόταν σε μια άκρη του *σπηλαδιού*, για να κρύβουν τους καρπούς

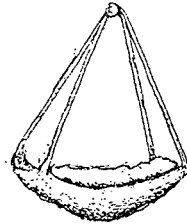
Κάτσουνας

①

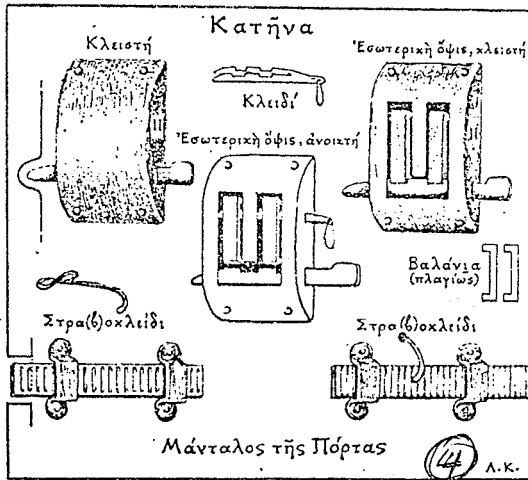
Τουρβάς

②

Ἀνά(δ)εμα

③

προφυλάσσοντάς το από κλοπή. Το δώμα του *σπηλαδιού* ήταν στρωμένο με *στίψη*¹⁸ από το Ραμό, που ήταν πολύ αποτελεσματική για στεγανοποίηση και μόνωση.

Η πόρτα του *σπηλαδιού* έκλεινε συνήθως με μια κλειδαριά ξύλινη, την *κατίνα*, πούταν νισύρικής επιπόησης και κατασκευής.

β) Η *μάντρα*: Χώρος κτισμένος γύρω-γύρω με τοίχο για να μένουν τα ζώα, κυρίως τα βράδια. Ένα μέρος της μάντρας ήταν ξεσκεπαστο και το υπόλοιπο στεγασμένο, που λεγόταν *στάβλος*. Αν στη *μάντρα* έμεναν κατσίκια, τότε τοποθετούσαν στο επάνω μέρος του τοίχου αγκαθωτούς θάμνους, κυρίως *αστιβές*¹⁹, ή ξερά κλαριά πρίνου για να μη μπορούν να πηδήξουν έξω.

γ) Η *βιστέρνα*. Υπόγειος κτιστός χώρος που χρησίμευε για δεξαμενή νερού της βροχής. Τα τοιχώματά της ήταν σοβατισμένα με τσιμέντο, για να εξασφαλίζεται η στεγανότητά της. Στα πιο παλιά χρόνια, αντί τσιμέντου χρησιμοποιούσαν μίγμα από ασβέστη και *πουρσελάνα*²⁰, ή κοπανισμένο *βαστρί*²¹ που κι αυτό ήταν υλικό κατάλληλο για στεγανοποίηση. Τα μέρη της *βιστέρνας* ήταν ο *πάτος*,²² το *μολύβι*,²³ ο *τράχηλας*²⁴ και το *χάντρο*.²⁵ Το *χάντρο* ήταν το στόμιο που έκλεινε με ξύλινο *καππάκι* ή με μια πλακωτή πέτρα. Πλάι στη *βιστέρνα* υπήρχε ευρύχωρος πλακόστρωτος χώρος, ο αυλότοπος, που η μια πλευρά του ακουμπούσε συνήθως στον τοίχο του *σπηλαδιού*. Εκεί «έτρεχαν» από το *σούλουνα*²⁶ τα νερά της βροχής από το δώμα του *σπηλαδιού*, κι ενώνονταν με τα νερά που έπεφταν κατευθείαν στον αυλότοπο κι όλα μαζί χύνονταν από πλαϊνό μικρό στόμιο μέσα στη *βιστέρνα*. Για να σουρώνεται το νερό αυτό και να μη πέφτουν στη *βιστέρνα* χόρτα, κλαριά, χώματα κι ό,τι άλλο παράσερνε το νερό, τοποθετούσαν στο στόμιο αυτό ένα κλαρί *αστιβής* ή σπάρτου. Από τη *βιστέρνα* το νερό

(ιδίως το κριθάρι). Συνήθως από πάνω έριχναν το σωρό με τ' άχυρα για να μη γίνεται αντιληπτή.

18. Στεγνή λάβα του ηφαιστείου που την χρησιμοποιούσαν ως μονωτική και στεγανοποιητική ύλη για τις ταράτσες.

19. Είδος αγκαθωτού θάμνου, που φύεται σε αφθονία στη Νίσυρο.

20. Άσπρο ηφαιστειογενές χώμα που μαζί με ασβέστη γινόταν κατάλληλο για λάσπη, σοβάτισμα. Χρησιμοποιούταν αντί για τσιμέντο.

21. Κομμάτια από σπασμένα πήλινα *κιούπια*.

22. Τò κάτω μέρος (ο πυθμένας) της *βιστέρνας*.

23. Το κέντρο του πάτου της *βιστέρνας*. Εκεί μαζευόταν το «τελευταίο νερό».

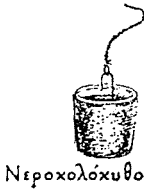
24. Το επάνω μέρος, το στένωμα της *βιστέρνας*.

25. Το στόμιο της *βιστέρνας*. Συνήθως αποτελείτο από πελεκητή πέτρα με στόμιο στη μέση για να περνά το *καπράτσι*.

26. Η υδρορροή, ο σωλήνας που έτρεχε το νερό από την ταράτσα.

το *νέσυρναν*²⁷ με το *καπράτσι*²⁸ ή το *νεροκολόνιθο*²⁹ (*καπρατσάκι*).

Την ποσότητα του νερού, που είχε μέσα η *βιστέρνα* τη μετρούσαν με *πιθαμές*.³⁰ Κατέβαζαν στη *βιστέρνα* το *καπράτσι* με στεγνό σχοινί και το άφηναν σιγά-σιγά ως ότου πατώσει. Μετά το τραβούσαν επάνω και υπολόγιζαν το βάθος μετρώντας το μήκος του *καπρατσιού* και του σχοι-

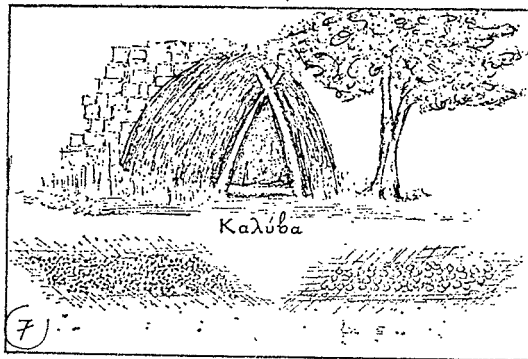
5

5*

6

7

νιού μέχρι το σημείο, που είχε βραχεί, με την παλάμη τους σε *πιθαμές* ή *ορνιθόσκoiνα*.³¹

27. Βγάζω νερό από τη *βιστέρνα*, αντλά.

28. Μεταλλικό δοχείο με χερούλι από συρματοβερρα. Το έδεναν με σκοινί και το κατέβαζαν στη *βιστέρνα* για να πιάσουν νερό.

29. Μικρό *καπράτσι*, κατασκευασμένο κυρίως από κονσερβοκούτι. Αυτό το είχε πάντα στον *τουρβά* του ο γεωργός για να *νέσύρνει* νερό και να πίνει. Το έλεγαν και *καπρατσάκι*.

30. Η απόσταση του αντίχειρα ανοικτής παλάμης από το άκρο του μικρού δακτύλου.

31. Η απόσταση από το άκρο του αντίχειρα ως το άκρο του δείκτη.

Δίπλα στη *βιστέρνα* υπήρχε η *βούρνα*,³² που τη γέμιζαν με νερό για να πίνουν τα ζώα.

Αν καμιά φορά κοβόταν το σχοινί κι έπεφτε το *καπράτσι* μέσα στη *βιστέρνα*, τότε χρησιμοποιούσαν, για να το πιάσουν, το *αγκρίφι*.³³

δ) Το *αλώνι*: Στρογγυλός πλακόστρωτος χώρος, κτισμένος γύρω-γύρω με όρθιες πλακωτές πέτρες, που σχημάτιζαν τον *πράστιγκα*.³⁴

Το δάπεδό του πολλές φορές ήταν στρωμένο με *βουδιές*³⁵ ή κοκκινόχωμα, αντί πλάκες. Ήταν κτισμένο συνήθως σε μέρος υψηλό, για να το «πιάνει» ο αέρας.

Στις *αποστροφές* μαζεύονταν για *ποσπέρι* όλοι οι γεωργοί των γειτονικών χωραφιών και συζητούσαν γύρω από τα αναμμένα κούτσουρα το χειμώνα ή κάτω από τον καλοκαιριάτικο ουρανό τα προβλήματά τους και τα σχέδια για τις δουλειές τους. Πολλές από τις *αποστροφές* αυτές έχουν μείνει ιστορικές, όπως είναι του Γιάνναρου στον Κοκκινόμματο, του Σφακιανού στα Παλίσια, του Γερμανού στο Τριάλλι, του Σπαντονίδη και της Καραβάκενας στο Λακκί, του Παντελή Βουτσά στο Σπήλιο, της Καλής του Σακελλάρη στην Αχλάδα, του Μουλλού, του Δυσσέα του Μιχάλαρου, του Ανδρειώτη, του Νικήτα, του Μιλτιάδη, του Σκάρου, του Παπαμιχάλη, του Περδικάρη, του Αντάπαση, του Ηλιάδη κ.λπ.

Το καλοκαίρι για ν' αποφύγουν τη ζέστη του *σπηλαδιού* όσοι *ξάμεναν*, κοιμόντουσαν σε καλύβες δικής τους κατασκευής, με σκελετό από γερούς κλώνους δέντρων, σκεπασμένο με σπάρτους, *φτερούδες* και *μάζες*.³⁶ Στο δάπεδο έστρωναν άχυρα που χρησίμευαν για στρώσιμο. Πριν από την εγκατάσταση στην καλύβα έκαιγαν κομμάτια από πετσιά ή λάστιχα για να φύγουν, με τη βαριά μυρωδιά τους, τα ερπετά, ενώ κάθε βράδυ μπρος στην καλύβα έκαιγαν *βουδιές*, για να μη πλησιάζουν κουνούπια.

32. Η γούρνα. Κατασκευαζόταν με σκάλισμα (λάξευμα) σε μεγάλη πέτρα.

33. Σιδερένιο άγκιστρο, με τρεις ή τέσσερις γάντζους. Το έδεναν με σκοινί και το έριχναν στη *βιστέρνα* και τραβώντας το δεξιά - αριστερά προσπαθούσαν να γαντζώσουν το *καπράτσι* και να το τραβήξουν επάνω.

34. Το τοίχωμα του αλωνιού.

35. Οι κοπριές των βοδιών. Τις πολτοποιούσαν με νερό και με το μίγμα έστρωναν το αλώνι. Όταν ξεραίνονταν το μίγμα γινόταν πολύ στέρεο.

36. Λεπτά και μεγάλου μήκους χόρτα - θάμνοι, ευλύγιστοι. Μ' αυτούς εκτός από το σκέπασμα της καλύβας έπλεκαν και *σφυρίδια*, *πανέγια* κ.λπ. δένοντάς τους με χλωρό σπάρτο.

Τα ζώα του γεωργού

Ο κάθε νοικοκύρης είχε τα ζώα του, ως απαραίτητο βοηθό για τις εργασίες του στα χωράφια.

Με τα βόδια και τα γαϊδούρια όργωνε τα χωράφια του κι αλώνιζε τις *θημωνιές* του. Τα γαϊδούρια τα χρησιμοποιούσε ακόμα για να μεταφέρει στο σπίτι τα *μαξούλια*, τα ξύλα που ήταν απαραίτητη και μοναδική ύλη για τις ανάγκες του σπιτιού, ακόμα δε και για να καβαλλικεύει, με σαμάρι ή όχι, και να μεταφέρεται στα χωράφια του.

Από τα βόδια προόριζε κάθε χρόνο ένα, δύο ή και περισσότερα για το *χασαπίο*,³⁷ εξασφαλίζοντας έτσι το κύριο έσοδο του σπιτιού, που το συμπλήρωναν οι εισπράξεις από την πώληση κι άλλων *μαξουλιών* (αμύγδαλου, βαλανιδιού, τρίχας κ.λπ.). Για το *χασαπίο* επίσης προόριζε κι ένα μέρος από το κοπάδι των χοίρων. Τον πιο καλό όμως απ' αυτούς τον ξεχώριζε για *θρεφτάρι*,³⁸ που τρέφοντάς το όλο το χρόνο κλεισμένο στο *κατώι*³⁹ του σπιτιού, το έσφαζε στα *χοιροσφάγια*.⁴⁰ Το *θρεφτάρι* τρεφόταν από τα αποφάγια του σπιτιού κι από τα *απόνερα* (από το πλύσιμο των πιάτων, τα ζουμιά) που τα συγκέντρωνε η νοικοκυρά στο *κουτσογκλό*.⁴¹ Έτρωγε ακόμη *πίτερα*, *αγραμίθια*, *λουμπούνια*, *βαλάνια*, κριθάρι, σύκα, ενώ απόφευγαν να του δώσουν χόρτα, για να έχει λίπος καλής ποιότητας όταν θα τον έσφαζαν.

Στα *χοιροσφάγια* μαζευόταν όλο το συγγενολόι και γινόταν σωστό πανηγύρι. Το σπίτι είχε πολλή λάτρα, γι' αυτό έπρεπε όλοι να δουλέψουν. Έτσι άλλοι βράζαν το νερό, άλλοι βοηθούσαν το *χασάπη*, άλλοι *κουβαλούσαν* τα κρέατα, άλλοι μάζευαν τις τρίχες του σβέρκου για να φτιάξουν βούρτσα για άσπρισμα, άλλοι *καβούρδιζαν*, άλλοι έπλεναν τ' άντερα για να φτιάξουν τα λουκάνικα, ενώ τα *πιτσιρίκια* *τσακώνονταν* ποιός θα έπαιρνε τη *φούσκα*.⁴²

Το μεσημέρι όλοι μαζί κάθιζαν σε κοινό τραπέζι για ν' απολαύσουν

37. Το σφαγείο.

38. Το ζώο που τρέφεται για *πάχυνση* και *σφάξιμο*.

39. Το υπόγειο του σπιτιού. Στα παλιά σπίτια το υπόγειο χρησιμοποιόταν για αποθήκη ξύλων, ή και για αποχωρητήριο κι ένα μέρος του για μάντρα (αυλή) του χοίρου.

40. Η περίοδος που έσφαζαν τους χοίρους, τα *θρεφτάρια*. Η εποχή αυτή ήταν το φθινόπωρο.

41. Το δοχείο μέσα στο οποίο συγκέντρωναν τα αποφάγια και τα *απόνερα* από τα πιάτα (τα ζουμιά) για να τα πάνε στο χοίρο.

42. Η ουροδόχος κύστη του χοίρου. Την στέγνωναν και την χρησιμοποιούσαν για *μπαλλόνι*.

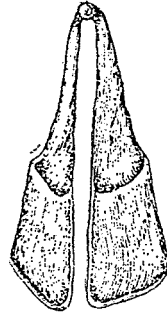
Μιλλερό

(8)

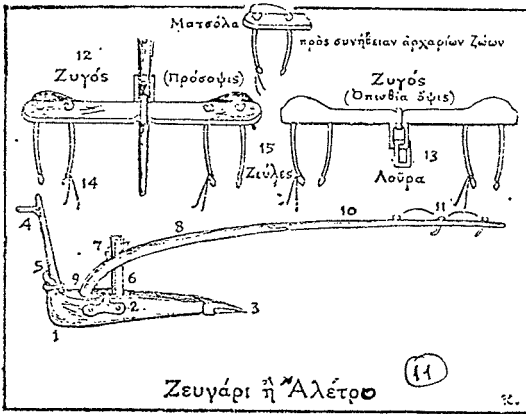
Σφυρίδι

(9)

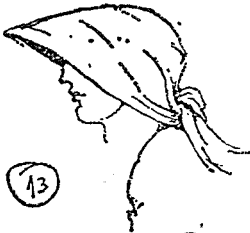
Δισάκι

(1)

Δρεπάνι

(12)

Ο εαγιάς

(13)

Χέρες

(14)

τις νόστιμες χοιρινές μπιριζόλες και να πιούν το αγνό μαύρο κρασί, που το είχε φυλάξει γι' αυτή την ημέρα ο νοικοκύρης.

Το χοιρινό κρέας καβουρδισμένο και σκεπασμένο με το ίδιο του το λίπος, τη *μίλλα*,⁴³ διατηρόταν μέσα σε ειδικά πήλινα κιούπια, τα *μιλλερά*,⁴⁴ που αραδιασμένα μέσα στο *κελλάρι*, τροφοδοτούσαν όλο το χρόνο με κρέας την οικογένεια.

Σπορά

Μια από τις βασικές εργασίες του γεωργού ήταν η σπορά, της οποίας τα προϊόντα αποτελούσαν τη μεγαλύτερη σοδειά.

Στην εργασία αυτή ετηρείτο μια διαδικασία, που την κάλυπτε ένας ειδικός Νόμος, άγραφος μιν, αλλ' απαράβατος. Η γη προοριζόταν κάθε χρόνο, για την *κριθαριά* και την *παμπακιά*. Στην *κριθαριά* έσπερναν πάντοτε την πρώιμη σπορά που κατά κανόνα ήταν το κριθάρι, τα *μαερέματα* και τα *λουμπούνια* ενώ στην *παμπακιά* την έψιμη σπορά, που την αποτελούσαν τα όσπρια, τα *μπιζέλια*, τα *ποστάμια* και ο *διμνίτης*.⁴⁵ Οι δυο αυτές περιοχές χωρίζονταν μεταξύ τους με ένα βουνό, ένα δρόμο ή ένα οποιοδήποτε χαρακτηριστικό σύνορο, που πολλές φορές ήταν ένας απλός τοίχος - ξερολιθιά, πού 'κλεινε κάποιο δρόμο και λεγόταν *γλάστρα*.⁴⁶ Ειδικά στα Παλίσια (στην περιοχή του Άργους) υπήρχε το ιστορικό Πορτί,⁴⁷ από το οποίο πήρε και το όνομα η περιοχή. Το *πορτί* αυτό έκλεινε για να μη περνούν τα *αμολυτά*⁴⁸ ζώα από την *παμπακιά* στην *κριθαριά* και κάμνουν ζημιές στη σπορά.

Ο διαχωρισμός αυτός της γης είχε διπλό σκοπό. Πρώτα-πρώτα για να ξεκουράζεται, όπως έλεγαν η γη (*αμειψισπορά*) και δεύτερο για να υπάρχουν εκτάσεις ελεύθερες για να βόσκουν τα ζώα, ως ότου έρθει η εποχή της *έψιμης* σποράς.

Η πρώιμη σπορά άρχιζε αμέσως μετά τα πρωτοβρόχια. Προηγουμέ-

43. Το λίπος που κατέβαζε το χοιρινό κρέας όταν το καβούρδιζαν.

44. *Κιούπια*, που έβαζαν μέσα το χοιρινό για την *κουμπάνια* του σπιτιού.

45. Κριθάρι που τό' σπερναν το Μάρτιο (έψιμης σποράς) και το θέριζαν το Μάιο, μετά δυο μήνες. Απ' εδώ πήρε και το όνομα *διμνίτης*- *διμνίτης*.

46. Λεγόταν και *αμπατή*. Ήταν η πόρτα, θα λέγαμε του κτήματος ή η είσοδος κάποιου αγροτικού δρόμου, που κτιζόταν με ξερολιθιά.

47. Ξύλινη καγκελλόπορτα, που φρόντιζαν οι περαστικοί να την κλείνουν για να εμποδίζουν το πέρασμα των ζώων.

48. Ελεύθερα (*απολυτά* - *αμολυτά*).

ως γινόταν Αγιασμός στην Ποταμήτισσα,⁴⁹ στον οποίο έπρεπε να παρευρεθούν όλοι οι νοικοκύρηδες. Γι' αυτό γινόταν πολύ πρωί, ώστε να φύγουν μετά στα χωράφια τους. Στο τραπέζι πλάι στη λεκάνη με τον Αγιασμό υπήρχε κι ένα *ζεμπίλλι* με σπόρο ανακατεμένο με *σφυριά* από ρόδι (για να γεμίσει και να μεστώσει το στάχυ σαν το ρόδι). Ο Αγιασμός μαζί με το σπόρο και το ρόδι μοιράζονταν από τον παπά σε όλους τους παρευρισκόμενους, που τ' άπαιρναν με πολλή ευλάβεια κι αφού άγιαζαν μ' αυτά το δικό τους σπόρο, ξεκινούσαν μετά για τη σπορά των χωραφιών τους.

Στα Νικειά και στον Εμπορειό πηγαίνοντας ο κάθε νοικοκύρης στην τελετή του Αγιασμού, έπαιρνε μαζί του μέσα στο *σφυρίδι*⁵⁰ λίγο κριθάρι από το σπίτι του κι αφού το άγιαζε ο παπάς το ξανάφερνε πάλι πίσω και το ανακάτευε με τον υπόλοιπο σπόρο του.

Λίγες μέρες πριν από τη σπορά, γινόταν στα χωράφια το *καφολόγημα*. Όλα τα κλαριά, τ' αγκάθια, τα ξερά χορτάρια, μαζεύονταν στη μέση της τάβλας και καίγονταν, για να καθαρίσει το χωράφι. Η στάχτη από τη φωτιά σκορπιζόταν σε όλο το χωράφι για λίπασμα. Μετά ακολουθούσε το *ξεκόπρισμα*. Από τις κοντινές μάντρες μετάφερναν κοπριά και τη σκορπούσαν κι αυτή στο χωράφι, πούταν τώρα πια έτοιμο για σπορά.

Η σπορά γινόταν πάντα από τον αρχηγό της οικογένειας. Κι ήταν γραφική η εικόνα του γεωργού με το *δεσάκχι*⁵¹ στον ώμο να κάμνει το σταυρό του και ν' αρχίζει τη σπορά, ρίχνοντας το σπόρο στη γη με ρυθμικές κινήσεις και με ευχές για καλή και πλούσια σοδειά.

Ακολουθούσε το *ζευνγάρισμα*,⁵² που γινόταν με βόδια ή γαϊδούρια, *ζεμένα* κάτω από τις *ζέβλες*⁵³ ενός αυτοσχέδιου τυποποιημένου αλέτρου. Το ζευνγάρισμα γινόταν με πολλή τέχνη και μερακλίδικα. Το έμπειρο και στιβαρό χέρι του γεωργού οδηγούσε τ' αλέτρι σε βαθιές διαδοχικές αυλακίες, απ' τη μια ως την άλλη άκρη της *τάβλας*, προσέχοντας να μη μείνει ούτε σπιθαμή γης αζευνγάριστη. Τα ακραία σημεία της *τάβλας*, οι *οσσω-*

49. Ο μητροπολιτικός ναός του Μανδρακιού. Είναι αφιερωμένος στην Παναγία την Ποταμήτισσα που πήρε το όνομα από την περιοχή «Π ο τ α μ ό ς» κοντά στην οποία βρίσκεται.

50. Είδος κάνιστρου, πλεγμένο από *μάζες* και σπάρτο. Χρησιμοποιείτο για τοποθέτηση γεωργικών προϊόντων.

51. Διπλό πάνινο σακκίδιο (ταγάρι) που το έφερναν στον ώμο με θήκες μπρος και πίσω, ή το φόρτωναν στο σαμάρι του γαϊδουριού.

52. Το όργωμα από το ρήμα ζευνγαρίζω, επειδή γινόταν πάντα με ζευνγάρι ζώων (βοδιών ή γαϊδουριών).

53. Καμπυλωτές βέργες, εξάρτημα του ζυγού του αλέτρου. Μέσα σ' αυτές έμπαινε ο λαϊμός των ζώων που τα *έζεφαν* για να οργώσουν το χωράφι.

μεργιές και οι οξωμεργιές, όπως κι οι χώροι γύρω από τα δέντρα, εκεί που δεν μπορούσε να φτάσει το υνί του αλέτρου, έπρεπε κι αυτά να σκαφτούν. Ήταν τα λεγόμενα *σκαφίμια*,⁵⁴ που μόνο σ' ένα ανοικοκόμετο χωράφι θα μπορούσαν να μείνουν άσκαφα.

Στα χωράφια της *παμπακιάς*, επειδή η σπορά γινόταν αργά, φύτευαν πολλά χόρτα. Σ' όσα απ' αυτά επρόκειτο να σπείρουν φασόλια, ρεβύθια, *ποστάμια* και γενικά είδη λεπτής καλλιέργειας, έπρεπε, για να *ψοφίσει το χόρτο* όπως έλεγαν, να τα *νάσουν* (πρώτο όργωμα), να τα *διολίσουν* (δεύτερο όργωμα) και μετά να τα σπείρουν (τρίτο όργωμα). Αυτή η διαδικασία λεγόταν *αθιωλή*.⁵⁵

Υπήρχαν χωράφια πούχαν ερημωθεί από μακροχρόνια εγκατάλειψη. Αυτά για να γίνουν καλλιεργήσιμα έπρεπε να τα *γλίσουν*. Το *γλίσμα* ήταν βαθύ σκάσιμο για ν' ανακατευτεί το χώμα, να ξεριζωθούν οι θάμνοι και τ' αγκάθια, να φύγουν οι πέτρες και να επακολουθήσει μετά η σπορά ή το φύτεμα δέντρων.

Οι μόνιμοι κριθαρότοποι του νησιού ήταν τα κτήματα του Άργους και συγκεκριμένα οι πλαγιές στο Τριάλι, στον Καταβρό, στη Νάκλα, στη Γλάστρα, στο Κοκκινόμματο, στη Καμάρα, στο Σπήλιο, στην Αχλάδα, στους κάμπους του Ραμού και Λακκιού και στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής των Νικειών και του Εμπορειού. Αλλά και σ' οποιοδήποτε άλλο μέρος του νησιού υπήρχε κατάλληλο έδαφος, δεν έμενε χέρσο. Ακόμα και στα βουνά, ανάμεσα στα βοσκοτόπια, έσπερναν κριθάρι (ή *λουμπούνια*), πράγμα που κρατούσε σε διαρκείς διαμάχες τους καλλιεργητές με τους τσοπάνηδες. Γιατί τα σπαρμένα αυτά χωράφια αποτελούσαν επικίνδυνο εμπόδιο στη βοσκή των ζώων. Και οι κάμποι του Γυαλιού⁵⁶ και της Περγούσας⁵⁷ κι αυτοί δεν έμεναν άσπαρτοι. Γιαυτό κι η παραγωγή κριθαριού στο νησί ήταν πολύ μεγάλη και κάλυπτε όλες τις ανάγκες σε ψωμί. Τα χωράφια της *περιαλιάς*,⁵⁸ από το Μανδράκι⁵⁹ ως τους Πάλους⁶⁰ ήταν οι τόποι σποράς φασουλίων ή *ποσταμιών*, ενώ *ξακουστά* έμειναν τα νόστιμα και

54. Τα μέρη του χωραφιού που δεν μπορούσε να φτάσει το υνί, έμεναν χέρσα. Αυτά τα έσκαβαν εργάτες ή εργάτριες που ακολουθούσαν το γεωργό που όργωνε. Τα χέρσα αυτά μέρη λέγονταν *σκαφίμια*.

55. Τα χωράφια της *αθιωλής* είχαν τον επόμενο χρόνο μεγάλη παραγωγή, λόγω της περιποίησης που τους έγινε την προηγούμενη χρονιά.

56, 57. Μικρά νησιά απέναντι από τη Νίσυρο.

58. Της παραλιάς.

59, 60. Τα δυο αυτά χωριά είναι παραθαλάσσια. Τα χωράφια που μεσολαβούν ανάμεσα τους είναι όλο ελαφρόπετρα που υποβοηθεί την καλλιέργεια *ποσταμιών*, φασουλίων και άλλων *εμμικιών*.

καλομαέρεντα ροβύθια της περιοχής του Παλιόκαστρου.⁶¹ Στον Τρούλλο, στους Πλατήδες και σε όλα σχεδόν τα κοντινά χωράφια φύτευαν το *κουκ-χάρι*,⁶² τα σκόρδα κι άλλα είδη *έφιμης* σποράς.

Μετά τη σπορά η φροντίδα για τη σοδειά και την καλή παραγωγή αφήνετο στο χέρι του Θεού. Στα Νικειά έλεγαν :

*Εγώ Θε' μου έκαμα το χρέος μου.
Εσύ κάμε το έλεός Σου.*

Και το έλεος που ζητούσαν ήταν βροχή, αλλά στην κατάλληλη εποχή, γιατί είναι γνωστό πως η βροχή δεν ωφελεί πάντα τα σπαρτά. Γι' αυτό κι έλεγαν πως :

*Αν κάμει ο Μάρτης δυο νερά
κι ο Απρίλης άλλο ένα
χαρά σ' εκείνον το ζευγά
πούχει πολλά σπαρμένα.*

Ενώ αν ερχόταν πιο αργά η βροχή, τότε έλεγαν πως :

*Στο καταραμένον το χωριό
τομ - Μάν - το δείχτει το νερό.*

Θερισμός - Αλώνισμα

Μετά από τη σπορά η δεύτερη εξίσου σοβαρή και κοπιαστική δουλειά ήταν ο θερισμός και το αλώνισμα. Όταν ερχόταν η κατάλληλη εποχή, εξασφαλιζόταν η *αργατιά*⁶³ και οι *δεματιαστάδες*,⁶⁴ καθαριζόταν και ετοιμαζόταν το αλώνι, και προσδιοριζόταν η μέρα του θερισμού.

Από μέρες πριν το σπίτι όλο ήταν σ' αναβρασμό. Έπρεπε να ετοιμα-

61. Το αρχαίο κλασικό τείχος της Νισύρου, στο εσωτερικό του οποίου υπάρχουν καλλιεργήσιμα χωράφια.

62. Μικρά κρεμμύδια που χρησιμεύουν για φύτεμα.

63. Το σύνολο των εργατών και εργατριών που χρησιμοποιούσε στο θερισμό ο γεωργός.

64. Οι άνθρωποι που έδεναν και κουβαλούσαν τα δεμάτια.

μεργιές και οι οξωμεργιές, όπως κι οι χώροι γύρω από τα δέντρα, εκεί που δεν μπορούσε να φτάσει το υνί του αλέτρου, έπρεπε κι αυτά να σκαφτούν. Ήταν τα λεγόμενα *σκαφήμια*,⁵⁴ που μόνο σ' ένα ανοικοκύρευτο χωράφι θα μπορούσαν να μείνουν άσκαφτα.

Στα χωράφια της *παμπαικιάς*, επειδή η σπορά γινόταν αργά, φύτευαν πολλά χόρτα. Σ' όσα απ' αυτά επρόκειτο να σπείρουν φασόλια, ρεβύθια, *ποστάμια* και γενικά είδη λεπτής καλλιέργειας, έπρεπε, για να *ψοφίσει το χόρτο* όπως έλεγαν, να τα *νιάσουν* (πρώτο όργωμα), να τα *διολίσουν* (δεύτερο όργωμα) και μετά να τα σπείρουν (τρίτο όργωμα). Αυτή η διαδικασία λεγόταν *αθιωλή*.⁵⁵

Υπήρχαν χωράφια πούχαν ερημωθεί από μακροχρόνια εγκατάλειψη. Αυτά για να γίνουν καλλιεργήσιμα έπρεπε να τα *γλίσουν*. Το *γλίσμα* ήταν βαθύ σκάσιμο για ν' ανακατευτεί το χώμα, να ξεριζωθούν οι θάμνοι και τ' αγκάθια, να φύγουν οι πέτρες και να επακολουθήσει μετά η σπορά ή το φύτεμα δέντρων.

Οι μόνιμοι κριθαρότοποι του νησιού ήταν τα κτήματα του Άργους και συγκεκριμένα οι πλαγιές στο Τριάλι, στον Καταβρό, στη Νάκλα, στη Γλάστρα, στο Κοκκινόματο, στη Καμάρα, στο Σπήλιο, στην Αχλάδα, στους κάμπους του Ραμού και Λακκιού και στο μεγαλύτερο μέρος της περιοχής των Νικειών και του Εμπορειού. Αλλά και σ' οποιοδήποτε άλλο μέρος του νησιού υπήρχε κατάλληλο έδαφος, δεν έμενε χέρσο. Ακόμα και στα βουνά, ανάμεσα στα βοσκοτόπια, έσπερναν κριθάρι (ή *λουμπούνια*), πράγμα που κρατούσε σε διαρκείς διαμάχες τους καλλιεργητές με τους τσοπάνηδες. Γιατί τα σπαρμένα αυτά χωράφια αποτελούσαν επικίνδυνο εμπόδιο στη βοσκή των ζώων. Και οι κάμποι του Γυαλιού⁵⁶ και της Περγούσας⁵⁷ κι αυτοί δεν έμεναν άσπαρτοι. Γιαυτό κι η παραγωγή κριθαριού στο νησί ήταν πολύ μεγάλη και κάλυπτε όλες τις ανάγκες σε ψωμί. Τα χωράφια της *περιαλιάς*,⁵⁸ από το Μανδράκι⁵⁹ ως τους Πάλους⁶⁰ ήταν οι τόποι σποράς φασουλίων ή *ποσταμιών*, ενώ *ξακουστά* έμειναν τα νόστιμα και

54. Τα μέρη του χωραφιού που δεν μπορούσε να φτάσει το υνί, έμεναν χέρσα. Αυτά τα έσκαβαν εργάτες ή εργάτριες που ακολουθούσαν το γεωργό που όργωνε. Τα χέρσα αυτά μέρη λέγονταν *σκαφήμια*.

55. Τα χωράφια της *αθιωλής* είχαν τον επόμενο χρόνο μεγάλη παραγωγή, λόγω της περιποίησης που τους έγινε την προηγούμενη χρονιά.

56, 57. Μικρά νησιά απέναντι από τη Νίσυρο.

58. Της παραλιάς.

59, 60. Τα δυο αυτά χωριά είναι παραθαλάσσια. Τα χωράφια που μεσολαβούν ανάμεσα τους είναι όλο ελαφρόπετρα που υποβοηθεί την καλλιέργεια *ποσταμιών*, φασουλίων και άλλων *επιμηκών*.

καλομαέρεντα ροβότθια της περιοχής του Παλιόκαστρου.⁶¹ Στον Τρούλλο, στους Πλατήδες και σε όλα σχεδόν τα κοντινά χωράφια φύτευαν το *κουκ-χάρι*,⁶² τα σκόρδα κι άλλα είδη *έπιμης* σποράς.

Μετά τη σπορά η φροντίδα για τη σοδειά και την καλή παραγωγή αφήνετο στο χέρι του Θεού. Στα Νικεΐα έλεγαν :

*Εγώ Θε' μου έκαμα το χρέος μου.
Εσύ κάμε το έλεός Σου.*

Και το έλεος που ζητούσαν ήταν βροχή, αλλά στην κατάλληλη εποχή, γιατί είναι γνωστό πως η βροχή δεν ωφελεί πάντα τα σπαρτά. Γι' αυτό κι έλεγαν πως :

*Αν κάμει ο Μάρτης δυο νερά
κι ο Απρίλης άλλο ένα
χαρά σ' εκείνον το ζευγά
πούχει πολλά σπαρμένα.*

Ενώ αν ερχόταν πιο αργά η βροχή, τότε έλεγαν πως :

*Στο καταραμένον το χωριό
τομ - Μάν - το δείχτει το νερό.*

Θερισμός - Αλώνισμα

Μετά από τη σπορά η δεύτερη εξίσου σοβαρή και κοπιαστική δουλειά ήταν ο θερισμός και το αλώνισμα. Όταν ερχόταν η κατάλληλη εποχή, εξασφαλιζόταν η *αργατιά*⁶³ και οι *δεματιαστάδες*,⁶⁴ καθαριζόταν και ετοιμαζόταν το αλώνι, και προσδιοριζόταν η μέρα του θερισμού.

Από μέρες πριν το σπίτι όλο ήταν σ' αναβρασμό. Έπρεπε να ετοιμα-

61. Το αρχαίο κλασικό τείχος της Νισύρου, στο εσωτερικό του οποίου υπάρχουν καλλιεργήσιμα χωράφια.

62. Μικρά κρεμμύδια που χρησιμεύουν για φύτεμα.

63. Το σύνολο των εργατών και εργατριών που χρησιμοποιούσε στο θερισμό ο γεωργός.

64. Οι άνθρωποι που έδεναν και κουβαλούσαν τα δεμάτια.

στούν τα τσουβάλια, τα δραπάνια, οι σαγιάδες,⁶⁵ οι χέρες,⁶⁶ τα στουμού-
χιά,⁶⁷ το τριχάλι,⁶⁸ το γιαμπαδάκι,⁶⁹ τα σκoinιά κι ότι άλλο χρειαζόταν
για τη συγκομιδή του μαξουλιού.⁷⁰ Έπρεπε ακόμα να μαγειρευτούν και
να ετοιμαστούν τα φαγητά για το τραπέζι της αργατιάς. Και πρωί-πρωί
της ημέρας του θερισμού, με ρολόι το λάλημα του πετεινού κι οδηγό τον
αυγερινό, ξεκινούσαν όλοι για το χωράφι. Όταν έφταναν εκεί, όλοι μαζί
άνδρες και γυναίκες, μικροί και μεγάλοι, νοικοκύρηδες κι εργάτες, άρχι-
ζαν τη δουλειά. Με την πρωινή δροσιά, που τα στάχυα ήταν ακόμα απα-
λιά⁷¹ και πριν καρώσει και πυρώσουν⁷² έπρεπε να είχε προχωρήσει ο
θερισμός. Έτσι, με τα δραπάνια στο χέρι, με το πρόσωπο τυλιγμένο στο
σαγιά και με τις χέρες ως επάνω στους ώμους, μα και με το τραγούδι στο
στόμα, όλες μαζί οι γυναίκες θέριζαν το χωράφι. Δούλευαν με κέφι, με
όρεξη, με ευσυνειδησία, γιατί «τιμούσαν το ψωμί που 'τρωγαν». Και προ-
χωρούσαν αφήνοντας πίσω τους σωρούς-σωρούς τα λιτάδια.⁷³ Ακολου-
θούσαν μετά οι δεματιαστάδες, που μαζεύοντάς τα σε μεγάλους σωρούς
έφτιαχναν τα δεμάτια. Κι ήταν τέχνη το δεμάτιασμα. Έπρεπε τα λιτάδια
να μουν με κάποια τάξη και να δεθούν, για να μη διαλυθεί στη μεταφορά
το δεμάτι.

Μα και το δέσιμο των δεματιών είχε την ιδιομορφία του. Αντί σκoi-
νιού χρησιμοποιούσαν τις λίδες,⁷⁴ που ήταν καμωμένες από δέσμες φρε-

65. Μεγάλα άσπρα μαντήλια ασφαλή, που προεξείχαν μπροστά για να σχηματί-
ζουν σκιά στο πρόσωπο. Τα φορούσαν το καλοκαίρι οι γυναίκες που ασχολούνταν
με γεωργικές εργασίες.

66. Μακρόστενο διπλό ύφασμα που σκέπαζε όλο το ακάλυπτο μέρος του χεριού των
γυναικών που ασχολούνταν με αγροτικές εργασίες, για να μη τις τρυπούν τ' αγκάθια.
Υπήρχαν χέρες που σκέπαζαν μόνο την παλάμη και τον καρπό κι άλλες που έφταναν
μέχρι τον ώμο.

67. Σακκούλι πάνινο ή πλεκτό από ψάθα, που το έβαζαν στο στόμα των βοδιών
ή των γαίδουριών όταν αλώνιζαν, για να μη τρώνε τα στάχυα (το φίμωτρο).

68. Ξύλινη (από ξερό κλαρί δέντρου) βέργα που κατέληγε σε ένα είδος περιουσιό
με τρία δόντια. Το χρησιμοποιούσαν για ν' ανακατεύουν το περιεχόμενο του αλωνιού.

69. Ξύλινη βέργα που στο ένα άκρο της ήταν τοποθετημένο ένα είδος ξύλινου κτε-
νιού. Το χρησιμοποιούσαν για να ανακατέψουν το περιεχόμενο του αλωνιού και για το
ξεθέρισμα.

70. Η σοδειά.

71. Υγρασιασμένα από την πρωινή δροσιά. Νοτισμένα.

72. Όταν τα στάχυα ζεσταίνονταν από τον καυτό ήλιο, έμοιαζαν να είχαν πυρώ-
σει στη φατιά. Έσπαζαν και τρίβονταν γι' αυτό και δεν ήταν εύκολο να θεριστούν.

73. Μικρές δέσμες από θερισμένα στάχυα.

74. Είδος σχοινιού κατασκευασμένο από φρεσκοκομμένα κλαριά σπάρτου κατάλ-
ληλα για δέσιμο των δεματιών.

σκοκομμένου πράσινου σπάρτου,⁷⁵ δεμένες μεταξύ τους η μια μετά την άλλη. Πολλές φορές χρησιμοποιούσαν ακόμα για το σκοπό αυτό κλιματόβερρες, που τις βούλιαζαν από μέρες πριν μέσα σε νερό, για να μη σπάζουν.

Όταν τα δεμάτια ήταν έτοιμα, μεταφέρονταν με τον ώμο στο αλώνι και σχημάτιζαν τη *θημωνιά*.

Ανάμεσα στην *αργατιά* κυκλοφορούσαν τα μικρά παιδιά, που με τα ψάθινα καπελλάκια τους, που 'ταν ντυμένα μ' άσπρο πάνινο κάλυμμα για να μη σχίζονται, έτρεχαν εδώ κι εκεί μεταφέροντας *λίδες*, νερό, στάχυα κ.λπ.

Γινόταν σωστό πανηγύρι στο χωράφι την ημέρα του θερισμού. Η ατμόσφαιρα ήταν γεμάτη από κεφάτες φωνές, γέλια, αθά ή και τολμηρά ανέκδοτα και τραγούδια. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε παρακάτω απόσπασμα από το τραγούδι του θερισμού, «ο πεύκος».⁷⁶

*Ο Πεύκος το τραγούδι της αργατιάς
στον δρόμον που περνάμε ας βουίξει
η πέριδικα να κούσει αφ' τη ρεματιά
κι εκείνη τη φωνή μας να κλονθήσει.
Αφ' το πρωί θερίζομε σε τούτο το λιβάδι
γιατ' είν' ο κάμπος του πλατύς κι η άκρια του μεγάλη.*

*Σήμερα μέσα στο Λακχί ειν' όμορφο τ' αγέρι
γιατί θερίζουν Παναγιές και δένουν οι Αγγέλοι.
Πρώτη φορά θερίζομε μέσα στ' αρχοντικό σας
κι ούλλοι έχομε να λέομε για το νοικοκυριό σας.
Αφέντη, νοικοκύρη μας χίλια χρόνια να ζήσεις
και τ' όμορφα χωράφια σου να τα καλοπροκίσεις.*

Όταν προχωρούσε λίγο η μέρα, η *αργατιά* έπρεπε να διακόψει για να *καφαρτίσει*,⁷⁷ ενώ το μεσημέρι στρωνόταν το τραπέζι κάτω από την παχειά σκιά του πιο μεγάλου και του πιο πυκνού δέντρου του χωραφιού, που 'ταν μόνιμα καθορισμένο για να *ποθέθουν*.⁷⁸ Το τραπέζι ήταν πλούσιο και σε φαγητά και σε αισθήματα. Η κάθε νοικοκυρά φιλοδοξούσε να

75. Θάμνος με πράσινους ψιλούς κλώνους, που ευδοκίμει πολύ στη Νίσυρο. Την άνοιξη βγάξει ωραία κίτρινα λουλούδια. Ξερό το χρησιμοποιούσαν για «προσάναμα» της φωτιάς.

76. Βλ. Νικ. Σακελλαρίδη: *Η Αργατιά*, «Νισυριακά», τομ. 4ος, Αθήνα 1972.

77. Να κολατσίσει (Να προγευματίσει).

78. Αποθέτουν. Αφήνουν εκεί τα πράγματά τους.

περιποιηθεί όσο πιο καλά μπορούσε την *αργατιά* της, φροντίζοντας να μη λείψει τίποτε.⁷⁹ Μετά απ' το φαγητό ακολουθούσε υποχρεωτική ολιγόωρη ανάπαυση. Πρώτα για να ξεποστάσει η *αργατιά* και ύστερα για να δροσίσει λίγο και να λιγοστέψει η *πυράδα των σταχτών*, ώστε να μπορούν να θερίζονται και να μη *θρίβονται* μέσα στο χωράφι. Το απόγευμα ξανάρχιζε η δουλειά, με νέο κέφι και καινούργιο κουράγιο. Κανένας δεν νοιαζόταν για ρολόι. Έπρεπε να *νετθάρουν*,⁸⁰ για να σταματήσουν. Αν αυτό ήταν αδύνατο, τότε έπρεπε να *γείρουν* κάτω χαμηλά σε πλαγιές του Καραβιώτη,⁸¹ για όσους δούλευαν στο Άργος, ή να κατεβεί ο *δροσιός* περ' από τα πλάγια,⁸² για όσους δούλευαν στο Ραμό ή στο Λακκί, για να σταματήσουν τη δουλειά, όσοι θα γύριζαν το βράδυ στο σπίτι. Οι υπόλοιποι που θα *ξώμεναν*, σταματούσαν μόνο, όταν απλωνόταν το σκοτάδι κι ήταν πια αδύνατο να συνεχίσουν τη δουλειά τους. Εξαιρέση αποτελούσε το Σαββατόβραδο ή η παραμονή μεγάλης γιορτής, που έπρεπε όλοι να σχολάσουν νωρίς για να γυρίσουν στο σπίτι και να ετοιμαστούν για τον εκκλησιασμό της άλλης ημέρας. Ήταν κάτι το αδιανόητο να μη πάνε οι νοικοκύρηδες την Κυριακή ή τη μεγάλη γιορτή στην εκκλησία. Γιατί την ημέρα αυτή την είχαν αφιερώσει για προσευχή κι ευχαριστία στο Δημιουργό κι ακόμα για συγκέντρωση όλης της οικογένειας γύρω από το μεσημεριανό τραπέζι. Κι αυτή η ώρα του τραπεζιού ήταν η πιο ευτυχισμένη για όλη την οικογένεια και μάλιστα για τα μικρά παιδιά, που λαχταρούσαν τους γονείς τους, αφού όλες τις άλλες μέρες έλειπαν στα χωράφια.

Στο μεταξύ ενώ το χωράφι άδειαζε από στάχυα, στο αλώνι η *θημωνιά* όλο κι ανέβαινε. Κι αν το επέτρεπαν οι συνθήκες, άρχιζε παράλληλα με το θερισμό και το αλώνισμα. Διαφορετικά οριζόταν μια άλλη μέρα για τη δουλειά αυτή.

Ανάλογα με τη χωρητικότητα του αλωνιού και με τον αριθμό των ζώων

79. Στο τραπέζι της *αργατιάς* υπήρχαν απαραίτητα *σμαρίδες* παστές, δηλαδή αλατισμένες σε τενεκέ σαν σαρδέλλες. Ανάμεσα τους τοποθετούσαν κοπανισμένο φελλό ή σκόνη κόκκινης μογοιάς για να πάρουν χρώμα. Ήταν προϊόν Νισύρικο. Επίσης υπήρχε πάντα και τυρί, ένα είδος «κοπανιστής».

80. Να τελειώσουν. Προέρχεται από το ναυτικό όρο «νέττα» που σημαίνει ελεύθερα, τελειωμένα.

81. Βουνό της Νισύρου κοντά στην περιοχή του Άργους. Όταν απλωνόταν ο ίσκιος στις πλαγιές τους ήταν δείγμα πως ο ήλιος προχώρησε προς τη Δύση κι επομένως ήταν ώρα να ετοιμάζονται για επιστροφή στο χωριό όσοι δούλευαν στις γύρω περιοχές, για να μη νυκτωθούν στο δρόμο.

82. Ονομασία περιοχής στο Λακκί. Κι εδώ ο ίσκιος σήμαινε ότι και στό προηγούμενο βουνό, του Καραβιώτη.

που θα χρησιμοποιούνταν για το αλώνισμα έριχνε ο γεωργός στο αλώνι δεμάτια (πολλά ή λίγα), απλώνοντάς τα σ' όλη του την επιφάνεια. Ύστερα έζεφε τα ζώα βάζοντάς τους απαραίτητα το *στομούχι* στο στόμα, για να μη τρώνε τα στάχυα κι οδηγώντας τα γύρω-γύρω στ' αλώνι τους τραγουδούσε, δίνοντάς τους τάχα κουράγιο, το παρακάτω τραγούδι :

*Έλα γεια τωγ- και χαρά των
τωβ - βοδιώμ - μας έλα γεια των.
Έλα γεια τωγ- και χαρά των
κι ούλλα τ' άχερα δικά των.
Έλα, έλα, έλα χα.
Χα ρ' απάνω χα βρε χα.
Έλα γεια τωγ - και χαρά των
και η Παναγιά κοντά των
κι ο Χριστός στα γόνατά των
έλα γεια των, έλα γεια των χα.
Οη ρόη, ρόη, ρόηρα χα...*

Κατά διαστήματα ανακάτευε το περιεχόμενο του αλωνιού με το *τριχάλι* και το *γιαμπαδάκι* για να τριφτούν και να διαλυθούν όλα τα στάχυα. Κι όταν πια χωριζόταν το κριθάρι από τα άχυρα έβγαζε τα τελευταία από το αλώνι κι έριχνε ξανά μέσα άλλα δεμάτια, επαναλαμβάνοντας αυτή τη δουλειά ως ότου τελειώσει όλη η *θημωνιά*. Μετά ακολουθούσε το *ξεθέρισμα*. Αφού αφαιρούσε από το αλώνι όλα τα χοντρά άχυρα, έμενε μέσα σ' αυτό το κριθάρι, ανακατεμένο με ψιλό άχυρο, σκόνες, *άγανα*,⁸³ *αποσώρια* ⁸⁴ κ.λπ. Τότε έπαιρνε ο γεωργός το *τριχάλι* ή το *γιαμπαδάκι* και μ' αυτό πετούσε προς τα επάνω το περιεχόμενο του αλωνιού. Καθώς φυσούσε ο αέρας, έδιωχνε τα άχυρα, τις σκόνες κ.λπ. έξω από το αλώνι, μέσα στο οποίο έπεφτε μόνο το κριθάρι, που 'ταν πιο βαρύ, ανακατεμένο βέβαια ακόμη με υποπροϊόντα του αλωνίσματος, αλλά σε περιορισμένη ποσότητα. Στο στάδιο αυτό χρησιμοποιόταν το *ρεμόνι* ⁸⁵ και ο *κόρδιнос* ⁸⁶

83. Κομμάτια από τη «φούντα» του σταχού, που έσπαζαν κατά το αλώνισμα κι ανακατέβονταν με το κριθάρι.

84. Κομμάτια από αδιάλυτα στάχυα, μικρά άχυρα κ.λπ. που ήταν ανακατεμένα με το κριθάρι μέσα στο αλώνι.

85. Είδος κόσκινου που είχε ξύλινο στρογγυλό πλαίσιο κι ο πάτος του αποτελείτο από ξηρή προβιά κατσικιού, με τρύπες πιο μεγάλες από του κόσκινου. Ήταν απαραίτητο εξάρτημα του αγροτικού σπιτιού.

86. Είδος κόσκινου αλλά με πλεκτό ψάθινο ή από σπάγγινο πάτο. Είχε τετράγωνες τρύπες, πιό μεγάλες από του κόσκινου.

που με τη βοήθειά τους καθαριζόταν τέλεια το *μαξούλι*. Μαζεύοντάς το ο γεωργός στη μέση του αλωνιού με ειδικές σκούπες από *αουρίδι*,⁸⁷ δοκίμαζε ευχαρίστηση ή απογοήτευση ανάλογα με την ποσότητα και την απόδοση των χωραφιών του.

Κριθάρι - αλεύρι - ψωμί

Εδώ τελειώνει ο πρώτος κύκλος της δουλειάς, για να ακολουθήσει ο επόμενος. Από το κριθάρι που συγκεντρωνόταν στο σπίτι, έπρεπε πρώτα να ξεχωρίσει η ποσότητα που θα χρησιμοποιόταν για τη σπορά της επόμενης χρονιάς. Το κριθάρι αυτό μετρημένο σε *καφίζια*,⁸⁸ ανάλογα με την έκταση των χωραφιών που θα σπέρνονταν, μεταφερόταν με τσουβάλια στο δώμα, πλάι στη *θράπφα*,⁸⁹ όπου θα έμενε όλο το καλοκαίρι στον ήλιο για να μη *πιάσει πουλί*.⁹⁰

Το υπόλοιπο κριθάρι, που προοριζόταν για «φάγωμα», έπρεπε να το *φρίξουν*⁹¹ στο φούρνο για να μη χαλάσει και να το βάλουν μετά στους *πάγκους*⁹² για *κουμπάνια*. Από το κριθάρι αυτό έπαιρνε η νοικοκυρά

87. Μικρός πυκνός θάμνος, με τον οποίο έφτιαχναν σκούπες για το αλώνι ή το *σπηλάδι*. Οι σκούπες λέγονταν και *φροκαλιές*.

88. Ξύλινο δοχείο σε σχήμα κωνοειδές, ανοικτό στα δυο άκρα, με διαχωριστικό τοίχωμα στη μέση. Χρησιμοποιόταν σαν μονάδα μετρήσεως του όγκου των στερεών προϊόντων. Το ένα *καφίζι* είχε βάρος ανάλογο με το είδος του προϊόντος. Ένα *καφίζι* κριθάρι π.χ. είχε βάρος 2,500 χιλιόγραμμα. Οκτώ *καφίζια* αποτελούσαν ένα κιλό τούρκικο, όπως το έλεγαν. Το *καφίζι* δεν ήταν μόνο μονάδα μετρήσεως των καρπών, αλλά το χρησιμοποιούσαν για να προσδιορίσουν την έκταση των χωραφιών. Λέγοντας π.χ. *χωράφι πέντε καφιζιών*, εννοούσαν ότι το χωράφι αυτό έπαιρνε σπόρο πέντε *καφίζια*. Και τις φράσεις αυτές τις συναντούμε και σε επίσημα έγγραφα όπως προικοσύμφωνα, διαθήκες, πωλητήρια, κ.λπ. στα οποία σπανίως καθορίζεται η έκταση των χωραφιών σε στρέμματα ή μέτρα.

89. Η κεκλιμένη σκεπή του κλιμακοστασίου, από το οποίο ανέβαιναν στο δώμα (ταράτσα) του σπιτιού. Συνήθως ήταν καλυμμένη με αυλακωτή λαμαρίνα (τσίγκο) για να φεύγουν εύκολα τα νερά της βροχής.

90. Πολλές φορές πήγαιναν μικρά έντομα μέσα στο σπόρο και τον έτρωγαν (τον *εκούφαιαν*) κι έτσι καταστρεφόταν κι ήταν ακατάλληλος για σπορά.

91. Κάθε Σάββατο όταν η νοικοκυρά έβγαζε τα ψωμά από το φούρνο (ξεφούρνιζε), άπλωνε σ' όλη του την έκταση κριθάρι για να το *φρίξει* με την πυράδα, που διατηρούσε ακόμη ο φούρνος. Αυτό γινόταν ωστόσο φρίξουν όλο το κριθάρι που προοριζόταν για φάγωμα.

92. Οι *πάγκοι* ήταν κυρίως κατασκευασμένοι ως προέκταση της νισύρικής *μονής* (κρεβατιού), που έπιαναν όλο το μήκος της. Ήταν συνήθως χωρισμένοι στα δυο, σκεπασμένοι με καπάκι, και εκεί μέσα τοποθετούσαν τις *κουμπάνιες*.

ποσότητα ανάλογη με τις ανάγκες του σπιτιού και το άλεθε για να φτιάξει το ψωμί της εβδομάδας.

Το άλεσμα αποτελούσε αληθινό ξεθέωμα. Γινόταν στο *χειρόμυλο* που ήταν απαραίτητο «έπιπλο» κάθε αγροτικού σπιτιού. Αποτελείτο από την κάτω πέτρα που ήταν στρογγυλή με λεία επίπεδη επιφάνεια, στερεωμένη κι αμετακίνητη (απ' εδώ βγήκε και ο χαρακτηρισμός *κάτω πέτρα του μύλου* για κάθε βραδυκίνητο άνθρωπο) και την πάνω πέτρα, που 'χε το ίδιο σχήμα και τις διαστάσεις της κάτω, στην οποία ακουμπούσε με τη λεία της επιφάνεια και περιστρεφόταν γύρω από ένα άξονα σιδερένιο, στερεωμένο στη μέση της κάτω πέτρας. Η περιστροφή γινόταν με τη βοήθεια μιας ξύλινης βέργας, της *μυλοκόπτης*, που η μια άκρη της ακουμπούσε σε μια υποδοχή ενός ξύλου (του *φτιού*) στερεωμένου πάνω στην πάνω πέτρα και η άλλη ήταν περασμένη σε άλλη εγκοπή (τρύπα) άλλου ξύλου, που 'ταν στερεωμένο σε ύψος ενός ή δύο μέτρων πάνω από το μύλο. Από ένα στόμιο της πάνω πέτρας, που λεγόταν *γούλα*, έριχναν με το *χειρόλοο*⁹³ το κριθάρι και καθώς γυρνούσε η πέτρα το παράσερνε ανάμεσα στις δυο επιφάνειες και το άλεθε. Σακκιά ολόκληρα άλεθαν οι νοικοκυρές μ' αυτό τον πρωτόγονο, αλλά μοναδικό τρόπο αλέσματος.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι και οι δύο οι μυλόπετρες ήταν κατασκευασμένες από ειδική πέτρα, που βρισκόταν σε αφθονία στη Νίσυρο, γνωστή στα παλιά χρόνια ως «πέτρα Νισυρίτις».⁹⁴

Το άλεσμα στα παλιά τα χρόνια γινόταν και με τη βοήθεια ανεμόμυλων,⁹⁵ που υπήρχαν στο νησί. Αργότερα εγκαταστάθηκε στη Νίσυρο πετρελαιοκίνητος αλευρόμυλος (στην Τάβλα του Γιαλού). Όμως η πολλή δουλειά γινόταν από το μύλο του σπιτιού, που γυρίζοντάς τον η νοικοκυρά εύρισκε την ευκαιρία να τραγουδήσει τη χαρά ή τη θλίψη της.⁹⁶

Εκτός από το μύλο, το κάθε σπίτι διέθετε και το φούρνο του που 'ψηναν το ψωμί της οικογένειας. Κάθε Σάββατο σηκώνονταν σύννεφα καπνού από κάθε γειτονιά, καθώς άναβαν οι φούρνοι για να ψήσουν τα ψωμιά της εβδομάδας.

93. Η χούφτα του ενός χεριού.

94. Για τις μυλόπετρες της Νισύρου έχουν γράψει ο Στράβων, ο Διονύσιος Περιηγητής, ο Ευστάθιος και ο Πλίνιος. Επίσης έγραψε και ποίημα ο Αντίπατρος με τίτλο «ο νερόμυλος» που δημοσιεύθηκε στην Ελληνική Ανθολογία, μεταφράστηκε στην Αγγλική, και καταχωρήθηκε στο βιβλίο του Botsford, με τίτλο «*Ελληνικός Πολιτισμός*». Βλ. Ι. Καζαβή: *Ιστορία της νήσου Νισύρου*, Ν. Υόρκη 1966.

95. Υπολείμματα των ανεμόμυλων αυτών σώζονται ακόμη και σήμερα.

96. Πολλές θλιμμένες νισυριές, επιδίωκαν το άλεσμα για να βρουν ευκαιρία αλέθοντας να μοιρολογήσουν τους πεθαμένους τους και να κλάψουν τον πόνο τους.

Μετά το άλεσμα το αλεύρι έπρεπε να κοσκινιστεί με την *τριχιά*,⁹⁷ για να φύγει το πίτερο. Από το καθαρό τώρα αλεύρι μια μικρή ποσότητα χρησιμοποιούσε η νοικοκυρά για το *ζυμάρωμα*, που γινόταν το προηγούμενο βράδυ με χρησιμοποίηση ζύμης από το ζύωμα της προηγούμενης εβδομάδας. Το υπόλοιπο το έριχνε μέσα στη σκάφη για να το ζυμάσει την άλλη ημέρα. Η σκάφη του ζυμάματος ήταν συνήθως κατασκευασμένη από λαξευτό χοντρό κορμό δέντρου (*μονόξυλο*) ή αν αυτό δεν ήταν δυνατό, από κοινά ξύλα καρφωμένα. Με το αλεύρι της σκάφης ανακάτευε η νοικοκυρά το ζυμάρι και ζύμωνε τα ψωμιά. Τους έδινε σχήμα στρογγυλό και τα τοποθετούσε ένα-ένα μέσα στα ξύλινα *πινάκια* ή και στα *σφουρίδια* και τα σκέπαζε με μάλλινα καλύμματα για να *νεούν*.⁹⁸

Έφτιαχνεν επίσης και κουλούρια και *κουσουμάδια*, τοποθετώντας τα πάνω στους *πλαστήρες*.⁹⁹ Μαζί με τα ψωμιά του σπιτιού έπρεπε απαραίτητα να φτιαχτούν το κουλούρι για το *διακονιάρη*¹⁰⁰ που κάθε Σάββατο γυρνούσε τα σπίτια και ζητούσε ελεημοσύνη «για την αγάπη του Χριστού» και η πίττα για το *διπότατο* (το νεωκόρο).

Ός ότου *νεούν* τα ψωμιά, η νοικοκυρά άναβε το φούρνο και τον ετοίμαζε για το φούρνισμα. Οι φούρνοι είχαν το δάπεδό τους (τον *πάτο*) στρωμένο με κοκκινόχωμα ή με πλάκες κι η οροφή τους ήταν θολωτή. Λίγο πιο μέσα και αριστερά από το στόμιο του φούρνου, την *αμπούκχα*, υπήρχεν η *αλαοθράκη*, μικρή γούβα στην οποία συγκέντρωναν τις στάχτες και τα κάρβουνα όταν πια είχε πυρώσει ο φούρνος, για να διατηρείται η θερμοκρασία. Για την προετοιμασία του φούρνου χρησιμοποιούσαν ως εξαρτήματα το *σκάλεθρο*,¹⁰¹ για να ανασκαλεύουν τα ξύλα και τα κάρβουνα, το *σύρτη*,¹⁰² που τραβούσαν τα κάρβουνα και τα *αποκαϊδία*¹⁰³ και τα έσπρωχναν μέσα στην *αλαοθράκη* και την *πάννα*,¹⁰⁴ που βρέχον-

97. Είδος κόσκινου με πολύ ψιλές τρύπες. Συνήθως ήταν καμωμένο από πολύ ψιλό σύρμα, δικτυωτό.

98. Ν' ανεβούν. Όταν γινόταν η ζύμωση τα ψωμιά φούσκωναν, ανέβαιναν (*νέαιναν*).

99. Ξύλινες τάβλες μήκους μέχρι 1 μέτρο. Πάνω σ' αυτές έπλαθαν (απ' εδώ και το όνομα *πλαστήρα*) κουλούρια.

100. Ο ζητιάνος.

101. Σιδερένια βέργα μακριά που συνήθως κατέληγε σε στρογγυλό άκρο.

102. Ξύλινος σύρτης με μακρύ χέρι, για να μη καίγεται η νοικοκυρά, όταν τραβούσε τα κάρβουνα από το φούρνο.

103. Τα μισοκαμένα ξύλα.

104. Μια λινάτσα (την έλεγαν και *πατσαούρα* δεμένη στο άκρο μιας μακριάς ξύλινης βέργας. Την έβρεχαν για να μη καίγεται, επειδή άναβε ο φούρνος και καθάριζαν τον πάτο του.

τάς την έτριβαν και καθάριζαν μ' αυτήν τον πάτο του φούρνου από τις στάχτες και τα κάρβουνα για να μη λερώνονται τα ψωμιά.

Για το φούρνισμα των ψωμιών χρησιμοποιούσαν το *χειρόφτυαρο*,¹⁰⁵ πάνω στο οποίο τα τοποθετούσαν και τα έβαζαν στο φούρνο. Όταν ξεφούρνιζαν τα ψωμιά γέμιζαν το φούρνο με κριθάρι, σύκα ή *κουσουμάδια* για να τα *φρίξουν*, μια που έκαιγε ακόμη.

Τα ψωμιά για να αερίζονται και να μη μουχλιάσουν τα τοποθετούσαν σε ειδικές δικτυωτές ψωμοθήκες, που τις έλεγαν και *καλαμωτές* και τις είχαν κρεμασμένες από τα *στέη* του σπιτιού. Κι ήταν ευχή όλων η «ψωμοθήκη να είναι πάντα γεμάτη».¹⁰⁶ Χαρακτηριστικό ήταν ένα παιδικό ποιηματάκι που λέει :

*Έναν - τραούδι μούμαθεν η μάνα μου να λέω
άμμα, εν έχομε ψωμί να κάθομαι να κλαίω.
Κι άμμα η ψωμοθήκη μας είναι ψωμιά γεμάτη
να μπαινοβγαίνω τραουδώ να 'ρω¹⁰⁷ κι έναγ κομμάτι.*

Εκτός από τους σπιτικούς, υπήρχαν και δημόσιοι φούρνοι που 'φτιαχναν ψωμί άσπρο. Αυτό συνήθως το 'παιρναν όσοι δεν είχαν δικό τους κριθάρι για να ζυμώσουν ή και η «αριστοκρατία»,¹⁰⁸ που δεν της άρεσε το κρίθινο. Για την τελευταία αυτή, στα χρόνια της κατοχής που όλοι υπόφεραν από πείνα, η θυμόσοφη νισυριά έπλεξε τον ακόλουθο στίχο :

*Ω πόρτες μου αρχοντικές και σκάλες μαρμαρένιες.
Κρίθινο ψωμί κι εκείνομ - πούντο;*

Το ζύμωμα το άρχιζαν οι νοικοκυρές πολύ πρωί για να *νεθάρουν* ενωρίς και να πάνε μετά στα χωράφια και ν' ασχοληθούν εκεί μ' άλλες δουλειές.

Άλλα μαξούλια

Παράλληλα με τη σοδειά του κριθαριού, που ήταν ένα από τα κύρια προϊόντα του νησιού, γινόταν η συγκομιδή και των άλλων προϊόντων

105. Ξύλινο φτυάρι με μακρύ χέρι. Η κεφαλή του ήταν ίσια για να τοποθετούνται επάνω τα ψωμιά.

106. Είχε την έννοια, το σπίτι να έχει μπόλικά όλα τα χρειαζούμενα και ειδικά τα είδη διατροφής.

107. Αρπάζω.

108. Εννοεί τα «αριστοκρατικά» σπίτια, τα «τζάκια».

της πρώιμης σποράς, που όπως είπαμε και πιο πάνω ήταν τα *μαερέματα*¹⁰⁹ και τα *λουμπούνια*¹¹⁰ κι ακολουθούσαν τα προϊόντα της *έφιμης* σποράς, ο *διμνίτης* τα όσπρια, τα *μπιζέλια*, τα *κρεμμύδια*, τα *σκόρδα* κ.λπ. Όλα μαζεύονταν το ένα μετά το άλλο και μεταφέρονταν στο σπίτι, για να ολοκληρωθεί η προετοιμασία τους και να μπουν στους *πάγκους* για φύλαγμα και *κουμπάνια*.

Απ' όλες τις γειτονιές ακουγόταν ο θόρυβος και τα κτυπήματα από το κοπάνισμα των *λουμπονιών*, των *ρεβυθιών* και των *μαερεμάτων*, για να ξεχωρίσει ο καρπός από τα φύλλα και τα κοτσάνια. Τα *κρεμμύδια* και τα *σκόρδα*, *πλεγμένα* σε *σοράδες*,¹¹¹ κρέμονταν από τα *μπαλκόνια* ή *απλώνονταν* στα δώματα για να *λιαστούν* και να *μη χαλάσουν*.

Ακολουθούσε η συγκομιδή των καρπών των δέντρων. Τα *σύκα*, τ' *αμύγδαλα*, τα *σταφύλια*, οι *ελιές*, τα *αγραμύθια* κ.λπ. Κι ήταν μεγάλη η παραγωγή των καρπών αυτών. Ολόκληρες *απλώτρες*¹¹² ήταν *στρωμένες* από *σύκα*¹¹³ σε κάθε *χωράφι* που 'χε *συκιές* για να *στεγνώσουν* στον ήλιο. Ακολουθούσε το *φρίξιμο* στο φούρνο του σπιτιού, για να *μη πιάσουν* *σκουλήκι* και μετά τα «*πατούσαν*» μέσα σε *βαρέλια* *ξύλινα* ή *πιθάρια*, *βάζοντας* *ενδιάμεσα* *φύλλα* *δάφνης*, *δυόσμου* ή *άλλων* *αρωματικών* *φυτών*, για να «*πάρουν* τη *μυρωδιά*». Κι ήταν *χωριστά* τα *νεφριά*,¹¹⁴ τα *χαρτοφυλάκια*,¹¹⁵ τα *λαοζάρικα*¹¹⁶ κ.λπ.

Το *χειμώνα* τα *σύκα* *αποτελούσαν* το *απαραίτητο* *συμπλήρωμα* του *φαγητού*. *Σύκα* *έριχνε* στον *τουρβά* του ο *νοικοκύρης*, στη *βούργια*¹¹⁷

109. Φάβα, φακές, *μπιζέλια* κ.λπ.

110. Ήταν *προϊόντα* που τα *καλλιεργούσαν* για *τροφή* των *χοίρων*, όμως τα *έτρωγαν* και οι *άνθρωποι*. *Συνηθισμένο* ήταν το *θέαμα* να *κατεβαίνουν* οι *νισυροπούλες* τα *φθινοπωρινά* ή και τα *καλοκαιρινά* *βραδάκια* με το *σακκί* στον *ώμο* για να *πάνε* τα *βρασμένα* *λουμπούνια* στη *θάλασσα* και να τα *πετρώσουν* στο *λαντί* για να *γλυκάνουν* ή να *γυρίζουν* με τα *λουμπούνια* *έτοιμα* για *φάγωμα*. Το *θέαμα* αυτό *σιγά - σιγά* *εξαφανίζεται*, *αφού* και τα *λουμπούνια* *έχουν* *γίνει* *πια* *σπάνιο* *είδος* στο *νησί*.

111. *Πλεξίδες*.

112. Ένα *ισόπεδο* *μέρος* του *κτήματος* *στρωμένο* με *ξερά* *χόρτα*, *μάζες*, *φτερούδες* κ.λπ. *πάνω* στις *οποίες* *άπλωναν* τα *σύκα* για να *ξεραθούν*.

113. Η *Νίσυρος* *είχε* *πολύ* *μεγάλη* *παραγωγή* *σύκων* *γι' αυτό* και οι *Τούρκοι* την *ονόμασαν* *Ιντζιρλί* *Αδασί*, *δηλαδή* *νησί* των *σύκων*. *Βλ.* *Ι. Καζαβή: Ιστορία της νήσου Νισύρου*, *Ν. Υόρκη* 1966 και *Γ. Παπαδόπουλου: Γεν. Γεωγραφική και Ιστορική περιγραφή της Νισύρου*, *Νίσυρος* 1909.

114, 115, 116. *Ποικιλίες* - *ονομασίες* *σύκων*. Τα *νεφριά* ήταν *μαύρα*, ενώ τα *χαρτοφυλάκια* και τα *λαοζάρικα* ήταν *άσπρα*.

117. Το *σακκίδιο* του *τσοπάνη*. *Αποτελείτο* από *ολόκληρη* την *προβιά* του *κατσικιού* *χωρίς* να την *σχίσουν* *μπροστά* *κατά* το *σφάξιμο*. Ένα *είδος* *τουλουμιού*, *πού* *είχε*

του ο τσοπάνης, στο *ανάμά* της η νοικοκυρά, μαζί με το *μπουστί*¹¹⁸ με τ' *αγγειά*, όταν το πρωί έφευγαν για τη δουλειά τους.

Σύκα επίσης έπαιρνε στην τσέπη ή στο *φύλακα*¹¹⁹ του ο μικρός μαθητής φεύγοντας το πρωί για το σχολείο. Με τα σύκα ακόμη ξεπλήρωναν τις κοινωνικές τους υποχρεώσεις. Στο γάμο, στον αρραβώνα, στην ονομαστική γιορτή, στα βαφτίσια, το πιάτο με τα σύκα κι αμύγδαλα ήταν το πιο συνηθισμένο δώρο.

Σύκα θα πρόσφεραν στο τραπέζι¹²⁰ του μνημόσунου, μαζί με *κουκχουζίνα*. Με σύκα θα *τράτεραν* το *μουσαφίρη* τους¹²¹ και με σύκα θα *γκλεούδιαζαν*¹²² το γειτονόπουλο, για τα θελήματα που τους έκαμνε. Βράζοντας τα σύκα έφτιαχναν με το ζουμί τους *μεστοκοφτή*¹²³ ή το έπιναν ως φάρμακο για τη δυσκοιλιότητα.

Τα αμύγδαλα τα τίναζαν με τη βέργα για να πέσουν από το δέντρο, τα μάζευαν και τα μετάφερναν στο σπίτι για να τα *παστρέψουν*.¹²⁴ Ποιός δε θυμάται τις φωνές και τα *φαραωνιάσματα*¹²⁵ από τον Τρούλλο,¹²⁶ το Λαπαρδά,¹²⁷ το Λαγκάδι,¹²⁸ το Πιαούλι¹²⁹ όταν τα βράδια του καλοκαιριού μαζεύονταν όλες οι γειτόνισσες, μικρές και μεγάλες, για να *παστρέψουν*, με τη σειρά, τ' αμύγδαλα όλης της γειτονιάς.

Καθαρισμένα από τα εξωτερικά τους φύλλα, απλώνονταν κι αυτά στα δώματα για να στεγνώσουν, χωριστά τα αφράτα από τα σκληρά, και μετά άλλα απ' αυτά έμεναν για *κουμπάνια* κι άλλα τα πουλούσαν. Γιατί εγίνετο εξαγωγή, σε μεγάλες ποσότητες, αμύγδαλου και αμυγδαλόψυχας, που η αξία τους αποτελούσε σημαντικό έσοδο και για τους παραγωγούς και για το νησί. Με τη συγκέντρωση και εξαγωγή του αμύγδαλου κι άλλων γεωργικών προϊόντων ασχολήθηκαν πολλοί έμποροι¹³⁰ της Νισύρου. Στα *δεφτέρια* των εμπόρων αυτών υπήρχαν ανοιχτοί λογαριασμοί όλων

στόμιο στο μέρος, που έκλεινε με μια *σούρα*. Στη μια πλευρά είχε κρόσια δερμάτινα, που τα γέμιζε με πολύχρωμες χάντρες ο μερακλής τσοπάνης. Την κρεμούσε και στους δυο ώμους κι ήταν ακουμπισμένη στην πλάτη του.

118. Το δοχείο που έβαζαν μέσα το φαγητό της εξοχής.

119. Η σχολική σάκκα. Ήταν υφασμάτινη, με λουρί που το περνούσαν στον ώμο.

120. Κερνούσαν. Τραταμέντο = κέρασμα.

121. Επισκέπτης.

122. Πρόσφεραν δώρα (σύκα, αμύγδαλα, γλυκά κ.λπ.), *γκλεούδια*.

123. Μουσταλευριά.

124. Να καθαρίσουν. Από την *πάστρα* = καθαριότητα.

125. Θόρυβος από πολλές κουβέντες (συνήθως εύθυμες)

126, 127, 128, 129. Συνοικίες του Μανδρακιού, που τις κατοικούσαν κυρίως γεωργοί.

130. Τελευταίος έμπορος αγροτικών προϊόντων ήταν ο Φίλιππος Ι. Φίλιππου, που έφερε μάλιστα και χειροκίνητη μηχανή — σπαστήρα για να σπάζουν τ' αμύγδαλα και να

των παραγωγών, που δίνοντας τα *μαξούλια* τους (αμύγδαλα, βαλανίδι, πυρήνα, τρίχα κ.λπ.), ψώνιζαν όλο το χρόνο από τα μαγαζιά τους όλα τα χρειαζόμενα.

Στην εποχή του τρύγου, όλα τα αμπελοχώραφα του νησιού είχαν όψη πανηγυριού. Μικροί και μεγάλοι, με το μαχαίρι και το καλάθι στο χέρι, τρυγούσαν τ' αμπέλια. Τα σταφύλια μέσα σε μεγάλα κοφίνια μεταφέρονταν στο *καζαναριό*¹³¹ και γέμιζαν τους *λιπούς*¹³² και τα πατητήρια του. Ακολουθούσε το πάτημα των σταφυλιών κι από τον πρώτο μούστο έφτιαχναν *μεστοκοφτή*, που γαρνιρισμένη με σισάμι κι αμύγδαλα τη μοίραζε η νοικοκυρά στη γειτονιά και στο συγγενολόι. Με τον άλλο μούστο γινόταν το κρασί, ενώ με τα τσίπουρα έκαμναν την *κονκχουζίνα*,¹³³ που την αποθήκευαν στις *ταμεζάνες*,¹³⁴ για να την προσφέρουν αργότερα με το *χαραπούλι*¹³⁵ στους επισκέπτες του *καζαναριού*.

Οι ελιές και τ' *αγραμίθια* εξασφάλιζαν το λάδι της χρονιάς στο νησί. Από τις ελιές ξεχώριζαν τις *ελιόκαντες*¹³⁶ και τις πράσινες για *κουμπάνια* και τις υπόλοιπες τις έπαιρναν στο *λιοτρίδι*¹³⁷ για λάδι. Τα *κούκχουζα*,¹³⁸ μετά το άλεσμα τα έδιναν στον έμπορο για εξαγωγή ή τα κρατούσαν στο σπίτι, για να τα κάψουν το χειμώνα στο μαγκάλι¹³⁹ για θέρμανση.

Τ' *αγραμίθια*, μετά το μάζεμα και το τρίψιμο τα έβαζαν στο νερό για να ξεχωρίσουν τα πράσινα από τα κόκκινα (τα αγίνωτα). Τα κόκκινα τα προόριζαν για τροφή των χοίρων, ενώ από τα πράσινα ένα μέρος κρα-

φτιάχνουν αμυγδαλόψυχα. (*κούνες*). Σωστό εργαστήρι είχε στήσει στο υπόγειο του μαγαζιού του, που δούλευαν κι έβγαζαν το μεροκάματο τους πολλές νισυροπούλες.

131. Εξοχικό κτίσμα με εγκαταστάσεις και κατάλληλα σκεύη για να γίνεται το κρασί και από τα *τσίπουρα* το ρακί (*κονκχουζίνα*).

132. Το μέρος που συγκεντρώνονταν τα σταφύλια για να πατηθούν και να βγεί ο μούστος.

133. Η τσικουδιά (το ρακί).

134. Μεγάλα γιάλινα δοχεία στρογγυλού σχήματος ντυμένα με πλεκτό κάλυμμα από λεπτές βέργες δέντρου. Τα χρησιμοποιούσαν για μεταφορά ποτών.

135. Το κολοκύθι της νεροκολοκυθιάς. Το νεροκολόκυθο. Στα Νικειά τόλεγαν και *κουζί*.

136. Οι μαύρες ελιές, οι *ηλιόκαντες*.

137. Το ελαιοτριβείο, το *λιοτρίβι*.

138. Η πυρήνα. Αυτό που μένει από την αλεσμένη ελιά, όταν τη στίψουν και φύγει το λάδι.

139. Ήταν το μοναδικό μέσο θέρμανσης των σπιτιών κατά το χειμώνα. Άναβε με κάρβουνα που τα έβαζαν στον αέρα να *νεκαρώσουν* δηλαδή ν' ανάψουν καλά και μετά τα έβαζαν στο σπίτι ώστε να μη υπάρχει κίνδυνος από το διοξειδίο. Στο μαγγάλι έκαιγαν επίσης τα *κούκχουζα* αμυγδαλόφυλλα, κ.λπ.

τούσαν για *κουμπάνια* και τα υπόλοιπα τα άλεθαν στο *λιοτρίδι* για λάδι. Το «αγραμιτθόλαδο» ήταν κατάλληλο και για τηγάνισμα.

Από τα *αγραμίθια* της *κουμπάνιας* έφτιαχναν το *αγραμιτθόζουμο*. Τα κοπάνιζαν στη *βούρα* και μετά τάβραζαν με νερό για να κατεβάσουν το λάδι τους. Τα σούρωναν και μέσα στο ζεστό ζουμί (το *αγραμιτθόζουμο*) έκοβαν κρίθινο *κουσουμάδι*¹⁴⁰ και το χρησιμοποιούσαν για πρωινό ρόφημα ή δείπνο στις κρύες μέρες του χειμώνα. Το *αγραμιτθόζουμο* το πρόσφεραν για φαγητό στις λεχώνες, γιατί έδινε δύναμη. *Αγραμίθια* κοπανισμένα μαζί με σύκα αποτελούσαν μια νόστιμη λιχουδιά.

Ένα άλλο προϊόν, που ενίσχυε την οικονομία του νησιού ήταν το *βαλανίδι*,¹⁴¹ του οποίου η παραγωγή ήταν πολύ μεγάλη. Ένα μέρος χρησιμοποιόταν για τις ανάγκες των *ταμπακχιών*¹⁴² της Νισύρου, και το υπόλοιπο πουλιόταν στους εμπόρους για εξαγωγή. Από τις *χαχάλες*¹⁴³ του βαλανιδιού αφαιρούσαν τα *βαλάνια*,¹⁴⁴ που τα χρησιμοποιούσαν για τροφή των χοίρων.

Όλ' αυτά που προαναφέρθηκαν, ήταν τα κύρια όχι όμως και τα μοναδικά προϊόντα της Νισύρου. Υπήρχαν κι άλλα σε μικρότερες ποσότητες, όμως αρκετές για να καλύψουν μεγάλο μέρος απ' τις ανάγκες του νησιού, όπως *απφίδες*,¹⁴⁵ *φαραόσκα*,¹⁴⁶ καρπούζια, πεπόνια, κολοκύθια, ντομάτες, αγγούρια, λεμόνια κ.λπ.

Τα δώματα της Νισύρου, βλέποντάς τα από τα σκαλιά της Παναγίας, παρουσίαζαν μοναδική γραφικότητα γεμάτα από λογιών-λογιών *μαξούλια*, σύκα, αμύγδαλα, φασόλια, κρεμμύδια, σκόρδα, *αμφιδόκοπα*,¹⁴⁷ *φαραόσκα* και στη γωνιά πλάι στη *θράαφα* τα τσουβάλια με το σπόρο του κριθαριού για τη σπορά της επόμενης χρονιάς.

140. Το παξιμάδι.

141. Υπήρχε μεγάλη παραγωγή βαλανιδιού στη Νίσυρο. Βρέθηκε φημάνι του Βαλή της Ρόδου με ημερομηνία 30 Μαρτίου 1821, που προστάζει τους Νισύριους να δώσουν όλη την παραγωγή του βαλανιδιού σε κάποιο Εβραίο έμπορο από τη Ρόδο, στον οποίο το είχε προπωλήσει για να εισπράξει τα ποσά των φόρων που του χρωστούσαν οι Νισύριοι. Και οι Νισύριοι φυσικά συμμορφώθηκαν. Βλ. Γ. Παπαδοπούλου, *Νισυριακόν Ημερολόγιον* έτους 1933, Νίσυρος 1922.

142. Βυρσοδεψιών.

143. Το κυρίως βαλανίδι, που περιέκλειε τον καρπό, το βαλάνι.

144. Ο καρπός της βαλανιδιάς. Το χρησιμοποιούσαν για τροφή των χοίρων κι ακόμα για να κάμνουν τα παιδιά *Καλαντίρες*.

145. Τα αχλάδια (*απίδια*).

146. Τα φραγκόσκα.

147. Αποξηραμένο αχλάδι, κομμένο στη μέση.

Μετά τη συγκομιδή των προϊόντων και ειδικά του αμύγδαλου, ακολουθούσε το *πορολόγημα*.¹⁴⁸

Όλοι οι πιτσιρικάδες, με τη βέργα στο χέρι και με το τσουβάλι στον ώμο έτρεχαν κάθε πρωί στα χωράφια, για να μαζέψουν όσα αμύγδαλα βρίσκονταν στα ψηλά ή στα ξώκλαρα των δέντρων και δεν μπόρεσαν να τα μαζέψουν οι νοικοκυραίοι. Τυχερός όποιος έπεφτε σε αμυγδαλιά αμάζευτη, που 'ταν σε χωράφι έρημο κι εγκαταλειμμένο. Μαζί με τ' αμύγδαλα μάζευαν και την *αγλατσίνα*,¹⁴⁹ που κι αυτή είχε αξία. Έτσι με το τσουβάλι γεμάτο, πήγαιναν κατευθεία στο μαγαζί, για να πουλήσουν το «πράμα» και να εισπράξουν το χαρτζιλίκι τους.

Β'. ΠΟΙΜΕΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

Το μαντρί

Οι τσοπάνηδες της Νισύρου ασχολήθηκαν με την εκτροφή και εκμετάλλευση των κατσικών, γιατί όπως είπαμε και στην αρχή, το νησί δεν προσφερόταν, λόγω της μορφολογίας του εδάφους, για εκτροφή προβάτων.

Έτσι στα ορεινά μέρη του νησιού βοσκούσαν ποικιλόχρωμα κατσίκια σε πολυάριθμα μαντριά. Στις περιοχές αυτές συναντούσε κανένας μια πολιτεία μ' ένα κόσμο διαφορετικό απ' αυτόν που ήξερε και συναντούσε στην πόλη. Ο βοσκός με το κοπάδι του έμοιαζαν σαν «ένας λαός κι ένας βασιλιάς». Τους μιλούσε σε μια δική τους γλώσσα, κι αυτά καταλάβαιναν και εκτελούσαν τις εντολές που έπαιρναν. Η κάθε φωνή του τσοπάνη, το κάθε σφύριγμά του, είχε τη σημασία του. Οι κατσίκες είχαν η κάθε μια τ' όνομά της, Λουλουδιά, Γκλεούδης, Θαλασσινή, Χελιώτης, Τελώνης, Μελιδώνης, Ξεφτέρης, Λαμπιδώνης, Τσουλλεντής κ.λπ. Όταν προχωρούσαν στη γραμμή έμοιαζαν σαν καλογυμνασμένος λόχος, ενώ ο ήχος των κουδουνιών¹⁵⁰ που κρέμονταν στο λαιμό τους έμοιαζε με μια σπάνια σε

148. Το μάζεμα των καρπών και κυρίως των αμύγδαλων που απόμεναν, στα ξώκλαρα ή στα ψηλά των δέντρων κατά την συγκομιδή.

149. Η γόμμα (το κόμμο) που τρέχει από το φλοιό της αμυγδαλιάς (όπως η ρετσίνα του πεύκου).

150. Τα κουδούνια ήταν πολλών ειδών κι είχε ιδιαίτερη το καθένα ονομασία, ανάλογα με το σχήμα το μέταλλο κατασκευής, τον ήχο κ.λπ. Έτσι είχαμε το *μπρούτζο*, την *κελαδίστρα*, το *καρπάθιο*, το *μπρουζί*, το *Φουσκωτό*, το *πολίτικο*, κ.λπ.

γλυκύτητα συγχορδία, που η ηρεμία της φύσης και το άγριο τοπίο του βουνού της έδιναν μια ξεχωριστή χάρη, ένα «χάρμα ακροάσεως».

Ανάμεσα στη μεγάλη αυτή ποικιλία των ήχων, ο τσοπάνης είχε την ικανότητα να ξεχωρίσει το δικό του κουδούνι και να εντοπίσει έτσι το δικό του το κατσίκι. Ακόμα, θυμόταν τα κατσίκια του ένα-ένα με τ' όνομά τους και μπορούσε να διακρίνει ανάμεσα σε μεγάλα κοπάδια το δικό του το ένα, το «απολωλός». Για να προλάβουν όμως παρεξηγήσεις κι ανεπιθύμητες καταστάσεις ανάμεσα στο συνάφι, καθιέρωσαν οι τσοπάνηδες ένα σίγουρο τρόπο αναγνώρισης των κατσικιών τους, το *βούλλωμα*. Ο καθένας έκαμνε ένα ορισμένο σημάδι στο αυτί κάθε κατσίκας, κόβοντας ένα ανάλογο κομμάτι απ' αυτό. Τέτοια σημάδια ήταν :

- *Το φελλί*: Αφαίρεση μικρού ορθογώνιου κομματιού από το μπροστινό άκρο του αυτιού.
- *Η κόκχα*: Αφαίρεση μικρού τριγωνικού κομματιού από το πλάγιο μέρος του αυτιού.
- *Το κουτσούρι*: Αφαίρεση με οριζόντια τομή του μπροστινού άκρου του αυτιού.
- *Το σκίσμα*: Σχίσσιμο του αυτιού από το μπροστινό άκρο σε βάθος 2 περίπου εκατοστών.

Τα σημάδια αυτά, στο δεξί ή στ' αριστερό αυτί ή ο συνδυασμός τους αποτελούσαν τη σφραγίδα (τη *βούλλα*) του κάθε τσοπάνη.

Η ζωή του τσοπάνη στη Νίσυρο ήταν πολύ τυραννισμένη και κοπιαστική, αφού ήταν υποχρεωμένος να ζει μέσα στο κρύο, στις βροχές ή στο λιοπύρι και να τον τρώνε οι δρόμοι κι οι αποστάσεις.

Όμως όλ' αυτά αντισταθμίζονταν από την ικανοποίηση που του πρόσφερε η δουλειά του. Έτσι με πολύ καμάρι έβλεπε στην εποχή της «γέννας» μέρα με την ημέρα την «καινούργια γενιά» να πολλαπλασιάζεται. Καθημερινά νέα, *παρδαλά*¹⁵¹, *παρά*¹⁵², *μελισσά*¹⁵³, *χελιά*¹⁵⁴, *βαρεζά*¹⁵⁵, *βλαστάρια* μπερδεύονταν στα πόδια του. Και με ξεχωριστή φροντίδα τα περιποιόταν

151. Αυτά πού είχαν χρώμα άσπρο, με τούφες μαύρες ή κόκκινες (*κοκκινοπάρδαλο*). Τα λέγαν και *μπαλλώτθικα*.

152. Τα γκριζα.

153. Αυτά που είχαν χρώμα σαν το μέλι.

154. Μαύρα με δυο άσπρες γραμμές κατά το μήκος του προσώπου.

155. Γκριζοκόκκινα.

156. Φυσικές και τεχνητές κοιλότητες μέσα σε βράχο, που χρησίμευαν για προφύλαξη των ζώων από τη βροχή, τον ήλιο, το κρύο ή και από αρπακτικά πουλιά.

και τα τοποθετούσε σε *κρεμάρια*,¹⁵⁶ για να τα προφυλάξει από το *βίτσιλα*.¹⁵⁷ Στις πρώτες μέρες της ζωής τους, έμεναν μαζί με τις μάνες τους, *αχώριστα*, για να τράνε το γάλα τους αφού δεν μπορούσαν να βρουν μόνα τους την τροφή τους. Στην αρχή, που το γάλα ήταν πολύ και δεν μπορούσαν να το καταπονήσουν,¹⁵⁸ ο τσοπάνης άρμεγε τις κατσίκες κι έφτιαχνε την *πρωτόγαλη*.¹⁵⁹ Αργότερα όταν πια μεγάλωναν, χωρίζονταν από τις μάνες τους, οι οποίες ήταν τώρα καιρός να δώσουν το γάλα τους στ' αφεντικό τους. Έτσι το κοπάδι των ριφιών έμενε στο βουνό, στην Κέλλα,¹⁶⁰ ενώ οι μάνες έφευγαν με τη φροντίδα του τσοπάνη για να βοσκήσουν όλη την ημέρα.

Το βράδυ κλείνονταν στη μάντρα κι ο τσοπάνης γύριζε στο σπίτι του. Το πρωί επιστρέφοντας τις άρμεγε και βάζοντας το γάλα σε ειδικά δοχεία, τα *κιούμια*,¹⁶¹ το έστελνε στο σπίτι για να μοιραστεί στην πελατεία.

Μετά το άρμεγμα το μαντρί έπρεπε να οδηγηθεί στην Κέλλα, εκεί που 'ταν τα μικρά ρίφια, για να συμπληρώσουν την τροφή τους με το μητρικό γάλα. Κι εδώ διαπίστωνε κανείς πως τα αισθήματα της μάνας, της οποιασδήποτε μάνας, για το παιδί της είναι πάντοτε τα ίδια. Από χιλιόμετρα μακριά οι μάνες έτρεχαν βελάζοντας και πήγαιναν να συναντήσουν τα παιδιά τους. Κι εκείνα πάλιν, ακούοντας από μακριά τα κουδούνια και τα βελάσματα, έτρεχαν όλα μαζί κι έπεφταν με ασυγκράτητη λαχτάρα μέσα στο μαντρί και «κλαίοντας» έψαχναν να βρουν το καθένα τη δική του μάνα και να ριχτεί με λαιμαργία στο βίζαγμα. Κι η κάθε μάνα, εκδηλώνοντας την ευτυχία της άλειφε με τη γλώσσα την πλάτη του παιδιού της, δίνοντάς του, λες, το μητρικό φιλί.

Οι σκηνές αυτές έβραζαν σε πολλές σκέψεις κάθε παρατηρητή, που έβλεπε μια απέραντη ευτυχία ν' απλώνεται ανάμεσα σ' αυτό τον κόσμο.

Η ευτυχία όμως αυτή δεν κρατούσε παρά μια, δυο ώρες, αφού έπρεπε πάλι να χωρίσουν οι μάνες από τα παιδιά τους για να πάνε για βοσκή και ν' ακολουθήσουν το πρόγραμμα της προηγούμενης ημέρας.

Για τη βοσκή των μαντριών υπήρχαν καθορισμένοι βοσκότοποι, που

157. Είδος γυπαιτού που επιτίθεται στα μικρά ριφάκια και τα κατασπαράσσει.

158. Να το φάνε όλο.

159. Το γάλα που βγαίνει από το πρώτο άρμεγμα της κατσίκας, μετά τη γέννα. Όταν βράσει πιζει και γίνεται σαν γιαούρτι, με γλυκειά γεύση.

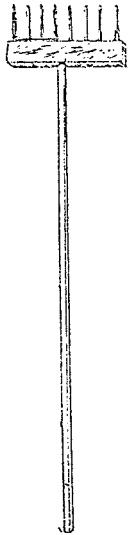
160. Το μέρος που χωρίζονταν οι μάνες από τα ρίφια, για να πάνε να βοσκήσουν. Συνήθως ήταν υπαίθριος υπήνεμος χώρος κοντά σε βράχους ή *κρεμάρια* για να προφυλάσσουν και τα ρίφια από δυσμενείς καιρικές συνθήκες.

161. Μακρόστενα στρογγυλά δοχεία από τενεκέ ή λαμαρίνα που κατάληγαν προς τα πάνω σε κλειστό λαμό, που έκλεινε με καππάκι. Ειδικά για τη μεταφορά γάλακτος και γενικά υγρών.

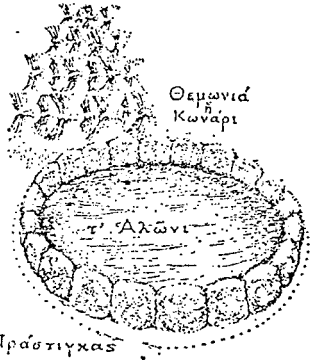
(15)

Τριχάδι:

(16)

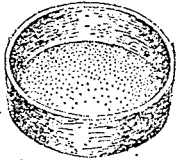
Γαμπαδάκι

Θεωνιά
Κωνάρι

Πράστιγκας

(17)

Ρεμόνε

(18)

Ξυλούρα
Αουρίδα

(19)

Καφίζι

(20)

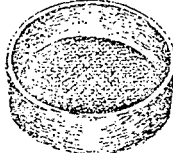
Μυλόστεισι
Μυλοκόπη

Γούλα

Ψτί

Χερσάμυλος

(21)

Τριχιά

(22)

Πλαστήρα

(23)

περικλείονταν ανάμεσα σε οριακές περιοριστικές ζώνες, τις οποίες με κανένα τρόπο δεν μπορούσαν να παραβιάσουν οι τσοπάνηδες. Το μάτι του *μπεξή*¹⁶² άγρυπνο παρακολουθούσε τις κινήσεις τους από τις πιο απίθανες *βίγλες*¹⁶³ για να παρουσιαστεί στην κατάλληλη στιγμή και να δώσει την κλήση για το δικαστήριο.

Κι ήταν αποφράδα η μέρα που ερχόταν από την Κω ο αγρονόμος για να δικάσει. Αδέκαστος τηρητής του Νόμου έκλεινε τ' αυτιά στις δικαιολογίες των παραβατών κι όριζε ανάλογο πρόστιμο για κάθε περίπτωση.

Στα παλιότερα χρόνια το ρόλο αυτό έπαιζαν οι Δήμαρχοι του νησιού, που είχαν αρμοδιότητα να δικάζουν τέτοιες μικροπαραβάσεις. Την ίδια εποχή εκτός από το πρόστιμο οι τοπικοί άρχοντες είσπρατταν και φόρους από κάθε κτηνοτρόφο, ανάλογα με τα ζώα που είχε και τα οποία έπρεπε κάθε χρόνο να δηλώνει στη Δημαρχία.

Η ζωή στη μάντρα

Το γάλα πουλιόταν μέχρι την Κυριακή της Τυρινής. Από την Καθαρή Δευτέρα, μαζί με τη νηστεία της Σαρακοστής, άρχιζε και το *τυροκόμμα*.¹⁶⁴

Ο κάθε τσοπάνης είχε τη «μάντρα» του που αποτελείτο από την κυρίως μάντρα, (την *κατσικόμαντρα*), τη *βιστέρα* και το *τυροκόμι*. Για τη μάντρα και τη *βιστέρα* μιλήσαμε, περιγράφοντας την *αποστροφή* του γεωργού. Το *τυροκόμι* ήταν χώρος μέσα στον οποίο παρασκεύαζαν το τυρί. Σε μια άκρη του υπήρχε το καζάνι στημένο σε μια μεγάλη *παραστιά*. Σ' αυτό έπηζαν¹⁶⁵ το γάλα για να γίνει το τυρί και μετά άναβαν φωτιά για να ζεστάνουν το *αποτσιρί*¹⁶⁶ και να φτιάξουν τη μυζήθρα. Στους τοίχους ή στην οροφή υπήρχαν μπηγμένα ξύλα -στηρίγματα για να κρεμούν οι τσοπάνηδες τις βούργιες τους ή τα μαντήλια με το τυρί και τη μυζήθρα για να στραγγίσουν. Μέσα στο *τυροκόμι* υπήρχαν ακόμα οι κουτάλες, τα καλάθια, τα μαντήλια, οι τενεκέδες, τα *μαστέλλα*,¹⁶⁷ το *κρατούνη*,¹⁶⁸

162. Τον αγροφύλακα. Λεγόταν και *δραγάτης*.

163. Υψώματα με μεγάλη ορατότητα, σε κάθε κατεύθυνση.

164. Η παρασκευή του τυριού.

165. Έριχναν μαγιά στο γάλα, για να γίνει τυρί.

166. Το υγρό που μένει στο καζάνι όταν αφαιρεθεί το τυρί. Το τυρόγαλο. Λέγεται και *τσιρός*.

167. Κουβάδες μέσα στους οποίους άρμεγαν το γάλα.

168. Είδος κυπέλλου, με το οποίο έπαιρναν το γάλα από το καζάνι ή τον τενεκέ.

ο *ταράλλης*,¹⁶⁹ η *αγωνιά*,¹⁷⁰ η *λαίνα*¹⁷¹ με την *πητιά*,¹⁷² το *καπράτσι*, οι *καλούπφες*¹⁷³ κι όλα γενικά τα *ζένια*,¹⁷⁴ που 'ταν απαραίτητα για τη δουλειά του τσοπάνη. Γύρω-γύρω υπήρχαν πέτρινα καθίσματα για να κάθονται οι άνθρωποι της μάντρας και οι επισκέπτες.

Οι μάντρες και τα τυροκόμια ήταν συγκεντρωμένα στα Μπούκχα στο Στενό, στ' Αρφανά, στον Αη-Λουκά, στην Καελιά, στο Μάλι και στο Όξω Μετόχι. Στις περιοχές αυτές, από την ημέρα που άρχιζε το τυροκόμηση, παρατηρείτο μια πολύ ζωηρή κίνηση. Κουδούνια, φωνές, σφυρίγματα, γαυγίσματα σκύλων γέμιζαν την ατμόσφαιρα.

Μετά από την πρωινή βοσκή και το πότισμα, ο κάθε τσοπάνης οδηγούσε στη μάντρα τις *σπαργωμένες*¹⁷⁵ κατσίκες του για να τις αρμέξει. Το άρμεγμα γινόταν μέσα στα *μαστέλλα* που όταν γέμιζαν, άδειαζαν το γάλα σε τενεκέδες για να καταλήξει στο τέλος μέσα στο καζάνι, που 'ταν στο τυροκόμι. Όταν τέλειωνε το άρμεγμα, ο τσοπάνης έδιωχνε το μαντρί για να *σταλίξει*¹⁷⁶ στα *φρούδια*,¹⁷⁷ στις *κουκχούλες*¹⁷⁸ και στα *ρουτσουνα*¹⁷⁹ γύρω από τη μάντρα, ωστόσο δροσίσει και φύγουν για βοσκή. Από την εποχή αυτή τα ρίφια έπρεπε να *ποκοφτούν*¹⁸⁰ από τις *μάνες* τους, οι οποίες από τώρα μέχρι το Φθινόπωρο έμεναν *αμολυτές* στο βουνό,¹⁸¹ και κατέ-

169. Ξερό κλαρί, κυρίως πρίνου, που κατάληγε σε πυκνή διακλάδωση από μικρά κλωνάρια (σαν φούντα). Χρησίμευε για να ταράζουν (απ' εδώ πήρε και το όνομα) το πηκτό γάλα να το φτιάξουν τυρί.

170. Το ακριανό κομμάτι ξερού κλάδου φοίνικα (βαγιας) που χρησίμευε για να ανακατεύσουν με την καμπυλωτή του άκρη τον πάτο του καζανιού όταν έβραζε η μυζήθρα, για να μη «πιάσει».

171. Πήλινο μικρό δοχείο, μέσα στο οποίο διατηρούσαν την *πητιά*.

172. Η μαγιά, με την οποία πήζαν το γάλα, για να γίνει τυρί. Κυρίως αποτελείτο από το περιεχόμενο του στομάχου μικρού *βιζανιάριου* κατσικιού, που το έπαιρναν όταν το έσφαζαν, το αλάτιζαν και το διατηρούσαν μέσα στο *τσίρο*.

173. Πλεκτό ψάθινο καλαθάκι (καλούπι) μακρόστενο, μέσα στο οποίο τοποθετούσαν τη μυζήθρα (ή και τυρί) ζεστή κι όταν κρύνε έπαιρνε ανάλογο σχημα.

174. Τα εργαλεία, τα χρειαζούμενα.

175. Με το στήθος (το μαστάρι) γεμάτο από γάλα.

176. Να προφυλαχτούν από τη ζέστη. Λέγεται και για τη βροχή.

177. Η περιοχή αμέσως κάτω από την κορυφογραμμή του βουνού.

178, 179. Βράχοι, ογκόλιθοι.

180. Έπαιναν να βυζαίνουν το γάλα της μάνας τους, γιατί είχαν πια μεγαλώσει και μπορούσαν να βρίσκουν μόνα την τροφή τους.

181. Στή Νίσυρο υπάρχουν δυο μεγάλες οροσειρές, το «Κάτω βουνό» και το «Πάνω βουνό». Το «Κάτω βουνό» αποτελείται από τα βουνά Καραβιάτη, Στένωσες, Λαγκάδα, Τρυπητή. Το «Πάνω βουνό» αποτελείται από τα βουνά Διαβάτη, Προφήτη Ηλία, Άη-Παντελέμονα, Νύφιο, Πορνικού, Ρουχά, Τραπεζίνα, Λουλουδι, Κακολαγκάδες, Βιστέρνια, Ακουμαριές, Θεοτόκο, Άη-Νικόλα.

βαιναν το πρωί μόνες τους, συγκεντρωμένες σ' ένα καθορισμένο χώρο, που τις περίμενε ο τσοπάνης για να τις οδηγήσει στη βοσκή και μετά στη μάντρα για άρμεγμα. Αν ο τσοπάνης, μετά το άρμεγμα είχε ελεύθερο χρόνο, πήγαινε να βοηθήσει το συνάφι του.¹⁸² Γιατί ήταν πολύ ανεπτυγμένο ανάμεσα τους το αίσθημα της συμπαραστάσης και της αλληλοβοήθειας.

Όταν το γάλα κρύωνε, ο τσοπάνης χώριζε το *γαλάτισμα*,¹⁸³ για να φτιάξει μ' αυτό τη μυζήθρα, κι όλο το υπόλοιπο το έπηξε για να γίνει το *χλωρικό*.¹⁸⁴ Και χρειαζόταν πολλή τέχνη και προσοχή για τις δουλειές αυτές. Για να έχει επιτυχία η *τυροκομητιά*, ήταν ανάγκη όλα να γίνουν όπως έπρεπε και στην ώρα τους. Το πηκτό γάλα για να ταραχτεί και να γίνει το τυρί, έπρεπε να φτάσει σ' ένα ορισμένο βαθμό στερεοποίησης. Κι αυτό το 'δειχνε ο *ταράλης*, όταν μπορούσε να σταθεί όρθιος μέσα στο πηκτό γάλα του καζανιού, χωρίς να κλίνει στα πλάγια. Αφού το τάραζε, ύστερα συγκέντρωνε με αργές περιστροφικές κινήσεις το τυρί στο μέσο του καζανιού και μετά βάζοντας μέσα στο καζάνι το ειδικό μαντήλι - τουλουπάνι κατάφερνε με ανάλογες κινήσεις να τοποθετήσει μέσα σ' αυτό το τυρί και να το κρεμάσει για να στραγγίσει ο *τσίρος*. Το μάζεμα του τυριού με την κουτάλα (όπως γινόταν με τη μυζήθρα) εθεωρείτο ατζαμωσύνη, αλλά και το τυρί δεν ήταν επιτυχημένο.

Στη συνέχεια άναβαν φωτιά για να ζεσταθεί το *αποτσίρι* που 'μενε στο καζάνι, για να γίνει η μυζήθρα. Όταν η θερμοκρασία έφτανε σ' ένα ορισμένο βαθμό (κι αυτό το καταλάβαιναν βυθίζοντας το δάκτυλο στο ζεστό *αποτσίρι*) έριχναν μέσα στο καζάνι το *γαλάτισμα*, κι αμέσως με αργές κινήσεις έτριβαν με την *αγωνιά* τον πάτο του καζανιού για να μη «πιάσει» η μυζήθρα. Όταν φούσκωνε η μυζήθρα έπρεπε να σβήσει η φωτιά στην κατάλληλη ώρα, για να έχει επιτυχία. Μετά παίρνοντας την με την κουτάλα την τοποθετούσαν στις *καλούπφες* ή σε μαντήλι για να στραγγίσει. Αν τα κέφια το επέτρεπαν, ο τυροκόμος έφτιαχνε κουλουράκια με τον *κουρεμένο*,¹⁸⁵ για τα τσοπανόπουλα. Μετά από το τυροκόμημα όλο το συνάφι μαζευτόταν κάτω από τον *αγράμιθα* ή την *κουκχούλα*, για να συζητήσουν τα προβλήματά τους. Στις συζητήσεις τους αυτές είχαν την τάση ν' αποκαλούν ο ένας τον άλλο με παρατσούκλια, πολλά από τα οποία

182. Τους συναδέλφους του.

183. Το γάλα που ρίχνουν στο *αποτσίρι* για να βράσουν μαζί και να γίνει η μυζήθρα.

184. Το φρέσκο τυρί.

185. Τυρί που μαζεύεται στο καζάνι όταν βράζει το *αποτσίρι* για να γίνει η μυζήθρα. Πλάθεται εύκολα γιατί με τό ζέσταμα αποκτά ελαστικότητα.

σήμερα χρησιμοποιούνται σαν επίθετα, όπως π.χ. Σπανός, Αλεξαντρός, Διάκος, Σκορπιός, Λεβέντης, Βεκχελής, Κολλητήρι, Μιαούλης, Πουάς, Λιαμής, Σκουλλής κ.λπ.

Συχνά, όταν η ατομική παραγωγή ήταν περιορισμένη και δεν επέτρεπε ξεχωριστό τυροκόμημα, *νταμώνανε*¹⁸⁶ δυο - τρεις τσοπάνηδες μαζί και τυροκομούσαν. Έφτιαχναν δηλαδή ένα είδος κοινοπραξίας, χωρίς όμως συμβόλαια, χωρίς δεφτέρια και μολύβια. Κάθε φορά έμπαινε κι ένας στο *νεπέτι*,¹⁸⁷ που δανειζόταν το γάλα από τους άλλους συνεταιίρους, μετρώντας το σε τενεκέδες ή *μαστέλλα*. Αν όμως το γάλα ήταν λίγο και δεν γέμιζε το *μαστέλλο*, τότε βύθιζαν μέσα στο *μαστέλλο* τον *ταράλλη* ή την *αγωνιά* όρθια και στο ύψος που έφτανε το γάλα σημείωναν μια *κόκχα*¹⁸⁸ με το μαχαίρι. Μετά από 3 - 4 μέρες όταν έμπαινε άλλος στο *νεπέτι*, ξοφλούσε το χρέος ο προηγούμενος και συνέχιζε να του δανειζει το δικό του γάλα, μέχρις ότου έλθει πάλι το *νεπέτι* του.

Άλλοτε πάλι, όταν για κάποιο λόγο (γεράματα, αρρώστια κ.λπ.) ο τσοπάνης δεν μπορούσε ν' ασχοληθεί με τη δουλειά του, έδινε τις κατσίκες του σ' άλλο τσοπάνη είτε *διμεσκιάρικες*¹⁸⁹ είτε *σιγουροκεφάλες*.¹⁹⁰ Και στις δυο περιπτώσεις ο ιδιοκτήτης έπαιρνε μια ποσότητα τυριού ανάλογα με τη συμφωνία (συνήθως ήταν 2 - 3 κιλά για κάθε κατσίκια), τα μισά ρίφια και τη μισή τρίχα. Επίσης στην πρώτη περίπτωση κάθε ατύχημα που συνέβαινε στις κατσίκες βάραινε τον ιδιοκτήτη, στη δεύτερη όμως δεν αναγνώριζε τα ατύχηματα, γι' αυτό ο άλλος τσοπάνης ήταν υποχρεωμένος να του παραδώσει, μετά τη λήξη της συμφωνίας, όσα κεφάλια¹⁹¹ κατσίκια παράλαβε. Και τα «εύρισκαν» μια χαρά, χωρίς καμιά ανωμαλία, χωρίς καμιά παρεξήγηση.

Η επίσκεψη στη μάντρα περαστικών εθεωρείτο τιμή για τον τσοπάνη κι έφερνε «γούρι» στην παραγωγή. Γι' αυτό πρόθυμα τους δεχόταν και με απλοχεριά τους πρόσφερε γάλα, τυρί, μυζήθρα κι ό,τι άλλο υπήρχε απ' το δικό του φαγητό.

Μέσα στο Μάιο μήνα οριζόταν η μέρα της *κουράς* του μαντριού.

186. Ενώνονταν - αντάμωναν (ένωναν το γάλα τους).

187. Είχε σειρά, να παίρνει το *μαξούλι*.

188. Εγκοπή πάνω σε ξύλο, που χρησίμευε σαν σημάδι.

189. Τις *μεισιές*, ή *μεισιαιές*. Δηλαδή όλο το «μαξούλι» θα μοιραζόταν στη μέση ή περίπου στη μέση ανάλογα με τη συμφωνία τους.

190. Όσες κατσίκες έδινε, τόσες θα έπαιρνε πίσω (σίγουρα κεφάλια).

191. Τα ζώα στη Νίσυρο τα μετρούσαν σε κεφάλια. Έλεγαν π.χ. δέκα κεφάλια κατσίκιες, δυο κεφάλια βόδια.

Αυτή γινόταν με συνεννόηση και προγραμματισμό ώστε να αλληλοβοηθούνται για να *νετθάρουν* γρήγορα και ξεκούραστα.

Δυο - τρεις μέρες πριν την *κουρά* γινόταν το *σώρεμα*.¹⁹² Οι τσοπάνηδες εκτός από το μαντρί (τις μάνες) που φύλαγαν, είχαν κι άλλα κατσίκια *αμολυτά* στο βουνό, κυρίως *ριφοπούλια*,¹⁹³ που ακόμη δεν είχαν αρχίσει ν' αποδίδουν τα προϊόντα τους. Τα κατσίκια αυτά έπρεπε να συγκεντρωθούν στη μάντρα, να κουρευτούν και με την ευκαιρία αυτή να γίνει κι ένας έλεγχος αν είναι ζωντανά ή όχι. Αυτή η δουλειά όμως δεν ήταν καθόλου εύκολη γιατί και τα κατσίκια ήταν άγρια και τα βουνά δύσβατα. Ανέβαιναν λοιπόν στο βουνό οι πιο έμπειροι τσοπάνηδες και με τη βοήθεια των σκύλων¹⁹⁴ τους κατάφεραν να τα σωρέψουν και να τα οδηγήσουν κάτω στις μάντρες.

Η μέρα της *κουράς* ήταν ημέρα γιορτής για τη μάντρα. Η νοικοκυρά μαγείρευε επιτόπου το κατσίκι που σφαζόταν για να φαγωθεί αυτή την ημέρα κι έφτιαχνε το καθιερωμένο ρυζόγαλο. Τα τσοπανόπουλα κουβαλούσαν ξύλα ή νερό κι άλλα καθάριζαν το χώρο που θα στρωνόταν το τραπέζι. Την ίδια ώρα μέσα στη μάντρα γινόταν η *κουρά*. Οι γεροντότεροι κρατούσαν τα κατσίκια από το κεφάλι ακίνητα κι οι πιο νέοι κούρευαν το ένα μετά το άλλο με τις μεγάλες ψαλίδες τους.

Από την πολύχρωμη τρίχα, ένα μέρος κρατούσε ο βοσκός για να πλέξει τα σκοινιά και τις *σάουλες*¹⁹⁵ ή για να υφάνει *τέντες*¹⁹⁶ για να στρωθούν στο σπίτι τη βαρυχειμωνιά. Η υπόλοιπη τρίχα δινόταν για εξαγωγή και η αξία της προστίθετο στις εισπράξεις από το γάλα, το τυρί, την κοπριά, που εξασφάλιζαν ένα σημαντικό έσοδο στο τσοπάνη.

Η πιο μεγάλη όμως εισπραξη γινόταν από την αξία των ριφιών, κυρίως των αρσενικών, γιατί τα θηλυκά τα άφηναν για *καταθεσίμι*.¹⁹⁷ Τα αρσενικά εκτός από 1 - 2 που άφηναν για *λατάρια*¹⁹⁸ τα οδηγούσαν το πρωί του Μεγάλου Σαββάτου στην Τάβλα του Γιαλού,¹⁹⁹ στο *χασαπιά*²⁰⁰ για σφάξιμο.

192. Το μάζεμα (από το ρήμα *σωρεύω* = μαζεύω).

193. Ρίφια ενός χρόνου.

194. Ο σκύλος ήταν ο απαραίτητος σύντροφος και βοηθός του κάθε τσοπάνη.

195. Μεγάλα σχοινιά κατασκευασμένα από γιδινή τρίχα.

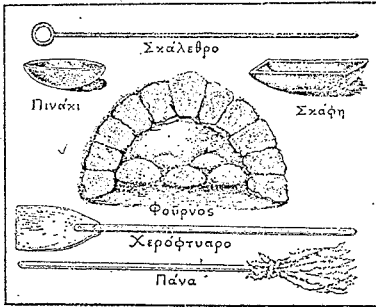
196. Είδος χαλιού, κατασκευασμένο από γιδινή τρίχα. Είχε χρώμα μαύρο με οριζόντιες άσπρες λωρίδες με διαφορετικό πάχος. Ήταν τέχνη Ανατολίτικη, που την έφεραν οι πρόσφυγες της Μ. Ασίας. Μ' αυτές ήταν στρωμένα όλα τα σπίτια το χειμώνα.

197. Για εκμετάλλευση και αναπαραγωγή.

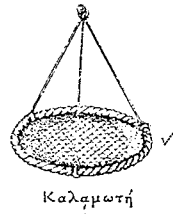
198. Για γονιμοποίηση των κατσικιών. Έτσι λέγονταν οι τράγοι.

199. Παραλιακή τοποθεσία, που χρησιμοποιείται ως σφαγείο.

200. Σφαγείο και κρεοπωλείο.

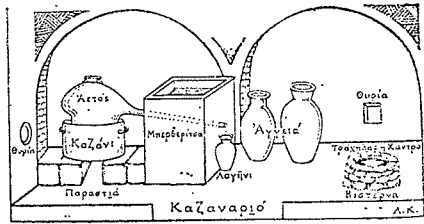
24

25

26

27

28

29

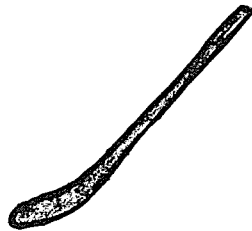
30

31

32 ΤΑΡΑΛΗ

33 ΑΓΩΝΙΑ

34 ΨΑΛΙΔΙ ΚΟΥΡΑΣ

Όλη αυτή την ημέρα οι χασάπηδες έσφαζαν και πουλούσαν. Ψυγεία τότε δεν υπήρχαν. Γι' αυτό έπρεπε όλα τα σφαχτά να πουληθούν την ίδια μέρα για να γίνει την επομένη ο Πασχαλινός *καππαμάς*,²⁰¹ που δεν έπρεπε να λείψει από κανένα τραπέζι την ημέρα της Λαμπρής.

Εχθροί των κατσικών

Εκτός από τις αρρώστιες,²⁰² από τις οποίες κατά καιρούς προσβάλλονταν οι κασίκες, ο μεγαλύτερος εχθρός του μαντριού ήταν η ανομβρία, που είχε σαν αποτέλεσμα την έλλειψη τροφής, αφού δεν υπήρχε βλάστηση. Σ' αυτές τις περιπτώσεις ο τσοπάνης, αψηφώντας τις συνέπειες αναγκαζόταν να βγει «όξω από τα όρια» και να βοσκήσει το μαντρί του σε απαγορευμένες περιοχές όπου υπήρχε τροφή. Κι αν είχε την ατυχία να συναντήσει τον *μπεξή*, ήταν έτοιμος να δεχτεί τις συνέπειες του Νόμου.

Άλλος σοβαρός εχθρός ήταν ο *βίτσιλας*.²⁰³ Στην εποχή της γέννας πετούσε πάνω από το μαντρί κι όταν εύρισκε την ευκαιρία ορμούσε πάνω στα μικρά ριφάκια και τα κατασπάρασσε. Κτυπούσε κυρίως ρίφια 2-3 ημερών που δεν μπορούσαν ακόμη να τρέξουν και να προφυλαχθούν. Για να προστατέψουν οι τσοπάνηδες τα ρίφια τους έστηναν γύρω από την περιοχή, *φλάμουρα*,²⁰⁴ τα οποία όμως δεν έφερναν αποτέλεσμα. Το πιο αποτελεσματικό μέσο ήταν οι θόρυβοι με *τενεκέδες* ή με την *μπουρού*,²⁰⁵ που μόλις τους άκουγε πετούσε μακριά κι εξαφανιζόταν.

201. Την ημέρα του Πάσχα στη Νίσυρο αντί της «σούβλας» έφτιαχναν τον *καππαμά*. Γέμιζαν το κασίκι με ρύζι ανακατεμένο με συκατάκια, πιπέρι, κ.λπ. το έραβαν και το τοποθετούσαν μέσα σε ειδικό πήλινο πιθάρι, το *διούρι*, που στον πάτο του τοποθετούσαν κλιματόβεργες για να στραγγίζουν τα υγρά. Το σκέπαζαν με λαδόχαρτο και το έψηναν στο φούρνο.

202. Οι πιο συνηθισμένες αρρώστιες ήταν, το «ρουκχάνισμα», τα «μελιτούρια», ο «πονόχειλος» και οι «γιότθοι».

203. Για τις επιθέσεις του *βίτσιλα*, διηγούνται το εξής περιστατικό: Κάποτε ένας *βίτσιλας* όρμησε πάνω σ' ένα τσοπανόπουλο (από την οικογένεια Παραμπούτθη) που κοιμόταν έξω από το τυροκόμι του πατέρα του. Το άρπαξε με τα νύχια του κι άρχισε να ανυψώνεται. Το παιδί τότε ξύπνησε κι άρχισε να κλαίει και να φωνάζει. Ο πατέρας ακούοντας τις φωνές βγήκε από το *τυροκόμι* και βλέποντας το *βίτσιλα* με το παιδί στα νύχια του, δεν έχασε τη ψυχραιμία του αλλά φώναξε στο παιδί του να πιάσει και ν' ακινητοποιήσει τη μια του φτερούγα. Έτσι κι έγινε, οπότε ο *βίτσιλας* μη μπορώντας να πετάξει, αναγκάστηκε να χαμηλώνει, πετώντας σιγά - σιγά με τη μια μόνο φτερούγα, ώς ότου έφτασε στο έδαφος κι άφησε το παιδί.

204. Σκιάχτρα. Τα λένε και *κουτρούλους*.

205. Μεγάλο κοχύλι, από το οποίο έχει αφαιρεθεί το περιεχόμενο. Σπάζαν τη μύτη του όστρακου κι από εκεί φυσούσαν κι έτσι γινόταν ένα είδος σάλπιγγας. Το βούκκινο (*βούτσω*).

Οικογένειες Νισυρίων τσοπάνηδων

Η νοοτροπία της παλιάς εποχής κι η άγνοια των πραγμάτων δεν παρέιχαν στους νέους την ευκαιρία για αναζήτηση διαφορετικής και καλύτερης δουλειάς. Γι' αυτό το κάθε παιδί ακολουθούσε κατά κανόνα το επάγγελμα του πατέρα του, που τον διαδεχόταν στο μαγαζί, στο χωράφι, στο καϊκι κ.λπ. Έτσι και στην περίπτωση των τσοπάνηδων το μαντρί, το *τυροκόμι*, η μάντρα παραδίδονταν από τον πάππο στον πατέρα κι από τον πατέρα στο γιο και μ' αυτό τον τρόπο σχηματίστηκαν οι μεγάλες οικογένειες των νισυρίων τσοπάνηδων. Αντιπροσωπευτικά αναφέρουμε :

α) Στο Μανδράκι :

1. Την οικογένεια του γερο-Τσουπάνη, που είναι ίσως η πιο παλιά. Διηγούνται πως ένας γιος της οικογένειας αυτής, έβασκε σε νεαρή ηλικία με τον πατέρα του το μαντρί στις πλαγιές του Καταβρού, στο Άργος, οπότε είδε ένα καϊκι να αράζει στην παραλία. Κατέβηκε από περιέργεια να δει τι συμβαίνει κι από τότε χάθηκαν τα ίχνη του.

Μάταια τον αναζήτησαν οι δικοί του στη γύρω περιοχή ώσπου πήραν την απόφαση πως το παιδί τους χάθηκε. Του έκαμαν τότε κόλυβα, φόρεσαν μαύρα και τον νόμιζαν για νεκρό. Πέρασαν 4 - 5 χρόνια και το περιστατικό άρχισε να ξεχνιέται. Μια μέρα η «χαροκαμένη» μάνα του παιδιού, κατεβαίνοντας προς την Τάβλα του Γιαλού, που ήταν τότε το μοναδικό λιμάνι του νησιού, σταμάτησε στο δρόμο και κουβέντιαζε με άλλη γνωστή της νισυριά, οπότε είδαν να ανηφορίζει από το λιμάνι ένας νέος με γένια και μακριά μαλλιά. Όταν τις πλησίασε τις χαιρέτισε κι αυτές ανταπόδωσαν αδιάφορα το χαιρετισμό, οπότε ο νέος στράφηκε προς τη μαυροφορεμένη γυναίκα και της λέει : «Ω μάνα, εμ - με γνωρίζεις; εν είμαι ο Κωσταντής σου;». Η γυναίκα, με δυσκολία κρατήθηκε στα πόδια της. Το παιδί ρίχτηκε στην αγκαλιά της κι έκλαιαν γι' αρκετή ώρα. Διηγούμενος αργότερα ο Κωσταντής την περιπέτειά του, είπε πως από το καϊκι που άραξε τότε στο Άργος, βγήκαν έξω Υδραίοι αγωνιστές του 1821 που τον άρπαξαν και τον πήραν μαζί τους. Τον έφεραν στην «Ελλάδα»²⁰⁶ σε λιμάνια και μέρη άγνωστα και τελικά μαζί με άλλους νέους, που είχαν μαζέψει από άλλα μέρη τον οδήγησαν σε λημέρια αγωνιστών του '21 κι εκεί γνωρίστηκε με τον Αθανάσιο Διάκο και τα παλικάρια του και μαζί τους πολέμησε τους Τούρκους.

206. Την εποχή εκείνη τα νησιά ήταν Τουρκοκρατούμενα και η Ελλάδα, θεωρείτο ως εξωτερικό.

2. Την οικογένεια του Κωσταντή του Ορσάρη (του Γερ' Ορσάρη), της οποίας απόγονοι ήταν ο Δημήτρης, ο Αντώνης (ο Σπανός) και ο Θρασύβουλος (ο Αλεξαντρής). Σήμερα το επάγγελμα συνεχίζουν ο Κώστας ο Ορσάρης (ο Μιαούλης), ο γαμπρός του Ηλίας (ο Λιαμής) κι ο Γιάννης ο Ορσάρης (ο Πουάς).

3. Την οικογένεια του μπαρμπα-Γιάννη του Σφακιανού (του Γέρο-Σφακιανού) στου οποίου τα βήματα βάδισαν όχι μόνο ο γιός του ο Κωσταντής του Σφακιανού, αλλά και οι κόρες του, η Άννα με το γιό της τον Κώτσο τον Καβαλλιώτη, η Ειρήνη με τους γιους της το Γιάννη και το Γιάκουμο Πολίτη και η Τερψιχόρη με τον άντρα της τον Παντελή το Νικητιάδη, που έφερε το μαντρί του από τα Νικειά μετά το γάμο τους. Σήμερα συνεχίζουν την παράδοση της οικογένειας ο Γιάννης ο Σφακιανός (ο Σκουλλής) με τους γιους του.

4. Την οικογένεια των Σακκαλήδων, του Χαράλαμπου με τους γιους του το Νικόλα και το Μανόλη που συνεχίζει ακόμη το επάγγελμα και του Ηλία με το γιο του το Γρηγόρη.

5. Τον Κώστα τον Καμπανή.

6. Το Βαγγέλη το Ξενίκη.

β) Στα Νικειά :

1. Την οικογένεια του Νικόλα του Γιαννάκη, που ήταν ο μόνος που είχε μαντρί από πρόβατα κι αργότερα πήρε και κατσίκια. Το επάγγελμά του το συνέχισαν οι γιοι του ο Παναγιώτης κι ο Διαμαντής, που μετά το γάμο του μεταφέρθηκαν στο Μανδράκι, απ' όπου καταγόταν κι η γυναίκα του, η Άννα του Γιάνναρου.

2. Την οικογένεια του Δημήτρη του Καράγιωργη (του Διάκου) με συνεχιστές τους γιους του το Γιώργη και το Μιχάλη και το γαμπρό του το Γιάννη Γερασίμου (τη Γιαννάρα).

3. Το Δημήτρη τον Παπαντωνίου (το Σκορπιό).

4. Το Γιάννη τον Καράγιωργη με το γιο του τον Παντελή.

5. Τον Κώστα το Διακονικόλα, που συνεχίζει το επάγγελμα μέχρι σήμερα.

γ) Στον Εμπορειό :

1. Την οικογένεια των Ζαράκηδων, του Σταυρινού και του Γιάκουμου των οποίων το επάγγελμα συνεχίζει σήμερα ο Μιχάλης ο Ζαράκης (το Μιχαλάκι).

2. Τον Κωσταντή το Μαστρογιάννη (το Λεβέντη).

3. Το Γιάννη το Βεκχελή.

Όλοι τους ήταν, θα λέγαμε, γέννημα και θρέμμα των βουνών. Περνούσαν τις μέρες τους πάνω στα «ανεμοδαρμένα ύψη», μέσα στο κρύο, τη βροχή και το ξεροβόρι του χειμώνα και στο λιοπύρι του καλοκαιριού. Ζούσαν την τραχειά ζωή του τσοπάνη, με συντροφιά το μαντρί τους και τη μοναξιά της φύσης. Όμως ήταν άνθρωποι αγνοί, άκακοι, απονήρευτοι, με ήρεμο ψυχικό κόσμο, με φυσιολογία γαλήνια και καλωσυνάτη. Ένοιωθαν υποχρέωσή τους να βοηθούν το συνάνθρωπό τους και να συμπαραστέκονται στην ανάγκη του, κάτι που άφησαν να εκδηλωθεί σ' όλη του την έκταση στη διάρκεια του πολέμου και της Ιταλικής κατοχής. Τότε που οι Ιταλοί κατακτητές έβγαλαν αυστηρή διαταγή να συγκεντρώνεται όλο το κρέας, το γάλα και το τυρί και να μοιράζεται με δελτίο στον κόσμο. Οι τσοπάνηδες όμως αφήφισαν το κνηνητό των Καραμπινιέρων και με κάθε τρόπο έστελναν κρυφά ²⁰⁷ λίγο γάλα στο μαρό και λίγο κρέας για ζωμό στον άρρωστο συντοπίτη τους, αδιαφορώντας για τις συνέπειες, σε περίπτωση που θα τους ανακάλυπταν.

Η Γεωργία και η κτηνοτροφία σήμερα

Απ' όλα όσα αναφέρθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια προκύπτει ότι, τόσο η γεωργία, όσο και η κτηνοτροφία ήκμασαν στη Νίσυρο και η απόδοσή τους ήταν μεγάλη. Γι' αυτό και μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η κύρια, αν όχι η μοναδική ασχολία των κατοίκων του νησιού ήταν η γεωργία και η κτηνοτροφία. Ύστερα όμως τα πράγματα άλλαξαν. Οι Νισύριοι, λαός εργατικός, δραστήριος, ακούραστος, παρασύρθηκαν στα μεταπολεμικά χρόνια από το ρεύμα της μετανάστευσης. Κι εγκαταλείποντας τη γη των πατέρων τους, τη γη που ανάδειξε «γιατρούς και δικηγόρους», τη γη που 'ζησε κι ανάθρεψε φασίλλες ολόκληρες, έφυγαν από το νησί γι' αναζήτηση καλύτερης τύχης στην ξενιτιά. Στην Αμερική πρώτα, ύστερα στην Αυστραλία, στη Ρόδο, στην Αθήνα η ζωή τους φαίνεται πιο ξεκούραστη, βρίσκουν ευκαιρίες να ζήσουν με πιο καλές συνθήκες και μ' όλες τις ανέσεις της μεγαλούπολης. Με τις σκέψεις αυτές έφυγαν εκατοντάδες άτομα κάθε ηλικίας, οικογένειες ολόκληρες.

207. Τα έστελναν συνήθως με τα παιδιά, κρύβοντας τα κάτω από τα παλλά ή τα σακκάκια τους, για να μη γίνονται αντιληπτά από τους Ιταλούς.

Έτσι σήμερα τα χωράφια της Νισύρου, οι εκτάσεις που άλλοτε ποτίζονταν με τον ιδρώτα του Νισύριου αγρότη, για να δώσουν πλούσιους τους καρπούς τους, παρουσιάζουν τώρα εικόνα ερήμωσης κι εγκατάλειψης. Όλα τα κτήματα έγιναν βοσκότοποι και μόνο κάπου-κάπου συναντά κανείς χωράφι καλλιεργημένο και περιποιημένο.

Τα δέντρα εξακολουθούν ακόμη να δίνουν τους καρπούς τους, όμως παρουσιάζουν ολοφάνερα τα σημεία της εγκατάλειψης και της έλλειψης κάθε φροντίδας και περιποίησης. Κανένας πια περιορισμός στη βοσκή των ζώων, των λίγων ζώων που ακόμη υπάρχουν στο νησί. Ελαστικό και το μάτι του *μπεξή*, αφού τίποτα πια δεν υπάρχει που να έχει ανάγκη προστασίας και διαφύλαξης.

Όλη αυτή η κατάσταση προξενεί λύπη κι απογοήτευση. Το παρήγορο όμως είναι πως το νησί δεν εγκαταλείφθηκε. Μπορεί να λιγόστεψαν οι κάτοικοί του, μπορεί η γεωργία κι η καλλιέργεια της γης να βρίσκονται σε στάδιο παρακμής. Όμως η Νίσυρος υπάρχει όμορφη, ολόδροση, καταπράσινη, με ομορφιές σπάνιες, με την ξηνοιασιά και την ευθυμία των κατοίκων της, με τα αγνά ήθη κι έθιμά της, έτοιμη να προσφέρει ξεκούραση, γαλήνη κι ηρεμία στους επισκέπτες της και σ' όλους όσοι την προτιμούν για τις διακοπές τους. Κι είναι πολλοί αυτοί και κάθε χρόνο γίνονται ακόμη περισσότεροι. Και κάθε φορά που φεύγουν από το νησί επαναλαμβάνουν το στίχο:²⁰⁸

*Όσοι μπορούν στη Νίσυρο
κουτσά - στραβά να ζούσι
ας χαίρονται τα κάλλη της
κι ασ μη ξηνητετούσι.*

208. Βλέπε Δ. Μπαλαλά, *Τα χωριανά μου*, «Νισυριακά», τόμ. 7ος, Αθήνα 1981.

ΝΙΣΥΡΙΑΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Εδώ παραθέτονται οι ιδιωματικές λέξεις που περιλαμβάνονται στην εργασία μου. Δεν έκρινα σκόπιμο να τις ερμηνεύσω, μια και επεξηγούνται κατά περίπτωση.

άγανα (τα)
αγγειά (τα)
αγκρίφι (το)
αγλατσίνα (η)
αγραμίτθια (τα)
αγραμιτθόζουμο (το)
αγωνιά (η)
αλαοθράκη (η)
αμολυτός (ο)
αμπατή (η)
αμπούκχα (η)
ανάεμα (το)
αουρίδι (το)
απαλιά (τα)
απλώτρια (η)
αποκαϊδι (το)
αποστροφή (η)
αποσάρια (τα)
αποτσιρί (το)
απφίδες (οι)
απφιδόκοπα (τα)
αργατιά (η)
αστιβή (η)
ατθιαλή (η)
αυλότοπος (ο)

B.

βαγιά (η)
βαλάνια (τα)
βαλανίδι (το)
βαρεζό (το)
βαστάδι (το)
βαστρί (το)
βίγλα (η)

βιστέρνα (η)
βίτσιλας (ο)
βούα (η)
βουδιά (η)
βούλλωμα (το)
βουλλώνω
βούρνα (η)
βούργια (η)
βούτσινο (το)
βυζανιάρικο (το)

Γ.

γαλάτισμα (το)
γαύγισμα (το)
γιαμπαδάκι (το)
γιότθιοι (οι)
γκλεούδια (τα)
γκλεουδιάζω
γλάστρα (η)
γλίσμα (το)
γλιώ
γούλα (η)

Δ

δεσάκχι (το)
διακονιάρης (ο)
διακονεύω
διμεσκιάρικα (τα)
διμνίτης (ο)
διολιζώ
δίολος (ο)
διούρι (το)
δραγάτης (ο)
δραπάνι (το)

δροσκιός (ο)
δώμα (το)

Ε

ελιόκαυτη (η)
εψιμικά (τα)

Ζ

ζέβλες (οι)
ζένια (τα)
ζευγαρίζω
ζευγάρισμα (το)
ζέφω

Θ

θεμωνιά (η)
θράπφα (η)
θρεφτάρι (το)
θρίβγω
θρίμματα (τα)

Κ

καζαναριό (το)
καλαντίρα (η)
καλούπφα (η)
καματερή (η)
καπρατσάκι (το)
καπράτσι (το)
καπφамάς (ο)
καταθεσίμι (το)
καταπονώ
κατίνα (η)
κάτσουνας (ο)
κατώι (το)
καφαρτί (το)
καφαρτίζω
καφιζί (το)
καψολόημα (το)
καψολοώ
κέλλα (η)
κεφάλια (τα)
κιούμι (το)
κλουθώ
κόκχα (η)
κοκχάρι (το)
κόλλυ(β)α (τα)

κόρδινος (ο)
κουζί (το)
κούκχουζα (τα)
κουκχουζίνα (η)
κουκχούλα (η)
κουμπάνια (η)
κούννες (οι)
κουρεμένος (ο)
κούτρουλας (ο)
κουσουμάδι (το)
κουτσουκλό (το)
κουτσούρι (το)
κρατούνι (το)
κρεμάρι (το)
κριθαριά (η)

Λ

λάντα (η)
λαντί (το)
λαοζάρικα (τα)
λατάρι (το)
λίδες (οι)
λινός (ο)
λιοτριδί (το)
λιτάδια (τα)
λουμπούνια (τα)

Μ

μαερέματα (τα)
μάζες (οι)
μαξούλι (το)
Μάς (ο)
μαστάρι (το)
μαστέλλο (το)
μελισσό (το)
μελιτούρι (το)
μεστοκοφτή (η)
μίλλα (η)
μιλλερό (το)
μονή (η)
μπαλλώτθικο (το)
μπεξής (ο)
μπουρού (η)
μπουστί (το)
μυλόκοπη (η)
μυλόπετρα (η)
μουσαφίρης (ο)

N
νεαίνουν
νεκαρώνω
νεπέτι (το)
νεροκολόκυθο (το)
νεσύρνω
νετθαίρω
νεφριά (τα)
νιάζω
νιατός (ο)
νταμώνω

Ξ
ξεθερίζω
ξεθέρισμα (το)
ξεκοπρίζω
ξεκόπρισμα (το)
ξωμένω
ξωμονιό (το)
ξώμονος (ο)
ξεφυσήστρα (η)

Ο
οξωμεργιά (η)
ορνιθόσκoiνο (το)
οσωμεργιά (η)

Π
παμπακιά (η)
πάννα (η)
παραστιά (η)
παρατσούκλι (το)
παρδαλό (το)
πάστρεμα (το)
παστρεύγω
πάτος (ο)
περιαλιά (η)
πίσσω
πιτιά (η)
πλαστήρα (η)
ποθέτθω
προκόβγω
πόκομμα (το)
πορολόημα (το)
πορολόω
πορτί (το)

πουρσελάνα (η)
πράστιγκας (ο)
προσάναμμα (το)
πρωτόγαλη (η)
πυρήνα (η)

P
ρεμόνι (το)
ριφοπούλι (το)
ρουκχάνισμα (το)
ρπω
ρούτσουνο (το)

Σ
σαγιάς (ο)
σάουλα (η)
σιγουροκέφαλα (τα)
σκάλεθρο (το)
σκαψίμια (τα)
σκίσμα (το)
σκούλουκας (ο)
σοράδα (η)
σούλουνας (ο)
σπαργωμένη (η)
σπηλάδι (το)
στάβλος (ο)
στέη (τα)
στίψη (η)
στουμούχι (το)
συνάφι (το)
σύρτης (ο)
σφυρίδι (το)
σώρεμα (το)
σωρεύγω

T
τάβλα (η)
ταή (η)
ταμερζάνα (η)
ταμπάκκης (ο)
ταμπακχιό (το)
ταράλλης (ο)
τουρβάς (ο)
τραταίρω
τραταμέντο (το)
τράχηλας (ο)
τριχάλι (το)
τριχιά (η)

τσίρος (ο)
τυροκόμημα (το)
τυροκομητιά (η)
τυροκόμι (το)
τυροκομώ

Φ

φαραόσυκα (τα)
φαραωνιάζω
φαραωνιάσματα (τα)
φελλί (το)
φλάμουρο (το)
φρίξιμο (το)
φρίσσω
φροκαλιά (η)
φρύδια (τα)
φύλακας (ο)

Χ

χάντρο (το)
χαραπούλι (το)
χαρτοφυλάκικα (τα)
χασαπιό (το)
χαχχάλες (οι)
χειρόλοο (το)
χειρόφτυαρο (το)
χελιό (το)
χέρρες (οι)
χερόμυλος (ο)
χλωρικό (το)
χοιροσφάγια (τα)

Ψ

ψαρό (το)
ψαμοθήκη (η)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γεωργ. Αικατερινίδης : *Νεοελληνικές αιματηρές θυσίες*, Αθήναι 1979.
2. Μιχ. Ε. Αρφαράς : *Το δίπλοτο λαϊκό νισύριο σπίτι*, Αθήναι 1980.
3. Δημ. Βασιλειάδης : *Αγροτικά χτίσματα από τη Νίσυρο*, Δελ. Ελλ. Λογρ. Εταιρ., Τόμ. ΚΔ', Αθήναι 1966.
4. Ιακ. Καζαβής : *Ιστορία της νήσου Νισύρου*, Ν. Υόρκη 1966.
5. Λαζ. Κοντοβερός : *Νισυριακά οικιακά σκεύη και γεωργικά εργαλεία*, «Νισυριακά», Τόμ. 4ος, Αθήναι 1972.
6. Νικ. Κουμέντος : *Ο γάμος στη Νίσυρο. Ιστορική αναδρομή του θεσμού*, Αθήναι 1976.
7. Δημ. Μπαλαλάς : *Τα Χωριανά μου*, «Νισυριακά», Τόμ. 7ος,, Αθήναι 1981.
8. Παλιού Νισύριου : *Απλότρα, ποιήματα*, «Νισυριακά», Τόμ. 3ος, Αθήναι 1969.
9. Γεωργ. Παπαδόπουλος : *Γενική γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της νήσου Νισύρου*, Νίσυρος 1909.
10. Του ίδιου : *Νισυριακόν ημερολόγιον έτους 1923*,
11. Στυλ. Παπάτσος : *Η γλωρίδα και η βλάστηση της Νισύρου και των γύρω νησιών*, «Νισυριακά», Τόμ. 8ος, Αθήναι 1982.
12. Χρ. Ι. Παπαχριστοδούλου : *Τοπωνυμικό Νισύρου*, «Νισυριακά», Τόμ. 3ος, Αθήναι 1969.
13. Γαβρ. Σακελλαρίδης : *Τα καζαναριά*, «Νισυριακά», Τόμ. 6ος, Αθήναι 1978.
14. Του ίδιου : *Δημόδες γλωσσικό υλικό και λαογραφικά ανέλεκτα του χωριού Νικειά ή Νικιά Νισύρου*, «Νισυριακά», Τόμ. 8ος, Αθήναι 1982.
15. Κων. Σακελλαρίδης : *Η ανθρώπινη δουλειά στην ποίηση του Μπαλαλά*, «Νισυριακά», Τόμ. 7ος, Αθήναι 1981.
16. Του ίδιου : *Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο*, Αθήναι 1983.
17. Νικήτας Σακελλαρίδης : *Η αργατιά*, «Νισυριακά», Τόμ. 4ος, Αθήναι 1972.
18. Δημ. Στρίκης : *Νισυριακά ιδιώματα* (= συνήθειες), περιοδ. «Γνωμαγόρας», τεύχος 3 (1934).

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

1. Διαμαντής Χαρτοφύλης, ετών 78, βοσκός.
2. Άννα Χαρτοφύλη ετών 77, αγρότισσα.
3. Καλλιόπη Καραβάκη, οικοκυρά, Μαντράκι Νισύρου.

† ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

Σχολάρχου

ΛΕΞΙΚΟΛΟΓΙΟΝ ΝΙΣΥΡΙΑΚΟΝ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Στην Ακαδημία Αθηνών βρίσκονται και φυλάσσονται τέσσερα χειρόγραφα με πλούσιο γλωσσικό υλικό από τη Νίσυρο, που στάλθηκαν από τους συλλογείς τους κατά διάφορες εποχές.

Τα χειρόγραφα αυτά είναι:

α) Γεωργίου Παπαδοπούλου, Νισυρίου, χειρόγρ. αριθ. 63 «Συλλογή εκ 200 περίπου λέξεων, 60 ερωτικών ασμάτων, 50 μοιρολογίων - παροιμιών, 35 αιγιμάτων και τριών δημοτικών ασμάτων της γλώσσης του Νισυριακού λαού». Η συλλογή αυτή στάλθηκε προς τον Πρόεδρο της Γλωσσικής Εταιρείας Σ. Δραγούμη για να συμμετάσχει ο συλλογέας της στο Γλωσσικό διαγωνισμό. Και η επιστολή που συνοδεύει τη συλλογή καταλήγει:

«... πέποιθα, ὅτι οὐχὶ μόνον εὐχαρίστως γενήσονται δεκτά, ἀλλὰ καὶ τῆς δεούσης ἐπιδοκιμασίας ἐπιτεύξονται. Δέξασθε, Κύριε Πρόεδρε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως καὶ τιμῆς, μεθ' ὧν διατελῶ.

ὀλοπρόθυμος

ὁ Συλλογεὺς

Γεώργιος Παπαδόπουλος

Ἐν Νισύρῳ τῇ 16 Ἰανουαρίου 1908».

β) Αναστασίου Καραναστάση, Συντάκτη του Ιστορικού λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών. Χειρόγρ. αριθ. 700 α'. Γλωσσική ύλη εκ Νισύρου Δωδεκανήσου, Νίσυρος 1957. Είναι συλλογή λέξεων από 300 περίπου χειρόγραφες σελίδες και αναφέρονται σε Ποιμενικά διάφορα, Γεωργικά, Τοπωνύμια, Χοιροσφάγια, Στιχοπλοκίες, στο Τσαγγαριό, Μαραγκοσόνη,

Πεδιές, στον 'Ανθρωπο και σε αποθησαυρισμό λέξεων από τέσσερα παραμύθια.

γ) Γαβριήλ Μ. Σακελλαρίδη, χειρόγρ. αριθ. 1121. Δημώδες γλωσσικόν υλικόν του χωρίου Νικειά ή Νικιά της Νισύρου. Έγγραφο εν Νέα Υόρκη Η.Π.Α., Δεκέμβριος 1976.

Ο συλλογέας πήρε το β' βραβείο της Γλωσσικής Εταιρείας Αθηνών και η συλλογή αυτή δημοσιεύτηκε στον 8ο Τόμο των Νισυριακών, Αθήνα, 1982.

δ) Αντωνίου Σταμ. Κουρζή, χειρόγρ. αριθ. 1184. Διαλεκτικό υλικό Μανδρακίου - Νισύρου - Δωδεκανήσου. Σαλαμίνα 1980. Η συλλογή αυτή περιέχει: Λεξιλόγιο, Παροιμίες, Ιδιωματικές φράσεις, προλήψεις και δεισιδαιμονίες, και τραγούδια του Γάμου.

Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών με το αριθ. 1029/26-9-1983 έγγραφό της παρακάλεσε το Διευθυντή του Κέντρου Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού να επιτρέψει τη φωτοτύπηση των τεσσάρων χειρογράφων. Η άδεια δόθηκε κι έτσι στα αρχεία της Εταιρείας βρίσκονται φωτοτυπημένα τα παραπάνω χειρόγραφα.

Μέρος του υλικού αυτού θα δημοσιεύεται στα «Νισυριακά» κατά την κρίση της εκδοτικής επιτροπής.

Στον παρόντα τόμο αρχίζει η δημοσίευση με την εργασία του Γ. Παπαδοπούλου μόνο η «Συλλογή λέξεων». Από σεβασμό προς το χειρόγραφο του σ. τηρούμε τη σύνταξη και ορθογραφία που έχει. Με την ευκαιρία αυτή κρίνεται σκόπιμο να ειπωθούν λίγα Βιογραφικά για το Σχολάρχη της Νισύρου, που σφράγισε με το διδακτικό και συγγραφικό έργο του την πνευματικοκοινωνική συμπεριφορά των συμπατριωτών του. Είναι και μια ενημέρωση για τους νέους Νισύριους,

Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος (1849 - 1924).

Γεννήθηκε στη Νίσυρο. Αποφοίτησε από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή και παρακολούθησε δυο χρόνια Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Υπηρέτησεν επί τριάντα χρόνια σε διάφορα Ελληνικά Σχολεία της Τουρκικής Αυτοκρατορίας, από τα οποία δέκα πέντε σε σχολεία της Κων/πόλεως. Πήρε γυναίκα του την Καλλιόπη Φωτιάδη από την οποία απόκτησε τρία παιδιά. Την Ιφιγένεια, τη Μαρία και το Γιάννη. Στη Νίσυρο, υπηρέτησε συνολικά, κατά διάφορες εποχές, επί δέκα χρόνια. Διορίστηκε Διευθυντής στην οκταθέσια Ομήρειο κοινοτική Σχολή και πήρε τον τίτλο του Σχολάρχη. Ευθυτενής, επιβλητικός, με λεπτά γυαλιά και μικρή περιποιημένη γε-

νειάδα, τύπος λόγιου ανθρώπου, σοβαρός, φίλεργος, έντιμος, θρησκευόμενος και θερμός πατριώτης.

Πολλά από τα περί Νισύρου γλωσσικά του βραβεύτηκαν στον Ζωγράφειο Διαγωνισμό που κατά καιρούς προκήρυσσε ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος της Κων/πόλεως.

Δημοσίευσε πολλές μελέτες και εξέδωσε τρία βιβλία: 1) «Γενική Γεωγραφική και Ιστορική Περιγραφή Αρχαία και Νεωτέρα της νήσου Νισύρου μετά των περίξ μικρών νήσων και αι Θερμοπηγαί αυτής». Εν Νισύρω 1909. Τύποις «Αρμονία». 2) Νισυριακόν Ημερολόγιον του έτους 1923. Εν Νισύρω 1922, Τύποις Ν. Ι. Νικολαΐδου, Κως.

Πριν από τις δυο αυτές εκδόσεις εσχολίασε και εξέδωσε ε) το «Περί Παίδων Αγωγής» έργο του Πλουτάρχου από το Πατριαρχικό Τυπογραφείο το 1893 που χρησίμευσε για βοήθημα στους νέους και νεάνιδες που σπούδαζαν στα Ελληνικά και Αστικά Σχολεία καθώς και Παρθεναγωγεία. Στη Δωδεκανησιακή Γραμματολογία είχε γίνει γνωστός και από άλλες εργασίες του που αφορούσαν στη λαογραφία, ιστορία και παιδαγωγική. Όπως και ο ίδιος γράφει, τις εκδόσεις αυτές και τις δημοσιεύσεις του θεωρεί «ως πατριωτικόν έργον». Κι έτσι είναι.

Οι λόγοι του και οι ομιλίες του, που εκφωνούσε συνήθως μέσα στις Εκκλησίες, είχαν γίνει κηρύγματα ελπίδας και πίστης, για την Εθνική αποκατάσταση των σκλαβωμένων Δωδεκανησίων. Αυτές τις μαρτυρίες καταθέτουν όσοι τον άκουσαν.

Νικήτας Ι. Κουμέντος.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΛΕΞΕΩΝ

Α

1. Ἀποκουτῶ = τολμῶ, ἐξ οὗ καὶ ἀποκουτιάρης = τολμηρός, καὶ ἀποκουτιὰ = τόλμη, ἀφοβία, ἢ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ κότος, κοτέω, «θαμάζομαι κακομοίρα πῶς ἀποκουτᾶς καὶ μιλιᾶς ἐτσιὰ τοῦ Πρωτοτέρου».

2. Ἀπαζαλή (ἦ) = ζημία, βλάβη ἰδίως γενομένη εἰς τοὺς ἀγρούς ἀπὸ ζῶα, ἢ ἀπὸ τὸν ἀνεμον, καὶ ὁ ποιητὴς διὰ τῶν ζῶων τὴν βλάβην καλεῖται ἀπαζαλῆς («μωρὸ ἔλατε νὰ διῆτε ἀπαζαλὴ ποῦ κάμαν τα βώδια»).

3. Ἀνράδος (ὀ) = νεροχύτης, σωλὴν κυρίως, διὰ τοῦ ὁποίου χύνεται τὸ ὕδωρ ἐν καιρῷ βροχῆς ἐκ τοῦ δώματος εἰς τὴν στέρναν, ἢ εἰς τὸν δρόμον, ἢ λέξις ἐκ τοῦ ἀναρρέω.

4. Ἀντιβατιάζω = πλειοδοτῶ, δίδω περισσότερα διὰ νὰ ἀγοράσω

πράγμα τι, και άόριστος αντιβάτιάζεν = έπλειοδότησεν, «αντιβάτιασε κ' έπηρε το χωράφι», ίσως ή λέξις αντι αντιβάλλω έγένετο κατá παραφθοράν, αντιβατιάζω.

5. Άνεμοδούρι (τό) = μέρος τό όποϊον προσβάλλει ό άνεμος «έχεις άνεμοδούρια χωράφια» έκ τοῦ άνεμος και δέρω, «έχεις άνεμοδούρια χωράφια».

6. Άποβορδινός (ό) = έωλος, μπαγιατικός, έξ οῦ και ρήμα άποβορδινιάζω, άποβορδινό αύγό, άποβορδινό ψωμί, άποβορδίνιασε τό φαί», ίσως ή λέξις κατá παραφθοράν έκ τοῦ άποβορά, ή άποφορά.

7. Άτσουμάδα (ή) = ή άγελάς, τό θήλυ τοῦ βοός, έξ οῦ και άτσουμαδάκι, τό μικρόν τής άγελάδος, «έγέννησεν ή άτσουμάδα μας...».

8. Άκατούνευτος (ό) = άκατάστατος, άτημέλητος, ίσως ή λέξις κατá παραφθοράν έκ τοῦ άκατανόητος: «κακομοῦρη άκατούνευτος ποῦ σαι...».

9. Άρπακτικά = ταχέως, όγρήγορα, «μωρή πάαινε και κάμε τήν δουλειά άρπακτικά κ' έλα».

10. Άπαρπάκτικα = έφοβήθην, έτρόμαξα έκ τοῦ άφαρπάζω κατá παραφθοράν έγένετο ό άόριστος άπαρπάκτικα με παθητικήν σημασίαν, λέγεται συνήθως έπί αίφνιδίου φόβου «...κακόμοιρε άπαρπάκτικα με ταίς φωναίς σου».

11. Άρνεύω = έξημερόνω, λέγεται κυρίως έπί τῶν μικρῶν παιδιών κλαιόντων, «μωρ' άρνεψε τό παιδί σου να μη κλαίη».

12. Άμπά = μήπως, «άμπά και σ' έδηρε ή μάνα σου και κλαίς».

13. Άλεξά (ή) = συκοφαντία, κατηγορία: ίσως ή λέξις έκ τοῦ άλέξω = βοηθῶ, ύπερασπίζομαι, έξ οῦ και άλεξάς = κατήγορος, συκοφάντης, «μάνα μου άλεξά ποῦ μοῦ βγάλασι!..».

14. Άμολισκίνας (ό) = άπόλυσις, έλευθερία, ή λέξις ιδίως λέγεται κατá μήνα Σεπτέμβριον, ότε άφιένται έλεύθερα τά ζῶα πρὸς βοσκήν, και μεταφορικῶς λέγεται και εις πᾶσαν άλλην περίστασιν, «μωρ' ίντα έθάρεψες πῶς εἶν' άμολισκίνας κ' έβαλλες τά βώδια μες στο χωράφι μου».

15. Άτθολή (ή) καλοῦσιν οὔτω πᾶν χωράφιον μη σπηρόμενον κριθήν, άλλ' ὄσπρια ή άλλο τι και ή καλλιέργεια τοῦ όποϊού γίνεται δια δύο και ένιοτε δια τριῶν άρότρων και σπήρεται συνήθως κατá Μάρτιον ή Άπρίλιον ή λέξις φαίνεται κατá παραφθοράν έκ τοῦ άνθοβολή, «τό χωράφι μου στο Δάλι θά τ' άφήσω έφέτος άτθολή!».

16. Άσπάλατας (ό) είδος, άκανθόδους θάμνου, τόν όποϊον μεταχειρίζονται δια φραγμόν τῶν άγρῶν, κατá παραφθοράν άντι άσπάλαξ - κος.

17. Άλεβρόντητος (ό) = έκστατικός, έμβρόντητος, άλεβρόντητος έμεινα ποῦ τόν είδα».

18. Άμπέτσα = σηκόνω παιδίον μικρόν έπί τῶν νώτων, «μωρή πάρ' τό

παιδί ἀμπέτσα νὰ μὴ κλαίῃ», εἰς ἕτερον χωρίον τῆς νήσου Νικιά λέγουσιν, «ἀγκαίνα, ἔλα νὰ σέ πάρω ἀγκαίνα».

19. Ἀνασωράπλα (ῆ) = σινδόνη μάλλινος, μπατανία, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ σωρός, σωράπλα, ἀνασωράπλα.

20. Ἀρμιδιά (ῆ) καλοῦσιν οὕτως οἱ Νισύριοι κλωστήν χονδρὴν ἐφαρμοζομένων ἢ δεδεμένων ἐπὶ καλάμου χρησιμεύοντος πρὸς ἀλίευμα, ἡ λέξις ἐκ τοῦ ἀρμόζω, ἄρω.

21. Ἀδγιάθονας (δ) = οἶδημα, πρήξιμον, φούσκωμα, ἴσως κατὰ παραθοράν ἀντὶ ἀδὴν - ἓνος, «μὴ μὲ τανεῖς κ' ἔχω ἀδγιάθονα».

22. Ἀποθένω = ἀφήνω τὸ φορτίον ἐπὶ τινος μέρους πρὸς ἀναψυχὴν, ἐξ οὗ λέγουσι καὶ ἀπόθεμα, τὸ μέρος ἔνθα ἀποθένουσιν, ἡ λέξις ἐλληνικωτάτη ἀντὶ τοῦ ἀποτίθημι, ἀποθέτω.

23. Ἀρτζῶ = πιαίνω διὰ πάχους, βουτύρου, ἐλαίου κλπ. φαγητόν, ἐξ οὗ καὶ ἀρτυσιὰ = λίπανσις· ἡ λέξις ἐλληνικωτάτη διότι πρὸς κατασκευὴν τελείου καὶ νοστιμοῦ φαγητοῦ ἀπαιτεῖται ἡ ἄρτυσις, «μωρ' ἄρτυσε τὸ φαί κ' ἔλα νὰ φᾶμε».

24. Ἀγκρη (ῆ) = διχόνοια, διαφωνία, φιλονικία, ἔχθρα, λέξις ἰδιάζουσα παρὰ Νισυρίους, «μὲ τὴν ἀδελφὴ μου ἔχομε ἀγκρη στὸ σπήτι, ἡ μάνα μου μὲ τὸν ἀφέντη μου ἔχουν ἀγκρη».

25. Ἀλῆ (τὸ) = κόκκινον χρῶμα, «ἄλικο φουστάνι, ἄλικο μετᾶξι, ἄλικα ρούχα». ἴσως ἡ λέξις ἐκ τοῦ ἄλι - αλόη, διότι τὸ κόκκινον χρῶμα ἐκ τῆς θαλάσσης· «αὐτὴ φορεῖ ἀλῆ φουστάνι» ἐκ τοῦ ἀλῆ ἐγένετο ἄλικον.

26. Ἀπότικο (τὸ) = τὸ ὠν τὸ μένον πάντοτε ἐν τῇ φωλεᾷ τῆς ὄρνιθας καὶ χρησιμεῖον πρὸς γέννησιν ἕτερου ὠοῦ, λέξις ἰδιάζουσα παρὰ Νισυρίους, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ ἀποτίκτω.

27. Ἀλειοθράκη (ῆ) καλοῦσιν οὕτως οἱ Νισύριοι καὶ ἰδίως αἱ γυναῖκες τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ φούρνου, ἔνθα μετὰ τὸ πύρωμα συναθροίζουσι τοὺς ἄνθρακας καὶ τὴν αἰθάλην, πρὸς ἀπόσβεσιν ἐν τινι κοιλώματι· ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ ἀλαός = τυφλός, σκοτεινός, ἀλαίω = σκοτεινιάζω.

28. Ἀνετῆ (ῆ) = τὸ δεξιὸν μέρος τοῦ φούρνου, ἔνθα οὔτε κοίλωμα ὑπάρχει, οὔτε λείψανον τι ἐκ τῶν καέντων ξύλων, ἀμφοτέραι αἱ λέξεις ἰδιάζουσαι παρὰ Νισυρίους, ἡ δὲ λέξις ἀνετῆ ἐλληνικωτάτη ἐκ τοῦ ἀνετος = ἀπόλυτος, ἐλεύθερος, ἀνίεμαι, ἀνετῆ.

29. Ἀξετέλετος (δ) = ἀτελής, ὁ ἔχων πολλὰ ἐλαττώματα «ἄξετέλετος εἶσαι κακόμοιρε».

30. Ἀψὰ = δυνατά, μεγαλοφώνως, εὐκρινῶς, ἐπιρρηματικῶς τὴν μεταχειρίζονται τὴν λέξιν, ἥτις φαίνεται ἐκ τοῦ ἄπτομαι· «μωρὴ μίλει ἀψὰ νὰ σ' ἀκούω».

Β

31. *Βαττολαλῶ* = ὀμιλῶ ἀσέμνως, φωνάζω, αἰσχρολογῶ, ἐξ οὗ καὶ βαττολάλος = ὁ ὀμιλῶν ἀσέμνως, αἰσχρολόγος, ἡ λέξις ἐλληνικωτάτη ἀντὶ βαττολογῶ καὶ βαττολόγος, «ἴντα βαττολαλεῖς ἐτσιὰ ἐν ἐντρέπεσαι».

32. *Βερθίνα* (ἡ) = ἀκατάστατος, ἀκάθαρτος, λέγεται κυρίως ἡ λέξις ἐπὶ γυναικῶν ἀκαθάρτων, ἀτημελήτων καὶ ἀσέμνων.

33. *Βουλῶ* = λαμβάνω ὀλίγον ὕδωρ εἰς τὸ στόμα, καὶ μέλλων βουλήσω καὶ ἀόριστος ἐβούλησα, ἐξ οὗ καὶ βουληματιὰ = ἡ λῆψις ὀλίγου ὕδατος εἰς τὸ στόμα «ἄς με νὰ βουλήσω ἕνα κουνὶ νερό, ἐβούλησα κ' ἐβρεξά του, βουλῶ καὶ πιτυρῶ, μωρ' δό μου νὰ βουλήσω, ἕνα κουνὶ νερό καὶ κἀηκεν ὁ στόμας μου», ἡ λέξις φαίνεται συγγενῆς τοῦ βουλιμία, διότι ἡ ὑπερβολικὴ πεῖνα συνεπάγη τὴν λῆψιν τροφῆς, οὕτω καὶ ἡ ὑπερβολικὴ δίψα συνεπάγη τὴν λῆψιν ὀλίγου ὕδατος πρὸς κατάσβεσιν αὐτῆς.

34. *Βάμβουλος*, (ὁ) = κύων, ἡ λέξις φαίνεται πεποιημένη ἐκ τῆς ὕλακῆς τοῦ κυνός· «κακόμοιρε σὰν βάμβουλας φωνάζεις».

35. *Βουργιάζει* = λέγεται κυρίως ἐπὶ τῶν ὄρνιθων τῶν ἐπωαζουσῶν τὰ ὠὰ πρὸς ἐξαγωγήν πουλιῶν μικρῶν, κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ ἐπωάζει· «μωρ' ἄς τὴν ὄρνιθα νὰ βουργιάζει τ' αὐγά της», μεταφορικῶς δὲ λέγεται καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων ἀφιλάργων καὶ νωθρῶν· «κάθου νὰ τὰ βουργιάζης κ' ὕστερα πούλει χωράφια».

36. *Βοῦ* = φεῦ, ἀλοῖμονον· λέγεται κυρίως ἐπὶ δυστυχήματος καὶ μάλιστα αἰφνιδίου, «βοῦ! ἴντα 'παθα ἡ κακομοῖρα».

37. *Βλεπιός* (ὁ) = ὁ ἀγροφύλαξ, ἡ λέξις ἐλληνικωτάτη «ἔπιασεν ὁ βλεπιός μιὰ γυναικᾶ στ' ἀμπέλι μας κ' ἔφερέν την στὸ Πρωτόγερο, κακομοῖρα ἂν σὲ πιάση ὁ βλεπιός».

Γ

38. *Γάδος* (ὁ) κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ κάδος = κουβάς, «μωρὴ γιόμωσε τὸν γάδον νερό».

39. *Γονιάλι* (τὸ) = ἡ ἄκρα, ἡ γωνία τοῦ ἄρτου καὶ κατὰ παραφθορὰν γονιάλι· «ἐγὼ θέλω γονιάλι, κόψε μου ψωμί γονιάλι», κυρίως λέγεται ἐπὶ τοῦ ἄρτου.

40. *Γνωμίζω* = θυμόνω, ὀργίζομαι, ἐξ οὗ καὶ γνωμιάρης = θυμώδης, ὀργίλος, «ἐγνώμισα καὶ τοῦ κτύπησα, μὴ τοῦ μιλάς καὶ γνωμίζεις».

41. *Γνώμη* (ἡ) = ὀργή, θυμός, ἰδιάζουσαν σημασίαν ἔχουσιν αἱ λέξεις γνώμη καὶ γνωμίζω καὶ γνωμιάρης ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Νισυριακοῦ λαοῦ, «μάνα μου γνώμη ποῦ 'χει».

42. *Γιόνω* = σκουργιάζω, ἡ λέξις ἐκ τοῦ ἰὸς = σκωτιά, ἰόνω κατὰ παραφθορὰν μετὰ τοῦ διγήμετος, *γιόνω*, «ἔγιωσεν ἡ σουγιά μου, ἔγιωσαν τὰ πουντανέλα (περούνηα).

43. *Γλυκι* (τὸ) = Σεληνισμός, ἐξ οὗ καὶ Γλυκιάρης ὁ σεληνιαζόμενος, ὁ πάσχων ἐκ σεληνιασμοῦ, λέξις ἰδιάζουσα παρὰ Νισυρίοις, μεταχειρίζονται δὲ αὐτὴν κατ' εὐφημισμὸν κατὰ τὸ εὐλογία, Εὐξεινος Πόντος κλπ.

44. *Γκώμι* (τὸ) = ἐπώνυμον, παράνομα, ὕβρις, κατηγορία, ἐξ οὗ καὶ *γκωμιάζω* = κατηγορῶ, ἡ λέξις κατὰ παραφθορὰν ἐκ τοῦ ἐγκώμιον καὶ μεταχειρίζονται ταύτην ἐπὶ κακοῦ· «δὲν ἔχ' ἡ κόρη μου γκώμι καὶ μὴ τὴ γκωμιάζης».

45. *Γλαριὰ* (τὰ) = ξεφωνητιά, ἡ λέξις λέγεται κυρίως ἐπὶ ἀνθρώπων πολλῶν διαπληκτιζόμενων καὶ βιῶντων· «σὰν γλαριὰ φωνάζουν γιὰ νὰ βάλλουν Πρωτόγερον, μάνα μου γλαριὰ π' ἀκούεται καὶ κάτω».

Δ

46. *Διαλαλῶ* = κηρύττω διὰ τοῦ κήρυκος, κοινοποιῶ, ἡ λέξις ἑλληνικωτάτη ἀντὶ διαλαλῶ, ἐξ οὗ καὶ *διαλάλης* = ὁ δημόσιος κήρυξ, «μωρὴ διαλάλησέ το νὰ τό βρῆς, μωρὴ σιῶπα ν' ἀκούσω μὲ τί διαλαλεῖ ὁ διαλάλης».

47. *Διαλίστρια* (ἡ) = κτένιον, ἐξ οὗ καὶ ρῆμα *διαλίζομαι* = κτενίζομαι. «Δό μου τὴν *διαλίστρια* νὰ *διαλιστῶ*».

48. *Δευτερόλης* (ὁ) = Ἰούλιος μῆν, καὶ ὁ Ἰούνιος παρὰ τοῖς Νισυρίοις ὀνομάζεται πρωτόλης, λέξεις ἰδιάζουσαι ἀμφοτέραι, «τὸν Δευτερόλη θὰ φύγει, τὸν Πρωτόλη θὰ σὲ πληρώσω.»

49. *Δίολο* (τὸ) = εἶδωλον, κατὰ παραφθορὰν ἐγένε δίολο, λέγεται κυρίως ἐπὶ περιφρονήσεως, «κακομοῖρα σὰ δίολο μοῦ φαίνεσαι, ἴντα στέκεσαι ἴπρός μου σὰ δίολο».

50. *Διαλοῖζομαι* = σκέπτομαι, συλλογίζομαι, «ἴντα *διαλοῖζεσαι*, *διαλοῖσμένον* σὲ θωρῶ», ἐξ οὗ καὶ *ἀδιαλόιστος* = ἀσυλλόγιστος.

51. *Διαμετρῶ* = προσέχω, διαθέτω τοιουτοτρόπως τὰ πράγματα, ὥστε νὰ μὴ συμβῆ κακόν τι εἰς ἐμέ, ἢ εἰς τὸν οἶκόν μου, «*διαμετρῶ* καὶ *ζῶ* τὰ παιδιὰ μου, *διαμετρῶ* τὸν καιρὸν καὶ περνῶ».

52. *Διακάβω* = ἀπομακρύνομαι, δὲν φαίνομαι πλέον, κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ διακάμπτω. «*ἐδιάκαψε* τὸ καῖτι», καὶ κατὰ ξηράν, «*ἐδιάκαψεν* ὁ ἀφέντης μου».

53. *Δωμάτσι* (τὸ) = δώμιον, ὑποκοριστικὸν τοῦ δῶμα, καλοῦσιν οὕτω μέρος τι ἐξέχον τῆς οἰκίας, σημειωτέον ἐνταῦθα ἔτι αἱ στέγαι τῶν οἰκιῶν ἐν Νισύρῳ εἰσὶν ἄνευ κεράμων, καλοῦσι δὲ τὴν στέγην ἑλληνικώτατα δῶμα. «Μωρὴ φέρ' μου τὴν φροκαλιὰ ἀπὸ τὸ δωμάτσι».

54. *Δίστατος* (ὁ) = δίγνωμος, ὁ ἔχων δύο γνώμας, ἄνθρωπος μὴ φυ-

λάττων τὸν λόγον του, καὶ ἐπομένως ἄστατος «δίστατος ἄνθρωπος εἶσαι κακόμεοιρε».

55. Διαζώνω = περικυκλώνω, κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ διαζώννυμι «μωρὸ ἔλα νὰ διαζώσωμε τὸν χοῖρο γὰ νὰ τὸν πιάσωμε».

56. Δῆ (τὸ) = ὄψις, πρόσωμον, χαρακτήρ, μορφὴ, θεωρία, «μὰνα μου δὴ ποῦ ἴχει αὐτὸς φαίνεται ἀπὸ τὸ δὴ καλὸς ἄνθρωπος ἀπὸ τὸ δὴ νὰ τὸν κατάβῃς» κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ τοῦ ἰδεῖν.

E

57. Ἐσκαρτάρισεν = ἐτρελλάθη, ἐξ οὗ καὶ σκαρταρισμένος = τρελλός· «ἐσκαρτάρισεν ἀπὸ τῆ χαρὰ του, σὰν σκαρταρισμένος κάμνεις».

58. Ἐλαβε = ἐτρελλάθη, ὅμοιον τῷ ἀνωτέρω μὲ τὴν σημασίαν ταύτην ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὸν ἀόριστον, λέγεται συνήθως ἐπὶ τῶν αἰφνιδίως πληγέντων τὰς φρένας καὶ ἐπὶ πράξεων ἀνακείων καὶ ἀπρεπῶν τοῖς φρονίμοις. «Ὁ γυιὲ μου ἔλαβες; μωρὸ ἴντα ποῦ κάμνεις ἔλαβες;».

59. Ἐξαορευτής (ὁ) = πνευματικός, ἀντὶ ἐξαορευτής.

60. Ἐψιμος (ὁ) = ὁ γενόμενος μετὰ τὴν ὠρισμένην ὥραν, «ἔψιμα σῦκα, ἔψιμο κριθάρι, ἔψιμο παιδί», ἡ λέξις ἐλληνικωτάτη ἀντὶ ὄψιμος.

Z

61. Ζάλα (τὰ) = βήματα, πατημασιά· «μωρὴ νὰ τὰ ζάλα του ποῦ φαίνονται».

62. Ζαμπαθάρης (ὁ) = παθητικός, ὁ ἔχων πάθος χρόνιον· ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ ἐπιτατικοῦ μορίου ζὰ καὶ πάθω = παθάρης καὶ κατὰ παρένθεσιν τοῦ μ. = ζαμπαθάρης.

63. Ζιφιωμένος (ὁ) = μοχθηρός, ὁ ἔχων κακὴν καρδίαν, «ζιφιωμένος ποῦ σαι κακόμεοιρε».

64. Ζυγόνω = πλησιάζω· «ἐζύγωσε τὸ καίκι, ἐζυγώσαμεν στὸ χωράφι».

64. Ζωλώτα (ἡ) = δέκα παράδες «ἐξ καὶ ζωλώτα, εἴκοσι καὶ ζωλώτα».

Θ

65. Θεοκαλεῖ = διαμαρτύρεται εἰς τὸν Θεὸν ἐπὶ ἀδικία τινί, ἐπικαλεῖται τὸν Θεόν· λέγεται κυρίως ἐπὶ ἀνθρώπων καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους ἀδικηθέντας, «μωρὸ ἴντα ἴχεις καὶ θεοκαλεῖς».

66. Θυλακούρι (τὸ) = πῆρα δερμάτινος, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζονται οἱ ποιμένες καὶ οἱ γεωργοὶ θέτοντες ἐντὸς αὐτῆς τὰ ἀναγκαιοῦντα, κατὰ

παραφθοράν ἀντι θυλάκιον ἐκ τοῦ θύλαξ, «σοῦ ἴβαλα ψωμί στὸ θυλακούρι».

67. *Θράγκημα* (τὸ) = φουρτούνα, τρικυμία, καταιγίς, λαίλαψ, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ θράω, θραύω, διότι ἐν καιρῷ τρικυμίας τὰ κύματα θραύονται.

K

68. *Κάσση* (ἡ) = τὸ μέρος ἔνθα γεννᾷ ἡ ὄρνις ἀντι κάσσα.

69. *Καταδότης* (ὁ) = προδότης, ἐξ οὗ καὶ καταδομένος = ὁ προδοθεὶς καὶ καταδοσιὰ = προδοσία, «αὐτὸ ἦτο καταδοσιὰ».

70. *Κάτεργο* (τὸ) = φρούριον, κάστρον, λέξις ἰδιάζουσα παρὰ Νισυρίοις, μὲ τὴν σημασίαν ταύτην ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ δημόδια Νισυριακὰ ἄσματα.

71. *Καντούνη* (τὸ) = γωνία καὶ ἰδίως οἰκίας ἢ δρόμου, «ἀπ' ὀπίσ' ἀπ' τὸ καντούνη, πέρασε τὸ καντούνη».

71*. *Καυχί* (τὸ) = ποτήριον «φέρ' τὸ καυχί νὰ πιῶ νερό».

72. *Κόρνα* (τὰ) = κέρατα, «μωρὴ φεῦγ' ἀπ' τὰ κόρνα τοῦ βωδιοῦ νὰ μὴ σὲ κουτουλίση».

73. *Κούρβα* (ἡ) = ἐταίρα, γυνὴ ἐπιληψίμου διαγωγῆς, πουττάνα.

74. *Κούρκουτα* (τὰ) = ἀμυγδαλίτης «τὰ κούρκουτά μου μὲ πονοῦν».

75. *Κουντῶ* = ὠθῶ, σπρόχνω, «μωρ' ἴντα μὲ κουντᾶς».

76. *Κουζουλὸς* (ὁ) = ἀνάπηρος, σακάτης, ἐξ οὗ καὶ ρῆμα κουζουλένω = κάμνω τινὰ ἀνάπηρο, προξενῶ βλάβην εἰς μέλος τι τοῦ σώματος, καὶ μεταφορικῶς λέγεται πολλάκις ἐπὶ τῶν παθόντων τὰς φρένας· «κουζουλὸς εἶσαι κακόμοιρε».

77. *Καλαφάνταρος* (ὁ) = τὸ γνωστὸν ἔντομον τὸ κατασκευάζον τὴν ἀράχνην κατὰ παραφθοράν ἀντι = ἀνυφάντης, καλυφάντης.

78. *Κουταμάτσα* (ἡ) = ὑγειονομεῖον, καραντίνα, λέξις ἰδιάζουσα παρὰ Νισυρίοις.

79. *Καζίκα* (ἡ) = μικρὸν ἐγχειρίδιον χρησιμεῖον διὰ τοὺς παῖδας, οἷτινες μάλιστα ἀναρτῶσι ταύτην ἐπὶ τοῦ τραχήλου, «ἐπῆρε μου τὴν καζίκα, δὲ μου τὴν καζίκα μου».

80. *Κακονάσωτος* (ὁ) = δύσμοιρος, ἀτυχῆς.

81. *Κατσασγισμένος* (ὁ) = ἀπρόκοπος, ἀπροόδευτος, λέγεται δὲ κυρίως ἐπὶ δένδρων καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ ἀνθρώπων «κατσασγισμένη συκιά, κατσασγισμένο παιδί».

82. *Κατούνα* (ἡ) = κατάστασις, περιουσία, ἐξ οὗ καὶ ἀκατούνευτος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν = ἀκατάστατος.

* Ἀπὸ σεβασμὸς πρὸς τὸ χειρόγραφο, τηροῦμε τὴν ἰδίαν ἀρίθμησην παρὰ τὴν ανεπαίσθητην ἀβλεψίαν ὅπως καὶ στη προηγούμενη σελίδα.

83. *Κολοβαρῶ* = ἐμποδίζομαι, μένω ὀπίσω.

84. *Κατσουλόνω* = ἀπλόνω, ἢ ὑψῶ τὴν χειρὰ μου διὰ νὰ φθάσω πρᾶγμα τι, τὸ ὁποῖον δυσκόλως φθάνεται «μωρὴ κατσούλωσε καὶ πιάσ' το».

85. *Κρουμπωτῆ* (ἦ) = ἀγγεῖον ἀρκετὰ μέγα ἐντὸς τοῦ ὁποίου πατοῦσι τὰ σῦκα.

86. *Κουκούδι* (τὸ) = σπυρίον ξηρὸν ἄνευ πύου, τὸ ἔχον πύον λέγεται ἀδιάθονας ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

87. *Καλίμια* (τὰ) = ὠραιότης καὶ μεταφορικῶς τὰ ὠραῖα ἐνδύματα «μὰνα μου καλίμια ποῦ φορεῖ».

88. *Κούδα* (ἦ) = νεολαία, νέοι, παλικάρια, ἢ νέα γενεά, ἴσως ἡ λέξις ἐκ τοῦ κοῦρος, κούρα καὶ κατὰ παραφθορὰν = κοῦδα.

89. *Κουμεντέρω* = διατάττω, διευθύνω, διοικῶ. Ἡ λέξις ξένη ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ, λείψανον τῶν ἵπποτων, μεταφορικῶς μεταχειρίζονται τὴν λέξιν οἱ Νισύριοι καὶ τότε σημαίνει εἶμαι κάτοχος, ἢ κύριος ἐνὸς πράγματος, «γιάντα κουμαντερεῖς τὸ χωράφι καὶ κόφτεις σῦκα; ».

90. *Κουντούρα μέρα* (ἦ), καλοῦσιν οὕτως οἱ Νισύριοι τὴν μεταξὺ δύο ἑορτῶν ἐργάσιμον ἡμέραν.

91. *Κουμούλη* (τὸ) = σωρός, ἐξ' οὗ καὶ ρῆμα κουμουλιάζω = κάμνω σωρόν.

Λ

92. *Λαθράγκιασμα* (τὸ) = διαμελισμός, ἐξ οὗ καὶ ρῆμα λαθραγκιάζω = διαμελίζω καὶ ἐπομένως καταστρέφω· κυρίως ἡ λέξις σημαίνει διαμελίζω ζῶν τι ἢ ἄνθρωπον εἰς τεμάχια, καθὼς ὅταν ρίπτω πέτραν τινὰ μὲ ὀρμὴν καὶ τὴν μεταβάλλω εἰς τεμάχια ἢ λέξις ἐκ τοῦ λάς = πέτρα καὶ θραύω, μεταφορικῶς δὲ σημαίνει καταστρέφω καὶ μὲ τὴν σημασίαν ταύτην μεταχειρίζονται τὴν λέξιν οἱ Νισύριοι.

93. *λιπότης* (ἦ) = πάχος, ἢ λέξις ἐλληνικωτάτη «τὸ φαί δὲν ἔχει λιπότην» ἐξ' οὗ καὶ ἄλιπον = φαγητὸν χωρὶς πάχος, «ἄλιπος εἶν' ὁ χοῖρος μας».

94. *Λιόπρονα* (τὰ) καλοῦσιν οὕτως οἱ Νισύριοι ἀδελφούς καταγομένους ἐκ μιᾶς μητρὸς καὶ δύο πατέρων.

95. *Λιοτρίδι* (τὸ) κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ ἐλαιοτριβεῖον.

96. *Λόβια* (τὰ) = ὁ φλοιὸς τοῦ λαθύρου, ἢ μᾶλλον ὁ λοβὸς αὐτοῦ, ἐξ οὗ κατὰ παραφθορὰν ἐγένετο λόβια.

97. *Λιμάγρης* (ὁ) = λαίμαργος, ἀδηφάγος, πεινασμένος, ἐξ οὗ καὶ λιμάγρα = πεῖνα, ἢ λέξις ἐκ τοῦ λιμόττω.

98. *Λαχνι* (τὸ) = κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ λαχνός.

99. Λατός (ὁ) = βλαστός δένδρου, ἢ τῆς ἀμπέλου, «τὸ ἀμπέλι ἔρριξε με ἄλους λατούς,» ἴσως ἢ λέξις κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ λωτός.

100. Λυμεντέρω = ὀρμῶ, ἀμιλλῶμαι, συνορίζομαι νὰ φανῶ πρῶτος ἢ ἀνώτερος ἄλλου.

101. Λυτίζω. = λυποθυμῶ.

M

102. Μελίττακας (ὁ) = ὁ μῆρμυξ, ἢ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ μέλι καὶ τάκω, τήκω = λύνω, «ἐγέμισε τὸ μέλι μελιττάκους».

103. Μουλλόνω = κρύπτομαι ἀπὸ φόβον, ἢ λέξις ἴσως ἐκ τοῦ μολέω = ἔρχομαι, προχωρῶ, «μὰνα μου πῶς μουλλόνει, ἔντα μουλλόνεις ἔλα ἔξω».

104. Μπότσα (ἡ) = φιάλη τοῦ ὕδατος ἢ οἴνου κοινῶς καράφα.

105. Μαντατεύω = προδίδω, καταγγέλλω εἰς τὸν διδάσκαλον «θὰ σὲ μαντατεύσω κακόμοιρε», ἐξ οὗ καὶ μαντατατούρης = ὁ προδότης, καταγγέλων.

106. Μολέρω = ἀφήνω τι ἐλεύθερον, ἢ τινα, «μολαρέ με σοῦ λέγω».

107. Μπουκάργισμα (τὸ) = ἔμφραγμα κυρίως ὅμως λέγεται ἐπὶ τῶν τοίχων, τὰς ὁπὰς τῶν ὁποίων ἐμφράττουσι διὰ μικρῶν λίθων πρὸς στερέωσιν, ἐξ οὗ καὶ ρῆμα μπουκαργιάζω = φράττω τὰς ὁπὰς τοῦ κτιζομένου τοίχου διὰ μικρῶν λίθων διὰ νὰ στερεώσῃ καλλίτερον, «μωρὴ φύλαξε τὰ χαλίκια γιὰ τὸ μπουκάργισμα».

108. Μουθουνίζω = ἀναπνέω διὰ τῶν μυκτῆρων, ρωθῶνων, κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ ρωθωνίζω, ρουθουνίζω.

109. Μεύτρια (ἡ) = φιλοκατήγορος, ἢ ἀγαπῶσα νὰ κατηγορῇ, ἢ λέξις ἐκ τοῦ μέμφομαι.

110. Μαϊζέρομαι = εἶμαι ἐγρήγορος, ταχὺς εἰς τὰς ἐργασίας μου, ἐξ οὗ καὶ μαϊζαρισμένος = ταχὺς, «μωρὴ μαϊζέρου νὰ νετάρωμε» ἢ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ μάω = βιάζομαι.

111. Μπασμός (ὁ) = δόλωμα ἐπιπασσόμενον ἐπὶ τῆς θαλάσσης πρὸς ἀλείψιν «κάμε μπασμὸ νὰ ῥθουν ψάρια», ἢ λέξις ἐκ τοῦ πάσσω = πασπαλίζω.

112. Μουρουνιά (ἡ) = κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ μορέα, κοινῶς ντουντιά, καὶ τὸν καρπὸν καλοῦσι μούρουνα.

113. Μανάρι (τὸ) = πέλεκυς, καὶ ἰδίως ὁ μπαλτάς.

114. Μετόχι (τὸ) = ἅπαντας τοὺς ἀγρούς οἱ Νισύριοι καλοῦσι Μετόχια, λέξις ἰδιάζουσα «μωρὴ ποῦν ἀφέντης; λείπει στὸ μετόχι, θὰ πάω στὸ μετόχι». Ἡ λέξις ἐκ τοῦ μετέχω, καὶ μήπως δὲν λέγονται καὶ σήμερον τὰ κτήματα τῶν Μοναστηρίων μετόχια;

115. *Μουργούνι* (τό) = πλήθος, σμήνος, έσμός, λέξις ιδιάζουσα παρά Νισυρίοις «μουργούνι σταφύλια, μουργούνι σῦκα».

116. *Μαντακούζης* (ό) = ό γνωρίζων πολλά. Εὐτράπελος, και ιδίως άστεῖος.

N

117. *Ντεροσπῶ* = φοβοῦμαι, τρομάζω, ή λέξις ἴσως έκ τοῦ έντερα και σπάω -ω, («έντερόσπασές με κακόμοιρε»).

118. *Νεττέρω* = τελειώνω, φέρω εις πέρας έργασίαν τινά, «ένέτταρα τό χωράφι, ώς τό βράδυ θα νεττάρω».

119. *Νεβαστῶ* = βοηθῶ εις τινά πρὸς ἄρσιν τοῦ φορτίου του· «μωρή νεβάσταξέ μου να σηκώσω τό γομάρι μου».

120. *Νεστορωῶ* = ένθυμοῦμαι, γνωρίζω, λέγετε και Νεστορίζω, «μωρ' ένεστώρησές με;».

121. *Νεσιδιῶ* = ἀηδιάζω, σιχαίνομαι, «κακόμοιρη πῶς σε νεσιδιῶ».

Ξ

122. *Ξέστερος* = καθαρά, σαφῶς, εύκρινῶ τήν λέξιν μεταχειρίζονται έπιρρηματικῶς, «μωρή μίλα ξέστερα, πέτα ξέστερα».

123. *Ξεστρέφω* = αντίτεινω με τὰ λεγόμενα τινός, «ἀκόμα ξεστρέφεις και δέν έντρέπεσαι; μωρή έν έντρέπεσαι να ξεστρέφεις τ' άφέντη σου».

124. *Ξεστοιχίζω* = λέγω άπό μνήμης, αναγινώσκω άπ' έξω χωρίς βιβλίον· ή λέξις έκ τοῦ έξω και στοίχω, στοιχίζω = λέγω τούς στοιχους ή τὰς άράδας άπ' έξω· «έξεστοίχισα τό μάθημά μου, έμαθα ξεστοίχου τό ποιήμά μου».

125. *Ξενικεμένος* (ό) = χαϊδεμένος, «ό άδελφός μου είναι ξενικεμένος».

126. *Ξετελεμένος* (ό) = έντελής, τέλειος, έξ οὔ και ρῆμα ξετελεύω = τελειώνω («έξετέλεψα πια άπ' τό σχολιό, έξετέλεψε γιατρός»).

127. *Ξεφουντόνω* = άνθίζω, έξ οὔ και ξεφουντωμένος = άνθισμένος, «ξεφούντωσαν τὰ δένδρα, ξεφουντωμένη άμυγδαλιά».

128. *Ξελόθρεμμα* (τό) = καταστροφή, έξ οὔ και ρῆμα ξελοθρεύω = καταστρέφω τελείως, «έξελοθρεύθη τό σπήτι μας, μεγάλο ξελόθρεμμα έγινε στα βώδια».

129. *Ξαμόνω* = μετρῶ, πέρνω μέτρον δια να ράψω φόρεμα, έξ οὔ ἄξαμο = μέτρον, «μωρ' έλα να σοῦ ξαμώσω τό ρουχό σου, πάρ' μου ἄξαμο».

130. *Ξόδι* (τό) = κηδεία, νεκρική πομπή, κατά παραφθοράν άντι έξόδιον, διότι έν Νισυρώ ή κηδεία ακολουθεῖται υπό πολλῶν γυναικῶν κλαιουσῶν και τιλλουσῶν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς.

Ο

131. *Ορθάμπιλος* (ὀ) = πιστός, σταθερός, ακριβής εις τοὺς λόγους του, ἴσως ἡ λέξις κατὰ παραφθοράν ἐκ τοῦ ὀρθῶς καὶ ὀμιλῶ, «ὀρθάμπιλος ἄνθρωπος».

Π

132. *Πατελιὰ* (ή) = εἶδος γλιώδους χρώματος χρησιμεύοντος πρὸς ἐπίστρωσιν τῶν δωμάτων διὰ νὰ μὴ στάζωσιν αἱ οἰκίαι, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ πατῶ καὶ λεῖος.

133. *Παντῶ* = ὑπερασπίζομαι, ἐμποδίζω τινὰ νὰ κτυπήσῃ ἕτερον, «μωρὲ πάντηξέ τον νὰ μὴ μὲ δειρῆ, μωρὴ μὴ φουᾶσαι κ' ἐγὼ σὲ παντῶ».

134. *Παρθενεύει* = ἀνήκει, ἀπαντᾷ δὲ μόνον εἰς τὸ τρίτον πρόσωπον μὲ τὴν σημασίαν ταύτην, «ἔνα καντούνι μοῦ παρθενεύει, ἔνα χωράφι μοῦ παρθενεύει».

135. *Πεζοῦλα* (ή) = ὑψωμά τι εὐρισκόμενον καθ' ὁδὸν χρησιμεῖον ὡς κάθισμα, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ πεζὸς «μωρὴ νὰ ἡ πεζοῦλα καὶ κάτσει».

136. *Πῆμα* (ή) = ἔχθρα, ἐξ οὗ καὶ πηκασμένος καὶ σηκαρισμένος = ἐχθρευμένος, ἴσως κατὰ παραφθοράν ἀντὶ τοῦ πῆμα.

137. *Πανησία* (ή) = ἡ ἄρτοκλασία, ὁ ἄρτος τῆς ἐκκλησίας, ἴσως ἀντὶ πανουσία, διότι ὁ σῖτος ἐξ οὗ κατασκευάζεται ὁ ἄρτος πρέπει νὰ εἶναι καθαρὸς καὶ πλήρης οὐσίας.

138. *Πρόλογος* (ὀ) = προπέτης, αὐθάδης «κακόμοιρε πρόλογος ποῦ 'σαι», ἡ λέξις ἐκ τοῦ προλέγω.

139. *Ποῦμα* (τὸ) = πόμα, ξυφαγμα φιάλης κατὰ παραφθοράν ἐγένετο ποῦμα, ἡ κατὰ τὸν κανόνα τὸν Ὀμηρικὸν τὸ ο πρὸ τῶν ὑγρολήκτων τρέπεται εἰς ου.

140. *Πιτυρῶ* = ἐπιπάσσω δι' ὕδατος ληφθέντος εἰς τὸ στόμα πράγμα τι ἢ ἄνθρωπον, ραντίζω δι' ὕδατος· «μωρὴ βούλησε καὶ πιτύρησέ τον.»

141. *Προσήμαδο* (τὸ) = σημεῖον, κακὸς οἰωνός, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ προσημαίνω, «για καλὸ τοῦ 'δωκε ὁ θεὸς τὸ προσήμαδο, κακὸ προσήμαδο».

142. *Πεταλουρδίζω* = ρίπτω μακρὰν καὶ μὲ πολλὴν ὀρμήν, «πέταλουρδισε τὴν σουγιάν μου μέσ' τὸ χωράφι», ἴσως ἡ λέξις ἐκ τοῦ πετῶ καὶ αἶρω, αἰείρω = πετῶ στὰ ὕψη.

143. *Πουλιάζω* = θαμβώνω, «πούλιασαν τὰ μάτια μου».

144. *Πυργιολὸς* (ὀ) = καλοῦσιν οὕτω τὸν σίδηρον, ὁ ὁποῖος χρησιμεῖει πρὸς ἔναυσιν τοῦ ἀγαρικοῦ, κοινῶς τσακμάκι, «μωρὴ φέρ' τὸν πυργιολὸ ν' ἄψω τὸ τσιγάρο μου».

145. *Πωρολοῶ* = συνάζω ὀπώρας, λέγεται μάλιστα ὅταν αἱ ὀπῶραι

εὐρίσκονται ἐν τῷ τελειοῦσθαι· «πάμε νὰ πωρολογήσωμεν τὰ σῦκα», ἐξ οὗ
καὶ πωρολόγηματα οἱ τελευταῖοι τῶν καρπῶν ἐκάστου δένδρου.

146. *Πρώϊμος* (ὀ) = ὁ καρπὸς ὁ γιγνόμενος πρὸ τῆς ὠρισμένης ὥρας,
«πρώϊμα σῦκα, πρώϊμα σταφύλια».

147. *Πρωτινὸς* (ὀ) = ἔωλος ἄρτος μπαγατίκος, ἐξ οὗ καὶ πρωτινιά-
ζω = μπαγατιάζω. «ἐπρωτινιάσαν τὰ ψωμιά, πρωτινὸ ψωμί», τὸ ἀντίθετον
σύνωρον = νωπὸν, ταζέδικον.

148. *Παρδαλὸν* (τὸ) = πικοῖλον, τὸ ἐκ διαφόρων χρωμάτων φόρεμα
«παρδαλὸν φουστάνι, παρδαλὸ ροῦχο».

149. *Πελεζίκια* (τὰ) = βραχιόλια.

150. *Πανέλα* (τὰ) » τὰ καπάκια τοῦ βιβλίου, «ἔσχισε τὰ πανέλα τοῦ
χαρτιοῦ μου».

151. *Πλέτσα* (ῆ) = ὕφαλος, ξηρὰ ἐν θαλάσῃ μὴ φαινομένη, «τὸ καίκι
ἔκατσε στὴ πλέτσα».

Ρ

152. *Ράδι* (τὸ) = οὐρά, κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ οὐράδιον ὑποκοριστι-
κόν.

153. *Ρόα* (ῆ) = καλοῦσιν οὕτω τὸν μισθὸν τὸν ὅποιον λαμβάνει τις,
ἢ λέξις μεταφορική, «αὐτὸς ἔχει ρόα δὲν ἔχ' ἀνάγκη».

154. *Ρέμπω* = κινδυνεύω, διακυβεύομαι, ἀμφιταλαντεύομαι, κατὰ
παραφθορὰν ἀντὶ ρέπω = κλίνω ἐκ μεταφορᾶς τῆς ζυγαριᾶς, «ἐγὼ ρέμπω
καὶ σὺ γελᾷς».

155. *Ράμμα* (τὸ) = τὸ διδόμενον δῶρον παρὰ τινος ξένου ἢ συγγενοῦς
ἢ τοῦ ἀναδόχου εἰς τὸ νεογέννητον, ἐκ τοῦ ραῖνω, ἢ λέξις ἐλληνοικωτάτη,
μεταχειρίζονται δὲ αὐτὴν μεταφορικῶς, «ἴντα ποῦ τό ρανε ὁ νοῦνός του,
μὰνα μου ράμματα ποῦ 'χει τὸ παιδί».

156. *Ρεμόνι* (τὸ) = κόσκινον ἔχων ἀνοικτὰς ὀπὰς, τὸ ὅποιον χρησιμεύει
πρὸς κοσκίνισμα τῆς κριθῆς, ἴσως ἢ λέξις ἐκ τοῦ ρέμβω, ρεμβάζω = κυμαί-
νομαι.

Σ

157. *Σαουρδίζω* = ρίπτω μὲ ὀρμήν, «μωρὴ σαούρδισε τὸ σχοινὶ νὰ τὸ
πιάσω» λέγουσι καὶ σαουρδῶ, «ἴντα σαουρδᾶς τὰ μαϊδιᾶ».

158. *Σφακίδες* (αἱ) = αἱ κηλίδες τοῦ προσώπου, «κακομοῦρα γεμάτη
σφακίδες εἶσαι».

159. *Σταχόνω* = δένω βιβλίον κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ στοιχέω-ῶ =
τίθημι κατὰ σειρὰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου, «ἔστάχωσα τὸ χαρτί μου», ἐξ' οὗ
καὶ ἀστάχωτο = τὸ μὴ δεδεμένον βιβλίον.

160. *Στοιχολός* (ὁ) = δείκτης, καὶ ἰδίως δι' οὗ δεικνύουσιν οἱ παῖδες τὸ μάθημα, καὶ τοῦτο κατὰ παραφθορὰν ἐκ τοῦ στοιχέω-ῶ, ἀντὶ στοιχολόγος ἐγένετο ἐν τῇ Νισυριακῇ γλώσσει λαοῦ στοιχολός.

161. *Συκολός* (ὁ) = καλάθιον ἄρκετὰ μέγαλον πρὸς σύναξιν σῦκων, τὸ κοινῶς κοφίνιον ἀντὶ συκολόγος ἐκ τοῦ συλλέγω καὶ σῦκα, «μωρὴ φέρ' τὸν συκολὸ νὰ βάλλω τὰ σῦκα».

162. *Σουτέρω* = πηδῶ «γῖὰ σουτάρε νὰ σὲ δῶ, μωρὴ σουτάρε καὶ μὴ φουᾶσαι».

163. *Σκαττουδιά* (ἡ) = καιρός ὀμιγλώδης, κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ σκοτωδία.

164. *Σταλός* (ὁ) = μέρος ὕπου στεγάζει τις διὰ νὰ παρέλθῃ ἡ βροχὴ, ἐξ οὗ καὶ ρῆμα σταλίζω, κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ σταλάζω, «μωρὴ πᾶμε νὰ σταλιζώμεν νὰ περάσῃ ἡ βροχὴ, νὰ ὁμορφος σταλός».

165. *Σύνωρος* (ὁ) = νωπός, ταξέδικος, ἡ λέξις ἐλληνικωτάτη ἐκ τοῦ συν καὶ ὦρα, «σύνωρο ψάρι, σύνωρο κρέας».

166. *Σπερβέρι* (τὸ) = τὸ παραπέτασμα τῆς κλίνης, «ὁμορφο ποῦν τὸ σπερβέρι σου».

167. *Σερβέτα* (ἡ) = χειρόμακτρον, ἡ κοινῶς πετσέτα. ἡ λέξις φαίνεται λείψανον τῶν ἵπποτῶν, «μωρὴ φέρ' τὴν σερβέτα νὰ σκουπιστῶ».

168. *Σίξα* = εὐθέως, ἴσια, μεταχειρίζονται τὴν λέξιν ἐπιρρηματικῶς, «μωρὴ 'μίλει σίξα, κόφτε σίξα»· τὸ κόφτε παρὰ Νισυρίους σημαίνει = τρέχα, περιπάτει, ἀντὶ κόπτε κατ' ἔλλειψιν τοῦ ὁδόν, κατὰ τὸ «ἀρχαῖον τέμνειν τὴν ὁδόν».

169. *Σβῶ* = κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ σβεννύω, σβύσω.

T

170. *Τσιτοκόλικα* (τὰ) = καλοῦσιν οὕτω τὰ εὐρωπαϊκὰ ἐνδύματα, φράγκικα ἐξ οὗ καὶ τσιτοκόλης=ὁ εὐρωπαϊστὴ ἐνδεδυμένος, φραγκοφορεμένος.

171. *Τσαλιστέματα* (τὰ) = περιποιήσεις «κρῖμα στὰ τσαλιστέματὰ ποῦ σοῦ 'καμα», ἡ λέξις ὄζει ξενισμοῦ.

172. *Τρουλόνω* = ἐξογκῶνω, ἡ λέξις μεταφορικῶς τοῦ τροῦλλος.

173. *Τριένομαι* = ἐντρέπομαι, συστέλλομαι. «ἴντα τρένεσαι καὶ νὲ μιλάς».

174. *Τουλούμα* (ἡ) = γάστρων, καὶ ὁ ἀνὴρ τουλούμης, ἡ λέξις μεταφορικῶς ἐκ τοῦ ἄσκοῦ, «κακομοίρα τουλούμα».

175. *Τσιτόνω* = τείνω, τεντόνω, ἐκτείνω, τραβῶ ὕφασμά τι διὰ νὰ μεγαλώσῃ, ἐξ οὗ καὶ τσιτομένος μεταφορικῶς λέγεται ὁ ὑπερήφανος, «ἴντα μοῦ τσιτόνεῖς ἔτσαδά, μωρὴ τίτωσε καλὰ τὴν σερβέτα».

176. *Τριστέλι* (τὸ) = ἀντίστασις, ἐναντίωσις, μάλιστα ὅταν τις διὰ τῶν χειρῶν προσπαθεῖ νὰ μετακινήσῃ τινὰ ἐκ τῆς θέσεως του, «ἴντα βάλεις τριστέλι θὰ σὲ πάω στὸ σχολιό».

177. *Τριονίζω* = ἔχω φροντίδας, φροντίζω· κατὰ παραφθορὰν τοῦ τυρβάζω.

178. *Τσουδιάζω* = τὸ ρῆμα λέγεται κυρίως ἐπὶ τῶν καέντων φαγητῶν ἐν τῷ μαγειρεύεσθαι. «μωρ' ἐτσούδιασες τὸ φατ'».

179. *Τακτικὸς* (ὁ) = στρατιώτης, «μὰνα μου τακτικοὶ πούρχονται, μωρὴ μὴ περνᾷς κ' ἔχει τακτικούς...».

Υ

180. *Ύστεροκαίρι* (τὸ) = φθινόπωρον, «τὸ ὕστεροκαίρι θὰ φύω στὴν πόλιν».

Φ

181. *Φχωλοημένα* (τὰ) = καλοῦσι κυρίως οὕτω τὰ σφογκάτα, ἅτινα φέρουσι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὴν νύκτα τῶν Χριστουγέννων πρὸς αἰωνίαν μνήμην τῶν ἀποθανόντων κατὰ παραφθορὰν ἀντὶ εὐχωλοημένα ἀπὸ τὸ εὐχωλή, «πᾶμε στοῦ παπᾶ νὰ φᾶμε φχωλοημένα».

182. *Φαρδούμα*. (ἡ) = λαίμαργος, ἀδηφάγος καὶ ὁ ἀνὴρ φαρδούμης, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ φαρδύς, ἰδιάζουσα καὶ μεταφορικῆ παρὰ Νισυρίοις.

183. *Φαλάμουγκας* (ὁ) = ἐλαφρός, εὐήθης «κακόμοιρε φαλαμούγκας ποῦ σαι».

184. *Φέρσο* (τὸ) = δεῖγμα, κυρίως δὲ τὸ τεμάχιον τὸ μένον ἐκ τινος καινουργοῦς φορέματος, «μωρὴ φέρ' μου φέρσο νὰ δῶ».

185. *Φρούζω* = κάμνω τὸν ἄρτον διπυρήτην, «φρούζε τὸ ψωμί νὰ μὴ μουχλιάσῃ».

Χ

186. *Χάνος* (ὁ) = εἶδος ἰχθύος ἔχοντος τὸ στόμα ἀνοικτόν, ἡ λέξις φαίνεται ἐκ τοῦ χάινω, χάσκω.

187. *Χαχάλα* (ἡ) = δράξ, φούχτα, «μία χαχάλα σῦκα, μία χαχάλα ροβύθια», καλοῦσι δὲ οὕτως εἰσέτι καὶ τὸν ἕξωτερικὸν σκληρὸν φλοιὸν τῆς βαλάνου, βαλανιδιάς, «μὰνα μου χαχάλαις ποῦ 'χει πάνω ἡ βαλανιδιά».

188. *Χειρόβολον* (τὸ) = μία δράξ, μία φούχτα ὅμοιον τῷ ἀνωτέρω, «ἔνα χειρόβολο κριθάρι, ἔνα χειρόβολο ἀλεύρι».

189. *Χαραμουντάνα* (ἡ) = ἀρμαθός, καὶ ἰδίως συνιστάμενος ἀπὸ ξηρὰ

σῦκα καὶ ψίχας ἀμυγδάλων, θεωρεῖται ἐπίσημον δῶρον στελλόμενον παρὰ μνηστῆς εἰς τὸν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ λατρευτὸν της.

190. Χολιῶ = λυποῦμαι, ἡ λέξις συνήθως καὶ γνωστή, «μωρὴ μὴ χολιᾶς κι' ἄς εἶν' καλὰ ὁ ἀφέντης σου».

Ψ

191. Ψακόνω = δηλητηριάζω, φαρμακόνω, μεταφορικῶς δὲ δοκιμάζω, «ἐψάκωσές με μὲ τὰ λόγια σου, δὲν τὸ ψάκωσα τὸ σταφύλι».

192. Ψιακὴ (ῆ) = δηλητήριον, φαρμάκι ἐξ οὗ καὶ ψακομένος = ὁ ἔχων κακὴν καὶ δηλητηριώδη καρδίαν.

Α (προσθήκη)

193. Ἀντιχάραος (ὀ) = ὅμοιος, κατὰ τὸ Ὀμηρικὸν ἀντίθεος, «κακόμοι-
ρε ἀντιχάραος εἶσαι μὲ τὸν ἀφέντη σου».

ΜΑΡΙΑΣ Ε. ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΥ

Η ΕΜΜΕΤΡΗ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΝΙΣΥΡΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη Νίσυρο όλα γίνονται τραγούδι. Και πώς να μη γίνουν; Πώς να μη γίνει ποιητής ο λαός ενός μικρού ελληνικού νησιού, που έχει μια τόσο πλούσια, πανάρχαια ποιητική κληρονομιά από τη φυλή του, όταν και όλα γύρω του τον εμπνέουν;

Η θάλασσα ψάλλει γύρω το αιώνιο τραγούδι της σε τόση ποικιλία ρυθμών. Άλλοτε ζωηρό και χαρωπό, όταν παίζει με τα βραχάκια που είναι σκορπισμένα στις ακρογιαλιές. Άλλοτε σιγανό και μελαγχολικό, σα να σιγοκλαίει για ένα όνειρο που σβήνει, σ' ένα υπέροχο δειλινό, με χίλιες μύριες ανταύγειες στα νερά της. Άλλοτε γοργό και φλύαρο, βιάζεται λες να διηγηθεί τα ταξιδιάρικα νέα που μεταφέρει από μακρινούς ορίζοντες. Συχνά άγριο, απειλητικό, σαν ξέσπασμα ανθρώπινης καρδιάς, που την ξεσκίζει ο πόνος, που την κατατρώγει το μίσος και η μανία της εκδίκησης και θέλει όλα να τα συντρίψει. Άλλοτε πάλι, σε στιγμές που νομίζεις ότι το σύμπαν κρατά την αναπνοή του από δέος, μπροστά σ' ένα μυστήριο, το συνεχώς ανανεύμενο μυστήριο της δημιουργίας, ο απαλός φλοίσβος γίνεται ήχος απόκοσμος, ύμνος λατρευτικός σ' Εκείνον, που «επί θαλασσών εθεμελίωσε την γην».

Και το αεράκι που κατεβαίνει χαϊδεύοντας τις ολοπράσινες βουνοπλαγιές, μοσχομύριστο από ανθισμένες αμυγδαλιές, από γλάστρους και σπάρτα, από θρούμπη και ρίγανη, από οργωμένα χωράφια ή φρεσκοθερισμένες θημωνιές, κι ο πελαγίσσιος μπάτης, που τον πλουτίζουν με την μυρωμένη αναπνοή τους τα ολόφρεσκα φύκια της ακρογιαλιάς, ψάλλουν κι αυτά τα τραγούδια τους σ' ευχάριστους τόνους αγάπης, χαράς, υποσχέσεων. Κι όταν η

ανελέητη προβέζα ξεσπά, συνταράζει το νησί και τους ανθρώπους του με βρυχηθμούς θυμού και απειλής για εξόντωση.

Πώς λοιπόν να μη ψάλλει κι ο άνθρωπος τις χαρές του, τις ελπίδες του, τις ανησυχίες του, τους πόνους του, τους θυμούς του; Έτσι το δίστιχο αυθόρμητο, απλό, θερμό, χαρούμενο ή γεμάτο πίκρα, ρέει από τα χείλη της αγράμματης γυναίκας του λαού. Ξεπηδά από την καρδιά, πλουτίζεται από τη φαντασία, πλέκεται γύρω από μια μεγάλη ποικιλία θεμάτων, διαποτίζεται απ' όλα τα χαρακτηριστικά του απλοϊκού ανθρώπου: τα πάθη του, τις προλήψεις του, τον ανεμισμό του, την τάση του ν' αποδίδει και στα άλλα όντα ιδιότητες ανθρώπινες, να βλέπει τα ζώα και τα πουλιά συνεργούς της μοίρας του, μετόχους της ζωής του, άλλοτε να τα καταριέται κι' άλλοτε να τα ευλογεί.

Η καλλιτεχνική δημιουργία ξεκινά από τρεις αφετηρίες: το παιχνίδι, τη μίμηση και την έκφραση συναισθημάτων. Μια εκδήλωση της Νισύριακής λαϊκής μούσας, την έμμετρη αλληλογραφία, που πηγάζει από το συναίσθημα, θα εξετάσουμε σ' αυτή τη μελέτη, με σκοπό όχι ν' αξιολογήσουμε τους στίχους, αλλά να επισημάνουμε μια παλιά συνήθεια που συνεχίζεται μέχρι σήμερα και να παρουσιάσουμε το λαό του νησιού μας, μέσα από την ποιητική του διάθεση και τα δημιουργήματά της.

Όταν γράφεται ένα ολόκληρο γράμμα σε ποίηση κάτι θαρρώ πως λείπει σ' αυτόν που δεν περιορίζεται σ' ένα απλό διάβασμα, αλλά κάτι βαθύτερο ζητά ν' απολαύσει.

I

*Τη ξενιτειά, την ορφανιά, την πίκρα του θανάτου¹
τα τρία τα ζυγιάσανε κι' η ξενιτειά βαρειά 'τον.²*

Ο νησιώτης έχει πάντα λογαριασμούς με τη ξενιτειά. Στη Νίσυρο η άφιξη του караβιού μια φορά την εβδομάδα ή και πολύ πιο αραιά, λόγω κακοκαιρίας, ήταν μεγάλο γεγονός. Τρέχαμε πίσω στο λιμάνι, προ παντός αν ήταν απόγευμα, για περίπατο, για να ευχηθούμε το «καλώς όρισες» και το «έχε γεια». Ύστερα γυρίζαμε εμπρός, στο Ταχυδρομείο και περιμέναμε με αγωνία νάβγει ο ταχυδρόμος στο παράθυρο και ν' αρχίσει να φωνάζει τα ονόματα όσων είχαν γράμμα.

1) Το τραγουδούσε η μητέρα του συνταξ. Γυμν/χη Φ. Βαρέλη στη Σάλακο της Ρόδου.

2) ήτον, ήτο.

«Εδώ», απαντούσαμε χαρούμενα και υψώναμε τα χέρια για να πιάσουμε τον «πλίκιο» που μας πετούσε ο ταχυδρόμος. Η μάνα περίμενε με αγωνία στην πόρτα το γυρισμό της κόρης, να της φέρει τη χαρά κλεισμένη στο φάκελλο ή, ποιός ξέρει καμιά φορά και τον πόνο ή την απογοήτευση. «(Δ)εν είχαμε πάλε γράμμα».

Πολλές φορές η αναμονή τραβούσε για καιρό κι η Νισυριά μάνα ζητούσε την παρηγοριά από τη μεγάλη Μάνα του νησιού, «τη Σπηλιανή». Έβλεπαν όμως με χαρά και τη σβούρα τη μαντατοφόρα να μπαίνει στο σπίτι της κι' ευχόταν καλά χαμπάρια να της φέρει, γιατί μεσ' την απλοϊκή ψυχή της είχαν τη θέση τους και η πίστη και η πρόληψη.

Μια τέτοια καμένη από τη ξενιτειά μάνα ήταν η γειτόνισσά μας η γριά Μηλάενα (Καλή Κωνσταντινίδα Μηλά), που όταν μικρά παιδιά πηγαίναμε στο σπίτι της και τύχαινε να μπει μέσα η σβούρα μας έλεγε το τραγούδι της: (1923-28)³.

1

*Μιαν Τετράδη μεσημέρι
ήμουμ παραπονεμένη.
Σβούρα χτύπησε στημ πόρτα,
μπαίνει μέσα κάνει βόρτα.
Καλώς ήρτες σβούρα μου,
καλομαντατούσα μου.
Φέρε μου καλόχ χαμπάρι
να σου κάμω έναγ καβάδι.
Να σου κάμω και μια ζώνη
άσπρη άσπρη σαν το χιόνι.
Έλα σβούρα μου κοντά μου,
πάρ' τα χαιρετίσματά μου.
Τούτο το μικρόχ χαρτάκι
έπαρτο στο Ζουμπουρτάκι
κι' η αγγόνη μου ναι κεία⁴
κι' έχω χρόνους κι(δ)εν την είδα.
Πέρασε από τημ Πόλη,
δες αν ζει η δική μου κόρη.
Και σαν έρτει το παπόρι
κάτσε σβούρα στο τεμόρι.*

3) Τη θαμπή ανάμνησή μου ολοκλήρωσαν η εγγονή της Ευτυχία Μαυρουδή και η Στυλιανή Κέντρη.

4) Εκειδά

Κι' άμα θάρτει στο λιμάνι,
τότες είν' χαρά μεγάλη.
Έρχου μπρος το δρόμο - δρόμο,
κάτσε στο δικό μου νόμο.
Σβούρα μου, κατέβα κάτω
κι' έκαμά σου και σφουγγάτο.
Να σου βάλω στη σερβέττα
λουγκχουμάκια και κουφέττα.
Έβγα πάνω στα κορφάδια,
έμπα μέσ' στα παξιμάδια,
που τα έχω μετροημένα,
στο καλάθι γευμασμένα.

Το ποίημα τελειώνει με τη διαπίστωση:

Δύο ώρες πριν το βράδυ, έμαθ' αφ' την Ελισάβη.

Έχει τις χαρές της η ξενιτειά, αλλά έχει και τις πίκρες της, όταν όλα τα παιδιά φεύγουν και οι γέροι γονείς καταδικάζονται να περνούν κρύα και ασυντρόφιαστα τα γεράματά τους.

Λάμπει ο ήλιος, λάμπει αλλού,

λένε στην Πάτμο, για να πουν ότι ευτυχούν τα παιδιά τους στη ξενιτειά, αλλ' αυτοί δεν τα καμαρώνουν. Ξένοι τόποι τα χαίρονται κι' αυτοί τα λαχταρούν.

Γι' αυτό και ο πόνος της Ασημένης Αποστολίδη⁵ έγινε τραγούδι γύρω στο 1941.

2

Η γάτθα και τα κάρβουνα είναι η συντροφιά μου.
Μ' αυτά περνά την ώραμ μου εις τα γεράματά μου.
Η γάτθα και τα κάρβουνα μαζί τωγ κουβεντιάζω.
Μ' αυτά περνά την ώραμ μου και πάω και πλαγιάζω.
Έτσ' ήτανε της τόχης μου κι' αφ' τοθ Θεό γραμμένο:
Εννιά παιδιά εγέννησα και μοναχιά να μένω.

5) Σε ηλικία 82 ετών έγραψε ή είπε το παραπάνω τραγούδι η Ασ. Αποστολίδη.

Η λαχτάρα για τους ξενιτεμένους ξεχειλίζει στις επιστολές, που πολύ συχνά, είναι έμμετρες. Ίσως η λαχτάρα αυτή κάνει τη νησιώτισσα μάνα, σύζυγο, αδελφή, ποιήτρια. Ανασκαλεύει το προσωπικό και φυλετικό ασυνείδητο, τροφοδοτεί σπίθες κρυμμένες στη στάχτη, πανάρχαιες μνήμες σπαραγμού μητέρων, συζύγων κι αδελφών, που ξεπροβόδιζαν τ' αγαπημένα πρόσωπα από ήρεμα λιμάνια της πατρίδας για οδυνηρές ίσως αργοναυτικές εκστρατείες, Ιλιάδες και Οδύσσειες, για κατακτήσεις ονειρεμένων θησαυρών, δόξας και γνώσης.

Το ποίημα του Γεωργίου Ι. Χατζηπλούσιου «Στους Πάλους» απηχεί τον πόνο που αιώνες τώρα ξεχύνεται με πύρινα δάκρυα στα νησιώτικα και σε όλα τα Ελληνικά ακρογιαλία.

3

Στους Πάλους⁶

*Εγώ γυρνώ στην ξενιτιά κι' ο νους μου πάντα μένει
στους Πάλους στην ακρογιαλιά την κρивоστολισμένη.
Που βγαίνουν τ' άσπρα του γυαλού και μυρωδάτα κρίνα,
εκεί που πρωτοκοίταξα τον ήλιου την ακτίνα,
να διαμαντώνει κύμματα σ' ωραίο περιγιάλι,
π' ανοίγει κόλπον η στεριά σαν μητρική αγκάλη,
γιατί ζητεί τα τέκνα της νάρθουν από τα ξένα,
εκείνα που της λείποννε, παιδιά λαχταρισμένα.
Εκεί μανούλες κι' αδερφές χωρίζουν τους δικούς των
και χύνουν δάκρυα πύρινα από τους οφθαλμούς των.
Σ' εκείνην την ακρογιαλιά η κάθε Πηνελόπη
αποκινά τον άνδρα της δι' Αφρικήν κι' Ευρώπην.
Των αισθημάτων των αγνών εκεί οι διαχύσεις,
δάκρυα, ευχές και στεναγμοί και τόσες συγκινήσεις.
Και με το «καλώς ήρισες» όλοι χαρά γεμάτοι,
άδακρυ δεν θα δείς ποτέ εκεί κανένα μάτι.
Σαν βρέχουν τέτοια δάκρυα την αμμουδιάν εκείνη,
τί άλλο θα φυτρώνουνε παρά οι άσπροι κρίνοι;*

6) Η συμμαθήτρια και αγαπημένη μου φίλη Μαρίκα Ζαχαριάδου — Γεωργιάδου, Παλιώτισσα, μου το υπαγόρευσε και το έγραψα, όταν ήμουν μαθήτρια του Ημιγυμνασίου μας γύρω από το 1930. Όπως μου είπεν ο Παπά Μιχάλης Σκολής το πλούσιο ποιητικό και πεζό έργο του Γ. Χατζηπλούσιου καταστράφηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1922.

Απ' έξω γαλανά νερά με ψάρι 'ασημαμένα,
μέσα οι κάμποι πράσινοι με δέντρα ανθισμένα.
Ταύλα στην ταύλα τα βουνά, χωράφια δασωμένα,
μ' ελιές, συκιές, αμυγδαλιές κι' αμπέλια φυτεμένα.
Κι όπου τα δέντρα αραιά, η γη σμαραγδωμένη
με στάχνα ολοπράσινα, διαμαντορατισμένη
με τη δροσιά π' ο ουρανός χαρούμενος ραντίζει,
όταν ξυπνά κάθε πουλί και τ' άσμα του τονίζει.
Σπίτια στο ακρωτήριο με μαγαζιά ωραία,
τ' αρχαία πέρα στο Λιμνί με τα Λουτρά τα νέα.

Δυστυχώς δεν βρήκα πολλές παλιές επιστολές να παραθέσω. Οι περισσότερες είναι σύγχρονες από Νισυριές που ζουν στο νησί μας και μακριά απ' αυτό. Όπως είναι φυσικό, έχουν επηρεασθεί από την εξέλιξη της γλώσσας⁷ και από το περιβάλλον.

Όλοι αυτοί οι ιδιωματισμοί βρίσκονται πιο συχνά στα γράμματα ηλιωμένων γυναικών, που φοίτησαν σε μερικές τάξεις του Δημοτικού Σχολείου ή το έχουν τελειώσει και ζούν στη Νίσυρο. Κάποτε όμως τους βλέπουμε και στις επιστολές αποφοίτων του Ημιγυμνασίου μας που διαμένουν έξω από το νησί μας.

Οι στίχοι είναι 15/σύλλαβοι, όπως στα δημοτικά τραγούδια, με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία, λίγοι οκτασύλλαβοι ή επτασύλλαβοι. Βέβαια πολλοί υστερούν από απόψεως τέχνης. Εκείνο που έχει σημασία, όπως είπαμε και στην εισαγωγή, είναι η διαπίστωση ότι το ποιητικό τάλαντο συνεχίζεται διάχυτο στους Νισύριους και ειδικά στις Νισυριές, γιατί στη γυναίκα μιλά πιο πολύ η καρδιά, και ότι ο ψυχικός τους κόσμος εξακολουθεί να είναι πλούσιος και αγνός ελληνικός: αφοσίωση στην οικογένεια, προσήλωση στα ήθη και στη Χριστιανική πίστη, τρυφερότητα, αγάπη στο συμπατριώτη, φιλότιμο, απλότητα και ζωντάνια στην έκφραση, δημιουργική φαντασία και πρωτοτυπία.

Αν το δημοτικό τραγούδι φανερώνει το χαρακτήρα του έθνους, η αλ-

7α). Τα φωνητικά φαινόμενα του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου (βλ. Γιάννη Σπ. Κουρούνη, «Φωνητική του γλωσσικού ιδιώματος της Νισύρου», Νισυριακά— Τόμος 8ος, 1982).

β) Χαρακτηριστικούς τρόπους εκφράσεως, όπως «για τα μένα», διατήρηση του μορίου «ω» στην κλητική: «Ω Παναγιά μου» και άλλα.

γ) Καταλήξεις ρημάτων: το γ' πληθυντικό πρόσωπο σε -ουσι (τεκνοποιούσι).

δ) Λέξεις παραδοσιακές - πορτοκατώφλα, βαθομπλησμένοι.

ε) Λέξεις αρχαίες: εβουλήθηκε, ράστη.

ληλογραφία μας δίνει πιο ανάγλυφο το ψυχισμό του ατόμου και κατ' επέκταση της κοινωνίας και ειδικά η έμμετρη, που κατευθύνεται πιο πολύ από το συναίσθημα, προ παντός όταν εκφράζει την απλή γυναίκα του λαού με τα λίγα γράμματα ή την τελείως αγράμματη, που υπαγορεύει και γράφουν άλλοι τα λόγια της. Αυτή υπακούει μόνο στους κανόνες που ορίζουν οι παλμοί της καρδιάς. Ομιλεί δια να σε βλέπω, λέγει ένας Έλληνας στοχαστής.

Και κάτι άλλο ακόμη: δεν πρόκειται για μια ικανότητα, που παρουσιάζεται ξαφνικά μια ή δυο φορές στην κάθε Νισυριά, αλλά για ένα μόνιμο τάλαντο, που μεταφράζεται σε συνηθισμένο τρόπο εκφράσεως στην αλληλογραφία τους⁸.

1η Ομάδα⁹

Η μάμμη μου, Άννα Διακονικόλα Πετρούτσου, μου έστειλε τον Απρίλιο του 1934 το παρακάτω γράμμα από τη Νίσυρο (ηλικία της 76 χρ.).

4

Παράλυσεν η γλώσσα μου και δεν μπορώ ά μιλήσω
και θέλω τ' αγγονάκια μου να τα 'ποχαιρητήσω.
'Όταν σας θέλω θυμηθώ κι' όταν σας νεστορίσω,
λέγει ο νούς μου, λέγει μου, θάλασσα ν' αρμενίσω.
'Ηξευβρε, καλοκόρη μου, την νύχτα δεν κοιμούμαι
με τάστρη βγαίνω και μιλώ για να παρηγορούμαι.
Η νύχτα ώρες δεκατρείς μόνον τις τρεις κοιμούμαι
τις άλλες δέκα ξυπνητή και σας τους δυο θυμούμαι.
Ω Μαριγώ, αγάπη μου, που νάχεις την ευχή μου,
εσύ 'σαι το καμάρι μου, το θάρρος κι η ζωή μου.

8) Υπάρχουν Νισυριές που έχουν πολλά τετράδια με αντίγραφα επιστολών σε στίχους.

Από αυτά διαλέξαμε δύο - τρεις, για την κάθε μια, τις πιο αντιπροσωπευτικές.

9) Οι επιστολές είναι χωρισμένες σε 5 ομάδες:

1η : Όσες μιλούν για τον πόνο της ξενιτειάς

2η: Ευχητήριες για γάμους

3η: Ευχητήριες για εορτές

4η: Συλλυπητήριες

5η: Για διάφορα θέματα.

Η Άννα Κοντομανώλη - Παπαμιχαήλ¹⁰, έγραψε από τα Νικειά στο Γαβριήλ Σακελλαρίδη στις 23/3/38 (ηλ. 16 χρ. γραμματικές γνώσεις : Δη-μοτ. σχολείο).

5

*Χαίρε Γαβριήλ, σου ομιλώ, που βρίσκεσαι στα ξένα
για το καλό σου μελετώ μερονυκτίς για σένα,
Δεν είναι μήνας πού 'φυγες, δεν σώθησαν ακόμα
και χαιρετώ από καρδιάς το λογικό σου στόμα.
Δεν είσαι για λησμόνημα να σ' απολησμονήσω,
γιατί δεν έχω εξάδελφον ωσάν κι εσέ να 'ρίσω.
Μη μας ξεχνάς καμιά φορά, πάντα να βάλλει ο νούς σου
για την γλυκειά Πατρίδα μας την Νίσυρο οπού 'σου...».*

.....
*«... Έχεις πολλούς χαιρετισμούς από τις χρυσές μου Μάνες
και καρτερώ απάντηση τις άλλες εβδομάδες...».*

Γράμμα της Μαρίας Λαμπάδη - Ρουσσέτου¹¹.

Μας συγκινεί η στοργή για τα ξενιτεμένα αδέρφια της και η λαχτάρα για το γυρισμό τους, αλλά και η ζωντανή περιγραφή της όμορφης νησιώ-τικής ζωής, με τις χαρές της και τις ασχολίες της, στη διαδοχή των μηνών. Θυμίζει δημοτικό τραγούδι για την αδελφική αγάπη και το λαϊκό παραμύθι της «Κυρά Καλής» με τα παινέματα των 12 μηνών. Το αντιγράφω όπως είναι. Διορθώνω μόνο μερικά λάθη, σύμφωνα με την ορθογραφία, της επο-χής εκείνης.

Ας χαρούμε την πρωτοτυπία του.

6

*Εγώ 'ταξα στην Παναγιάν μια λουτρουγιάν πεντάρτι
για να σας φέρει με καλό με τα πουλιά του Μάρτη.*

10) Κόρη της Καλλ. Ζαχαριάδη, υιοθετημένη από τη θεία της Μαριγώ Κοντομα-νώλη. Γι' αυτό λέγει στο γράμμα της «τις χρυσές μου Μάνες».

11) Μου το έδωσε ο γιατρός Γ. Λαμπάδης, όπως και πολλά άλλα γράμματα και ευχητήριες κάρτες. Το έγραψε ίσως μέσα στη 10ετία του 1950 (γεννήθηκε το 1909), μόρφωση Β' Δημοτικού.

Κάμετε την απόφασιν κι ελάτε τον Απρίλη, —
για νάστε δω που θα γενή το πρώϊμον σταφύλι.
Ελάτε μες τον Μάϊον που τα βοννά ρουδίξουν
κι οι Νισυριές με την δροσιάν τους κάμπους τους θερίζουν.
Ελάτε τον Ιούνιον που ο ήλιος τεντώνει
και τα πουλάκια κελαδούν κι η φύσις καμαρώνει.
Ελάτε τον Ιούλιον οπούναι καλοκαίρι
πούχομεν φρούτα νόστιμα και καθαρόν αέρι.
Νάστε εδώ τον Αύγουστον στης Παραγιάς την χάρη
να πάτε στο τραπέζιν της όλ' οι Αμερικάνοι.
Νάστε εδώ Σεπτέμβριον, μήνα του φθινοπώρου,
να πάτε πάνω στα Νικειά τ' αγίου Θεολόγου.
Νάστε εδώ Οκτώβριον που σιγοφιχαλίζει
και κάθε μια νοικοκυρά τους σπόρους της χωρίζει.
Νάστε εδώ Νοέμβριον, προτελευταίον μήνα,
που στις 25 του γιορτάζει η Κατερίνα.
Νάστε εδώ Δεκέμβριον να κάμετε χειμώνα,
στις 6 να γιορτάσετε στο σπίτι σας Νικόλα.
Και τον Ιανουάριον, τ' Αγίου Βασιλείου,
να λάψη μες στο σπίτι σας χαρά και φως ηλίου.
Και μες στον Φεβρουάριον που διολίζοντ' ούλα
νάστε στον Αη Θιολό να σπείρετε βα σούλια.

Η Ειρήνη Θεοδώρου έγραψε γράμμα το 1963 από τη Νίσυρο στο σύζυγό της, στην Αμερική, σε στίχους που είναι περισσότεροι από τρεις σελίδες. Απόσπασμα.

7

«...Ω καημένη μου καρδιά και πού 'ναι το κλειδί σου
και δεν ανοίγεις να μου πεις την παραπόνεσή σου...».
«... Στα μέρη της Αμερικής νάμουν μηλιά μπλεγμένη,
ναρχόταν η αγάπη μου στον ίσκιο μου να μένει.
'Ηθελα νάχα δύναμη, φτερά για να πετάσω,
στην κάμαρά σου νάρχουμον να γλυκοκουβεντιάσω.
Τα πάθη μου συνάζονται άνη και τα μαζώνω
και της υπομονής κλειδί παίρνω και τα κλειδώνω.
Αχ! Παραγιά μου φέρτον νάρτει'
με τα σύννεφα του Μάρτη.

*Η μόνη μου παρηγοριά στον χωρισμού τον πόνο,
είναι μόνο το σφύριγμα από τον ταχυδρόμο.
Τρέχω με πόνο στο σταθμό με τη χαρά και κλάμα,
και παίρνω εις τα χέρια μου το ποθητό σου γράμμα...».
«... Με τη σειρά είν' οι χαρές με τη σειρά κι οι μπόρες,
έχει ο θεός νάρθει και συ από τις ξένες χώρες.
Πάρ' τα φιλάκια των παιδιών πάρε και τα δικά μου
με πόνο και με δάκρυα βγήκαν απ' την καρδιά μου...».*

Η μητέρα της Θεοδώρου, η Καλλιόπη Χαρτοφύλη από τα Νικειά, βρισκόταν μια μέρα στο σπίτι της κόρης της, που έγραφε εκείνη την ώρα γράμμα στον αδελφό της.

Ξαφνικά ακούστηκε ο θόρυβος του αεροπλάνου, που περνούσε. Η γριά βλέποντάς το, είπε στην Ειρήνη:

—Γράψε του.

8

*Στ' αεροπλάνο νάμουνα να κάτσω στο τιμόνι
ναρχόμουν να σ' αντάμωνα μέσα στην Βαλιμόρη.*

Δυο στιχάκια που εμπνέει η μητρική στοργή, ενώ στο ποίημα της Ειρήνης μιλά η συζυγική αγάπη με ωραιότατες εικόνες, συνταιριασμένη με τη φιλοσοφημένη αντιμετώπιση των περιπετειών της ζωής.

Η Β. Βερδελλή έγραψε το 1980 από τη Ρόδο στον εγγονό της (ηλικία τότε 74 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

9

*«Στις 7 του Νοεμβρίου
θάρτεις κρίνε τον Μαΐου.
Ελ' αγάπη μου απ' τα ξένα,
γιατί τυρρανεΐς εμένα.
Σε περιμένω εξάπαντος
χωρίς να εμποδίσεις.*

*γλήσορα έλα αγάπη μου
τη φλόγα μου να σβήσεις.
Έλα και σε περιμένω
να μου φέρεις τη χαρά.
Έλα το χρυσό μου αγρόνι
Ελ' αγάπη μου γλυκειά...».*

Φανερώνουν την αγωνία για την επιστροφή τα επανειλημμένα «Έλα», κορυφές της φλόγας που φουντώνει στην καρδιά της ποιήτριας.

Άλλοτε διαπιστώνομε ότι το μαράζι της νοσταλγίας δεν αφήνει το Νισύριο να χαρεί τους ξένους τόπους (βλ. και ποίημα «Στους Πάλους»).

*Το έχε γεια» έχει καμό.
«Σ' αφήνω γεια» 'χει ζάλη
και το «καλώς ορίσατε»
έχει χαρά μεγάλη.*

τραγουδά ο λαός μας.

Το βλέπομε και στο γράμμα που ακολουθεί της Άννας Πασχαλάκη.

10

*«Σε ολίγες μέρες φεύγω απ' αυτή τη ξενιτιά
κι έρχομαι στην αγκαλιά σου, ω αγάπη μου γλυκειά.
.....
Εις αυτά τα ξένα μέρη που πληγώθην η καρδιά
και κοντά σου 'γώ θα εύρω τη δική μου γιατριά.
.....
Σαν ακούσω τη φωνή σου και σε δουν τα μάτια μου
τότε φως μου θα περάσουν όλα τα μεράκια μου.
.....
Τώρα προσκυνώ και λέγω «Ω Κυρά μου Παναγιά,
και εμέ να βοηθήσης να βρεθώ εις τα Νικειά».*

Για τους Νισύριους δεν ισχύει πάντοτε το «όπου γης και πατρίς».

2η ομάδα

Ο γάμος είναι πηγή εμπνεύσεως για τις Νισυριές. Όταν γίνεται μακριά, τους δίνει ευκαιρία να εκφράσουν στις επιστολές την αγάπη και τις ευχές τους.

Ο Γιώργης Καφεζιδάκης έστειλε ευχητήρια κάρτα¹² στον αδελφό του Γιάννη στην Πόλη για το γάμο του το 1919 (ηλ. περίπου 25 χρ.).

12) (Υπαγόρευση Γιώργου Κουμέντου).

Από καρδιάς σου εύχομαι
να ζήσης αδελφέ μου
και είτε να εισακουστούν
στον Πλάστη οι ευχές μου.
Να χαιρέσαι τη σύζυγο
του βίου σου Γιαννάκη,
του χρόνου δε σου εύχομαι
νάχετε και παιδάκι.

Η Σοφία Μ. Βιολή έστειλε στην Αμερική από τη Νίσυρο το παρακάτω¹³
γράμμα - ποίημα, γύρω στα 1944.

(Στο γάμο της φίλης μου
Μαρίας Ιωάν. Πουράκη).

Χορδαί της Μούσας ήχησαν γλυκά
με μυρωδιές που σκόρπιζε τ' αγέρι
και χελιδόνι με ολόγλυκεια λαλιά,
φτερούγισε 'μπροστά μου με χαρά
των γάμων σου την είδηση να φέρει.
Αφάνταστα καμάρωσα κι' αυτό
κι' ολόψυχα αισθάνομαι τον πόθο,
χαρά, γαλήνη κι ευτυχία, μα σαν τι δώρο
πιο όμορφο να βρω,
να φανερώσω μια αγάπη, πού τοσο νοιώθω;

Βρίσκομαι, φίλη μου, μακριά κι' όσο να προσπαθήσω
δεν φθάνει νάρθει άρωμα κι' άνθη να σε ραντίσω.

13. Βρίσκεται στο προσωπικό αρχείο του Νικήτα Κουμέντου.

Η Σοφία Βιολή είναι δασκάλα και, όπως βλέπουμε, ξεφεύγει από το μέτρο του δημοτικού τραγουδιού στις δύο πρώτες στροφές, αλλά ασυνείδητα επανέρχεται σ' αυτό στην τελευταία, γιατί μ' αυτό έχει τραφεί το ποιητικό της τάλαντο. Και σ' αυτό έγραψε πολλά μοιρολόγια δημοσιευμένα στη μελέτη του Ν. Κουμέντου «Μοιρολόγια Νισύρια» στον 4 τόμο των «Νισυριακών».

*Δέξου γι' αυτό θερμές ευχές χαράς και ευτυχίας,
βγαλμένες από μια καρδιά, που σ' αγαπάει ειλικρινά
και ξέρει να διατηρεί αισθήματα φιλίας.*

Στην πρώτη στροφή η ποιήτρια με υπέροχες εικόνες μας μεταδίδει την πληρότητα της αγαλλίασης, που πλημμύρισε την ύπαρξή της ολόκληρη στην αγγελία των γάμων της αγαπημένης της φίλης.

Φτερούγισμα χελιδονιού έγινε το σκίρτημα της καρδιάς, γλυκειά μουσική κι ανοιξιότικες μυρωδιές έγιναν οι αναμνήσεις μιας αξέχαστης παιδικής κι εφηβικής φιλίας, που άνθισε στο γραφικό νησάκι μας¹⁴.

Μια Νισυριά έστειλε ευχητήριο γράμμα στον αδελφό της στην Αμερική το 1951 από τη Νίσυρο.

13

*Έλαβα προσκλητήριο στους γάμους σας να φθάσω
και νοερώς προσέρχομαι ευχές να σας εκφράσω.
Η ευλογία του Θεού να σας περικυκλώσει
και εις τα στεφανώματα την χάριν του να δώσει.
Ω Παναγιά μου Σπηλιανή με τη χρυσήν κορόνα,
ευλόγησε τ' αντρόγνυνο που θα μας γίνει τώρα.
Ευλόγησέ τους Παναγιά, δίνε τους ευτυχία
και να τεκνοποιήσουν με χάρη κι ευλογία.
Έλα η ώρα η καλή στα στεφανώματά σου
και του πατέρα η ευχή νάναι πάντα μπροστά σου.*

Το 1957 η Μαριγώ Καμπανή - Κουμέντου βρισκόταν στη Ρόδο με τους δύο της γιούς, τον Ιωσήφ, και τον Γιώργο, που σαν πρωτογυιός ανέλαβε στην οικογένεια τη θέση του πατέρα, που είχε πεθάνει. Τότε έγινε στη Νίσυρο ο αρραβώνας του γιου της Νικήτα με τη Μιμή Μαστρογιάννη. Η Μαριγώ έστειλε στο Στέργο Χαρίτο το ακόλουθο γράμμα, (ηλ. 67 χρ., γραμματικές γνώσεις: 1η Δημοτικού).

14

*Θείε μου σε παρακαλώ, στάσον συ σαμ πατέρας
και δώκε χίλιες δυο ευχές που φέρνει ο αγέρας.
Από της Ρόδου το νησί που ζω με τα παιδιά μου,*

δίω = δίνω απέραντες ευχές μέσ' από την καρδιά μου
στον άξιον Νικήταμ μου οπούναι η χαρά μου.
Του Γιώργου μου πρέπ' η τιμή και η πολλή αξία
δύο δασκάλους έβγαλεν αφ' την Ακαδημία.

Η Ευτυχία Καρταπάνη έγραψε στην ανεψιά της το 1972 από τη Ρόδο,
(ηλ. 82 Μόρφ.: δασκάλα).

15

Νυφούλα σ' είδα Δέσποινα
και χάρηκε η καρδιά μου
κι απ' την χαρά μου την πολλή
τρέχαν τα δάκρυά μου.

Εύχομαι, Δεσποινούλα μου,
χρόνια πολλά να ζήτε,
τέκνα τέκνων να πιάσετε όπως επιθυμείτε.
Την Σπηλιανή παρακαλώ
την κυρά Παναγία
να δώση εις το σπίτι σου
την θείαν ευλογία.

Η Μαρία Κετσέ, το γένος Περουλή Φρατζή έστειλε τρισέλιδο γράμμα
στον ανεψιό της από τη Νίσυρο το 1974 (ηλ. 57 χρ. γραμματικές γνώσεις:
Δημοτικό).

16

α' Αρχισε γλώσσα μου άρχισε, χείλη μου πικραμμένα,
ξεχάσετε για μια στιγμή όλα τα περασμένα.

.....
'Ωρα καλή, Προκόπη μου, στο νέο βάδισμά σου
και των γονιών σου η ευχή στα στεφανώματά σου.

.....
Στανραετός με πέρδικα θα γίνουνε ζευγάρι
να ζήσουνε το βίο τους πάντοτε με καμάρι.

Σταυραετός και πέρδικα φύγαν από κοντά μας,
ένα ολόχρυσο κλουβί εκτίσανε μακριά μας...».

3η Ομάδα

Η Σοφία Βιολή έστειλε αντί επιστολής το ποίημα¹⁵ που ακολουθεί το 1937 από την Κωνσταντινούπολη στη Νίσυρο, (ηλ. 15 χρ., Διδ/λείο Πόλης).

17

(Στα γενέθλια της Φίλης μου
Ειρήνης Αρ. Βρούζου).

Σαν άνθος που μεσ' τον μπαξέ
την άνοιξη φντρώνει,
και μ' ομορφιά σιγά σιγά
τα κλώνια του απλώνει·

Έτσι και συ Ειρήνη μου,
Νοέμβριον ανθίζεις
και μ' ένα χρόνο περισσό
τα νειάτα σου στολίζεις.

Σ' αυτά λοιπόν τα φετεινά
λαμπρά γενέθλιά σου,
μ' άψυχη κάρτα σ'εύχομαι
ευχές από μακριά σου.

Ευχητήριο της Ασημένης Τσατσαρώνη από την Νίσυρο στον αδελφό της στην Αμερική, (ηλ. 41 χρόν., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

18

Με του Χριστού τη Γέννηση και τον καινούργιο χρόνο
χίλιες ευχές χαρούμενες αφ' την καρδιά σας δώνω.

15. Βρίσκεται στο προσωπικό Αρχείο του Νικήτα Κουμέντου.

*Με ευλογία του Χριστού στην οικογένειά σας
και με της δόξης στέφανα τριγύρω στ' όνομά σας.
Χρόνια πολλά και ευτυχή, σήμερα στη γιορτή σας,
εύχομαι να περάσετε στο διάβα της ζωής σας.
Παίρνω λουλούδι από τη γη, κι άστρο απ' τον αιθέρα,
παίρνω τη δρόσο την αυγή, τον ήλιο την ημέρα.
Παίρνω αγγελικούς ψαλμούς από τον άγιο θρόνο
και μπλέκω μια χρυσήν ευχή για τον καινούργιο χρόνο.*

Ευχητήριο της Ευδοξίας Παριανού στον Κ. Κακαβούλη για τα γενέθλια της κόρης του από τη Νίσυρο στις 5-10-63 (ηλ. 80 χρ., γραμματικές γνώσεις: αγράμμ.).

19

*Ν' ανθίσει σαν την άνοιξη, ν' απλώσει σαν τον δυόσμο
και σε παλάτια ν' ανεβεί, να κατακτήσει κόσμο.*

*'Όπου πατεί να στρώνεται η γη με το χρυσάφι
πάντα το γέλιο της χαράς τα χείλη της να βάφει.*

*Ευτυχισμένη να διαβεί ζωή απ' άκρη σ' άκρη
νάσαι μακριά της πάντοτε ο πόνος και το δάκρυ.*

*Σαν ένα τριαντάφυλλο να μοιάζει η μορφή της
λευκή σαν κρίνο πάντοτε να είναι η ψυχή της.*

*Μέχρι βαθειά γεράματα σας εύχομαι να ζήτε,
στο πλάι της να χαίρεστε, νυφούλα να τη δήτε.*

*Εύχομαι ο βίος σας να ρέει εν ειρήνη
και συμφορά το στήθος σας ποτέ να μη βαρύνει.*

Επιστολή Χρίστου Ι. Πατρική φαροφύλακα, στην κόρη του Ειρήνη Π. Φραντζή 1966, (ηλ. 56 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

«Ήθελα νάχω μόρφωση του Σολομώντος γνώση
το ποίημα που αρχινώ ποτέ να μην τελειώσει.
Είναι μικρές οι γνώσεις μου κι' όσο κι αν προσπαθήσω
εκείνο που αισθάνομαι δεν θα το παραστήσω.
Θα στύψω το κεφάλι μου για χάρη ιδική σου
να σ' ευχηθώ με ποίηση, κόρη μου, στη γιορτή σου.

Αυτή την ώρα νοερώς ευρίσκομαι κοντά σου
σε βλέπω, σε αισθάνομαι ακούω την μιλιά σου.
Αυτή την ώρα νοερώς ευρίσκομαι μαζί σου,
σ' ασπάζομαι και σ' εύχομαι δια την εορτήν σου.

'Όσ' άνθη έχουν τον Μάιο οι κάμποι και οι κήποι,
τόσα να ζήσεις κόρη μου χρόνια με δίχως λύπη.
'Όπως ανθίζει ο Μάιος σ' Ανατολή και Δύση
έτσι ν' ανθίζεις, κόρη μου, σε όλη σου την ζωή.
Στην εορτή σου εύχομαι χρόνια πολλά να ζήσεις.
Πάντα με γέλιο με χαρά, ποτέ να μην δακρύσεις

.....
Η Παναγιά κι οι 'Άγιοι που έχουν θείαν χάρη
ας είναι πάντα βοηθοί στο πρώτο μου καμάρι».

Ευχητήρια της Χαριτωμένης Σταυριανού στο γιο της Νίκο στη Ρόδο
1970-71 (ηλ. 58 χρ., γραμματικές γνώσεις: Ημιγυμν. Νισύρου).

«Από της δάφνης τις κορφές
και της μυρτιάς τον κλάδο,
θα κόψω ανθόφορτο κλαρί,
στυλό για να το κάμω.

Και εις τα βάθη της καρδιάς,
πούναι πολύ το αίμα,
θα προσπαθήσω να βουτώ
να γράψω αντί για πένα
και να χαράξω τις ευχές
για τα γενέθλιά σου.

Όπως μυρίζει η μυρτιά
και όπως φουντών' η δάφνη
να σου φουντώνει η ζωή
με μυρωδιές και μ' άνθη.
Και της αυγούλας η δροσιά
του Μάρτη και τ' Απρίλη,
σαν μελιστάλακτη πνοή
να σου φιλά τα χείλη
και να σου φέρει τη χαρά
χρόνια πολλά κοντά σου...).

22

«Αφ' το δέντρο πούχει ρίζες
εις της μάνας την καρδιά
θα σου κόψω να σου στείλω
δύο πράσινα κλαδιά,
τώρα πούρχεται η γιορτή σου.

.....

Και απ' έξω απ' το στεφάνι
ένα πέπλο μαγικό
να εμποδίζει και να διώχνει
από σε κάθε κακό
και να σου χαρίζει χρόνια
άπειρα λευκά σα χιόνια».

Η μητρική στοργή, για να εκφρασθεί, επιστρατεύει όλες τις φυσικές ομορφιές που η ποιήτρια έζησε και αποθησαύρισε στο νησί μας.

Χριστουγεννιάτικο ευχητήριο της Μαρίας Κετσέ στη συμπεθέρα της από τη Νίσυρο στις 20-12-73 (ηλ. 56 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

23

Την Παναγιά τη Σπηλιανή
σου στέλλω να' κοντά σου
και να σου δίνει πάντοτε
δροσιά εις την καρδιά σου.

Να σούχει την υπομονή,
πύναι καλές ημέρες

και μας πικραίνουν πιο πολύ
όλες τις πληγωμένες.

Να σούχει την υγείαν σου
νάν' πάντα στο πλευρό σου
και βοηθός και στήριγμα
εις ότι βρεις εμπρός σου.

Ευχητήριο του Γιάννη Παπαδόπουλου στον Γ. Λαμπάδη (γύρω από
το 1978 ηλ. 77 χρ. γραμματικές γνώσεις: Μεταγυμνασ. σπουδές).

24

«Καλή χρονιά, καλή καρδιά
και στα Χριστούγεννά σας
είθε η αγάπη και χαρά
κι η ειρήνη στην καρδιά σας.

Το φως του Ιησού Χριστού
σαν φάρος στην ζωή σας,
στα έργα σας στο σπίτι σας
και μέσα στη ψυχή σας.

Το φως Του υγεία και ζωή
κι αληθινή ελπίδα.
το φως Του διώχνει της νυχτιάς
τη μαύρη καταγίδα...».

Ευχητήριο της Καλλιόπης Θεοδώρου Ασλανίδη(ηλ. 18 χρ., γραμματικές
γνώσεις: Γυμνάσιο).

Ρόδος 10-4-79

25

«Αγαπημένη μας μαμά,
.....

Με τις καμπάνες της Λαμπρής στέλλουμε τόση αγάπη,
που θ' ακουστεί σ' όλης της γης τα μήκη και τα πλάτη.

Θα φτάσει στην Αμερική κι έτσι δεν θάσαι μόνη
και μεις εδώ θα νιώθουμε ότι γιορτάζουμ' όλοι.

'Όλα τα λούλουδ' άθισαν τώρα εις την αυλή σου,
εφέτος μες στο σπίτι μας θάσαι και ο Κωστής σου
και θα προσμένουμε μαζί κοντά μας να γυρίσεις
και τους ανθούς που φύτεψες νάρθειες να τους μυρίσεις.
'Αντρας, πατέρας και παιδιά, αδέρφια κι' ανηψάκια
σου στέλλουμε την έννοια μας με τα χελιδονάκια...».

Οι στίχοι της Θεοδώρου δεν είναι βέβαια τέλειοι, όμως μας μιλάνε για κάτι πολύ ωραίο: για το δέσιμο των μελών της οικογένειας μεταξύ τους· για τη θέση της μάνας, βασίλισσας ακόμη μέσα στο σπίτι και στις καρδιές· για την «υϊκή» στοργή, που διαισθάνεται μια ψυχολογική αλήθεια: ότι ο ταλαιπωρημένος ταξιδιώτης παίρνει δύναμη και θάρρος, όταν σκέπτεται πως δεν θ' αργήσει να ξαναγυρίσει στη θαλπωρή της οικογενειακής του εστίας. Αυτή την εστία προσπαθεί να παρουσιάσει όσο μπορεί πιο χαρούμενη, γεμάτη αγάπη, η Θεοδώρου στη μητέρα της. Δεν ξεχνά και τα λουλούδια, που ξέρει ότι εκείνη τόσο προσέχει και περιποιείται, σαν αληθινή Νισυριά.

Ας ξαναδούμε με τη φαντασία μας τις γλάστρες στα μπαλκόνια, τις «ταρτάνες»¹⁶ έξω από τα παράθυρα των νισυρικών διόροφων σπιτιών, απ' όπου κρεμόντουσαν οι πολύχρωμες «μιστοκαρφιές»¹⁷, τα «μεσημεράκια»¹⁸ και το ευωδιαστό «μποριάτικο».¹⁹ Σαν ξεχωριστό, ζηλευτό λουλούδι ξεπρόβαλλε ξαφνικά ανάμεσα σ' αυτά η Νισυροπούλα για να τα περιποιηθεί, για να κοιτάξει στο σοκάκι, για ν' ανταλλάξει λίγες κουβέντες με όποιους περνού-

16. Η «ταρτάνα» σε άλλα νησιά λέγεται «αλιτάνα». Είναι κτιστός ανθότοπος μπροστά στα παράθυρα και γύρω στις αυλές. Αυτές που έκτιζαν στη Νίσυρο μπροστά στα παράθυρα είχαν πλάτος και βάθος περίπου μισό μέτρο και μήκος λίγο πιο μεγάλο από το παράθυρο. Φύτευαν, εκτός από λουλούδια, σέλινο, μαϊντανό για να τα έχουν πρόχειρα για το φαγητό και να μη τρέχουν στον κήπο, που συνήθως ήτο μακριά από το σπίτι. Προέρχεται από την ιταλική λέξη - *altana*.

17. Μοσχοκαρφιές και «μιστοκαρφιές» είναι τα γαρύφαλλα. Στη Νίσυρο γαρύφαλλα έλεγαν τα άσπρα τριαντάφυλλα.

18. Τα μεσημεράκια είναι είδος κάκτου που τα λουλούδια του ανοίγουν μόνο τις μεσημεριανές ώρες. Ένα είδος του με μικρά φύλλα και ανθάκια πολύ συνηθισμένο στο νησί μας είναι ο «έρωτας».

«19. Μποριάτικο» ίσως το λουλούδι αυτό το πρωτόφερε στο Μαντράκι κάποια από τον Εμπορειό. Αλλού λέγεται μαντζουράνα, μυρωδάτο. Το βάζουν και στα γλυκά που κάνουν με τα κυδώνια και τα σταφύλια.

σαν. Ας την καμαρώσουμε και στον κήπο της. Ο ποιητής, στο τραγούδι του γάμου «το περιόλι», θέλει το γαμπρό εκεί να διαλέξει τη νύφη:

*«Από ταξιδιού μου κατέβαινα
μες στο περιόλι της την εύρηκα,
τα βασιλικά της επότιζε
και τους δυόσμους της εκοροφολίζε».*

Ευχητήριο της Ειρήνης Θεοδώρου το 1980 από τη Ρόδο στον γαμπρό της για τη γιορτή του, σε 24 στίχους, (ηλ. 45 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτ).

26

*Καμάρι μου κι αστέρι μου και στύλε του σπιτιού μου,
παντοτεινό φτερούγισμα στη σκέψη και στο νού μου.
Είσαι για μένα δύναμη και της καρδιάς μου φάρος,
που παίρνω στα προβλήματα και στον αγώνα θάρρος.*

*Από τη μητρική καρδιά σου δίνω την ευχή μου
πάντα γερός και δυνατός εις την ζωή Κωστή μου.
Και ο παππούς σου εύχεται με όλη την καρδιά του
να σου χαρίσει ο Θεός τα χρόνια τα δικά του.*

*και στα 86 σου όταν και συ θα φθάσεις,
δύναμη και διάθεση καθόλου να μη χάσεις.*

Ένα γράμμα της Μ. Μουλλού στην Κ. Σκούρτου στις 19-12-82 από τη Νίσυρο, (ηλ. 78 χρ. γραμματικές γνώσεις - 7η τάξη)

27

*«... Όπον πατείτε μάλαμα διαμάντι και χρυσάφι,
πάντα το γέλιο της χαράς τα χείλη σας να βάφη.
Ευλογημένο πάντοτε νάναι το σπιτικό σας*

κι ακόμη τρισευλογητό το μέλλον των παιδιών σας.
Πάντα η δόξα και η τιμή να είναι συνοδοί σας,
χρόνια πολλά να ζήσετε και ο Χριστός μαζί σας...»).

Ευχητήρια κάρτα της ίδιας, από Νίσυρο στις 19-12-82.

28

«...Νάναι τα λόγια σου χρυσά κι οι πράξεις σου διαμάντι
κι όλη σας η συνάθροιση σαν εκκλησιά να λάμπει.
Δώσε πολλούς χαιρετισμούς σ' όλες τις αδελφές
με όλη την αγάπη μας κι εγκάρδιες ευχές.
βοήθεια σε όλους νάναι η Παναγία
και μέσα στις φαμίλιες σας Θεού η ευλογία»).

Ευχητήριο της Άννας Ζησιμοπούλου το γένος Φρατζή, στον Γ. Λαμπάδη.

29

Χριστουγεννιάτικη χαρά χωρίς κανένα πόνο
ευχόμαστε ανέπια μου για τον καινούργιο χρόνο.
Το νέον έτος εύχομαι όλο με ευτυχία.
Η Παναγιά η Σπηλιανή να σας χαρίζει υγεία.
Να πλημμυρίζει η χαρά στα πορτοκάτωφλά σας
κι ότι ποθείτε εύχομαι να δείτε στα παιδιά σας.

Της ίδιας στο γυιο του Λαμπάδη (15-12-82) (ηλ. 73 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

30

Στην εορτή σου ευχόμεθα, παιδί μου αγαπημένο,
χρόνια πολλά χαρούμενα και πάντα ευτυχισμένο.
'Όσ' άστρα έχ' ο ουρανός και ο χειμώνας χιόνια
ευχόμεθα, Μανώλη μου, να ζήσεις τόσα χρόνια.

Ευχητήριο της Μέλπω Φασουλαρίδου στην Καλλιόπη Σκούρτου από τη Νίσυρο τό 1984 (ηλ. 80 χρ., γραμματικές γνώσεις: 7η τάξη).

31

*«Η ευλογία του Χριστού νάναι πάντα κοντά σας
και να σας δίνει τα καλά, ό,τι ποθεί η καρδιά σας
σε σας και στα παιδιά σας.*

*Συγγνώμη, Καλλιόπη μου, οπού θα σε κουράσω,
νομίζω ότι σε θωρορώ και θα σου κουβεντιάσω.*

*να χαιρέσαι το Σταύρο σου και τα καλά παιδιά σας
και των γονιών σας η ευχή νάν' πάντοτε σιμά σας».*

Αξίζει νομίζω να παρατηρήσουμε ότι καμιά επιστολή, από όσες είδαμε ως τώρα και από όσες θ' ακολουθήσουν, δεν μοιάζει με την άλλη. Η κάθε Νισυριά εκφράζεται με δικές της εικόνες, παρομοιώσεις, μεταφορές, διαφορετικές ακόμη και στις επιστολές της ίδιας ποιήτριας. Τα μόνα κοινά χαρακτηριστικά είναι η επίκληση της Παναγίας της Σπηλιανής για τις Μαντρακιώτισσες, της Κυράς για τις Νικειάτισσες και η αγάπη που δένει τους ανθρώπους αναμεταξύ τους.

Ένας αντιπροσωπευτικός τύπος Νισυριάς ήταν η Μαρία Παρθενιάδου (1859 - 1951) κόρη του Μανόλη του Παπαγιάννη. Όσα λέει γι' αυτή ο γιος της, ο γιατρός Γ. Παρθενιάδης, μπορούν να επαναληφθούν για πολλές παλιές Νισυριές. Ήταν αγράμματη. Την εποχή εκείνη δεν επέτρεπε η παράδοση να πηγαίνουν οι πρωτοκόρες στο σχολείο και προ παντός αν άνηκαν στα «σώγια» του νησιού. Οι επιστολές της ήταν πάντα έμμετρες. Με μεγάλη ευκολία τις υπαγόρευε στην κόρη της που τις έγραφε. Σ' αυτές έδινε ευχές στα παιδιά της και συμβουλές, να σέβονται τους μεγαλύτερους, να διατηρούν την πίστη τους στον Χριστό και στην Παναγία, ανέφερε δημοτικά τραγούδια, μοιρολογούσε για τον θάνατο κάποιου συγγενή. Ήταν ανεξάντλητη στη διήγηση παραμυθιών, στις παροιμίες. Τα λόγια της ήταν ευαγγελικά. Ένοιωθε όλους τους ανθρώπους δικούς της. Η αγάπη της γι' αυτούς ήταν απεριόριστη. Λυπόταν για τους πόνους τους και χαιρόταν για την επιτυχία και την ευτυχία τους. Τραγουδούσε και μοιρολογούσε για τους άλλους, όπως και για τους δικούς της. Είναι κοινά χαρακτηριστικά αυτά για τους ανθρώπους του νησιού μας.

Η αγάπη της Νισυριάς για τον διπλανό της φθάνει κάποτε σε απί-

στευτο ύψος. Η Ειρήνη Βρούζου μου διηγήθηκε το εξής γεγονός. Η Άννα του πρωτόπαπα ξεκινούσε ένα Σαββατόβραδο να πάει να θυμιάσει στον Άη Γιώργη, όπως συνήθιζε πάντα. Άκουσε τις γειτόνισσες να λένε ότι η Μαριά του Γιώργη, μοναχοπαιδί, ήταν άρρωστη βαρεια, ότι την είχαν τοποθετήσει για να πεθάνει και ότι θα πέθαιναν και οι γονείς της γιατί δεν θα μπορούσαν να «γαντάρουν» το θάνατο του παιδιού τους. Η Άννα ανέβηκε πάνω να δει το ετοιμοθάνατο παιδί. Μετά πήγε στον Άη Γιώργη και προσευχήθηκε. «Ω ’κονισματάκι μου, ω Παναγιά μου, ζήσετε το το παιδί των ανθρώπων που τόχουν ένα καιδεν κάνουν άλλο και πάρετε από τα δικά μου όποιο θέλετε. Όταν γύρισε βρήκε την άρρωστη καλύτερα. Μόλις την είδαν οι γονείς της της φώναξαν: Άννα του Πρωτόπαπα με το γούρι ήμπες στο σπίτι μας. Το παιδί μας πήρε μεταβολή». Την νύχτα παραμιλούσε η κόρη της: «Μάνα μου πόσοι είμαστε μες στο σπίτι κι εγώ θα φύω» (φύγω). Την άλλη μέρα ήτο άρρωστη και σε οκτώ μέρες πέθανε. Όταν έκλαιγε για το θάνατο της κόρης της, ο άνδρας της της έλεγε: — «Αφού το είπες τώρα τι κλαίς».

Ύστερα έκανε και άλλο παιδί, το τελευταίο της, τη Μαριά του Κατσομμάτη.

Πολλές φορές άκουσα τον πατέρα μου να λέει ότι ένας ανώτερος αξιωματούχος Ιταλός είχε παρευρεθεί σε γλέντια Νισύριακα.

—Εδώ του είπε κάποια στιγμή, έχετε ακήρυκτο σοσιαλισμό²⁰. Διασκεδάζετε όλοι μαζί, χωρίς καμιά διάκριση τάξεως, θέσεως, πλούτου, μορφώσεως. Πραγματικά μια παραδοσιακή ελληνική, ευλογημένη κοινωνία που την αναπολώ με νοσταλγία. Όχι ότι δεν υπήρχαν οι ανθρώπινες αδυναμίες και κακίες, αντιζηλίες, παρεξηγήσεις, εχθρότητες που έφθαναν κάποτε στη γραπτή σάτυρα. Όμως ο άνθρωπος δεν ζούσε μόνος, δεν είχε χάσει την επαφή του με τον συνάνθρωπο και καμιά εκδήλωση υπεροφίας δεν εχώριζε τους Νισύριους. Όλοι μαζί δεμένοι συγγενείς, συμπεθέροι, κουμπάροι γείτονες, φίλοι, μοιραζόντουσαν και τις χαρές και τις λύπες. Τραγουδούσαν, χόρευαν, μεθούσαν στις χαρές, έκλαιγαν και μοιρολογούσαν στις λύπες. Η κοινή συμμετοχή και στο γάμο και στο θάνατο είναι αυθόρμητη, ειλικρινής, θερμή. Το βλέπουμε και στα συλλυπητήρια γράμματα που ακολουθούν. Δεν

20. Το δημοκρατικό πνεύμα είναι παλιά παράδοση στη Νισυρο. Ο Β. Παπακώστας στη μελέτη «Ιστορία της Νισύρου» (Νισυριακά, τόμ. 3 αναφέρει ότι από τον 7ον π.χ. αιώνα και έπειτα, το πολίτευμα της Νισύρου ήτο δημοκρατικό. Δεν υπήρχαν ούτε βασιλείς ούτε τύραννοι ούτε πολιτικοί αριστοκράτες, εφ' όσον το νησί ήτα ελεύθερο. «Η ισότιμος συμμετοχή εις τον δημόσιον βιον και η καθολική μέθεξις των πολιτών εις την διαμόρφωσιν και τον καθορισμόν των πολιτικών πραγμάτων της νήσου και η κατ' αξιότητα ανάδειξις ηγητόρων υπήρξεν ουσιώδες και πολίτιμον στοιχείον του Νισυριακού βίου».

πρόκειται για μια τυπική εκπλήρωση ενός κοινωνικού καθήκοντος. Όχι. Κάθε άλλο. Είναι εκφράσεις καρδιάς, που από αγάπη πηγαία, ανυπόκριτη, ευαγγελική, ταυτίζεται με τον πονεμένο και γι' αυτό τον ανακουφίζει και δημιουργεί ωραιότατα και συγκινητικά δείγματα της Νισύριακής λαϊκής Μούσας.

4η Ομάδα

Συλλυπητήρια²¹ επιστολή της Χαριτωμένης Σταυριανού στην Καλλιόπη Καρακωνσταντίνου από τη Ρόδο στην Νίσυρο στις 23-3-1968 σε 2 σελίδες με 54 στίχους (ηλ. 56 χρ., γραμματικές γνώσεις: Ημιγυμν.).

32

*«Κρατώ την πέννα και αρωτώ τον νούν μου πως ν' αρχίσω
και ποιά 'ν' τα λόγια που να πω να σε παρηγορήσω.
Είναι ο πόνος σου βαρύς κι η λαύρα σου μεγάλη.
Είναι φουρτούνα που λυσσά μ' άγρια ανεμοζάλη...».*

*«... Μα Πόπη μου, σταμάτησε κι άφες το λογικό σου
ξεκάθαρο για να σκεφθεί τον πόνο το δικό σου...».*

*«... Μήπως το χαροδρέπανο κονίστηκε μονάχα
για σένανε και θέρισε τα καρπερά σου στάχνα;
Ο θάνατος είναι τροχός και σφαίρα που γυρίζει
και πότε 'δώ και πότε εκεί τον πόνο διασκορπίζει...».*

*«Και 'φήνει πίσω βάσανα κι ατέλειωτη τη λύπη
κι έφτει φωτιές μες στην καρδιά και καίει μας τα στήθη.»*

21. Στον 4ο τόμο των «Νισυριακών», στη μελέτη του Νικήτα Κουμέντου «Νισύρια Μοιρολόγια» δημοσιεύονται τέσσερις έμμετρες συλλυπητήριες επιστολές:

α. Της Πολύμνιας Σέρβη Λογοθέτη στην Ειρήνη Κατσιματίδου για το θάνατο του συζύγου της (αριθμός 35). Αθήνα 2 Μαΐου 1938.

β. Της Μιμής Κέντρη Στρίχη στη Β. Βερδελή για το μνημόσυνο της Φανής Τσατσαρώνη (αριθμός 75) 1951.

γ. Της Β. Βερδελή στη θεία της Μαριγώ Λαδερού για το θάνατο του συζύγου της (αρ. 78) Ρόδος, 1946.

δ. Του Φραντζή Ιω. Βιολή στους γονείς του εξαδέλφου του Κωνσταντίνου, που απέθανε στην Αμερική (αρ. 91).

Αυτό ν' της μοίρας το γραφτό, αυτό ν' το πεπρωμένο
του καθενός ο Γολγοθάς είναι ψηλά γραμμένο.

Και το βαρύ καθήκον σου ας σε παρηγορήσει
και του Θεού η υπομονή μαζί σου ας περπατήσει.

«... Ποτέ κανείς δε χάνεται σαν έχει την ελπίδα,
πως η γαλήνη έρχεται μετά την καταιγίδα...».

Η Πόπη Παπάτσου - Κέντοη στην Κ. Σκανδαλίδη στις 18-11-75 από
την Αθήνα, σε 67 στίχους (ηλ. 53 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτ.).

33

Τί κάνεις Καλλιόπη μου, θέλω να σ' αρωτήσω,
εις το μεγάλο πόνο σου τί βάλσαμο να χύσω;
Με λυπημένη την καρδιά καθίζω να σου γράφω,
δυο λόγια της παρηγοριάς για σένα να συντάξω.
Στην πληγωμένη σου καρδιά παρηγοριά να χύσω
και απ' εδώ που βρίσκομαι να σε παρηγορήσω.

.....
Για την πληγή που σ' άφησε του χάρου το δρεπάνι
το ξέρω δεν είν' εύκολο κανείς να σου τη γιάνει,
Κι εγώ τη συμμερίζομε την ιδική σου λύπη.
Σκέπτομαι πόσο σκοτεινό θάναι για σε το σπίτι.
Και το ποτήρι το πικρό που έχεις συ αδειάσει,
κανείς δεν εγεννήθηκε να μην το δοκιμάσει.
Γιατί κι εμέ ο χάροντας βαθειά μ' έχει πληγώσει,
μα πάντα τον σκιάζομαι μη με ξαναζυγώσει.

.....
Μα πάλι Καλλιόπη μου ξέρω τη λογική σου
πως θάβρεις μόνη φάρμακο να γιάνεις την πληγή σου.
Έχεις πολύ καλά παιδιά και νύφες και εγγόνια,
που θάχεις για παρηγοριά σε όλα σου τα χρόνια.

.....
Τα πάντα Καλλιόπη μου, αφ' το Θεό γραμμένα,
άλλοι να ζουν χαρούμενα και άλλοι πικραμένα...».

«... Όλοι συλλυπητήρια σου στέλλουν αφ' το σπίτι
και όλοι συμμερίζονται την δίκαιη σου λύπη.

Σου εύχονται απ' τον Θεόν να βρεις παρηγορία.
Ζωή σε σας κι μνήμη του να είναι αιωνία.
Κι εγώ σ' αφίνω με θερμή παράκληση χρυσή μου,
μην κλαις και μη μαραίνεσαι, μου καίεις την ψυχή μου.
Ανθρώπινα είν' τα δάκρυα, ανθρώπινοι οι πόνοι,
ανθρώπινο και ο χάροντας όλους μας να σαρώνει.
'Άλλους να παίρνει ενωρίς κι άλλους αργά ν' αφίνει.
Αυτό είναι εις τον Θεόν ως θέλει να το κρίνει...».

34

Συλλυπητήρια επιστολή της Β. Βερδελή στον αδελφό της Μαρίας Ρουσσέτου για το θάνατο της το 1979, από τη Ρόδο (ηλ. 73 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

«Με λυπημένη την καρδιά, με μάτια δακρυσμένα,
πιάνω να γράψω σήμερα, Νικόλα μου σε σένα.
Δευτέρα ώρα 11 έμαθα το χαμπάρι
κι ας μην εξημερώσει πια, μια μέρα τέτοια άλλη.
Ο χάρος εβουλήθη κε φαρμάκι να μας δίνει
και μέσα εις το σόι μας κάνα να μην αφίνει.
'Έπαψα να σε καρτερώ, μούσβυσεν η ελπίδα,
δε θάρτεϊς πια Μαρία μου, στην έμορφη Πατρίδα.
'Όλους μας μες τη μαύρη γη να μου τους χαιρετήσεις
με τα γλυκά τα χείλη σου ένα - ένα να φιλήσεις...».

Η Β. Βερδελή έγραψε στην Άννα Κορκή το 1982 από τη Ρόδο, για το θάνατο της αδελφής της.

35

«Τ' αγαπημένο γράμμα σου το πήρα απ' τα ξένα,
κι έκλαψα με συγκίνηση, αγάπη μου, για σένα...».
«... Δύο περισσότερες έμορφες δυο κόρες χαδεμένες,
δυο αδελφές λεβέντισσες και σ' όλα ζηλεμένες.
Μες στην καρδιά της πάντοτε ήσουν ζωγραφισμένη.
Μες στην καρδιά σου πάντοτε την έχεις κλειδωμένη.
'Άννα μου 'λλαξε πρόγραμμα με κάθε σου θυσία,
διώξε τη λύπη τη βαριά και την μελαγχολία.
Συνέχισε την τη ζωή, μετρίασε τη λύπη,

*πάντα να είσαι πρόσχαρη μες στο δικό σου σπίτι.
Συνέχισέ την τη ζωή με τα θελήματα της
πρόθυμη πάντα, Άννα μου, στα διορίσματά της.*

Παρατηρούμε σ' όλες τις επιστολές τη φιλοσοφική διάθεση, το Χριστιανικό πνεύμα εγκαρτέρησης και υποταγής στο θείο θέλημα, την πίστη στη θεία Πρόνοια και στην αθανασία των ψυχών. Με το νεκρό, που στα γράμματά τους, μοιρολογούν οι Νισυριές, στέλλουν χαιρετισμούς και φιλιά στους δικούς τους, που προπορεύθηκαν στο ταξίδι για την αιωνιότητα. Τα ίδια χαρακτηριστικά βλέπουμε και στα περισσότερα μοιρολόγια που δημοσιεύει ο Ν. Κουμέντος στη μελέτη που αναφέραμε.

Με τις επιστολές που ακολουθούν διαπιστώνουμε ότι δεν είναι μόνο τα εξαιρετικά γεγονότα του βίου, όπως ο γάμος και ο θάνατος, που προκαλούν έντονες συναισθηματικές καταστάσεις και δίδουν ευκαιρία στον ποιητικό οίστρο να εκδηλωθεί.

Στο αρχείο του πατέρα μου βρήκα ένα τετρασέλιδο γράμμα έμμετρο του Γ. Πουράκη από την Αμερική στις αδελφές του. Με δύο στίχους στην αρχή στέλλει τις ευχές του για την πρωτοχρονιά. Το υπόλοιπο αναφέρεται σε μια κτηματική υπόθεση που τον έχει αναστατώσει.

5η ομάδα

36

*«...Εύχομαι το νέον έτος αίσιον και ευτυχές
και του χρόνου με υγείαν και πολλές ελιές.
Ω κουρασμένες μ' αδελφές σπεύδω να σας μιλήσω
και μόνον δια της επιστολής υγείαν να ρωτήσω.*

*.....
Παρακαλώ σας αδελφές μην κλάψετε ωστόσο
την λύπην πούχω στην καρδιά θέλω σας φανερώσω.
Από την ώρα πούμαθα το κτήμα μας πουλήθη
εις την καρδιάν μου φύτρωσαν δύο μεγάλοι λίθοι.*

*.....
Λοιπόν προσέξατε καλά και πράξτε ότι μπορείτε
κι απάντηση μου στέλλετε χωρίς ν' αργοπορείτε.
Ρωτήστε πόσον το ποσόν το χρέος του πατέρα
και βάλτε και το διάφορο έως σήμερα την ημέρα.
Είμεστε πρόθυμοι κι οι δυο εις την απάντησίν σας,
να στείλωμεν τα χρήματα και η λίμνη ας είν' δική σας.*

Καρδιά μου γένου σίδερο τον πόνο μου να γράψω
φωτιά ανάβει μέσα μου όταν αναστενάξω.
Φωτιά ανάβει μέσα μου καίομαι σαν καμίνι,
πον έχασα την Μάνα μου κλαίω και για τη λίμνη.
Τότες οπού πουλιούτανε μας είχατε μηνύσει,
το δέντρον που φυτέψαμε δεν είχε ακόμη ανθίσει,
τώρα δε που μεγάλωσε σας δίνει τον καρπό του.

.....

Η μάνα μας ήρτεν και 'κλαιγε προχθές εις τ' όνειρόν μου
«Η λίμνη μας πουλήθηκεν το κτήμα του πατρός μου».
Μου είπεν μες στον ύπνον μου: «σκέψον την αδελφή σου,
αγόραστο της 'Αννας σου είναι ντροπή δική σου».

.....

Μην κλάψετε ω αδελφές γι' αυτά που σας εγράψω,
θάλλω και 'γω να αποσπασθώ της Μάνας μου τον τάφο.
Το χώμα της θα μύρισε εκεί που την εβάλαν.
Με πόνο μας ανέθρεψε με το δικό της γάλα.

.....

Πολλές βραδιές εξώμεινες στο 'Αργος, στο Σπηλάδι.
Μάνα, δεν μας λαχτάρησες, έλα πια 'πο τον 'Αδη.
Θαρχούσουν να σου έλεγα και τα παράπονά μου,
που πουλήσαν τη λίμνη μας και κλαίει η καρδιά μου.
Αλλά πιστεύω στον Θεόν την λίμνην μας να πάρω,
και της καρδιάς μου τον καμόν, Μάνα, για να γιάνω.
Κι αν δεν την πάρω τι μ' ωφελεί στον κόσμον για να ζήσω,
θα προτιμήσω θάνατον ναρτώ να σου μιλήσω...».

Οι αδελφοί σας σας φιλούν Γεώργιος Πουράκης. Είστε παρηγοριά για
με κι εγώ για σας προστάτης.

Τη 26 Ιανουαρίου 1911.

Γεώργιος Πουράκης.

Μας συγκινεί ο ζωντανός πόνος του για τη Μάνα, που έφυγεν από τη
ζωή πριν πολλά χρόνια, η στοργή για τις αδελφές, η συναίσθηση της ευθύνης
για την προστασία τους και το φιλότιμο που πληγώθηκε από την πώληση
της μητρικής περιουσίας.

Επιστολή της Θάλειας Παρθενιάδη στον αδελφό της Γ. Παρθενιάδη από τη Νίσυρο στις 10 Δεκεμβρίου 1928, (ηλ. 30 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

37

Πολύ στεναχωρήθηκα με τα γραφόμενά σου.
Την Παναγιά περικαλώ να σούχει την υγεία σου.
Και αν στεναχωρέθηκες με τα γραφόμενά του,
μάθε το και ο Πατέρας μας έχει τα δίκαιά του.
Αφ' ότου εγεννήθηκην ήταν βαθομπλησμένος
και τώρα στα υστερινά νάν' στενοχωρημένος.
Και αφ' την στενοχώριαν του σου τόγραψε το γράμμα,
μα κείνος δεν το διάβασε εις την καλήν μας Μάνα.
Και μια βραδιά καθούμαστο, τα είπε χολιασμένα.
«Έτσά έγραφα τον Γιώργη μας εις τα μακριά τα ξένα».
Πολύ στεναχωρέθηκην η ακριβή μας Μάνα,
πού 'στειλεν ο Πατέρας μας ένα τέτοιο γράμμα.
Μην το σχολιάσεις, Γιώργη μου, πούσαι στα ξένα μέρη
και πάλιν κείνος σας αγαπά και εύχεται πρωί και βράδυ
και πάντοτε εις τον Θεόν λέγει να σας φυλάει
και την ευχήν του στέλλει την εις όλα τα παιδιά του,
να λάβουν πλούτη και αγαθά να χαιρείται η καρδιά του.

Επιστολή²² της Μαρίας Παρθενιάδη στο γυιο της Γιώργη, όταν σπούδαζε στο Παρίσι, (ηλ. 71 χρ. αγραμμ.).

Νίσυρος 24 - Φεβρουάριη 1930

38

«Ω Γιώργη μου περικαλώ νόχτα και την ημέρα,
πούγινης πάλι μαθητής εις τα μακριά τα ξένα
και όταν θα λέγεις μάθημα εις τον καθηγητή σου,
η Παναγιά η Σπηλιανή να κάθεται κοντά σου
πάντοτε να σου βοηθά εις τα μαθήματά σου...».
«...Ω Γιώργη μου, εγήρασα φοβούμαι μην π ο θ ά ν ω,
θέλωτο νάρτεις να σε δω πούχω καμó μεγάλο...».

Η Μαριά του Κατσιματίδη έστειλε στον Γαβριήλ Σακελλαρίδη την παρακάτω ευχή (περίπου το 1937). Μου την είπε η αδελφή του Κ. Σκούρτου, (ηλ. 66 χρ., γραμματικές γνώσεις: αγράμματη).

39

*Ω γυιέ μου, Ρή(γ)αν να σε δω, Ράλλης να μ' απαντήξεις
κι αφ' την πολλήν την αρχοντιάν να μη με χαιρετήξεις.*

Υπάρχει ωραιότερο παράδειγμα ανιδιοτελούς αγάπης;

Ο Μίτσος Μαυρουδής το 1940 έστειλε από το μέτωπο στη γυναίκα του ένα γράμμα που τελειώνει με ποίημα (ηλ. 26 χρ., γραμματικές γνώσεις - Γυμνάσιο).

40

*Γυναίκα μου μη σε λυπεί,
που βρίσκομαι μακριά σου.
Ποτέ μη θέλεις τη ζωή
με τύραννο κοντά σου.*

*Γιατί τους εδοκίμασα
στα δωδεκάνησά μας,
που δεν θ' αργήσουνε κι αυτά
να γίνουνε δικά μας.*

*Και τότε πια γυναίκα μου,
μαζί με το παιδί μας
θα πα να προσκυνήσουμε
Αμήν! στη Σπηλιανή μας.*

22. Ο Ν. Κουμάντος στη μελέτη του «Η Κατερίνα του Κούλελη» στον 3ο τόμο των «Νησιουριακών» αναφέρει στίχους υπαγορευμένους από αυτήν για να γραφούν σε επιστολές (αρ. 70 και 76), Αθήνα 1969.

Εδώ μας παρουσιάζεται ο πατριώτης Νισύριος με τον πόνο του για τα σκλαβωμένα νησιά, που δεν του επιτρέπει ο κατακτητής να επισκεφτεί, και τη λαχτάρα του για την απελευθέρωσή τους.

Επιστολή της Μ. Παρθενιάδου από την Νίσυρο στις 14-4-45, (ηλ. 86 χρ., γραμματικές γνώσεις: αγράμμ.).

41

*Ω Γιώργη μου χιλιακριβέ που νάχεις την ευχήν μου,
που μου 'στειλεις επιστολή και κρούανες την ψυχή μου,
που 'χασα τον Πατέρα σου και κλαίω πρωί βράδυ,
περικαλώ τον χάροντα για νάρτει να με πάρει.
Παρικαλώ τον χάροντα να μου χαρίσει μήνες
για νάρτει να σε δω, ναρτούν και απ' τις Αθήναις.*

Η αδελφή του Θάλεια πρόσθεσε:

42

*Στείλε λιβάνι και κερί, Γιώργη, στην Παναγία
για να σε φέρει γρήγορα επάνω στην Πατρίδα.
Η μάνα μας τα έταξεν η πολυπικραμένη,
για να σας φέρει να σας δει να φ(ύ)γει φχαριστημένη,
για να σας φέρει με το καλό να σας γλυκοφιλήσει,
προτού προφθάσει ο χάροντας τα μάτια της να κλείσει.*

Επιστολή των αδελφών του Γιώργη Παρθενιάδη, Θάλειας και Ελένης, για την παρασημοφορία του από τον Β. Παύλο το 1948 (ηλ. 50 και 52 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

43

*«Η γλώσσα μας αδυνατεί κι ο νούς μας πώς ν' αρχίσει,
η πέννα μου εσκέπτεται πως να σου παραστήσει.
Πάνω στο άψυχο χαρτί είδαμεν το κορμί σου,
Είδαμε την αξία σου και την κατάσταση σου...».
«... Την ώραν που βραβεύουσον να 'μεστον να σε δούμεν
και με μεγάλη μας χαρά και να σε συγχαρούμεν...».
«... Χίλιες ευχές σου στέλλομεν 'πό μέσα αφ' την καρδιά μας
μαζί μ' αυτές σου στέλλομεν και την πολλήν χαρά μας.*

*Εύχεται η Μητέρα μας χρόνια πολλά να ζήσεις
υγείαν πλούτη και τιμάς ακόμα ν' αποκτήσεις...».
Ας έξει ο Πατέρας μας να πάρει τη χαρά σου,
να δει ψηλά που έφτασε Γιώργη μας τ' όνομά σου...».*

Η Παρθέναινα στην εγγονή της Μυρτώ Γ. Παρθενιάδου το 1950 (ηλ.
91 χρ., γραμματικές γνώσεις: αγράμματη).

44

*Το γράμμα σου Μυρτούλα μου μούφερε την υγείά μου.
Το φίλησα και τόσφιξα μέσα στην αγκαλιά μου.
Το φίλησα και ήτανε φάρμακο για τα μένα.
Γιατί απ' την Ανάσταση είμ' άρρωστη όλη μέρα.
Τα χέρια που το γράψανε, ω Παναγιά Κυρά μου,
έχετα πάντοτε καλά και δόστων τα αγαθά μου.
Και την ευχή μου στέλλω τη στα τρία μου αγγόνια,
να πάρουσι την τύχη μου και τα δικά μου χρόνια.*

Η Μιμή Ι. Κέντρη έστειλε από τη Νίσυρο γράμμα στη Φανή Τσατσα-
ρώνη, που ήτο στο νοσοκομείο, θύμα απόπειρας δολοφονίας, από την οποία
απόθανε το 1950, (ηλ. 27 χρ., γραμματικές γνώσεις: Δημοτικό).

45

*«...Κι ήρτα κοντά σου και σ' αγκάλιασα
κι ενώ σπαρτάραγε η καρδιά μου,
εσύ εσήκωσες το χέρι σου δειλά
και σπόγγισες σιγά τα δάκρυά μου.
Μα εγώ σου έλεγα με πόνο, βρε Φανή,
όπως στεκόμουνα με δάκρυα κοντά σου,
πως δέχομαι μαζί με σε να μοιραστώ
τους πόνους που ραγίζουν την καρδιά σου.
Καθώς σε κοίταζα στα μάτια τα γλυκά,
τραγούδια μεθυσμένων μ' είχανε ξυπνήσει,
αλλά δεν μπόρεσε κανένα απ' αυτά
από τη σκέψη σου, Φανή, να με χωρίσει».*

Η Άννα Ζησιμοπούλου - Φρατζή έγραψε 20 στίχους το 1960 στην ανεψιά της Ειρήνη Γ. Λαμπάδη, που της έστειλεν τη φωτογραφία της (ακόμη μωρό), (ηλ. 51 χρ., γραμματικές γνώσεις : Δημοτικό).

46

*«Ω βάλσαμο παρηγοριάς που χύνεις στην ψυχή μου,
σφιχτά, σφιχτά σ' αγκάλιασα, πραγματικό παιδί μου.
Πάνω στο άψυχο χαρτί γλυκά σου κουβεντιάζω,
το σώμα και τα μάτια σου στέκομαι και κοιτάζω.
Βλέπω την ομοιότητα που έχεις της γιαγιάς σου,
τα κάλλη σου, τις ομορφιές, τα προτερήματά σου.*

*Ω Παναγιά μου βλέπε το και κάνε το γλιστρίδι,
που τόχομ' ούλοι μας χαρά κι' ατίμητο στολίδι...».*

Η Καλλιόπη Πατρίκη έγραψε από τη Νίσυρο στις 18-9-62 στίχους 20 (ηλ. 46 χρ., γραμματικές γνώσεις: 3η Δημοτικού).

47

*«Μαρία μου εκάθισα να σε ευχαριστήσω,
που τον καλό τον τρόπο σου δεν θα τον λησμονήσω.
Κορούλα μου που φαίνεσαι ίδια η Παναγία
και το Θεό παρακαλώ να σου χαρίζει υγεία.
Εύχομαι τύχη έμορφη για νάβρεις στη ζωή σου
και του μπαμπά σου ο άγγελος να βρίσκεται μαζί σου.
Να ζεις να σ' έχ' η μάνα σου κολώνα πούσαι μία
και να γνωρίσεις γρήγορα την κάθε ευτυχία...».*

Όταν η Μαρία Α. Μαυρουδή μπήκε στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου, η μάμμη της, Μαρία Σακελλάρη (Περδικιά) της έστειλε έμμετρη επιστολή (1963). Θυμάται μόνο την αρχή (ηλ. 71 χρ., γραμματικές γνώσεις: 3η Δημοτ.).

48

*Ω Παναγιά μου, κάμε με πουλί κι ας είν' και μυί(γ)α,
για να πετάσω να βρεθώ μες στην Ακαδημία.*

Η Φωφώ Κυπραίου στη θεία της από τη Ρόδο (1970), 38 στίχους,
(ηλ. 35 χρ. γραμματικές γνώσεις: - Δημοτικό).

49

Σαν άνοιξα το γράμμα σου, θεία μου, να διαβάσω
εβούρκωσαν τα μάτια μου και ήθελα να κλάψω.
Γιατί εσυγκινήθηκα περισσότερο απ' όλα
για τα καλά και όμορφα τα γνωστικά σου λόγια,
... ..
Θεία μου, την αρρώστεια σου γρήγορα θα περάσεις
και τώρα αυτά όπου περνάς γρήγορα θα ξεχάσεις.
Και 'γώ παρακάλεσα πολύ την Παναγία
για να σου δώσει γρήγορα και πάλι την υγεία.
Μία λαμπάδα έταξα στον 'Αγιο Νεκτάρι(ο)
για να σου δώσει την υγείά ναρθείς κοντά μας πάλι.
... ..
Και για το σπίτι που αρρωτάς όλο και προχωρούμε,
κοντεύουμε πια θεία μου, το τέλος για να βρούμε...».

Η Ευαγγελία Θεοδωρίδου - Δοξοπούλου στο γυιό της (1980) (ηλ. 56
χρ., γραμματικές γνώσεις, 4η Δημοτ.).

50

«Σήμερα 'Αλκη σέ 'δαμε εις την φωτογραφία.
Κρατούσες το πτυχίο σου με τόσα μεγαλεία.
'Έσκυφα και σε φίλησα με μάτια δακρυσμένα
και την ευχή μου στέλλω σου στα μακριά τα ξένα.
Δώρο για το πτυχίο σου σου στέλλω την ευχή μου,
για σένανε παρακαλώ πάντα στην προσευχή μου...».

«... τα δύσκολα περάσανε, 'Αλκη μου, κι' όπου νάσαι
με την ευχή μου φυλαχτό θα πέφτεις να κοιμάσαι.
Πρόσεχε τώρα, 'Αλκη μου, να μην παραστρατήσεις.
Τίμιος και περήφανος σου εύχομαι να ζήσεις...».

«...Τώρα με τα φιλάκια μου το γράμμα μου θα κλείσω,
λίγος καιρός μου έμεινε που θα σε αντικρύσω...».

Παίρνω την πέννα, Κώστα μου, κι' εγώ για να σου γράψω,
μα 'γώ τραγούδια σαν και σε δεν ξέρω να συντάξω.
Σήμερα όμως πούλαβα τα δυό σου τα βιβλία
και γράφεις για τη Νίσυρο τα τόσα μεγαλεία,
το θεωρώ καθήκον μου, Κώστα, να σ' απαντήσω
και τις παλιές παρέες μας να σου υπενθυμίσω.
Τα γλέντια τα τραγούδια μας, την αθωότητά μας
και τώρα με τις πίκρες μας καίεται η καρδιά μας.
Τα γλέντια, τα τραγούδια μας θυμάμαι και μια μέρα
στον Ημποριό και στο Λακκί, που κάναμε παρέα.
Κρατούσες την κιθάρα σου και γλυκοτραγουδούσες.
Την εκλεκτή παρέα μας, Κώστα μου, την γλεντούσες.
Στη Νίσυρο εξούσαμε καλόκαρδοι κι αθώοι
και στον λωλλού εμπαινάμε πάντα το περιόλι.

.....
Πού είναι οι μανούλες μας καθώς και η Μαριά μας,
στο Πησαούλι να βρεθούν να πουν τα βάσανά μας.
Που οι Αποστολίδαινες κι όλοι του Σακελλάρη
για να τραβήξουν το χορό να λάμπει το μπροστάρι.
Στο σπίτι μας' ποσπέρριζε πάντα η Ασημένη
τ' Αποστολίδη πούτανε μόνη και πονεμένη.
Τα βράδνα που καθόμαστε όλοι στο μαγκαλάκι,
εφάλλαμε δειλά - δειλά κάποιο τροπαριάκι.
'Ομως όταν εβάρυνε κι' ήτανε μοναχή της,
δεν έχασε το θάρρος της ούτε τη λογική της.
Καθόταν στο σπιτάκιν της πάντοτε μοναχή της,
με τη γατούλα συντροφιά μέσα στην κάμαρή της.
Και όταν επηγαίναμε για να την ενοιαστούμε,
έλεγε τα στιχάκια της που πάντοτε θυμούμαι.

.....
Στο σπίτι μας τις απόκριες όλοι να μαζευντούμε
και καμουζέλοι πάντοτε θέλαμε να ντυθούμε.
Ο άτυχός μας ο Φραζής ήταν ο αρχηγός μας,
μεγάλος είναι ο καϊμός κι' ο πόνος ο δικός μας.

.....
Χαιρέτα τη γεναίκα σου, φιλιά και στα παιδιά σου.
Η Παναγιά η Νισυριά νάναι η συντροφιά σου.

Νάσαι καλά, Ευαγγελία. Το γράμμα σου, σαν μαγικό χαλάκι, μας μεταφέρει στο νησάκι μας, στην καλή του εποχή, και μας δείχνει το Νισύριο από μια άλλη πολύ ευχάριστη πλευρά: καλόκαρδος, εύθυμος, φίλος των διασκεδάσεων, του τραγουδιού, της μουσικής, του χορού. Βεβαιώνει επίσης όσα είπαμε προηγουμένως για την ομόνοια, την αγάπη, την ισότητα μεταξύ των κατοίκων.

Οι περισσότεροι νέοι και νέες ήσαν καλλίφωνοι και έπαιζαν κάποιο όργανο, μαντολίνο ή κιθάρα, έστω και πρακτικά. Και δεν ήθελαν πολύ, μικροί μεγάλοι να στήσουν γλέντι στην εξοχή, σε κάποιο σπίτι, στην πλατεία.

Είναι όμως γλυκόπικρη η ανάμνηση, γιατί από κοντά έρχεται και η οδυνηρή σκέψη ενός αγαπητού χαμένου μέλους της παρέας. Ας μας λένε «λαφρόπετρες» οι άλλοι Δωδεκανήσιοι για την παιδιάστικη²³ διάθεσή μας.

Η αλληλογραφία μας αποκαλύπτει ένα ψυχικό βάθος γεμάτο στοχασμό, ομορφιά και καλωσύνη, δηλαδή ελληνικό αναβαπτισμένο στην πνευματική κολυμβήθρα της Χριστιανικής Θρησκείας.

Η έμμετρη αλληλογραφία είναι συνέχεια του δημοτικού τραγουδιού και ιδιαίτερη μορφή του με περισσότερο προσωπικό τόνο. Θα είχαμε επιστολές από πολύ περισσότερα άτομα, αν οι παραλήπτες τις διατηρούσαν. Δυστυχώς δεν τους δίδουν καμιά ιδιαίτερη σημασία και τις σχίζουν, ακριβώς επειδή τις θεωρούν κάτι το πολύ συνηθισμένο για τους Νισύριους.

Αν λάβουμε υπ' όψη και τις διάφορες μελέτες, παλιές και νεώτερες, για το δημοτικό τραγούδι στη Νίσυρο και γενικά σ' όλη την Ελλάδα, βλέπουμε να βεβαιώνονται τα λόγια του Herder στο νεαρό Γκαίτε²⁴ ότι η ποίηση «δεν είναι ιδιωτική υπόθεση μερικών πεπαιδευμένων ανδρών, αλλά μία δωρεά του κόσμου και των λαών», φθάνει δε στην έξαρση της σε μερικά άτομα ιδιαίτερα προικισμένα σε μεγαλύτερο βαθμό με τις ιδιότητες της φυλής τους. Τέτοια υπάρχουν πολλά στη Νίσυρο, ενώ πολύ λίγα είναι εκείνα που δεν έχουν τη δυνατότητα να στιχουργούν, όταν οι περιστάσεις τα προσκαλέσουν.

Πού πρέπει άραγε να το αποδώσουμε ;

Ασφαλώς στις κληρονομικές προδιαθέσεις, στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, στις συνθήκες της ζωής.

«Οι θεοί έκαναν δώρο στον Ελληνικό λαό την ποίηση από την αρχή, που έκανε την παρουσία του στο χώρο του Αιγαίου. Καί όταν οι θεοί κάνουν

23. Βλ. μελέτη μας «Νισύρια παιχνίδια», τόμ. 8ος «Νισυριακών» κεφ. «Παίζουν και οι μεγάλοι»), ίσως και γιατί πολύ εύκολα «μπαίνομε στου λαλλού το περιόλι».

24. Λήμμα «ποίησης», στη Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, του J. Antz.

δώρο δεν το παίρνουν ποτέ πίσω» γράφει ο Parodi. Ο Νισύριος, σαν σωστός Έλληνας, έχει το μερίδιό του στο θείο αυτό δώρο.

Είπαμε και προηγουμένως ότι ο λαός μας αγαπά πολύ τη μουσική, το τραγούδι, το ρυθμό. Τραγουδά όταν διασκεδάζει αλλά και όταν εργάζεται. Έτσι έχουμε τα τραγούδια της «αργατιάς», του θέρους, του μύλου, που τραγουδούσαν οι κοπέλλες, όταν άλεθαν το σιτάρι στο χερόμυλο του σπιτιού. Με ρυθμό λαλούσαν τα βόδια, όταν αλώνιζαν. Ποιος μπορεί να ξεχάσει εκείνο το τραγουδιστό παρακίνημα των ζώων στο αλώνι ;

*Αλα 'γειά σας και χαρά σας
και η Παναγιά κοντά σας
κι όλα τ' άχερα δικά σας.
Αλα ούσσι, ντε ντε.*

Ρυθμικό ήτο ακόμη και το κατέβασμα²⁵ της νύφης από τη σκάλα της Σπηλιανής, όπως το θυμούμαι πολύ καλά από τα παιδικά μου χρόνια. Όλος ο κόσμος σταματούσε στη σκάλα δεξιά αριστερά για να δει αν η νύφη θα κατέβαινε όμορφα τα σκαλιά, πατώντας στο κάθε σκαλί μόνο το ένα πόδι, σεμνά και ταπεινά.

Εξ άλλου και η φύση γύρω εμπνέει με την ομορφιά της και τους ήχους της. Ο Νισύριος ζούσε μ' όλη του τη ζωή μέσα σ' αυτή.

Η Νισυριά ξυπνούσε πρωί - πρωί και ξεκινούσε για το χωράφι, όπου πολλές φορές έμενε αρκετές ώρες για διάφορες εργασίες. Έπαιρνε μαζί της και το μωρό της για να το θηλάξει, όταν πεινούσε κι έκλαιγε. Το έβαζε στο «ανάεμα» και το κρεμούσε στον ώμο της. Περιπατούσε ειρηνική και η ύπαρξή της ολόκληρη ποτιζόταν από το γεμάτο λυρισμό ξύπνημα της φύσης, ενώ το μωρό λικνιζόταν με το περπάτημά της κι απορροφούσε κι αυτό ασυνείδητα τη χαρά της ζωής. Λικνιζόταν και στο χωράφι, κρεμασμένο σε κάποιο δέντρο ανθισμένο ή γεμάτο καρπούς, συντροφιασμένο από το κελάιδημα των πουλιών, που το διασκεδάζαν ξυπνητό, και το νανούριζαν κοιμισμένο, ενώ η μητέρα του δούλευε χαρούμενη, γιατί πίστευε ότι η εύφορη γη θα της αποδώσει.

Πολλές φορές οι γεωργοί («ζώμεναν» στα χωράφια, όταν ήταν μακριά και δεν μπορούσαν να πηγαινοέρχονται. Ήτο φυσικό να αυτοσυγκεντρώνονται στην μοναξιά και στη σιωπή, να μιλούν με τον εαυτό τους και με τη

25. «Ο γάμος στη Νίσυρο», Ν. Κουμέντου - 5ος τ., «Νισυριακά». σελ. 221, Αθήνα 1976.

φύση, να ενστερνίζονται τους ρυθμούς της και να πλάθουν τη σκέψη τους σύμφωνα με αυτούς. Αφού όλα γύρω τραγουδούσαν, όπως λέμε και στην εισαγωγή, πώς να μη τραγουδούν και εκείνοι; Η ποίηση γεννήθηκε από τη μίμηση και από την ηδονή της μιμήσεως, που είναι και τα δύο έμφυτα στον άνθρωπο, όπως υποστηρίζουν και ο Πλάτων και ο Άριστοτέλης. Ο δε Πλάτων στο 10ο κεφ. των «Νόμων» λέγει ότι η τέχνη εδημιούργησε παιγνιώδεις μιμήσεις. Θέτει έτσι τη βάση της θεωρίας που ανέπτυξαν ο Schiller και ο Spenceer για τη συγγένεια παιδιάς και τέχνης. Στη μελέτη μας που αναφέραμε προηγουμένως («8ος τ. «Νισυριακών»») μιλήσαμε για την παιδιαστική διάθεση του Νισύριου και για τις παιγνιδιάρικες ποιητικές του δημιουργίες. Ανάμεσα στην παιδική ψυχοσύνθεση και την ποίηση υπάρχει συγγένεια, που οφείλεται σε κάποιο κοινό ουσιαστικό βάθος. Στη μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, στο λήμμα «ποίησης» ο J. Antz γράφει: Ο ποιητής «όπως το παιδί και ο αγαπών, αντιμετωπίζει τα πράγματα, το συμβάν και την πραγματικότητα με μian ιδιαιτέρως ισχυράν και αγνήν βιωματικήν ικανότητα». Και πιο κάτω αναφέρει τα λόγια του Zangerle: «Ευρίσκεται (εννοεί ο ποιητής) εις μυστικόν διάλογον με άνθη, ζώα και άστρα».

Ο διάλογος αυτός απαιτεί την απλότητα του παιδιού, του πρωτόγονου ανθρώπου, που ζει μέσα στη φύση και κατευθύνεται από το συναίσθημα και τη φαντασία.

Οι νεώτεροι αισθητικοί εξαίρουν πιο πολύ τη φαντασία στην ποιητική δημιουργία. Ο Νισύριος την έχει κι αυτή σε αρκετά υψηλό βαθμό. Το μαρτυρούν τ' άφθονα παραμύθια, οι παραδόσεις και οι τοπικές ιστορίες για «ανεράδες» και αραπάκια (βλ. 8ο τ. «Νισυριακών») σχετική μελέτη Κ. Σακελλαρίδη).

Άλλωστε δεν υπήρχε άλλος τρόπος ψυχαγωγίας την παλιά εποχή, ούτε άλλα μέσα είχε ο άνθρωπος για να εκδηλώσει τη χαρά και τον πόνο του και ξέρομε ότι, όσο πιο απλός είναι κανείς, τόσο πιο φυσική είναι η ζωή του, τόσο πιο έντονα εκδηλώνεται και στην ευτυχία και στη δυστυχία του. Έχομε ήδη εξηγήσει πως και ο πόνος του χωρισμού είναι μια αιτία για ποιητική δημιουργία²⁶. Πόσο αληθινά είναι τα λόγια με τα οποία κλείνει το γράμμα ποίημα στη μαμά της η Καλλιόπη Θεοδώρου - Ασλανίδη!

Όταν ακούει κανείς από νήπιο τους άλλους γύρω του να στιχουργούν σε κάθε εκδήλωση της ζωής και έχει μέσα του την αγάπη του ρυθμού, τη σπιθαμή της ποίησης, πώς να μη δοκιμάσει και ο ίδιος; Έτσι σιγά - σιγά η συνήθεια γίνεται φυσική ιδιότητα, που συνεχίζεται από γενιά σε γενιά.

26. Γενικά και ειδικά για έμμετρη αλληλογραφία.

Ελπίζομε ότι η θεία σπίθα θα έχει τη δύναμη ν' αντισταθεί στα σύγχρονα μηχανικά μέσα ψυχαγωγίας. Πρέπει όμως η οικογένεια και προ παντός το σχολείο αλλά και όσοι είμαστε υπερήφανοι για την κληρονομιά αυτή, να φροντίσουμε για τη διατήρησή της. Ευτυχώς έχουμε ντόπιους δασκάλους στο νησί μας. Πρέπει να τους παρακινήσουμε και να τους βοηθήσουμε να θεωρήσουν ζήτημα τιμής την καλλιέργεια και του ποιητικού ταλάντου, όπως και όλου του άλλου υλικού, πνευματικού, ψυχικού παραδοσιακού μας πλούτου.

ΜΙΧΑΛΗ ΕΜΜ. ΑΡΦΑΡΑ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Ντίνας Δημοπούλου - Χατζηπέτρου: «Επικοινωνίες» (ποίηση), Αθήνα, σελ. 96.

Στην πορεία της δωδεκανησιακής λογοτεχνίας, η γυναικεία παρουσία δεν υστερεί. Είναι πολλά τα παραδείγματα, όπως αυτό της Κώας Ντίνας Χατζηπέτρου, που εμφανίζεται στα Γράμματα με την ποιητική της συλλογή *Επικοινωνίες*. Πρόκειται για μια επιμελημένη έκδοση 96 σελίδων με ενδιαφέροντα μηνύματα. Μηνύματα σημαντικών ενοράσεων και προβληματισμών, όχι μόνο της κοινωνικής ώρας, αλλά και των πιο διαχρονικών τοποθετήσεων του ανθρώπου.

Το βιβλίο είναι χωρισμένο σε έξη ενότητες. Μέσ' απ' αυτές ξεπετάγεται μια ποίηση δυνατή, ανθρώπινη, ελεύθερη, που αφήνει κραυγή για τη διάσωση του περιβάλλοντος και το εξάπλωμα της αγάπης. Επιθυμίες όχι μόνο της ποιήτριας, αλλά και κάθε σημερινού αδέσμευτου στην ψυχή και στα αισθήματα ανθρώπου. Στο ποίημα «μυρίζει αλλιώςίκα ο αέρας» διαφαίνονται τα προβλήματα μα και τα «κενά» της ζωής. Σ' ένα άλλο, τα «ξαποστάγματα», ο ποιητικός λόγος κελαρίζει στις σελίδες της σαν το καθάριο νερό στις γελαστές και αλησμόνητες κώτικες ακτές. Κάποια ποιήματα κρίνονται «προσωπικά», αλλά ανθρώπινα, με την έννοια πως περιβάλλουν την ύπαρξη. Χρειάζεται να εισχωρήσεις βαθειά σ' αυτή, να εξορύξεις τη μουσική από τα σπλάχνα της, για να γνωρίσεις και τις πιο απλές κινήσεις του υποκειμένου.

Η ποίηση της Ντίνας Δημοπούλου - Χατζηπέτρου, παρά τις όποιες πεζότητες και κοινοτυπίες δίνει μια αληθινή πλάση, βγαλμένη από δυνατή διεργασία καιρού και προβληματισμένου στοχασμού. Μια ποίηση που εκφράζει τον αιώνιο άνθρωπο στις ανθρωπινότερες εκφράσεις του. Γράφει

με την καρδιά της. Εκείνος ο βαθύς χτύπος της, συνθέτει τη μουσική υπό-κρουση της δημιουργίας της, που είναι γεννημένος από το αίμα της. Και το αίμα της γραφής της γίνεται ένα με αυτό των παιδιών, που χύθηκε στο μεγάλο μας Πνευματικό Ίδρυμα, το «Πολυτεχνείο». Γράφει:

*«Ω πάτημα ρωμαλέο τῆς λευτεριάς,
πάτημα θρεμμένο, θεριωμένο
μὲ τὴν Ἑλλάδα τοῦ Περικλῆ καὶ τοῦ 21
μὲ τὶς λεύτερες κραυγὲς τῆς Ὑψηλίου,
μὲ τὴν πίστη στῶν θεῶν τὴν ἐντολή,
μὲ τῆς Φύσης τὴν ἀποστολή.
Ὡ πάτημα, ποὺ μὲς τὴ φοβερὴ νυχτιά,
πάτησες τὴ σιδηρόφραχτη καρδιά τοῦ Σατανᾶ,
δέξου... τὴ δακρυσμένη μου ματιά...
Εἶναι ὁ φόρος μου στὴν τόλμη ἐκείνη!!
ποὺ πόρτα ἀνοίγει στὴν ἱστορία...».*

Η ποίηση της Ν. Χ. δεν είναι καθόλου μα καθόλου «στείρες γραμμές», μα στίχοι γεμάτοι περιπάθεια και μοναξιά, βιαματικές αναζητήσεις και λυρισμό με κάποια φιλοσοφική έφεση. Μας λέει:

*«...Γιατὶ διαβρωτικὴ ἄπνοια σήμερα; Ποιὸ χέρι
σταματᾶει τοὺς ἀνέμους; Εἶναι κι αὐτὸ σοφία
πλαστικὴ; ποιὸς ἔχει τὴν ἀπόλυτη περισυλλογή;...».*

Και πιο κάτω :

*«...Ἐλλειψαν οἱ πυροφόροι ἄνδρες ποὺ θὰ
πιάσουν μὲ τὸ σιδερένιο τους χέρι ἀπὸ
τὰ κέρατα τὸν Ταῦρο τῆς ἀτσάλινης μηχανῆς,
γὰ νὰ τὸν ὀδηγήσουν στὸν ἀνθρώπινο δρόμο;
Ποῦ πάει ὁ θεότρελλος Ταῦρος μονογγρίζοντας;...».*

Μέσα σε τούτα, δεν κλείνεται μόνο ο άνθρωπος, κλείνονται όλα όσα τον συνθέτουν από την πλευρά του αισθητικού και συναισθηματικού του κόσμου. Έτσι, ο ποιητικός λόγος μένει ως χαρακτηριστική επισήμανση ενός κόσμου που πέρασε κι ενός κόσμου που κυλάει.

Με όλα τούτα, αν λάβουμε υπόψη μας και το γεγονός —απότι ξέρουμε— ότι οι *Επικοινωνίες* είναι η πρώτη ποιητική δουλειά της Ντίνας Δημοπούλου - Χατζηπέτρου, μπορούμε να πούμε συμπερασματικά :

Η ποιήτρια ρίχνει την αίσθησή της στον εγκόσμιο και μεταφυσικό χώρο, στο χθες, στο σήμερα, στο αύριο. Ιχνηλατεί τον άνθρωπο, τη ζωή, τη μοίρα και μετουσιώνει σε ωραίους τόνους τα αισθήματά της, παρά την κάποια απογοήτευση που την διακρίνει.

Η ευαισθησία και το ταλέντο της, οδηγούν στο σωστό δρόμο κάθε άγρυπνου πνευματικού οδοιπόρου, που υπόσχεται πολλά.

M. E. A.

Μηνά Αλεξιάδη: «Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί», ανάλ. ΣΤ' τόμου της «Δωδώνης», Επιστ. Επετηρίδος Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1977, σελ. 397 - 405.

Ο Μηνάς Αλεξιάδης είναι ένας άξιος μελετητής του πολιτισμού των νησιών μας και ξέχωρα της ιδιαίτερης πατρίδας του Καρπάθου.

Με τη νέα του εργασία που έχει τον τίτλο *Εθιμικοί εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί* επιθυμεί να παρουσιάσει με περιγραφή μεστή, το έθιμο της περιφοράς της εικόνας της Παναγιάς, του Χριστού και του 'Αι Γιάννη καθώς και άλλα έθιμα εκκλησιαστικού χαρακτήρα. Ο λόγος του Μ. Α. είναι ολοκληρωμένος και η ερευνητική του ματιά διάπλατη. Κατορθώνει, μόλις σε έκταση εννέα σελίδων, να αγκαλιάσει την εργασία ετούτη για τις Μενετές Καρπάθου.

Αντλεί έντεχνα και συστηματικά λαογραφικό υλικό από το Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και τεκμηριώνει τη μελέτη του με παραπομπές και διευκρινήσεις.

Το πιο αξιόλογο σημείο της εργασίας του είναι η σύγκριση του εθίμου που λέγεται *ικάντο* και με άλλες περιοχές όχι μόνο ως προς την εθιμική διαφορά, αλλά και ως προς τη γλωσσική. Χρησιμοποιεί αξιόπιστα και «παραμελημένα» βοηθήματα όπως τα *Μικρασιατικά Χρονικά* (δημοσιεύματα Χ. Ν. Παπαδόπουλου και Κ. Π. Δεμερτζή: *Τραγούδια και παραμύθια της Ανατολής*). Στέφανου Ξανθουδίδου: *Κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας*, περιοδικό «Χριστιανική Κρήτη» καθώς και εργασίες σύγχρονων μελετητών: Δ. Λουκάτου, Μ. Μερακλή, Γ. Αικατερινίδου κ.ά. Όμως, ο Μ. Αλεξιάδης δεν σταματά εδώ. Διερευνά πιο πλατιά το θέμα και δίνει κάθε παραλλαγή με το Καρπάθικο ετούτο έθιμο.

Οι εκκλησιαστικοί πλειστηριασμοί, που σπάνια βρίσκονται σε χρήση, αποτελούν ένα τρόπο οικονομικής ενίσχυσης του εκκλησιαστικού ταμείου. Αυτοί μαζί με την κοινότητα αντιμετωπίζουν τις οικονομικές δυσχέρειες του κοινωνικού, θρησκευτικού και φιλανθρωπικού σκοπού.

Η μελέτη του Αλεξιάδη αποτελεί μια πρώτη συμβολή στο μεγάλο κεφάλαιο της κοινωνικής οργάνωσης και της λατρευτικής ζωής, που θα χαρούμε να τη δούμε ολοκληρωμένη από τον ίδιο εύελη μελετητή.

M. E. A.

Κώστα Μαντουδάκη: «Δάφνες και πικροδάφνες, από τη Νίσυρο», (Αθήνα) 1982, σελ. 64.

Νοσταλγός των αλλοτινών καιρών και των παραδόσεων, λάτρης του νησιού του και πρώτος σε κάθε μορφή εκδήλωσης ο Κώστας Μαντουδάκης. Και στις δωδεκανησιακές εκδόσεις, «παρών». Γράφει ποίηση από χρόνια, γράφει ασταμάτητα. Μιλήσαμε στο παρελθόν για τις αναβιωμένες ηθογραφικές και λαογραφικές του πινελιές, που αναπλάθουν εικόνες από ένδοξους και τιμημένους καιρούς. Τώρα κυκλοφόρησε το *Δάφνες και Πικροδάφνες, από τη Νίσυρο* που αποτελεί αντίδωρο τιμής και αγάπης για τη γενέτειρά του.

Η παραδοσιακή ποιητική φλέβα του Κώστα Μαντουδάκη πλημμυρίζει και το νέο του βιβλίο. Το χωρίζει σε τέσσερα μέρη: Το πρώτο είναι ομώνυμο του τίτλου *Δάφνες και πικροδάφνες*, το δεύτερο *Εδώ που ζούμε* με κοινωνικό προβληματισμό, το τρίτο έχει τίτλο *Μαργαρίτες κι αγάθια* και κλείνει με *Δίστιχα - στιχάκια - στοχασμούς* και πολλή αγάπη.

Κάθε στίχος του Κ. Μ. μιλάει λατρευτικά για τα τοπωνύμια του νησιού και ζει ανάμεσα σε λησμονημένα πρόσωπα με λαχτάρα και αστείρευτη θέρμη. Πόσοι στ' αλήθεια από τους απόδημους νισύριους δεν θα δακρύνουν στ' αντίκρουσμα των λέξεων που αποθησαυρίζει: *συνφέρτασι, κάση, βούα, κουτσουκλά, τσότρα, πισταφτικός, κλαβανή, κωράτσα, μαξούλι, καπράτσι, βιστέρνα, παρασιτιά, γανήτης, σκολόβραδο, βδομαδάρι, ζυμπίλι, κάτσοννας, μιλλερό, μπουστί, τρατάρω, σοράδες, πηλούμαι, περιαλιά, μέρσινα, αλιαμές, σπουρδά, φαλί κ.ά.*

Στις *Καλοκαιρινές πενιές* επιστρατεύει τη δημοτική μας μούσα, την αναπλάθει έντεχνα και με λεπτό βυζαντινισμό αποθανάτιζει «αναδρομές», οραματισμούς και μνήμες. Γράφει :

*«Παίξε κιθάρα μου γλυκιὰ νυχτοπερπατημένη
τραγούδησε τὴν Νίσυρο, τὴν μυριοπαυεμένη.
Τὶς μνήμες πίσω φέρε τες στὰ χρόνια τὰ φευγάτα
πὸν ἦταν μαῦρα τὰ μαλλιά καὶ τὰ κορμιὰ δροσάτα.
Φέρτε Μποριάτικον κρασί, Νικιάτικες ἀπφίδες
κολιὸς ἀπὸ τοὺς Παύληδες, βγάλετε πατελλίδες...»*

*Πιάστε καούρους κι' άχινιούς, σουπιές και καλαμάρια
στος Πάλους δίπλα στο γυαλό θά πιούν τὰ παλλημάρια...».*

Με άλλα λόγια, ο νισύριος τροβαδούρος Κ. Μ. αποτυπώνει πατημασιά-πατημασιά ολάκερη τη Νίσυρο. Έχει υμνήσει και υμνεί όσο κανένας άλλος το παραγκωνισμένο νησί, σ' όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη της γης. Παράλληλα σώζει την παράδοση με τους ανεξάντλητους και αυθόρμητους στίχους του.

M. E. A.

Ηρακλής Μ. Καραναστάση: «Λαογραφικά της Κω», Αθήνα 1980, σελ. 215.

Ο Ηρακλής Καραναστάσης ανήκει στους απόμαχους εκπαιδευτικούς που δεν ξοδεύουν το χρόνο τους σε κενόσπονδες, αλλά σε δημιουργικές και μορφωτικές εκδηλώσεις της ζωής. Από το 1976 ως τα σήμερα ανάπτυξε ιδιαίτερη συγγραφική δραστηριότητα και κυκλοφόρησε τα βιβλία: *Σαν παραμύθι* (μυθιστορηματική βιογραφία) 1976, *Το χρονικό μιας οικογένειας* (μυθιστορηματική βιογραφία) 1977, *Ο γιος της μαμής* (μυθιστορηματική βιογραφία) 1978, *Η παιδεία στην Κω* (Τουρκοκρατία - σήμερα) 1979 και πρόσφατα *Λαογραφικά της Κω* (1980).

Τα λαογραφικά «ανάλεκτα» ή «σύμμικτα» του Η. Κ. αποτελούν αξιόλογη προσφορά για την ιδιαίτερη πατρίδα του την Κω και δίνουν εύστοχα τον παλμό της αλλοτινής αγροτικής ζωής. Τη συντηρητική νησιώτικη ζωή, που τα ρεύματα του τουρισμού με την παρεξηγημένη εξέλιξη βάληκαν να διαβρώσουν. Μιλάει με αγάπη μα και γνώση για τις συνήθειες που επικρατούσαν στα δύο χωριά Αντιμάχεια και Καρδάμενα και ξεχωριστά για τον απαραβίαστο διαχωρισμό των κοινωνικών τάξεων. Στη σελ. 13, γράφει :

«...Οί νέοι και οί κοπέλλες γνωρίζονται, συνδέονται έρωτικά και σάν ώριμάσει τὸ αἴσθημά τους και εἶναι σὲ σειρὰ νὰ παντρευτοῦν, τότε μπαίνουν στὴ μέση οἱ "προξενητάες" βαλμένοι συνήθως ἀπὸ τὴ μεριὰ τῆς νύφ-φης...» κ.λπ. Χαρακτηριστικό ετούτο το έθιμο στο νησί της καλλιέργειας του συναισθήματος. Της ψυχικής λειτουργίας του «συναίσθάνεσθαι», που διαφέρει από το αντικειμενικό βίωμα που παρέχουν σ' εμάς τα αισθητήρια όργανα και που κατά την πορεία της ψυχικής μας εξέλιξης δίνουν βάσεις για την ανοικοδόμηση του αντικειμενικού κόσμου.

Εντυπωσιακό ακόμα είναι το προξενιό δύο παιδιών, όπως μας λέει ο συγγραφέας, όταν βρίσκονται ακόμα «στις φασιές», επειδή συνήθως συντρέχουν συμφεροντολογικοί ή άλλοι λόγοι. Τα στοιχεία του βιβλίου είναι

πολύτιμα ιδιαίτερα για κάθε ερευνητή της εθνιμακῆς ζωῆς του νησιού, αξιόπιστα, δουλεμένα με αρκετή αγάπη και φροντίδα.

Πέραν από κάποια επιστημονική κατάταξη και συγκρότηση της ὕλης που απαιτεῖται για τέτοιου είδους λαογραφικές εργασίες και που δεν παρατηρήθηκε ἐδῶ (φωνητικά σύμβολα, διαχωρισμούς τυπογραφικῶν στοιχείων, συγκρίσεις με ἄλλες περιοχές κ.ά.) ὅσο ἔπρεπε, το ἔργο του Η. Κ. κρίνεται πρωτότυπο. Σε τούτο βοήθησαν αρκετά οἱ συντηρημένες μνήμες και παραστάσεις του συγγραφέα, οἱ μαρτυρίες ἀνθρώπων με σωστή πληροφόρηση και ἡ ἐπιδέξια ἀντληση του πνευματικῶν υλικῶν.

Το πιο σημαντικό μέρος του βιβλίου εἶναι αὐτό που αναφέρεται σε λαογραφικά (κατά το συγγραφέα) ἢ ἠθογραφικά διηγήματα. Εἶναι κείμενα γραμμένα με ἐκφραστικότητα, ζωντάνεια, ἀβρότητα και λυρισμό. Ἀποκαλυπτικά σε πολλά σημεία· λουσμένα με νησιώτικη ἀλμύρα και φρεσκάδα, ἔχουν πολλά να πουν. Ἡ σοφία και ἡ γοητεία ἀπευθείας ἀπό το στόμα του λαοῦ παίρνει ἄλλες διαστάσεις. Γίνεται φως ὁδηγητικό, ἀναβίωση πολιτισμοῦ, ἐπιστήθιο ἀγαθό, πολύτιμο κληρονόμημα. Ἀς ἀπολαύσουμε κάποιο διάλογο :

«...—Ἦντα μ-ποῦ τσαμπουνίζεις πάλι, τόσην ὥρα, βρὲ παλιοψενταρά, καὶ κάθονται καὶ σὲ ἴκουν σοβαροὶ ἄθρῶποι; Ἔ, σηκῶνεσαι, λέω ἴγὼ νὰ πᾶς νὰ δεῖς καὶ τὰ χωράφια μας καὶ τοὺς κήπους μας, μὴν τύχει καὶ τὰ ρημάξει καμιά κατσίκα, ἢ καένας γά(δ)αρος;

Ἔτσι τοῦ μίλησεν ὁ Χατζάμαλλος, ὁ μουχτάρης τοῦ χωριοῦ, μόλις μπῆκε στὸ καφενεῖο καὶ εἶδε νὰ παρακολουθοῦν ὄλομὲ ἀνοιχτὸ τὸ στόμα τὴν κουβέντα του...» (σελ. 124).

Οἱ συμπατριῶτες του Ηρακλή Καρανασάση πρέπει να αἰσθάνονται περήφανοι κάτω ἀπὸ το πνευματικὸ ἀνάστημά του, ικανοποιημένοι για τούτη τὴν περίσωση και συγκινημένοι για το εθνικὸ χρέος που ἐπιτελεῖ.

M. E. A.

Χάρη Μ. Κουτελάκη: «*Συμβολή στο τοπωνυμικὸ της Τήλου*», ἐκδ. Στέγης Γραμμάτων και Τεχνῶν Ἀωδεκανήσου, σειρά ἀυτοτελῶν ἐκδόσεων αρ. 13, Ἀθήνα 1982, σελ. 207.

Εὔστοχος ο τίτλος της πρόσφατης μελέτης του φιλόλογου και ἀρχαιολόγου Χάρη Μ. Κουτελάκη, *Συμβολή στο τοπωνυμικὸ της Τήλου*. Θα πρόσθετα πριν ἀπὸ τον τίτλο: «αξιόλογη», ἢ «σπουδαία», ἢ «σημαντικῆ», ἢ «αξιόπιστη», ἢ «αξιοπρόσεκτη» κ.ά. γιατί ὅπως και ἀν χαρακτηρισθεῖ δεν θάναι υπερβολή.

Ο Χάρης Κουτελάκης έγινε γνωστός πια στο Δωδεκανησιακό χώρο, με μια σειρά από μελέτες (όχι γραμματολογία, όπως λέει η Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου) που αφορούν αρχαιολογικά, ιστορικά, σωματειακά και άλλα θέματα. Ενδεικτικά αναφέρω τα: *Ιστορικό Αρχείο της νήσου Τήλου*, που πήρε και το Πανδωδεκανησιακό Βραβείο του 1979, *Ένα φερμάνι για την Αγία Αικατερίνη Καλαβάρδα Ρόδου, Ποικίλα έγγραφα από τα Νικιά Νισύρου κ.ά.*

Με την πρόσφατη μελέτη του παρακολουθεί και ερμηνεύει τις εκδηλώσεις της ζωής των Τηλιακών, καταγράφει από προσωπική έρευνα, μεταγράφει από αρχεία και κώδικες πολύτιμα στοιχεία και συνθέτει, πλήρη τοπωνυμικό κατάλογο (Μικρού και Μεγάλου Χωριού) του νησιού. Ανακαλύπτει άγνωστες τοπωνυμίες σ' όλη την έκταση του νησιού, που πολλές απ' αυτές κληρονομήθηκαν όχι μόνο από τους Βυζαντινούς και τους άλλους αρχαίους, αλλά και από τους Προέλληνες. Ενδεικτικά αναφέρω, πως με τη μεθοδολογία που ακολουθεί ο συγγραφέας (γλωσσικό υπόμνημα, φωνητικά σύμβολα, βραχυγραφίες, εκλογικός πίνακας, συμπεράσματα κ.λπ.), μορφοποιεί μελέτη αξιώσεων «ευρείας συμβολής». Γιατί, η εργασία συλλογής των τοπωνυμίων, δεν έχει μόνο επιστημονικό σκοπό, αλλά και εθνικό, ανθρωπιστικό και διεθνιστικό. Αναλογίστηκε κανείς πόσα τοπωνύμια ήρθαν στο προσκήνιο, χρησιμοποιήθηκαν για ένα διάστημα και χάθηκαν με το χρόνο; Πόσα ακόμα από τα λιγότερο ή περισσότερο χρησιμοποιούμενα θάχαν την ίδια μοίρα, αν δεν βρισκόταν ο Χ. Κ. να τα περισώσει; Γι αυτό λοιπόν, ετούτη η μελέτη, και συμβάλλει στη διεύρυνση της δωδεκανησιακής επιστημονικής βιβλιογραφίας και εθνικό έργο επιτελεί.

M. E. A.

Ι. Μ. Χατζηφώτη: «Πάτμος η Ιερή», εκδόσεις των Κριτικών Φύλλων, Αθήνα 1980, σελ. 135.

Κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις των *Κριτικών Φύλλων* το νέο βιβλίο του γνωστού συγγραφέα Ι. Μ. Χατζηφώτη, με τίτλο *Πάτμος η Ιερή*. Πρόκειται για έργο που πλουτίζει τον ιστορικό-φιλολογικό χώρο, με κείμενα μεστά, εντυπωσιακό φωτογραφικό υλικό και κοσμείται από πρωτογράμματα κ.ά. σχέδια φιλοτεχνημένα από τον πάτμιο αγιογράφο Φωκά Φωκάκη.

Ετούτη η έκδοση αποτελεί ταυτόχρονα και τον Α' τόμο της νέας σειράς του δωδεκανήσιου συγγραφέα που προσφέρεται με το γενικό τίτλο *Μοναστηριολογία*. Ένα έργο πρωτότυπο, αξιόπιστο και τεκμηριωμένο,

που αγκαλιάζει τους τομείς της μοναστικής ζωής, της ιστορίας και ορθόδοξης παράδοσης, της υμνογραφίας, της φιλολογίας, της διακοσμητικής τέχνης κ.λπ. Μάλιστα, ο ίδιος ο συγγραφέας μας πληροφορεί στον πρόλογο του, πως αντικείμενο των εκδόσεων είναι η διάσωση κάθε στοιχείου σχετικού με τα «...Μοναστήρια μας, τὰ ὀρθόδοξα δηλαδή μοναστήρια καὶ ὅτι σχετίζεται ἢ ἀναφέρεται σ' αὐτά. Ἕνας μεγάλος κύκλος θεμάτων, πὺ ἀνήκουν σὲ ποικίλους τομείς τῆς Βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς φιλολογίας καὶ ἱστορίας, ἀφοῦ τὰ μοναστήρια ὑπῆρξαν ἀπὸ τοὺς μεσαιωνικούς ἤδη χρόνους ὁ σημαντικώτερος φορέας τῆς παράδοσής μας, καλλιτεχνικά καὶ πνευματικά κέντρα πολὺ σπουδαία, χώροι ὅπου παράλληλα πρὸς τὸ μοναχικὸ βίον ἀναπτύχθηκαν τὰ γράμματα, ἡ μουσικὴ, ἡ ζωγραφικὴ, ἡ ξυλογλυπτικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κ.λπ.».

Το βιβλίο αυτό είναι ένα μικρὸ δείγμα λατρείας καὶ ἀγάπης τοῦ Ι. Μ. Χ. πρὸς τὸ ἱερό νησί, με σωστὴ ἐκτίμηση τῆς παράδοσης, με ιστορικές ἀναδρομές καὶ ἄλλα πολὺτιμα στοιχεῖα δοσμένα μέσα ἀπὸ ὀδοιπορικὸ πνεῦμα καὶ τὸ κλίμα μοναχισμοῦ, με λεπτὴ αἴσθηση καὶ τέχνη στο γραφτὸ λόγο. Μέσα ἀπὸ τα κείμενα διαφαίνεται ἡ δραστηριότητα προσωπικοτήτων που ζοῦν ἢ ἐξῆσαν στο νησί, ἐκτιμᾶται ἡ ἱστορικὴ σπουδαιότητα τῆς Μεγάλῃς Μονῆς καὶ τῶν ἄλλων μικρῶν μοναστηριῶν. Ξεχωρίζουμε τα μελετήματα γιὰ τὸν λόγιον Γεράσιμον Σμυρνάκη, τὸν Ἐθνομάρτυρα Πλάτωνα Αἰβαζίδη, τὸν υμνογράφο Νικόδημον Κάμπο, τὴν περίφημη τελετὴ τοῦ Νιπτήρα κ.ά. Ἀκόμα προβάλλεται ἐντονα ὁ μοναχισμὸς στο νησί, γίνεται γνωστὴ ἡ προσφορὰ τῶν μοναστηριῶν στὴν Ἐκκλησίαν, στὴν κοινότητα καὶ ἀλλοῦ. Τα ζωντανὰ «οδοιπορικά» κείμενα τοῦ Χατζηφώτη, με γλαφυρὴ ἀπόδοση ὅπου χρειάζεται καὶ λιτὴ τις πιο πολλές φορές, κάνουν τὸ ἔργο προσιτὸ σε κάθε ἀναγνώστη. Μικρὸ δείγμα, ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ, δίνουμε πιο κάτω (κεφάλαιο Α', σελ. 10) :

«...Τὸ Βυζάντιον ζεῖ καὶ ζεῖ χωρὶς διακοπὴν, χωρὶς ἀλλοίωσιν, σὲ τούτῃ τουλάχιστον τὴν ἔκφασίν του. Ἡ μόνη παραφωνία ἡμῶν ἀσφαλῶς ἐγὼ μὲ τὰ φράγκικα ροῦχα μου. Χώθηκα σὲ μιὰ γωνιὰ καὶ ἔμεινα νὰ θαυμάζω τὸ ἐξαίσιο ὄραμα, πὸν δὲν ἦταν φαντασία, δὲν ἦταν ὄνειρον, μὰ ἀπὴν πραγματικότητα, ἢ ζωντανὴ βυζαντινὴ συνέχεια. Στὸς ὀλοζωγράφιστους τοίχους εἶδα τὸν Ἀλέξιον Α' Κομνηνόν, ἐλέω Θεοῦ Βασιλέα Ρωμαίων καὶ κτίτορα τοῦ μοναστηριοῦ νὰ μοῦ χαμογελᾷ, τοὺς ἀσκητικὸς ἄγιους μὲ τις μακριὰς γενειάδες νὰ δέωνται τὴν Παναγίαν νὰ συγκατανεύῃ καὶ τὸν γλυκώτατον Ἰησοῦν νὰ εὐλογῇ...»).

Αναγνωστηρίου Καλύμνου «Αί Μούσαι»: Καλυμνιακά Χρονικά, τόμος Α', Αθήνα 1980, σειρά λογοτεχνικών και επιστημονικών εκδόσεων αρ. 4, σελ. 159 (σχήμα 29 x 21,5).

Έχουμε τονίσει και άλλοτε, πως τα τοπικά επιστημονικά και άλλα εκδοτικά έργα σε μορφή επετηρίδων, χρονικών, λευκωμάτων κ.ά., προσφέρουν πολύτιμο υλικό και σοβαρές υπηρεσίες στον τόπο μας. Γιατί, δεν πρόκειται για κάποια μονογραφία που έχει το μειονέκτημα να είναι γραμμένη με το ίδιο πνεύμα, αλλά για συλλογική δουλειά που ο κάθε ειδικός παρουσιάζει το αντικείμενό του μέσα από επιστημονικό πρίσμα. Τέτοιος τόμος άξια συγκρότησης με επίλεκτους συνεργάτες, πρέπει να θεωρηθεί και αυτός των *Καλυμνιακών Χρονικών* του αναγνωστηρίου Καλύμνου «*Αί Μούσαι*». Στον πρόλόγό του, το Δ.Σ. του άοκνου πνευματικού σωματείου, γράφει: «...*Η έκδοσή μας φιλοδοξεί να παρουσιάζει κάθε χρόνο την Κάλυμνο όπως είναι. Πραγματική και άφτιασίδωτη. Πρὸ πάντων γιὰ τ' Ἀδέλφια μας τῆς διασπορᾶς, πὸν ζοῦν καὶ προκόβουν μακριὰ μας, μὲ τὴν σκέψη πάντοτε στραμμένη στὸν ἀγαπημένο μας βράχο. Θᾶχουμε πετύχει τὸν στόχο μας, ἂν καταφέρουμε νὰ ἐνημερώσουμε σωστὰ κ' ἀνεπηρέαστα τὸν κάθε ξηνητεμένο μας...*».

Στο Α' μέρος (ιστορικά) του τόμου προτάσσεται *Ο κανονισμός της δημογεροντίας Καλύμνου* του έτους 1894, ο οποίος επικυρώνεται για τη γνησιότητά του από τη Δημαρχία του νησιού το 1922. Ο κανονισμός που υπήρξε ένα όργανο της διοίκησης Καλύμνου, με τις υποχρεώσεις, ευθύνες και τρόπους αντιμετώπισης κάθε τοπικού θέματος, αποτελείται από 46 άρθρα, χωρισμένα σε οκτώ κεφάλαια (9-15 σελ.).

Σαν επέκταση του κανονισμού έρχεται στη σειρά των δημοσιευμάτων *Ο θεσμός της Δημογεροντίας στην Κάλυμνο* από τον Ιπποκράτη Φραγκόπουλο. Ο συγγραφέας κλείνει μέσα σε τούτες τις σελίδες, εργασία που την διακρίνει η προσήλωση στο στόχο του, η εμβάθυνση στο χώρο της ιστορίας και η σπάνια σύγκριση που μαρτυρεί σωστή εκτίμηση και ιστορική ανακατάταξη των γεγονότων. Μελέτη, που όπως μας γνωστοποιείται, είναι παρμένη από την «Ιστορία της Καλύμνου» που συνέγραψε ο ίδιος και που παίρνει τη θέση της στη σειρά όλων εκείνων των «γραφτών» που συμβάλλουν στη διερεύνηση του ελλαδικού χώρου. Ακόμα βοηθά στην επικοινωνία μ' ετούτο τον τόπο, με το στρωτό γράψιμο, τις τεκμηριωμένες παραπομπές και τις εύστοχες ιστορικές αναδρομές με την ανάλυση στα άρθρα του Κανονισμού της Δημογεροντίας (16-22 σελ.).

Ακολουθεί συνεργασία από την Ειρήνη Ιππ. Φραγκοπούλου, με θέμα: *Ο κανονισμός της Δημογεροντίας Καλύμνου και τα κοινωνικά δικαιώματα στην Κάλυμνο*. Σύντομη μα καθαρά επιστημονική εργασία, μπορεί

να θεωρηθεί η παραπάνω. Αναλύει έννοιες, εδάφια κανονισμού και συγκρίνει τα κοινωνικά δικαιώματα του τότε με το τώρα, όχι μόνο στο νησί αλλά και γενικά στην ελληνική επικράτεια. Μέσα σε μόλις δύο σελίδες κατορθώνει και δίνει σφαιρικότητα στο θέμα (23-24 σελ.).

Στην 25η σελίδα καταχωρείται επιστολή του οφθαλμιάτρου Μιχ. Ν. Καλαβρού με ημερομηνία 22 Μαρτίου 1921, που αφορά μήνυμα προς το λαό της Καλύμνου. Με πικρία διαλαλεί πως την ημέρα των εκλογών «... άντελήφθη ότι μερικοί ύψηλοι κύκλοι καί τινες εκ τών συνήθως εὔ φρονούντων εἶχον συνασπισθεῖ εἰς ἓνα ἐν μέρει ὑποχθόνιον καί ἐν μέρει φανερόν πόλεμον κατ' ἑμοῦ. Ἐπιθέτως αἱ ἐργατικά τάξεις, αἱ ὁποῖαι φαίνεται διαισθάνονται τὰ πράγματα καί εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἔχουσιν ἀγνωτέρας ὁρμάς, ἐξεδήλωσαν ἀληθινὸν ἐνθουσιασμόν εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐκλεγῶ μὲ καταπληκτικὴν καὶ ἀνέλπιστον πλειονοψηφίαν...».

Δεν είναι κάτι πρωτόγνωρο ετούτο. Συνηθισμένο στην κοινωνική ζωή της ρωμιοσύνης. Δεν γνωρίζουμε όμως σε τι εξυπηρετούσε ετούτη η δημοσίευση, δίχως σχόλια και υπομνηματισμούς. Ίσως, ανεντασσόταν σε μια ευρύτερη μελέτη πολιτικο-ιστορική να πρόσφερε περισσότερα και με τ' άλλα στοιχεία της να φώτιζε μια περίοδο - εποχή (σελ. 25). Η ιστορία του Αναγνωστηρίου της Θεμελίνας Καπελλά έχει σειρά στα *Καλυμνιακά Χρονικά*. Αναφέρεται στο σπουδαίο και εθνικό έργο της ίδρυσης του Αναγνωστηρίου στο νησί, που αριθμούσε πάνω από χίλιους τόμους με σπάνια βιβλία. Το κείμενο, που ακριβοδίκαια μιλάει για τη θέση και τη συμβολή ετούτη του πνευματικού πυρίνα, πυκνώνεται από πίνακες με τα ιδρυτικά μέλη, τις διοικούσες επιτροπές και άλλα στοιχεία. Παρόμοιες πνευματικές εστίες, όχι μόνο καλλιέργησαν με θέρμη και αγάπη τα Γράμματα και τις Τέχνες του νησιού, αλλά συνέβαλλαν αποφασιστικά και στον διαφωτισμό κάθε ελληνικής ψυχής ειδικά στη δύσκολη ιταλική κατοχή. Παράλληλα, η σ. δεν παρέλειψε να επισημάνει και το τρανό έργο που επιτελεί σήμερα το αναγνωστήριο *Αἱ Μοῦσαι* σε μια νέα μορφή και διοίκηση αντάξια των προπατόρων της. Η τελευταία σελίδα «κλείνει», μ' ένα γραμμικό χάρτη του νησιού (26-29 σελ.).

Το Β' μέρος του έργου έχει γενικό τίτλο *Λογοτεχνικά - Λαογραφικά* που στο δισέλιδο άνοιγμα των σελίδων δημοσιεύεται ένα ποίημα του Χρήστου Κολιού (Κύπριου), με τίτλο *Κάλυμνος*. Σ' ελεύθερο στίχο μιλά για την αδελφοσύνη των δύο νησιών, τη φιλοξενία και τις άλλες αρετές των νησιωτών.

Συνέχεια, ο επίτιμος γυμνασιάρχης Γιώργος Λυσίκατος αφιερώνει μια σελίδα για το χρονικό του θανατικού (1838-39) και την παράδοση για την Κακιά Σκάλα. Τίτλος του *Η Παναγιά η Γαλατζίανη*. Ένα κείμενο για

όσους ζητούν την ανάπαυλα στις αναμνήσεις και για 'κείνους που επιζητούν να μάθουν την «ανέγγιχτη» ζωή του χθές (σελ. 32).

Από τις σελ. 33 ως 38 παίρνει θέση στον τόμο το διήγημα 'Ανοιξη της Ειρήνης Μιχ. Γαλλανού, με θέμα από το σχολικό περίγυρο που αγγίζει τα ενδιαφέροντα της εποχής. Τέτοιες συνεργασίες κρίνονται απαραίτητες για καταχώρηση, γιατί διανθίζουν τον κάθε τόμο με τις αγωνίες του παρελθόντος και τις δύσκολες κατοχικές μέρες. Μας φέρνουν πιο κοντά στα παιδικά μας χρόνια και μας δημιουργούν εντονότερη τη ρέμβη και νοσταλγία της άλλοτε γραφικής μαθητικής ζωής. Της όποιας ζωής, παρά τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης.

Ακολουθεί *Η φυλακή μας* του Γιάννη Ζερβού, με τον υπότιτλο: «Απόσπασμα από ανέκδοτο χειρόγραφο». Η προσφορά, μα και ο ιδιόμορφος τρόπος γραφής του συγγραφέα, μας είναι γνωστά. Εδώ δίνεται η ευκαιρία να απολαύσουμε για μια ακόμη φορά το μεστό λόγο και κάποιες από τις πτυχές των νησιώτικων παθημάτων. Των περιστατικών που περνούν στη μυθοποίηση και κληρονομούνται για ν' ανιστορούνται στις επερχόμενες γενεές (38-40 σελ.). Ο Γιάννης Μαγκλής «εμφανίζεται» στον τόμο, με *Τα παιδιά του άρχοντα*, παρμένο από το τελευταίο ομώνυμο βιβλίο του. «Κοιμάτι» με λογοτεχνική δύναμη και τέχνη που καταξιώνει τη φήμη και το κύρος του νεοέλληνα συγγραφέα. Ένα εντρύφημα για κάθε σύγχρονο προβληματιζόμενο άνθρωπο, που μέσα στην τύρβη του θέλει να κρατήσει όσο γίνεται περισσότερο σφιχτά κάποιες παραδόσεις της ανθρώπινης υποθήκης. Κάποιες μνήμες της νησιώτικης ζωής, με ατόφιους διάλογους και καιρίους νησιώτικους χαρακτήρες (41-45 σελ.).

Ο Ν.Μ. Δράκος συμμετέχει στην έκδοση με την εργασία που έχει τίτλο *Στην Κάλυμνο το Εικοσιένα*. Πρόκειται για ιστόρημα στηριγμένο σε πραγματικά γεγονότα, πλασμένο με ιδιόμορφο τρόπο και πλουτισμένο με «λεπτό» ηθογραφικό στοιχείο (45-54 σελ.). Ο *Αφέντης* είναι ο τίτλος του διηγήματος της Θεμελίνας Καπελλά που έχει σειρά στον τόμο. Οι διάλογοι στην τοπολαλιά συγκινούν και τέρπουν. Είναι παρήγορο και ενθαρρυντικό να βρίσκονται σήμερα συνεχιστές ετούτης της γλωσσικής μας κληρονομιάς, με σωστή απόδοση έστω και σε λογοτεχνικά κείμενα (54-59 σελ.). Συνέχεια ή μια συνεργασία — από γνωστούς, άγνωστους, δόκιμους και άφταστους — διαδέχεται την άλλη σ' ετούτο το παννησιωτικό πνευματικό προσκλητήριο των Καλυμνίων. Διαβάσουμε: *Ασφόδελοι*, της Ελένης Κυπραίου από την ποιητική συλλογή *Χαμόγελα*. Με κάποια πικρία απολήγει:

«...Νάμοιαζε ὁ κόσμος σὰν καὶ σὰς ᾽Ασφόδελοι,
ν᾽αἰμοίαζαν λίγοι, ν᾽αἰμοίαζε ᾽Ενας;
Φθινόπωρο καὶ πάλι στὴν ἀλή μου.

*Ἴσως φθινόπωρο και στην ψυχή.
πῶς νὰ πιστέψω, πῶς μ' ἀσφοδελούς
μοιάζουν οἱ ἀνθρώποι...
...ἀφοῦ, δὲν εἶμαι πιά παιδί;».*

Τα οχτώ ἀδέρφια του Θεόφιλου Καβάσιλα ἔχουν θέση στην ἐκδοση, που στηρίζεται σε πραγματικά θαλασσινά περιστατικά. Ακολουθεῖ: *Ἀπ' το ἴδιο ξύλο, στανρός και φτυάρι*, του Γεωργίου Μιχ. Βούη (60-66 σελ.). Συνέχεια: *Οἱ δύο πρώτες μεγάλες αγάπες* του Παντελή Μιχ. Μαύρου, *Ἡ ἀπληστία του αγρότη* του Γιάννη Ζηρούνη σε ἕμμετρο στίχο, *Νεμικάλι το κακορίζικο και το τραγούδι του το λυπητερό* του Μικέ Μαρκαδάκη, και *Καπετάνιο μπουγέλο* της Νίκης Μπιλλήρη, εἶναι κείμενα γραμμένα με αγάπη, τοπική προσήλωση και εμπλουτισμό ἀπὸ ηθογραφικά στοιχεία. Ἄν οἱ συγγραφεῖς τους διεργαζόντουσαν περισσότερο το υλικό, σίγουρα θα μας ἔδιναν πιο ικανοποιητικά και αντιπροσωπευτικά κείμενα. *Στο Μιχάλη Σβόνο*, εἶναι ἕνα ποῖημα του Γιάννη Μιχ. Πουγούνια, που πασχίζει να προσφέρει κάτι στο χώρο των δωδεκανησιακῶν γραμμάτων. Πιστεύουμε πως θα πετύχει πολλά, μια και διαπνέεται ἀπὸ νεανικό ενθουσιασμό επιμονή και θέρμη.

Ἄλλοι τίτλοι: *Ἡ παναγία η ξένη* της Μαρίας Α. Μαγκλή, *Πέλαγος η ζωή* της Ειρήνης Γαλανού, *Στίχοι* του Σκεῦου Συριώτη και *Ὁ Ὑπότατος* του Ἰωαννίκου Κων. Μαστῶρου, ἕνας θεσμός ἐπὶ τουρκοκρατίας που πήρε μαζί του ο χρόνος και που ἀξία διάσωσε ο Ι.Κ.Μ. (68-84 σελ.).

Στο κεφάλαιο *Ἐκπαίδευση* ἀναλύονται ὅλες οἱ βαθμίδες της, η ἀθλητική ζωή και σκιαγραφεῖται ο Βασίλειος Εμμ. Καρπάθιος, ο ευεργέτης του 4ου Δημοτικού Σχολείου του νησιού. Στο κεφάλαιο *Ὀικονομία* που ακολουθεῖ, ἀναλύονται πρωτογενεῖς και δευτερογενεῖς παράγοντες με πίνακες και στατιστικά στοιχεία. Ἡ *Συλλογική δράση* και η *Κοινωνική πρόνοια* εἶναι ουσιώδη κεφάλαια μαζί με την *επικαιρότητα* στα γράμματα και τις τέχνες που κλείνει ο συλλογικός πνευματικός μόχθος.

Μια ἀπόπειρα για μορφωτικό ἀνέβασμα, πνευματική καλλιέργεια, ἀναμόχλευση και περίσωση χαμένων εθίμων καθῶς και «θαμένων» προσωπικοτήτων του νησιού που στηρίζονται στην ἀξία της ὑπαρξης του ἀναγνωστηρίου *Αἱ Μοῦσαι*. Ἀθόρυβοι και ἄοκνοι εργάτες του πνεύματος μοχθοῦν κάθε χρόνο, με συντονιστή και πρωτεργάτη τον ἰδεολόγο Γ. Σακελλαρίδη, για να κρατήσουν σταθερά τις πνευματικές ἐπάλλξεις με τα υψηλά ἰδανικά. Τους ἀξίζουν ὄχι μόνο συγχαρητήρια, μα και δημόσιος ἔπαινος.

Μ.Ε.Α.

ΤΙΜΗΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Εορτασμός των 84 χρόνων του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» Αμερικής

16.12.83.

Τα 80/χρονα από την ίδρυση του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» Αμερικής γιορτάστηκαν και στην Αθήνα με πρωτοβουλία της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών και του αγαθοεργού συλλόγου των Νισυρίων «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ» Αθήνας - Πειραιά.

Στη μεγάλη αίθουσα του ξενοδοχείου "Τιτάνια,, συγκεντρώθηκαν πολλοί Νισύριοι και παρευρέθηκαν αρκετοί φίλοι της Νισύρου. Ήταν μια σεμνή και συγκινητική εκδήλωση. Έγινε προσκλητήριο «Νεκρών» και ακούστηκαν ονόματα παλιών και αξέχαστων συμπατριωτών μας που δούλεψαν με αυταπάρηση για την προαγωγή της συλλογικής ιδέας και πρόσφεραν πολύ χρόνο από τη ζωή τους για την πρόοδο, την προβολή και το μεγαλείο της γενέτειρας, όπως του Νικήτα Σακελλαρίδη, του Λούη Κοντοβερού, του Δημήτρη Πολυχρονιάδη, του Κώστα Μούρα, του Δημήτρη Στρίκη κ.ά.

Έγινε και αναφορά «Τιμής» στους ζώντες συμπατριώτες μας που συμμετέχουν ενεργά στα Διοικητικά Συμβούλια των Νισυριακών Σωματείων και συμβάλλουν στην επίτευξη των καταστατικών σκοπών τους.

Το πρόγραμμα της εκδήλωσης παρουσίασε ο συμπατριώτης μας κ. Θεοχάρης Θεοχαρίδης.

Για το ιστορικό της ίδρυσης και της δράσης του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» Αμερικής μίλησε ο πρόεδρος του Δ.Σ. του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» Αθήνας - Πειραιά κ. Γιάννης Λογοθέτης.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Θ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ :

Με την ευκαιρία της παραπάνω εκδήλωσης η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών τίμησε δύο συμπατριώτες μας (τον Αλέξανδρο Οικονομίδη και τον Αρμόδιο Γιαννίδη) για την πολυσχιδή και μακρόχρονη θητεία

τους στα συλλογικά και ιδιαίτερα για το έργο που επιτέλεσαν ως μέλη των Δ.Σ. Για την προσωπικότητα, το χαρακτήρα και την προσφορά του Αλέξανδρου Οικονομίδη μίλησε διεξοδικά ο πρόεδρος της Εταιρείας, ιατρός κ. Γεώργιος Παρθενιάδης και που ανάμεσα σ' άλλα είπε : Χαρακτηριστικό της προσφοράς του τιμωμένου σήμερα εκλεκτού συμπατριώτη μας Αλέξανδρου Οικονομίδη είναι που κράτησε τη θέση του ταμιά της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών επί 23 συναπτά έτη και εκτελούσε το λειτούργημά του, γιατί περί αυτού πρόκειται, με πίστη και θρησκευτική ευλάβεια.....

Η Εταιρεία αναγνωρίζει το έργο σου και για τις πολύτιμες υπηρεσίες σου στα κοινά σε τιμά σήμερα και σου προσφέρει αυτή την αναμνηστική πλακέτα, που γράφει : «Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών τιμά και ευγνωμονεί τον Αλέξανδρο Θ. Οικονομίδη».

ΑΡΜΟΔΙΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ :

Για το έργο και την προσφορά του Αρμόδιου Γιαννίδη μίλησε ο αντιπρόεδρος της Εταιρείας κ. Κώστας Σακελλαρίδης και που ανάμεσα σ' άλλα είπε :

...Η Εταιρεία μας αισθάνεται χαρά που σήμερα τιμά δυο εξαιρετους Νισύριους. Για τον Αλέκο σας μίλησε ο σεβαστός μας πρόεδρος. Για τον Αρμόδιο Γιαννίδη θα σας πω εγώ.

Ποιος από σας δεν γνωρίζει, πως υπήρξε ένας δυναμικός πρόεδρος του «Γνωμαγόρα» ; Άφησε πίσω του δυο έργα. Την ηλεκτροφώτιση του νησιού μας, που σ' αυτό συνέβαλε και ο τότε Δήμαρχος Γ. Γιαλούρης, και την ίδρυση του περιοδικού «Νισυριακά Χρονικά». Είναι ο άνθρωπος που συνέβαλε στο άναμμα δυο φώτων. Στα ηλεκτρικά φώτα της Νισύρου και στο πνευματικό φως της Νισύρικης διανόησης.

Από το 1955 έως το 1961 κυκλοφόρησε το περιοδικό. Συνέχεια και συνέπεια των «Νισυριακών Χρονικών» ήταν η ίδρυση της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών. Συνολικά ο ίδιος εξέδωσε 11 τεύχη.

Η διοίκηση του «Γνωμαγόρα» που τον διαδέχτηκε συνέχισε την έκδοση με εκδοτική επιτροπή, που την αποτελούσαν οι Κώστας Μούρας, Παύλος Σακελλαρίδης, Αρμόδιος Γιαννίδης, Ιωάννης Οικονομίδης. Το όλο εκδόθηκαν 37 τεύχη. Δημοσιεύτηκαν εκλεκτές εργασίες ιστορικού, λαογραφικού περιεχομένου και γιαυτό η Ακαδημία Αθηνών, όταν ετίμησε με Έπαινο την Εταιρεία Ν. Μελετών στο σκεπτικό της περιέλαβε και τα τεύχη αυτά.

Αγαπητέ Αρμόδιε,

Η Εταιρεία μας, που είσαι από τα ιδρυτικά της μέλη, σε τιμά σήμερα. Κάπου στο 12ο τεύχος γράφεις, ότι: «Η έκδοση του περιοδικού απετέλεσε δι' εσέ υψίστη ηθική ικανοποίηση». Όχι μόνο ικανοποίηση αλλά και τιμή, προσθέτω. Και αυτήν ακριβώς την τιμή έρχεται σήμερα η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών, το πρώτο πνευματικό Νισύριο σωματείο, να σου αποδώσει.

Σε παρακαλώ να προσέλθεις στον πρόεδρό μας για να παραλάβεις την αναμνηστική πλάκα, όπου βρίσκονται χαραγμένα αυτά τα λόγια: «Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών τιμά και ευγνωμονεί τον Αρμόδιο Γιαννίδη».

Η εκδήλωση έκλεισε με τοπικούς χορούς που χόρευαν όμορφες Νισυροπούλες της Αθήνας, ντυμένες τη νισύρια «απαλαιή» στολή με συνοδεία βιολιού και κιθάρας που έπαιζαν ο Κ. Χατζηνικολάου και ο Κ. Μαντουδάκης.

12.4.84.

Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών και ο Σύλλογος Νισυρίων «Ο ΓΝΩΜΑΓΟΡΑΣ» σε κοινή εκδήλωση που έγινε στο Ξενοδοχείο «ΤΙΤΑΝΙΑ» τίμησαν δύο εκλεκτούς Νισύριους, τον καθηγητή του Ε.Μ.Π. κ. Παύλο Οδ. Σακελλαρίδη, που εκλέχτηκε ακαδημαϊκός και το γιατρό κ. Γεώργιο Ε. Παρθενιάδη, πρόεδρο της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών, για την επιστημονική, κοινωνική και εθνική τους προσφορά. Για τον Παύλο Σακελλαρίδη μίλησαν ο κ. Ιωάννης Λογοθέτης, πρόεδρος του «Γνωμαγόρα» και ο κ. Γεώργιος Παρθενιάδης, πρόεδρος της Εταιρείας. Μόλις τελείωσε την ομιλία του ο κ. Λογοθέτης πρόσφερε στους τιμωμένους από μια αναμνηστική πλακέτα εκ μέρους του «ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ» σε ένδειξη αναγνώρισης του έργου τους, που ήταν και εκδήλωση αγάπης και εκτίμησης των Νισυρίων προς το πρόσωπό τους.

ΠΑΥΛΟΣ ΟΔ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ:

Ομιλία : κ. Γ. Ε. Παρθενιάδη

Κυρίες και Κύριοι

Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών και ο Σύλλογος Νισυρίων ο «Γνωμαγόρας» ομόφωνα αποφάσισαν να τιμήσουν το διακεκριμένο Καθη-

γητή, ακαδημαϊκό κ. Παύλο Σακελλαρίδη σαν αναγνώριση των πολλών και πολύτιμων υπηρεσιών του, που προσέφερε στην Επιστήμη, στην Κοινωνία, στην Πατρίδα.

Η σταδιοδρομία και το έργο του Παύλου Σακελλαρίδη, έργο πνευματικό και εθνικό, προβάλλει και διακρίνει την εργασία του, τη δράση του και τη θέλησή του, αρετές που συνθέτουν την εικόνα της επιτυχίας του.

Ο καθηγητής και ακαδημαϊκός κ. Παύλος Σακελλαρίδης σαν εκλεκτός και ξεχωριστός πνευματικός άνθρωπος, ή σαν ένας ακάματος ή βαθυστόχαστος ερευνητής της επιστήμης, επιβάλλεται σ' ολόκληρο τον Ελληνικό χώρο σαν «δημιουργός» και «φρουρός ιδεών». Ο κ. Παύλος Σακελλαρίδης αξίζει μεγάλου επαίνου και τιμής. Η τιμή αυτή αντανακλά στην οικογένειά του, στη Νίσυρο, στη Δωδεκάνησο, στην Ελλάδα.

Η μνεία των ριζών αποτελεί θέμα υψίστης ιστορικής αναγκαιότητας. Ο κ. Παύλος Σακελλαρίδης γεννήθηκε στο «όμορφο ή γαλήνιο» (Μηνάς Διόνυσος) νησάκι της Νισύρου στα 1920 και εκεί κύλησαν ήρεμα και αφρόντιστα τα πρώτα παιδικά του χρόνια. Εκεί στο μικρό νησάκι της Νισύρου υπήρχε το «Πατρικό το σπίτι» και εκεί ανοίχθηκαν για πρώτη φορά διάπλατα μπροστά του οι δρόμοι της μαθήσεως και οι ανήφοροι της αρετής.

Ο διάσημος Γάλλος φιλόσοφος και ποιητής Βίκτωρ Ουγκώ (1802-1885) δογματίζει: «Η φιλοσοφία είναι μια τροφή και η ποίηση μια ανάγκη». Πιστεύω εδώ είναι μια κατάλληλη στιγμή, στην ομιλία μου να σταθεί «η ανάγκη της ποίησης» δηλ. το ποίημα του Ρώμου Φιλύρα το «Πατρικό το σπίτι».

*«Το πατρικό το σπίτι μας είναι σαν εκκλησιά
η κάθε κάμαρα Δελφοί,
και ιέρεια η μητέρα
και σαν αυγερινό θωρούμε εμείς
το γέρο μας πατέρα...».*

Οι πρώτοι δάσκαλοι του Παύλου Σακελλαρίδη υπήρξαν η «ιέρεια η Μητέρα» (η Χαριτωμένη Φασουλαρή) και ο «αυγερινός ο γέρος Πατέρας» (Οδυσσέας Σακελλαρίδης).

Ασφαλώς οι ψυχές των θα αγάλλονται για την πρόοδο και βράβευση του παιδιού τους.

Το πνευματικό δέντρο των Σακελλάρηδων φυτεύτηκε στη Νίσυρο από τα τέλη του 18ου αιώνα, και καρποφόρησε και έζησε και ζει με ιστορική συνέχεια και συνέπεια διακόσια περίπου χρόνια τώρα.

Οι Σακελλάρηδες διεφύλαξαν με αγάπη και πάθος την πνευματική τους παράδοση. Και παράδοση θα πει ζωή. Αλλά ζωή με συνέχεια και συνέπεια.

Ζωή θα πει κίνηση. Κίνηση προς τα εμπρός. Και τα παιδιά του Οδυσσέα συνεχίζουν το δρόμο τους με οδηγό «τον Οδυσσέα, που είναι αυτό το σύμβολο της επιστήμης που λέγει πάντοτε εμπρός ο αιώνιος εξερευνητής», όπως διατυπώνει ο εθνικός μας ποιητής Κ. Παλαμάς.

Και «ο Οδυσσέας ζει πάντοτε, ζει με την μαγείαν των ονείρων των Ιμέρων, ζει με την μέθη του αιώνιου ταξιδιού με τον νου του πάντα στην Ιθάκη». Εγώ θα προσέθετα στη Νίσυρο, όπως γράφει ο Γ. Πράτσικας.

Ο Παύλος Σακελλαρίδης υπήρξε άριστος στις σχολικές του επιδόσεις. Απόφοιτος του Γυμνασίου Αθηνών στα 1938. Πτυχιούχος της Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών στα 1944. Διδάκτωρ του Πανεπιστημίου Αθηνών 1950. Docteur ès Sciences Physiques de l' Université de Paris (doctorat d' Etat) στα 1953.

Υφηγητής της Ανοργάνου Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών στα 1955.

Ο Π. Σακελλαρίδης συνέχισε από του 1951 μεταπτυχιακές σπουδές στη Γαλλία με άριστες επιδόσεις. Εδημοσίευσε περί τις 57 επιστημονικές εργασίες στη Γαλλία και στην Αθήνα.

Ούτε ο χρόνος ούτε ο χώρος μας επιτρέπουν την λεπτομερή ανάλυση του μεγάλου επιστημονικού έργου του Π. Σακελλαρίδη.

Η ακαδημαϊκή σταδιοδρομία του υπήρξε εξαιρετική, ενδιαφέρουσα:

1) Βοηθός του Εργαστηρίου Ανοργάνου Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών στα 1943-1950.

2) Επιμελητής του Εργαστηρίου Ανοργάνου Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών 1950-1959.

3) Chargé des Recherches au C.N.R.S. (Centre National de la recherche Scientifique de France) στα 1953-1957.

4) Εντεταλμένος Υφηγητής Ανοργάνου Χημείας του Πανεπιστημίου Αθηνών 1959-1963.

5) Έκτακτος μόνιμος καθηγητής της Γενικής Χημείας του Ε. Μ. Πολυτεχνείου 1963-1968.

6) Τακτικός Καθηγητής της Γενικής Χημείας του Ε.Μ. Πολυτεχνείου 1968.

7) Πρύτανης του Ε. Μ. Πολυτεχνείου 1975-1977 και

8) Ακαδημαϊκός 1984. Η Ακαδημία Αθηνών, το ανώτατο εθνικό πνευματικό κέντρο Επιστημών και Γραμμάτων εξέλεξε μέλος της τον Π. Σακελλαρίδη, που έρχεται σαν επιστέγασμα, σαν βράβευση του όλου επιστημονικού του έργου.

Η επί 40 χρόνια υπηρεσία του Π. Σακελλαρίδη στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα χαρακτηρίζεται από συνεχές και πολύωρο διδακτικό έργο σε ευρύ φάσμα μαθημάτων Χημείας.

Πλην όμως των ανωτέρω καταλαμβάνει σοβαρές διοικητικές θέσεις.

1) Επιστημονικός Σύμβουλος, του Γεν. Επιτελείου Ναυτικού (1959-1967).

2) Ειδικός Σύμβουλος του Υπουργείου Βιομηχανίας (1964-1966).

3) Μέλος της Διοικούσης Επιτροπής Ατομικής Ενεργείας (1964-1966).

4) Γενικός Διευθυντής του Ινστιτούτου Βιομηχανικών Ερευνών (1965-1967).

5) Πρόεδρος του Ανωτάτου Χημικού Συμβουλίου του Κράτους (1975-1982).

6) Πρόεδρος του Κέντρου Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμορφώσεως (Κ.Ε.Μ.Ε.) από του 1979 έως σήμερα.

Αγαπητέ Παύλο,

Για τη σταδιοδρομία σου και το έργο σου, σήμερα ερχόμεθα όλα τα μέλη της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών και ο Σύλλογος μας ο «Γνωμαγόρας» να σου εκφράσουμε και δημόσια τον δίκαιο έπαινο της τιμής και να σου αποδώσουμε το φόρο αγάπης και θαυμασμού για τα πνευματικά σου επιτεύγματα που είδαν το φως. Μαζί με τα θερμά μας συγχαρητήρια αγαπητέ Παύλο, σε παρακαλούμε να δεχθείς επίσης σαν τεκμήριο αγάπης και βαθιάς εκτίμησης το ελάχιστο συμβολικό τούτο ενθύμιο, για να σου ενθυμίζει πάντοτε την αγάπη μας και την εκτίμησή μας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΠΑΡΘΕΝΙΑΔΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΡΘΕΝΙΑΔΗΣ:

Ομιλία : κ. Κ. Ο. Σακελλαρίδη

Η Εταιρεία Νισυριακών Μελετών σήμερα τιμά δύο διακεκριμένους Νισύριους και δικούς της ανθρώπους : Τον ακαδημαϊκό Π. Σακελλαρίδη ιδρυτικό μέλος της και επιμελητή όλων των ως τα σήμερα εκδόσεών της και τον πρόεδρό της Γεώργιο Παρθενιάδη.

Για τον Παύλο Σακελλαρίδη μίλησε ο προηγούμενος ομιλητής, θα μιλήσει κι ο επόμενος. Θα μου επιτρέψετε όμως να σας πω δυο λόγια για τον μικρό μου αδελφό, τον πιο τρανό, τον πιο μεγάλο της γενιάς μου. Θυμάμαι το γεμάτο ζωντάνια μικρό εκείνο παιδί, τη χαρά του σπιτιού μας, τον μελετηρό έφηβο, που όσο κι αν προχωρούσε στη σταδιοδρομία του και περίσσευαν οι ευθύνες του δεν έπαυε να ενδιαφέρεται και να φροντίζει τους πάντες. Πηγή ακένωτης προσφοράς. Στον Παύλο μου ταιριάζει το αρχαίο ρητό : Τι ωραίος, τι χάρμα ο άνθρωπος, όταν είναι άνθρωπος.

Σήμερα έχω την τύχη να σας μιλήσω για τον αγαπητό μου φίλο τον Γεώργιο Παρθεσιάδη. Είναι βέβαια πολύ δύσκολο να παρουσιάσω σε μια ομιλία περιορισμένου χρόνου μια τόσο σημαντική προσφορά ανθρώπου προς την Επιστήμη, την Κοινωνία και την Πατρίδα.

Είναι ανάγκη ν' αναφερθούμε στους γεννήτορες του, όχι μόνο για λόγους πληροφόρησης των νέων μας, αλλά γιατί και σ' αυτούς αντανακλά η σημερινή τιμή.

Η γενιά των Παρτένηδων ξεκινά από τη Νίσυρο. Ανέκαθε οι Παρτένηδες είχαν οικονομική άνεση. Ήταν άρχοντες και καλοζωισμένοι, γιατί τους έλεγαν Χατζηκονταρίδες.

Παιδιά του Μιχάλη Παρτένη, που πέθανε στα 1860, ήταν ο Μανόλης κι ο Μιχάλης. Ορφάνεψαν σε πολύ μικρή ηλικία. Κηδεμόνες τους στάθηκαν οι φίλοι του πατέρα τους ο Ζαρίφης και ο Ευγενίδης, τραπεζίτες της Πόλης.

Η πατρική κληρονομιά τους επέτρεψε να τελειώσουν την Μεγάλη του Γένους Σχολή. Ο Μιχάλης σπούδασε γιατρός στην Αθήνα κι ύστερα μετεκπαιδεύτηκε στο Παρίσι. Όταν ολοκλήρωσε τις σπουδές του εγκατεστήθηκε στην Κω. Εκεί ανεδείχθηκε σε προύχοντα του νησιού. Σαν δήμαρχος Κω υπογράφει το ψήφισμα του λαού της Κω, της 20/12/1912 που ζητά την Ένωση των νησιών με την Ελλάδα.

Σύμφωνα με μαρτυρία του Πατριάρχη Κων/πόλεως και μετά Αλεξανδρείας Μελέτιου Μεταξάκη ήρθε αρωγός σημαντικού χρηματικού ποσού στην Εθνική Άμυνα της Πόλης (1920-22)... Ακόμα θα αναφέρω κάτι που τον χαρακτηρίζει. Στους γιατρούς του περιβάλλοντός του άφησε την υποθήκη: Από παπά και δάσκαλο να μην εισπράττουν αμοιβή. Και τούτο γιατί στην περίοδο της δουλείας κι ο παπάς κι ο δάσκαλος ήταν στηρίγματα του Γένους. Απόγονοι του είναι οι Παρθεσιάδηδες της Κω.

Ο Μανόλης έμεινε στη Νίσυρο. Ασχολήθηκε με το εμπόριο. Παντρεύτηκε την Μαριά του Μανόλη Παπαγιάννη: Μια Νισυριά γεμάτη αρχοντιά που διακρίνετο, για τη σοφία και την καλωσύνη της. Για τον Παπαγιάννη, αξίζει να σας διαβάσω τι γράφει ο Μπαλαλάς: *«Άνθρωπος χορτασμένος από τα αγαθά της ζωής, πλούσιος και μεγάλος εκ γενετής και χαρακτήρος. Το σπίτι του αληθινό αρχοντόσπιτο ήτο αθόρυβο άσυλο των πτωχών και αδικημένων. Άνθρωπος θετικός πολύπειρος και δραστήριος. Αληθινός πατριώτης και προστάτης των δικαιωμάτων του λαού κατώρθωσε δια της ευφύιας και επιτηδειότητας του να κατέχει θέσιν Πρώτου εις τα Δημοτικά Συμβούλια της πατρίδος μας. Επί 50 περίπου έτη ήτο πραγματικός διοικητής του νησιού μας»*. Το 1865 σαν δημογέροντας μ' επιτυχία αντιμετώπισε την πρώτη απόπειρα των Τούρκων να καταργήσουν το Προνομιακό καθεστώς που επέτρεπε στα νησιά να αυτοδιοικούνται. Ο Παρτένης άνθρωπος

ακέραιος κατόρθωσε σ' όλον το βίο του να κρατηθεί μακράν από τις κατά καιρούς πολιτικές διαμάχες του νησιού. Παρέμεινε πρόσωπο κοινής παραδοχής και εμπιστοσύνης. Σ' αυτόν κάποτε κατέφυγαν οι συμπολίτες του, ζητώντας του ν' αναλάβει το ταμείο του Δήμου γιατί δεν είχαν εμπιστοσύνη στους απερχόμενους δημοτικούς άρχοντες. Υπόδειγμα καλού οικογενειάρχη, παράδειγμα τάξης και ακρίβειας για τους Νισύριους.

Μ' αυτές τις καταβολές ξεκίνησαν στη ζωή τους οι απόγονοι των Παρτένιδων και με τον μέχρι σήμερα βίο τους ετίμησαν και τιμούν τούς γεννήτορες. Ο Γεώργιος Παρθενιάδης είναι το όγδοο παιδί του Παρτένη. Αφού τελείωσε το Βενετόκλειο Γυμνάσιο της Ρόδου ενεγράφη στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τό 1924 αποφοιτά με άριστα και ως το 1928 διετέλεσε βοηθός στην έδρα της Παθολογικής Φυσιολογίας. Ιδρυτικό μέλος του «Γνωμαγόρα» Αθηνών κι ένα διάστημα πρόεδρος του. Από το 1929 - 1931 μετεκπαιδεύτηκε στο Παρίσι, μαθητής του Ινστιτούτου Παστέρ. Το 1931 εγκατεστάθηκε οριστικά στην Αλεξάνδρεια.

Εκείνη την εποχή ο Ελληνισμός της Αιγύπτου βρίσκεται στο απόγειο της ακμής του. Αριθμούσε περί τις 200000, από αυτές 75000 στην Αλεξάνδρεια. Από χρόνια οι Έλληνες έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στην οικονομική ζωή της χώρας του Νείλου. Η Ελληνική Κοινότητα Αλεξανδρείας αποτελούσε μιά εθνική οντότητα με πανελλήνια ακτινοβολία και μεγάλο κύρος.

Η Ελληνική Αλεξάνδρεια ήταν περήφανη όχι μονάχα για τα πλούτη, τη δύναμή της, μα και για τον πνευματικό οργανισμό που τη χαρακτήριζε ιδιαίτερα στις Επιστήμες και τα Γράμματα. Έλληνες της Αιγύπτου ήταν οι μεγάλοι Εθνικοί ευεργέτες. Ο Αβέρωφ, ο Τοσίτσας, ο Μπενάκης κι άλλοι. Αλεξανδρινοί είναι, ο μεγάλος μας ποιητής Κων/νος Καβάφης και ο πρώτος Έλληνας κοινωνιολόγος γιατρός Γεώργιος Σκληρός.

Σ' αυτή λοιπόν τη δυναμική νησίδα του απόδημου Ελληνισμού, όπου κυριαρχούσαν ιερά τέρατα υλικής δύναμης και πνευματικής ρώμης ήρθε να σταδιοδρομήσει ο Γεώργιος του Παρτένη.

Ο Νισύριος αυτός μ' εφόδια τις πατρογονικές αρετές που τον συντροφεύουν σ' όλον του το βίο, την αρτία επιστημονική κατάρτιση, κατάφερε όχι μόνο να επιβιώσει σαν επαγγελματίας, αλλά σε μικρό χρονικό διάστημα ν' αναδειχθεί σε μια προεξάρχουσα μορφή του Ελληνισμού της Αιγύπτου. Ανοίγει μικροβιολογικό εργαστήριο που πολύ σύντομα θεωρείται ένα από τα πρώτα της Αλεξανδρείας. Παράλληλα από το 1932 - 1961 διευθύνει τα εργαστήρια του Διεθνούς Μαιευτηρίου Αλεξανδρείας. Από το 1940-1964 είναι διευθυντής του Ιστολογικού Εργαστηρίου του Ελληνικού Νοσοκομείου «Θεοχάρη Κότσικα», 1942 - 1944 διευθυντής των Εργαστηρίων του Μεγάλου Νοσοκομείου El Moassat, 1936 - 1959 διευθυντής αντικαταστάτης του Μικροβιολογικού Εργαστηρίου και Χημείου του Νοσοκομείου

Κότσικα. Από το 1961-1964 επιστημονικός διευθυντής του Κοτσίκειου Νοσοκομείου, 1960-1964, πρόεδρος του Διοικητικού Ιατρικού Συμβουλίου του ίδιου Νοσοκομείου. Ιατρός Παθολογοανατόμος του Ελληνικού Ναυτικού Νοσοκομείου Αλεξανδρείας (περίοδος 1943 - 1944). Ιατρός μικροβιολόγος της Κοινωνικής Πρόνοιας της Ελληνικής Κοινότητας Αλεξανδρείας στα χρόνια 1964 - 1969.

Δίδαξε σαν καθηγητής της Σχολικής Υγιεινής στην Πατριαρχική Σχολή Φώτιος ο Α (1933 - 1943). Επίσης στις Κοινοτικές Σχολές Αλεξανδρείας (1942 - 1961). Καθηγητής της Σχολής Νοσοκόμων, του Κοτσίκειου Νοσοκομείου (1947 - 1964). Όλη αυτή η επιστημονική προσφορά γίνεται χωρίς οικονομικά ανταλλάγματα.

Μέλος Ελληνικών και Γαλλικών Ιατρικών Εταιρειών. Παρά τις πολλές απασχολήσεις του δεν παραμελεί τις εργαστηριακές Έρευνες. Δημοσιεύει περί τις 50 επιστημονικές ανακοινώσεις μερικές από αυτές περιλαμβάνονται στη διεθνή βιβλιογραφία της αιματολογίας. Από το 1909 λειτουργούσε στην Αλεξανδρεία ο Σύλλογος Ελλήνων Επιστημόνων Αιγύπτου Πτολεμαίος ο Α΄. Ο σύλλογος αυτός έχει να επιδείξει σοβαρό επιστημονικό έργο. Εθεωρείτο το πρώτο πνευματικό σωματείο της Αιγύπτου. Μέλος του ο Γεώργιος Παρθενιάδης. Κατά την περίοδο 1941 - 1945 γίνεται πρόεδρος του ιατρικού τμήματος και στη τριετία 1947 - 1949 εκλέγεται πρόεδρος του. Η προεδρία του συλλόγου αυτού, όνειρο κάθε επιστήμονα, εθεωρείτο η πιο μεγάλη τιμητική διάκριση.

Η προεδρία Παρθενιάδη όχι μόνον ελάμπρυνε τις εργασίες του «Πτολεμαίου αλλά στάθηκε αφορμή να πυκνώσουν πολλοί νέοι επιστήμονες τις τάξεις του.

Τα μέλη του συλλόγου σαν αναγνώριση των υπηρεσιών του αυτών τον ανακήρυξαν το 1952 επίτιμο πρόεδρο.

Τις θέσεις και τ' αξιώματα που καταλάμβανε ο Παρθενιάδης όχι μόνο τα τιμούσε, αλλά στο πέραςμά τους άφηνε τή σφραγίδα της δημιουργικής του προσωπικότητας. Άριστος ομιλητής. Οι διαλέξεις του αποτελούσαν πνευματικό γεγονός στην Ελληνική παροικία. Αρθρογραφεί τακτικά στις Ελληνικές εφημερίδες. Με λίγα λόγια υπήρξε ένα ζωντανό κύτταρο της Κοινωνίας. Πολυγραφοτάτος. Αναφέρω το βιβλίο του «Τα Ελληνικά Νοσοκομεία της Αλεξανδρείας», (1960), όπου με τις ιστορικές πηγές που παρουσιάζει υποστηρίζει πως τα πρώτα στον κόσμο νοσοκομεία με τη μορφή παροχής στέγης και νοσηλείας δημιουργήθηκαν το πρώτον στην Αλεξανδρεία από Χριστιανούς Έλληνες.

Όταν η Ελληνική Κυβέρνηση κατέφυγε στην Αλεξάνδρεια μετά την κατάληψη της χώρας μας από τις δυνάμεις του Άξονα στο τελευταίο πόλεμο, ο Γεώργιος Παρθενιάδης επιστρατεύεται και προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες στο νοσηλευτικό τομέα.

Η Πολιτεία για τις υπηρεσίες του αυτές του απονέμει το Μετάλλιο των Εξαιρέτων Πράξεων. Για την κοινωνική και πατριωτική δράση του έτυχε και άλλων διακρίσεων και παρασήμων.

Πρωτοστάτησε στους Δωδεκανησιακούς αγώνες, είτε σαν μέλος της διοίκησης της Κεντρικής Επιτροπής των Δωδεκανησιακών Ενώσεων Αιγύπτου, είτε αρθρογραφώντας στο τύπο της Αλεξανδρείας. Τον Μάιο του 1941 ιδρύεται με πρωτοβουλία του η Νισυριακή Αδερφότης Αιγύπτου. Πρόεδρός της ο ίδιος.

Κι όταν απολείπειν ο Θεός τους Έλληνες της Αιγύπτου και άρχισε η έξοδος αυτών από την Αίγυπτο τότε κι εσύ αγαπητέ μας πρόεδρε με την σειρά σου αποχαιρέτησες την Αλεξάνδρεια που άφηνες. Την πόλη που τόσα της έδωσες και που κι αυτή μ' απλοχεριά σου τ' ανταπόδωσε. Έρθες κοντά μας κι από το 1970 υπηρετείς την Εταιρεία μας αρχικά σαν αντιπρόεδρος και τελευταία πρόεδρος της. Η λαογραφία, η ιστορία του νησιού μας που από πολύ νέος με το ψευδώνυμο Αρμάς την υπηρετήσες, σε ξανακέρδισε.

Εδώ σταματά το χρονικό μιας μακρόχρονης δράσης και προσφοράς του Γεώργη του Παρτένη.

Η Κοινωνία και η Πολιτεία τον ετίμησε με αξιώματα και διακρίσεις. Σήμερα αγαπητοί μου συμπατριώτες εσείς, εμείς οι εκπρόσωποι των συλλόγων σας η Νίσυρος τιμά το άξιο τέκνο της.

Και στους δυο τιμωμένους στο Γεώργη του Παρτένη και στο Παύλο Σακελλαρίδη ταιριάζουν οι στίχοι του Αλεξανδρινού ποιητή:

*«Τιμή σ' εκείνους όπου στη ζωή των
όρισαν και φυλάγουν Θερμοπόδες
Ποτέ από το χρέος μη κινούντες·
δίκαιοι κ' ίσοι σ' όλες των τες πράξεις...».*

Και τώρα, αγαπητέ μας πρόεδρε, δέξου από την Εταιρεία μας το μικρό αυτό αναμνηστικό, σαν ελάχιστη ένδειξη τιμής και ευγνωμοσύνης της, προς εσέ.

ΚΩΣΤΑΣ ΟΔ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ

Ο κ. Γ. Παρθενιάδης ευχαριστεί για την τιμή που του έγινε

Σας ευχαριστώ θερμά για όσα είχατε τη καλωσύνη να πείτε για το πρόσωπό μου. Επίσης ευχαριστώ τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του «Γνωμαγόρα» για τη συμμετοχή τους στη σημερινή τιμητική εκδήλωση.

Αγαπητοί συμπατριώται,

Για τον σύλλογό μας τον «Γνωμαγόρα» διατηρώ απεριόριστη αγάπη και εκτίμηση, για το έργο που επετέλεσε και επιτελεί. Δεν ξεχνώ πως υπήρξα μέλος ιδρυτικό του «Γνωμαγόρα» και πρόεδρος στα 1924 - 1925 δηλ. προ 60 χρόνων. Και πάντοτε και σήμερα ιδιαιτέρως, με βαθειά ικανοποίηση και χαρά βλέπω ότι ο «Γνωμαγόρας» διευθύνεται από άξιους και ικανούς διαχειριστές του πνευματικού και ανθρωπιστικού του έργου.

Χίλια ευχαριστώ σε σας προσωπικά, κύριε Πρόεδρε και στα έντιμα μέλη του «Γνωμαγόρα» για τη σημερινή τιμητική εκδήλωση. Και πάλι ευχαριστώ.

Επίσης εκφράζω τις θερμές ευχαριστίες μου στα μέλη του Δ.Σ. της Εταιρείας μας για την ειλικρινή συνεργασία τους και τη συμπαράσταση τους στο έργο μου ως προέδρου της Εταιρείας και ιδιαίτερα τους ευχαριστώ για την τιμητική διάκριση που μου απένειμαν.

Κυρίες και Κύριοι,

Αν και στη ζωή μου τιμήθηκα με τίτλους και αξιώματα, ομολογώ πως τούτη τη στιγμή συγκινούμαι βαθύτατα. Η ευγενική τιμητική προσφορά σας σήμερα με το συμβολικό ενθύμιο θα παραμείνει πάντα στη ζωή μου σαν το πιο αγαπητό και ανεκτίμητο δώρο που είχα στη ζωή μου.

Ευχαριστώ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΠΑΡΘΕΝΙΑΔΗΣ

Στη συνέχεια ο Παύλος Σακελλαρίδης ευχαρίστησε τους παρευρεθέντες στη συνενστίαση και συνεχάρηκε τα Δ.Σ. του ΓΝΩΜΑΓΟΡΑ και της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών για την πρωτοβουλία που πήραν να γίνει αυτή η πνευματική σύναξη. Γιατί πράγματι κατά τη βραδιά αυτή δεν ετιμούντο απλά και μόνο δυο πνευματικοί άνθρωποι της Νισύρου, αλλά στο πρόσωπό τους ετιμάτο η πνευματική Νισυριακή διανόηση.

Ο νέος ακαδημαϊκός μας Παύλος Σακελλαρίδης βαθιά συγκινημένος απάντησε στα όσα είπαν οι ομιλητές για το έργο του και την προσφορά του. Σε χαμηλό τόνο φωνής, απλά και ήρεμα με γλαφυρότητα λόγου, με περρίσκεψη και πειστικότητα μετέδωσε την αισθαντικότητά του και συγκίνησε τους συμπατριώτες του.

Αποδέχτηκε με ξεχωριστή χαρά την ιδιαιτερότητα αυτής της τιμής που γινόταν στο πρόσωπό του από τους αγαπημένους του συντοπίτες Νισύριους και ευχαρίστησε από τα βάθη της ψυχής του.

Είναι κρίμα που η εμπεριστατωμένη και εύστοχη ευχαριστήρια απάντηση του κ. Π. Σακελλαρίδη δεν καταγράφηκε, γιατί, ειπώθηκε προφορικά. Ήταν μια απάντηση μεστή από υψηλά νοήματα, χρήσιμα για τους νέους μας και μια ομολογία πίστεως για τον καλό αγώνα που πρέπει να κάνει κάθε άνθρωπος στη ζωή του.

Όσα είπε στην απάντησή του σηματοδοτούσαν την ευαισθησία της ανθρωπιάς του.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΝΙΣΥΡΙΑΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΨΗΦΙΣΜΑ

Το Δ. Συμβούλιο της Εταιρείας Νισυριακών Μελετών ύστερα από πρόσκληση του Προέδρου της κ. Αρμόδιου Γιαννίδη και υπό την προεδρία του συνήλθε σήμερα 23 Ιουνίου 1984 ημέρα Σάββατο και ώρα 10 πρωινή στην Αθήνα και στα Γραφεία της Εταιρείας οδός Γλάδστωνος αριθ. 10 σε έκτακτη συνεδρίαση του, μόλις έμαθε την ξαφνικήν είδηση του θανάτου του εκλεκτού συμπατριώτη μας και μέλους της Εταιρείας, γιατρού

Γιώργου Εμμανουήλ Λαμπάδη

και αφού άκουσε εισήγηση του Αντιπροέδρου σχετική με την προσφορά του αποθανόντος στο έργο της Εταιρείας και έγινε αναφορά από τα μέλη του Δ.Σ. στην προσωπικότητα, στο κοινωνικό, επιστημονικό έργο του εκλιπόντος και τη συλλογική του δράση.

ΨΗΦΙΖΕΙ

1) Εκδηλώνει και δημόσια την άφατη πίκρα των μελών του για τον πρόωρο και ξαφνικό θάνατο του εκλεκτού Νισύριου, του καταξιωμένου κοινωνικά και επαγγελματικά συμπατριώτη μας, που υπήρξε ιδρυτικό μέλος της Εταιρείας, έλαβε μέρος στο δεύτερο διοικητικό Συμβούλιό της και ως τακτικό μέλος της συνέβαλε ενεργά στην προαγωγή των σκοπών της Εταιρείας.

2) Διαπιστώνει, πως ο θάνατός του είναι η πρώτη και μεγάλη απώλεια της οικογένειάς του, έγινε μεγάλη ζημιά στην ανακούφιση του σωματικού πόνου για το Δωδεκανησιακό και ιδιαίτερα το Ροδιακό και Νισυριακό λαό.

3) Συμμετέχει στον πόνο και τη θλίψη της οικογένειάς του και εκφράζει τη λύπη του.

Αποφασίζει:

- 1) Να διαβαστεί αυτό το ψήφισμα, σε θέση επικηδείου, στην κηδεία του, από εκπρόσωπο της Εταιρείας.
- 2) Να κατατεθεί στεφάνι στον τάφο του και
- 3) Να δημοσιευτεί το ψήφισμα αυτό στις τοπικές εφημερίδες της Ρόδου και στα «Νισυριακά Νέα».

Το Διοικητικό Συμβούλιο

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΑΡΜΟΔΙΟΣ ΓΙΑΝΝΙΔΗΣ

Ο ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΝΙΚΗΤΑΣ ΚΟΥΜΕΝΤΟΣ

Ο ΓΕΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΓΑΒΡΙΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ

Ο ΤΑΜΙΑΣ
ΧΡΙΣΤΟΣ ΚΑΡΑΝΙΚΗΣ

ΤΑ ΜΕΛΗ
ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΤΣΙΜΑΤΙΔΗΣ
ΜΙΧΑΛΗΣ ΒΕΖΥΡΟΓΛΟΥ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	σελ.
ΤΡΙΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ	3 - 5
ΙΩΑΝΝΗ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗ: Χριστιανικά Μνημεία της Νι- σύρου	6 - 16
ΜΙΧΑΛΗ ΕΜΜ. ΑΡΦΑΡΑ: Η Κεντητική και Υφαντική Τέχνη της Νισύρου	17 - 141
ΓΑΒΡΙΗΛ Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ: Παροιμίες και Φράσεις από τη Νίσυρο	143 - 168
ΓΙΑΝΝΗ ΣΠ. ΚΟΥΡΟΥΝΗ: Γενικές Γραμμές στο Τυπικό του Γλωσσικού Νισυριακού Ιδιώματος	169 - 213
ΧΑΡΗ Μ. ΚΟΥΤΕΛΑΚΗ: Νίσυρος και Τήλος στην Ίδια Γραμμή Πλεύσης	215 - 230
ΓΙΑΝΝΗ ΔΙΑΜ. ΧΑΡΤΟΦΥΛΗ: Ο Αγροτικός και Ποιμενικός Βίος στη Νίσυρο	231 - 275
† ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ: Λεξικολόγιον Νισυριακόν ΜΑΡΙΑΣ Ε. ΠΕΤΡΟΥΤΣΟΥ: Η Έμμετρη Αλληλογραφία στη Ζωή του Νισύριου	276 - 292
ΜΙΧΑΛΗ ΕΜΜ. ΑΡΦΑΡΑ: Βιβλιοκρισίες	293 - 332
ΤΙΜΗΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ	333 - 344
ΨΗΦΙΣΜΑ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ	345 - 356
ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ	357 - 358
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	359 - 360
	361 - 362

